DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 13897

Mlyniv Memorial Book

Sefer Mlinov-Merṿits

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY

Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Sefer Mlinov-Mervits / ʼarakh Yitshak Zigelman.
IMPRINT	880-03 Ḥefah : Vaʻad yotsʻe Mlinov-Mervits be-Yiśraʼel, 1970.
DESCRIPT	511 p. : ill., facsims., ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Ukraine -- Mlyniv.
	Mlyniv (Ukraine) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Ukraine -- Mlyniv.
ADD'L NAME	Siegelman, Yitshak, of Haifa.
ADD'L TITLE	Mlinov-Mervitser yizker-bukh = Memorial book of Mlynov-Muravica

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר מלינוב־מרוויץ / מלינאוו־מערוויץ יזכור־בוך

ספר

מלינוב - מרוויץ

ערך יצחק זיגלמן

הוצא על־ידי ועד יוצאי מלינוב־מרוויץ בישראל
ארויסגעגעבן דורך דעם מלינאוו־מערוויצער לאנדסלייט קאמיטעט
אין ישראל

תש״ל — חיפה — 1970

מלינאוו־מערוויצער יזכור־בוך

רעדאגירט דורך יצחק זיגלמאן

MEMORIAL BOOK OF MLYNOV-MURAVICA

Edited by J. SIGELMAN

ועדת הספר: משה איסקביץ', ליפא הלפרין ז"ל, אהרן הררי,
סילוויה גולדברג, מנדל טייטלמן, יוסף ליטבק,
שמואל מנדלקורן, יחיאל שרמן.

היו עיירות שתיים . . .

געווען צוויי שטעטלעך . . .

יד לעיירות מלינוב־מרוויץ

אבדה יהדות פולין, ועמה אבדו יקירי עיירותינו מלינוב־מרוויץ. מאז העידן המר והנמהר, עת עלה הכורת על עריסת ילדותנו, עברו עשרים שנה ומעלה, אולם קול דמי אחינו זועק אלינו עדיין מגיא ההריגה.

על־כן לא יכולנו לוותר על הקמת המצבה הזאת לקדושי שתי עיירותינו. ואם גם ידענו, כי דלי לשון אנו להביע ולהקיף את עצמת השואה לכל עומקה, לא יכולנו לפטור עצמנו מהאחריות הכבדה, שרבצה עלינו, מלרשום ומלהעלות לפחות את המעט שיכולנו.

וצווינו אנו, המעטים שנשארנו לפליטה, להציב יד לעיירה ולקדושיה, למען לא ייתם זכרם; ונעשה הדבר בצורת ספר הזיכרון שלפנינו.

ויספרו דפים אלה על חיים מפכים ותוססים, עת עמדו עדיין שתי הקהילות על תילן; על יהודים שלמים ויראי־שמים, ישרי־דרך ונדיבי־לב; על יהודים עמלים ואנשי עם, שבזיעת אפיהם אכלו לחמם. על בני נעורים שואפי חרות ומחפשי תיקון עם ועולם; על חלומות ומאוויים, שנרקמו ונתגשמו — וגם נמוגו...

ועל החורבן והשואה, שפקידו את שתי העיירות, כפי שפקדו את כל בית ישראל; שתי קהילות נכרתו מספר החיים! אכן, יואר מחדש נתיב הייסורים, בו צעדו יקירינו את מצעדם האחרון.

נציין בהערכה ובתודה את כל אלה בארץ ובחו"ל, אשר נתנו ידם ושיתפו עצמם במלאכת הספר. ויהיה גמולם בהכרה, כי עשו את החסד האחרון עם קדושינו.

ה מ ע ר כ ת

די שטעטלעך מלינאוו־מערוויץ א דענקמאל

פארלענדט איז דאס פוילישע יידנטום און מיט אים אויך אונזערע אייגענע און טייערע פון דעם טאפל־שטעטל מלינאוו־מערוויץ. און כאטש זייט דער דאזיקער ביטערער צייט, וואס האט זיך ווי א האק אראפגעלאזט אויפן ויגל פון אונזער קינדהייט, זענען שוין פארלאפן מער ווי צוואנציק יאר — הערט אבער נישט אויף צו שרייען צו אונז פונם שחיטה־פעלד דאס בלוט פון אונזערע פאר־פייניקטע ברידער און שוועסטער.

האבן דאריבער מיר, די ווייניק איבערגעבליבענע, דערפילט דעם אחריות אויפצושטעלן די דאזיקע מצבה פאר די קדושים פון אונזערע צוויי שטעטלעך. און כאטש מיר האבן געוווסט, אז מיר זענען צו־ארעם אין שפראך און פארב, כדי צו באנעמען, שילדערן און ברענגען צום פולסטן אויסדרוק דעם פארלענד און גרויל אין זייער גאנצער ברייט און טיף — האבן מיר דאך זיך ניט געקענט לויז מאכן פון דער שווערער אחריות צו פארצייכענען און פארשרייבן כאטש דאס ביסל, און אין דער מאס, וואס מיר זענען אומשטאנד דאס צו טאן.

זאלן די בלעטער פונם דאזיקן בוך דערציילן פון א שפרודלדיק, ברויזנדעס לעבן פון שלימותדיקע, יראי־שמימדיקע, גוטע און ווייכ־הארציקע יידן; פון ארבעטנדע און פאלקס מענטשן, וועלכע האבן געגעסן זייער ברויט מיטן שווייס פון זייער פנים. פון א יידישער יוגנט, א זוכנדיקע און לעכצנדיקע נאך א תיקון און אויפרעכטונג פארן פאלק און פאר דער וועלט... א יוגנט אין געראנגל פאר חלומות און באגערן, וועלכע זענען טיילווייז פארווירקלעכט געווארן און טיילווייז צערינען און צושטויבט...

זאלן די בלעטער דערציילן וועגן חורבן און אונטערגאנג, וואס איז אונזערע שטעטלעך באשערט געווען צוזאמען מיטן גאנצן בית ישראל; פון צוויי קהילות, וואס זענען אפגעמעקט געווארן פון

ספר־החיים... זאלן די דאזיקע בלעטער אויפסניי באלייכטן דעם יסורים־וועג, וועלכן ס'האבן באטרעטן אונזערע טייערע אין זייער לעצטן גאנג...

לאמיר פארצייכענען מיט אפשאצונג און דאנק די אלע, וועלכע האבן צוגעלייגט זייערע הענט, געשטיצט און געהאלפן אין דער ארבעט פארן בוך. זאל זיין זייער אלעמענס לוין דער פולער באוווסטזיין, אז זיי האבן געטון דעם לעצטן חסד צו אונזערע קדושים.

ד י ר ע ד א ק צ י ע

קבוצת בני נוער בחברת המורה זילברברג.

א גרופע יוגנטלעכע. 1933.

Młynów 1.) mko nad rz. Ikwą i wielkim stawem, pow. dubieński, w 2 okr. polic. ołyckim, gm. w miejscu, o 15 w. na płn.-zach. od Dubna, 62 dm., 203 mk., w tem 38% żydów. cerkiew, kościół kat. par. pod wez. Wniebowzięcia N. M. P., wzniesiony w 1785 r. przez hr. Janusza Chodkiewicza; dom modlitwy żydowski, szkółka, browar, st. p., piękny pałac. zbudowany w końcu XVIII w., ogród, most i przystań na Ikwie. Osada starożytna. Król Aleksander dawał M. i Piekielewo (Pakałów) Moskwicinowi Bobrowi, po bezpotomnej śmierci którego król Zygmunt I przywilejem z 1508 r. nadał go Jakubowi Michajłowiczowi Montowtowiczowi, namiestnikowi krzemienieckiemu, z obowiązkiem dawania 3-ch służb z M. a 1 z Piekielewa. Dziś własność Chodkiewiczów. Stan. August na przełożenie panów rady ustanowił w 1789 r. w mku dziedzicznem Józefa i Aleksandra hr. Chodkiewiczów, synów nieletnich Jana Mikołaja, ssty żmudzkiego, i Ludwiki z Rzewuskich, jarmarki na ś. Mikołaj, ś. Trójcę, ś. Illią proroka i Przemienienie Pańskie podług kalendarza rus. W M. pracował i zmarł 24 stycznia 1838 r. hr. Aleksander Chodkiewicz, gen. brygady, senator kasztelan, chemik i poeta, który zebrał doborową bibliotekę. Par. kat. (od 1676 r.) dek. dubieńskiego, liczy 1072 dusz; filia w Koblinie, kaplica w Dobratynie. Ob. Pamiat. Kij. Arch. Kom., t. 4, cz. II, 74, 84, 108, 129, 140; Arch. J. Z. R., cz. VI, t. 1, 111, 114; Pamięt. kn. Kurbskiego, t. 1, 185, 187. 2.) **M.**, ob. *Młynówka* i *Młynowce*. *J. Krz.*

קטע מתוך

Slownik

Geograficzny

ווארשה, 1885.

מלינוב (MLYNOW)

(על־פי האנציקלופדיה היהודית (בלשון הרוסית, כרך 12, הוצאת החברה לפירסומים מדעיים יהודיים, בשיתוף עם הוצאת ברוקהאוז־עפרון, פטרבורג, תחילת המאה העשרים).

עיירה בפלך ווהלין, מחוז דובנה. על־פי מיפקד האוכלוסין של שנת 1847 מנתה הקהילה היהודית 209 נפש. על ־פי המיפקד של שנת 1897 היו במלינוב 1105 תושבים, מהם 672 יהודים.

(על־פי האנציקלופדיה הכללית (בלשון הפולנית), הוצאת אורגלברנד, וארשה 1865, כרך 18).

עיירה בפלך ווהלין, ליד הנהר איקווה ואגם גדול, בנוף יפה. היתה פעם כפר, שהמלך אלכסנדר יאגלונצ'יק נתנו במתנה לאיש בשם בובר מוסקוויטין, אולם לאחר מותו של זה האחרון, שב הכפר להיות לנחלת הכתר. בשנת 1508 נמסר הכפר על־ידי זיגמונט הראשון ליעקוב מיכאילוביץ, הנציב של קרמניץ. בתקופה מאוחרת יותר השתייך הכפר למשפחת חודקביץ. בשנת 1789 החליט סטניסלב אוגוסט, לפי הצעת חברי מועצתו, להנהיג בעיירה ארבעה ירידים בשנה.

בארמונו הנהדר במלינוב, עבד ומת האציל אלכסנדר חודקביץ, דמות ידועה בספרות הפולנית. כאן, בקרב אוספים מדעיים רבים, וליד ספריה גדולה ונדירה ישב כל ימיו ועסק בניסוייו בשדה הכימיה.

מרוויץ (MURAWICA)

(על־פי האנציקלופדיה הכללית, כנ"ל, כרך 19).

עיירה בפלך ווהלין, ליד הנהר איקווה, במרחק לא־רב מהעיירה מלינוב. במרוויץ נמצאה לפנים טירת־מגן, שעברה בשנת 1560, על רכושה שבתוכה, לידי גריגור חודקביץ, כמוהר אשתו קתרינה לבית הנסיך וישניוביצקי. בתקופה מאוחרת יותר היתה העיירה לנחלתם של בני משפחת קרסיצקי; האציל מיכל קרסיצקי, שר־החצר, הנהיג בה, בשנת 1790, ארבעה ירידים חדשים.

בית הכנסת הגדול במלינוב — די גרויסע שיל אין מלינאוו.

צולם על־ידי א. הררי בחורף 1937/38.

ליפא הלפרין

יפעת

הטחנה

תושבי המקום, בהתאם לאופיים ולאורח חייהם, לא גילו התעניינות על עברו של מקום מגוריהם. לא עלתה על דעתו של מאן-דהו השאלה — מה משמעותו ומקורו של שם עיר מולדתו מלינוב, או בכלל שאלות הנוגעות לראשיתו של ישוב זה, כגון: מהיכן ומתי הגיעו לכאן התושבים הראשונים של אחינו בני ישראל. מקובל היה, כי אירועים בחיי המשפחה צוינו ביחס למאורעות במקום — פלוני הגיע לכאן אחרי השריפה הראשונה. בתים אלה ואלה נבנו אחרי השריפה השנייה... כן ידעו למנות רשימה של אנשים מכובדים, שהלכו לעולמם בזמן המגיפה.

גם התרחשויות במקום צוינו במקביל למאורעות במדינה או לפי תקופת שלטונם של הצארים: הכביש לברסטצ'קו נסלל בימי מלחמת יאפן; השיטפון הגדול מהנהר היה בימי אלכסנדר השני; ההגירה לאמריקה התחילה מכאן בימי ניקולאי השני. ואם השואל רצה לדעת את זמן המאורע לפי לוח הזמנים הרגיל, שומה עליו לדעת את תולדות המדינה... זמנם של חפצים עתיקים או של שרידים קדומים ביותר הוגדר במושג — "זה מימי חמלניצקי". מותר לך לפרש גם מאה שנה לפני חמלניצקי. באחת, הידע על העבר היה מוגבל בתחום זמן של דור אחד לכל היותר. מהעבר הרחוק יותר נשארו מושגים מעורפלים, שבאו לביטוי באמרות ובפתגמים בפי העם.

על שאלה, שלא ידעו תשובה עליה, נהגו לענות בנימה של בדיחות הדעת ובזו הלשון: "שאל את הרב!" והכוונה — הרב מוסמך לפסוק ב"שאלות" כשרות, יפסוק גם שאלתך. והנה נדמה בנפשנו, כי באחת השנים של ראשית המאה הופיע בעיירה חקרן תמהוני, המבקש להכיר את העיירה ואת תושביה והוא מחפש ודורש הסבר לשאלה מוזרה, דהיינו: למה בשם מלינוב מכונה אתר זה? למי יפנה? — "שאל זקנך ויגדך".

זקן העדה, מהמכובדים ביותר, היה רבי הניך ז"ל. מכונה היה רב הניך, כי כי לא הוענקה לו הסמכות של מרא דאתרא. עניו וצנוע היה האיש ורחוק מהוויות עולם. חרף חולשתו ומיחושיו נהג להתמיד בצום של שני וחמישי, בתיקון חצות, והיה מסתפק במועט שבמועט. לא הטיף מוסר לציבור, כי לא

חשד, שיהודי מסוגל לחטוא... פוסק היה בעניינים שבין אדם לחברו והמתדיינים קיבלו את הדין ללא ערעור. רוב זמנו עשה בתפילה והגה בתורה.

הלך לו אותו תמהוני וסר באחת משעות היום לביתו הדל של רב הניך לבקש תשובה לשאלתו. מצאהו בביתו, כשהוא יושב על ספסל נמוך, גבו שחוח והוא רכון ושקוע בספר גמרא או בזוהר הקדוש. ברגיל, רבי הניך טרוד היה בשאלות בענייני כשרות, והן לא מעטות. דרכן של נשים לשמור בקפדנות על כשרות; כל פגם הנראה בעוף שחוט מחייב בדיקה. והנה טירדה בשאלה משונה. כדומה, להבדיל, מה שכתוב בתורתנו הקדושה "ויקרא את שם המקום ההוא בית-אל". הוא בוחן את השואל בעיניו הליאות ובמבט של תמיהה. מה טעם, ר' יהודי, לשאלה זו? הרי חיינו בעולם הזה הם פרוזדור לפני כניסתנו לטרקלין, לנצח, לעולם הבא. ומקום זה, עיר זו, בעוונותינו הרבים הוא תחנה בדרך נדודינו בגלות עד בוא משיח צדקנו — מאי נפקא מינה מה שם מכנים הנכרים למקום הזה? כזאת תשובתו של רבי הניך. ולא שונה תהיה התשובה לשאלה זו מפי יהודים מכובדים, המרבים בתפילה והוגים רוב זמנם בתורה, ואילו סתם יהודים חנוונים זעירים הטרודים בעסקיהם, מבוהלים וחרדים לפרנסת משפחותיהם, בעלי מלאכה עמלים ביגיע כפיהם — שעתם דחוקה ואין דעתם פנויה לשאלה כזאת.

ביחס למקורו של השם אפשר למצוא תשובה לפי עדותם של שרידים, ומשום כך עלינו לפנות אל הנהר, שעל גדותיו בנויה העיירה — זהו הנהר איקווה. מקורו של הנהר בקרמניץ, בדרכו לכאן הוא עובר את דובנה ובפיתולי דרך הוא נופל ליד טרגוביצה אל הסטיר, יובל הבוג.

סבא מרדכי-מאיר ע"ה סיפר לי פעם, כי שם הנהר איקווה בא לו מן "יקוו המים"... הדבר קרה לפני כמה דורות. היה חורף קשה וירד בו שלג בכמות בלתי רגילה. בראשית האביב גאו מאוד מי הנהר, גושי קרח עצומים הצטברו ליד סוללות הגשרים, ניצבו כמו נד וחסמו את מעבר המים. והנהר הלך הלוך וגאה, הכפרים בסביבה וגם משכנות היהודים הוצפו, והסכנה היתה גדולה. כי כך נהגו לאמור: "מים מסוכנים מאש" — משריפה אפשר להימלט, אך משיטפון, הבא לפתע, אין מנוס והצלה. התכנסו יהודים לתפילה וקראו בפרשת בראשית "יקוו המים ותראה היבשה". זרחה השמש והמיסה הקרח, פרצו המים בזרם אדיר, נהרסו הסוללה וגם הגשרים, "ותיראה היבשה". על כן קראו שם הנהר איקווה. נשא השם חן באוזני הנכרים וכן הוא שמו עד היום הזה...

שני הגשרים והסוללה חילקו את מי הנהר לשני זרמים. בגשר הראשון, בואך דובנה, נוצר מפל, מערבולות של קצף לבן, הסואנת והגועשת בשאון בלתי פוסק. בגשר השני התפשטו המים למרחב. במים הרדודים בלטו יתדות שחורים ומפוחמים, ראשיהם מחודדים בצורות שונות ובגבהים שונים. כך נשארו אודים אלה, שרידי טחנה, שנשרפה לפני הרבה שנים.

ואם תשאל: מתי הוקמה הטחנה הראשונה, לפני זו שנשרפה: לזאת אין תשובה. אך ברור, כי השם מלינוב (העיירה) נגזר מן השם מלין, שפירושו

ביום־השוק בעיירה. אין א מארק־טאג אין שטעטל. 1918.

בלשונות סלאביות "טחנה".

בימי החורף נראו שרידי הטחנה כגושי פחם תקועים בשלג הצחור. עם בוא האביב עמדו כמכשול למעבר גושי הקרח הצפים, שהלמו בהם בזעף, אך הם עמדו איתנים רבות בשנים ולא נעקרו.

בעונות הקיץ הצטברה כאן רקבובית שומנית. פני המים כוסו מעטה ירוק, סבך של אצות וחבצלות המים ומעל המעטה הירוק התפתל הטחב כצעיפים שחורים. המים זרמו בהתמדה בהמיה חרישית ונוגה. הזמן החולף ומאורעות המקום זרמו במקביל לזרם המים. כך חלפו דורות.

שרפה ראשונה, מגפה, שרפה שניה, מלחמות. ולבסוף — השרפה הגדולה.

סאניא און מענדל טייטלמאן
חיפה

מלינאוו — צווישנשטעטישע קהילה

מלינאוו — שטעטלעך ארום איר...

מלינאוו און איר קהלה האבן געהאט אונטער זיך די שטעטלעך: מערוויץ, אוסטרוזשעץ, בערעמלי, דימידאווקע און טראוויץ. און ארום יעדער שטעטל, האבן זיך געפונען איינצעלנע יידישע משפחות, וועלכע האבן געלעבט אין די דערפער. אויסער מערוויץ, וועלכע איז געווען נישט ווייטער ווי איין קילאמעטר פון מלינאוו, זענען אלע שטעטלאך געווען, לויט יענע קאמוניקאציע-מעגלעכקייטן, גענוג ווייט, און, זעלבסט פארשטענדלעך, אויך די דערעפר פון יעדער שטעטל-דיקער סביבה — די זעלבע ווייטקייט.

אזוי למשל איז געווען אסטרוזשעץ ווייט פון מלינאוו 15 קילאמעטער; טראוויץ פון מלינאוו — 15 קילאמעטער, דעמידאווקע — 20 קילאמעטער, און בערעמליע — 30 קילאמעטער. דער מרחק איז געווען א גענוגענדער, אז די שטעטלעך אין דער סביבה, אז זיי געהערן צו דער מלינאווער קהלה, און נישט יורידיש האט יעדער פון די יידן פון די אויבן אויסגערעכנטע שטעטלעך, און פון זייער סביבה, געווען פארבונדן דורך זיין יערלעכן שטייער-אפצאל, און מיט וואלן פאר דאזארעס אין דער קהלה, און מיט נאך פארשידענע איינצעלהייטן געווען פארבונדן מיט דער קהלה. געוויינלעך, בנוגע די בירגערלעכע פליכטן צו דער ארטיקער מאכט זענען געווען די אפיציעלע אינסטאנצן, וואס יעדער איינער האט געהערט צו זיין ראיאן, ווי צ.ב.ש. געמינע סטאראסטא און שטעטלעך אין דער סביבה, אז זיי געהערן צו דער מלינאווער קהלה, און נישט אנבעלאנגט זיין אנגעהעריקייט צו דער יידישער קהלה. אבער פון אינערלעך-יידישן שטאנדפונקט האט דער מרחק נישט געלאזט פילן יעדן ייד פון די שטעטלעך אין דער סביבה, אז זיי געהערן צו דער מלינאווער קהלה, און נישט אלע האבן געהאט די צוגעבונדענקייט צו דער מלינאווער קהלה ממש, און נישט איינער האט געקוקט אויף דעם "זוכה-בגורל" פון מלינאוו מיט פארדרוס, ווייל דער אמת איז, אז דיביידע שטעטלעך דעמידאווקע און בערימלע, זענען געווען נומעריש גרעסער פון מלינאוו, און נאר צוליב דער געאגראפישער לאגע, איז דער

אויסוואל אויף דעם קהלה-באזיץ געפאלן אויף מלינאוו. דאס האט אויך פארלאנגט די אנטיסעמיטישע מאכט, כדי פשוט צו האבן דעם קאנטראל איבער יידישע אינסטיטוציעס, און מלינאוו איז געווען אמנאענטסן צו דובנע, די קרייז-שטאט. זעלבסטפארשטענדלעך, אז יעדער שטעטל האט ניט געקענט מאכן שבת פאר זיך, און דאריבער האבן שוין די אויבנדערמאנטע שטעטלעך זיך געמוזט איינשטימיק פארבינדן צו איין קהלה. אויך משפחה פארבינדונגען זענען געווען גאנץ גרויסע, נאך פאר דער געשאפענער צווישנשטעטישע קהלה.

וואלן צו דער קהלה

דאס שאפן א יידישע קהלה אין מלינאוו, וועלכע זאל אריינגעמען אונטער אין שוץ די שטעטלעך ארום, איז ניט געווען קיין מה-בכך.

ביז דאן האט קיינער פון די שטעטלעך נישט געהאט קיין יידישע זעלבסט פארוואלטונג, און ווי אונז איז באוווסט, האבן די יידישע זעלבסט פארוואלטונגען אין די שטעט, אין אלע צייטן, געהאט אסך ענינים, און דאריבער נויטיג געהאט צו פירן א גאנצן אפאראט, מיט פארשידענע אפטיילונגען. אזוי, למשל, האט די קהלה געהאט אונטער זיך די עניני דת ורבנים, עניני חתונות און גטן, עניני שחיטה, סאציאלע באדערפענישן, בית-הקברות, און אנדערע, און איז געווען שטענדיק בעלאדן מיט פראבלעמען.

די אלע אויבן אויסגערעכנטע ענינים האבן זיך אין א גרויסער שטאט קאנ-צענטרירט אין דער זעלבער שטאט, און די קהלה הערשאפט האט געקענט לייכטער האבן די קאנטראל איבער זיי. אנדערש איז דאס געווען אין קהלת מלינאוו. די מלינאווער קהלה, וועלכע האט געהאט אונטער איר די אלע ווייט פארווארפענע שטעטלעך מיט זייערע סביבות, האט געהאט גרויסע שוועריקייטן, וועלענדיק האבן דעם קאנטראל איבער די אלע ענינים, וועלכע האבן צו איר געהערט.

מען האט געדארפט, למשל, אנהויבן מיט וואלן פאר דאזארעס אין דער קהלה. ווי געוויינליך האט דאס געמוזט פארקומען אין יעדער שטעטל באזונדער, ניט אנדערש. ווי פארשטענדליך, האט זיך אין יעדער שטעטל געשאפן פארטייען: ארטאדאקסישע, ציוניסטיש-ארטאדאקסישע, און סתם ציוניסטישע, און בונדיסטישע. היינט שטעלט זיך פאר, אז פון דער קליינער צאל וויילער, האט מען געדארפט אויסוויילן דאזארעס. קיין בעלנים, ווי פארשטענדליך, אויף דאזארעס האבן ניט געפעלט, אבער ווי אזוי קלויבט מען? אין אזא קליינעם קבוץ, אזא גרויסער מישמאש... אבער מיט גרויסע שוועריקייטן, און טיילווייז אן פראקטיק — ווייל דאס איז נאך געווען א נייעס פאר א גאנץ אנגעזעענעם טייל פון דער יידישער באפעלקערונג. איז דאס אלץ ווי-עס-איז דורכגעפירט געווארן, און דאזארעס

זענען שוין אויסגעקליבן געווארן... און דאן האט זיך ערשט אנגעהויבן א בחירה לרב-הקהלה. דא, זעט איר, איז שוין די זאך ניט געווען אזוי פשוט, ווייל נאר די דאזארעס האבן דאס געדארפט אויסקלויבן, און ניט די אלגעמיינע באפעלקע-רונג; מיט זיי האט מען שוין אחת-שתיים נישט געקענט אויסקומען, ווייל דא איז געווען פארשידענע פרעטענדענטן אויף דעם רב-אמט.

ווער וועט זיין דער אלגעמיינער רב ?

אויף דעם רב-הקהלה איז געווען דער ערשטער קאנדידאט, דער מלינאווער רב הרב גורדון ז״ל הי״ד, (אגב, ער איז געווען פון די ערשטע קרבנות ביי אונז, און הובא לקבורה בסמוך לכפר-קוצא). דער קאנדידאט איז געווען זייער א פאסענדער משום כמה טעמים. צוליב שפארזאמקייט: שטענדיק אויף דעם ארט אן הוצאות-הדרך, אן פיזישע און טעכנישע שוועריקייטן, וועלכע די קהלה פארוואלטונג וואלט פון דעם געליטן, אויף קהלס חשבון געוויינליך. און דערצו איז ער געווען א ייד א תלמיד-חכם, א גרויסער פיקח, און איז געקומען קיין מלינאוו פון דער גרויסער וועלט, פון לובלין, און האט אין זיין לעבן דורכגעמאכט אסך פראקטיק, הן אין מסחר, הן אין אלגעמיין וועלטלעכע זאכן. ער האט אליין אויך אויפגעשטעלט גאנץ אנגעזעענע צדדים פאר זיך און איז באמת געווען ראוי לאותה איצטלא, אבער... אבער אזוי ווי ער האט געהאט שאנסן פאר, אזוי האט זיך געשאפן געגנער, און דאס זענען געווען פון אלע שיכטן, הן פון ארטאדאקסישע, און פון פארטגעשריטענע צדדים. די ארטאדאקסישע צדדים האבן מיט אסך זאכן נישט געקענט מסכים זיין, הגם זיי האבן נאך אזא שארפן לערנער נאך ניט געהאט אין שטעטל. זיי האבן ניט געקענט פארשטיין, ווי קען זיין, אז אזא גרויסער לערנער, א רב, זאל זיין אזוי מאדערנע. פאר חסידים האט דאס געהייסן מאדערנע, לויט זייער באגריף. היינט די מאדערנע און סוחרישע טיילן פון דער באפעלקערונג האבן גאר געפונען אין אים אן אנדער פסול צו פארטרויען דעם רב-אמט, און אין דעם האט שוין געשטעקט אביסל קנאה ושנאה. ווייל די רבנים אין מלינאוו, און אין אסך אנדערע שטעטלעך, האבן ניט געקענט אויסקומען מיט זייער געהאלט, וואס עד היום הזה ווייס איך ניט ווער עס האט זיי דאס געצאלט, נאר אין יעדער שטעטל איז געווען נהוג א צוגאב-פרנסה, ווי ליכט און הייוון, ווי אויך א טייל פון שחיטה-אפצאל, און אנדערע רבנים פלעגן אפילו האבן קרעמלעך און ביר-שענקערייען, און דער מלינאווער רב ז״ל האט נאך צו די ליכט און הייוון זיך פארנומען מיט פראצענטיקע הלוואות (געוויינליך ע״פ היתר עסקא...). און אויב מען האט שוין א מגע ומשא מיט געלט ענינים, איז שוין קיין ווונדער ניט, וואס דערביי געפינט זיך אויך קנאה ושנאה, און דערביי איז געווען דער פאסענדער מאמענט אויף זיך אפצורעכענען מיט אים

די אלטע חשבונות. אזוי אז די געגנער האבן אין דעמאקראטישע געהיימע וואלן געפונען דעם אמת׳ן פלאץ ווי זיך אפצורעכענען מיטן רב, און בסתר. איז שוין קיין ווונדער זיינע שאנסן אלס רב-הקהלה זענען נאך די וואלן דורכגעפאלן.

דאן זענען געקומען, געוויינלעך, אין באטראכט אלע איבעריקע רבנים פון די איבעריקע שטעטלעך, און אויף יעדערן איז געפונען געווארן זיין פסול. אבער די גרעסטע שאנסן האט געהאט דער טראוויצער רב, ר׳ מרדכי גטע אקערמאן ז״ל. ער איז געווען א ייד, א מעורב בין הבריות, אזוי געזאגט א פאלקס-מענטש, און דערצו א גרויסער למדן און פיקח. ער פלעגט אסך מאל ארויסגערופן ווערן צו גרויסע דין-תורות, פון גרעסערע סומען געלט, און בכלל פון פארשידענע ענינים, און איז איבעראל געאכטעט געווארן, איבער זיין פשטות און פקחות. און ער האט דעם אמט דערוואָרבן, און געבליבן קהלה-רב עד הסוף. זייענדיק אויף דעם קהלה אמט, האט ער זיך ערוואָרבן נאך א גרעסערן שם און אויך מער כבוד.

##ביים מלינאווער רב

ווי געוויינליך, האט עס דעם מלינאווער רב פארשאפן אויסער געלד שאדן, אויך פחיתת כבוד, און נישט איין מאל זענען פארגעקומען רייבונגען צווישן

די רבנים, און אפילו די מלינאווער בעלי-בתים מיט דעם מלינאווער רב אויף פארשידענע ענינים, וועלכער דער גרונד פון זיי איז געווען קהלה־רב ענין... און מען קען זאגן, אויף וויפיל איך געדענק, אז בערך פון יענע צייטן אן האט קיין סכסוך אין שטעטל ניט אזוי געשאפן מיינונגס פארשידנהייטן ווי דער מחלוקת איבער דעם קהלה-רב אמט. עס זענען שוין געשאפן געווארן א היבש ביסל מיספארשטענדנישן, צווישן דעם מלינאווער רב גורדון ז״ל מיטן מערוויצער רב, אויך אויף דעם באדן, ווייל דעם מערוויצער רב׳ס שוואגער איז געווען פסח שוחט׳ס ז״ל איידעם, און מיר דוכט זיך, אז אויך דער מערוויצער רב און זיין שוואגער אין מלינאוו, זענען אויך געווען גורמים צו זיין דורכפאל, אפרעכענענדיק זיך מיטן מלינאווער רב אלטע חשבונות, וואס ער, דער מלינאווער רב איז געווען בשעתו געגן בעת זיין אנקום קיין מערוויץ אלס רב. און דאס האט דער מלינאווער רב דערשפירט... העיקר, קיין שלום-בית בין הרבנים איז ביזן אנהויב פון דער בלוטיקער מלחמה (ווייל דאן איז די קהלה מיט אלעס ארום איר אלץ איינס צופאלן) שוין ניט געווען.

און אזוי ווי דער שלום־בית בין הרבנים איז שוין נישט געווען, איז אויך דער שלום־בית פון דער ארטיקער באפעלקערונג אראפגענידערט געווארן. פון דער אנדערער זייט, די קריסטן פון דער סביבה, מיט וועלכע מען איז שטענדיק געווען פארבונדן מיט מסחר און פרנסה — מיט זיי האט אויך אנגעהויבן גייען "בארג אראפ". ווייל היטלערס גייסט׳ ימ״ש איז לאנגזאם אנגעקומען ביז צו אונז, אין די קליינע שטעטלעך אין פוילן, און געשטערט דאס לעבן און פרנסה פון די באפעלקערונג. און אז די באפעלקערונג איז אין דחקות, רירט עס אויך אן די רבנים, וועלכע האבן זיך געשפייזט פון קהל.

איז טאקע זייער פרנסה געווארן אלע מאל ערגער. דער הארייזאנט פון דער ידישער באפעלקערונג האט זיך מער־און-מער באדעקט מיט שווארצע וואלקנס. יעדער האט עס דערשפירט אין פארשידענע געביטן. דא האט מען שוין געהערט, אז מען פאגראמירט יידן, דא האט מען געשלאגן יידן אין די הויכשולן, דא שטעלט מען פיקעטן ביי יידישע געשעפטן, כדי די קריסטלעכע קונים זאלן נישט קענען קויפן ביי יידן. די אלע איבערלעבענישן האבן געווירקט, ווי שוין געזאגט אויף רבנים, שוחטים און אנדערע כלי-קודש.

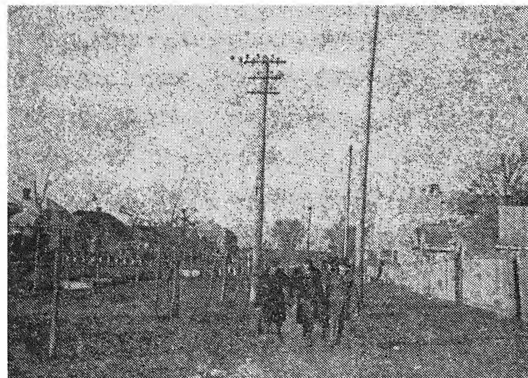

איך וויל דא דערמאנען א געוויסן געשרעך, וואס דער מלינאווער רב האט געפירט זיצנדיק שבת נאך דעם דאוונען ביי א קדוש, מיט מקורבי־העיר, און

אריינלאזנדיק זיך אין א תורה געשפרעך, ווי כדרכו בקודש, געציילטע וואכן פאר דעם אומגליק, בערך א חודש פאר דעם 22.6.41, און ניט אפילו רעדנדיק אויף דער טעמע, האט זיך דער רב אליין ארויפגערוקט אויף דער טעמע, און אזוי געזאגט: ״איך וויל אייך זאגן, ליבע אידן, אז איר זאלט וויסן, אז דארט ווי דער מענטש פאלט חלל, דארט איז דאס ארט הייליק, און מען דארף ניט באמיען זיך צוליב זיין כבוד אים איבערפירן אויף קבר-ישראל...״ די אלע וועלכע זענען געווען ביי דעם מאמר, האבן זיך איבערגעקוקט און פארוואונדערט געטראכט, וואס פאר א שיכות האט דער מאמר צו דעם דא, זיצענדיק בא א קידוש? ... און עד שמיעה איז נאך דא — מיין שוואגער נחום טייטלמאן שיחיה. און נאך דעם איז געקומען די געשעעניש מיט אים אלס איינער פון די ערשטע קרבנות... האבן מיר דאס אסך מאל איבערגעחזרט מיט פארוואונדערונג, ניבא וידע מה ניבא...

תם ונשלם, געענדיקט די פרשה מלינאווער רב. נישטא מער קיין מלינאווער רב, מיט זיין בארימטער משפחה, נישטא מער קיין מלינאווער בעלי-בתים, נישטא מער די אמאליקע שיינע טראדיציעס, וועלכע האבן אויסגעקריסטאליזירט אזא שיינע יוגנט; און דוקא אין דער לעצטער צייט, וואס נעענטער ס׳האט זיך דערנענטערט דער אומקום, אלס מער און מער האט געשטיגן דאס בליען פון דער מלינאווער און מערוויצער יוגנט. דאס זעלבע אין די אלע שטעטלעך, וועלכע האבן געהערט צו דער מלינאווער קהלה, און האבן געהאט דעם זעלבן גורל ווי מלינאוו און אנדערע. אויך די קלענסטע טאכטער דבורה פון מלינאווער רב

הילדים חוזרים מביה״ס. קינדער קומען פון שולע.

מצילומי א. הררי.

האט געהאט דעם זעלבן סוף ווי אלע אנדערע. א זכר פון מלינאווער רב איז יא געבליבן. דאס איז די טאכטער טויבעשע, וועלכע האט געהאט די זכיה זיך צו באהאלטן פון די מערדער, און האט זיך מיט אונז אומגעקערט צוריק קיין מליבאוו נאך דער באפרייאונג, און אין א קורצע צייט שפעטער האט זיך אומגעקערט פון רוסלאנד א בחור, זייערער א קרוב און זוכנדיק שרידים פון מלינאווער רבס משפחה, האט ער געפונען טובעשען און איר צוגענומען מיט זיך, און זיי האבן אין פוילן אדער דיישלאנד חתונה געהאט, און געפינען זיך היינט אין אמעריקע. אויך צוויי זין פון מלינאווער רב, וועלכע האבן געלערנט אין א ישיבה, און מיטן אנקומען פון די רוסן צו אונז אין יאר 1939 זענען זיי מיט אסך אנדערע ישיבה-בחורים עוואקואירט געווארן קיין יאפאן, און פון דארט קיין אמעריקע, געפינען זיך דארט ביזן היינטיקן טאג.

וואס איז געווען מיט אנדערע רבנים ?...

וואס איז שייך דעם מערוויצער רב, וועלכער איז אויך געווען שוחט, איז אלס יונגערמאן, מיט ווייניק נסיון אלס רב, ניט געהאט קיין שאנסן וועגן קהלה-רב, ווייל דערצו האט מען געמוזט האבן, חוץ רבנישע קענטניס, אויך רבנישן סטאזש, און אויף דעם איז ער נאך געווען גאנץ יונג. ער איז אויך אוועק אין זעלבן וועג ווי אלע אונזערע דארטיקע יידן, מיט זיין גאנצער שוין דאן היבשער משפחה.

פון דעמידאווקער, בערעמלער און אסטרוזשעצער רבנים, געדענק איך ניט, וואס עס איז דאן פארגעקומען, צו איז בכלל זייער קאנדידאטור ארויסגעשטעלט געווארן, און צו זיי זענען געווען פאסנד צו דעם אמט. דער טראוויצער רב, וועלכער איז לבסוף אויסגעקליבן געווארן, איז ווי שוין געזאגט, געווען דער פאסענדסטער, און מיט כבוד געטראגן דעם טיטל "רב דקהלת מלינאוו והסביבה".

קהלה סעקרעטאר איז געווען א ייד פון דעמידאווקע, מיטן נאמען קאצעוומאן. אויך געהילפן זענען געווען פארשידענע, וועלכע איך געדענק שוין לײדער ניט זייערע נעמען. כ'ווייס אויך, אז ליפא גאלפערין ז"ל געשטארבן אין ישראל, האט אויך דארטן געארבעט א שטיקל צייט. די נעמען פון די דאזארעס: דער מערוויצער איז געווען שמאי פאריזשאק ז"ל, פון מלינאוו איז געווען חיים-יצחק קיפערגלאז ז"ל, פון טראוויץ מיין ברודער, נחמן טייטלמאן ז"ל, און פון בערימלע אלתר מיושעווער ז"ל. די איבעריקע געדענק איך ניט.

סוף...

דער אונטערגאנג פון דער קהלה, האט זיך אנגעהויבן אין יאר 1939, מיטן ארייננמארשן פון די סאוויעטישע חילות קיין מלינאוו. איך, מיין פרוי סאניע און אסך אנדערע, זענען דאן ארומגעגאנגען ווי אויפן עולם-התוהו, ווערענדיק מיט איינמאל געהאלפן און — דעגראדירט. געהאלפן מיט דעם, וואס עס האט אונז געדראט צו פארכאפט צו ווערן נאך דאן פון די דייטשן ימ"ש, ווען ניט דער געהיימער אפמאך פון מאלאטאוו-ריבענטראפ, און דעגראדירט — ווייל דאס איז געווען דער סוף פון אלע דארטיקע יידן, וועלכע האבן געלעבט פון מסחר, און בפרט נאך עפעס פארמאגט... אזוי איז אויך געשעען מיט דעם צופאלן זיך פון די ציוניסטישע ארגאניזאציעס.

מיט דעם אנקום פון דער סאוויעטישער ארמיי, האב איך, אלס לאנג יעריקער מורשה פון ק.ק.ל., געהאט א גאנץ גרויסן ארכיוו, און אים פארברענט אין אויוון, אז קיין זכר זאל חלילה ניט בלייבן... עס זענען אויך אנדערע אינסטי-טוציעס אין דער זעלבער צייט בטל און צופאלן געווארן פון זיך אליין, ווייל מיט דעם אנקום פון די סאוויעטן צו אונז, איז וואס אן אמת, געקומען אן אויסלייזונג, און עס איז איבעריק אלץ נאכאמאל איבערחזרן. אבער גלייכצייטיק האט יעדער ייד אינסטינקטיוו דערפילט, אפילו ווען מען האט אים פון דער מאכט דאס ניט געמאלדן, אז מען דארף אויפהערן מיט דעם ארט לעבן, און מען מוז אנהויבן אלץ פון דאס ניי.

און אזוי האט מען טאקע געטאן, יעדער איינער האט זיך גענומען לאנגזאם פון דאסניי פארפאלקאמען ביי פארשידענע ארבעטן, און עס האט זיך כאילו גענומען נארמאליזירן. עס האבן נאך אייניקע ניט געקענט שנעל שלום מאכן מיט דעם גורל, אבער עס האט גאר ניט געהאלפן, ווער פריער און ווער שפעטער. דאס ערגסטע איז געווען בנוגע עלטערע מענטשן, וועלכע האבן כל-ימיהם געלעבט פון מסחר, מיט דעם אלטן לעבענס סיסטעם, און זיי האבן זיך געדארפט שנעל, ביי די עלטערע יארן, איבערוואריפן צו מלאכה, און פון דעם נאך מפרנס זיין די משפחה.

אוודאי האבן נאך אסך נישט אוועקגעווארפן די אלטע באשעפטיגונג און שטילערהייט דאס זעלבע פארגעזעצט, בכדי צו האבן אן עקזיסטענץ, אבער חוץ דעם וואס עס האט געדראט א הארבע שטראף, ווען מען האט עמעצן געכאפט, איז עס ניט געווען קיין לייכטע זאך, און אויך מיט ווייניק גליקן. אמערגסטן האבן דערפון געליטן די כלי-קודש, וועלכע זענען געווען פשוט קרח מכאן ומכאן.

די מאכט האט זיי ניט טאלערירט, און די באפעלקערונג, וועלכע האט זיי געשטיצט אין נארמאלע צייטן, האט ביים בעסטן ווילן ניט געקענט צו יענער צייט זיך ארייגקלערן איבער זייער לאגע. הגם עס איז נאך ניט געווען קיין הונגער.

דאס זעלבע איז אויך געווען אין די אלע שטעטלעך, וואס ארום אונזער מלינאוו. עס איז, געוויינליך, געווען א פרייער פארקער, און מען איז געפארן פון שטעטל צו שטעטל, צו קרובים און באקאנטע, הגם מיט די באנען איז די נסיעות געווען פארבונדן מיט סכנות-נפשות.

אזוי האבן געלעבט אינם זעלבן סדר, די אלע צוגעבונדענע קהלה שטעטלעך, און די זעלבע שטימונג האט געהערשט אומעטום — זייער פעסימיסטיש. נישט בעסער איז געווען אין די גרעסערע שטעט ארום אונז ,ווי למשל דובנע, ראוונע און לויצק. די גרויסע פון יענע גרויסע שטעט זענען שרעקלעך אראפגע-פאלן מיט די ערשטע טעג, ווען זיי זענען נאר אריינגעקומען. זיי זענען געווארן צעראבירט אויף א דעליקאטן אופן, און אין א קורצע צייט שפעטער זענען אסך יידן ארויסגעשיקט געווארן ניט וויסנדיק וווהין, פון וואנען זייער ווייניק האבן זיך צוריקגעקערט. בעסער איז שוין געווען די לאגע פון די מיטעלע און קלענערע יידן, זיי האבן זיך ווי-עס-איז אין פארשידענע וועגן געדרייט.

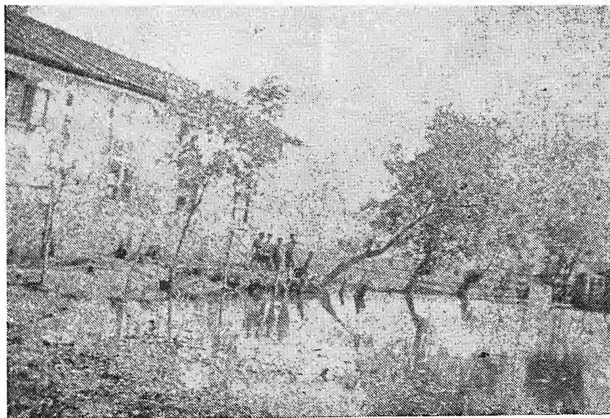
א סוף צו דעם אלעמען האט געמאכט די אנגעקומענע גרויסע שריפה; זי האט שוין ניט איבערגעקליבן, ארים און רייך, אלט און יונג, און יעדער געשלעכט, ווען נאר, אז דאס איז א ייד. און מיט דעם יידישן בטחון, זענען אונזערע טייערע און ליבע, אוועק אויף קידוש-השם. אינטערעסאנט און טרויעריק איז נאך דאס, וואס דער צורר ימ״ש, האט פארייניקט און אומגעבראכט אלע שטעטלעך פון דער קהלה כמעט אין דעם זעלבן טאג, און בלי אומר ודברים איז אלעס פארגעקומען מיט די אלע קהלה שטעטלעך דאס זעלבע. געלעבט צוזאמען, פארפייניקט צעזאמען, און אויך אומגעקומען צוזאמען.

אהרן הררי
מרחביה

הקאלוז׳ה

היה זה מקווה מים גדול, שבימינו היינו קוראים לו אגם או בריכה, אך אנחנו קראנו למקווה ״קאלוז׳ה״, ופירושו בשפת הגויים: ביצה. הקאלוז׳ה השתרעה לה בטבור העיירה ולא הפריעה לאיש, כאילו היתה משובצת בנוף העיירה מאז ומתמיד. בבתים שמסביב לקאלוז׳ה גרו לרוב בעלי-מלאכה כמו: מנדיל הנפח, משה הפחח, משה הסנדלר ועוד. אף בעלי מקצוע ״חופשיים״ מצאו את משכנם הקבוע על גדותיה: ר׳ משה המלמד, ר׳ פסח השוחט ור׳ מנדיל השרייבר. צפונית לה עמד בית הכנסת ד׳אוליק וממולו בית המרחץ.

מי מאתנו אינו זוכר את קרקור הצפרדעים בלילות הקיץ, שנשמע עד למרחקים. בלילות ירח השתקף בה זוהר הלבנה, ובלילות החושך טבלו בה הכוכבים. מי מהילדים לא נהנה מהקאלוז׳ה בחודשי החורף, כאשר קפאו בה המים והיו מחליקים על הקרח — וזה היה הספורט היחיד לילדי ה״חדר״, שלא העיזו, מפחד הרבי, לצאת מתחומי החצר ולהגיע עד נהר ה״איקבה״ רחב הידיים. ה״חדר״ של ר׳ משה מלמד היה ממש על הגדה הדרומית של הקאלוז׳ה ותלמידיו ניצלו כל שעת כושר לבלות על הקרח ולהחליק.

הביצה ברחוב דנבינקה. די ״קאלוזשע״.
מצד שמאל: בית הכנסת דאוליק.
מצילומי א. הררי.

באביב, עם הפשרת השלג, היו מגיעים המים עד לגדרות הבתים, אך מעולם לא אחזה את הדיירים בהלת שיטפון. ומה עשו כדי להגיע לפתח ביתם? היו שמים קורות עץ, לבנים, לוחות, ועושים כעין מזח — וכך מתגברים עד שמימי הקאלוז׳ה ירדו.

ואלה תולדות הקאלוז׳ה. לפני שנים רבות היתה במקום הזה חורשת אלונים. את העצים כרתו ועל השטח בנו בתים. את קירות הבתים היה צריך לטייח. ומצאו, שדווקא מתחת לשכבת האדמה הזאת מצוי הטיט המתאים לטייח הבתים, וכל דיכפין היה בא וכרה משם את הטיט הדרוש לו. כך שבמרוצת השנים נוצרה שם שפלה, והמים של הפשרת השלגים והגשמים זרמו לשם ולא היה להם מוצא. רק לעיתים רחוקות ובשנה בלתי גשומה התייבשה הקאלוז׳ה והשטח היה מקבל צורת האגם הגווע. קרקור הצפרדעים נשתתק אז, האדמה היתה נסדקת לבקעים עמוקים וכאילו היתה זועקת לחידוש...

רחוב השוק. מארק־גאס.

מצילומי א. הררי.

סילוויע באַרדיטש־גאָלדבערג
דזשעקסאָן-הייטס

א חתונה אין מלינאָוו

עס איז געווען נאָך שבועות. אַ שיינער זומער טאָג. דאָס גאַנצע שטעטל גייט כּאַדראַם... חייקע אַהרן קאָוועלס האָט היינט חתונה פאַר אַ לויצקער חתן, משה דעם חזנס זון; אויך אַ חזן. דער גראַף שיקט אַרויס זיין קאַרעטע מיט 2 פּאָר פערד פאַרפּוצט מיט סטיינגעס און גלעקער, אַריינצונעמען דעם חתן מיט די מחותנים; אַזוי טוט דער גראַף פאַר אַלע בעלי-בתים, וועלכע מאַכען חתונה אַ מיידל. דאָ האָט דער חתן אויך געהאַט די לויצקער כּלי-זמר... די כּלי-זמר פון אַליק זיינען שוין געווען — זיי האָבן דאָ חזקה. זיינען די מענטשן נייגעריק צו זען אַ חתונה מיט צוויי כּלי-זמר קאַפּעלעס.

איך בין געווען, ווי געוויינלעך אַלע יאָר, אויף שבועות צו גאַסט ביי זיידע-באָבע. רופט זיך די באָבע אָפּ צו מיר: „סילקעלע, וואַש זיך אָרום, איך וועל דיר אָנטאָן דאָס נייע קליידעלע, נייע שיכעלעך, פאַרקעמען דיינע צעפּעלעך מיט שיינע סטיינגעלעך און וועסט מיט אונז גיין אויף דער חתונה". שפּעטער הייסט זי מיך ניט פּלאָנטערען פאַר די פיס — זי און דער זיידע דאַרפן זיך פאַרפּוצען.

גיי איך מיר אַרויס אַ פאַרפּוצטע אין גאַס. זע איך אין דער צווייטער הויז, אין גאָרטען ביי חיים מיליער שטייען מענער און פרויען, קינדער און גלאַט ווייסע חבריניקעס. אַלע ווילן זען דעם חתן, וואָס שטייט דאָרט אײַן. ביי די טרעפּלעך פון אַריינגאַנג שטייען די לויצקע כּליזמרים. איך שטופּ זיך דורך דעם גרויסן עולם און דערקען פון די כּליזמרים אייזיקן מיטן פלייט, אונזער שכן. ער נעמט מיך אַרום, קושט מיך און זאָגט: „סילקעלע, טאַנץ פאַר מיר ווי דו טוסט דאָס אין דער היים..." איך לאָז זיך ניט בעטען, און ער הייסט די קאַפּעליע אויפשפּילן אַ פריילעכס. און איך טאַנץ, אויסטיפּענדיק צום טאַקט מיט די פיסלעך. דער עולם אַ באַגייסטערטער פּלעסקען, און איך הער זאָגען: „אָט דאָס איז אַ גרויסשטעטיק קינד."

מ'שרייט אויס „מאַכט אַ וועג, דער חתן געהט!" און עס באַווייזן זיך צוויי מענער, וועלכע פירען דעם חתן צו דער כּלה. די כּלי-זמר שפּילען אויף, דער

חתן גייט, און סיי די כלי-זמר סיי דער גרויסער עולם גייען נאך דעם חתן צו חיסעס הויז; דארט שטייט איין די כלה.

אריינקומענדיק אין חיסעס הויז, זיצט די כלה אויף א פאטעל, און דער גרויסער צימער איז פול געפאקט מיט מחותנים; די כלה ארומגערינגעלט מיט אויסגעפוצטע מחותנתטעס. דער אליקער בדחן, רב לייזער, א הויכער, בייכיגער ייד אין א שווארצען סערטוג און הויכן צעלינדער דערנענטערט זיך צו דער כלה און הויבט אן, אויף זיין שטייגער, מיט זיין קלינגענדער באסאווער שטימע, מיט א טרויעריקן ניגון, אזוי: כלהניו, כלהניו... דאן הויבט אן איציק דער לויצקער כלי-זמר, א טויבער, אויף זיין כשופדיקן פידעלע אזוי קונציק שפילן אויף די וויינענדיקע סטרונעס, אז זיי האבען זיך צעכליפעט אויף א קול... די אויגען געווישט, די נעזער געשנאצט; די כלה וויינט מיט זיי מיט...

נאכן באזעצן די כלה האבן זיך מיידלעך אויסגעשטעלט אין דרויסען מיט קאלירטע אנגעצינדענע ליכט אין די הענד. די חופה מיט 4 דרענגלעך האלטען בחורים, נאענטע פריינט פון דער כלה. דער רב, ר׳ הענעכל, האט געגעבען חופה וקידושין. זיין שיינע שטימע האט זיך צעקלינגען איבערן פלאץ. נאך דעם באגרוסט מען די חתן כלה — פריער אויף העברעיש, דאן אויף רוסיש און אויף יידיש. מען שרייט אוררא און מען באווארפט זיי מיט קאנפעטי. פלוצים באווייזט זיך א ברייטע מומע מיט א געפלאכטענעם קוילטש אין די הענד, טאנצנדיק א קעגען די חתן-כלה.

אין הויז האט זיך דער עולם אויסגעזעצט ביי לאנגע טישען אויף בענק; מענער באזונדער, פרויען באזונדער. יינגלעך און מיידלעך צוזאמען. א גרופע פרויען סערווירען די געשמאקע מאכלים, וועלכע די סארווערענס האבן צוגע-גרייט: דאס זיינען רחל פאוועשעס און לייבציכע, וועמענס באקען און קאכען האבן א גרויסען שם. מען דערלאנגט די געפילטע פיש, די גאלדענע יויך, פעטע קישקעס, געבראטענס און געקאכטס. די מענער שטעלט מען אוועק בראנפען 90קער פראוו. זיי פארסמאקעווען זיך און עס נעמט ניט לאנג ביז זיי ווערען בגילופינדיק. מען טאנצט א מצוה טענצעל מיט דער כלה.

שפעטער לאזען זיך די חסידים און שיינע בעלי-בתים פון שטעטעל אין התלהבותדיקע חסידים טענץ. מיין זיידע, איצע סטאראסטא, א הויכער ייד מיט א שיינער רויטער בארד, צוקעמט מיט צוויי שפיצן, אין א לאנגע קאפאטע, הויכע שטיוול — טאנצט אויף טיש און אויף בענק. און אט נעמט אים אריין אין דער ראד לייביש גרשונס, א ייד מיט א שמאל בערדל און א ברייטן שמייכל. און אט קומט צו דער משגיח איציק-לייב, א הויכער ייד, מיט א גרוי-ווייסער

בארד, אין א שווארצער אטלעסענער קאפאטע, מיט ווייסע לאנגע זאקן, מיט קורצע האלבע שיך — האט א פאטריאכאל אויסזעען. די ראד ווערט וואס אמאל גרעסער, דאס טיפען מיט די פוס — שטארקער. זיי פלעכטן זיך צוזאמען זינגנדיק אין א הייליקער קייט. די כלי-זמר שפילן העכער, העכער. דער עולם שטייט אויף די בענק און מען קוקט אויף טאנצנדיקע.

ענדלעך זעצן זיי זיך אוועק מידע. די כלי-זמר שפילן אויף פאר פרויען. קאדערעלס, א שער, א לענסעיס, פריילעכס. דערנאך קומען די ייִנגלעך און מיידלעך און טאנצן צוזאמען: וואלסן, מאזורקעס, ווינגערקעס, קראקאוויאק, פאליעספאנס; זיי טאנצן שוין ביז אין טאג אריין.

עס איז א מאדע אפצופירן די מחותנים מיט כלי-זמר צו זיי אהיים. די מוזיק איז באזונדערס שיין. לאזט זיך הערן איבער דער גאנצער גאס. טייל שכנישע פרויען זיינען וואך, ווארטן צו הערן די מוזיק, וועלכע לאזט זיך לאנג געדענקען.

און אזוי האט זיך פארענדיקט די חתונה פון חייהקע דעם קאוואלס אין שטעטל מלינאוו.

...מען פירט ארום חתן די כלה, מען דרייט זי;
דער חתן, אין הארצן, גייט נאך און באגלייט זי
ביז סודות פון אונטער די פוסטריט דערהערט ער.

דער בדחן פארענדערט זיך פלוצעם און ווערט א
מסדר קידושין, און נישט אויף א שפאס,
און זינגט שוין די ברכות כדין וכדת.

(אויסצוג פון "די חופה" פון אלף כץ)

ג ב ע ת י

בקצה עיירת-מגורי שוטף הנהר, ועל-ידו שתולה חורשת עצי-תרזה עבותים. על הנהר נטוי גשר רעוע, שאי-אפשר לעבור עליו בעגלה, ולכן שוררים שם תמיד שקט ומנוחה. לא-הרחק מהנהר מצויה גבעה אחת — פינה בודדה ושקטה. כשהייתי קטן היינו מטיילים שמה — אני וחברי בני-גילי — פעם בשנה, ביום ל"ג בעומר. הגבעה היתה מכונה בפינו "הר סיני", ולא היה כל ספק אצלנו, שזהו אותו "הר-סיני", שלמדנו על-אודותיו בחומש.

כשנתבגרתי קצת, איוויתי את הגבעה הבודדה למקומי החביב ביותר ועליה ביליתי את כל שעותי הפנויות... שם חלמתי את חלומות נעורי הראשונים.

וכשהגיעה השעה להיפרד מעיירת-מגורי, נזכרתי בגבעה, וקשה היתה עלי הפרידה ממנה...

חלפו ימים, עברו שנים, ואני גר בערים שונות ומתהלך בין אנשים זרים, אולם את גבעתי החביבה לא שכחתי, והרבה, הרבה מאוד התגעגעתי עליה. בעטוף האדמה ירק בקיץ, או בהתעטפה בתכריכי-שלג בחורף, הייתי רואה אותה בדימיוני ומראה ניצב חי לנגד עיני...

כשחזרתי הביתה, היה טיולי הראשון — אל הגבעה. וגבעתי לא שונתה אף במעט: כאז כן גם עתה היתה עטופה כולה ירק.

"גבעתי כלולה בהדרה" — חשבתי ולשמחתי לא היה גבול... אולם לאחר שבתי שם קמעה, הבחנתי שאון-קל סביבי: בעגלה באו סוללים ובוני-גשרים ויחלו לסייר ולמדוד את סביבות-המקום...

בכל-יום גדל השאון, ואנשים זרים החלו לבוא שמה תכופות... המקום נעשה אז צר בעדי ועזבתי את גבעתי החמודה ביגון ובלב שבור — — —

ומאז התחילה שאלה לנקר במוחי ולא תתן לי מרגוע: גם הנה חדר שאון-התבל ויחלל את מקדש-ילדותי, ואנה אני בא עם נפשי החולמת?..

"עתון קטן", ורשה, 1929

משה טייטלמן

א. גלמן
נתניה

העץ דמוי מנורה בדרך ממרוויץ למלינוב

— אגדה —

מנהגו של הצדיק היה לעבור בעיירות וולין, להיפגש עם קהל חסידיו, המחכים לו. ואף כי זקן היה האיש ומופלג בשנים, לא מנע דבר זה ממנו מהמשיך בדרכו זאת.

ביום שישי אחד יצא הצדיק, כמנהגו, לבקר בעיירה סמוכה, הוא ובני לוויתו. אותו יום, יום חורף היה, ושלג ירד וכיסה את פני האדמה. עגלת החורף, שבה נסעו הצדיק ובני לוויתו, עשתה את דרכה בדרך העפר המשולגה ועלתה במעלה הגבעה בין מרוויץ למלינוב. ולפתע נעצרה במצוות הצדיק; כאבים עזים תקפוהו והוא הרגיש, כי שעתו הגיעה להיפטר מן העולם הזה. הציץ הצדיק וראה את השמש, השולחת קרניה בזוהר השקיעה הקרובה, ועוד מעט ושבת קודש תפרוש כנפיה. והוא — איך לקבר ישראל יגיע ?..

נבוכים עומדים החסידים מסביבו בלי אומר ודברים. הצדיק, בכל מאמצי כוחותיו הכלים לוחש לעבר חסידיו: "שבת-קודש באה ואני שעתי הגיעה להסתלק מן העולם. כרו לי כאן קבר, וקברוני על אם הדרך, ואתם — לכו ברגל לעיירה הסמוכה, ואל תחללו את השבת." ובדברו הדברים אלה, החלו שפתיו נעות ומתפללות, ובתפילת וידוי הוציא את נשמתו — ב-"אחד". אבלים עשו החסידים כמצוות רבם הנפטר, ויכרו לו את קברו על אם הדרך. ובמקום קבורתו תקעו באדמה ענף עץ לציון ולזכר.

לימים נקלט הענף באדמה, גדל והיה לעץ רב פארות, השלוחות לצדדים. וצורת מנורה היתה להן, עד ומצבה לקבור באדמה. ובחורף, בעבור איש במקום ההוא, נשבה הרוח בין ענפי העץ ביבבה, השלג חרק מתחת לצעדי הרגלים — וזכר הוא את האגדה. אגדת הקבר על אם הדרך, ועץ המצבה דמוי המנורה.

משה תמרי
תל-אביב

במחיצת יצחק למדן במלינוב

מלינוב נחשבה, לפני מלחמת העולם הראשונה, על עיירות-הספר במערבה של רוסיה הגדולה, על גבול אוסטריה. מדרך הטבע שהיו בה מהלכין לאגדות — עיטורי-נוי-וייחוד לימי-חולין שוממים ומדכאים. תושביה היו מסיחים בפלאי-ארמונו של הגראף חודקיביץ ואולם-המראות שבו, ברופאו הפולני המפורסם, שהמזדמנים בדרכו היו מסירים כובעיהם לפניו בהדרת-כבוד, ובשעה שהגייסות הרוסיים רצו להוציאו להורג, באו כל יהודי העיירה להתחנן על נפשו והצילוהו ממיתה בזויה; בבית-משרפות לייי"ש אדום-הלבנים בגילופיו ואשנביו המסוגננים; בר' אהר'לה מקארלין, נכדו של ר' אהרן הגדול, שנסתלק בה ובבית-העלמין הוקם לו "אוהל", שהיה אבן-שואבת לחסידים, שנתכנסו ממרחקים ב"יום הציון"; בבנה הנידח ש"יצא לתרבות רעה", שלמה'לי מנדלקרן, הגלות סמור-השפם, מחבר הפואימה "בת-שבע" והקונקורדנציה לתנ"ך "היכל הקודש". היה מעשה והוא איקלע בדרכו מווינה, חבוש צילינדר, עבר על פני חנותה של אחותו שעה אחת לפני קבלת שבת ושאלה לדרך לבית-המדרש — והיא לא הכירתו...

כזו היתה מלינוב, במישור הווהליני הפורה, בנויה בתי-עץ רעופי-גגות ורחובותיה התפשטו בצורת מחומש מסביב לכיכר-השוק העגולה, רחוקה ממסילת-ברזל ומרוחקת מפרשת-הכבישים. עקף אותה הנהר הגדול "איקבה" ועטרוה גבעות מוריקות וחורשות אלונים וליבנים, והיא נתברכה ביהודים ישרי-לב ומוקירי-תורה ובמסחר תבואה, שממנו נתמשכה קרן-השפע שלה.

בימי-ילדותי היו מספרים על איצי-יהודה-ליבס, הוא יצחק למדן, שיצא בדרך-לא-דרך לארץ-ישראל, בעיצומה של סערת המלחמה ובפרוע הפרעות; בארץ עבד כחלוץ בכל עבודה קשה, רעב וקדח — ועלה לגדולה-של-ספרות. היו שהזכירו את ימי-ה"ירידים", ימים שנתמלא בית-אביו, ששימש אכסניה, אורחים רבים ואיצי, מאין לו פינה לעצמו, גהר בפישוט ידים ורגלים על רצפת-הקרשים, ובתוך ההמולה הרבה כתב את שיריו העבריים וחזר והעתיקם בכתב הפנינים שלו. משמלאו לו שתים-עשרה שנה נדפס שירו הראשון; כעבור כמה שנים אף זכה להידפס ב"השלוח" ולקבל מיוסף קלוזנר גלויה כתובה בעצם

ידו. יהודי מלינוב היו סובלנים גם בדורות הקודמים. ביצחק למדן, אשר תחת להתעתד להיות מורה-הוראה בישראל, בחר לכתוב שירים מחורזים כדרכי הגויים — נהגו כבוד; עמדה לו זכותו של אבא: מה תימה, הלא בנו של ר׳ יהודה-ליב הוא!

אני לא זכרתיו מהימים שקדמו לעלייתו לארץ והייתי מטה אוזני לכל המדובר בו, כאילו היה חי בימים רחוקים. אך הבית הגדול לבן-החזית שעץ-ערמון עבות חופף על חלונותיו, היה ניפלה בעיני משאר הבתים: הן בבית הזה נולד ומצמרת זאת השיר את הערמונים וכאן בנהר היה רוחץ. בבואי פנימה נצטדדתי ליד הכותל, כאילו בבלי-דעת, ונותן עיני ברצפה זו, שעליה שכב וכתב את שיריו. בקלסתר המאיר של אביו ראיתי את דיוקנו של יצחק, ובזמר האב בקולו הערב את פרקי-התהלים השגתי את מקורה של שירת-הבן. כי אהב ר׳ יהודה-ליב את בן-זקוניו אהבה רבה, אך מעולם לא גילה את חיבתו ולא הביע התפעלות מהצלחותיו בארץ-הקודש. מה הרעש — ספרים חילוניים? אילו חיבר, דרך משל, פירוש לתהלים — שאני; אך בכתיבת שירים אין כל רבותה.

באגפו הימני של הבית התגוררה אחותו הבכירה ריבה, נאה ובעלת-נפש וחביבה. בביתה, שהיה מבהיק בניקיונו אף בימים שהבוץ בחוץ הגיע עד לברכים, נהגתי לבוא כדי לקרוא את מכתביו של למדן ולראות את הספרים שהיה שולח.

לא אדע אם בזכות הידידות בין ריבה לאמי או משום שידעה את חיבתי לספרות העברית הייתי היחיד, שניתנו לי הספרים לקריאה בביתי. כאשר החזרתי את ״מסדה״ קיבלתי את ״בין האיים״ ו״ראובני שר היהודים״, שתורגמו על ידיו, ולאחר מכן את ״ברתמה המשולשת״. גם הכניסה אותי בסוד מכתביו אליה. ימים שהספרים היו ברשותי, הבאתים למועדון ״השומר-הצעיר״, והחברים היו מצטופפים וקוראים בהם. בין בני גילי היו מעטים שזכרוהו. תקוותנו שכולנו נעלה ארצה לא עזבתנו יום אחד, כל אחד הכין עצמו לבקרו לאחר שיזכה להגיע לארץ, אלא שיתכן והוא יבוא לביקור למלינוב — זאת לא העלינו על דעתנו. וכמה טעמים היו לדבר.

היה ידוע, שיצחק נכסף מאוד לראות את אביו, אך גם לא נעלם ממנו, שביקורו אינו בגדר האפשרות, משום שהיה נתין רוסי ביציאתו והממשלה הפולנית לא הסכימה להתיר כניסתו. לימים כתב מברלין, שינסה להשיג חפצו זה על ידי שיצא לדנציג, שהיתה אז עיר חופשית, ואביו יבוא אליו — וכך יתראו פנים. אחרי הפסח תרצ״א נודע לנו, שעלה בידו להתגבר על המכשול

והוא עומד להגיע, דרך ליטא, לשבועות מספר למלינוב. כאשר נתאמתה השמועה רבתה צפייתנו. ואמנם נראו סימנים לדבר. בבית-אביו נועד למענו חדר והותקנו בו דלתות חדשות. בינתיים הגיעו מכתבים ועיתונים שהודיעו על מסע-הרצאותיו בליטא — "על הציונות הגורלית". בבוא היום נשלחתי עם חברי במשלחת מטעם הסתדרויות הנוער להקביל את פניו בצומת-הכבישים, לשם עמד להגיע בשעת בין הערביים.

בהתקרב האוטובוס מדובנה, עצרנוהו ועלינו. חיפשנו את למדן ולא הכרנוהו. אמנם, ראינו גבר אלגנטי יושב לבדו בספסל האחורי, מעילו העליון פרוש על ברכיו וזרועו שעונה על מזוודה, אך תהינו ולא ידענו אם זה אורחנו. כלום זה הוא איש "מסדה"? לא יתכן! לפי תמונותיו ומיטב-השערותינו דימינו לפגוש חלוץ לבוש חולצה פתוחה רחבה ותלתלי-ראשו סתורים ומבטו חולם, כדרכו של משורר. והוא מתבונן בנו, מרגיש במבוכתנו ואינו מתוודע אלינו; ורק עיניו חייכו בטוב-לב, כאומר: נראה עד היכן מגיעה טביעת-עינכם, פרובינציאלים חביבים שלי; מוטב שתראו ללבב ואל תשעו ללבוש. האם יכולתי לעבור את אירופה בבגדי עבודתי מבן-שמן ובכובע-קש לראשי? — — משקרבנו אליו ושאלנו בהיסוס לשמו, נתחייך, אך המחיצה טרם נפלה. שוחחנו למקוטעין. לא סיפרנו כמה ציפינו לבואו, אך הוא הבין להתרגשותנו ונדמה היה לנו, כי נעמה לו. בהגיענו לעיירה המתינו לו חבורות-חבורות של נוער. כשחצינו את ככר-השוק — שלא נשתנתה כמעט מאז עזבו אותה — לא ניכרה בו כל התרגשות. הערמון הענף התנועע חרישית, השמש השוקעת הפזה את הסכר בנהר והחורשה שמעבר לו הרעיפה קרירות קיצית. כמאז לפני שתים-עשרה שנה, בהימלטו מהעיירה האחוזה להבות.

הבאנו אותו עד הבית. אביו לא הלך לבית-הכנסת לתפילת מנחה וחיכה לו. בהתחבקו עמו ידענו שעלינו לחמוק. היה משהו נעלה ונוגע עד הלב בפגישתם, שאסור היה לנו לראותו, כשם שהורגלנו בילדותנו לא להביט בכהנים בעלותם לדוכן ובפרשם כפיהם...

היה זה בחודש סיוון, אך הגשמים ירדו בלי הפסק. תיכננו נשף קבלת-פנים ובינתיים הייתי יוצא ונכנס אליו בוקר וערב. בבקרים מצאתיו סועד עם אביו, המסב בראש השולחן, והוא על ספסל לשמאלו, יושב בענווה, כאילו היה סמוך עדיין על שולחן זה. על מה לא דובר באותם ימים, כשזרמי-גשם כבדים התדפקו בחלון שמבעדו נראה גופה המרושת-מסוכסך של העיירה, על החנויות האפלות העוקפות את הכיכר, והזרמים ניתכים כמרקידי סיכות על השלוליות,

הנהר המשחיר והחורשה העטופה ערפל. שאלנו לשלום הספרות העברית בארץ, לקיבוצים ולתל-אביב. סחנו לו על הפעולה התרבותית הגדולה בפולין, רשת בתי-הספר העבריים ופעולות "השומר-הצעיר". והוא סיפר על ימי-עבודתו בסג׳רה ובבן-שמן, וכדרכו — במתינות, מונה כל דיבור, מתחייך מפעם לפעם בחיוכו המבויש-המתחטא. ועוד סיפר, כי דירתו סמוכה לים והוא רוחץ בו בכל בוקר. משחדל הגשם לסירוגין ישבנו עמו על הספסל בצל הערמון והוא משוחח עם תלמידיו, שבאו אליו מברסטצ׳קה ומלוצק הסמוכות, מזמן היותו מורה שם. אירע שהיינו יוצאים לטיול לעבר חורשת-הגראף, על פני הגשר הארעי, שהוקם במקום הגשר שנשרף במלחמת-העולם הראשונה. לימיננו נראו הקורות המושחרות, התקועות בנהר, אודים מוצלים מיסודות-ה"מורמון" (טחנת-המים הגדולה במלי-נוב), והסכר הנופל לתוך האגם; משמאלנו שתי הגדות העטופות עצי-ערבה כפופים. מעבר לגשר התנשאה גבעת "הר-סיני" — בפי הילדים — מנגד לאחוזת הגראף. חזית-הארמון הלבנה, הסטווים ושבילי-החצץ עם ערוגות הפרחים. רק יחידים זכו להיכנס לארמון, אך הגבעה היתה נחלתם של ילדי-העיירה זה כמה דורות, ולמדן השהה מבטו עליה והחריש. ודאי נזכר בשנות-ילדותו, כשהיה מטפס ועולה עליה בשבתות וב"בין-הזמנים" ועינו לא יכלה להינתק משדרת הליבנים בדרך ליער הסמורדובי. והנה הפנה מבטו בפתאומיות. אותו רגע נצנצו בזיכרוני השורות מ"מסדה":

— — רעש יערות־אורנים רחוק ילטף אזני.
— — — תבת־ילדות שטה על מי "איקבה" קרירים
בין סוף מצל — — —
עזבוני מראות־תמול! מה שתם עלי?
מאדמתכם דשנה כל שרשי עקרתי — —

כאן שטה תיבת-ילדותו; מכאן נמלט ולכאן חזר. אך פנייתו הפתאומית רמזה, שלא כחזור משורר בעמים למכורתו חזרתו של למדן לעיירת-ילדותו. כאילו היה מן המפתה והמדיח בנוף-הילדות. הגורל העברי צעד בעקבותיו גם לפינת-מרגוע זו...

כילידי-והלין לא היינו רגילים לכלוא את רגשותינו, אך הוא היה נוהג בדיסטנס ונתון למצבי-רוח. דומה, שאפפוהו שלושה אקלימים לסירוגין: הרוך מימי-הילדות, להט החמסינים הארצישראליים ומעין רתיעה של נימוס אירופי. נדמה היה, כאילו קנה לעצמו משהו מאורח-החיים האנגלו-זאכסי. כל כמה שניסינו להניעו לגילוי דעתו על סופרים, נזהר בתשובתו; כנגד זה הרחיב דיבורו על הספרות וחיי-הארץ בכללם — על "הדים" וספרי "אמנות", ואם זכרוני אינו מטעני — גם על המשפט הציבורי על "הדיבוק", שנערך בשעתו

ב"בית העם" בתל-אביב. השעות שישבתי במחיצתו הינוני ביותר, ללא כל חציצה, אך פעם גם נכויתי בגחלתו. היה זה בשעת פגישתו עם חברי ההנהגה של השוה"צ. דיברו על התנועה החלוצית ועל קשיי ההסתגלות לחיי-העבודה בארץ. בוויכוח גיליתי דעתי, כי דומה שתל-אביב מתרחבת יתר-על-המידה, וכי מוטב היה לארץ ולעתידנו הציוני, שיתרבו בה הכפרים והקיבוצים וכי הנטייה היהודית להתרכז בכרכים טעונה עיצור. בתשובתו הוכיח אותי, שאין לטעון כך כנגד העיר העברית ואיני רשאי לחוות דעה בטרם ראיתי את הארץ במו-עיני ובטרם הייתי בה. היתה זו הוכחה ניצחת וטענותי נסתתמו. אף-על-פי-כן הרגשתי, שהצדק היה עמי. ביני לבין עצמי הרהרתי: מה לו, למשורר "מסדה", לפרוש את חסותו על תל-אביב דוקא!..

נשף קבלת הפנים עלה יפה, אף שלא נמצא לכך אולם מתאים והוא נתקיים באחד האגפים בטחנה שלא הושלמה, שהותקן במיוחד לכך, בין קירות לבנים חשופים וגג-פחים. יומיים לפני כן הפצרתי בו, שירצה את הרצאתו

יצחק למדן בביקורו במלינוב

"על הציונות הגורלית", זו שהרצה בערי ליטא (שהגיעו אלינו הדים טובים עליה), ולא נענה לי. האולם היה מלא בני-נוער. הוא הרצה על בעיות הספרות העברית. כתום הרצאתו קרא את שירו "עברית" מתוך "ברתמה המשולשת".

ביקורו הגיע לקיצו. היה עליו לצאת בדחיפות לבאזל, לקונגרס הציוני השבעה-עשר, שעמד להיפתח בסוף החודש, בשליחותו של "העולם". בימים שלפני נסיעתו שופר מזג האוויר. היו לילות-ירח ויצאנו בחבורה לעבר מצבת-הזיכרון שליד הכביש הראשי שמחוץ לעיירה. שולי-החורשה באופק הוכספו והנהר לאט שיחו-שירו בין קני-הסוף ושדרות-הערבות, כנוהה להיבלע בנהר הגדול ממנו — הסטיר. משכנות-ישראל נמו בשלווה על האדמה, שנאחזו בה מדורי-דורות. רק אנו לא ידענו מנוחה, כאילו אדמה זו בוערת תחתינו. קשתה עלינו הפרידה ממנו ולא ידענו מה: הלב היה מלא כיסופים ואימה טמירה. באור הירח טבלה הבקעה שליד הגשרון בזיו-פלאות, כעריסת-כסף מכושפת. הבטנו בה ולא ידענו, ולא ידע איש, כי לא יחלפו שתים-עשרה שנה ובקעה זאת תיהפך קבר-המונים להורינו, אחינו ואחיותינו.

נדפס ב"גליונות" לזכר יצחק למדן ז"ל, חשון־כסלו, תשט"ו.

בליל־סתיו על מיטת־נדודים הרחק מבית־מולדת הרוס
אמי מתה עלי,
בעיניה דמעה אחרונה קפאה בלחשה ברכה נואשת לי,
טרם צאתי למערכות שדות רחוקים, זרים
ותרמיל־צבא על שכמי מעיק...

על דרכי אוקרינה סמורי־קברים ומזי־מכאוב
אחי נוגה־המבט ובר־הלבב שדוד נפל
ולא הובא לקבר ישראל — —

אבא — יחיד נצמד למזוזה מתפלשת באפר החרבות
ועל "שדי" מחולל בדד ידמע תפילה — —

ואני —
בעודי מחשק את נשמתי המתפוררת
בחישוקי־אומץ אחרונים
ברחתי עם חצות לספינת גולים
לעלות מ ס ד ה.

(מתוך "מסדה" ליצחק למדן)

אשר טייטלמאן
חיפה

השואה הגדולה

ככה זה התחיל...

עם היבקע השחר זועזעה העיירה מקולות נפץ אדירים; אין זאת, שיערנו, כי אם תמרון צבאי, כי הן מוקפים היינו בסיסי צבא, כמו-כן שדה תעופה גדול על אדמות הגראף מעבר לנהר. שתפרוץ מלחמה בין שני בעלי הברית מאתמול — בוזאת איש לא האמין... ואולם, בצאתנו רק מהבתים, ובהתאסף המון תושבים בחוצות העיירה נודע הדבר, שהלם בנו כרעם ביום בהיר.

"פרצה מלחמה" — נשמעו קריאות מכל העברים. הגרמנים הפציצו את שדה-התעופה, חיל המצב הסובייטי היה נתון בהלם, אין זאת כי אם תקרית מצערת. "לא ייתכן", ענו המפקדים, "כי מלחמה אכן פרצה". אך בינתיים הגיעו בשורות איוב, אחת רעה מרעותה.

נדהמים וחפויי ראש עמדנו קבוצות-קבוצות ושוחחנו על מצבנו; כילכלנו את מעשינו לעתיד. מי יתאר לו, כי השוד והשבר כה קרובים? כי נפרצו כל חומות המגן, כי צבאה האדיר של ברית-המועצות ייסוג לכל אורך החזית?

ובינתיים הופצצו העיירה ושדה התעופה ארבע-חמש פעמים במשך היום. הגשר הגדול, שהוביל אל אחוזת הגראף, נהרס בהפצצה, והמעבר לכלי רכב היה בלתי אפשרי; רק הולכי רגל סיכנו את חייהם ועברו עליו כשהוא במחציתו, לאורך כל אורכו, תלוי על בלימה מעל למים, אך מי ישעה לסכנות? כל הגברים הוצאו על-ידי הצבא האדום אל שדה-התעופה לתקן את הניתן עוד לתיקון זמני, וגם אני ביניהם. כל פעם — אזעקות והפצצות.

מה שמתרחש בתוך העיירה לא ידענו. רק להבות ותמרוני עשן חזינו מרחוק, ולפי זה שיערנו איפה ואיפה נפלו הפצצות. לקראת הצהרים הופצץ שדה-התעופה בהפצצה אדירה, והכל נהרס כליל. היו הרוגים הן מתוך תושבי העיירה, יהודים וגויים כאחד, והן מאנשי צבא. מאות אנשים שכבנו ליד התוף של הנהר, בין האחו, והסתכלנו בקרב האווירי הנטוש בין מטוסי הנאצים לבין הסובייטים. אחרי הנסת המטוסים התחילה נהירה ובריחה גדולה אל העיירה. שרידי הגשר עולים באש, והרבה הצליחו לעבור לתוך העיירה על גבי שברי גשר צפים.

ובעיירה? — רוב רובם של התושבים כבר נסו ממנה, ואלה שנשארו עדיין ציפו בכיליון עיניים לשובם של יקיריהם משדה-התעופה. העיירה התרוקנה חיש, בתיה המופצצים בערו ודרכיה נהרסו. לעת ערב השתלטו הנאצים על שדה-התעופה, ולמחרת עזבוהו שוב.

היום השני עבר בשקט בעיירה המרוקנת כליל מתושביה, שהתפזרו בכפרים ובשדות. ביום השלישי הופצו שמועות על-ידי הצבא הסובייטי, כי הדפו את הפולש, וכי אין נשקפת סכנה מיידית לאזורנו. השמועות השפיעו חיש מהר, והתושבים החלו לנהור חזרה הביתה. ואכן, במשך היום נדמה היה, כי אכן חלפה הסכנה. אך מה נדהמנו בראותנו בחשכת בין הערביים יחידות סיור בודדות גרמניות משוטטות בין הבתים. בהלה אחזה את תושבי העיירה וכהרף-עין התחילה נהירה חזקה לכיוון מרביץ, ומשם למושבות הפולניות בסביבה. כל הלילה, אור ליום רביעי, התקיימה הנדידה, ומרחוק הגיעו אלינו הדי ההפצצות על לוצק והסביבה; העיר הבוערת האירה את כל הסביבה.

במשך הלילה נסוג הצבא האדום, לאחר קרבות קשים, מהצד הצפוני של מלינוב ופינה את האיזור. נפגעו כמה בניינים וביניהם טחנת-הקמח החדשה של ר' יוסף גלברג ז״ל. כן נפגעה אספקת החשמל לעיירה.

בצהרי יום ד' נראו הקלגסים בכל הסביבה. חיל עצום וגדול, ברכב וברגל, השתלט על הכול. ירד האסון עלינו, מעדנו ללא קום. ואז זה רק התחיל...

ההמשך...

הרג ושוד נעשו ללחם חוקם. אלה בני אוקראינה, צמאי דם יהודי מני דורות, האמונים עלי גזל ורצח נתנו פורקן למעלליהם. היריות הראשונות, שהידהדו כבר בחוצות העיירה, התמזגו היטב עם קולות נפץ השמשות והרס הבתים. איכרי הסביבה שוטטו עם שקים עמוסי עמל יהודי, ואחריהם נשותיהם וילדיהם, עמוסים מכל הבא ליד. בחסות הקלגסים עברו מבית לבית, הרגו, שדדו, הרסו מכול וכול.

זכור לי, איך אנשי הגסטפו אספו כמה מראשי העיר, כגון את הרב ז״ל וגם את אבי ביניהם, והטילו עליהם מכסת כופר — כמות גדולה של סבון, סיגריות ועוד. ואם תוך עשרים וארבע שעות לא יביאו את אלה לבניין הגסטפו, אחת דתם למות. אבלים וחפויי ראש יצאו טובי העיר לאסוף את הדברים, אם כי ידעו מראש, כי בלתי אפשרי הדבר. ואחרי שכמעט כל התושבים נתנו כל מה שהיה בידיהם, רק מעט מזעיר נאסף, והנידונים מראש למיתה התייצבו בראש מורכן לפני רוצחיהם, להביא מנחה לעשיו... כל יהודי העיירה נדו

להם ראש, אך להפתעת הכול חזרו כולם הביתה, כי עת למות, ועת לחיות. אך לא לזמן רב ניתנה הארכה.

הפרעות נמשכו; הרצח והגזל נמשכו; רב העיר, דמות אצילה ומכובדת בפי כול, היה בין הראשונים שהוצאו להורג. אין בוררין למלאך־המוות מכל הבא, זקן וצעיר, עלמה ואשה שכרסה בין שיניה. מדי יום ביומו, בעלות השחר, התרוצצו הרוצחים ועוזריהם וגירשו את כולם מבתיהם למגרש הגדול בטבור העיירה, זה המרק־פלאץ נהפך לאומשלג־פלאץ, ואחרי המיפקד הובלו למקומות עבודה, בליווי אנשי ס.ס. ומיליציה אוקראינית. בדמעות ודם רוּוּ הדרכים, הן לא עבר יום בלי רצח ועינויים. משעולי העיירה נזרעו פצועי דמים ומתים. מיום ליום התדלדלה אוכלוסיית העיירה. בערב ביקשנו מי יתן בוקר, ובבוקר — מי יתן ערב... ימי אימה ופחד עברו עלינו, קור ורעב היו מנת חלקנו. כל התושבים עבדו עבודת־פרך, מי בשדות אחוזת־הגראף, מי בתיקון שדה־התעופה, בפינוי הריסות ארמון הפריץ או באחוזות הסמוכות, כגון סמורדווה, שגם אני הייתי ביניהם. והעינויים חרותים היטב במוחי ובגופי. סדר־היום שם התחיל בטבילת חצות באגם ליד הטחנה, בקור עז, אחרי הטבילה הריצו אותנו חצי ערומים במשך שעתיים תמימות, ואוי לכושל ונחשל. יריית אקדח היוותה בשבילו את הישועה הגואלת, ולזה פילל כל אחד ואחד; ללא נשוא היו הנגישות בנו.

באו ימי החורף תש״ב. שמועות ותקוות־שווא החלו להתהלך ולפעם בלבנו: ״גנרל״ חורף יכניעם, ואתו תבוא גם ישועתנו. אך לשוא דימינו. אמנם, בהגיע גייסות הרוצחים עד לשערי מוסקוה וסטלינגרד, נעצרה התקדמותם, מפלות כבדות נחלו צבאות הצורר ימ״ש, ואז רק הוכבדה ידו עלינו. בעיירה הוקם היודנראט, והמיליציה היהודית אשר היוותה זרוע ביצוע לכל מעשי החטיפה, משלוחי עובדים למחנות עבודה ברובנה, סטודנקה ואחרים. איסוף בגדים חמים ופרוות, זהב וכסף, ובסוף, גם נחושת וכל דבר נחושת. כבדים מנשוא היו החיים בעיירה עוד לפני קום הגיטו, אך לא שפר חלקם גם של אלו שיצאו למחנות עבודה, ולא מעט היתה בכך ידם של העוזרים במלאכת הקודש של השמד והרצח.

הגיטו — והסוף

באחד הימים, בין פסח לשבועות, ניתנה הגזירה לרכז את כל יושבי מלינוב־מרוויץ והסביבה בגיטו אחד. קם והיה הדבר. בשני רחובות צרים וקטנים רוכזו כל תושבי שתי העיירות וכפרי הסביבה. 10—12 איש — ולפעמים יותר — הצטופפו בכל חדר, גדרי תיל הוקמו, אין פתח ואין פרצה, המלכודת סביבנו

נסגרה. ומכאן, דרך שער הכניסה והיציאה, הובלו יום יום מאות אנשים ונשים לעבודה. בבוקר השכם הם יוצאים, ולערב חוזרים. בשורות איוב הגיעו אלינו מכל ישובי הסביבה, יום אחרי יום, לילה אחרי לילה הוכחדו ישובי היהודים, הונף הגרזן. רובנה, לוצק, דובנא וכל הישובים הסמוכים רוקנו מתושביהם היהודיים. קברי-אחים לאלפיהם, בדמם הרוו את אדמת אוקראינה הארורה, תכניתו השטנית של צורר היהודים הלכה והתגשמה. יום אחד הופצו שמועות על דבר תורה של מלינוב עיירתנו להיפקד. אי-אלה בעלי העזה פרצו גדרות הגיטו והתחבאו בין היערות והשדות. אך נודע הדבר לגרמנים, ודחו את יום החיסול. שבעי חלאות ונפוחי רעב שרכו דרכם אל העיירה גם האמיצים והנועזים שבהם, ואז נפל הפור. ק"ק מלינוב הופקדה למרומים.

קבר-אחים גדול וסביבו קברות לעשרות, וביניהן גם של אחי אפרים-פישל, ושלמה סובבוהו. בודדים הצליחו להימלט ולהיחבא ביערות ובשדות, אך רק יחידים, אודים מוצלים מאש נותרו.

מלינוב, זו העיירה הקטנה בתחום המושב הרוסי, אנשיה רובם אנשי עמל ויגיעה ומיעוטם סוחרים זעירים היו, שביושרם ובזיעת כפיהם את לחמם אכלו; אשר בשמחתם וביגונם, זקניה בתפילותיהם, וצעיריה במעשיהם, נשאו עיניהם אל אדמת ציון וכמהו לגאולתה; אשר עם בניה נמנו ד"ר שלמה מנדלקרן, יוצר הקונקורדנציה לתנ"ך, ויצחק למדן, מגדולי משוררי תקופתנו; אשר רוב ילדיה וצעיריה חונכו על ברכי השפה הלאומית, עסקניה ופעיליה למען חזון שיבת ציון פעלו — עיירה זו על כל תושביה ממלינוב, ממרוויץ ומהסביבה הוכחדה עם כל ערי הסביבה. אדמת אוקראינה, דם יהודי קדוש וטהור רווית, ארורה תהיי לנצח, לדראון עולם היי. וזכר יקירינו בלבותינו לעולם יישמר.

האזינו, שירה עולה ומתפעמת,

באהבה ואמונה בקעה במלוא־עולם ותחי —

שמעו, שמעו בת־קול: היא אדירה, חופשית גם מרוממת,

ישיר במקהלת־עמים היהודי, זה הנצחי.

(יצחק קצנלסון; מתוך "ספר מלחמות הגיטאות")

סאניא און מענדל טייטלמאן
חיפה

חסל קהילת מלינאוו־מערוויץ

צוזאמען מיט דעם גאנצן יידישן פאלק, וואס איז חרוב געווארן, מיט דעם בית-ישראל, באווייגען מיר אויך אונזער קליינעם בית מלינאוו-מערוויץ. קליין אין כמות, אבער גרויס אין איכות. אונזערע טייערע ברידער און שוועסטער, פון אונזערע שטעטלעך פון קהלת מלינאוו-מערוויץ, וועלכע זענען אומגעקומען אין פלאמען, צוזאמען מיט זייערע אלטע איינגעזעסענע נעסטן. אויף אייביק, אויף אייביק זענען אונזערע טייערע און ליבסטע אוועקגעריסן געווארן פון אונז, אומברחמנותדיק, אין דער זעלבער צייט, ווען אונזערע שכנים פון לאנגע יארן האבן נאך זיך געווארעמט פון דער שריפה פון אונזערע גופים, און אויך צוגעגאסן ברען-שטאף צום גרויסן פייער. מיר, דער שריד ופליט, וועלן דאס קיינמאל אין לעבן ניט פארגעסן. נישט מיר און נישט אונזערע קינדער, אין אונזער באפרייטן ארץ-ישראל, און אין גאר דער וועלט — איך נפלו גבורים?!

ווי אזוי קען מען דאס איינבילדן אינם געדאנק אז די גאנצע עדה יידן פון מילנאווער קהלה — מלינאוו, מערוויץ, טראוויץ, בערימלע, דעמידאווקע, אסטראזעץ, און די פליטים פון טורקי-סאקאליקי, און די איינצעלנע אידן פון די דערפער — זענען שוין מער נישטא, און וועלן שוין מער קיינמאל ניט זיין דארט?! ווי אזוי קען מען זיך פארשטעלן, אז אויסגעטראטענע סטעזשקעס, וועלכע אונזער ברידער און שוועסטער האבן דארטן אויסגעטראטן, און מיט שווייס און בלוט באגאסן, זענען מיט גראז פארוואקסן, און קיין יידישער פוס וועט שוין קיינמאל דארט ניט טרעטן?! ווי אזוי קען מען זיך פארשטעלן, אז די טייערע קינדער, געצערטלטע, און שווער דערצויגענע, מיט שווערער מי, זענען שוין דארט נישטא, און שוין קיינמאל ניט זיין?! קיינמאל וועט מען שוין אין דער מלינאווער קהלה און אין אירע שטעטלעך קיינע יידישע שבתים און ימים-טובים ניט פראווען, און קיינמאל מער וועט שוין פון די יידישע הייזער דארט ניט ארויסשיינען די שבת און יום-טוב ליכט; קיינמאל מער וועט מען שוין דארט ניט הערן דעם פרייליכן געלעכטער פון דער יידישער יוגנט, און אויך ניט די שטימע פון זייערע ציונס לידער.

מען וועט שוין מער ניט באגעגענען אין די גרויסע קאלטע פארטאגן יידן וואס לויפן, מיט די טליתים אין די הענט, אין דער שיינער ווארעמער גרויסער שול. און מער וועט מען שוין ניט הערן זייערע הארציקע תפילות און טרערן, וואס זיי פלעגן פארגיסן אויף זייערע פארשידענע בקשות; מען וועט שוין ניט זעען מער יידן אויפצושטייען פארטאג צו סליחות, און פארצובערייטן זיך צו די ימים-נוראים. און אויך מער ניט קיימאל זייערע טענץ מיט דביקות ארום דער בימה, מיט געזאנג געפלאכטן האנד אין האנד, נאך דעם גרויסן קאלעקטיוון לחיים. עס וועט שוין קיינמאל קיין יידישע שמחה פון חתן-כלה דארט ניט זיין. עס וועלן שוין קיינמאל זיך צונויפפארן פון אלע ווייטע געגנדן אויף דעם קארלינער-צדיקס קבר, דארט צו אויסגיסן דאס ביטערע יידישע הארץ.

ניטא מער די הארעפאשנע בעלי-עגלות, וואס פלעגן אויפשטייען אין די גרויסע ווינטער-פארטאגן צו זייער שווערער ארבעט, פון צו פירן די תבואה פון די ארטיקע סוחרים, קיין דובנא, לויצק אדער ראוונע, און וועלן שוין קיינמאל אין לעבן ניט זיין דארט. נישטא מער ווער עס זאל גייען אויף קבר-אבות אויף די הייליקע ערטער, ווו עס זענען באהאלטן די טאטעס און זיידעס ביז ווייטע דורות. און נישטא אפילו קיין מעגלעכקייט פאר די שרידי-חרב צו באזוכן די קברי-אחים, וועלכע גאט ווייסט צו עס זענען נאך דערפון אפילו סימנים געבליבן, ווייל די געהילפס-מערדער, האבן זיי זיכער געוואלט אפמעקן אלס שאנד-פלעק פאר זיי אליין. נישטא קיין זכר פון די סטעזשקעס, וואס אונזערע טייערסטע האבן הונדערטער יארן דארט אויסגעטראטן, מדורי-דורות. נישטא אויך קיין שטארקע האנד, וועלכע זאל באשטראפן די מאסן מערדער מיט זייערע העלפערס, פאר דעם אומזיסט פארגאסענעם בלוט. וועלכער מענטש קען דען אזא מדה-כנגד-מדה-שטראף, אויספירן? און מיט וואס קען מען דען טרייסטן דעם פאריתומטן יידישן פאלק, ווען אפילו מיר האבן די סאטיספאקציע פונם אויפשטייען פון מדינת ישראל, צו וואס אונזערע פריערדיקע דורות פון טויזענטער יארן האבן מיט אזוי פיל בלוט און טרערן געבעטן און ניט דערלעבט, און מיר, הנשארים לפליטה, יא דערלעבט.

תם-ותשלם חסל קהילת מלינאוו לעולם.

א. גלמן
נתניה

עיירתנו שאיננה

יהודי מרוויץ היו קשורים לעיירתם בכל נימי נפשם, ורק מעטים ובודדים מהם הגרו לארצות-הברית בזמן ההגירה הגדולה של יהודי פולין ורוסיה — או עלו ארצה עם גל העליות בין מלחמה למלחמה.

בעיירות וולין בסביבתנו חלו בינתיים שינויים גדולים: הנוער הקים סניפים לכל התנועות החלוציות, קמו בתי-ספר חילוניים, שחינכו יחד עם התנועות החלוציות, לעליה ארצה, אך לעיירתנו רוחות חדשים אלה כמעט לא הגיעו. היא המשיכה לחיות בצורות החיים, שהיתה רגילה בהן לפני המלחמה. במרכז החיים עמד, כמובן, בית-המדרש הקטן, ששימש כמקום תפילה ולימוד תורה. גם כמקום מיפגש לזקנים ולצעירים גם יחד, לשיחות על פוליטיקה, ולדיבורים סתם, בימות חול ובעיקר בשבת ומועד.

כל חג וטעמו עמו, לשמחה, ולעצב. חגי האביב, פסח ושבועות, הכניסו שמחה בלב כול, והשכיחו את הצרות, שלא חסרו כל ימות השנה. לבלוב שיחי הלילך וריחו המשכר, פריחת עצי הדובדבן, התפוח והשזיף, וראשית הצמיחה בשדות הכפרים סביב העיירה חברו יחד והתמזגו כל-כך יפה עם פסוקי האביב ב-"שיר-השירים", שנאמרו בליל הסדר, ובניגון מלא רוממות של "אקדמות" בחג השבועות. לעומת חגי האביב, חג הפסח ושבועות, אווירת חגי הסתיו, ראש-השנה ויום-כפור, שונה היתה. עצב עמוק אפף את האנשים בעיירה, ברכת האם בהדליקה הנרות בערב ראש-השנה ויום-כפור, תפילת "כל-נדרי" ותפילת "יזכור" ביום כפור, קרעו שמים ולבבות, והיו ביטוי לפחד הבאות בשנה החדשה שתהיה לטובה. עם תפילת "נעילה" ותקיעת קול השופר — רק אז החלה התקווה לפעם, שתפילתם התקבלה, ואך טוב יהיה, ורווח ללב.

שמחת חג אמיתית היתה שורה בחג הסוכות. נער וזקן השתתפו בבניית הסוכה ובישיבה בה, בית-המדרש היה מלא מפה לפה. ההקפות והדגלים בידי הילדים, החגיגיות בניענוע האתרוג והלולב, הכנת ענפי הערבה — ה"הושענות" — העסיקו כל יד ומלאו שמחה כל לב. ובשיא החג — שמחת התורה — שמחה ללא מעצור וגבול. העליה לתורה של כל אחד — מזקן ועד נער; הריקודים

ושירת ניגונים שונים, ובעיקר השתייה, של יין ושל וודקה היתה כדת, ובסופו של יום הותר כל רסן ימעצור.

אחד היהודים היה עולה על גג ביתו כשהוא עטוף בטליתו, והלולב עם האתרוג בידיו, והיה שר ממרומי הגג את ניגוני תפילות החג, מלווים מילים ושירים באידיש, שתכנם היה דברי ליצנות, אך גם מלאי עצבות, לקראת החורף הממשמש ובא.

ואחרון אחרון — יום השבת. יום זה היה כעין תחנה — אחרי שישה ימים של עמל ויגיעה בלי סוף, כדי להרוויח את פרנסת ביתם. רחוצים ולבושים בגדי שבת קיבלו את פני השבת. כל משפחה השתדלה להכין לכבוד השבת אוכל טוב יותר, לרוב עבר היום במנוחה ושינה אחרי שבוע עבודה.

יפים ומלאי עצבות היו ערבי "שלוש-סעודות" עם צאת השבת, נר טרם הודלק, ניגון חסידי עצוב בוקע מבית-המדרש הדל — שם יושבים מספר מניינים של יהודים, הרוצים להמשיך ולהאריך בקדושת השבת.

אך גם שירה אחרת נשמעה ממרחקי שדות בכפר האוקראיני — שירה של בנות האיכרים ושל בניהם. שירת הטבע והאדמה. אך לפעמים גם שירה של משטמה ושנאה, אשר הזיק הראשון של הנאצים ליבה אותו לאש, שאכלה את עיירתנו על יהודיה.

תלמידי ביה"ס לעברית. שילער פון דער עברית־שול.

יצחק למדן

תפילת נקם

לא מוות, אל קנוא! ההוא בלבד יגמול
אותו גמול הגמולים וינקום הכול, הכול?
רק מוות ולא עוד?
הה, לא ולא!
חיים נא תן להם, חיים לאין נשוא,
אשר כל רגע בם עד מעמקיו
בסכיני מגור ובלהות
פלוח ומנוקב!

בתוך חייהם העמק קבר להם ושאול,
וירגישו יום יום ושעה שעה
באכול בהם הפחד כרימה,
בדקור בשרם צמרמורת־זוועה!
ולבל יבואם אף שמץ רווחה —
בלא רחם, הה, גזול מהם גזול
גם כוח לאנחה
ומנע מעינם דמעה!

תקע כעצם בגרון להם את מנת זו חיתם
עד לא לבלוע ולא לפלוט!
אשר אביבי־ילדות תמים
ידם טמאה רצחה —
אל ימהר המוות לפדותם!
ידושום עקרבי־מורא ימים עלי ימים
ובחביקת־ערפד ממושכה
יחבקום לילות!

שסה בהם כלבי לבם וירדפום בלי הרף
מאין־מוצא אלי אין־און,
מהווה אלי הווה,
ואל כל אשר ישאו עינם —
תשתקף, תגיח ותזנק נגדם
— כזנק ממארב חיית־הטרף —
דמות עצמם, זו דמות הזוועה
מחוקת צלם האדם!

אל תקסום להם הארץ ביפעתה המתחדשת,
אל ילטפו עינם אילן ודשא
ורוח אל תריחם מבשמי מרחב!
אשר לאוזנם ערב נהי־שכול מחריד
וזעקת ילדים עוררה צחוקם —
אל יזכם היקום בקל שבחיוכיו,
יהי להם אם חורגת אכזרית,
הה, אל נקם!

חיים, חיים הענק להם — לסיוט ודאבה,
השקט התרעלה בה הם השקו אותנו,
ומבשרם יחזו אז, מנפשם ידעו
מה לנו עוללה ידם המתועבה!
ירגישו, כאשר עתה נרגישה אנו,
מה טעם חיים לתפתה־איבה נדונו
ויתום אין־ישע מהו —
ירגישו זאת כמונו!

ועוד גם זאת: ידעתי, אנו שוב נסלח
כאשר סלחנו כפעם בפעם.
הה, סליחה פלילית זו, נמהרה —
עשה נא, אלהים, ולא תצלח!
סלף דעתם ואל יובן להם דברה
ובכל מבע, בכל קריאה שלה והד
אל ישמעו זולת חירוק שיני זעם
וצהלת שמחה־לאיד!

לא מוות, אלוהים ! הינקום אך הוא בלבד
את אשר לא יכולנו בכי עם שלם ?
מה רחום הוא עונש זה, מה קל הוא
לאלה אשר מוות ביזבזו סביבם
כבזבז נשר־תענוגות באפס יד !
חיים נא תן להם, אל נקם ושילם,
בהם יוכפל למו שבעים ושבעה
כל אשר לישראל עוללו !

תש"ג

ח י י ם   ו נ ע ו ר י ם

ל ע ב ן   א ו ן   י ו ג נ ט

יצחק למדן

שא ברכה נוגה

שא ברכה נוגה, בית־מכורה עצוב,
פתח דלתך לבא שריד־עברו לפקוד!
אם נעלי לפני בואי לא נשלתי מרגלי —
הן ליבי ברעד־יחף עלי סיפך ייקוד.

יוד־בית שנה כיוד־בית יריעות כבדות
בינינו תאפלנה, האפל והעמק תחומן,
הה, כמה מי־מרורות נגרו כבר בינתיים
וכמה נסורת־חיים השיר משור־הזמן!

היחם חיקך עוד, האם עוד ירעיף מרגוע
צל־קורתך כאז, כאז ימי שחרית?
מופרש מרחוב ושוק, צופה לנהר ואחו,
תעמוד פצוע־הרס, גא כאציל ירוד.
לא תוקן עוד בדקך מימי הרעה ההם,
חשוף הוא חורבנך ללא כל מסתור וכסות:
נעקרה גדר, עצי־גן גדועים עד שורש.
אי דובדבנים הצלו והאדימו שיחי־התות?

(רק הערמונים במבואך עומדים עוד
— שומרים פצועי־גזע ומדובללי־צמרת —
מכל קהל עציך שרדו רק שניים אלה,
אינבלידים יודעי־חובה, נאמני משמרת).

דומה, כל קיר בך יתנה לי נכאיך:
"רבות רעות ראיתי ופגעי־אימה למדי,
הן לא אשוב להיות את אשר הייתי פעם —
ולמה להחלים? למי ולמה? לא כדאי!

פה השתוללו פרשי־הדון, אוסטרים, גרמנים נלחמו,
פרעו פראי פטליורה, ניני חמיל, זוהמת אדם ;
האדים כוכב מחומש, עד כי לאחרונה
פריצי־פולין נעווי־גאווה תקעו פה יתדם.

ידעת קורותי. מבשרך תדע. הה, אלה
תולדות בתי־ישראל בדור הפיכה ודחי !
שוב איני משכן־מרגוע כי־אם בית־מכאובים,
כבוש ראש בין פרצותי ומרר בבכי !"

שא ברכה דומעה, בית־מכורה כואב,
קבל שי־יגון כבד מצאצא אורח,
אם נעלי לפני בואי לא נשלתי מרגלי —
הן ליבי עלי סיפך ברעד־יחף מתייפח.

קבוצת "החלוץ", 1931.

יוסף ליטבק
ירושלים

העיירה מלינוב

לאחר 3—4 שנות נדודים השתקעה משפחתנו בעיירה הקטנה מלינוב ליד דובנא, פלך ווהלין, באוקראינה המערבית, אשר במשך התקופה 1918—1939 היתה חלק ממדינת פולין. בעיירה זו חי סבי — אבי אמי — רבי יהודה לייב למדן, דמות יהודית ואנושית מופלאה, הראויה לציון ולתיאור מיוחד. בעיירה זו גדלתי התחנכתי ועוצבה אישיותי. בה עברו שנות ילדותי ונעורי והייתי לאיש. עזבתיה באוגוסט 1940 — שנתיים וחודשיים לפני שנסתם הגולל על קבר האחים, שהכיל את כל עדת ישראל בתוכה, כולל הורי, קרובי, חברי וחברותי, ביום הטבח, כ״ח בתשרי תש״ג, 7 באוגוסט 1942. אף אחד מניצולי החורבן המעטים לא חזר לגור בה והעיירה נמחקה ממפת קהילות ישראל לעד.

ולעיירה קטנה זו, שהיתה עיירה טיפוסית לרבות כמוה בתוחם המושב היהודי באוקראינה המערבית, ואשר בה גדלו דורות של יהודים שורשיים ועסי־סיים, נאמני בית ישראל, דבקים בכל נפשם ומאודם בעמם, במסורתו ובחזון גאולתו — אקדיש חלק מן השורות הבאות.

העיירה

העיירה מלינוב שוכנת במרחק ארבע קילומטרים מהצטלבות הדרכים רובנה־ברסטצ׳קו ודובנא־לוצק. המרחקים ממנה לערים הקרובות: 20 ק״מ לדובנה; 35 ק״מ ללוצק; 50 ק״מ לרובנה; 40 ק״מ לברסטצ׳קו. עיר המחוז, אליה היתה קשורה מבחינה אדמיניסטרטיבית הן בתקופת השלטון הצארי־רוסי עד 1918 והן בתקופת השלטון הפולני (1919—1939), היתה דובנא. קשריה המסחריים היו בעיקר עם 2 הערים ״הגדולות״ בקרבתה: דובנא ורובנה. דובנא שימשה מרכז למסחר התבואה ומכולת, רובנה — מרכז סיטוני לטכסטיל וסידקית. לעיתים רחוקות היו מגיעים סוחרי מלינוב לעיר לבוב (באידיש ובגרמנית לעמבערג) במסילת הברזל במרחק 153 ק״מ מן העיר דובנא (תחנת הרכבת הקרובה ביותר היתה בדובנא).

העיירה שכנה במרכז אדמותיו של הגראף חודקיביץ, מצאצאיו של גיבור המלחמה הפולני הידוע קארול חודקיביץ, ליד הנהר איקבה. היא נוסדה בתחילת

המאה התשע-עשרה, או בסופה של המאה השמונה-עשרה. השם מלינוב מקורו במילה הפולנית "מלין", שפירושה טחנה. בתוך הנהר נעוצים היו עדיין, בתקופה הנסקרת על ידי, בין שתי מלחמות העולם, עמודים וכלונסאות — שרידי ארבע טחנות קמח, אשר לידן קמה העיירה; טחנות אלו נשרפו פעם בדליקה גדולה במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה.

מעבר לנהר, בתוך פארק גדול ומגודר, שכן ארמון הגראף, אשר רק יחידי-סגולה מעטים מאוד מבין יהודי העיירה זכו לראותו מבפנים, כי-על-כן הצטיינה משפחת הגראף כולה בשנאת ישראל קיצונית. לעסקים שונים נזקק, אמנם, הגראף לסוחרים יהודיים, אבל אלה באו במגע רק עם מנהלי המשק. על הגראף עצמו אמרו, כי רק במקרים יוצאים מן הכלל הואיל לדבר עם יהודי. מלבד השנאה מצד משפחת הגראף, פחדו יהודים לטייל בסביבת הפארק מפחד הפועלים והמשרתים הפולנים, שעבדו בנחלאות הגראף ובמשק ביתו, כי הללו היו תמיד משסים את כלביהם ביהודים, רוגמים אותם באבנים ולא פעם גם מצליפים בשוטים. הארמון שימש, על-כן, ליהודי העיר, ובמיוחד לילדיהם, מקור לא-אכזב לאגדות, לסיפורי-מעשיות על משפחת הגראף, על אביו, הגראף "הזקן", על אבותיהם ואבות אבותיהם ועל שכיות החמדה הנדירים שבארמון. עם הכיבוש הסובייטי בספטמבר 1939 נפתח הארמון לימים מעטים לקהל הרחב, אלא שהיה ריק, לאחר שכל אשר היה בו נשדד והושמד בין לילה ע"י איכרי הסביבה.

לא רחוק מן הפארק ליד אם הדרך אל שדות הגראף היה תל מלאכותי, אשר לפי האגדה הקימוהו חייליו של קושציושקו, בנוחם במקום הזה במשך ימים מספר. ילדים יהודיים, אשר ראו בדמיונם בכל מקום מראות מן החומש, קראו לתל "הר סיני". עליו ומסביבו גדלו עצים עבותים, ואדמתו התחוחה הצמיחה בקיץ דשא סמיך וגבוה, והיה לו כוח משיכה רב לנוער היהודי בשבתות ובחגים. לעומת זאת לא העזה רגל יהודית להתקרב אליו בימי ראשון וחגא לנוצרים מפחד ה"שקצים".

הסביבה כולה היתה יפה: בקעת הנהר וכרי המרעה לאורכה, שדות מרהיבי עין, גני פרי, חורשות ויערות גדולים וסבוכים על פני עשרות קילומטרים מרובעים, אשר בעבר שרצו כנופיות שודדים אגדתיים ולימים שימשו מחבוא למחנות פרטיזנים סובייטים ולכנופיות של אוקראינים לאומנים ו"פולנים לבנים". מרבית היהודים, אשר חיפשו מחבוא מפני הפולש הנאצי ביערות אלה, נפלו מידיהם של מרצחים שונים, ורק מתי מספר הצליחו למצוא בהם מחסה עד יום השיחרור.

תושביה ופרנסותיה

העיירה התרכזה מסביב לכיכר השוק, אשר בקצה אחד שלה עמדה כנסייה פרבוסלבית. ליד הנהר, מול ארמון הגראף, עמדה כנסייה פולנית. במספר סימטאות מסביב לכיכר השוק עמדו בתי היהודים. מאחורי סימטאות היהודים היו רחובות הגויים-האוקראינים. לרחובות אלה קראו "הכפר". ליד הארמון היתה שכונה של פולנים שכירי הגראף. פקידים ואנשי עסק פולנים גרו בין היהודים והאוקראינים.

בעיירה כולה היו כאלפיים נפש, מהם כ-800 יהודים, בערך אותו מספר אוקראינים, ויתרם פולנים. היהודים רובם ככולם היו חנוונים, בעלי בתי-מרזח, בעלי-מלאכה ועגלונים, אשר עסקו בהובלת תבואה מן העיירה לערים הסמוכות ובהובלת סחורות-צריכה מן הערים. פעם בשבוע התקיים יום שוק גדול, אליו היו באים אלפי איכרים מכפרים רבים בסביבה ומאות סוחרים יהודים גם מן הערים הסמוכות. היו משפחות יהודיות, אשר התקיימו על מכירת משקאות, עוגות ודברי תרגימא מדוכנים ביום השוק, והוציאו את מחייתם העלובה למשך כל השבוע מיום זה בלבד.

בשבתות ובימי חג יהודיים שבתה כל העיירה וכיכר השוק היתה ריקה מאדם. לעומת זאת שקקה העיירה חיים בימי חג נוצריים, בהם היו באים המוני איכרים מן הסביבה. ועל אף האיסור על המסחר בחגים אלה מצד השלטונות הפולניים הוא פרח מאחורי דלתות סגורות ותריסים מוגפים.

רוב יהודי העיירה חיו במצוקה והתפרנסו בדוחק. בעלי-המלאכה עבדו קשה משעות הבוקר המוקדמות עד שעות הערב המאוחרות. חלק מבעלי-המלאכה — בעיקר בנאים, נגרים, טייחים — היו מסובבים במשך השבוע בכפרים ובאים הביתה רק בשבתות; בחורף היו מחוסרי עבודה. לפני החגים היו חייטים וסנדלרים עובדים עד חצות. גם החנוונים היו מאריכים לשבת בחנויותיהם בציפייה לקונה. כשני מניינים סוחרי תבואות וטכסטיל היו "אמידים" באופן יחסי לרמת החיים הירודה הכללית. רק יהודי אחד היה "גביר" — בעל טחנת קמח גדולה, שהיה משווק קמח גם לאזורים מרוחקים, ומחזור עסקיו הגיע, לפי השמועה, למיליון זהובים פולניים לשנה. אותו גביר, ר' יוסף גלברג, מתקין גלגלים לעגלות-עץ לשעבר — היה, כרגיל, קמצן. השלטון הסוביטי הפקיע את רכושו בספטמבר 1939. שלוש שנים לאחר מכן הוא הובל לטבח יחד עם כל בניו ועם כל יהודי העיירה. (נכד אחד שלו, שברח לרוסיה, ניצל, ונמצא כעת בישראל).

בעיירה היו שלושה בתי-כנסת: בית כנסת "גדול" של חסידי טריסק, ה"קלויז" של חסידי סטולין וה"קלויז" של חסידי אוליקה. כל בני הדור הקשיש

היו אדוקים, אבל לא היתה זאת אדיקות קיצונית בדומה לזו, שהיתה קיימת בפולין הקונגרסאית ובגליציה. לא היו בעיירה חובשי שטריימלעך, ולא גידלו פיאות ארוכות ומסולסלות. הנשים לא היו מגלחות את ראשיהן בכניסתן לחופה. האדוקים לא השתייכו למפלגות דתיות והתייחסו בדרך-כלל בסובלנות לבני הדור הצעיר, אשר מצידם נמנעו מלפגוע בפרהסיא ברגשותיהם של הדתיים.

בבית הקברות היהודי היה גם קברו של הרבי ר' אהרון מקרלין נכדו של הרבי ר' אהרון ה"גדול" מקרלין. רבי זה נפטר פתאום בסוף המאה התשע-עשרה בזמן ביקור אצל חסידיו במלינוב ונקבר שם. באחד מימי חודש אייר חל יום השנה לפטירתו של הרבי. באותו יום היו באים למלינוב מאות חסידי סטולין וקרלין, היו עולים לקבר הרבי והיו מסיימים את היום בקידוש רבא.

כשהוכרו, בתחילת שנות השלושים, הקהילות היהודיות בפולין כאירגון דתי אוטונומי, לאמור, כבעל סמכויות חוקיות, ובין השאר גם להטיל מסים על חברי הקהילה, צורפו למלינוב עוד 5 קהילות קטנות בעיירות הסמוכות: מורביצה (מרוויץ), בורמל, דמידובקה, טרגוביצה (טרוביץ) ואוסטרוז'ץ; מלינוב שימשה מרכז לקהילה מאוחדת זו. ראש הקהילה נבחר בדרך כלל מתושבי מלינוב, ובה שכן משרד הקהילה. במשך זמן קיומה של הקהילה, עד לחורבנה, כיהנו בה שני ראשי קהילה: הראשון — ר' יוסף ברגר ז"ל, גבאי בית הכנסת "הגדול", איש אמיד לשעבר, שירד מנכסיו אחרי מלחמת העולם הראשונה, והתפרנס מחנות קטנה לכלי מטבח. אדם פיקח ובעל הופעה מכובדת. נפטר ב-1935. השני — ר' חיים-יצחק קיפרגלוז, גבאי הקלויז של חסידי סטולין, בעל חנות בדים, ציוני, נטה למזרחי, תמך בתנועות הנוער החלוציות. בתו, רחל, עלתה כחלוצה ארצה בשנת 1935 ומתגוררת כעת בחדרה. רב הקהילה האחרון היה ר' יהודה גארדין. הרב הוצא להורג על ידי הנאצים זמן קצר לאחר כיבוש מלינוב על ידם. ראש הקהילה האחרון, ששימש בימי הנאצים כחבר היודענראט, הוצא להורג ביום הטבח הכללי.

תנועות ציוניות

העיירה כולה היתה חדורה רוח ציונית. הפעילות הציונית התרכזה כמעט כולה בתנועות הנוער בלבד. המבוגרים, אבות לילדים, היו טרודים למעלה מראש בדאגות פרנסה ולא היו מאורגנים במפלגות. עסקנים מעטים גילו פעילות למען הקרנות, מכרו שקלים לפני הקונגרסים הציוניים ושימשו נציגים כלפי השלטונות. אבל "עמך", רובם ככולם התייחסו באהדה רבה לכל אשר קשור היה בארץ-ישראל, וראו בעין יפה את פעילות תנועות הנוער החלוציות.

לא היה ביכולתה של הקהילה הקטנה והענייה לקיים בית-ספר עברי, אבל לא היו הורים, גם העניים המרודים ביותר, אף סנדלרים ועגלונים, שלא שלחו את ילדיהם, כל עוד הילדים רק רצו בכך, למורה פרטי ללמוד עברית. לימוד עברית היה דבר מובן מאליו, כשם שהיה מובן מאליו, שכל ילד יהודי צריך ללמוד להתפלל. לא היה בית, אשר מטעמי השקפה סירב להכניס את הקופסה הכחולה של הקרן-הקיימת-לישראל. באסיפות-עם ציוניות לפני בחירות לקונגרס ציוני, או בקשר למאורעות חשובים בעולם היהודי ובא״י — למשל, באסיפות מחאה נגד ״הספר הלבן״ וכן בחגיגות-עם ציוניות — השתתפו כל תושבי העיירה למעט רק זקנים וחולים.

בשמחת תורה הצטרפו ל״מניין״ הציוני כל המתפללים כמעט שלמטה מגיל 40—45 וכן קשישים רבים. בכל אופן, לא היה קיים כל חוג של אנטי-ציונים.

רק בשנים האחרונות לפני החורבן התארגנה קבוצה קטנה של קומוניסטים, אשר כמעט לא העזו להופיע בפומבי. קבוצה זאת קמה בהשפעתם של בני שתי משפחות ״זרות״, שבאו לעיירה מהעיר הקרובה דובנא. אליהם הצטרפו כמניין בחורים ובחורות מאוכזבים, יוצאי תנועות הנוער החלוציות (אנשי הקבוצה הזאת, אלה ששרדו לאחר החורבן, חזרו בהם ועלו ארצה אחרי-כן).

הפעילות הציונית בעיירה התחילה למעשה עוד לפני מלחמת העולם הראשונה בימי השלטון הצארי. כבר אז היתה קבוצת צעירים משכילים, בקיאים בספרות עברית, אשר ראו את עצמם קרובים ל״צעירי-ציון״. עוד ב-1919 עלה ארצה העולה הראשון ממלינוב, בהיותו בן 19 — המשורר הידוע יצחק למדן (אחי-אמו של כותב הטורים האלה), שהתפרסם מאוד בשנות העשרים האחרונות בארץ בזכות הפואימה שלו ״מסדה״.

כשרק נכנסו החיים למסלולם אחרי מלחמת העולם הראשונה ומלחמת פולין-רוסיה, עוד בשנים 1921/2, התארגנו תנועות ״החלוץ״ ו״השומר הצעיר״. בשנים 1924/5 נרשמו כל צעירי המקום בגילים 18—30 ב״החלוץ״ ו״במשרד הארצישראלי״ המקומי — שאבי היה מנהלו ואשר העמיד לרשותו את דירתנו הקטנה שלא-על-מנת. צעירים אלה חשבו ברצינות, כי כולם יוכלו לעלות ללא דחיות יתרות. היו גם רבים, צעירים יותר, ש״זייפו״ את גילם ונרשמו כבני 18 בתקווה שיוכלו לעלות. את הפעילות הניכרת ביותר גילה סניף ״השומר הצעיר״, אשר ריכז בתוכו את מרבית הנוער ואת מיטב הנוער. במשך כ-10 שנים, 1926—1936, שקק חיים מועדון התנועה הזאת בכל יום משעות אחר הצהרים

המאוחרות ועד לשעות הלילה המאוחרות, ושימש מרכז אורה ותקוה יחידי לנוער העברי במציאות האכזרית והמדכאה, אשר כבר אז הדהדו בה פעמי הכיליון הממשמש ובא.

לבד מ"השומר הצעיר" פעלו גם תנועות החלוץ ובית"ר. בשנים 1931—1932 התקיים בעיירה קיבוץ הכשרה של בית"ר.

פעילות ברוכה גילה סניף "תרבות", אשר מייסדו — ר' שמואל מנדלקורן — אחד החלוצים הראשונים לכל פעילות ציונית במקום ומראשוני העולים ארצה (1925), חי אתנו כיום בארץ בתל-אביב וממשיך בעסקנות ציבורית פורייה. אמנם, לא הצליח סניף זה לקיים בי"ס עברי רשמי במקום, אבל הוא הצליח, בעזרת תנועות הנוער, להפיץ את ידיעת העברית בהצלחה רבה. כל הנוער העברי במקום ידע עברית. הפעולות בתנועות הנוער התנהלו כמעט על טהרת

פרעבל־שול און פאלקס־שול "תרבות" אין מלינאוו.

העברית. במשך שנים מספר קיים הסניף גן ילדים עברי. כל השנים, עד לחורבן, התקיימה ספרייה גדולה, בה היו ספרי עברית, אידיש ופולנית. ספרייה זו שימשה מקור השכלה יחידי לנוער המקום, כי היה בעיירה רק בי"ס ממשלתי יסודי פולני ולא היתה אף משפחה יהודית אחת, ששלחה את ילדיה לבי"ס תיכון מחוץ לעיירה. במסגרת פעולות "תרבות", בשיתוף עם תנועות הנוער, התקיימו גם ערבי שאלות-ותשובות, משפטים ספרותיים והצגות דרמטיות.

הפעילות הציונית והשפעתה על תנועות הנוער הציוניות ירדה בשלוש השנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה, בעיקר בגלל עלייתם של מרבית הפעילים, בעלי כושר מנהיגות, ארצה.

הקשישים קיימו חברות: משניות, תהילים ועין יעקב. בערבי החורף ובשבתות אחרי הצהרים היו תמיד בבתי הכנסת קבוצות יהודים לומדי תורה. כמו-כן פעלו חברות צדקה: "תומכי עניים" ו"ביקור חולים". מלבד חברת "תומכי עניים", אשר קיימה גבייה חודשית מסודרת ונתנה תמיכות קבועות לנזקקים, היו גם עסקנים ועסקניות, אשר ערכו מגביות למען "מתן בסתר" לנצרכים, שהתביישו לקבל תמיכה גלויה. רגש הסולידריות והצדקה היו מפותחים ביותר. לא פעם קרה, שגם במשפחה מסודרת חלה ראש המשפחה לתקופה ממושכת והמשפחה נשארה ללא מפרנס, או שמישהו מבני המשפחה חלה וריפויו צריך היה לעלות סכומים גדולים, העולים על יכולתה של המשפחה, או שיהודי הסתבך באיזו עבירה נגד חוקי המדינה והיה צפוי לעונש מאסר ולא יכול לשלם לעורך-דין, או שמישהו עמד לפני עלייה ארצה ולא היו לו הוצאות הדרך — בכל המקרים האלה ובדומיהם, היו נערכות מגביות מבית לבית וכל אחד תרם כפי יכולתו. מלבד זאת היו עורכים נשפים, הגרלות והצגות, שהכנסותיהן היו קודש למטרה האקטואלית.

היה גם" ועד יתומים", שנתמך ע"י הג'וינט האמריקאי וכן "קופת גמילות חסדים", שנתמכה ע"י אותו מוסד. לקופה זו היו זכויות רבות בסייעה לחנוונים הזעירים, שהיו תמיד דחוקים מאוד ע"י המחסור במזומנים. עצם הנוהג של "גמילות חסד", גם מחוץ לקופה הנ"ל, היה מפותח מאד. יהודי העיירה עזרו תמיד איש לרעהו במתן הלוואות קטנות קצרות-מועד, שהיו בבחינת פיקוח נפש.

בעיר בולטימור בארה"ב היה קיים ועד של יוצאי מלינוב, אשר פעמיים בשנה לפני ראש השנה ולפני פסח היה שולח סכום כסף לחלוקה בין הנצרכים.

משה פישמן

בלפוריה

מלינוב בעבר

(מתוך תשובות לשאלון של זקן המלינובאים)

נולדתי במלינוב, אך גרתי כ-25 שנה בסלובודה. לאחר מכן המשכתי לגור במלינוב עד עלותי ארצה בשנת 1921.

למדתי אצל שלושה מלמדים: אצל נתן, אצל יוסל ואצל ארצי; זה האחרון הוא גיסו של זכריה וביתו ליד אהרן פוצ׳טר. למדתי עד גיל 16 ואחר-כך התחלתי לעבוד בעבודת כבישים; הדבר נמשך עד מלחמת העולם הראשונה.

זוכר אני את כל בעלי-בתים של מלינוב, משני דורות. למשל את אביו של יוסל ואת חיים ברגר, את אביו של משה עזראס, של איציקל בולמס ואת פוצ׳טר ועוד ועוד.

אברהם סלובודר בא מעיר דובנה, אני משער בשנת 1870, וגר בסלובודה עם משפחתו, שכללה 5 בנים ובת אחת, שגם אתם, הצעירים יותר, ודאי זוכרים אותם. עד שנת 1891 היה שוכר את אדמותיו של הגראף ועיבד אותם, עם בניו, ובמקצת עם פועלים שכירים; עד שנת 1891 אמרתי — עד לאותה תקופה שהממשלה הרוסית גירשה את כל היהודים מהכפרים. אז הוא עבר עם משפחתו למלינוב ועסק בקבלנות בניין אצל הגראף. המשפחה רבתה והסתעפה והיא-היא משפחת גולצהקר.

אהרן פוצ׳טר היה אדם נוח ומקובל על הבריות. במשפחתו היו שלושה בנים ושלוש בנות. אחיו, בנימין, היה רב בעיר אוסטרוז׳ץ. אשתו של הרב בנימין היתה אחות אבי, דודתי.

את שנת מותו של הרבי מסטולין איני זוכר בדיוק. אני זוכר רק, כי בהיותי בן עשר שאלתי את הורי בדבר הבניין, העומד בבית הקברות. והם סיפרו לי, שהרבי מסטולין בא למלינוב לביקור ונפטר בה באופן פתאומי. הקימו לו מצבה ומסביבו בניין — ״אוהל״. באוהל היה קבוע נר תמיד ונמצא גם איש, אברהם חוליס, שהשגיח בקביעות על נר התמיד, שלא יכבה; את בנו של אברהם זה, אשר חוליס, גם אתם ודאי זוכרים. ביארצייטן היו מתאספים מערים ומעיירות רבות במלינוב; אף מארץ-ישראל באו.

בית-הכנסת הגדול נבנה לראשונה ולידו בית כנסת קטן, שנקרא על-שם הרב מסטולין. בית הכנסת השלישי על-שם הרבי מאוליק.

טחנת הקמח היתה שייכת לגראף חודקביץ. בשנים הראשונות שכר אותה יהודי ממלינוב ושמו רבי דוד — אביו של שינצי מיזליש. הוא החזיק בטחנה שנים מספר ונפטר. אחריו שכרו אותה סוחרים מדובנה, וכנראה, לא הצליחו בעסקיהם. הם ביטחו את כל הקמח, התבואה ואף את השקים — — והטחנה נשרפה... ה״בעלי-בתים״ קיבלו את דמי הביטוח ובזה נגמר העניין. היה זה בשנת 1893.

בקשר לשריפה הגדולה במלינוב היה המעשה כך: יהודי אחד מעיר לוצק בא למלינוב ושכר בית אצל גולצהקר ופתח בו בית מרקחת. הוא ביטח את רכושו, כולל התרופות, אצל חברת ביטוח. בחודש החגים נסע עם בני משפחתו אל הוריו בלוצק, ואת רכושו ״הפקיד״ בידי בחור אחד ממלינוב — והבית נשרף. מדליקה זו נשרפו שני שלישי העיר. הרוח היתה חזקה והאש הגיעה אף לכפר קריז׳וק ואחזה שם בבתים אחדים. מסכום הכסף, שקיבל מחברת הביטוח בנה לו בניין גדול ליד ביתו של ד״ר ויסלוצקי.

לאחר השריפה הגדולה סירב הגראף חידקביץ להרשות לבנות בתים מחדש לפני שיחדשו את החוזים אתו. כן דרש להוסיף סכומים גדולים על הסכומים הקודמים. התנהלו משפטים ופסק הדין היה לטובת תושבי העיר. לאחר מכן התחילה בנייה, שנמשכה שנתיים — 1892/93.

לא היו לי כל התנגשויות עם הגויים בימים ההם. בתקופת המלחמה (מלחמת העולם הראשונה) הם עזרו לי הרבה. לפני עלותי ארצה בא אלי גוי אחד והציע לי מתנה לחג הפסח, 2 פודים חיטה — שלא אסע לארץ-ישראל...

המגפה הגדולה פרצה בערך בשנת 1894/5 ובמלינוב מתו כ-50 אנשים.

תקופת הרבולוציה התחילה כ-20 שנה לפני המלחמה ונמשכה עד למלחמה. הרבה נהרגו ונאסרו והיה סבל רב. בסוף המלחמה התארגנו כל כוחות הצבא והפילו את משטרו של ניקולאי. אז התחיל שלטון הקומוניסטים.

כיצד עליתי ארצה. עבדתי אצל קבלן, שהיה ציוני גדול, והוא-הוא אשר השפיע עלי ותיכנן לי תכניות בארץ. כשהחלה המלחמה הוא ברח עם משפחתו לפנים רוסיה ואני ברחתי לרובנה. תכופות קיבלתי ממנו מכתבים וכן הזמנות לבקר אותו. בשנת 1921 עליתי ארצה; הקבלן בא אחרי בשנת 1934 עם משפחתו. הוא התיישב ברחובות ושם גם נפטר.

בבואי ארצה הלכתי לפתח-תקווה, שם קיבלתי מקום עבודה טוב. עבדנו, אני ובני דוד, בפרדס. מיד לאחר מכן התחילו המאורעות בארץ ויצאנו איכשהו שלמים. בשנת 1923 עברתי לבלפוריה. בשנת 1929 שוב החלו המאורעות — ותודה לאל יצאתי גם מסכנה זו.

משה פישמן ונכדו אהרן. פישמאן מיטן אייניקל.
מושב בלפוריה.

ישראל (סאל) בערגער
שיקאגא

שטעטעלע מלינאוו

שטעטעלע מלינאוו, אין וועלכן איך האב מיינע קינדער יארן פארבראכט. איך דאנק דיר, מיין ליב שטעטעלע, וואס דו האסט מיר געגעבן די מעגלעכקייט זיך לערנען אין דיין חדר, דיין בית-ספר און דיין בית-המדרש. כ'האב דיך פארלאזט ערב אויסברוך פון ערשטן וועלט-קריג און אריינגעפאלן אין גרויסן שמעלץ-טאפ פון די פאראייניקטע-שטאטן פון אמעריקע. איך האב, אבער, געשווירן דיך קיינמאל נישט פארגעסן.

ווער קאן עס פארגעסן ? —

די הילכיק-הארציקע געשרייען פון סטאלינער קלייזל מיט חסידיש-סטילישן דאווענען ? . . .

ווען א רבי איז געקומען צו-גאסט און מען האט געפראוועט די סעודה אין בית-המדרש — און חסידים האבן צעכאפט דעם רבינס שיריים. און אז מ'האט נאך געמאכט א "לחיים" און געכאפט א טענצל — איז וועמען איז געליגן אין זינען צו זארגן אויף מארגן ? . . .

וויפיל טויזנטער קוויטלעך מיט בקשות זיינען מיט טרערן אריינגעווארפן געווארן אין הייליקן קאסטן אין בית-עולם שטיבל ? ! . . .

וויפיל חסידים פלעגן קומען פון ווייטע מקומות און פון ארץ-ישראל, חסידים מיט די ווייסע זאקן, אין שיינענדע קאפאטעס און פוטערנע שטראמלען — פראווען אין סטאלינער שטובל סעודות און באזוכן דעם קבר יעדן יאר-צייט ? . . .

די יאמערן און געשרייען ווען עמעץ פון דער משפחה איז אוועק פון דער וועלט, און די טרויעריקע טענער פון די ארעמע לייט "צדקה תציל ממות . . . "

די באגעגענישן פון חתן-כלה מיט די מחותנים דעם טאג פון א חתונה ; די כליזמר, דער בדחן, די חופה צערעמאניע נעבן בית-המדרש !

דער "באהעלפער" מיט זיינע ברייטע פלייצעס טראגט די קינדער אין חדר אריין ; איצע דער וואסערטרעגער מיט די צוויי ריזיקע עמערס וואסער, מיטן "קאראמעסל" אויף זיינע אויסגעדארטע אקסלען.

מלינאווער באד. ווען מ׳פלעגט זיך בעטן ביי פייסי דעם בעדער פאר א פעט-געשוואלן בעזעמל; קלעטערן אויף דער אויבערשטער באנק און שרייען ״פאדאוואי נאך א שעפעלע!״ מ׳האט געקריגן א רויט-געריבענע פלייצע און נאכדעם אראפגייען זיך אפקילן אין מקוה...

די טיפע מלינאווער בלאטעס; די פרעסט ווינטער, ווען די פינגער האבן זיך ״פארליבט״ אין דער קלאמקע עפענענדיק די טיר...

די האלפערין-ברידער מיט די געשמאקע אימפארטירטע פראדוקטן, צו וועלכע דער גראף פלעגט פארפארן ״נאשפיץ״ איינקויפן.

דער בעל-דרשן מיט זיינע דרשות, פון וועלכע די אינטעליגענציע האט געשלינגען יעדעס ווארט. איז אמאל געקומען א ליטוואק און געדרשנט מיט דער ״סין״ און מיט דער וואוו — ווער האט פארשטאנען זיין שפראך?

ווען פייסי דער שוחט האט ארייגענומען ראש-השנה דעם שופר אין זיינע הענט, האבן טאקע די פענסטער געציטערט, און ניט קיין איין פאלשע נאטע געבלאזן.

זיך אויסשפרייטן ערב יום-כיפור אויף פריש-שמעקעדיק היי און ארייגקריגן געציילטע שמיץ מיט דער ״הייליקער בייטש״.

וויפיל פלייצעס האבן זיך ווינטער געווארעמט אין דעם בית-המדרש ״הריבע״?

וויפיל בעלי-בתים האבן ניט געקריגן מפטיר און ניט-דאווענען אין מזרח-וואנט?...

די סצענעס אין דרויסן, ווען מ׳האט געכשרט די קלאפערגעצייג פאר פסח...

ווען דער אפטייקער איז געגאנגען דאווענען בלויז ימים-נוראים...

די קליינע געוועלבלעך זיינען נעביך געשטאנען און אויסגעקוקט אויף קונים; די אייגנטימער פון זיי פלעגן ארומלויפן ערגעץ שאפן גמילות-חסדים...

די בני אהרן מיט די פערד-און-בריטשקעס, וועלכע האבן געפירט פאניעס טשינאווניקעס צו די באשטימטע ערטער...

די טענער פון ארגאן און גלעקער פון קריסטלעכן קלויסטער אין מיטן מארק...

די שיינע מעלאדישע פאלקס-לידער, וועלכע די פויערים און פויערטעס פלעגן זינגען אומקערענדיק זיך אהיים פון שניט...

שפאצירן קיין מערוויץ אין די שבתים; דער יאריד אין מארק; דער פוילישער דאקטאר; דער מלינאווער גראף מיט זיין ״אימעניע״; דער שיינער טייך; די בריקן; דער אפטייק; די פאסט; פינחאסאוויטש דער אדוואקאט; די גאלדצעקער פאמיליע; די יאטקע — — —

דוד פישמאן ז״ל.

דוד פישמאן

באלטימאר

געווען אמאל א שטעטל מלינאוו

אפשר איז נאך דארט פאראן א זכר; אויב יא, שטייט דאס פארשעמט, פארשוועכט און פאראומרייניקט פון כל מיני רשעים. ס׳איז דארט מער נישטא קיין ייד, וואס זאל צוריק אנצינדן דעם נר-תמיד; ס׳הערט זיך דארט נישט מער דער שבתדיקער ״לכה-דודי״ און דער וואכעדיקער ו״הוא-רחום״. די לבנה איז דארט אן יידן — ס׳איז נישטא ווער ס׳זאל זי מחדש זיין... אויך דער טייך, וווּ אונזערע טאטעס און זיידעס זענען געגאנגען צו ״תשליך״ — איז אויך נישטא... אויך דאס סאסנע וועלדל, וואס איז געווען אנגעפילט מיט מלינאווער און מערוויצער יוגנט, באלעבט מיט געזאנג און דיסקוסיעס און אויך ליבעס. און פארגיסט נישט די ווערבע בוימער, וואס האבן באזארגט מיט הושענות. און דער מלינאווער קרעמער מיטן פייער-טאפ, וועלכער פלעגט זיצן א פארזארגטער און ווארט אויף עפעס א גוטן גוי, א קונה. דער מארק פון מלינאוו מיט זיינע פאסאזשירן קיין דובנא (אנטקעגן ברכה-בתיהס קלייט). הייבט דערמאנט זיך אין די טומלדיקע יארידים.

נו, און אונזערע פרומע יידן און אויך די אפיקורסים, וואס פלעגן במחילה מחלל-שבת זיין. און בכלל אונזערע קליינשטעטלדיקע בחורים מיט די פארחלמטע אויגן, וועלכע פלעגן ארויפקוקן צו דער גרויסער ברייטער וועלט.

אפילו די דארפס שקצים האבן נישט יעצט קיין סוכות צו קאנען אין זיי ווארפן שטיינער... עפעס איז שווער צו באנעמען און זיך פארשטעלן, אז אזוי איז דאס טאקע אונזער מלינאוו אן יידן, ממש טויט, געשטארבן... ס׳וואלט זיך וועלן וויסן, צי איז כאטש דאס בית-הקברות געבליבן מיט די קברים.

אהרן הררי
מרחביה

תרבות, חינוך וחברה בעיירה

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כאשר מרבית התושבים חזרו ממקומות גלותם כפליטים והעיירה השתקמה מהריסותיה — שימש בית שולמן כמרכז התרבות בעיירה. היה זה בית ועד לכל דורשי תרבות. שם היתה הספרייה, שם עשו את החזורות להצגות, ובסככה הגדולה, הסמוכה לבית, נערכו ההצגות עצמן.

קבוצת משכילים, מורים ועסקני תרבות: המורה רייכמן, שוחט ורעייתו, מרים מייזליש, מלכה למדן, דבורה ברגר, שמואל מנדלקורן, קלרה רופאת השיניים.

מאחר שכלם היו ספוגים ומושפעים מהתרבות הרוסית, היתה גם שפת הדיבור מתובלת ברוסית, והספרים שבספריה רובם ברוסית היו, ומיעוטם ביידיש; לספרים בעברית לא היה זכר. החוג, שהתרכז סביב בית שולמן, היה רחוק מציונות, ואלה אשר סלדו מהתרבות הרוסית, ששררה בחוג הנ"ל, היו נאלצים לחפש להם אכסניה אחרת.

לאט לאט התגבש חוג ציוני, שדגל בתרבות עברית, ובמרכזו עמד שמואל מנדלקורן. נוסד בית ספר עברי מודרני "תרבות". ילדים רבים שלמדו קודם לכן ב"חדר" עברו ללמוד בבית הספר. הונהגה שיטת לימוד שהיתה מקובלת בכל

בתי הספר בערים ובעיירות. הובאו שני מורים מהחוץ. יעקוב אייזנברג מרובנה (היום — אשד, בעין חרוד מאוחד) והמורה פנינה מווארקוביץ. כמורה מהמקום היתה מלכה למדן, אחותו של המשורר יצחק למדן ז"ל, רעייתו של ש. מנדלקורן.

סביב בית ספר זה התרכזה עבודה תרבותית-חינוכית ענפה. בערבים התנהלו שיעורי ערב למבוגרים, הונח היסוד לספרייה עברית, אורגנה מקהלה בניצוחו של פסח זוטלמן. אורגנו נשפים, שהתלמידים הופיעו בהם במסכות מחיי הארץ ובמקהלה מזמרת הארץ. היתה זו תקופה זוהרת בחיי הנוער שבעיירה. הרוח החיה בכל הפעולות האלה, היה שוב שמואל מנדלקורן, בלעדיו לא קם דבר. הוא היה בעל מרץ ויזמה לאין שיעור.

זכורה לי חגיגת יום הצהרת בלפור. היתה תהלוכה המונית ברחובות העיירה, שהשתתפו בה מכל שכבות העם. החנוונים סגרו את החנויות, בעלי המלאכה עזבו את הסדנאות, הנשים השאירו את עבודת הבית — וכולם יצאו לרחוב. בראש התהלוכה היתה פלוגת צעירים רוכבים על סוסים עם דגלי תכלת-לבן בידיהם. אחריהם צעדו לפי הסדר, המקהלה, ששרה שירים עבריים, תלמידי בית הספר, ואחריהם כל הציבור בהמוניו. הגויים יצאו לרחוב והביטו בתימהון על היהודים בחגם הפלסטיני. מפקד המשטרה, שהיה מיודד עם עסקני המקום, פקח על הסדר.

כמעט כל אירוע ציוני ולאומי נחוג וצויין במופע רב רושם ובהשתתפות המונית. זכור לי גם הבאנקט, שהיה מוקדש לחנוכת האוניברסיטה העברית על הר הצופים. הוא היה מאורגן בטוב טעם והשתתפו בו גם מוזמנים מראשי השלטונות במקום ונכבדי העיירה ומשכיליה הנוצריים. מלבד החלק הגאסטרונומי היתה תכנית אמנותית, שהקסימה את כל הנוכחים.

אמנם, בפעילות התרבותית והחינוכית היו עליות וירידות. בית הספר העברי נסגר מדי פעם ונפתח מחדש, אם בגלל חוסר מורים ואם מחמת מספר התלמידים הזעום. אך בכל הזמנים נמשכו לימודי העברית, ולו בכיתה מצומצמת.

כדי ליצור את היסוד לכיתה א' של בית הספר עלה בדעתנו ליסד גן-ילדים, אשר שימש מעבר טבעי לבית הספר בשביל הילדים וההורים גם יחד. הורי מלינוב מעולם לא שלחו את ילדיהם לגן ילדים וזה היה לנו נסיון ראשון בעיירה. היינו חייבים לעשות חריש עמוק, כדי לשכנע את ההורים, שישלחו את הילדים לגן. ראשוני ההורים ששוכנעו היו המעטים, שהיתה להם זיקה כלשהי לציונות ולתרבות עברית. ומשראו הורים אחרים מפשוטי העם מי ומי השולחים את ילדיהם לגן, קסם להם הדבר וגם הם שוכנעו. נבחר ועד הורים, אשר דאג יחד אתנו לכל הסידורים הטכניים והארגוניים של הגן. הגננת הכינה עם הילדים

נשפי חנוכה ופורים, וזה הכניס ערנות וחיים בעיירה, שכל כך חסרה מקורות בידור ובילוי. ואגב, הגננות שעבדו במשך שנות קיומו של הגן, וגם המורה זילברברג — היו חניכי "השומר הצעיר".

במשך שנים רבות התקיים בעיירה חוג דראמטי מיסודו ובבימויו של שמואל מנדלקורן, שהציג ממיטב הרפרטואר היהודי. החוג עמד על רמה אמנותית די גבוהה יחסית. להצגות באו כל בני העיירה להוציא האדוקים הקיצוניים והקשישים. השחקנים היו בני דורו של שמואל מנדלקורן, וכאשר אלה התחתנו ושמואל עלה ארצה, המשכנו אנחנו במסורת: ליפא הלפרין ז"ל, יהודה בן-אליעזר וכותב הטורים. ההכנסה היתה מוקדשת למטרות חינוך ותרבות. לימים היתה באה להקה דראמטית מהחוץ, והגשנו לה את העזרה הארגונית הדרושה. כך, שתמיד היתה רציפות של הצגות ונשפים.

נעשה נסיון ע"י קבוצת צעירים בלתי תלויה לארגן תזמורת כלי נשיפה. קנו כלים חדשים והביאו מורה צ׳כי מהמושבה הצ׳כית מאסליאנקה — אך הניסיון נכשל. אחרי חדשים מספר נמאס להם הדבר והכלים הפכו לגרוטאות.

ענפי הספורט, שהנוער עסק בהם היו: שחייה, שיט סירות, כדור עף, אופניים, והחלקה על הקרח. לא היתה שום קבוצה מאורגנת לשם התחרות ספורטיבית בין-עירונית. שחקני כדור העף היו יהודים ונוצרים — פקידים ומורים. המגרש היה על חוף הרחצה, סמוך לנהר. חוף הרחצה בקיץ המה המון צעירים ובני נוער, ביחוד אחרי הצהריים ובשבתות.

ביה"ס "תרבות" בחגיגת ל"ג־בעומר 1919.

אהרן הררי

תנועת הנוער "השומר הצעיר"

ראשית הקמת "השומר הצעיר" בעיירה היתה בקיץ 1920 על-ידי בחור מרובנה בשם למל רוזנפלד, שבא להתארח אצל משפחת חיים ברגר. בהיות הבחור עצמו חבר "השומר הצעיר" אירגן סביבו חברים מספר, בני גילו, והדריך אותם בפעולה; אחר כך הם המשיכו בעצמם.

בקן היו אז שתי קבוצות: אחת מבוגרת — גילאי 15—16, והשנייה צעירה יותר — גילאי 12—13. שתי הקבוצות היו מורכבות רק מבנים. אני השתייכתי לקבוצה הצעירה, שמנתה 10 בנים. זוכר אני את הפגישה הראשונה, שהתקיימה לפנות ערב בכיתת בית הספר העברי. דיבר אז לפנינו דוד נייזליש ז"ל, שהסביר לנו את מהות השומר הצעיר ומשמעות מוסר האמת בשביל הנוער העברי. דבריו אלה הדליקו ניצוץ בליבותינו והפיחו בנו רוח חיים. בנפשנו עבר רטט של קדושה ורצינות של בגרות, למרות היותנו אז נערים צעירים.

קן "השומר הצעיר" במלינוב 1926.

היה זה בחודשי הקיץ, כאשר התאספנו פעמיים בשבוע מחוץ לעיירה על ה"אגרינק" המקום הנישא בפי כל, וזהו התל הקטן ליד הגראף בצומת דרך עפר לדובנו. הפעולה, שעסקנו בה בעיקר, היו תרגילי סדר. הליכה בסך לפי סדר "צבאי" ולפי פקודות: "הקשב", "עמוד דום", "עמוד נוח", "שמאלה פנה", "קדימה צעוד,", "על המקום דרוך" וכו'... כל הפקודות ניתנו בעברית, וגם השיחות התנהלו בעברית. כן גם שרנו שירי מולדת וברכתנו היתה — "חזק", "חזק ואמץ".

הקיץ חלף, התחילו ימי הסתיו הסגריריים, והפעולה בחוץ נפסקה כליל. לימים התכנסנו באחד הבתים שלנו בשבת אחה"צ, המדריך קרא לפנינו מתוך ספר או עיתון. אך במשך הזמן גם זה נפסק. המדריכים הגרו לארגנטינה. ולא נמצא שום מוסד או יוזם בעיירה, שיעשה משהו לאירגון הנוער. שמואל מנדלקורן ניהל איזה חוג לאגדות ביאליק ורבניצקי. אך בשל חוסר משתתפים לא התקיים גם חוג זה זמן רב. בעיירה השתררה שממה תרבותית מוחלטת. מצב זה נמשך שנים אחדות.

בקיץ 1925 פניתי במכתב אל ההנהגה הראשית של "השומר הצעיר" בוארשה וביקשתי עזרה ליסוד קן של התנועה. קיבלתי משלוח, שהכיל חוברות הדרכה שונות, אך לאמיתו של דבר לא היה לי שום מושג איך נגשים באופן מעשי לארגן את הנוער ומה לעשות אתו אחר כך. כצעד ראשון החלטתי לפרסם את הדבר ברבים. המקום הפומבי בעיירה היה בית הכנסת. ניסחתי מודעה בזו

הלשון בערך: "מתארגנת הסתדרות 'השומר הצעיר', וכל נער ונערה, הרוצים להשתייך להסתדרות זו יבואו להירשם אצל אהרן ברגר". את המודעה תליתי בערב שבת בכל שלושת בתי הכנסת. במשך שבוע ימים נרשמו עשרות בני נוער מכל הגילים. שיתפתי בפעולה זו כמה מחברי וחילקנו את הנרשמים לשתי קבוצות.

מדי שבת בשבתו היינו מתכנסים ביער הרחק מהעיירה. שרנו שירי מולדת, שיחקנו משחקי ספורט, קראנו חוברות על הנעשה בארץ-ישראל והיה מורגש איזה ליכוד בקרב הנוער. כך עבר הקיץ ובגלל חוסר מקום להתכנס נפסקה הפעולה.

באביב 1926 יצאתי לקורס מנהלים ברובנה, שם ישבתי שבוע ימים ונפגשתי לראשונה עם עשרות מדריכים מקנים שונים, מערי וולין ומעיירותיה. שמעתי הרצאות על בעיות חינוך ואירגון מפי חברי ההנהגה הראשית. שם נפקחו עיני וחזרתי הביתה מלא וגדוש ידיעות, ונלהב מהתועלת המעשית, שהפקתי מהקורס.

הזמנתי את יהודה מוהל (בן-אליעזר) והצעתי לו שיתוף פעולה לאירגון הקן מחדש. קראתי לפניו את הרשימות מההרצאות ששמעתי, וניגשנו במרץ לחידוש העבודה עם הנוער. מאחר וכבר היו בידינו הנחיות כל-שהן, יכולנו ביתר ביטחון לצאת בתנופה רבתי. מינינו מדריכים, הרכבנו הנהגה מקומית, שכרנו דירה לקן — והפעולה התחילה.

חברי השומר הצעיר התבלטו בעיירה בתלבושתם המיוחדת ובענּיבת סמלי התנועה. הפעולה התנהלה בקיץ בחוץ, מתחת לכיפת השמיים. היו לנו מקומות קבועים לפגישות: על-יד אנדרטת השלושה-במאי, האגרינק, הגבעות בדרך למרביץ, חורשת השומר הצעיר שמעבר לארמון בעל האחוזה וכו׳. בחורף התרכזנו במועדון, שהמה עד שעה מאוחרת בלילה בני נוער עליזים ושמחים, דוברי עברית צחה ושרים שירי ארץ ישראל חדשים.

אנחנו, המדריכים, ביקרנו לעיתים קרובות בדובנו, כי מבחינה אירגונית השתייכנו למחוז התנועה בדובנו. שם היינו נפגשים עם חברי הקן והמדריכים, ולומדים מהם את שיטות העבודה החינוכית עם הנוער. מלבד זה ביקרו אותנו שליחי ההנהגה הראשית מוארשה ושליחי התנועה מארץ ישראל. השתתפנו בכינוסים גליליים וארציים, במחנות קיץ ובמושבות מנהלים. כל זה פתח לפנינו את האופקים וראינו את עצמנו חלק מהעדה השומרית הדגולה שבפולין.

הקן נשא על שכמו את עול כל הפעולה הציונית והתרבותית של העיירה; זולת השומר הצעיר לא היה שום אירגון או תנועת נוער ציונית. מאוחר יותר קם "החלוץ", שכל בוגרי השומר הצעיר היו חברים בו באופן אוטומטי. אליו הצטרפו חברים בודדים, שלא היו חברי "השומר הצעיר".

הקן היה מארגן נשפים והצגות, אליהם היו נוהרים המונים מהאוכלוסיה, וההכנסה היתה מוקדשת למפעלים תרבותיים. אותו נוער בעיירה הקטנה, כמו שלנו, שהיה סגור בד׳ אמותיו ומנותק מהעולם החיצון, קיבל בתוך כותלי הקן

הסברה על הנעשה בארץ וידיעות ראשונות על תרבות יהודית. בשיחות קבוצה היו עוברים על חומר ונושאים, שלא היו נלמדים בבית-הספר. המדריך היה מתכונן מתוך עיון בספרים לפני שהביא את דבריו לקבוצה. הצעירים היו באים לספרייה ומחליפים ספרים, והיתה מורגשת פעילות חינוכית ותרבותית ערה בקרב הנוער.

וכאשר הגיע הקן למלוא התנופה בפעילותו, התחילו רדיפות. מצד אחד הרב דמתא, שהטיף בדרשותיו בבית-הכנסת נגד "השומר-הצעיר", המחנך, לדבריו, את הילדים לשמד, רחמנא-לצלן. ומצד שני מנהל בית-הספר הפולני, שאסר על תלמידיו להשתייך לקן. היתה זאת תקופה קשה מאוד למדריכים, שנשאו באחריות הפעולה. אך למרות כל הקשיים והרדיפות המשכנו פעולותינו, בחלקן במחתרת.

שיגרנו משלחת, שהיתה מורכבת מטובי מדריכינו, אל הרב, וניסינו לשכנעו, שפעולתנו אין בה כדי להזיק לנוער וכי אין אנו מחנכים נגד הדת. כמובן, הרב לא הסכים לדעתנו, אך עצם הביקור והשיחה הפיגו קצת מחומרת הרדיפות. כמו-כן התייצבנו לפני מר ויינשטוק, שהיה בעל השפעה אצל השילטונות המקומיים, וביקשנו את התערבותו אצל מנהל בית הספר לטובתנו. ואכן, הרדיפות מצד זה פסקו אז.

קן "השומר-הצעיר" — 1929.
מסיבת פרידה לעלייתו של יהודה מוהל.

שכבת הבוגרים התחילה בצעדי ההגשמה. אחדים יצאו להכשרה וחלמו על עלייה לארץ, והקן עלה על פסים "תכליתיים". ראשון העולים מהקן היה יהודה מוהל. אחריו — משה צ׳יז׳יק ז"ל, משה טייטלמן (תמרי), צפורה הולצקר, רוזה ברגר, רחל קיפרגלוז (קלימן), כותב טורים אלה ואחרים. עם עליית המדריכים הוותיקים ארצה ועם יציאת המדריכים הצעירים להכשרה בא משבר קשה על הקן, וכל פעולה שותקה.

רבים מבני העיירה, הנמצאים בארץ בעיר ובקיבוצים, הם חניכי "השומר-הצעיר", שספגו את תרבות תנועת הנוער. זוכרים הם בוודאי את הימים והלילות בשנות ילדותם ובחרותם, אותם בילו בהווי חיים שומרי ער, שנתן להם עניין בחיים ודחיפה להגשמה חלוצית.

לא נותקה עוד השלשלת,
עוד נמשכת השלשלת
מני אבות אלי בנים,
מני מדורות אלי מדורות
עוד נמשכת השלשלת...

לא נותקה עוד השלשלת,
עוד נמשכת השלשלת
מני לילות שמחת־תורה
אלי לילות שמחת־מסדה
עוד נמשכת השלשלת...

רקדו ככה אבותינו:
יד אחת על שכם רע,
ספר־תורה ביד שנייה —
סבל־אומה באהבה נישא —
רקדו ככה אבותינו...

כך נרקודה גם אנחנו:
יד אחת תאמץ מעגל,
מכאובי דור תחבוק שנייה —
ספר יגונו תגדול אחד —
כך נרקודה גם אנחנו...

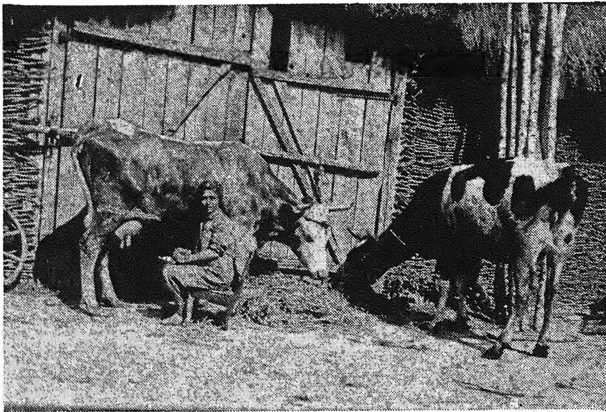
מתוך "מסדה" ליצחק למדן.

אהרן הררי

חקלאים יהודים במלינוב

לא רבים במלינוב עסקו בחקלאות ממש. ידעתי רק את דודי פייבל ואת אבי ז"ל. שניהם אהבו את החקלאות ומצאו בה עניין בחייהם, בקיימם את המצוה: "המוציא לחם מן הארץ".

לדודי היה גן ירקות גדול, שהשתרע על שטח של 5 דונמים לערך, וכן פרות לחלב. גם למשפחתנו היו פרות לחלב ובשותפות עם דודי זה עיבדנו שטחי פלחה גדולים, שחכרנום מבעל האחוזה בסמורדוב. את השטחים שקיבלנו היה צורך קודם להכשירם לעיבוד, לעקור שורשי עצי יער, לשרוף שיחים וקוצים, לסתום תעלות וכו'. אכן, אבא והדוד השקיעו כוחות הרבה עד שעלה בידם להכשיר את הקרקע. לאחר מכן גידלנו חיטה, שעורה וגרעיני שמן. נוסף על אלה היו לנו גם שטחי חציר-בר להזנת הפרות; שטחים אלה נקצרו פעמיים בשנה.

בתיה, בתו של פייבל ברגר, בחליבת הפרות. ביים מילך מעלקן.
מצילומי א. הררי.

אבי ודודי היו משכימים קום, ממהרים להתפלל שחרית, ויצאו לעבודה. את מרבית עבודת החריש, הזריעה וההובלה היו עושים בעצמם, ורק בעונת הקציר והדייש היו נעזרים בפועלים שכירים. בעונה הבוערת היו מתגייסים לעזרה גם בני הבית. מדי קיץ, בזמן הפנוי מלימודים, הייתי עובד בחציר, בהובלה, בדיש וכו'.

אולם עיבוד האדמות החכורות לא נמשך שנים מרובות. אך נוכח לדעת בעל-האחוזה, שחלקות השדה שהוכשרו נותנות יבולים טובים, וחוזה חתום על עיבוד הקרקעות, כנראה, לא היה — הוא נטל את האדמות ולא נתנן עוד לעבדן על ידינו. כך נשארנו בבושת פנים עם כל הציוד החקלאי שרכשנו: מכונת הדייש, מחרשות, משדדות, מגלים, חרמשים ועוד. מכאן ואילך הצטמצמה החקלאות לגידול פרות חלב בלבד, וכן האספקה העצמית של חציר משטחי אחו, שנקנו בשעתו מבעל האחוזה ואשר שולם בעבורם טבין ותקילין. נמשך גם הגידול של תפוחי אדמה על שטח שקיבלנו תמורת הזבל. נוסף על כך המשיך הדוד לגדל ירקות על מגרשו הפרטי ליד ביתו.

את החלב היינו מוכרים ללקוחות קבועים, שהיו באים יום-יום הביתה לקבלו. מעודף החלב היינו עושים חמאה וגבינה. זוכר אני כיצד היה אבא מעיר אותי בוקר-בוקר, לפני זריחת השמש, כדי לצאת עם הפרות למרעה. הייתי לוקח אתי למרעה ספר ומכין שיעורי וחוזר הביתה לפני ההליכה לבית הספר.

וחבל שיהודים כאלה לא עלו בשעתו ארצה, להתיישב באיזה מושב ולהשקיע כוחותיהם כאן, ולא בהכשרת קרקעות לזרים...

בבקרי במלינוב ב-1937 הפציר בי דודי פייבל שאעשה למענו ולהעלותו ארצה, כדי שיעסוק כאן בחקלאות, שהיתה משאת נפשו — אך הדבר לא נתגשם.

פייבל ברגר, וולף ברגר — ומשפחותיהם.

אהרן הררי

ביקור במלינוב ב־1938

רק ארבע שנים חלפו מאז עליתי ארצה, ומה המרחק והתהום, שנוצרו ביני לבין האנשים, שעזבתי בעיירה. איזו הרגשה משונה היתה לי ברדתי מהאוטובוס ובעברי את הרחוב הראשי, בראותי את החנוונים מסתכלים בי ברוב סקרנות. אמנם, אותם היהודים — אך בעיני נראו אחרים. וכאשר נפגשתי עם מכרים, ידידים וחברים, שוב לא היתה לי שפה משותפת יותר. כולם כאחד היו מוזרים בעיני, כאילו נקלעתי לעולם אחר... בהילוכם, באופן דיבורם ובעיסוקם עוררו בי רחמנות. ומאמין אני, שלא מתוך רברבנות יתר היתה אז הרגשתי כזאת, אלא שהיא נבעה מתוך המהפכה הפנימית, שעברה על אישיותי במשך ארבע שנות התאקלמות בארץ, עם חיים עשירים ואינטנסיביים בעבודה, בתנועת הפועלים, בקיבוץ, בחקלאות ובהגנה. כל אלה הטביעו את חותמם על חישול נפשי ואופיי עד כדי כך, שלא יכולתי למצוא את מקומי באווירה של מחנק חברתי ותרבותי, שמצאתי בעיירה.

שארית בוגרי ״השומר הצעיר״ חיכו לעלייתם, הקן לא היה קיים עוד. הנוער חיפש לו מקומות בלוי מפוקפקים, והבוגרים בילו במועדון הביליארד, שנפתח בביתו של שמעון שחמן. מתוך סקרנות ביקרתי פעם במועדון הנ״ל וחשכו עיני מראות במה הצעירים מבלים את זמנם. כל פעולה תרבותית לא התנהלה בעיירה ולא היה גם מי שייזום פעולה כזאת.

ביקורי עורר סקרנות בעיירה. הייתי למעשה המבקר השני מהארץ אחרי יצחק למדן. בפגישות פרטיות ובשיחות נשאלתי רבות על הארץ, וסיפרתי ללא הרף. ואף הגויים, אשר הכירוני משכבר הימים, באו לבקרני והתעניינו בפלסטינה — מדינת היהודים — והמשכילים שבהם שאלו שאלות לעניין.

אבי, זכרונו לברכה, הפציר בי, שאלך אתו לבית הכנסת בשבת — אם כי ידע הוא, שאינני נוהג להתפלל. ואני, כדי להימנע מהעליה לתורה, שלא היתה נוחה עלי, סירבתי לו. לבסוף הסכמתי בתנאי מפורש, שלפני קריאת פרשת השבוע אצא. היה זה כבוד גדול לאבא ללכת אתו לבית הכנסת. רבים מבעלי הבתים לחצו את ידי בברכת ״שלום עליכם״ ואף מיששו את מעילי והריחו בו, שמא יש בו משהו מיוחד מריח ארץ ישראל... אבא התפלל מתוך הסידור בכריכת עץ זית המהודרת, שהבאתי לו מהארץ, ורבים הסתכלו בו בקנאה.

אחר כך הצטערתי אמנם על המעשה — כי מה, בעצם, היה איכפת לי לעלות לתורה, להתכבד ב״מפטיר״ ולקרוא את ההפטרה בהברה ספרדית ובטעמי המקרא ? . . . הן אבי היה אז קורן מעונג ושמחה. אכן, היה לי מוסר כליות על כך, אך את הנעשה אין להשיב.

באותה שבת הזמין אבא הביתה את ידידיו ל״קידוש״ וכיבד אותם מהיין הארצישראלי, יין ״כרמל מזרחי״, שהבאתי מהארץ ומעוגת הקיבוץ, שקיבלתי כצידה לדרך, שנשמרה במצב טוב למרות טלטולי הדרך. כנהוג בעיירות עם בוא אורח, ידידים וקרובים שולחים לו הביתה ״משלוח מנות״. באותה שבת ראשונה לביקורי קיבלנו לביתנו בקבוקי משקה, עוגות ותופינים למיניהם ומשלוח אחד, שכדאי לציין אותו : בני השוחט אליעזר מוהל שלחו צ׳ולנט, שהכיל מעיים וקיבה ממולאים.

מטרת ביקורי היתה להעלות את אחותה של אחת החברות מקיבוץ מרחביה. היות ועליתי בדרכון כיחיד, והיתה לי אזרחות ארצישראלית, יכולתי ע״י חתונה פיקטיבית לצרף אותה לדרכוני הבריטי ולהעלותה ארצה בלי סרטיפיקט, שהיה בימים ההם יקר מציאות. מתוך פחד מעינא בישא וממה יאמרו הבריות, סיפרתי סיפור אחר לגמרי. רבים בעיירה ידעו עלי, שאני עוסק בגידול צאן בארץ, וביקורי קשור בעסקי צאן וצמר. גם ההורים, לתומם, האמינו בסיפור הזה. עד שביום בהיר אחד גיליתי להם את הסוד. סיפרתי להם, שבימים הקרובים תבקר בביתנו בחורה והיא אינה אלא אחותה של חברת הקיבוץ שלי, שהוטל עלי לעזור לה בעלייה לא״י, ואין ביני ובינה ולא כלום. וכדי לבצע את הדבר, אצטרך לסדר חתונה לא אמיתית. הורי התקשו להבין פירושה של חתונה לא אמיתית. לטענתם ישנה משמעות אחת ויחידה : חתן וכלה, מחותנים, רב עם חופה וקידושין. רבות עמלתי עד שעלה בידי להסביר להם זאת. ורק אז נחה דעתם כאשר אמרתי, שכל זה לא יתרחש בעיירתנו אלא אצל השגריר הבריטי בוארשה.

ביקורי בבית המשיך להסב להורים נחת רוח. בערבים היו מבקרים ידידים וסתם שכנים. הורים, שהיו להם בנים בארץ, באו לשאול לשלומם, בחשבם, לתומם, שארץ-ישראל היא ״קולוניה״ והכול חיים בצוותא, ואני נפגש לפחות יום יום עם כולם. מסיפורי, שסיפרתי על א״י עשו עליהם רושם עז הדברים שמפסח ועד לפני חנוכה אין גשם יורד. שלפרות קוצרים ירק כמעט כל השנה, שתפוחי זהב זולים יותר ממצרכים אחרים, וכו׳ וכו׳.

היתה לי הרגשה, שזהו ביקורי הראשון והאחרון בעיירה ואמרתי בלבי, שכדאי להנציח את הנוף, האישים והטיפוסים השונים. היתה אתי תבת מצלמה מהמין הזול, שלקחתיה בהשאלה אצל חבר קיבוצי, שרק בקושי אפשר היה

להפיק ממנה תצלומים ראויים לשמם ועוד במזג אוויר חורפי ומבלי שיהיה לי כל ניסיון בצילום. לרוע מזלי, הייתי צריך לשכנע את האנשים, שהייתי מעוניין בהם, בכל מיני דרכים שיתנו לי לצלמם — ולא תמיד הצלחתי בדבר.

מצאתי שינויים רבים בעיירה. רחובות חדשים נסללו ועבודות ביצורים בהיקף רחב נעשו, כהגנה בפני ברית המועצות. אכן, אנשים זרים רבים, שעסקו בביצורים אלה, הסתובבו בחוצותיה.

הרשיל ״דאטינו״, שואב המיים, על רקע ביתו של יעקב הולצקר.

דער וואסער-טרעגער.

צילום א. הררי, 1938.

סילוויע באַרדיטש־גאָלדבערג

סטאָלינער חסידות אין מלינאָוו

ר׳ יצחק סטאַראַסטע

ווי ס׳איז באַוווּסט זענען וואָלינער יידן אין אַמאָליקע צייטן געווען חסידים, און געשטימט חסידיש, ווייל דאָס חסידות האָט באַהערשט וואָלין.

אין דעם שטעטל מלינאָוו האָבן די חסידים געהערט צו אייניקע רביים, וועלכע קומען באַזוכן דאָס שטעטל און די חסידים פלעגן פאָרן צו זייערע רביים. דער גרעסטער טייל חסידים פון מלינאָוו האָט זיך באַצויגן צום סטאָלינער־קאַרלינער צדיק, און איינער פון זיי איז געווען מיין זיידע, ר׳ יצחק סטאַראַסטע, ווי ה׳האָט אים גערופן אין מלינאָוו. א ייד א תלמיד-חכם מיט אַן הדרת פנים, א ייד א יודע-נגן, פון די חשובע בעלי בתים אין פאַריקן יאָרהונדערט אין מלינאָוו, וועלכן מ׳האָט געקענט און געערט אויך אין דער סביבה.

ר׳ יצחק סטאַראַסטע.

ר׳ יצחק איז געווען א שטארק הייסער סטאלינער חסיד. אפילו ווען ער איז שוין געווען א פאטער פון 6 קינדער, פלעגט ער פארן צום רבין אין סטאלין אויף יומטובים, איבערלאזענדיק זיין פאמיליע אליין. צוריקקערענדיק זיך פון רבין פלעגט ר׳ יצחק דערציילן א לאנגע צייט מעשיות און נסים פון רבין און פון זיינע באגעגנישן מיט אים, זיינע טישן-פראווען און בכלל פון זיין ווײלן אין רבינס הויף. חסידים האבן אויסגעהערט און נאכגעטאן ר׳ יצחקן און אויך געפארן צום רבין טרינקען פון ריכטיקן קוואל.

מיט נאך א מעלה איז געבענשט געווארן ר׳ יצחק: מיט א ווונדער שטימע און געפיל אין דאווענען; דער עולם האט ליב געהאט זיין דאווענען פארן עמוד און פון לוצק און מיזאטש פלעגט מען אים איינלאדן דאווענען ימים נוראים אלס שליח-ציבור. ר׳ יצחק האט מיט אלע כוחות און געפילן אויסגעבעטן אין זיינע תפילות פארן קהל און אויסגעזונגען די ניגונים פון רבי אהרעלע קארלינער און זיין זון ז״ל.

אזוי האט ר׳ יצחק געלעבט אין זיין מלינאוו רוהיק און חסידיש און זיך באגענוגנט מיט וואס גאט האט אים געבענטש.

ווען ר׳ יצחק האט אויסגעגעבן זיין עלטסטע טאכטער בתיה, האט ער גענומען דעם איידעם יחיאל צו זיך אין שטוב אויף קעסט און אריינגעפירט אין סטאלינער שטיבל און שפעטער אויך גענומען מיט זיך אין סטאלין צום רבין אויף יומטוב.

ר׳ יחיאל איז שטארק באגייסטערט געווארן פון סטאלינער רבין און געווארן זיינער א הייסער חסיד אויף זיינע אלע יארן.

ר׳ אהרלע קארלינערס יארצייט אין מלינאוו

מלינאוו האט זוכה געווען, אז אויף זיין בית-הקברות זאלן רוען די ביינער פון צדיק ר׳ אהרון, דער באוווסטער מיטן נאמען ר׳ אהר׳לע פון קארלין, דער אייניקל פון ר׳ אהרון דער גרויסער, וועלכער איז געווען פון די תלמידים פון מגיד ר׳ דוב-בער פון מעזשריטש און ראוונע. אויפן קבר איז אויפגעשטעלט געווארן אן אוהל — א ״ציון״, צו וועלכן עס האבן זיך געצויגן אלע יארן, ביז דער נאצישער פארניכטונג, טויזנטער חסידים מתפלל צו זיין און זיך מתיחד זיין מיטן זכר פון זייער צדיק. לאנגע יארן האבן אכטונג געגעבן אויפן ״נר-תמיד״ אין דעם אוהל די אלטע חסידים ר׳ אברהם הולצעס און ר׳ יצחק לייב.

פון מיין זיידן ר׳ יצחק האב איך געהערט וואס זקנים, צדיקים, דערציילן וועגן דער פטירה:

איינמאל, נאך שבועות איז דער צדיק אנגעקומען קיין מלינאוו, און, ווי זיין שטייגער, איינגעשטאנען ביי ר׳ חיים לעמלס. דער רבי האט זיך פארהאלטן לערך א וואך-צייט אין שטעטל, אויפגענומען די חסידים, וואס זיינען געקומען אים אפגעבן ״שלום״ און זוכה זיין צו זיין ברכה, אגב אפצאלן די מעמד געלד, ווי ס׳האט זיך געפירט. אין שטעטל האט זיך גערעשט און געקאכט פון די פיל חסידים וואס האבן פארנומען כמעט אלע הייזער צוליב דעם צדיקס באזוך.

ווען דער רבי האט שוין געהאלטן ביים אפפארן פון שטעטל, האט ער געהייסן שפאנען זיין קארעטע. ווי נאר ער איז ארויס פון צימער — האט זיך דער הימל פארוואלקנט. דער צדיק האט זיך צוריקגעקערט אויסרופנדיק: ״מיין הימל האט זיך פארוואלקנט, געקומען די צייט״. ער האט מתפלל געווען, אפגעזאגט ״וידוי״ און זיך געלייגט אין בעט אריין.

ס׳האט לאנג ניט געדויערט און ער איז אוועקגענומען געווארן אין פמליא של מעלה. באלד איז געווארן א רעש און דאס שטעטל איז געווארן איינגעהילט אין אבלות. ס׳זענען באלד געשיקט געווארן טעלעגראמעס צום רבינס הויף און זיין משפחה. ס׳איז געווארן איינגעארדנט א גרויסע לויה מיט א הספד מר. פיל לעגענדעס ווערן דערציילט דורך די קארלינער-סטאלינער חסידים וועגן דער דאזיקער לויה.

איך דערמאן זיך מיין באזוך אלס קינד ביי מיין זיידן ר׳ יצחק אין די טעג פון ר׳ אהר׳לעס יארצייט, וואס פאלט אויס 17 טאג פון חודש סיון. ס׳איז אנגעקומען דער יינגער רבי פון סטאלין מיט זיין פמליא, וואס זענען איינגע-שטאנען ביים זיידן אין הויז. גאנץ פרי האט מען אנגעהויבן גיין אויפן קבר פונם צדיק, מ׳האט געזאגט תהלים, געשריבן צעטלען, אין וועלכע מ׳האט אויסגעדריקט בקשות און תחנונים. צווישן זיי זיינען געווען אויך יידישע מאמעס וואס האבן א סך געוויינט און געבעטן. מענטשן קומען און מענטשן פארלאזן דאס שטעטל. האט מען זיך געזעצט דערציילן מעשיות וועגן נסים ונפלאות פון צדיק, וואס זענען מקויים געווארן. דאס גלויבן און בטחון און געווען אזוי גרויס, אז אויך ניט-יידן זענען באאיינפלוסט געווארן פונם יידישן צדיק. שמועסנדיק נעמט מען אביסל משקה און מ׳בייסט צו, נאכדעם גייט מען ווידער אין שטיבל, ביז ס׳קומט די צייט זיך צוריק לאזן אהיים. יעדער באזונדער מיט א מין זיכערקייט, אז דער זכות פונם צדיק וועט ביישטיין און די בקשות וועלן מקויים ווערן.

צי געפינט זיך נאך דער אוהל אופן צדיקס קבר? — ווער ווייסט!

יצחק למדן

בפנים שוחקים

זקנת עד למאוד ושבת, אבא טוב,
מה העמיק בך חרישו צער נוקב, אילם!
גרוני פקעת־חנק, מילה אין בלשוני,
אך צוהלים פני, על כורחם, הה, אצהילם.

עיני ערפל־דמעה ושפתי אסירות חיוך,
כי על כן אדע: אחרי שנות ענות רבה
למעט פיוס, למעט סבר פני גורל,
יצפה בליבו האב מבנו־אורחו הבא.

סוף־סוף זכיתי... יוד־בית שנה ויותר...
עתה ספר, בני, כל פרט ופרט לחוד...
מכתביך קצרים תמיד: ,ת״ל, שלום׳ — וחסל...
עתה אזכה לשמוע הכול באריכות.

ספר נא על חייך בארץ־ישראל שם,
הטוב לך באמת ובחלקך תשמח?״
ואני מרבה למלל, אני מספר לאמור:
״טוב לי, אבא, שם, טוב לי, טוב כל־כך!״

האוכל ספר אחרת לאב עמוס־תוגה
המצפה עתה מבנו להקלה ולנחמה?
האספר על פת־חיינו הנקשה ומרה מאוד,
שלא טובלה בדבש ולא לופתה שם בחמאה?

האספר כי למזוזת־מסה רותקתי ונרצעתי
באהבה אומללה, אף נואשה מאוד?
כי כצבי כושל נאחזתי בסבך הנוף
אשר שמיו נחושת ואדמתו יקוד?

האספר על עגלת ייעוד, טעונה משא־דורות,
אשר על פי תהום תתנהל לה בכבדות ?
על מולדת אמללה, ללא חסד־אם מלטף,
החולצת לילדיה שד נכא ובדידות ?

על אגרופי מתי־מספר, קמוצים מזעם ומרי,
הדופקים על שער נעול, אטום מאז־מאז ;
על מערת־חיים קודרת, רבת פחדים ואופל —
משכן אלחימאים של חזון־מרדות נועז ?

על ים־חלום גדול שהיה למדמנה,
השורצה דגי־רקק וכל ערגת־מרחב משכלת ?
על מי־מריבה דלוחים ללא מפרש ותורן,
על סלעי־מחלוקת לניפוץ עוללי־תוחלת ?

האספר על אינמרגוע הנלווה אלי כצל
ומסרפד דרכי באשר אצא ואבוא,
על יד־אימים טמירה (אנוכי תמיד אראה !)
הקורעה מסך־הכוסף בין כל שם ופה ?

האוכל ספר הכול, לקרוע מסווה־חיוך,
להצעיק אמת אדם נבוך באמצע דרכו :
"הה, רב מדי העומס על גבו עמס בנך,
לא אוכל שאתו, אבי, ולא אעז גם לפרקו !"

מבט־אבי דבוק בי, צמא למעט אורה.
אדע : לשכר סבלו יצפה מפי אב דך,
ופני מרוסני־חיוך, שפתי אנוסות־מלל :
"שפר חלקי, אבי, טוב לי, טוב כל־כך !"

בספינה טרופה

אבא,
הן לא תדע, הה, לא תדע
אן טולטלה ספינת־בנך טרופת־גלים.
לו ידעת...

לא שמר ים ברכתך לי אצלת,
כי שכחתי תפילת הדרך לי שיננת
ועתה —
שוברו משוטי אשר המרו פי נתיבות־ים
וכידיים סרבניות אל מול כל חוף ניענעו :
"לא זה ! לא זה !" — —
נקרעו מיפרשי אשר שוטחו
מול ארבע רוחות שמיים,
ובירכתי ספינתי טרופה אכרע
ולא אתפלל,
כי אחת היא לי ים או יבשת, —
אל זרוע־תורן שבורה השלוחה אל האין
צמודה עיני נואשת — — —

יהלום אבוד

יהלום דמעתך הנאמנה, אבא,
אשר בלבבי שיבצת עם פרידה
לקמיע־שמירה לי בדרך,
אויה, לי, גם הוא אבד !
כי זללו גלים את כל ליבי
על יהלום דמעתך — —
ואנה יבוא, יגיע יהלומך, אבא,
ומי ממצולות־ים ידלנו ?
אין דייגים בחוף עוד. הסערה הבריחתם...
נתרוקנו שוקי ערב־שבת
ויוספים מוקירי־שבת גם הם אפסו...
ומי ממצולות־ים היהלום ידלה ?
אן יבוא ויגיע
אם בנך שמרהו לא ידע ? — —

ללא שבת

בהיכלות חרבים
יד־חסד נעלמה פרטה על נבלי־עבר גנוזים

ולאוזני צלילים גונבו —
צלילי מנגינתך:
"שלום עליכם, מלאכי שבת, מלאכי שלום!"
אבא, אבא, מלאכי שלום לא יפקדו מעוני,
ציפורני־חול ניקרו מחלוני אישוני־הקדושה:
נרות השבת — —
ובחורי־אופל צופים הם על עולם יתום
צמא־מנוחה ולבוש־קרעים — —
כמוני יותם עולם, כמוני,
ואי מלאכי שלום כי יביאו טנאי שקט
ושי רחמים ליתום?
אי אם אשר תדליק לו נרות־שבת,
תחפוף ראשו פרוע־שערות
ושלמותיו המגואלות תחליף?
בנתיבותיו שיירות תועים נדות
ומבקשות את השבת:
איה, הה, איה, אם־החסד מאספת נודדי־ליל
למעון־המנוחה?
אי פורפוריית מלכותה כי תכס בשוליה
על מערומינו הרועדים מקור?" — —
אין מענה לנודדי־ליל ואין מאסף,
ואני לרגליהם אתנהלה,
על צווארי — זרועות עולם כורע
ו"קדישו" בפי —
על שבת נאספה — —

ימי ולילותי

וכיצד הימים והלילות עליך, בני, יעבורו?
בדברי איגרתך אקראה
אללי, אבא, הבה לך אספרה:
ימי ולילותי —
פצעים בגופו של דורי המנוגע
הפוערים פה יורק דם בשאגה
למרפא כי אינו — —

ביריעות־דגלים אתבשם ובפרוכות חדשות
אשר לפדות ולמרפא רוקמו,
אשפי־הדור על כאבם ילחשו
ויטפו עליהם את צרי־הבאות
ואין לרפאותם — —
ובמה, אבא, יסכרו פיות־הפצעים הללו
לבלתי ישאגו ?
בנעורת־רגעים אסתמם והנעורת —
לקט האדמה וחסדה לאביונים המתהלכים עליה, —
על פני אורחות תתגולל ומאחורי כל גדר תימצא
(מפרוטות־החסד הקטנות עד אחרון דינרו המחוק :
חמדת־האישה בלילות — —)
צרורות, צרורות אאספה הנעורת הפזורה
ופיות־פצעי אסתום בם,
וחדלה שאגתם לרגע, ואחריו —
ביריקה ייפלטו הצרורות ובבוז לרפאותם הנקלה,
והיו לאפר בלהט השאגה הקמה מחדש — —

ומה, אבא, התקנה לימי ולילותי —
פצעים בגוף זה של דורי המנוגע,
הפוערים פה יורק דם בשאגה
למרפא כי אינו ? — —

לסליחות

ואנה, אבא, לכת לי, הוי אנה ?
אי דרך לאלוהים, אי — לבית־התפילה ?
הן אתה ידעת ! — —
כף־לילה כבדה ואיומה לעיני נלחצה,
ואני "קריאת שמע" שכחתי...
אצבעות־תשרי דופקות בחלוני,
ואני יחידי ודלתי בלא מזוזה...

אבא, אבא, תן פנסך לי —
אקומה ואלך לסליחות — — —

משה איסקביץ
חיפה

רשמים וזיכרונות

לזכר הורי היקרים, שניספו בשואה — במלינוב

נזכר אני בעיירתנו הקטנטונת, בתושביה ובבתי מגוריהם הדלים; כל שביל וכל גן חרותים בזכרוני, למרות היותי אז נער כמעט. נחרתו בזכרוני קלסתרי פניהם, כפי שהייתי רואה אותם בעיני דרך חלונות ביתנו, שפנו לשביל הצר "הגעסעל". הייתי מתבונן איך היו רוב יהודי העיירה משרכים רגליהם במגפיהם המגורשמים לבית המדרש, בשעות המוקדמות של בוקר סגרירי, מלא קור ושלג, מי בהליכה נחפזת שזמנו דחוק, ומי בניחותה ואפילו באדישות מסויימת. כל אחד ומבע פניו, אך רובם קודרים, עצובים, שבעקר דאגת פרנסה מחשבתם. היו גם יחידים, שהייתי מכנה אותם צדיקים או ל"ו, שסביבתם כמעט שלא עניינה אותם. אלה היו הולכים באשמורת הבוקר לעבודת הבורא בכעין חדווה. רגועים היו וכל מחשבתם נתונה היתה לעניינים של מעלה.

זכורני גם איך אותם היהודים היו ממש משתנים בהופעתם בימי שבת ומועדים, כאילו פרקו את עולם הכבד ליום זה ואווירת חג ושמחה היתה אופפת אותם. אבל, אחר "שלוש הסעודות" וההבדלה הרגשת שוב בשינוי בהם. שבוע חדש התחיל ושוב אותן הדאגות והבעיות. כיום כל זה שייך לעבר הרחוק. בא "הפתרון הסופי" והכול הושמד. אין עוד יהודים במלינוב, רק קבר אחים נשאר בבקעת המות, שבדרך למרביץ.

אזכור גם את הנוער בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה, את ימי ילדותם ובגרותם. חברי וחברותי היקרים, שנקטלו בדמי חייהם. זוכר את התקדמותם ב"אולפנים" החינוכיים של עיירתנו, מקום שבילו את רוב זמנם, ואולי אף את כל זמנם, החל ב"חדר" של ר' נטע, ששכן במטבח, סביב התנור הכרסתני על דרגשים נמוכים מאוד. קלטנו את האלפבית לקול מריבתם היום-יומית של הרבי עם אשתו פרל, מנוחתה עדן.

זכורני גם איך בימי סתיו, כשרחובותיה של מלינוב היו מכוסים בבוץ טובעני, היינו מתרפסים על גבו של ה"באהעלפער", וכך היה מעביר אותנו דרך הבוץ במגפיו הענקיים.

ומהחדר לרבנו בן ציון ז"ל ללימוד התלמוד. לא בקלות עיכלנו את הוויכוחים

האין-סופיים בין בית-הלל ובין בית-שמאי, ולמעלליו של השור של שמעון וראובן. והרבי לא הצטיין בפינוק יתר את תלמידיו, ולא פעם הרגשנו את נחת זרועו. וכל זאת אחרי שחזרנו מלימודינו בבית-הספר הפולני, שמוריו לא הצטיינו באהדתם לתלמידים היהודים; גם היו מריבות הרבה בינינו ובין התלמידים האוקראיניים בעיקר.

אציין גם שמותיהם של מורים, שהלימודים אצלם גרמו לנו הנאה. והם מורינו מוטיל ציז׳יק ז״ל, והמורה והמחנך בן-ציון גרובר ז״ל. הראשון הצטיין בלמדו את התנ״ך; הוא היה הראשון, שהחדיר בנו את הכמיהה והאהבה לארצנו על-ידי הסברותיו המעניינות. הייתי אומר, היינו כחולמים לכל ידיעת שיצאה מפיו על עברנו הגדול בתולדותינו. זוכר אני אותו בקומתו הנמוכה, כשהסיגרייה נתונה בפיו. הוא היה מעשן, מעשן ו... משתעל.

ואחרון-אחרון, מורנו ומחנכנו בן-ציון גרובר ז״ל, בן-מרביץ, שנדד לאודיסה הרחוקה ללמוד בגמנסיה העברית הנודעת. לא רק מורה גדול היה אלא, ובעיקר, מחנך דגול לתלמידיו, שהעריצוהו ממש. זוכר אני אותו לבוש בקפידה רבה, צועד במקלו זקוף קומה וכולו מעורר כבוד.

חורף בעיירה.
ווינטער.
מצילומי א. הררי.

ואנו הנערים הגענו לבגרות. פתאום נעמדנו בפרשת הדרכים. כל אחד ואחד התחיל מחפש את דרכו בחיים, חלק פנה למלאכה, ואחרים למסחר, והיו גם שהמשיכו בלימודיהם. ואז, כרעם ביום בהיר, באה השואה ונגדע העץ על ענפיו. עיירתנו הקטנטונת קיימת, אך תושביה היהודים נטבחו ברובם. בודדים חזרו אחרי תלאות ועינויים מהיערות, מהבונקרים ומערבות רוסיה. אודים בודדים נשארנו ואין מי שינחמנו.

ואולי נחמתנו היחידה היא היא, שזכינו לתקומת מדינת ישראל.

סאניא און מענדל טייטלמאן

מענטשן אין א שטעטל

ביי די ברעגעס פון דער איקווא און סטיר, פון דעם חלק פוילישן וואלין צווישן די שטעט קרעמעניץ, ראוונע, דובנע פון איין זייט, און לוצק, קאוועל, לודמיר פון דער צווייטער זייט, געפינען זיך די שטעטלעך, וועלכע האבן אלע געהערט צו דער מלינאווער קהלה, ווי מערוויץ, טראוויץ, אוסטראזשעץ, בערעמלי און דעמידאווקע; בראש פון זיי איז געווען מלינאוו, ביי דובנע. אויך דער קליינער טייל יידן, וועלכע האבן געוווינט אין די דערפער ארום פון די שטעטלעך האט, ווי געוויינלעך, אויך געהערט צו דער מלינאווער קהלה. די קהלה פון מלינאוו, בראש מיט איר רב פון טראוויץ, הרב אקערמן ז״ל, און פרעזעס יוסף בערגער ז״ל, וועלכער איז נפטר געווארן איידער ער האט געענדיקט זיין קאדענץ, (נאך אים האט פארנומען דעם פרעזעס-אמט, חיים-יצחק קיפערגלאז ז״ל, ביז דעם אנפאנג פון דער צווייטער וועלט-מלחמה) איז ווי באוואוסט, ביים אריינ-מארשירן פון די סאוויעטישע חיילות אין אונזער געגנד דעם 17.9.39, זיך פונאנדערגעפאלן.

איך, מענדיל טייטעלמאן בן אברהם-לייב ורבקה און מיין פרוי סאניע בת יוסף ושפרה, געבוירן אנפאנגס דעם 20-טען יאר הונדערט, אין דעם שטעטעלע מערוויץ, וועלכע איז געווען צושייט פון מלינאוו מיט א שמאל ריטשקעלע, און א שטח פון בערך א קילאמעטער נישט געפלאסטערטער שליאך. מערוויץ און מלינאוו זענען אויך געווען פונאנדערגעטיילט דורך א געפלאסטערטן שאסיי, וועלכער האט זיך געצויגן פון ראוונע קיין בערעסטעצקי, דורך דעמידאווקע, צו דער ריכטונג פון בראדי, וועלכע איז געווען ביז דער ענדע פון דער ערשטער וועלט-מלחמה אן עסטרייכישע שטאט.

א בליק אויף מערוויץ

אין דעם קליינעם שטעטעלע מערוויץ, אין וועלכן איך בין אין חדר געגאנגען, און דערצויגן געווארן, איז נישט געווען קיין אפיציעלע געביידעס, ווי פאסט, גמינע, קירכע און ד.ג., ווייל די אלע געביידעס, האבן זיך געפונען אין דעם נאהענטן מלינאוו. דאך האט דאס געטראגן שטענדיק א כאראקטער פון א שטעטל, ווו ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה, זענען געווען 3 בתי-

מדרשים און א מרחץ מיט א מקוה, 2 שוחטים מיט א רב און אלע אנדערע כלי-קודש, ווי א חברה-קדישא, מיט א בית-הקברות. און הגם דאס שטעטל איז געווען זייער קליין (בערך 400 יידישע נפשות), איז דאך דארט געווען א מארק, אין וועלכן עס האט זיך קאנצענטרירט די הויפט קלייטן, און גלייכצייטיג פלעגן פארקומען דארטן, אלע פאר וואכן, ירידים וועלכע זענען געווען א גרויסער מקור-פרנסה, פאר א גרעסערן טייל פון דער יידישער באפעלקערונג.

די שטעטלשע יידישע באפעלקערונג האט זיך געטיילט אין צוויי טיילן חסידים — טריסקער און אליקער. צו די טריסקער חסידים האבן געהערט, מערסטנס, דער גרעסערער און דער א.ג. רייכערער טייל פון די ארטיקע יידן, און דער קלענערער טייל צו די אליקער. עס האבן אויך ניט געפעלט קיין רייבונגען, וועלכע האבן ניט איין מאל געבראכט צו ערנסטע קריגערייען און אפילו צו געשלעגן, איבער די נוסחאות פון דעם דאוונען א.ד.ג., ביז אין א שיינעם פרימארגן אין יאר 1903, איז די אלגעמיינע גרויסע שול, וועלכע האט געהאט א שם מיט איר שיינעם געבוי, דורך א שרפה פון א שכנס הויז, אויך אוועק מיטן פייער. דאס האט געבראכט דערצו, דאס די טריסקער חסידים, האבן זיך געבויט א באזונדערן קלויז, און פון דאן אן האט געגומען הערשן שלום-בית אין שטעטל, און עס האט שוין עקזיסטירט א טריסקער און א אליקער שול, ווי אויך א שולכל אויף דעם פלאץ פון דער אפגעברענטער גרויסער שיינער שול.

דער מקור פרנסה פון דער ארטיקער אידישער באפעלקערונג איז געווען פון פארשידענע קוועלעס. א טייל האבן געהאט פארשידנמעסיקע געוועלבער, ווי צ.ב.ש. אייזן, מאנופאקטור און קאלאניאל סחורות, פאר דער דארטיקער און ארומיקער דארפישער באפעלקערונג. א קליינער טייל האט געהאט מסחרים פון תבואה, בהמות, און פארשידענע אנדערע דארפישע פראדוקטן, און בערך א האלבער טייל פון דער באפעלקערונג האט געלעבט פון בוי-ארבעט וועלכע זענען נאר געווען סעזאן-ארבעטן (זומער) און א גאנץ קליינער טייל כאלופניקעס (שוסטער, שניידער), געציילטע ערד-ארבעטער. קיין שום פראפעסיאנעלע אינטעלעגענץ איז ניט געווען. דער מלינאווער מעדיצין-דאקטאר וויסלאצקי האט באדינט דער ארטיקער באפעלקערונג צוגלייך מיט דער גאנצער ארומיקער דארפישער באפעלקערונג. אין שטעטל איז נאר געווען א פעלדשער, ר׳ זייליק רופא, וועלכער, צו זיין פאך, האט נאך געמוזט זיך פארנעמען מיט פריזורעריי פאר דער ארטיקער אלגעמיינער באפעלקערונג, צו וועלכער אויך זיין טאכטער חנה, האט אים געהאלפן, בכדי דאס זאל זיין א הילף צו זיין פרנסה.

דאס גרויסע ארעמקייט, וואס עס האט געהערשט אינם גרעסערן טייל פון שטעטל, האט דאך ניט געשטערט, אז פון דארט זאל ארויסוואקסן געהויבענע יונגע-לייט, מיט א שם אין דער וועלט ווי צ.ב.ש. אהרן פירער ז״ל, סענדער שוחט׳ס זון, און זיינע ברידער, שוין מיינע חברים, שמריה, אריה און יונה. אהרן און שמריה זענען אומגעקומען פון דעניקינס פאגראמען אין מאסקווע און אין קיעוו, און די לעצטע — פון די היטלעריסטן ימ״ש. אויך איז אויסגעוואקסן מיין שוואגער בן-ציון גרובער ז״ל, ביאליקס א תלמיד, און מאירקע קובילענסקי ז״ל, קהת געכטמאן און מלך זידער, הירש-לייב מארגוליס ז״ל, און נאך אנדערע, וועלכע איך געדענק שוין ליידער ניט זייערע נעמען.

דער שולוועזן איז געשטאנען אין שטעטל אויף א זייער נידעריקן ניווא. ביז דער ערשטער וועלט מלחמה איז דער איינציקער שילער, וועלכער האט באזוכט א מיטל-שולע אין דובנע, געווען הירש-לייב מארגוליס ; אנדערע האבן געמוזט לערנען עקסטערן אין א קליינעם מאסשטאב. אבער דער הויפט לימוד און ערציאונג איז געווען א שטרענג ארטאדאקסישער, אין די חדרים ביי די ארטיקע מלמדים, און אין די ישיבות אין דער ברייטער וועלט, וועלכע אויך איך האב זיי באזוכט, מיט מיין ברודער נחמן ז״ל, און אנדערע מיינע חברים. צו קיין העכערער און וועלטליכער בילדונג און דערציאונג האבן מיר ניט דערגרייכט, און דאס איז געווען דער פארלאנג פון אונזערע עלטערן; און כאטש אין שטעטל האט געהערשט א געדיכטע ארעמקייט, האט דאך געהערשט אין גרעסטן טייל א פרייליכע שטימונג, וועלכע איז אויסגענוצט געווארן צו יעדער געלעגנהייט, למשל, בעת תנאים, חתונות, בריתן, ימים-טובים און סתם שבתים.

עס זענען אויך געווען פארשידענע וווילטעטיקע חברות, ווי צ.ב.ש. חברת-גמילת-חסדים, חברת ר׳ מאיר בעל-הנס פושקע לטובת א״י, חברת לינת-הצדק (נעכטיקן בא ארימע קראנקע), חברת הכנסת-כלה און חברת קונה-ספרים; די לעצטע פאר ספרי-קודש. דאס האט אלעס געבראכט צו א חברלעכע פארברו-דערונג, און גאנץ אפט האט מען דאס אויסגענוצט פאר א שמחת חברים.

איך וויל אויך דערמאנען די אינדוסטרי, וועלכע האט זיך געפונען אין שטעטל צו יענער צייט, און דאס איז געווען די אזוי גערופענע אלייניצעס (אייל און בוימל פאבריקאציע), געטריבן דורך דער ענערגיע פון פערד. די גרעסטע אלייניצע איז געווען ביי זייליג ווארצל ז״ל. נאך אים די ברידער תלי און גדליה העלמאן ז״ל, און יעקב ראניס ז״ל, און דער לעצטער יעקב חריץ ז״ל ; אזא אלייניצע איז אויך געווען בא פנחס מאטיס ז״ל, אבער אן הצלחה און אויף א קורצע צייט. עס איז געווען נאך א פאבריקאציע ביי משה שכנא׳ס ז״ל, א שעצקארניע און א צוכאלנע פון וואל. אויך קצבים זענען געווען אייניגע, וועלכע

האבן געמאכט זייער ארבעט אין די ארטיקע שטאלן און דאס פליש פארקויפט אין די וווינונגס הייזער. אויך זענען געווען אייניקע בעלי-עגלות, וועלכע האבן קיינמאל ניט געקענט ארויסציען זייער חיונה פון זייער ארבעט און שטענדיק נאך געמוזט זוכן צוגאב פרנסות; און די צוגאב פרנסות זענען שוין געווען פיל-פארביקע.

אין דער ערשטער וועלט-מלחמה

אין יאר 1914, אנפאנגס דער ערשטער וועלט-מלחמה, בין איך געווען אין דער ישיבה אין באראנאוויטש, איך בין דאן נאך געווען זייער יונג, אבער דאס האט ניט געשטערט, אז איך זאל שוין זיין אזוי ווייט פון דער היים, מיט א סטאזש פון פריערדיקע 2 יאר ישיבה, אין ראוונע און אין סטאלפצי. די שיינע קינדער יארן פון דאן אין ראוונע און אין סטאלפצי וועל איך אין מיין גאנץ לעבן ניט פארגעסן, ווייל שטענדיק זענען זיי מיר פריש אין זכרון און הגם מיינע עלטערן ע"ה זענען געווען אין א גוטן מאטעריעלן מצב, די ערשטע אין שטעטל, בין איך דאך, לויט דעם באפעל פון טריסקער רבין, געגאנגען עסן "טעג" ביי די בעלי-בתים פון דער שטאט, ווי עס איז געווען איינגעפירט אין אלע יידישע ישובים צו יענער צייט.

אין די ערשטע יארן פון דער ערשטער וועלט-מלחמה בין איך פארכאפט געווארן אין בארנאנאוויטש דורך די דייטשן פון קייזער ווילהעלמס ארמיי, זייענדיק דאן אין דער בארנאנאוויטשער ישיבה. די דייטשע ארמיי האט זיך פאר-פעסטיגט אינם געגנד פון בארנאנאוויטש, לענג אויס דעם ווייסרוסישן געגענד. זייער אקופאציע האט דאן באשווערט די באוועגונג פון דער ציווילער באפלקע-רונג, און צוליב זיכערהייט אוון פארזיכט פאר שפיאנאזש האט די מיליטערישע מאכט, אין הסכם מיט דער ציווילער מאכט, באשלאסן צו עוואקואירן אן אנזיכטיקן טייל פון דער באפעלקערונג אין די טיפערע געביטן, וועלכע זענען שוין פון פריער געווען אקופירט דורך זיי, ווי צ.ב.ש. פוילן. און, ווי געוויינלעך, די ערשטע שעיר-לעזאזלס זענען געווען די שוואכע און די עלענדע. אין דעם בין איך אריינגעפאלן, צוזאמען מיט מיין חבר שמחה זאטעלמאן, יעצט אין רוסלאנד. נאך א וואנדערונג פון 2 טעג, אין קאלטע פראכט וואגאנעס, זענען מיר געבראכט געווארן האלב געפרוירענע פון קעלט, דעם 1.1.1916 קיין אסטראוו-מאזאוויעצקי, בייווארשא, און אונז איינגעקווארטירט אין די פארלאזטע קאזארמעס פון דער רוסישער ארמיי אין קאמאראב ביי אוסטרוב.

די ארעמע שפייז, וועלכע מיר האבן דארט געקראגן פון דער מיליטערישע מאכט, האט געבראכט צו פארשידענע קראנקהייטן, ווי טיפוס-פאקן, א.א.וו. דער

מצב האט אזוי אנגעהאלטן בערך 6 מאנאטן, ביז אין א געוויסן פרימארגן זענען מיר, די אלע פארשיקטע, ארויסגעפירט צו דער באן, אוועקגעפירט און צוטיילט געווארן צו 15 מאן אין א גרופע, צו די פריצים פון דער סביבה, אין די הויפן.

און דער פריץ האט אונז באזארגט מיט ארבעט אין זיין גוט, און גלייכצייטיק אונז צוגעטיילט א ראציע פון זייער ארעמע שפייז צו דערנערן זיך, און עס האט זיך אנגעהויבן א נייע צייט פון הונגער-נויט און שווערער ארבעט; אבער דאך אן יאוש, אז דער באפרייאונגס טאג וועט קומען. איך און מיין חבר שמחה זאטעלמאן זענען געווען די יונגסטע פון דער חברה, און מיר האבן מיטגעמאכט די הונגער שפיל גלייך מיט די גרויסע. דאס האט זיך אזוי אוועק-געצויגן ביז 1918, ביז נאך דער רוסישער רעוואלוציע, און מיר האבן גענומען קלערן פון אומקערן זיך אהיים. אנקומענדיק אהיים קיין מערוויץ, נאך שווערע גלגולים צו יענער צייט, ווען די מאכט האט זיך געביטן יעדן מאנטיק און דאנערשטיק, זענען מיר אריינגעפאלן אין אונזער שטעטל מערוויץ, וועלכע האט נאך דער מלחמה פארמאגט אינגאנצן ערשט 3 יידישע הייזער...

נאך דער מלחמה

מיינע עלטערן ע״ה, וועלכע האבן נאכן יאוש מיך קוים דערלעבט צו זעען, אויסער דעם וואס די מלחמה האט זיי שרעקליך רואינירט, האט נאך פאסירט, דאס מיין קלענערער ברודער נטע ז״ל, איז דערטרונקען געווארן ביים באדן זיך אין דער איקווא — און ווען זיי האבן מיך דערזעען, האבן זיי מיך שעה׳ן לאנג געדריקט צו זיך מיט טרערן אין די אויגן, אן ווערטער; די שמחה איז געווען אונבאשרייבלעך. מיין חבר שמחה זאטעלמאן, האט געטראפן אין מלינאוו זיינע 2 ברידער פסח און אפרים (יעצט אין באלטימאר, פאריינקטע-שטאטן) און אויך אייניקע פון דער משפחה, ווייל מלינאוו איז כמעט ניט געווארן געשעדיקט פון דער קריג, כמעט אלע הייזער זענען שטיין געבליבן. אזוי, אז דאס שטעטל, חוץ אלע איבערלעבענישן, פון די דאן אלע מאל געביטענע מאכטן ווי פעטליורע, העטמאן, באלשעוויקעס און פאליאקן — איז אין דעם זין פון פרנסה געווען אין א גאנץ גוטן מצב. און מען קען זאגן, אז פון יענער צייט אן איז מלינאוו געווארן דער צענטער פון די אלע ארומיקע שטעטלעך, און פון מערוויץ בפרט. מערוויץ, וועלכע איז פון דער מלחמה גענצלעך אפגעמעקט געווארן פון דער מאפע, און עס האט זיך געדארפט אנהויבן בויען פון דאס ניי, איז געווען מיט אלעס אפהייגניג פון מילנאוו. און הגם מערוויץ האט זיך דאך צוריק אויפגעבויט אין א קליינער מאס, און עס האט שוין אפילו געהאט 2 ציוניסטישע פארטייען, א לינקע און א רעכטע, און 2 בתי-מדרשים, און א רב, א שוחט,

ביז דער 2-טער וועלט-מלחמה — אבער קיין ערנסטן לעבענס-פולס פון א שטעטל, האט דאס שוין נישט מער געהאט; אלעס, אלעס איז אריבער קיין מלינאוו. הן די שולע, הן די פאסט, און שוין אפגערעט פון אפיציעלע מלוכהשע אמטן און פרנסות — אלעס אין מלינאוו. הגם אין מערוויץ זענען געווען געציילטע משפחות מיט פרנסה, אבער דער גרעסטער טייל האט געהאט זיין פרנסה און צוגעבונדענקייט קיין מלינאוו. און אויך מלינאוו אליין האט זיך אויך גענומען צום אויפבוי פון דאס-ניי אין דער צייט פון דער פוילישער נארמאלער הערשאפט, וועלכע האט זיך אנגעהויבן, אייגנטליך, ערשט אין יאר 1921.

ביז דעם דאזיקן יאר האבן קיין רדיפות און שרעק ניט געפעלט. עס האבן ניט געפעלט קיין אנפאלן פון די ארטיקע באנדעס, וועלכע האבן זיך גאנץ אפט אויסגעלאזט מיט רויב און מארד; דאס זעלבע אויך פון דער נאך ניט רעגולערער פוילישער ארמיי, וועלכע האט אלע מאל געפונען אלס איר קרבן דעם ייד, און מיינסטענס, דעם ייד פון דעם קליינעם אומבאשיצטן שטעטל. פון דעם יאר אן און ווייטער, האט זיך אנגעהויבן די אזוי גערופענע, מישטיינס געזאגט, גוטע צייט; עס האט באמת יא אריינגעשיינט אין אייניקע יידישע הייזער פון סוחרים און בעלי-מלאכות.

מיינע עלטערן ע״ה, האבן אויפגעבויט אן אלייניצע, הגם זיי זענען קיינמאל ניט געווען פאסיק צו דער דאזיקער ארבעט, ווייל זייער לעבן איז כאילו בירושה געווען פון סוחרים פון דעם גרויסן פארנעם — דאך האבן זיי פראספערירט און גענומען זיך צו איבערווארפן צו דער מאדערנער אינדוסטרי, דהיינו, א מיל מיט אן אלייניצע, געטריבן דורך ענערגיע פון א מאטאר. דאס האט אפילו יא פראספערירט אין די ערשטע צייט, אבער, ווי איך האב שוין אויבן דערמאנט, ווייל זיי זענען ניט געווען די פאסענדע מענטשן דערצו, האט דאס גאנצע געשעפט גענומען אראפנידערן. נאכדעם איז דאס געשעפט צעטיילט געווארן, און א חלק אריבערגעטראגן געווארן קיין אוסטרוזשעץ, און ביידע זענען גוט ניט אוועק... חוץ מזה וואס די אנטיסעמיטישע מאכט האט גענומען שטארק צודריקן מיט די הויכע שטייערן, פון וועלכע די גאנצע יידישע באפעלקערונג אין פוילן האט שטארק געליטן. פון די אלע ליידן האט זיך דער, דאן טרויעריק בארימטער, פינאנס-מיניסטער גראבסקי וואס ווייניק געקימערט. און ווייל די נארמאלע צייט האט אסך יידישע סוחרים אפגעשטעלט פון זייערע לייכטע ווינד-פרנסות, איז ווער עס האט נאר געהאט אפגעשפארט אביסל געלט, האט זיך געווארפן צו אינוועסטיציע, און טאקע אמייסטענס אין מילן. אזוי למשל אין מערוויץ, האט

אויך זעליג ווארצל ז״ל, מיט שותפים, געשטעלט אזא מיל. אויף מאנטין, די ברידער פישער ז״ל — אזא מיל. אין מלינאוו, יוסף געלבערג ז״ל, אויך אלס צוגאב צו דער אלייניצע, וועלכע האט גוט פראספערירט, אויך א מיל. און צום שבת מוז געזאגט ווערן, אז מיט זיינע און זיין זון גרשונס פעהיגקייטן, האבן זיי פראספערירט אויף א גאר גרויסן אופן, בעסער פון אלע אין דער גאנצער סביבה. דאס הייסט, זיי האבן געבויט פריער אן האלצערנע געביידע, אויף דעם פלאץ פון דער אלייניצע אויף א מיל, און אין א קורצע צייט אויסגעבויט א 4 שטאקיגע גרויסע שיינע געביידע, אין וועלכער זיי האבן איינגעריכטעט א גרויסע שיינע מיל, און א שיין ווינונגס הויז דערביי. און די מיל האט באמת אלץ בעסער און בעסער פראספערירט פון טאג צו טאג.

עקאנאמישער אויפבלי און רואינירונגס פאליטיק פון דער רעגירונג

די מיל האט אויך די ערשטע גענומען געבן עלעקטרישע באלויכטונג פאר דעם שטעטל, און אויך איניגע יידן האבן געהאט אין א געוויסער מאס האנדלס פארבינדונגען מיט דער מיל. די משפחה געלבערג מיט זייער איידים שיקע גאלצעקער ז״ל, זענען געוואקסן זייער גרויס, אבער גלייכצייטיק זענען די קליינע מילן זייער און זייער אראפגעגנידערט, און אויף וויפיל דאס לעבן האט זיך גענומען מער נארמאליזירן, אלץ שווערער און שווערער זענען געווארן די פרנסות פון דער אידישער באפעלקערונג. עס זענען זיכער געוועזן אונטערשיידן פון משפחה צו משפחה, עס האט למשל די משפחה פון חיים נאקוניעצניק (חיים דאנציס) גאנץ שיין פראספערירט מיט זייער האלץ סקלאד, וועלכער האט, נאך דער רואינירענדער מלחמה, געגעבן זייער שיינע פראפיטן פון בוי מאטעריאל. עס האט אויך פראספערירט די משפחה פון נח-משה שעכמאן מיט זייער זון שמעון ז״ל, בראש, וועלכער האט, נאך זיין חתונה מיט פעסי ראניס, אליין זיך אויסגעבויט א שיינעם מויער צום ווינען, און צו זיין אלייניצע. באזונדערס וויל איך דא דערמאנען, אז ער איז אויך געוועזן אן ארטיקער געזעלשאפטלעכער עסקן, פון דער דזשוינט-באנק, שלא על מנת לקבל פרס. כדאי דא אויך צו דערמאנען, אז אזא דזשוינט-הילפס-באנק האט אויך עקזיסטירט אין מערוויץ, אונטער דער אנפירערשאפט פון ישראל ווארצל, שמאי פאריזשאק, חיים ניישטיין, און מענדל לומער, כולם ז״ל (אויך איך האב זיך באטייליקט) — און זיך צופאלן מיטן אנקומען פון די סאוויעטן. שמעון שעכמאן איז אויך געוועזן א ציוניסטישער עסקן. איך געדענק נאך ווען ער איז געקומען צו מיר מיט יודל מאטויק איינקאסירן קרן-היסוד געלט, ווייל ק.ק.ל. איז געוועזן אין מערוויץ אויך, און איך בין געוועזן דער מורשה ביז דער 2-טער וועלט-מלחמה.

אזוי האבן אויך פראספערירט אייניקע סוחרים, ווי למשל אברהם געלמאן ז״ל, (אברהם בתיהס) מיט זיין איידעם דוד ז״ל, יעקב גולצקער ז״ל, מיט זיינע קינדער, און משה גולצקער ז״ל מיט זיין סאדע פאבריק (משה יואלס), בייניש שווארץ ז״ל, חיים געלער ראבינאוויטש ז״ל מאיר קוואסגאלטער און נאך געציילטע ווי שלמה מארער, חיים גולצקער, בני-וואלאך, בני ליפה גאלפערין א.א. קיין מלינאוו האט זיך דאן ארייננגעצויגן א מעדיצין דאקטאר ד״ר פינק ז״ל פון סאנאק, און געפירט א שיין לעבן. דערצו זענען געווען א רייע קלענערע סוחרים און בעלי-מלאכות, וועלכע האבן זיך שוין געטיילט אין פארשידענע קלאסן, ווער מאטעריעל אביסל בעסער סיטואירט, און ווער שוואכער.

עס האט אבער אויך ניט געפעלט קיין ארימע שיכט וועלכע איז גאנץ אפט געשטיצט געווארן דורך הלוואות פון דער געשאפענער, אזוי גערופענער אמערי-קאנער באנק, וועלכע איז געווען אין מלינאוו, אין וועלכער מיין שוואגער נחום טייטלמאן שיחיה (היינט אין ישראל) איז געווען איר פרעזעס, און ווער פון סתם הילף פאר נויטבאדערפיקע. עס איז זאגאר געווען א געוויסע צייט-אפשניט אין וועלכע די אויטאבוסן קאמוניקאציע איז געווען אינם יידישן באזיץ (ברידער פישר) און נאר דורך דעם דראנג פון די, דאן אנגעפירטע פון פרעמדע מענטשן, פוילישע אסאדניקעס, איז זי ארויסגעריסן געווארן פון יידישע הענט, און דער איינציקער באזיצער פון דעם איז געווארן אן אסאדניק מיטן נאמען שידלאווסקי, וועלכער האט, אגב, געהאט א יידישע פרוי פון אוסטרי. ער איז באמת געווען באפריינדעט מיט דער יידישער באפעלקערונג פונם שטעטל, אבער דאס האט ניט מיט קיין סך געבעסערט די שטימונג פון די ארטיגע יידן. און ווען די אנטיסעמיטישע גזירות פון די דאן געוועזענע ענדעקישע מאכט-האבער האבן זיך געשטארקט, האט זיין צוזאמענלעבן זיך מיט יידן גאנץ ווייניג געהאלפן. און וואס ווייטער ד.ה. וואס נעענטער צום יאר 1939, ווען היטלער ימ״ש האט שוין אין די מערב לענדער פון אייראפע, ארויפגעלייגט זיין לאפע, האבן דאס געוומען פילן די יידן אין מערוויץ, ווי אויך אין מלינאוו אלץ שטארקער און שטארקער.

עס האבן ניט געפעלט קיין אנטיסעמיטישע העצעס קעגן אידן וועלכע האבן זיך שטענדיק געענדיקט פאטאל פאר דער יידישער באפעלקערונג. די לאגע פון דעם יידישן סוחר איז געווארן זייער געדריקט, פון איין זייט פון דער רעגירונג מיט איר ״אוושעם״ פאליטיק, וועלכע האט מיט דער הילף פון אירע עקזעקוטארן ארויסגעצויגן נישט נאר די רווחים פון דעם מסחר, נאר ממש די לעצטע עקזיסטענץ מעגליכקייטן, אזוי אז אין א קורצע צייט האט מען געמוזט ווערן רואינירט, און פון דער אנדערער זייט, פון דער שרעקליכער אנטיסעמי-

טישער באנעמונג מצד די קריסטן. אזוי, למשל איז מיין ברודער שיקע ז״ל געווארן רואינירט, ביז ער האט געמוזט אוועק פון מערוויץ, און אויך ביי מיין ברודער נחמן ז״ל איז אויך דער זעלבער מצב געווארן, אז א חוץ זיינע אייגענע שרעקלעכע איבערלעבונגען פון זיינעם אן אומגליק, איז ער נאך געווארן רואינירט פון דער מאכט מיט איר שטייערן-סיסטעם. אויך מיין פעטער חיים-מאיר ובניו ז״ל, זענען געווארן רואינירט געווארן דורך די שטייערן. די זעלבע לאגע האט אנגעהאלטן אין מלינאוו און אין דער גאנצער יידישער סביבה ארום. די איינציקע, וועלכע האבן נאך כלומרשט געשיינט, זענען געווען אין מערוויץ שמאי פאריזשאק, ז״ל, שלמה שערמאן ז״ל, ויבל״ח געצל און מענדל שטיינבערג, ווי אויך איך אליין, און נאך אייניקע געציילטע אין מערוויץ און אין מלינאוו, וועלכע — ווען ניט די אנקומענדיקע מלחמה 1939 — וואלטן זיי סיי-ווי רואינירט געווארן פון זייער פרנסה, דורך דעם מצב פון דער מאכט לגבי זיי אלס יידן, ווער פריער און ווער שפעטער.

די רואינירונגס פאליטיק האט אנגענומען א מאסן-כאראקטער לגבי די יידן פון גאנץ פוילן. טרויעריגע ידיעות זענען אנגעקומען פון יעדן ווינקל פון לאנד, איבעראל האט מען נאר גערעט, אז יידן ווערן ארויסגעשטויסן פון זייערע פרנסות, און מאנכעס מאל נאך מיט אכזריותדיקע קלעפ און אונטערדריקונג. און טאמער איז דאס געווען ווייניק, איז נאך צוגעקומען די גזירה פון דער פרוי פריסטאר אויף דער כשרער שחיטה. עס איז דערגאנגען דערצו, אז אין קארטוז-בערעזא, איז איינגעריכטעט געווארן א קאנצעטראציע לאגער, וועלכער איז געווען געריכטעט כמעט אויסשליסלעך פאר יידן. דאס נאכמאלפעווען איז געווען די ערשטע לערע פון דעם גרויסן שכן ימ״ש. די יידישע לאגע האט זיך קאלאסאל געערגערט פון טאג צו טאג, און די געדריקטע שטימונג איז געווארן אלץ ערגער און ערגער.

אויך די אוקראינישע באפעלקערונג, הגם זי אליין איז אויך געווען אין א געוויסער מאס אונטערדריקט פון די פוילישע מאכט-האבער — אבער אויף שלעכטס טאן יידן איז זי אויך געווען א שותף, און אויך געזעסן מיט פארלייגטע הענד, ווען די סיניאקעס פון פעטליורען זענען נאך געווען אויף אונזער לייב פון ניט לאנג. אזוי האט די פאניקע אנגעהאלטן ביז דעם טרויעריק בארימטן דאטום 1.9.1939, ווען עס האט זיך אנגעהויבן די מלחמה מיט פוילן דורך היטלערס חיילות ימ״ש. עס האבן נאך דאן די נארישע אנטיסעמיטישע פאליטיקער ניט געוואלט, אז יידן זאלן זיך באטייליקן אין זייער ווידערשטאנד קעגן דער דייטשער בעסטיע. עס האבן זיך נאך אין די לעצטע טעג פון פוילנס אונטערגאנג געהערט קלאנגען פון אנטיסעמיטן: ״נידער מיט דער יידישער הילף פאר

פוילן״, ביז ... ביז מיט דעם שנעלן גרויסן בראך פון דער פוילישער בארישער אנטיסעמיטישער פאליטיק, איז געקומען צוזאמען דער בראך אויף דער יידישער באפעלקערונג.

פוילן איז געווארן אין איינציקע טעג צעשמעטערט און אקופירט דורך די היטלעריסטישע חיילות ימ״ש, און פאר דער יידישער באפעלקערונג האט זיך ערשט פון דאס-ניי אנגעהויבן דער אמתער גיהינום, וועלכן איך בין ניט אומשטאנד אים צו באשרייבן.

ס. מ. ט.

צייטן אין שטעטל

אין אלטע צייטן

די אלגעמיינע צאל פון יידישע נפשות אינם שטעטל מערוויץ ביי מלינאוו, דובנער קרייז, האט זיך גערעכנט בערך פון 350 ביז 400; אנשים, נשים וטף. אין שטעט פון גרעסערע יידישע ישובים איז געווען איינגעפירט דאס די ארטיגע ציווילע מאכט פלעגט פארשרייבן געבורטן און פטירות; אנדערש איז דאס געווען אין מערוויץ. מערוויץ האט קיין זעלבסטשטענדיקע פארוואלטונג קיינמאל ניט געהאט, ד.ה. קיין יידישע קהלה ניט געהאט, און נאך דער ערשטער וועלט מלחמה איז מערוויץ צוגעבונדען געווארן צו מלינאוו. אייגנטלעך איז דאס טאקע געווען איין שטאט.

די ארדנונג פון פארשרייבן געבורטן איז געווען לפי א הסכם צווישן דובנער קאזיאנע ראבינער מארגוליס מיט סענדער שוחט, אז איין מאל אין חודש, בערך, פלעגט ער איבערגעבן די געבורטן פון די דאן געבוירענע זכרים, לויט דער דאטע פון דער פרשת-השבוע, און דער ק.ר. מארגוליס האט דאס שוין אריינגעפירט אין זיינע עווידענץ ביכער לויט דער בירגערלעכער דאטע. און פון דעם האט באקומען אן אויסצוג די מאכט, בכדי זי זאל וויסן יעדענס צייט פון מיליטער-פליכט. דאס איז, פארשטענדלעך, בנוגע זכרים. אנדערש איז געווען לגבי געבורטן פון נקבות; זיי זענען ניט געווען מיליטער-פליכטיק און דאריבער זענען זיי ניט געווען רעגיסטרירט דורך קיינעם. ווי אויך פון

פטירות פון עלטערע, שוין נישט מיליטער פליכטיקע מענטשן, איז אזא רעגיסטראציע ניט געפאדערט געווארן, אויסער ביי א צופאל פון א יונגן מענטשן.

די דאזיגע פארמען האבן אזוי אנגעהאלטן ביז 15—1914 בערך, ווייל מיט 2 צענדליק יאר פריער, בערך, זענען די פארמען, אויף וויפיל איך געדענק, נאך געווען אין גאנצן אנדערע.

ביז צו יענער צייט, איז געווען א מין פארטיילונג פון יידישע שטעטלעך, צו די גרעסערע שטעט. אזוי האט, למשל, מערוויץ געהערט קיין אליק, 25 קילאמעטער פון מערוויץ. און ווען איינער האט געדארפט ארויסנעמען א געבורטס-מעטריקע, האט ער זיך געווענדעט קיין אליק צו דער דארטיקער ציווילער מאכט. אנדערש, ווידער, איז שוין געווען נאכן יאר 1920, ווען ביי אונז האבן שוין געהערשט די פאלאקן; עס זענען שוין דאן אלע פארמאליטעטן דורכגעפירט געווארן דורך דער גמינע אין מלינאוו, מיט דער הילף פון דעם סאלטיס פון שטעטל, וועלכער האט שוין געמוזט איבערגעבן פינקטלעך פון יעדן מין, הן זכרים והן נקבות-געבורטן, און פטירות פון אלע עלטער, אן אויסנאם. און דער סאלטיס אין מערוויץ איז ביז דער 2-טער וועלט-קריג געווען מיין ברודער יעקב-יוסף ז״ל, ער האט שוין געטראגן דעם פולן אחריות על כל הנעשה אין שטעטל, אין שיכות צו דער הערשענדער מאכט, ווי צ.ב.ש. שטייערן, געבורט-שיינען, וכדומה. די ארטיקע מאכט האט אפילו געפאדערט פון אלע סאלטיסן, אז זיי זאלן טראגן אן אוניפארם (א היטל), אבער כמעט אלע, האבן די היטלען ניט געטראגן, און זיי געהאלטן בלויז צו א אפיציעלן פאראד. דער סאלטיס האט אויך געקראגן א מינימאלן געהאלט. איך געדענק נאך דעם זעלבן אמט פון יידן אין אונזער שטעטל בעת דער צארישער מאכט, פון זיי געדענק איך צוויי: נח-סטאראסטע און שלמה-קאוואל-סטאראסטע.

נאך דער מלחמה

דער נייער דור, וועלכער איז אויפגעקומען נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה אין אונזערע שטעטלעך, האט שוין געאטעמט מיט א פארטשריטס אטעם, הן אינם אויסערלעכן אויסזיכט, הן אין זיין תוכן. דאס איז אים געקומען זייענדיק אין דער מלחמה-צייט אלס פליט אינם גרויסן צארישן רוסלאנד, אנזאפענדיק אין זיך דאן פון יענעם ארט לעבן און לופט — און דאס האט משפיע געווען אין אסך היגזיכטן אויף דעם ייד פון דעם קליינעם ארטשאפט. און אלס פליטים זענען דאך אונזערע שטעטלעך-איינוווינער געווען כמעט אלע. אומקערענדיק זיך צוריק פון דער ערשטער וועלט מלחמה, האבן די יידן ליידער דערזעען, אז פון

אונזער שטעטל מערוויץ איז ניט געבליבן קיין זכר, נאר בלויז אקאפן ליינג אויס דעם טייך איקווא, און העזערוו-אקאפן אביסל ווייטער פון טייך. אלע הייזער פונם שטעטל זענען פארנוצט געווארן דורך דעם מיליטער, אויף צו בויען שיצן-גרובן, און דאריבער איז דאס שטעטל גענצלעך אפגעמעקט געווארן פון דער מאפע.

בעת מיינע עלטערן ע"ה, האבן נאך דער מלחמה אין יאר 1918 גענומען קלערן וועגן ווידער זיך בויען, איז כאטש די מלינאווער אלגעמיינע באפעלקערונג איז שוין כמעט געווען צוריק אין זייערע היימן, ווייל זייערע הייזער זענען כמעט ווי ניט געווען רואינירט, האבן אבער וועגן בויען זיך אין מלינאוו מיינע עלטערן ניט געקלערט. עס זענען געווען אסך סיבות און אפשר די וויכטיקסטע — אזוי האט געהייסן דער רבי...

דאס איז ביי מיינע עלטערן געווען הייליק און טייער, און ער האט טאקע געהייסן צו זוכן דארט ווו מען האט פארלוירן... איז, ווי פארשטענדלעך, אז מען פרעגט ניט פארוואס. עס איז כדאי דא צו דערמאנען אויף ווי ווייט דאס גלויבן אין רבין איז דאן געווען מיט א געוויסע געשיכטע: מיינע עלטערן האבן פארגראבן א גרויסע סומע גאלד-מאנעטן פאר דעם אנטלויפן פון מערוויץ. אומקערנדיק זיך צוריק איז דאס ערשטע געווען צו זוכן דעם אוצר-המטמון און נאך אסך זוכעניש, איז ער ניט געפונען געווארן... און ווען מען האט זיך געווענדעט צום רבין, וועלכער האט דעמאלט געוווינט אין ראוונע, נאך א ברכה צו געפונען דעם אוצר, האט ער פארזיכערט און געהייסן ווייטער זוכן. און מען האט זיך אומגעקערט און באנייט דאס זוכן, און טאקע געפונען... פארשטענדלעך, אז דעם רבינס פדיון איז געווען א געזיכערטער, און אויך דער מופת האט אויסגעאיבט א דרוק אויף מיינע עלטערן זיך צוריק בויען אין דעם חרוב געווארענעם מערוויץ.

און אויב דער געוועזענער שטאט-גביר בויעט זיך צוריק אויף די חורבות, איז א סימן, אז דאס איז א גוטע זאך. האבן זיך טאקע באלד גענומען ביסלעכ-ווייז נאכטון דאס זעלבע אויך אנדערע. פון די ערשטע וועלכע האבן נאכגעבויט איז געווען מיין ברודער יעקב-יוסף ז"ל, מיט זיין נאך דאן קליינער משפחה, און דער פעטער מרדכי ז"ל מיט זיין משפחה, און נטע רייכמן ז"ל, מיט זיין משפחה. עס זענען אפילו געווען ווידערשטאנדן פון ארטיקע גוישע שכנים, שונאים, אנטיסעמיטן קעגן דעם צוריק-אויפבויען דעם יידישן ישוב, אבער דער כח פון שטארקן ווילן און גוטע הבטחות פונם רבין, האבן אלעס גובר געווען.

ביסלעכווייז האבן זיך מער און מער אמאליקע מערוויצער איינוויינער גענומען צו בויען הייזער און זיך אומקערן אין זייער אלטער היים מערוויץ. די

אלע וועלכע האבן זיך צוריק באזעצט אין מערוויץ, האבן ניט איין מאל געהאט אויסצושטיין פארשידענע צרות און שוועריקייטן. די פארשידענע נאך-מלחמה קראנקהייטן ווי צ.ב.ש. בויך און פלעק-טיפוס, וואס האט געהערשט כמעט אין אלע נאך מלחמה לענדער, האבן מערוויץ ניט אויסגעמיטן, און אויך אוועקגעריסן טייערע קרבנות, ווי ארקי צוויק, אשר שערמאן א.א. כמעט אלע זענען די קראנקהייט דורכגעגאנגען, ווער גרינגער און ווער שווערער.

מיטן בייטן זיך פון דער מאכט, וועלכע האט זיך דאן אין אונזער געגענט אלע מאל געענדערט — באלשעוויקעס, פעטליורע, און פאלאקן — האט זיך אינם יאר 1920 גענומען סטאביליזירן און ביי דער הערשענדער מאכט זענען געבליבן די פאלאקן, ביזן אנהייב פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. אויך דער געזונט און פרנסה מצב האט זיך גענומען סטאביליזירן. אזוי האבן מיינע עלטערן, למשל, געמאכט א אלייניצע וועלכע איז שפעטער פארוואנדלט געווארן אין א מאטאר-מיל, וועלכע איז לסוף אין גאנצן פארמאכט געווארן, און מיינע עלטערן האבן זיך די לעצטע פאר יאר געפונען אין א קריטישן מצב.

מען מוז זאגן, אז די געדריקטע עקאנאמישע לאגע, וועלכע האט אין מערוויץ מיט קליינע אויסנאמען געטראפן דעם גרעסטן טייל פון דער מערוויצער יידישער באפעלקערונג, איז געווען א גרויסער גורם פון פארבלייבן אין מערוויץ ביז דער פארניכטונג. ווייל מענטשן מיט אזעלכע פעאיגקייטן ווי מיין קאזין בן-ציון גרובער ע״ה, און אנדערע — ווען ניט דער אפהאלט פון ניט באזיצן די מינדעסטע מאטעריאלע מעגליכקייטן צו ארויספארן, וואלטן זיכער געווען אוועק געווארפן אלעס, און זיך ארויסגעלאזט אין דער ברייטער וועלט אריין; די פעאיגקייטן דערצו האבן זיי דאך יא פארמאגט. אזוי זענען צוריבן געווארן, ווי צווישן מיל-שטיינער, די בעסטע אין חשובסטע מענטשן.

ס. מ. ט.

קוואל פון אונזער קיום

מיר ווילן דא געבן א קליינע איבערזיכט, אויף די מקורות פון אונזערע גייסטיקע און פיזישע כוחות. און ווי יעדן פון אונז איז באוווסט, אז ״אם אין קמח אין תורה״, וועלן מיר זיך באמיען צו באשרייבן די קוועלעס פון דער פיזישער יניקה, וואס זיי זענען געווען דער יסוד פון דער גייסטיקער.

ובכן, אין אונזערע קליינע שטעטלעך, כמעט אין אלע און אויסנאם, זענען געווען די זעלבע פארמען פון לעבן. ווי געוויינליך, זענען ניט אלע געווען אין דעם זעלבן מצב, אבער די מקורות — כמעט די זעלבע. און דאס זענען געווען האנדל און מלאכה, און א גאנץ קליינער טייל לאנדווירטשאפט. און ביי דעם לעצטן מוז איך צו געבן, אז ביי דער קליינער טייל לאנדווירטן איז די לאנדווירטשאפט ניט געווען דער עיקר מקור-חיונה, נאר א צוגאב למקור-חיונה. און צו זייער אייגנטום זענען זיי צוגעקומען אמייסטענס פון פעהיגקייטן און פלייסיגקייטן הגם זיי זענען ניט געווען קיין געבוירענע לאנדווירטן.

מסחר

אבער די מערהייט יידן אין אונזערע שטעטלעך האבן געלעבט פון אנדערע קוועלן, דער עיקר פון מסחר. און פון די אלע פון דער מלינאווער קהלה, זענען געווען נאר געציילטע, און איך באטאן געציילטע, אויף וועלכע מען האט געקענט זאגן, דאס זיי האבן פרנסה. און אסך זענען געווען וואס פרנסה האבן זיי געהאט נישט אזוי לייכט און מיט ספקות, און אויך אזעלכע, וועלכע נאך אלע זייערע פארשווארצענישן, זענען זיי געווען דאך אן פרנסה. און אזוי ווי מיר האלטן ביים מקור פרנסה פון מסחר, ווען מיר דא אביסל אנווייזן אויף זייערע אונטערשידן און שפעטער וועלן מיר שרייבן איבער די בעלי-מלאכות און לאנדווירטן. און דער אונטערשיד פון די 3 קלאסן בעלי מסחר, איז געווען כמעט אין אלע בראנזשעס. די הויפט סיבה איז געווען די קאנקורענץ, וועלכע איז געווען אזא גרויסע, אז ביז היינטיקן טאג פארשטיי איך ניט, ווי אזוי אפילו די אזוי גערופענע שטארקערע האבן געקענט עקזיסטירן. דאס איז געווען נאר מיט דעם סוד פון פארשידענע קאמבינאציעס, ווייל מיטן גלייכן לאגישן וועג, קען איך מיר גאר ניט אויסמאלן, ווי אזוי האט די יידישע באפעלקערונג פון יענער צייט געהאט פרנסה.

אזוי למשל ביי דער תבואה בראנזשע, וועלכע איז געווען דער גרעסטער מקור חיונה אין אונזער געגנט, געדענק איך אזעלכע מסחרים פארלויפן, אז אויף דעם גלייכן וועג האט דאס געדארפט מאכן גרויסע דעפיציטן, דאס האט קיין מאל נישט געהאט א גלייכן צוגאנג. אזוי למשל האט כמעט שטענדיק דער דארטיקער תבואה סוחר, פאר סחורה וואס האט די ווערט פון 100 זלאטי למשל, געצאלט 110, א.א.וו. און פון וואנען האט ער זיך איבערגעלאזט פלאץ אויף ריווח, געדענק איך ביז היינט ניט. און כל ימיו, זענען עפעס זיינע רוחים געקומען על פי נס... און דאס אלץ פון שווערן הארעווען מיט דער גאנצער משפחה טאג און נאכט, וואס קיינער וואלט היינט צו טאג ניט געווען אומשטאנד

צו באווייזן. און נישט איינמאל פלעגן אזעלכע סוחרים זאגן, אז יעצט נאך אזא האנדלונג, איז ער שוין זיכער מיטן שכנס היזק, און דעם שכנס היזק, איז ביי אים געווען פראפיט... שוין ניט רעדנדיק, וואס צו אלע מסחרים, אן אויסנאם, איז געווען א גרויסער שותף, א אומבערחמנותדיקער שטייער שרויף.

שווערע שטייערן און ארויסשטויסונג פאליטיק

דאס קאפיטל שטייערן, האט זיך איינגעקריצט שטארק אינם גוף און אין דער נשמה פון יידישן סוחר, אין דאס איבער אסך טעמים. דאס איז ניט געווען נאר שטייערן פון ריווח אליין, נאר אויך פון פארמעגן, פון אומזאץ, און פארשטעגדלעך אויך פונם ריווח. דער יידישער סוחר, וועלכער האט געמוזט שטיין אין קאנקורענץ פון אלערליי פאקטארן, הן פון זיינע חברים, הן פון דער אנטיסעמיטישער מאכט, וועלכע איר קאנקורענץ האט אין זיך אנטהאלטן די הויפט כוונה צו רואינירן דעם יידישן סוחר — דאס האט דערמיט געצוואונגען דעם יידישן סוחר אויך נאכלויפן דעם קאנקורענץ געיעג. אזוי ארום איז מיט דעם געיעג געווען געגוויטיקט דער יידישער סוחר צו ארבעטן שווער און ווייניק פארדינען, און דער רעגירונג געבן א מאטיוו צו נעמען מער אומזאץ שטייער, ווייל אומזאץ איז דאך דורכן ייד געמאכט געווארן, און אויב דער אומזאץ איז געווען א גרויסער, איז א סימן אז אויך די איינקונפט איז געווען א גרויסע... דארף מען הען האבן א בעסערן מאטיוו, בכדי ארויסצוציען דאס לעצטע ביסל מארך פון די יידישע ביינער?

ניט אזוי איז געווען דער קריסטלעכער סוחר, מיט אים האט מ׳זיך אינגאנצן אנדערש גערעכנט. אים האט מען געשטיצט פון דער רעגירונג, ביי זיינע קלייטן האט מען ניט געשטעלט קיין פיקעטן, נאר להיפך, געשטיצט פון אלע ריכטונגען. פון דעם אליין מאכנדיק א חשבון, קען מען שוין זעען ווי שווער עס איז געווען דער מצב פון דעם יידישן סוחר בכלל, און פון דעם סוחר פונם קליינעם שטעטל בפרט. נאר מיט נסים האט דער יידישער סוחר געקענט עקזיס־טירן צו יענער צייט, שוין אפגערעט פון די סוף 30-ער יארן, ווען די מלחמה איז שוין געווען פאר דער שוועל, און היטלעריסטישע אגענטן ימ״ש, האבן שוין פארסמט מיט זייער סם גאנץ אייראפע, און פוילן בכלל. די לאגע איז פשוט געווארן אן אן אויסוועג, די אלגעמיינע יידישע באפעלקערונג האט דאס געפילט, און בפרט דער יידישער סוחר.

אזוי איז עס געווען אין אנדערע בראנזשעס, ווי צ.ב.ש. אייזן, מאנופאקטור. די אנטיסימיטישע רעגירונג האט געעפנט דורך קריסטלעכע אנגעשטעלטע קאנצעסיעס אויף כל מיני אייזן און בלעך, און צו קאנקורענץ פרייזן, און דורך

דעם באַרויבט דעם יידישן סוחר פון זיין ברויט. די לאַגע איז דאָן געוואָרן אונערטרעגלעך, דער יידישער סוחר אין גאַנצן לאַנד, האָט דאָס געפילט. גייסטיקע און פיזישע אונטערדריקונג האָט געטראָפן דער יידישער באַפעלקערונג צו יענער צייט בכלל, און דעם יידישן סוחר בפרט.

ניט בעסער איז געווען די לאַגע פון דעם יידישן בעל-מלאכה; אויך דער יידישער בעל-מלאכה איז ביסלעכווייז אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון זיינע פּרנסה פּאָזיציעס. עס האָט זיך גענומען אַרויסווייזן אַלע מאָל וואָס מער קריסטלעכע פאַכמענער פון אַלע פאַכן, און אין אַלע פלעצער, אין שטאָט ווי אין דאָרף, מיט דער כוונה אַרויסצושטויסן דעם ייד פון זיין פּרנסה. געוויינלעך האָט מען דעם יידישן בעל-מלאכה נישט אַרויסגעשטויסן מיט אַזאַ שנעלן טעמפּאָ, ווי דעם יידישן סוחר, אָבער אים אויך ניט אויסגעמיטן, און אין אַלע געביטן, זיך באַמיט אים אַרויסצושטויסן.

איך וויל דערצו צוגעבן אַ צווייטע זאַך, וואָס איז געווען אַ גורם אין אַ געוויסער מאָס צו קאָנקורענץ, וואָס הגם אין איין זייט האָט דאָס יאָ געגעבן פּראָפיטן, און דאָס איז געווען דער יריד. די מלינאַוער ירידים, וועלכע האָבן געהאַט אַ שם ווייט ווייט פון מלינאַווער סביבה, און טאַקע די ערשטע יאָרן פון נאָך דער ערשטער וועלט-קריג געגעבן יידן אַסך באַשעפטיגונג און פּרנסה, האָבן זיך לעצטנס פאַר דעם ייד אַזוי איינגעשרימפּן, אַז עס איז שוין דערגאַנגען דערצו, אַז מען האָט שוין געקענט מאַכן ירידים אַפילו אָן יידן... קריסטלעכע סוחרים האָבן גענומען וואַקסן אַזוי ווי שוואָמען נאָך אַ רעגן, און דאָס אין אַלע בראַנזשעס, שוין אָפּגערעדט פון פערד און בהמות סוחרים, וועלכע זענען געוואָרן לעצטנס די מערהייט.

גזירות

די גזירות זענען ניט פּלוצים אויסגעוואַקסן, און זיך אַ שאָט געטאָן אויף די יידישע קעפּ, נאָר זיי האָבן זיך, וואָס אמת, אָנגעהויבן נאָך אין די ערשטע יאָרן פון דעם יאָרהונדערט. זיכער מיט אַ קלענערן טעמפּאָ, און מיט איבעררייס פּעריאָדן, וועלכע האָבן געמאַכט דעם איינדרוק פון גאַנץ שיינע צייטן. דער אמת איז אַז ס'זענען נאָר געווען קורצע שיינע צייטן, און אין גרעסטן טייל פּינסטערע דערנידערונגען, אין פאַרשידענע פאַרבן, ווייל עס האָט נאָך ניט באַהערשט דער גאַנצער קריסטליכער באַפעלקערונג. דאָס וואָס ביי אונז איז געווען אַ געמישטע באַפעלקערונג, פון יידן, אוקראַאינער, רוסן, טשעכן, און פּאָלאַקן, און ווייל צווישן זיי אַליין האָט אויך געהערשט אַ שטאַרקער אַנטאַגאָניזם,

און אין דעם ווירוואר איז נאך געווען מעגליך צו געפינען א גוטן פריינט אויך, אפשר ניט אזוי ווי צוליב אהבת-מרדכי, ווי צוליב שנאת-המן — פלעגט אונז אמאל שאפן שותפים לצרה. און די רייבונגען צווישן די אוקראינער און די פאלאקן זענען געווען א גאנץ אפטע דערשיינונג. די אוקראינער, אלס איבער-וועגענדע מערהייט, האבן שטענדיק געזעען אין די פאלאקן א פרעמדן אקופאנט, און האבן ביזן סוף נישט מסכים געווען צו זייער הערשאפט, און דער כלל איז, אז דארט ווי 2 קריגן זיך, געניסט דער דריטער איז דא אונז געווען צו גונסטן און איז אפשר געווען הילף צו עקזיסטענץ מעגליכקייטן, ווייל די אלע אויבן אויסגערעכענטע פרטים לאזן ניט פארשטיין, ווי אזוי דער יידישער סוחר און בעל-מלאכה, האבן בכלל געקענט עקזיסטירן.

איך האב דאס באמערקט אנפאנגס, אז אויסנאמען זענען געווען, הגם קליינע. אזוי, למשל, איז געווען באזיצער פון א מיל, וועלכע, כאטש עס זענען אויך געווען קריסטלעכע מילן, האך ארום די שטעטלעך איז נאך געווען די יידישע מיל די טאן געבערן, און ממילא האט זיך נאך געשאפן קאנטאקטן. אויך זענען געווען יידן מיט גרעסערע קאפיטאלן, אין וועלכע די קריסטלעכע באפעלקערונג האט זיך נישט איינמאל גענויטיקט.

מיר ווילן דערביי דערמאנען איבער יידישן קאפיטאל, ד.ה. יידן וועלכע האבן געגעבן קריסטן געלט אויף פראצענט, און זיי געהאלפן קויפן פעלדער און וועלדער פון דעם גרעסערן ערד-באזיצער, און קינדער חתונה מאכן, און הייזער זיך בויען, און לבסוף איז דאס גאנצע ביסל ארעמקייט געבליבן ביי די ברויט-געבער... אנפאנגס די 30-ער יארן האט זיך געשאפן אזא מין קאמיסיע, ד.ה. א פראלאנגירונגס קאמיסיע, פאר לאנדווירטשאפטלעכע חובות, וועלכע איר אנטיסעמיטישער ציל איז געווען נאר צו טרעפן דעם ייד, און באפרייען דעם נעבעכדיקן לאנדווירט, וועלכער איז נעבעך געווען באווארפן מיט שווערע חובות, דורך דעם איינהאנדלען אסך פעלדער, וועלדער, א.ד.ג. דער ציל פון דער קאמיסיע איז געווען, צו ענטלאסטן די לאנדווירטשאפט פון איר שווערן יאך, און דערמיט פאראראמען דעם ייד, און דאס איז דערגרייכט געווארן. ווען א ייד, וועלכער האט געהאט וועקסלען פאר א חוב פון א קריסט, האט דער קריסט נאר געדארפט מעלדן, אז אזעלכע וועקסלען האט ער ארויסגעגעבן, און ס׳האט שוין קיינער נישט געקענט מיט די וועקסלען אים באלעסטיקן.

א מבול פון גזירות און משפטים האט זיך א שאט געגעבן אויף דעם קאפ פון דער יידישער באפעלקערונג, און דאס האט ארומגענומען דעם גרעסטן טייל פון דער יידישער באפעלקערונג, וועלכע איז פאראהעמט געווארן נאך דער גזירה.

עס זענען געווען אפילו אזעלכע פאלן אז דער בעל-חוב האט געפאדערט א שטראף אדער צוריק געלט פאר זיינע גרויסע פראצענטער, וואס ער האט געגעבן דעם יידישן מלוה. ער האט דאס ניט געדארפט באשטעטיקן מיט עדות אדער אנדערע אויסווייזן; ס׳איז געווען גענוג צו מלשין זיין מיט עטלעכע ווארעמע אפעלירנדע ווערטער נאך הילף, און דער אורטייל איז שוין געווען לטובתו. און אזוי האבן זיך געשטארקט די גזירות פון טאג צו טאג דורך פארשידענע וועגן און אומוועגן.

אינם יאר 1939 איז די לאגע געווארן ערגער פון טאג צו טאג, און דאן האט מען שוין פון פרנסה ניט גערעט, ווייל מען האט שוין געזעען ערגערס פון נישט-פרנסה... און מיט וואס דאס האט זיך געענדיקט, איז שוין איבעריק דא נאכאמאל איבערצוחזרן.

אויך די פאר יידן, וועלכע האבן געהאט שטיקלעך ערד, האבן פון איר קיין עיקר פרנסה נישט געקענט האבן; אויסער דעם, אזעלכע זענען קיין סך ניט געווען. אין מלינאוו איז געווען די משפחה קאלטאן, די בלעכערס ערד באזיצער, בני פייזל קריצער, און די בני נאקאניעצניק ערד באזיצער. נאכהער אין מערוויץ: שמואל לאקריץ, א קליינינקער שטיקל ערד, זיינע שוואגערס ז״ל קליינע שטיקלעך, געציל שטיינבערג א שטיקל ערד אין פערווערעדיוו, די שפיראס א שטיקל באדן, אין לידיחאווקע, אייזיק וואלף א גרעסערער באזיץ, און נאך אייניקע, וואס זייערע נעמען געדענק איך ניט, אבער דאס איז ניט געווען ביי זיי דער הויפט מקור פון פרנסה, נאר א צוגאב צו פרנסה. ניט פארגעסן זאל אויך ווערן אלס ערד-באזיצער, פייוויל בערגער ז״ל און אברהם גרין ז״ל, אויך בייניש שווארץ ז״ל, ווי אויך בני הכפרים פערווערעדיוו, סמארדיווע, נאטשיץ, פיאן א.א.

און אזוי האט אפגעלעבט אונזער קרוין פון דער יידישער באפעלקערונג אין אונזערע שטעטלעך זייער גאנץ לעבן מיט אילוזיעס און פרימיטיווקייט, און איז געווען מיינסטענס שמח בחלקו, הגם זיין מקור-פרנסה האט זעלטן געהאט א געזונטן יסוד. און ווי אזוי די מענטשן האבן דאך ערצויגן קינדער, וואס זענען מיט זייערע פעאיקייטן און צו מאל קענטניש ניט געשטאנען נידריקער פון אנדערע, איז ביי אונדז ביז היינט געבליבן א רעטעניש, פון וואסערע וואר לצען האבן די מענטשן געצויגן זייער יניקה, חוץ פון דער קלויז, און ביי דער גמרא?

אט דעם דאזיקן סוד האבן זיי מיטגענומען מיט זיך, אוועקגייענדיק אזוי טראגיש פון דער וועלט. און אזוי ווי ס׳איז געווען שלעכט און שווער זייער

לעבן, אזוי איז אויך געווען טראגיש און שווער זייער סוף. די בייזע מערדערישע האנט האט ניט רחמנות געהאט אויף די טייערע בלומען פון אונזער פאלק, וועלכע זענען אזוי שווער דערצויגן געווארן, און לבסוף, דוקא פון צרות, אזוי שיין געשיינט...

ס. מ. ט.

קהלישע בנינים אין מערוויץ

ווי אזוי האט מען אמאל, אין די נארמאלע צייטן, געבויט א קהלישן בנין אין מערוויץ? — דאס אפמאלן און נאכדערציילן וועט זיכער ארויסרופן פארוואונדערונג ביי אסך מענטשן, אפילו פון בני-עיר, וועלכע געדענקען נאך די פארהעלטנישן פון אונזערע געבוירן שטעטלעך. צו דערציילן פון דעם קען מען נאר פון די ערשטע יארן פונם היינטיקן יאר-הונדערט ביז 1939, אנפאנגס פון דער צווייטער וועלט-מלחמה. מיט דעם אנפאנג פון דער מלחמה האט שוין קיינער ניט געקלערט וועגן דברים ציבוריים, אלע שיכטן פון דער באפעלקערונג זענען שוין ניט געווען רוהיק, און יעדער האט געפילט, אז עפעס קומט אן אין דער נאהענטער צוקונפט.

קודם-כל האבן יידן געשטרעבט בויען א בית-הכנסת, און דערנאך ענליכע מקומות-קדושה, ווייל סתם קולטור אנשטאלטן האבן אונזערע ניט געקענט נעמען אין אכט, צוליב די אומגעהויער הויכע הוצאות צו דעם, וואס זיי האבן ניט געהאט, און דערצו נאך אייניקע שטערונגען. איינס פון זיי איז, וואס די מאכט, די אנטיסעמיטישע, וואלט זיכער געווען געלייגט שטיינער אויפן וועג, מיט פארשידענע אויסריידן, אמאל צוליב הומאניטארע טעמים, און אמאל צוליב סאניטארע טעמים... הקיצור, פון אזעלכעס האט מען ניט געקענט קלערן. איז וואס דען יא... איז דער עיקר, וואס מען האט געקענט און געמעגט קלערן איז א בית-כנסת! אויף דעם האט שוין די אנטיסעמיטישע מאכט אויך מיט-געשטימט, זייענדיק מיט דער מיינונג, אז מענטשן גלויביקע זענען זיכער די, וועלכע זענען מתפלל בשלומה של מלכות... דארף מען דען בעסערע מענטשן? דארף מען דען מענטשן מיט קולטור? און דערצו נאך יידן.

איז בכן, בויען בתי-קודש ניט געווען קיין פראבלעם. מלינאוו, וועלכע איז פון דער ערשטער וועלט-מלחמה ניט געווען רואינירט שטארק, איז דאס זעלבע געווען מיט די בתים-ציבוריים, אלעס איז געווען צוריקגעשטעלט אויף זיין יסוד, דורך א קליינעם תיקון.

דאקעגן מערוויץ, וועלכע איז גענצלעך אפגעמעקט געווארן דורך דער ערשטער וועלט-מלחמה פון דער מאפע, האט זיך געמוזט בויען פון דאס ניי, און גלייכצייטיק, ביי די ערשטע הייזער, האט מען שוין גענומען צוטרעטן צו בויען א בית-כנסת. הגם די מעגליכקייטן זענען געווען זייער קליינע, האבן אבער די מתי-מעט געפילט א גרויסן דראנג און א באדערפניש דערצו, ווייל מען דארף וויסן, אז צו יענער צייט איז א בית-כנסת געווען ניט נאר א מקום-תפילה נאר אויך א וויכטיקער מקום צו טרעפן זיך, ווו בין תפילה לתפילה האט מען זיך אביסל דורכגעשמועסט מעניני דיומא, פונם טאג-טעגליכן לעבן, און עס איז נאך ניט געווען קיין בעסערער קלוב ווי א בית-הכנסת צו יענער צייט, שוין אפגערעדט, וואס אונזערע עלטערן האבן דאס פארהייליקט מיט דאווגען און לערנען. און דער דאזיקן דורשט צו א בית-הכנסת, האבן די ערשטע פאר צוריקוואנדערער פון נאך דער מלחמה גענומען פארווירקליכן; מיט קליינע מעגליכקייטן צוגעטראטן בויען א בית-כנסת.

דער מוסטער פון בויען איז ניט געווען ווי היינט אין דער ברייטער וועלט, נאר מער פרימיטיוו; פרימיטיווע פריוואטע דירות, און פרימיטיווע בתי-ציבור. איז דאס ערשטע אפצורייניקן דעם באדן פון די אלטע רעשטלעך פון דעם פארברענטן בית-הכנסת, און אויך אים פארלייגן די אזוי גערופענע פאדוואלעס-יסוד, און אויך דעם בויען. בעלי-בתים זענען ערשט געווען צו יענער צייט אין שטעטל זעקס אין דער צאל, אבער דאך איז מען צוגעטראטן צו דער ארבעט, און טאקע מיט אייגענע כוחות אליין אלעס געטאן. געגראבן, געפירט, געשמירט, אלעס אליין. אלס הילף האבן מיר גענומען א געוויסן איוואן צאריק, לויט דער רעקאמענדאציע פון משה פישמן, ווייל ער, לייטער פון שאסיי ארבעטער, האט אים געקענט, און ממליץ געווען אויף אים אלס אזא, וואס ארבעט פאר דריי. און אזוי איז טאקע געווען, ער האט געארבעט געשמאק און ערליך, און אונז ארויסגעהאלפן אין אונזער שווערער ארבעט ביז דער ארימער בנין, איז ארויס-געפירט געווארן אויף א מצב, אז מען זאל קענען אונטער א דאך זיך צוזאמענ-קלויבן און דאווגען. און ערב ראש-השנה האבן מיר שוין געדאווגט אין בית-הכנסת מיט א צוגעדעקטן דאך, הגם עס האבן נאך געפעלט די סאניטארע איינריכטונגען.

און עס האט נאך געדויערט א היבש שטיקל צייט ביז עס איז איינגעריכטעט

געווארן אביסל ביים גאנג. דאס איז געווען דער ערשטער בית-ציבורי, וואס א קליינע גרופע מענטשן האבן מיט די לעצטע מעגליכקייטן אויסגעבויט.

מיט דער צייט האט זיך דאס שטעטל, אזוי ווי אנדערע שטעטלעך נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה, זיך גענומען אומקערן אין זייערע אלטע היימן, אויך קיין מערוויץ האבן זיך אומגעקערט אלע מאל מער פריערדיקע איינוווינער, וועלכע זענען אין דער מלחמה צייט געווען נע ונד. זיי האבן זיך צוריק אויפגעבויט כאטקעס, אין קליינעם מאסשטאב, און מערוויץ האט צוריק גענומען באקומען א צורה פון א שטעטל. און ווי געוויינלעך, די באפעלקערונג צוזאמען מיט איר צוואוקס האט גענומען אויך זארגן פאר נאך א בית-כנסת, ווייל אין דעם ערשטן איז שוין געווען ענג, און עס האט אסך מאל פשוט געפעלט לופט צום אטעמען...

ווי באוווסט, אונזערע שטעטלאך האבן געהאט עטלעכע מיני חסידים, און דאס האט אין אזא ענג ארט געשאפן נישט איין מאל ווידערשטאנדן, אזוי גערופענע חלוקי-דעות, צוליב די פארשידענע חסידישע מנהגים, ביז עס איז דורך דער איניציאטיוו פון א קלענערער גרופע אנגענומען געווארן א באשלוס צו צוטרעטן צו בויען א צווייטן בית-הכנסת. אמרו ועשו, מען האט זיך אריינגעווארפן מיט התלהבות אין דער ארבעט און מען האט גובר געווען אלע פינאנסיעלע און פיזישע שווערקייטן, און דער בנין בית-הכנסת (חוץ דעם ערשטן, וועלכע די געציילטע משפחות, ווי מיין פאטער, ר׳ אברהם אריה טייטלמאן ז״ל, מיינע פעטערס, ר׳ חיים מאיר טייטלמאן ז״ל, ר׳ מרדכי טייטלמאן ז״ל, ר׳ יוסף גרובער ז״ל, מיין ברידער יעקב-יוסף טייטלמאן ז״ל, און נטע רייכמן ז״ל, האבן פריער אויסגעבויט) איז געשאפן געווארן. אסך פון די מתפללים האבן זיך אנגעשטרענגט איבער זייערע מעגליכקייטן און דאס דערגענצט.

געוויינליך האט דאס גאנצע שטעטל זיך באטייליקט מיט הילף, און די דארטיקע מתפללים — מער פון זייערע מעגליכקייטן. איך געדענק, אז עס איז געווען דארט א ייד, יוסף שמש ז״ל ; דער ייד האט אוועקגעגעבן איבערמענשלעכע כוחות, בכדי דאס שולכל זאל עקזיסטירן. זענען שוין געווען אין שטעטל א טריסקער און א אליקער שולעכלעך. צווישן אלע אנדערע מתפללים דערמאנען מיר דעם דארטיקן דאוונער ר׳ מאטי פינעס ז״ל, א ייד, א בעטאן און א טשערעפיס ארבעטער, שווער געהארעוועט אויף חיונה מיט זיין גאנצער משפחה. נאר זיך צוהערן צו זיינע תפילות און תהילים-זאגן בציבור, מיט אזא מתיקות, וואס ליגט מיר נאך היינט אין טעם און קען מיר פון געדאנק ניט ארויס — אזעלכער און ענליכע זענען נאך דאן געווען.

נאך איין קהלישער בנין איז געבויט געווארן אין מערוויץ, און מיט גרויסע אנשטרענגונגען — דאס איז געווען א מרחץ. א מרחץ, צוליב סאניטארע און ידישע טעמים, איז אין מערוויץ ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה יא געווען, און נאך דער מלחמה רואינירט געווארן צוגלייך מיט אלע אנדערע בנינים. וועלנדיק איינארדנען פאר דעם שטעטל א מרחק, בכדי ניט זיין אפהענגיק פון מלינאוו אין דעם פרט, האט מערוויץ געזוכט א מקור פון בוי הוצאות, און געפונען. אזוי ווי אין מערוויץ איז געווען נעבן דער געוועזענער באד א היפש שטיקל קהלישער פלאץ, וואס א טייל פון אים איז פארנומען געווארן דורך משה שווארצמאן ז״ל, האט קהל באשלאסן אפצונעמען א חלק פון דעם אומזיסט-פארכאפטן פלאץ פון משהן, און אים פארקויפן. און אזוי האט מען געטאן: מיט כח אפגענומען א שטיק גארטן פון משהן און אים פארקויפט צו מענדל ווײנער ז״ל; ער האט באצאלט פאר אים טבין ותקילין און האט אים ליידער ניט באנוצט, צוליב פארשידענע שטערונגען. אויך דאס געלט, וואס מען האט פאר דעם פלאץ גענומען ביי מענדל ווײנער איז אוועק אן שום נוצן. אין דעם האט אויך געשטעקט אן אנטיסעמיטישע האנד, אז דער מרחץ זאל ניט אויפגעשטעלט ווערן. די מאכט האט דאס מאטיווירט מיט סאניטארע טעמים, אבער דער גרונד איז באמת געווען אנטיסעמיטיזם. אויסשטאטן א מרחץ לויט 100 פראצענט סאניטארע פארשריפטן איז דער מערוויצער קליינער ארימער קבוץ ניט געווען בכח, און די גאנצע הוצאות, וואס זענען געמאכט געווארן, זענען אוועק לאבוד.

אזוי האבן ארימע ידישע שטעטלעך געלעבט און געליטן, זעלטן ווען א שיין פון ליכט געשיינט אין זייערע הייזער. בנוגע יוגנט-קלובן, האט מען אפילו ניט געקענט טראכטן, און אין געוויסע פאלן זיך באנוצט מיט די בתי-כנסת. דארט האט מען זיך צוזאמענגעטראפן אין גרעסערע גרופעס, דארט האט מען פארשידענע ענינים דערלעדיקט. אויך ציוניסטישע צוזאמענטרעפן זענען כמעט אין גאנצן פארגעקומען אין בית-כנסת. אזוי האט געלעבט און געשאפן דאס ארימע שטעטעלע מערוויץ, צוגלייך מיט אסך קליינע שטעטעלעך אין אוקראינע און אין פוילן.

זעם מאוד, זעף החורף
ובתוגת בין החומות
הקשיבו ילדים קשי־עורף
לאגדות קדומות.

הן שיחתם יום־יום אחרת:
מתי יקוץ הקץ, מתי?
איך תא־החנק, שדה ההרוג?
ואל נקם — עודנו חי? — —
(הרמן אדלר: מעיר המוות)

אלף כץ
ניו-יארק

ליד

ליד,
זיד!
שריי — ניט ווער אנטשוויגן.
זינג מיט יעדן אות און גליד,
וויין — און זינג דיין ניגון.

וויינען מוזטו, ס׳איז פארפאלן,
סאיז א קלאג אין דיר פארזייט:
צען מאל ששים רבוא גאלן
ברענען אין דיין אינגעווייד.

צען מאל ששים רבוא שטאמען
רופן, מאנען: „ניט פארגעס!״
היל זיי איין אין דיינע פלאמען,
אין די שורות פון דיין נס.

ביזט דער יורש פון די רופן —
טראג פאנאנדער דאס געשריי.
גיב די קולות — ווערטער, גופן,
טראג פאנאדער זייער וויי.

ביזט א קרוב פון נביאים,
אין דיין חורבן טרייסטונג בליט —
וויין דעם וויי, נאר זינג פון קיום,
כי לכך נוצרת, ליד.

אקטאבער, 1945

מ ן ה ה ו ו י

אזוי האבן מיר געלעבט

אן אלטער פארטרעט

אויף א וואנט אין מוזיי האט אן אלטער פארטרעט
נאך יארן פון שווייגן זיך פלוצעם צערעדט,
ווען ס'האט אים א ווארעמער בליק אנגערירט
און ער האט אמאליקע יונגשאפט דערשפירט.

רעדט דער פארטרעט און דערציילט אויף דער וואנט:
עס האט מיך אויף לייוונט פארשפיגלט א האנט,
דעם פינזל געטונקען אין פארביקע קוואלן,
דערנאך אים געשיקט ווי מיט גיליקע שטראלן
צום ליידיקן לייוונט, מיט גרינגן באריר,
מיט פלעקן און פיצלעך געשטאלטונג פון מיר.

איך קוק פון דער ראם אויף א ווילד־פרעמדער וועלט
און אלץ וואס איך זע, איז מיט נעפל פארשטעלט,
נישטא איז די האנט מער, וואס האט מיך געפורעמט,
נישטא אויך דער מענטש, וועמעס הארץ האט געשטורעמט,
ווען ער האט געברעקלט, געשטרייפט מיין געזיכט
און האט מיך געשטאלטיקט פון שאטנס און ליכט.

אויך ער וואס זיין שמייכל פארשפיגלט איז איצט
אט־דא אויפן לייוונט — פאררונדיקט, פארשפיצט —
איז מער שוין נישטא, און איך טו מער נישט הערן,
נישט זען אויך די יענע, וואס האבן מיט טרערן
און ווערטער באוויינט אים ווען ער איז אוועק,
געקוקט אויף מיין פנים, געזוכט זיינע טעג.

א פרעמדער בין איך איצט געבליבן, אליין,
א בליץ פון א רגע וואס קען נישט פארגיין,
אן איינזאמער העלד פון א דראמע אן ווערטער,
א שאטן־געשטאלט פון א וועלט א צעשטערטער,
א סוד פון אמאל, א פארנעפלטע שויב,
א פלוני אלמוני פארגעסן אין שטויב.

שמואל מנדלקורן
תל-אביב

ההגנה העצמית במלינוב

המהפכה ברוסיה ויחסם של היהודים אליה

עם הפלת המשטר הצארי ברוסיה והקמת המשטר המהפכני, היו שמחה וששון בכל ערי רוסיה. האוכלוסיה היהודית והלא-יהודית, כולן כאחת דגלו בסיסמה של אחוות עמים, אהבה ואחווה בין איש לאיש ובין עם לעם. כל ההפליות הגזעיות בוטלו, להלכה, כאילו לא היו מעולם.

האוכלוסיה היהודית באותה תקופה התייחסה למהפכה לפי גישות שונות בהתאם להרכבה החברתי:

הבורגנות היהודית, בתוכם בעלי התעשייה, בעלי בתי המסחר הגדולים ועוד, לא קיבלו ברצון רב את כל הסיסמאות היפות, וביחוד את הסיסמה "שלי שלך ושלך שלי"... וזה היה מובן מאליו, כי הנה פתאום קמו להם שותפים לרכושם הגדול, שעבר אליהם בירושה מאבות אבותיהם. אבל בלית ברירה בחרו בשתיקה ובצפייה לעתיד.

אחרת היה מצבם של הצעירים, וקודם כל הנוער הלומד, האקסטרנים, כפי שנקראו אז, אשר כל ימי נעוריהם היו צמאים ללימודים, למדע ולהשתלמויות שונות, וכל דלתות בתי-הספר הגבוהים, האוניברסיטאות והאקדמיות היו סגורים בפניהם עד עתה — פתאום נפתחו לרווחה, כל הנוער היהודי התנפל בצימאון רב לדברי תורה וחכמה. ונוער זה היווה אז חלק בלתי נפרד של כל הנוער הלומד.

הפועלים היהודים, שהיו מפוזרים, מפורדים ובלתי מאורגנים בכל רחבי רוסיה, מצאו את עצמם פתאום כבני אדם חופשיים, בלתי כבולים ואדונים לעצמם ולדיעותיהם. כל הסיסמאות של אחוות עמים, חופש, שלום ורעות, צילצלו יפה באוזניהם, והם קיבלו את כל הסיסמאות של המהפכה בשמחה רבה. אפשר לציין, שבכל ערי רוסיה, בבתי החרושת ובכל מקומות העבודה האחרים, היתה שמחתם בולטת ביותר; השתתפותם הערה בעצרות ובהפגנות, בחגיגות השונות של כלל הפועלים — היתה ניכרת.

שונה לגמרי היה המצב בעיירות הקטנות, כגון מלינוב וכדומה. כאן הבורגני

לא היה בורגני... כל רכושו היתה חנות של ד׳ על ד׳, עם מדפים המיועדים לסחורה, אבל ללא סחורה... וכל חנווני היו לו למעשה רק שתי דאגות: אחת — לפרנס את משפחתו, והשנייה — שמא מצב שכנו טוב יותר משלו, וזה הביא לשנאה וקנאה בין יהודי ליהודי. אף-על-פי-כן היה שמח בחלקו, לא התלונן, הסתפק במועט, ויש אומרים, שאפילו לא ידע מה שאין לו... ואותו יהודי לא הבדיל בין המשטר המדכא הצארי ובין המשטר המהפכני, המשחרר. כל העניין עם המהפכה, הדחת הצאר ושפיכת הדמים (כמובן, לא במלינוב), לא היה איכפת לו כלל וכלל. מה שעניין אותו היה, שהמדפים הריקים למחצה הולכים ומצטמקים מיום ליום, ולא ידע מה ילד יום.

והתפוחים אינם נופלים רחוק מהעץ. רוב הנוער בעיירות הקטנות גדל ללא תורה ומלאכה, וחייו היו בטלים וריקים לגמרי. הרוב לא למד מלאכה מחוסר סדנאות ומחוסר רצון של ההורים ללמד את בניהם מלאכה, כגון סנדלרות, חייטות או נגרות, שמא יקלקל בעל המלאכה במשפחה את ה״יחוס״, שנמשך מדורות. וככה היו יושבים בבית הוריהם וחיים על חשבונם. וכמו שלא היה איכפת להם כל אורח חייהם, ככה גם לא היה איכפת להם שינוי המשטר. וכמו הוריהם המשיכו להתבטל ולחכות לבאות. כזה היה המצב בכל השטחים בעיירות הקטנות, והיה נדמה להם, שאת מלאכתם יעשו אחרים.

„הכה ביהודים ותציל את רוסיה!״

אולם כעבור זמן מה התהפכה הקערה על פיה, והעיקר התחיל זה בצמרת כלומר בין גדולי המהפכנים. כל אחד ואחד מהם חשב, שרק הוא מסוגל וראוי לעמוד בראש העם והמהפכה. אז התחילו ההדחות ההדדיות. אתמול דחה פלוני את אלמוני, וטעמו ונימוקו עמו, ולמחרת היה ההפך — וגם עמו טעמו ונימוקו. וכל הדחה היתה מלווה שפיכות דמים, וכמובן גם דם יהודים. וגם פה היו טעמים ונימוקים: היות שעם הקמת המשטר החדש היה חוסר בכוח עבודה והנהלה בכל המוסדות הממשלתיים, הצבאיים והמוניציפליים, והנוער היהודי האקסטרני, בעל הידע וההכרה, תפש את מקומות העבודה הנ״ל ומילא אותם בהצלחה רבה בכל השטחים — היתה תופעה זאת כצנינים בעיני האנטישמיים, שנשארו לפליטה מימי הצאר, ובראותם בכל המוסדות הנ״ל נוער יהודי תוסס ועובד וממלא תפקידים אחראיים, מצאו הזדמנות בכל שינוי משטר לתלות את הקולר ביהודים, ולנקום בהם ולשפוך דמם. והסיסמה של אחוות עמים וכו׳ הפכה במהרה לסיסמה של ״הכה ביהודים ותציל את רוסיה!״.

ובזמן ההוא לא היה מוסד או גוף יהודי שירים את קולו ויגיד את דברו, שדם יהודים לא הפקר ולא יישפך חינם. הבורגני היהודי דאג להונו ולרכושו,

והנוער הנלהב עמד אין-אונים ואובד עצות. אז נוצר מצב של תוהו ובוהו וכל דאלים גבר — והתחילו הפוגרומים ביהודים. אחת המגרעות היתה בזה, שבכל מקום חשבו היהודים, שהפוגרום לא ישיג אותו ואת עירו. כלומר, היהודי מאודיסה חשב שהפוגרום יהיה בקיוב ולא באודיסה ולכן אין לו מה להתרגש ולהיבהל, והיהודי מקיוב חשב החפך, ובסופו של דבר נמצאו שניהם מרומים. בערך ככה חשבו כל היהודים בכל אתר ואתר. למשל היהודי המלינובאי היה בטוח, כי מצ׳יפר מסלובודה לא יגע בו לרעה, והפוגרומים יהיו בז׳יטומיר, בזוהיל, ברובצ׳וב ועוד. כלומר שם, שם רחוק, רחוק, אבל במלינוב ? מי יעז ? . .

ביחוד במלינוב לא האמינו, שמישהו יגע בהם לרעה, עקב פטירתו וקבורתו בבית העלמין המלינובאי ובאהל מיוחד של האדמו״ר אהרן קרלינר מסטולין. יהודי מלינוב האמינו באמונה שלמה, שזכותו תגן על יהודי מלינוב והסביבה. ואמנם, לא נגעו לרעה ביהודי מלינוב. יש מאמינים, שהדבר היה בזכותו של הרבי, ואילו אחרים מאמינים, כי היה הדבר בזכותה של ״ההגנה״. והמאמין יאמין.

הפוגרומים בעת ההיא, שתי צורות היו להם וכמה גוונים, דהיינו: צורה פוליטית או אנטישמית. במקומות, שהיו בהם חילופי משטר — כל משטר ומשטר, היום הלבנים ומחר האדומים, הבא לשלטון, פרע ביהודים בהרג, בשוד ובאונס. ההדים של הפוגרומים האלה הגיעו למרחקים, ודיכאו את רוחם, נפשם ועצמאותם של כל יהודי באשר הוא שם. הדיכאון היה רב מבלי לדעת מה ילד יום, וכל עיירה, על תושביה היהודיים, חיכתה לגורלה המר. כזה היה המצב בסביבות קיוב, ברדיצ׳ב, ז׳יטומיר וזויהל. אחר היה המצב בסביבות שלנו: דובנה, רובנה ולוצק, מקום שם האוכלוסיה הלא-יהודית לא נזונה מאנטישמיות ופוליטיקה גבוהה, כי אם מאנטישמיות מקומית בלבד.

וכך התחילו העניינים: היות וחלק ניכר מהנוער היהודי, גם בסביבותינו, שהספיק במשך זמן קצר לרכוש את השפה הרוסית על בוריה, תפש משרות ממשלתיות הודות לאינטלקטואליות שלו, ולעומת זאת הנוער הלא-יהודי, לא היה ביכולתו להגיע למשרות ממשלתיות מחוסר חנוך וידע — נוצרה קנאה לאומית, שאכלה בהם בכל פה. בכל מקום ובכל עת שמעו את הקריאות: מלכות יהודית — יבוא יום ואנחנו נשחוט את כל היהודים, וסופכם יהיה כיהודי ז׳יטומיר, זויהיל, רוגצ׳וב ועוד. סיסמה זו היתה בפיהם של הצעירים ושל הזקנים כאחד.

וככה, לאט-לאט, עם השמועות הרעות הגיעו גם המעשים הרעים לסביבו-תינו... אבל בכל זאת שונה היה המצב אצלנו, והענינים התפתחו אחרת: מהשטח, שבין קיוב-ז׳יטומיר עד הקרפטים הרוסיים, התבסס חייל רב של הצבא הצארי, על כל קציניו הבכירים וציודו, וחיו להם שם בנפרד, מבלי להשתתף

בהתקוממויות השונות. הם תפשו מקומות חנייה בחוות הגדולות של האצולה הפולנית ונחו ללא כל דאגה למשפחותיהם ולמשטר. גדוד כזה עם חייל עצום ורב ועם ציוד מכל הסוגים לרוב — זכורני, שאפילו רכבת פרטית היתה להם — מצא את מקום מושבו בכפר סמורדבו הסמוך למלינוב, באחוזתו המרווחת של הגראף לידוחובסקי. והיות שהאוכלוסיה האוקראינית מהכפרים הסמוכים כגון: ברגי, סמורדבה, ביקימה ועוד סבלו מאוד מחוסר מצרכי מזון והלבשה, התידדו עם חיילי הגדוד הנ״ל כדי ליהנות משפע המזון, הנעלה וההלבשה שבידי הצבא. לא עבר זמן רב ותושבי הכפרים היו מלובשים במדי הצבא הצארי, עד כדי בלתי הכיר בין איש צבא ואזרח... כתגמול בעד כל זה הסיתו איכרי הסביבה את החייל החונה להתנפלויות על האוכלוסיה היהודית למטרות שוד, אונס ואפילו רצח. והיות שהכפר סמורדבה היה בסך הכל 6 קילומטר מרוחק ממלינוב, לכן זכות הבכורה מגיעה למלינוב...

התנפלויות

בין החיילים החונים בסמורדבה היה גדוד פרשים על סוסים לבנים. הם התחילו לבקר בלילות במלינוב, למטרת שוד ואונס. פעולתם היתה כדלהלן: היו דופקים בחלון של בית מסוים וביקשו לצאת מהבית ולהראות להם את הדרך המובילה ללוצק. מי שהיה מאמין להם ופתח את הדלת — הם היו מתפרצים לביתו פנימה ולקחו מכל הבא לידם.

בבוקר, כשהיהודים היו מתכנסים בבית הכנסת להתפלל תפילת שחרית, היו מספרים איש לרעהו על קורותיו בלילה, והיה מברך ברכת הגומל, שנגמר איך שנגמר. כמובן, ההופעות האלו הדאיגו מאוד את האוכלוסייה היהודית, מבלי לדעת מה ילד יום. נוסף על ההתנפלויות, שנקראו המקומיות, היו גם התנפלויות של שאריות של הצבא הצארי הנע ונד ממקום למקום, מודרך ע״י האוקראינים האנטישמיים, שהלכו בעקבותיהם עם עגלות ושקים ריקים על מנת לקחת חלק בביזה.

בינתיים הגיעו שמועות מעיירות הקרובות על התנפלויות של הנע-ונד-ניקים, המלווים שוד, אונס ורצח. זכורני, שרב היה חלקה במעשים הנ״ל של הדיוויזיה השישית שקראו להם: ״זעקסערלעך״. ואם האנטישמים המקומיים רצו להטיל פחד ביהודים, היו אומרים: ״חכו, חכו, גם אליכם יגיעו ה״זעקסערלעך״ ויעשו בכם, כפי שעשו ביהודי מיזוץ, שומסק, קוניב ועוד״. על ביקורם של ה״זעקסער-לעך״ ולינתם במלינוב מול הצרקבה האוקראינית (בית הכנסייה הפרבוסלבית) — על זה לחוד. היו יהודים כאלה, שהתבישו להודות, שגם אצלם בבית ביקרו הפורעים הללו.

רעיון ההגנה העצמית

והיה אם ישאלך דימיונך לאמור: מניין בא הרעיון, או רמז כלשהו על הקמת "הגנה" במלינוב? — שאלה זו גם אני שואל את עצמי, מפני שאבי וסבי לא היו אנשי הגנה. והתשובה שלי תהיה לשם יציאת ידי חובה. הרעיון נולד בערב שבת בין השמשות וד"ל. דבר אחד ידעתי, כי להקים כוח כזה יש להקימו על דעת המקום ועל דעת הקהל, ובמלינוב, אמנם, היה קהל צעירים, בינונים וזקנים — אבל הדעה היתה אצל ראשי הקהל, כגון: ר' אברהם משה אהרונס, רבי יהודה-לייב למדן, רבי מרדכי מאיר, הגבאי של בית הכנסת, רבי שלמה זלמן ר' אפרים-פישל ועוד. וידעתי היטב, כי אם אבוא לבית הכנסת בזמן התפילה עם הצעה על הקמת הגנה, תשובתם תהיה ככתוב: "אם ה' לא ישמור עיר, לשוא שקד שומר"... לכן פניתי בנפרד לכל אחד ואחד, להחדיר לו את הרעיון ולהוכיח להם, שהם הם צריכים להטות שכם להקמת ההגנה, מאחר שאלה היו חנוונים, אשר כל רכושם היה בקו הראשון של סכנת השוד עם כל הסכנות האחרות, הכרוכות בזה.

הפנייה הישירה היתה לישראל הלפרין, נטע איסקוביטש (השניים היו מסורים בגופם ונפשם לכל פעולה שנקראו), יהושע גולצקר, יעקב גולצקר, משה גולצקר, הנקרא "משה מיט דער בארד" ועוד ועוד. והם הם שפנו באופן ישיר לראשי הקהילה בבית הכנסת הגדול. והם קיבלו את הרעיון ללא כל התנגדות מצדם. אבל אליה וקוץ בה. התנאי שלהם היה לא להשתמש בנשק חם, כי אם... במקלות גרידא. כלומר, תצא פלוגת הגנה עם מקלות נגד פורעים חמושים בנשק חם... וככה למדו הם את הפשטל: אם בידינו יהיה נשק, ובזמן ההתנפלות נהרוג, חס-ושלום, אחד מהם — למחרת יבואו הם עם מסיתיהם וימחקו את העיירה על תושביה היהודים מתחת לשמיים... כדאי להזכיר מקור הרעיון של המקלות: ככה התנהלה "השמירה" לפנים במלינוב. השמירה בעצם היתה חלה על האורדניק ושני השוטרים, ולחיזוקם היה נהוג וגם חובה לתת כל לילה אדם אחד לפי תור מתושבי העיירה. והאדם הזה לא הלך, חס-ושלום, בידיים ריקות, כי אם במקל גדול, בגובה של אדם, לא דק, ועליו היתה החותמת של הגמינה בשעווה אדומה. מרוב שימוש במשך השנים לא ראו, אמנם, לא חותמת ולא שעווה, אבל ידעו, שהמקל הזה, המגיע אליך משכנך הקרוב, מטיל עליך חובה לצאת הלילה לשמירה. ולמחרת אתה מסרת את המקל לשכן הקרוב אליך. זכורני, שאת המקל הדומם הזה קיבלו לא בסבר פנים יפות. אבל מה לעשות? — דינא דמלכותא דינא.

ומכאן נבע הרעיון של הגנה במקלות. כמובן, היתה התנגדות כללית לרעיון הזה, אבל מי ימרה את פיהם של ראשי הקהילה? כן גם ידענו, שניתקל בקשיים

לקבל נשק מהשלטון האזרחי בדובנה בלי הסכמת ראשי הקהילה. בינתיים נוצר מצב של ויכוחים בין השוללים והמחייבים, בבתי הכנסת, בבית המרחץ, ברחוב ובכל אתר ואתר. מעניין להזכיר אפיזודה קטנה, היות שליד בית ר׳ פישל ואברהם גלמן התאסף הנוער לשם ויכוח, קרא לנו ר׳ פישל, שהתחבא מאחורי קיר ביתו ואמר: ״חברה, הביטו, הנה מפה אנו רואים את ביתו של יהודה-לייב, למשל. ואם שם תהיה התנפלות — ואנחנו העומדים פה, ורואים ושומעים את הנעשה שם, אז אנחנו נתחיל מפה לצעוק ״געוואלד, געוואלד״, ונתחיל לרוץ בכיוון הבית עם המקלות — לא ייבהלו מאתנו הפורעים ולא יברחו?! ואם כן, למה לנו נשק?..

אחרי ויכוחים, שארכו כמה שבועות ללא תזוזה וויתור מצד ראשי הקהילה, כביכול, וידענו שהם ינקטו באימרא ״מכיוון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד״ — התחלנו להציע להם, שנקבל נשק רק בצורה סימלית: הורדנו עד עשרה רובים בשביל כל ״ההגנה״. ידענו, אם יינתן רשות לנשק, הם לא ילכו עוד לספור אותו. אבל תשובתם היתה ב״לאו״ רבתי. והיות שהעיירה, אנשיה וכבודה היו יקרים לנו, הסכמנו סוף-סוף ל״הגנה״ עם מקלות ומשרוקיות, הכול כאמצעי להזעיק עזרה מכל תושבי העיירה, כלומר, אפילו מאלה הישנים בבית.

הגנה במקלות

ועיקר המפנה בא עקב בשורות איוב, שהיו מגיעות אלינו על שוד, רצח ואונס ביהודים בעיירות הסמוכות. ורבה היתה ידם של האנטישמים האוקראינים, שותפי היטלר לעתיד-לבוא, שהיו מפיצים כל מיני שמועות שווא, שהנה בעיירה פלונית שחטו את כל היהודים, ובאלמונית — רצחו, שרפו וכדומה. כל זה השפיע עלינו ללכת לקראת ויתורים ולהתחיל בפעולות. ואם אמרתי למעלה, שרעיון ההגנה נולד בערב שבת בין-השמשות, הרי ההגנה כשלעצמה נולדה בליל שישי ממש. באחד מימי שישי אחרי הצהרים עבר רחש בין הצעירים, שעליהם להתייצב ב״פוליש״ של בית הכנסת הגדול, אחרי סעודת שבת. בחרנו ב״פוליש״, מכיוון שלא היה בית שיסכים לאכסן אותנו למטרה זו, שיש לה ריח של חומר נפץ, את כל צעירי העיירה, חברי ההגנה בעתיד. יש לציין, שבזמנו לא היה במלינוב אף בית מרווח אחד, שיוכל להכיל בתוכו את כל הצעירים, ולכן כמקום המתאים ביותר מצאנו ב״פוליש״ של בית הכנסת הגדול.

מעניין, שראשי הקהילה דאז, שכולם היו יראי שמים ושומרי מצוות, לא עוררו את השאלה של חילול שבת, בהסתמך על האימרא: פיקוח נפש דוחה שבת. ותיכף אחרי גמר סעודת שבת של כל אחד בביתו הוא, התחיל לזרום כל הנוער, בלי יוצא מהכלל, ל״פוליש״ הנ״ל.

והסדר היה כדלהלן: התחלקנו ל-4 פלוגות. פלוגה אחת מתפקידה היה לשמור על הרחוב שקולנה, החל בפינה של בית יואל גולצקר, וגומר ע״י הבית האחרון של הרחוב, ביתו של יוסף מאירס (גלברג). הפלוגה השנייה מתפקידה היה לשמור על הרחוב, המתחיל מבית יואל גולצקר עד ביתו של שולמן, אחר-כך ביתו של מוטי ליברמן. והיות והרחוב הזה היה קצר, מתפקידה של אותה פלוגה היה לשים עין גם למרכז, הכיכר שליד ביתם של ר׳ יהודה לייב, ור׳ מוטי מאיר שרבצל. הפלוגה השלישית שמרה על המרכז השני, החל בביתו של בייניש שוורץ עד ״קרוז׳וק״, ועליהם היה גם לשים עין על כל הסביבה, כולל הגשר על האיקווה, שהוביל לאחוזת הגראף חודקיביץ׳. והפלוגה הרביעית נשארה ברזרבה ב״פוליש״, לעזרה בזמן הצורך לכל פלוגה, שתזדקק לעזרתה.

ההתלהבות היתה גדולה, וכל אחד ואחד ביקש להצטרף לאותה פלוגה שמקומה מסוכן ביותר. בעצם לא ידוע היה מאין תבוא הרעה, ואיזה מקום מסוכן יותר או פחות. היות והאויב הראשון באותו זמן היו הרוכבים מהחייל שעמד בסמורדבה, והם היו המבקרים בלילות לשם שוד, היה על הפלוגה לשים עין על הרוכבים הללו, וסימן ההיכר שלהם היו הסוסים הלבנים. על המגלים אחת הכנופיות הנ״ל היה להזעיק לעזרה את יתר הפלוגות באמצעות משרוקיות שקיבלו, ובכלל לעשות רעש ולעורר את כל תושבי העיירה לעזרה.

מקרה הגנה ראשון

המקרה הראשון קרה בשעה אחת בלילה, בעת שהפלוגה הראשונה מרחוב שקולנה חזרה מסיורה מכיוון הכביש שעל-יד יוסל גלברג. כשהגיעו עד לבית הכנסת, גילו מרחוק, שבקצה השני של אותו רחוב, ליד ביתו של ר׳ פישל טייטלמן, ממולו קשורים הסוסים הלבנים הידועים, ליד הגדר של מנדל מנדלקורן. מיד נתנו סימני אזעקה, וכל הפלוגות באו במרוצה למקום התורפה. ורצה הגורל, שההתחלה במצוה תהיה דווקא בביתו של ר׳ פישל.

ומעשה שהיה כך היה. הרוכבים הגיעו לביתו של ר׳ פישל ופרצו לביתו. את הסוסים קשרו, כנזכר, ליד הגדר של ר׳ מנדל מנדלקורן. והיות שבנו של ר׳ פישל, אנשל, סחר ומכר שאריות של מנופקטורה, הם קפצו על המציאה, אספו את מה שניתן היה לאסוף לידיהם, בין היתר היו גם התחתונים של אנשי הבית, ובשמעם את הטראסק בחוץ, חשבו השד-יודע איזה כוח מתנפל עליהם, התחילו לברוח מהמקום, לעלות בחיפזון על הסוסים, והשאירו אחריהם את כל הרכוש ששדדו.

היות והפלוגות קיבלו פקודה לא להתקרב למקום התורפה, כי אם להקים

רעש במרחק-מה, משום שידיהם היו ריקות מנשק, וככה נהגו במקרה זה, ובינתיים, בכוונה תחילה, ניתן לשודדים שהות לעלות על הסוסים ולברוח... הנסיגה שלהם היתה דרך רחוב שולמן.

בינתיים התרכזו כל הפלוגות סביב מקום המקרה. הנסוגים הריחו, שאמנם הרעש הוא גדול אבל הידיים ריקות, ללא כל נשק, והראיה שלא יורים אחריהם, התחרטו על הנסיגה, חזרו ופתחו באש על אנשי ההגנה. לא היו נפגעים, אבל בגלל הרעש התעוררו כל תושבי העיירה, ויצאו בלבניהם החוצה; השודדים סוף סוף הסתלקו.

גם האוקראינים ממלינוב, ביניהם דומיניק ועוד, היו שמחים, כביכול, על הצלחתנו לגרש את הפרשים; זה היה מעין "ויחד יתרו", טפחו על שכמנו על ההצלחה הגדולה, והעיקר התעניינו כמה יריות היו מצדנו... כמובן, לא גילינו להם את הסוד. בינתיים האיר השחר. כל אמא חיפשה, בבהלה שקמה, את הבן שלה. לישון כבר לא הלכו, וכל הקהל, כמנהגו מידי שבת, הלך לבית הכנסת להתפלל, והעיקר בסקרנות לשמוע על מאורעות הלילה שעבר.

ומינהג היה בעיירות, ובמלינוב בתוכן — על כל דבר ציבורי חשוב, כמו: המקוה מעלה צחנה, או אוסף כסף לקנות עצים להסקה, כדי לחמם את ביתם של עניי העיר, או בערב פסח על קמחא דפסחא — היו מעכבים את קריאת התורה עד שהעניין יסודר, כמובן, אחרי ויכוחים ערים. ככה קרה גם הפעם, אחרי תפילת שחרית, עיכבו את קריאת התורה, ואנשי ההגנה הודיעו, שלא עוד ילכו לשמירה בלי נשק ביד, והראיה הוכיח המקרה בלילה שעבר. אך גם כעת היו מחייבים ושוללים. באותה טענה, שלו היה לנו נשק, בטח היו הורגים אחד מהם, וכתוצאה היו מתאספים כל היילי הסביבה, וביניהם כל האנטישמים מאיכרי הסביבה, ומוחקים מעל פני האדמה את כל העיירה. הוויכוח נגמר ללא כל תוצאות מידיות, אבל בהבטחה, שאחרי שבת ייעשה משהו.

רובים ראשונים

וכדי לסחוט מראשי הקהילה את ההסכמה לרכישת נשק, התחלנו שוב במשא-ומתן ובהוכחות על חשיבותו של הנשק בשבילנו. וסחטנו את הסכמתם לקבל נשק מאנשי המיליציה בדובנה, שנקראו אז פ.פ. ונסענו לדובנה עם הניירות ביד, על מנת לקבל נשק. בראש המשלחת עמד ישראל גלפרין וכשהגענו לדובנה, אנשי ה-פ.פ. לא הביטו בעין יפה על כל העניין וטענו, שגם להם אין הגנה, וכי זה יגרום לנו צרות. טענתנו היתה, שאמנם הגנה בשם המפורש אין להם, אבל אנשי ה-פ.פ. שרובם יהודים, עם נשק ביד, יש בכוחם להגן על

האוכלוסייה היהודית בדובנה. והיות ולא יכלו לנו, התחיל משא-ומתן על כמות הנשק שנקבל מידיהם. אנחנו עמדנו על המינימום של עשרה רובים, כמדובר עם ראשי הקהילה במלינוב. אחרי ויכוח סחטו מאתנו שלושה רובים וקיבלנו רק שבעה. כשחזרנו למלינוב בערב עם שבעת הרובים, חיכו לנו לא מעט חברה, ליד ביתו של ישראל גלפרין, וכל אחד מהם משש בידו את הרובה, כאילו היה זה ספר תורה, שקיבלו מהר סיני...

אמנם, עם קבלת הנשק היתה שמחה רבה בין החברה, כמו כן שמחו על קבלת מספר קטן של סרטי פ.פ., אבל נתגלו חילוקי דעות בקשר לחלוקת הנשק, ערב-ערב בין הפלוגות. כל פלוגה טענה, שהשטח, עליו היא שומרת, הוא מסוכן ביותר ולה הבכורה. ובדיוק אותה פלוגתה היתה בתוך כל פלוגה ופלוגה לחוד. כל אחד ואחד טען, שהוא המומחה לטפל בנשק ולכן עליו לשאת את הרובה על שכמו הוא... מטעמים אלה ומטעמי ההגנה העצמית, הרגשנו צורך בנשק נוסף.

בקשר להשגת עוד נשק היו הצעות ודעות שונות. בין היתר הציעו לרכוש נשק מהנע-ונד-ניקים, והם גם היו מוכנים למכור לא רק נשק, כי אם כל הרכוש, שהיה להם — הכול כדי לעשות כסף. אבל היו מסוגלים היום למכור את הנשק, ולמחרת לשלוח את הממונים עליהם, או סתם ידידים משלהם, לאיים ולדרוש את הנשק בחזרה, אפילו מבלי להחזיר את התמורה. ונוסף לזה הם היו מסוגלים ביד אחת למכור את הנשק, וביד שנייה לירות בך בו במקום. ולכן היתה הדעה הכללית, שזאת אינה הדרך לרכישת נשק, כדי לזיין את כל אנשי ההגנה, כי מטרתנו היתה: כל המסוגל לשאת נשק — ישאנו.

חיפשתי לקנות נשק נוסף

וכמו שרעיון ההגנה נולד בערב-שבת בין-השמשות, ככה רעיון רכישת הנשק, במקום שרכשנו אותו, נולד לי בערב שבת בין השמשות. החלטתי — מבלי לשאול, כי לו הייתי שואל, לא היו מרשים לי, לא החברים ולא בבית, עקב הסכנה הרבה שהיתה כרוכה בזה — להיכנס לתוך לוע האריה ולקנות נשק מהחייל הרב, שעמד בסמורדבה, ושממנו יצאו כל הרוכבים, המבקרים הידועים בלילות. לאו מילתא זוטרתא! ובכן, בבוקר אחד התלבשתי עם כובע צבאי ומדים, איכפתי את הסוסה האדומה האצילה של אחי יצחק, ורכבתי ישר לכפר סמורדבה. בהגיעי לשם שאלתי את החיילים, שהסתובבו בכפר, על מקום מושבו של הפולקובניק. הראו לי מרחוק את הבית; הגעתי לשם. נתקלתי בשני זקיפים, שעמדו ליד שער הכניסה עם רובים מכודנים, וביקשתי מהם רשות כניסה לפולקובניק, היות ויש לי ראיון אתו, הם ביקשו ממני לחכות רגע, בכדי

להיכנס ולשאול את פיו. קיבלתי אישור כניסה, ובהיכנסי לחדרו אמרתי לו: "שלום, חבר!" והוא ענה לי: "שלום, מה בפיך, איש צעיר?" באותו רגע נפל עלי פחד גדול, ולא סיימתי את המשפט, ואמרתי לו רק: "באתי אליך לקנות משהו", ולא פירשתי את מבוקשי. הוא קם תיכף ממקומו, לבש את המעיל העליון שלו, ניגש לדלת ואמר: "בוא נלך", ויצא החוצה. הוא הלך ואני אחריו. הוא לא דיבר אלי אף מלה. באותם הרגעים, שהלכתי אחריו, נזכרתי בעקדת יצחק שכתוב: "וילכו שניהם יחדיו..."

הלכנו בתוך הכפר, ולאחר הליכה של כמה דקות הגענו לשטח של המשק, השייך לגראף לידכובסקי, אשר בשנים כתיקונם היה זה מקום של אורוות הסוסים ורפתות של הבהמות שבמשק. היות שבזמן המהפכה והאנדרלמוסיה גזלו איכרי הסביבה הכול מבלי לקבל כל עונש — וזה אולי היה הגורם לתיאבון הגדול לגזול גם את רכושם של היהודים — כל המקומות האלה שופצו, נוקו ושימשו למחסנים שונים של החייל הרב, שחנה בכפר. בהגיענו לאחת האורוות הכניס אותי פנימה, ואמר לזקיף, שעמד שם, לפתוח את הווילונות ונתגלה לפני עיני מחסן עצום של מעילי צבא. והוא הראה לי בידו: הנה, תקנה כמה שאתה רוצה.

עניתי לו: "את זה אינני צריך." "טוב," הוא אמר, וקרא לי ללכת הלאה. אגב, מתוך ההצעה שלו, הבינותי, שהוא חושב, שעומד לפניו בחורצ'יק יהודי, ספסר, הרוצה להתעשר בסחר-מכר. כשיצאתי אתו מאותו מקום, הכניס אותי למחסן מס' 2, ואמר לזקיף אותו דבר כמו לראשון. האחרון פתח את הווילון ונתגלה לפני עיני מחסן עצום של חליפות צבאיות ממין משובח מאוד. וכאשר אמרתי לו, שגם זה אינני צריך, הוביל אותי למחסן מס' 3 ושם סינוורו את עיני מגפי כרום מסוג משובח, שטרם ראו עיני. וכל העושר הזה לא משך אותי ולא פיתה אותי, כי ליבי היה רק לנשק.

וכשאמרתי לו, כי גם את זה אינני צריך, קרא לי בחזרה לחדרו, התיישב ושאל אותי: "אם כן, מה רצונך?" עניתי לו, שרצוני לרכוש נשק. אמרתי לו: "תדע, שכל האוכלוסייה האוקראינית בסביבה מנצלת את המשטר החדש כאמצעי להנאה פרטית, ואחרי ששדדו את רכושם העצום של השליאכטה הפולנית, רכוש שהיה צריך ליפול לידי ממשלת הפועלים, נפל לידם; והיות ועם האוכל בא התיאבון — ידם לגזול ולשדוד את רכושם של האוכלוסיה היהודית, וכל מעשיהם הטובים הם זוקפים על חשבונכם, חשבון הצבא הבולשביקי, דבר שלא מוסיף לכם כבוד. להיפך, זה מבאיש את ריחכם ומשניא אתכם בקרב האוכלוסייה היהודית בפרט, ובקרב האוכלוסייה הלא-יהודית בכלל. ולכן החלטנו לארגן הגנה מקומית עם נשק ביד, בכדי להדוף כל ניסיון של התנפלויות עלינו במטרת שוד ורצח.

ולשם כך באתי אליך לרכוש מכם נשק. אז הוא שאל אותי תיכף, באיזה נשק אני רוצה. אמרתי לו: "רובים." על זה הוא ענה לי: "אני מוכן למכור לך לא רק רובים, כי אם גם מכונות יריה ותותחים." על זה עניתי לו, שאין אנו מעוניינים להתנפל על מישהו, ולכן מכונות ירייה ותותחים לא נחוצים לי; גם אין לי מקום איחסון. לכן נסתפק ברובים גרידא. הוא שאל אותי, איזה מחיר אני מוכן לשלם בעד רובה. עניתי לו, שאינני עומד על המחיר, ואשלם לו כמה שידרוש. אז הוא ענה בהלצה, היות ורובה רוסי משקלו 13 ליטראות, לכן תשלם 13 רובל בעד כל רובה.

הסכמתי על המחיר, והתייעצתי אתו בנוגע להעברת הרובים ממחסנו — למלינוב. והסברתי לו, שהיות ואת הרובים אני צריך להעביר ברכיבה דרך הכפרים סמורדבה וברגי, והיות והאוכלוסיה הלא-יהודית רעבה לנשק, לכן יש סכנה, שיתנפלו עלי בדרך, יהרגוני ויקחו ממני את הנשק. לכן אני מתכנן לקחת כל יום רק 10 רובים, להכניס אותם חמישה-חמישה בכל שק, לקשור את השקים משני צידי האוכף, כדי שזה לא יהיה נראה לעין. אבל בשל האורך הרב של הרובה הרוסי, ומידה זו לא מתאימה לאורך השקים, לכן בקשתי אליך — "היות וראיתי ברשותך מסגרייה עצומה, אנא, תן פקודה לקצר את קנה הרובה לפי דרישתי." על זה העיר לי: "תדע, שעם קיצור קנה הרובה הוא חדל לקלוע למטרה." על זה עניתי לו, שהדבר ידוע לי, אבל מכיוון, שמטרתנו איננה להתנפלות והריגה, כי אם אך ורק להגנה, אנו נסתפק אפילו בלי קליעה למטרה. מיד הוא הלך אתי למסגרייה, וציווה למנהל העבודה לאמור: "כאשר האדם הזה יבוא עם רובים וירצה לקצר אותם, תעשו לו את זה." ומיד אמר להביא 10 רובים, לקצר אותם לפי דרישתי, בכדי שלא אחזור הביתה בידיים ריקות.

קיבלתי רובים!

עם גמר העיסקה רכבתי הביתה על הסוסה האדומה, כשלשני צידי האוכף קשורים שני שקים עם רובים. בדרך הביתה הרגשתי נחת רוח, כאילו אני מביא ליהודי מלינוב את הישועה השלמה. החברה קיבלו אותי בשמחה רבה. ומאז הייתי נוסע יום-יום ומביא כל פעם 10 רובים, שנחטפו בין חברי ההגנה, וזה עבר כרכושו הפרטי של כל חבר ההגנה, מכיוון שכל אחד שילם ברצון מכספו הוא, ולא היינו זקוקים לשום מגבית כללית. במשך זמן קצר נרכש בשביל העיירה כ-200 רובים, אעפ"י שחברי ההגנה מנו רק 70 צעירים. מזה אנו למדים, שמלבד הנשק שהיה בידי הצעירים, היה גם נשק ביתי לכל גבר הנמצא בבית.

מאז נרכש הנשק, מקום משכנה של ההגנה היה ברחובות העיר ובעיקר בכיכר המרכזית ליד הצרקבה הפרבוסלוית. כל חבר ההגנה ידע, שמשעה 6-5

אחה״צ מקומו בחוץ, והעיקר במרכז, ולא היה צורך ברשימה אישית, ולא היה צורך בהודעות מיוחדות.

עד הקמת ההגנה היו חיי יהודי מלינוב משותקים. דהיינו: בעלי מלאכה כמעט לא עסקו במלאכתם, ניזונו בקושי מהעבר, החנוונים לא פתחו את חנויו-תיהם, מצרכים לא היו בנמצא, עיקר עבודתם היתה להתאסף פעם פה, פעם שם, והעיקר בבית הכנסת בין מינחה למעריב, ולשמוע חדשות, הידועות מראש כבשורות איוב מהעיירות הסמוכות והרחוקות, אשר בחלקן היו נכונות ובחלקן — בלתי נכונות, והחיים היו חיי ציפייה לבלתי נודע.

אולם, עם הקמת ההגנה — אור חדש התחיל להאיר על יהודי מלינוב. פסקו כל ה״באבע מעשיות״, כל אחד ואחד חזר למלאכתו הוא. החנוונים פתחו את חנויותיהם. פתחו לרווחה את התריס ואת שתי הדלתות ממש, והחיים חזרו למסלולם הרגיל. עיקר המסחר היה במלח, שהיה בזמנו יקר המציאות, ובנפט. מעניין, שמקור הנפט זרם מאותו מקור שרכשתי את הנשק, מכיוון שבין כל הרכוש, שהיה בידי הפלוגות, שוכני סמורדוב, היה גם רכוש של עשרת אלפים חביות נפט, אשר סופק במשך תקופה די ארוכה ליהודי מלינוב, מרביץ, דמידובקה, ברסטצ׳קה מצד אחד, ומהצד השני זרם לוורקוביץ׳, מיזוץ׳, קונוב ועד אוסטרה הגיע. כל הזרם הזה עבר דרך ידיו של יצחק סמורדבער, חותנו של ר׳ איציק לייב קלעפאטש, ואף שידעתי את מקור הזרימה, והיו ידועים לי המוכרים, אף פעם לא עלה על דעתי לחפש אצלם ״גליקן״, כדי להתעשר. כאשר גמרתי אתם את עיסקת הנשק, לא ראו אותי עוד שם.

לאחר שרכשנו את הרובים — החומר האנושי, כלומר המתנדבים בעם, בא מאליו. מקומו של הנוער, מדי ערב בערב, היה כאמור ברחבת ה״צרקבה״, שהיתה בטבורה של העיירה. לא היה צורך בכל קריאה, גיוס וכדומה: המתנדבים באו מתוך רגש להגן על כבוד העיירה ואנשיה, והכול נעשה באופן אוטומטי.

עלי לציין לשבח ולזיכרון את משה גיטלמן, דמתקרי משה רחל פייבישיס. הוא היה הספק הראשי של כדורים לרובים בשביל ההגנה בפרט ובשביל אנשי העיירה בכלל. כדאי לציין את אופן רכישת הכדורים: היות ומשה רחל פייבישיס היה א״הפקר-יונג״, היה הוא מסכן את עצמו כמעט מדי יום ביומו, והיה מתקשר עם השאריות של הפלוגות, שהיו עוברות מדי יום ביומו, הלוך וחזור, דרך מלינוב, שנקראו ״נע ונדניקים״; אליהם היה ניגש ישר לעניין במלים: ״כרוס טוברישץ׳״ (תשליך חבר) — והיה מראה על ארגזי כדורים. הטוברישץ׳ הבין את הרמז ומבלי לעמוד על המקח היה משליך ארגז או שניים עם הכדורים והיה מקבל את התמורה; אף פעם לא עמד על המקח, והיה עונה ב״וויעליקאיע ספאסיבא״

(תודה רבה). ככה שגם בכדורים לא היה לנו חוסר. היוצא מזה, שכל החומר, שהיה דרוש בשביל ההגנה נמצא בשפע: ברצון, באנשים ובציוד.

צורת השמירה והפיקוח התנהל כדלהלן: מקום הריכוז, שהיה פעם בפוליש של בית-הכנסת, עבר עם הכל-מכל-כל החוצה, על-יד הרחבה. משם היו יוצאות פלוגות לרחוב בית המרחץ, ליד הכביש המוביל ללוצק, לרחוב הראשי המוביל לקרוז׳וק ולמרביץ. פלוגה אחת לשני הגשרים המובילים לקרץ, פלוגה לדרך המובילה לכפר אוזלייב, ואחרון אחרון — לדרך המובילה לרובנה; שם התרכזה פלוגה גדולה, ומקום החניה היה בביתו של ר׳ צודיק שולמן. ייתכן, שהדבר בא בשל... בנות שולמן, שרה׳קע, חייקה ופפה; כולן מתגוררות היום בארצות הברית.

היות והבית הזה היה הבית האחרון, הגובל עם מרחב רב של שדות, המוליכות לכפרים סלאבאדע, אוז׳יניץ ולכביש אשר עליו התנהל כמעט 24 שעות ביום תנועה רבתי, ומשום שהיה לנו החשד, שההתנפלויות והרע יבואו על העיירה מצד זה — לכן התנהלו כל האימונים על-יד בית שולמן עם הפנים כאילו לחזית זו. שם היו יורים כל ערב וערב מצד ההגנה כדורים לעשרות אלפים. רעש היריות היה מגיע לכל איכרי הסביבה הקרובים והרחוקים ומלווה היה בכל מיני שירי מלחמה רוסיים; זה הטיל פחד רב על אנשי הכפרים, שלא העיזו לנסות איזושהי פעולה עוינת כלפי אנשי מלינוב.

לא עבר זמן רב ושמה של ההגנה במלינוב יצא לתהלה לכל הסביבה והפחד שהפילה הלך וגדל בין כל כפרי הסביבה והפורעים למיניהם.

היו ימים שהיו פונים אלי, למטרת ריגול, ״ידידים״ מהכפרים הסמוכים ושאלו: ״הלא כל ערב וערב אנחנו שומעים הדי ההגנה שלכם עם היריות העצומות למרחקים, ולכן איפה המחץ שלכם ומה גודלו? הלא בעצם היום לא רואים כל דבר, אם כן, איפה הם? מה גודלם?״ ועוד... תשובתי לכולם היתה אחידה: ״יש לנו כוח רב באנשים ובציוד, ואין לנו חוסר בכלום, בכדי להדוף כל שוחרי רע בעיירתנו. בימים נחים ובלילות ערים לכל מאורע...״ ובקרבי פנימה חשבתי אז על זנבות האודים, ששלח שמשון למחנה הפלשתים והדבר גרם לבהלה ולפחד במחנות האויב.

מארגנים הגנה בדמידובקה

וירא כי טוב, והכול הסתדר לתועלת האוכלוסייה כולה, פרשתי את השפעתי גם על העיירה הסמוכה דמידובקה, הנמצאת במרחק של 18 ק״מ ממלינוב. נסעתי שמה לארגן את הנוער, שידעו בשעת הצורך גם הם לעמוד על נפשם

בנשק ביד. לדוגמה הראיתי להם את ההגנה במלינוב וזה היה בבחינת "כזה ראה וקדש". מובן מאליו, שלא היה לי צורך בהרבה דיבורים ושכנוע ובביתה של גליקל קולטון (כמובן, גם שם הגורם היה הבנות היפות), התאסף הנוער, משמנה וסולתה של דמידובקה, ביניהם משה פירר, מושקה לייטר, שמואה המורה ויששכר ה"לײדיקגײיער", אליהו קולטון ועוד ועוד... רכשו נשק וגם שמם נודע בכל כפרי הסביבה.

עובדה אחת מהימים האלה: באחד הימים, בין השמשות, בא שליח מיוחד מטעם ההגנה מדמידובקה והודיע לנו שקרה רצח. ומעשה שהיה כך היה: בדמידובקה היה יהודי אחד בשם משה, שהיה מחזר על פתחי הגויים, היה מלווה כמה רובלים בריבית, ריבית זעומה, וחי לו את חייו בעוני רב. ביום אחד נכנס ללווה בכפר אדמובקה וביקש את כספו, אשר הסתכם אז בסכום של 3 רובלים. הלווה קרא אותו ליער, הסמוך לכפר, באמתלה ששם טמון כספו, ויחזיר לו את החוב. ובמקום החזרת ההלוואה הניף את הגרזן והרגו. הידיעה התפשטה תיכף בכל העיירה, ועיני תושבי דמידובקה היו פנויות לצעירים, מאנשי ההגנה, וקיוו לשמוע מהם את דעתם איך להגיב על מעשה רצח זה. לשם זה הזעיקו אותנו — אנשי מלינוב — כדי לטכס בצוותא מה לעשות במקרה הזה.

הידיעה באה למלינוב בשעה ארבע לפנות ערב. תיכף רצתי לשמעון נח משה'ס שכמן — ואמרתי לו שירתום סוסים לנסוע לדמידובקה; סיפרתי לו את כל העניין. והיות שהיה חורף, נסענו בעגלת חורף וכעבור שעה קלה היינו בדמידובקה. בבתים וברחוב דיברו על המאורע, וכאשר ראו אותנו, אנשי מלינוב, שבאו לעזרתם, שמחו מאוד והתפלאו על שהגענו אליהם במהירות הבזק. תיכף סידרנו פגישה והוחלט כדלהלן: היות ושם ההגנה במלינוב יצאה לתהילה בכל הסביבה, והסביבה ידעה שגם בדמידובקה קיימת הגנה, לכן אסור לנו להתמהמה מלהגיב, כי בזה יחשבו, שנרפים אנו — וזה יזיק לנו להבא. לכן עלינו תיכף ומיד לנסוע לכפר אדמובקה ולדרוש למסור לידינו את הרוצח. כמובן, היו גם דעות אחרות. יש וחשבו, שזהו צעד פזיז מדי וכי יש לחכות עוד כמה ימים. אבל אנחנו עמדנו על דעתנו, צירפנו אלינו מספר חברים מאנשי ההגנה בדמידובקה ויצאנו לדרך.

כאשר יצאנו לדרך, מרבית העיירה היתה בחוץ. הם ליוו אותנו במבט של צער וספק: "מי יודע" אמרו, "אם יחזרו חיים." כשהגענו לכפר אדמובקה, נכנסנו ישר "לסולטיס" (מוכתר) ואמרנו לו: "היות שבשטח שיפוטך הרגו יהודי מדמידובקה, לכן אנחנו, אנשי ההגנה ממלינוב ומדמידובקה, באנו אליך לא לשם מלחמה וריב, כי אם בדרישה צנועה להסגיר לידינו את הרוצח." אחרי כמה תשובות ותירוצים שונים, אשר לא התקבלו על הדעת אמרנו לו בתוקף: "להוי

ידוע לך, שדם יהודים לא הפקר, ואנו לא נזוז מפה מבלי לקבל לידינו את הרוצח.״

כאשר שמע את תוקף דרישתנו, אמר לנו, שהוא יחידי ואיננו יכול לקחת עליו את כל האחריות, לכן ביקש מאתנו ארכה עד שילך להתיעץ עם ועד הכפר, ומכיוון שפחדנו, שההתיעצות מחוץ לבית תהיה התיעצות עויינת כלפינו, לכן הצענו לו, שיקרא את אנשי הוועד לביתו הוא ובנוכחותנו נשב יחד להתיעצות משותפת. הוא קיבל את הצעתנו ויצא לקרוא את אנשי הוועד. כשיצא מהבית כל אחד מאתנו בנפרד חשב בלבו, מי יודע מה הם עלולים לעולל לנו... כעבור זמן מה הופיע בעל הבית עם כמה מחברי ועד הכפר ולפניהם התחלנו מחדש לתנות את מבוקשנו. כמובן, גם הם לא ששו למלאות את דרישתנו, לכן ראינו שצריך להתנהג אתם ביתר תוקף ואמרנו להם, שאין אנו חושבים כלל וכלל לוותר על דרישתנו ולחזור מהכפר בידיים ריקות, כי בזה נחזק את ידי הפושעים הרוצחים, ובגללם יסבלו אנשים שקטים ועמלים. הוספנו: ״להוי ידוע לכם, שאנו רק שליחי ההגנה, ולמעשה הכפר שלכם מוקף מאנשי ההגנה ממלינוב ומדמידובקה, ואין אנו אחראים מה שהם עלולים לעשות לכם; הם עלולים לשרוף את בתיכם, רפתותיכם ואסמיכם — ואם כן למה איפוא יסבלו אנשים שקטים בגלל איזה רוצח מטורף?״ בשמעם את הדברים האלה קם אחד באופן ספונטני ואמר: ״דא ציענשקיי כאליערי טען ואריאט!״ (שילך לעזאזל המשוגע הזה), בואו ונלך לביתו ונמסור אותו לידיכם, ותעשו אתו כטוב בעיניכם.

כעבור כמה רגעים היינו בביתו של הרוצח, שעשה עלינו רושם עלוב מאוד והתחיל להתחנן לפנינו ואמר: ״השד תקף אותי והשיאני לעשות את הפשע.״ אנחנו ענינו, שאין אנו שופטים ולא חוקרים. ״נקח אותך עכשיו לדמידובקה, תלון אצלנו, מחר נשלח אותך לעיר המחוז דובנה, ושם תעמוד בפני המשפט. והיות ובעינינו אתה רוצח של אדם, אסור לנו להוביל אותך בצורה חופשית, ואנו צריכים לכפות אותך בידיים ורגליים.״ מבלי לחכות לקחנו חבלים, קשרנו לו את רגליו ואת ידיו, הושבנו אותו בעגלה ורצנו לדמידובקה.

לפי ההיגיון שיערנו, שכל אנשי דמידובקה, אנשים, נשים וטף, מחכים לבואנו בשלום. וכך היה. כאשר ראו, שחזרנו עם גוי אחד בעגלה, הבינו שזהו הרוצח, וכולם פרצו בתרועת שמחה. השמחה היתה כפולה: א) שחזרנו בשלום ולא פגעו בנו; ב) שהצלחנו להביא את הרוצח. אבל כאן קרה דבר, המציין את הלך הרוח הפסימי והמדוכא, ששרר אז בקרב האוכלוסיה היהודית, בלי יוצא מהכלל בכל אתר ואתר: כשרצינו להיכנס עם הרוצח לאיזה שהוא בית למען שיחזור המשא ומתן שלנו עם ועד הכפר עד שקיבלנו לידינו את הרוצח — פחד כל אחד ואחד להכניס אותנו לביתו הוא, שמא ייוודע ביתו ושמו לאנשי

הכפר ויתנכלו לו ולביתו. והיות ומשקה פירר, בנו של השוחט ר׳ מאיר פירר, היה פעיל בין אנשי שלומנו ובכלל בעיירות הקטנות, היה ביתו של השוחט והרב בחזקת ה״קהלישע שטוב״ (בית צבורי) — לכן מבלי לשאול ובעל כרחו נכנסנו, כל החבריה, עם הרוצח לביתו...

וביתו של ר׳ מאיר השוחט התמלא כהרף עין עד אפס מקום, וכל אנשי העיירה, על ילדיהם וטפם, מילאו את הרחבה שלפני הבית, שעמד במרכז השוק. וכולם פה אחד צעקו: ״תנו לנו את הרוצח, ונחזיר לו כגמולו!״ אולם, אלה שהיו בפנים הבית, סירבו להוציא את ״המציאה הגדולה״ החוצה, ובעצמם התנפלו על ״המציאה״ במקלות, באתים ובכל הבא ליד. רק אז התערבו כמה מהנוכחים, ור׳ מאיר השוחט בראש, וביקשו בדמעות בעיניהם ממש, להרפות ממנו, לא לשפוך דמו בדמידובקה, כי לאחר המעשה יבואו תושבי אדמובקה ויתנקמו בנו. וכשראו, שצעקתם ובקשתם לשוא, בגופם ממש חיפו על הרוצח, ויצרו כעין מחסום בין הנוער הנלהב ובין הרוצח. זכורני, שר׳ מאיר השוחט פנה אלינו בטענה, שאנחנו, אנשי ההגנה ממלינוב, נגמור את ״המלאכה״, ונחזור בשלום למלינוב, ואילו התגובה מתושבי אדמובקה, וכל הצרות הכרוכות בזה, יפלו על ראשי אנשי דמידובקה, וביחוד על ביתו הוא. החברה המשיכו במכות רצח, אבל יחד עם זה ידעו לשמור על נפשו, על מנת למסרו חי לידי שלטונות המחוז בדובנה. ליל השימורים נמשך עד אור הבוקר, ואז הבאנו אותו לא חי ולא מת לשלטונות בדובנה.

הודות לפעולה זו, שעשתה רושם עצום על כל תושבי מלינוב, וביחוד על חברי ההגנה, עלתה קרנה של ההגנה, העריכו אותנו כדבעי לא רק היהודים, כי אם גם כל אנשי הסביבה, וצייתו ושמעו לכל מוצא פי ההגנה.

פעולה זו הוסיפה משנה מרץ, בעיקר לצעירים, פעילי ההגנה, שעמדו בראשה, והמשיכו לשמור על רכושם ובעיקר על נפשם של יהודי מלינוב.

השמירה נמשכה מאליה בסדר מופתי, ללא כל צו וגיוס ידע כל אחד מהצעירים, כי בערוב היום מקומו ברחבת ה״צרקבה״. לשם חיזוק היו מגייסים, כביכול, אנשי מילואים מהמבוגרים יותר, בעלי משפחה, כגון: ישראל הלפרן, נטע איסקביץ׳, כמה אברכים מהגולצקרים, מאיר קוסגלטר ועוד. ומאחר שהסדר בעיירה כמעט הושב על כנו, דהיינו: החנווני פתח לרווחה את חנותו ללא כל מורא ופחד שמא יבוזו אותו, החייט חזר למחטו, הסנדלר למרצעו והסוחרים, המחזורים בכפרים, לכל מיני מקח וממכר, והכול מתנהל כשורה. ובידעם, שהנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, התחילו האברכים האלה להרגיש לאט-לאט עייפות לאחר עבודתם ביום, והתחילו לפגר להשתתף בשמירה כתמול שלשום...

הפירצה גדלה מיום ליום עד שבסופו של דבר הושפעו גם הצעירים והתחילו לחישות ביניהם בטענה — למה עליהם לשמור ערב, ערב על רכושו של אברהם בתיהס, יוסף גלפרן, יעקב הולצקר ועוד ועוד... אז טיכסתי עצה בקרבי, איך להחזיר את הגלגל אחורנית, ולהפיל על המשתמטים את הפחד של רוכבי הסוסים כבראשונה, שהיו מבקרים ערב, ערב בעיירתנו לשם שוד, ביזה וכדומה. היות והחזרת הגלגל אחורנית היתה רק מליצה יפה, לכן הקימונו פלוגה מאנשי ההגנה כאמצעי "הפחדה" לגבי המשתמטים, כביכול, הישנים במנוחה במיטותיהם במקום להשתתף בשמירה, והחושבים, שמלאכתם בין-כה-וכה נעשית בידי אחרים...

פלוגת "ההפחדה"

הקמת פלוגת "ההפחדה" נעשתה בצורה דלהלן: מילא, "חיילים" לפלוגה, במקום הרוכבים הפורעים מסמורדבה, יש לנו משלנו... אבל סוסים מניין לקחת ? הפתגם אומר, שהרפואה באה לפני המכה.

ומעשה שהיה כך היה: מי מהמלינובאים והמרוויצאים אינו זוכר את ר׳ אביש שפובניק ז״ל, חתנו של ר׳ יוסל שאכנעס ממרוויץ ואביו של לוי שפובניק ז״ל שנספה בשואה ? — קבצן קלסי היה ר׳ אביש, ככתוב, בלי מזון ומחיה, בלי בגד ללבוש, בעירום ובחוסר כול ; הכול היה אצלו "בלי", ומשום מה חשב, כי אם ירכוש לו סוס ועגלה ישמשו אלה לו אמצעי לפרנסת משפחתו. אולם, בסופו של דבר נוספה לו עוד נפש רעבה (על ארבע רגלים), שסבלה מחרפת רעב יחד עם כל המשפחה.

בנוהג שבעולם, שעני ורעב חוזר על הפתחים לבקש לחם לאכול, ובגד ללבוש וכדומה. והיות והקידמה הגיעה להישגים גדולים, אולם טרם הגיעה לכך, שההולך על ארבע יחזור על הפתחים של הולכי על שתיים לבקש עזרה, לכן מצא לו סוסו הבלונדיני של ר׳ אביש כר נרחב למחייתו. מכיוון שאיכרי הסביבה, שהיו באים לעיירה לשם מיקח וממכר היו מעמידים את עגלותיהם על סוסיהם בכל מגרש ריק בעיירה — וכאלה היו רבים — היו האיכרים מביאים אתם אוכל באבוסים (אופלקיס בלע״ז), מלאו אוכל מכל טוב בשביל הכודובו שלהם, לזמן שהותם בעיירה. בעזבם את העיירה היו נשארים שיירי האוכל באמצע הרחובות, וזה היה די והותר למחייתו של סוסו של ר׳ אביש.

ומכיוון, שהסוס הסתובב רוב ימיו בחוצות מלינוב, והתפרנס מההפקר, למדנו גזרה-שווה, שגם הסוס הפקר ושייך לציבור, ויש לנו הרשות להשתמש בו למטרה הקדושה שלנו... מה עשיתי ? בחשכת הליל התיישבתי על סוסנו, בבגדי חקי, כנהוג אז (כל העם לבש בזמנו בגדי צבא חקי). מסביבי הלכו כעשרה חברה

מההגנה, פלוגה א׳, מאומנים היטב לחקות קולות סוסים. כחמישים מטר מאתנו היתה מוכנה פלוגה ב׳ של ההגנה; תפקידם היה, בהתאם לצורך, להתקרב למקום התורפה, לגרש את הפלוגה א׳, ולתפוש את מקומה.

והנה: אני בראש פלוגה א׳, רוכב על הסוס שלנו, מתקרב לחלונו של פלוני, מתחיל לדפוק על חלונו, ודורש ממנו, שיצא להראות לי את הדרך המובילה ללוצק, בדיוק ״כדרכם בקודש״ של המתנפלים האמיתיים, בטרם נוסדה ההגנה. הפלוני, שהיה בפחד ובהלה, ניגש לחלון להסביר לי את הדרך המובילה ללוצק, כי פחד לצאת החוצה, ובינתיים הייתי שומע את העומד לנגדי מצווה לאשתו: חיה, נעם גיך דאס געלד, און ווארף אריין אין ריבע... (חיה, קחי מהר את הכסף והשליכי אותו לתנור...). ובאותו זמן של בהלה ופחד, ״נכנסו לפעולה״, הסוסים שלי, ההולכים על שתיים, התחילו לבעוט ברגליהם ולחקות קולותיהם של סוסים, ואחדים מהם היו גם מחקים את קולותיהם של רוכבי הסוסים, כגון, סטאי, סטאי! (עמוד) — ככה, שהפלוני חשב, מי יודע כמה רוכבים התנפלו עליו!

ובזמן המשא-ומתן ביני ובין הפלוני, ורעש הסוסים, התחילה לרוץ פלוגה ב׳ בשריקות ובשירים רוסיים. כל זה נעשה בקולנות גבוהה, ואז, העומד בראש פלוגה א׳ היה אומר ברוסית: חברים, אנשי ההגנה מתקרבים, הבה נברח! וכשהפלוני ראה במו עיניו, שהרוכבים ברחו מתוך פחד מפני ההגנה, היה רץ החוצה חצי ערום ובשמחה רבה הודה לחברה, שהצילו אותו מההתנפלות של הפורעים...

ולמחרת בבוקר, כשהיה בא לבית המדרש, סיפורו היה בפי כול, וכולם אמרו פה אחד, שאסור להשתמט משמירה וללכת ולשתף פעולה עם הצעירים. אכן, לאחר פעולות מספר כאלה במשך כמה לילות, הערב ברחוב זה, ומחר ברחוב שני — השתתפותם של הרשלנים חזרה לקדמותה ולא היו מקרים של סירוב.

אפיזודות

מכל הטראסק הנ״ל ברוכבים ובסוסים המדומים, שבהתחלה נוצר כאמצעי הרתעה נגד המתרחקים מפעולות ההגנה, נהפך במשך הימים כאמצעי בידור, בידור טוב ושמח עם אפיזודים שונים ומשונים. והנה אחדים מהם:

כמובן, צעירי ההגנה היו רק ״בשר ודם״, והשמירה, שהתחילה מ-5—6 בערב עד 5 בבוקר היה נטל כבד — היו מוכרחים לחפש, על-כן, אמצעי בידור שונים. וירא כי טוב, התחילו האנשים לדרוש להמשיך מזמן לזמן בהתנפלויות המדומות ו״הקרבן״ היה לפי בחירת הרוב. וכמובן, הבחירה נפלה במשפחות, מקום שם היו בנות יפות.

הבית של ר׳ הערש הולצקר, שעמד באמצע רחוב שקולנה, היה בית שהתבלט מיתר הבתים ברחוב, עם גדר וחצר גדולה, עם עצי פרי ועצי סרק; היה דומה ממש לבית של פריץ, והגורל רצה, שבבית הזה יהיו גם בנות יפות, טובות מראה ובריאות בשר, ממש תאווה לעיניים, והרואה אותם היה נזכר באחד החלומות של יוסף במצריים... ולא ייפלא, איפוא, שבערב אחד נפל הפור על ביתו של ר׳ הערש הולצקר עם הבנות היפות.

זכורני, באותו לילה עלינו לחצרו של ר׳ הערש בשאון רב, על הסוסים ורוכביהם. בעמדתי מול חלונו ודרשתי שיראו לי את הדרך ללוצק... והיות ור׳ הערש היה כבר זקן, והבנות היו יותר מדי יפות, כאמור, בכדי להראות בעירומיהן לחיילים את הדרך, נפל הגורל על הבן יאנטל, לייצג את המשפחה. (שמו היה יאנקל ולא יאנטל, אלא שלא יכול, לא-עלינו, לבטא לא ״ק״ ולא ״ג״...) ובזמן שעמד לפנינו יאנטל זה, ומבלי לפתוח את הדלת ולצאת החוצה להראות את הדרך ללוצק, רמז לנו בידיים ובכל מיני העוויות את הדרך ללוצק, ואז שמעתי, שמנוחה, אחת הבנות, אומרת: ״אוי ואבוי לי, מה אני אעשה אם חס ושלום ייכנסו לבית?״ ולעומתה ענתה אחותה גיטל: ״נעם איין שטימעניש״ (תשתקי), הרי הם יכירו קול אישה, ואז אנחנו אבודות...״ כרגיל, המשא ומתן נמשך כעשר דקות ונגמר בזה, שחברי ההגנה, כדרכם, באו וגירשו אותנו, וההצגה נגמרה לקול צחוקם של כל החברה...

למחרת, כשפגש אותי יאנטל זה, אמר לי: ״שמואל, אני בטוח, שאתה דיברת אתי בלילה, אבל דבר אחד אינני מבין, מאין לקחתם כל כך הרבה סוסים?...״ בשיחה זו השתתפה גם איטה, בת שמעון הולצקר, שחזרה מקורסק והתאכסנה אצל דודה ר׳ הערש, והיא הוסיפה עם טפיחה על הכתף: ״א שלאק זאל דיך טרעפן, שמואליק! הדוד, מתוך פחד, עשה במכנסיים...״ ואחריה הפטיר יאנטל שלנו: ״כן, כן, דער טאטע האט אנדעטאט אין די הויזן... לו ידע כי אתה הוא שהיית, לא הייתי מקנא בך״.

וככה המשיכו החברה בבידור השמח הזה במשך זמן רב. ובכדי שלא יחשדו בינינו שיש איזה פרוטקציה למישהו, או צד נקמה במישהו, לא פסחנו גם על בתיהם של ר׳ יוסל מייזליש, ושל ר׳ אהרן קובאל.

זה האחרון היה היחידי שהכיר אותנו, ובאומץ לב צעק אלינו מהבית: ״שמוליק, די גייסט אוועק, אז נישט גיי איך ארויס מיט א דראנג און צעשפאלט דיר דעם קאפ.״ (שמוליק, הסתלק מפה, אחרת אצא החוצה עם קרש ואשבור לך את הראש). כמובן, לא עמדנו אתו על המקח, והסתלקנו.

תמרונים ותרגילים צבאיים

לא פחות מעניינים היו התמרונים, שהיינו מסדרים כמעט פעמיים בשבוע. כאמור, מקום הריכוז שלנו היה ברחבת הצרקבה; מקום זה בחרנו משני טעמים:

(א) משום שהוא היה בטבור העיירה, ומנקודה זו היתה לנו האפשרות להשקיף על גשר האיקווה, ועל הדרך המובילה לכפרים סמורדווה, ברכה ועוד; על הדרך המובילה לאווליוב והסביבה; על הדרך המובילה לכביש של סלובודה ואוז׳יניץ; על הדרך המובילה לפצ׳רנדה, דורוסטאי ועוד. וכן היתה לנו האפשרות להשקיף בעין פתוחה על החלק הנכבד של העיר, שהיה מול הכנסייה הקתולית והפרבר האוקראיני בשם קרוז׳וק.

(ב) מפני ששאריות של הצבא הרוסי, כפי שקראנו להם פה נע-ונדניקים, בחרו להם מקום זה למרכז. ה״אורחים״ האלה היו מסתובבים ממקום למקום, ללא כל מטרה, כי אם להרוג את הזמן, ומבלי להיות מוגדרים לחטיבה צבאית קרבית כלשהי נהגו בינתיים ליהנות מכל הטוב שמצאו בשדות אוקראינה הדשנה ובכפריה, וזה נוח מאוד. לפעמים גם ליהנות בעיירות הקטנות מאיזה שהוא רצח, שוד ואונס. וכאמור, הם בחרו להם כאן מקום ללינת לילה, להתפרקות מסוסיהם ומציודם, לסדר את מטבח השדה שלהם לארוחת לילה דשנה, ובכלל להשקיף, כמונו, לנעשה בעיירה, בתקוה, שיעלה בידם לחטוף משהו. כמעט יום-יום, בשעה 5 לפנות ערב, היו מופיעים האורחים הנכבדים, וכמו בהסכם עם קודמיהם הסתדרו כאן.

ואנו, כמו בהסכם מתמול שלשום, הסתדרנו באותו מקום עצמו. ערכנו מדורה גדולה, אפינו תפוחי אדמה בשביל החברה, שבלילות הגשומים והקרים טעמו לחיכם. והעיקר, השקפנו על כל תנועה, קטנה כגדולה, של האורחים שלנו. לא גרענו מהם עין משך כל הלילה עד שהיו מסתלקים מהעיירה לפנות בוקר. ואז ידענו שהגיע הזמן, שננוח על משכבינו בשלום, איש איש בביתו הוא, ובמשפחתו הוא.

ולא קרב זה לזה כל הלילה. במדרש זה נזכרתי בעמדנו לילה-לילה עם המדורה שלנו מול האורחים הבלתי קרואים, מול המדורה שלהם. אינני זוכר מקרה אחד מכל לילות השמירה, שמישהו מאתנו יתקרב אליהם לשם איזו שהיא שיחה, או להפך, שמישהו מהם יתקרב אלינו באיזו שהיא מטרה, למרות היות הרווח בינינו כמעט אפסי. והרושם היה, שמצד אחד עומד כוח שפניו לשוד, לביזה ועוד, ומהצד השני עומד כוח מונע, ואפשרי מאוד שכוח זה שלנו היה הגורם שהם לא התמודדו אתנו.

אם כמה מהנע-ונדניקים האלה קמו אחרי האוכל מהמדורה והסתלקו מיתר החברה, אז התחילו חברי ההגנה לעקוב אחריהם מיד, מתוך חשד, שבכוונתם לבצע בנפרד איזו שהיא זממה.

כפעולה חשובה וחיונית היו לנו תרגילים צבאיים שונים ואימונים. ביניהם: הליכה, עמידה נכונה ועוד. הפעולה התנהלה בהנהלתו של מר נטע איסקביץ׳ ז״ל, כי-על-כן היה איש צבא רוסי, ואולי גם מצליח, למרות היות גילו ומצבו המשפחתי שונה לגמרי ממצבנו אנו, הצעירים. יש לציין, שהוא התמסר לעבודה זו במלוא כוחו ומסירותו, והיה כאחד הצעירים, ואולי עוד יותר מזה.

מי שראה או שמע את נטע איסקביץ׳, בצעדו בראש פלוגה, בהליכה נכונה, עם משרוקית בפה, ראה לפניו לא מתנדבים או אנשי מילואים, כי אם צבא סדיר ממש... אינני זוכר אפילו ערב אחד מכל זמן השמירה, שנטע איסקביץ׳ ייעדר, אם כי היה טרוד מאוד יום יום בחנותו של דברי זכוכית. פעולתו של ר׳ נטע היתה מתנהלת בערבים כתקונם לא פחות מפעמיים בשבוע. ובערבים שלא כתיקונם, דהיינו, לינת לילה פתאומית של האורחים הבלתי קרואים, הנע-ונדניקים, שעליהם קיבלנו מראש ידיעות על ידי ידידנו, כבכול, אנשי הכפרים מהסביבה — אז היתה פעולתו במלוא התנופה הדרושה.

ובבוקר אחד הופיעו איכרות כפריות מהסביבה, לשם קניית מיצרכיהם בחנויותיהם של היהודים, והן הדליפו ידיעות, ביניהן בשורות איוב, כגון: בעיירה פלונית שדדו, באלמונית רצחו, והזהירו אותנו, כי עתה הגיע תורנו, כביכול; וכפרס על הבשורות הטובות, ביקשו הנחות שונות על קניותיהן וכדומה.

אף-על-פי שלא התיחסנו לידיעות הללו במלוא האמונה, כי ידענו שחלק מהן מיועד להפחיד את אנשי העיירה, בכל זאת מקצת מהידיעות הללו קיבלנו ברצינות הדרושה. ולשם כוננות ביצע ר׳ נטע איסקביץ׳, כתוספת לפעולות השיגרתיות, פעולה מיוחדת, אשר היתה כעין הצגה מרהיבה.

ודרכו בקודש בפעולות ״ספיישל״ היתה כדלהלן: במקום המרכזי (ברחבת הצרקבה) היה משאיר פלוגה בת 15—20 איש, והוא היה לוקח פלוגה אחת למסדר ברחוב המוביל לדורוהוסטא, למלינוב, ואילו את הפלוגה השניה הציב ליד הגמינה, ככה שבצורה אווירית יצר קו אחד, ועל ידי סימני שריקה שונים, המוכנים מראש, התחילו לצעוד שתי הפלוגות יחד, בשירי צעדה רוסיים, כגון ״הבנות ביער ואנו אחריהם״ וכדומה. רעש הצעדה, והשריקות והשירה עשו רושם כאילו צועדים מאות חיילים מאומנים. שתי הפלוגות היו מתאחדות לפלוגה אחת גדולה ליד בית הכנסת ור׳ חיים ברגר, וצעדו יחד עד לביתו של בייניש שוורץ, וחזרו כלעומת שבאו. הכוונה היתה לבלבל את ״האורחים״, לעשות רושם, והעיקר,

שלא יראו את מספרנו הזעום. תמרון זה היה מוצלח מאוד, עשה את הרושם הדרוש, וחוזר חלילה כל הלילה.

ועוד תמרון, שהיינו מפעילים אותו כמעט מידי ערב בערב, והוא לא פחות חשוב מהראשון: היות שידענו גם ידענו, שאנשי שלומנו, ב-90 אחוזיהם אינם יודעים להשתמש ברובה, ואנשי המילואים כמעט פחדו להחזיק רובה ביד, עד כדי כך, שנשותיהם של אנשי המילואים היו מזהירות את בעליהן בצאתם לשמירה: "יוקל, למען השם, היזהר מהרובה" — לכן, לשם זהירות, היינו יוצאים מדי ערב בערב פלוגה נפרדת של כ-20 איש לשדה, בדרך המובילה לאוז'יניץ ולסלובודה, ליד ביתו של ר' צדוק שולמן, ומתאמנים שם בהחזקת רובה, בקליעה ובכדומה. גם פעולה זו היתה מלווה בשירה, והרעש של הקליעה והשירה עשו רושם על אנשי הכפרים דלעיל והם חשבו, שבמלינוב נמצאים מי-יודע-כמה חיילים ואנשי הגנה.

מקום האימונים הנ"ל נבחר מכמה טעמים: (א) השדה הפתוח בכיוון כפרי הסביבה. (ב) ביקור ביניים אצל בנות שולמן היפות והן: שרה-קה, חיה-קה ופפה, החיות באמריקה עד היום. (ג) ביתם של ר' צדוק ופרל שולמן היה הבית היחידי כמעט במלינוב, שהיה אהוב על כל הנוער המלינובאי, הודות לעזרתם לנוער בפעולות תרבותיות וכדומה. ולכן נתקבל הדבר פה אחד, כי את התמרונים יש לעשות בקרבת ביתם, בכדי להוציא אותם מבדידותם, בהיות הבית הזה האחרון בקצה העיירה. וערב ערב, תמרון הקליעה התחיל ב-8 ונגמר בחצות — לאו מילתא זוטרתא היתה בשביל דיירי הבית. ואכן, עקב שלושת הדברים: ההגנה, בית שולמן ובנות שולמן, היו מבקרים אותנו בבית שולמן, בלילות ממש, אחדים מאנשי דובנה, שגם הם חרדו לשלום יהודי מלינוב, לשם פגישה, הוראות טקטיות, והעיקר לשם עידוד אנשינו.

בין אנשי דובנה, אני זוכר, היה גרוזי אחד, לא יהודי, שנשאר בדובנה משארית הפליטה של הנע-ונדניקים, במטרה לעזור בהגנה על נפשם ורכושם של האוכלוסייה היהודית, והוא הוא, שבין היתר, נתן לנו הוראות דלהלן: (א) לא להיות הראשונים בפתיחת הקרב עם אנשי צבא סדיר. (ב) להימנע מפגישה פנים אל פנים בקרב. טעמו ונימוקו היו עמו — שאין אנו מסוגלים לעמוד בזה, וידינו תהיה תמיד על התחתונה. הוא הורה להתפזר ברחובות הסמוכים, מאחורי כל גדר ובית, ומשם להמטיר אש בלתי פוסקת.

לא כן, אמר לנו, יש להתנהג במקרה של התנפלות מצד האנטישמים הכפריים. איתם, אמר לנו, יש לנהל קרב פנים אל פנים, כי הם לא יחזיקו מעמד, מחמת פחדנותם כי גדולה, ואחרי כמה יריות מצדנו יברחו על נפשם.

יש לציין, שהחבר הגרוזי הזה היה נחמד מאוד, יפה-תואר, אהוב ואהוד

על כולם ובעיקר על בנות ישראל. יהיה זכרו ברוך באשר הוא. איתו יחד היה מבקר אותנו צעיר דובנאי בשם וילנר. הוא היה אחד משחקני התיאטרון החובבים בדובנה, החי עכשיו באחת מערי ארה״ב.

האימונים בהדרכתו של ר׳ נטע איסקביץ׳, הביקורים בבית שולמן ואימוני הקליעה מול הכפרים סלובודה ואוז׳יניץ לצד המזרחי של העיירה — כל אלה היוו מעין תעסוקה ובידור לצעירים והלילה הארוך עבר עליהם בנעימים. כל האמור לעיל נכנס לשיגרה של חובה ממש, ואף אחד לא עלה על דעתו להתעלם או להשתמט מלהשתתף בשמירה אפילו ללילה אחד.

ניסיונות שוד

השמירה התרכזה אמנם ב-99 אחוזים בלילות, אך גם פכים קטנים, פחותי ערך, היו גם לאור היום. אני — כותב הטורים — הייתי עד למתרחש בעיירה גם בכל שעות היום. שותפי ומלוי היה משה גיטלמן, שקראו לו משה רחל פייווישעס; הזכרתי אותו לעיל כרכש וכספק של כדורי רובה. והנה, באחד הימים, כשהסתובבנו ברחוב, ראינו מרחוק שמתקרב אלינו איש צבא במדים בלתי ידועים לנו, כמובן עם רובה ביד, ובמבט הראשון מצאו חן בעיניו מאוד, מאוד המגפיים היפים מאוד מעור געמז, מעשי ידיו של הסנדלר שלמה קרימער. (יש לציין, שכשמו כן היה: שם משפחתו היה קרימער והוא באמת היה עקום רגליים, ביידיש ״קרימער״). החייל הנ״ל פנה בלי כל היסוס בפקודה למשה: ״הורד, חבר המגפיים!״ והיות ששנינו לא היינו מהילדים הנפחדים, אמרתי לו: ״את המגפיים אתה מקבל, אבל לא באמצע הרחוב. בבקשה, נכנס לאחד הבתים הקרובים, הוא יחלוץ ואתה תנעל, והכל על מקומו יבוא בשלום.״ נכנסנו במקרה לביתו של הסנדלר שלמה דער קרימער, גם קרוב היה לנו האיש. כמובן, בעל הסנדלרייה לא קיבל אותנו בשמחה רבה, מפחד — שמא ימצא חן בעיניי של החייל האלמוני עוד משהו ממעשי ידיו... אבל בימים ההם ובמצב דאז אין מסרבים. משה ישב על דרגש הסנדלרים חלץ מגף אחד, ואני, כמתווך, הצעתי לחבר הבלתי קרוא לנעול ולמדוד את המגף, אם הוא מתאים למידתו.

המגף העדין של משה התאים לרגלו של החייל כמו שאומרים ביידיש: ״אויף דער שפיץ נאז״. הוא התאמץ להכניס את הרגל לתוך המגף, וזה לא ניתן לו. אמרתי לו: ״חבר תחלוץ את המגף בבקשה, מפני שהוא לא מתאים לרגלך.״ הוא לא רצה, כמובן, לוותר על המציאה, אולם בסוף, כשכבר רצה כביכול, להיפטר מן המגף, גם זה לא ניתן לו. ההתאמצות לחלוץ את הרגלים מהמגף היתה מלווה ב״ברכות״ הרוסיות המפולפלות הידועות. כשהצעתי לו את עזרתי, כדי לחלוץ אותו מכל הענין, דחה את עזרתי ואמר: ״לא, לא, שיתן לי גם את המגף השני,

ואני אסתדר..." כששמעתי את סירובו לקבל את עזרתי, ניצלתי את ההזדמנות, שהוא נמצא במצב לא נוח, ללא אפשרות לרדוף אחרי מישהו, פניתי למשה ואמרתי לו: "תנצל את ההזדמנות ותברח עם מגף אחד!" משה לא היסס, פתח את הדלת ויברח... כשהחייל ראה את הנעשה, התחיל לצעוק: "בן-כלבים שכזה, לאן הוא ברח?" אמרתי לו: "אני לא אחראי בעדו, תרדוף אחריו אם אתה יכול..." בסופו של דבר, בקושי רב חלץ את המגף, ובקללה מפולפלת בשם "בני כלבים" ובחרפת פנים עזב את הבית והלך לו.

והנה מקרה שני — גם כן במגפיים. בימים ההם התלבושת הכי אלגנטית של הצעירים היה פרנטץ', מכנסי גוליפה ומגפיים מבריקות. וגם נפשי חשקה במגפיים כאלה. ואם רוב הצבעים של המגפיים דאז היו שחורים, על פי מזל מיוחד היו לי מגפיים בצבע חום, הצבע, שבו התגנדרו כל קציני הצבא. וויכוח רב היה לי כל יום בבית עם אבי ז"ל כאשר נעלתי את המגפיים: "תראה מה שמגפיים אלה יגרמו לך..." אני, כמובן, לא שמתי לב לדבריו. וכל יום ויום נעלתי את המגפיים הנ"ל.

והנה ביום אחד, כשראיתי שברחוב יש איזו תנועה של חיילים רוכבים, יצאתי החוצה מתוך סקרנות לראות את המתרחש. ובעמדי בתומי ליד גדר ביתנו התקרבו אלי שלושה חיילים רוכבים ופנו אלי ב"הצעה": "תחלוץ, חבר, את הנעליים." למוד ניסיון אמרתי להם, שיבואו אתי לביתי, ואתן להם ברצון את המגפיים. והיות והם לא ידעו, אם אני עומד ליד ביתי, נצלתי את ההזדמנות ואמרתי להם, שילכו אחרי למרחק גדול יותר. אחרי פסיעות מספר עלה על דעתי להוביל אותם לנפחיה של אהרן הקובאל, משני טעמים: א' — הוא היה אדם אמיץ, ב' — הוא היה דודי, ג' — בית מלאכה. כשהתקרבתי לנפחייה, נכנסתי פנימה, הורדתי את הזאקט, ניגשתי למפחה, שהיו מבעירים שם את הגחלים, והתחלתי לעבוד, כאילו הייתי אני אחד העובדים מהמקום. אהרן קובאל הבין תיכף את העניין ולא אמר דבר, רק חיכה למתרחש. באותו הזמן עמדו החיילים בשער הנפחייה על סוסיהם וצעקו אלי: "חבר, תחלוץ את המגפיים!" אמרתי להם: "חברים, אני שוליה של נפח ובקושי רב אני מרוויח להלבשתי, ואתם תקחו ממני את המגפיים שלי?" דברי כנראה, עשו עליהם קצת רושם, ואחד ירד מהסוס, ניגש אלי למקומי ואמר לי: "תראה לי את הידיים שלך!" וכאשר ראה, שהידיים שלי הם של "גמרא ייגגל", קרא אחר חבריו, ואמר בצחוק: "תראו, חברים, את ידיו של נפח", והראה להם את ידי הנקיות והלבנות. אמרתי להם: "חברים, עברו הזמנים של שלטון הצאר, כשכל פועל היה מלובש בלויים וקרעים ומלוכלך, עם פנים וידים שחורים וכו'. עתה אנחנו מתרחצים יפה, מתלבשים יפה טרם שיוצאים החוצה, ונראים כמו יתר בני האדם." אז אמר השלישי: "בואו,

נעזוב אותו," והסתלקו...

ה"זעקסערלעך" באים!..

אנשי ההגנה במלינוב בזמן ההוא קיבלו יותר ויותר ביטחון עצמי, לא פחדו ולא התרשמו מהשמועות, שהיו מפיצים האיכרים האנשימיים מכפרי הסביבה, ידענו והיינו בטוחים שבמקרה של התנפלות עלינו בכוחות עצמם, ידינו תהיה על העליונה. ועיקר הכוננות היתה נגד הדבר הנעלם, שלא ידענו — מתי ומאין תבוא ההפתעה מצד הנע-ונדניקים, שהיו מסתובבים הלוך וחזור ממקום למקום.

עיקר הפחד היה מאנשי הדיוויזיה השישית, שקראו להם ה"זעקסערליך", ואם חנווני יהודי, למשל, לא הסכים לקבל המחיר בעד הדג המלוח, קילוגרם מלח וכדומה — תיכף בא האיום מצד הקונה, והוא האיכר: "חכה, חכה, בקרוב יבוא הזמן, שהזעקסערליך יבואו אליכם, ויעשו בכם מה שעשו בעיירות אחרות בסביבה." ככה זה היה בחנות המכולת, בחנות לטקסטיל או לגלנטריה וכו׳. פזמון זה פיזמנו מדי יום ביומו. כמובן, זה השפיע גם על אנשי ההגנה והמריץ לכוננות.

והנה התבשרנו, שסוף-סוף יבואו אלינו ה"זעקסערלעך" ללינות לילה. והיות שהמקום המיועד ללינת לילה ולארוחת ערב היה מול הצרקבה, לכן הגדלנו באותו יום את השמירה מבעוד יום, הסתדרנו עם מדורה גדולה, ומסביבה היו חלק גדול מאנשי ההגנה, ובפיהם שירים משירים שונים, המביאים לעליצות ולהתרוממות רוח מצד אחד. מצד שני התהלוכות בהנהלתו של נטע איסקביץ, שכללו את הרחובות ה"באד גאס" והרחוב לקרוז׳וק. גם בפיהם שירים משירים שונים, והצד השלישי — האימונים לקליעה ליד הבית של שולמן. כל זה יחד עשה רושם כאילו אתה נמצא בשדה קרב. בלילה, כמובן, הרושם היה גדול מאוד. ו"הזעקסערלעך" שלנו אמנם באו בערב המקווה ללינת לילה, כדרכם בקודש בכל עיירה ועיירה, אבל מצבם היה שונה מאשר ביתר העיירות. התרשמו מאוד מכל הטרסק האמור לעיל, ולא זזו ממקומם כל הלילה. כמובן, עקבנו אחריהם בדריכות רבה, את מספרם אינני זוכר, אבל היו חמושים כהוגן, ולא היה מקרה, שאחד מהם יסתלק מהחברה לשם טיול לילה בעיירה. ולפנות בוקר, כשקמו והתחילו לארוז את חפציהם לעזוב את העיירה — נשמנו לרווחה וידענו, שהפחד מאחורינו. יש לציין, שהידיעה על לינתם של ה"זעקסערלעך" עשתה כנפיים בעיירה, וכל התושבים היהודים היו בכוננות בבתיהם במשך כל הלילה. ב"מניין" הראשון, שמתפללים לאור הבוקר בבית הכנסת, השיחה הראשונה של המתפללים היתה על לינתם של ה"זעקסערלעך" בעיירה, ועברה ללא כל פגיעה, לא בנפש ולא ברכוש.

איומים חדשים

לינת הלילה של ה״זעקסערלעך״, שעברה בשלום, לא ערבה לחיכם של האנטישמים של הסביבה, כי-על-כן היתה תקוותם למשהו ״שמח״ לשוא. כעבור שבועות מספר של מנוחה אחרי האיומים של ה״זעקסערלעך״, באו איכרי הסביבה באיום ובסיפור אחר. הפיצו שמועות, שעומדת להתנפל עלינו פלוגת חיילים באחד הלילות הקרובים, וההתנפלות תהיה פתאומית. הם ציינו אפילו את הדרך מאין יבואו. לדבריהם היו צריכים הפורעים לבוא מצד הכביש של בית הקברות, כלומר מצד המזרחי של העיירה. ברור, שלא כל השמירה היתה מכוונת לצד ההוא, אלא לכל הדרכים המובילות למלינוב, אבל כוננות ותשומת לב מיוחדת היתה בכל זאת לצד המזרחי.

כלפני כל התכוננות למקרה מיוחד היינו גם הפעם משנים את דרך הפגישה והכוננות. למקרה הזה, שעמד להתרחש, החלטנו להיפגש עם הנפגש הבלתי ידוע לנו, לא כאנשי הגנה מול צבא, כי אם כצבא מול צבא. אבל איך עושים את זה? — היה ידוע לנו, שהשכבה העליונה מעצים מסויימים נופלת מדי שנה בשנה, ונרקבת באדמה, ובלילה מפיצה אור כעין פוספור. ולכן שלחנו ליער של אוז׳יניץ כמה מחברי ההגנה והם הביאו את החומר הנוצץ בלילה, ודומני, שבנות העיירה, שלידיהן מסרנו את החומר, עשו כל מיני צורות של ציונים צבאיים, כגון כוכבים, אותות הצטיינות ועוד, אותם הרכבנו על הכתפיים והחזה, ופתאום, בלילה אחד, נהפכנו לאנשי צבא סדיר (רק בלילה...). אף זה נכלל בין הבידורים השונים, והחברה לא רצו לפרק את זה אפילו לסתם לילה של חול. יש לציין שכל האותות, הסימנים והצטיינויות, כביכול, למיניהם היו עשויים בטעם רב מבלי הכיר בינם ובין אותות ההצטיינויות האמיתיים שקיבל צבא סדיר.

אמנם, כאמור, מלאכת הכוכבים והתארים נעשתה בידי בנות העיירה, אבל הפיקוח עליה היתה בקפדנות רבה בידי משה גרינשפון ז״ל, מפרמילובקה, אשר, אגב, מצא את מותו הטרגי ברוסיה. אם אינני טועה, הרי גם אהרן ברגר (עכשיו הררי) הנמצא בקבוץ מרחביה, היה לעזר רב במלאכה הנ״ל.

הדריכות להיפגש עם הבלתי ידועים, אשר לפי דברי איכרי הסביבה, שהתיחסנו לדבריהם בחוסר אימון, היו צריכים לבוא דרך יער אוז׳יניץ, נמשכה. וכמובן, כל ערב וערב, העיניים היו תלויות לצד ההוא. והנה, זכורני, בליל שבת אחד, כשכל החברה היו במצב רוח מרומם, הבחינו, שמהכביש הרובנאי סוטים אנשי צבא רכובים על סוסים, בדרך העפר המובילה לעיירה. לא היה לנו כל ספק, שאלה הם האלמונים אשר סוף-סוף באים אלינו לבצע את זממם. השאלה היתה בינינו רק, אם אלה הם החלוץ העובר לפני המחנה העתיד לבוא, או שהם

המבצעים עצמם; מרחוק הבחננו במספר קטן של רוכבים בלבד.

אינני יודע מי נתן את הפקודה, אבל, כמו בכל המקרים, הפקודה באה מאליה. הסתדרנו בשורות עורפיות, עם הרובים על הכתפיים, והמפקדים, עם משרוקיות בפיהם, והטור התחיל לנוע לקראתם. השטח ביניהם לבינינו נעשה קרוב יותר מרגע לרגע. וכשם שאנחנו התקדמנו לכיוון הכביש של רובנה, כן הם התקדמו לכיוון העיירה.

פתאום ראינו, שהם נעצרו ברחבה, אשר לפני ה"דיאק" (עוזר לכומר) מזרחית צפונית לצרקבה. באותו הרגע ממש ניתנה פקודה לטור של ההגנה לעמוד. יש לציין, שהטור נע לפי מקצב של חיילים רוסיים סדור במונחים רוסיים צבאיים, "אחת, שתיים, שלוש!" תיכף הורידו את הרובים מהכתפיים והטור נעמד במצב "נוח", והשטח שהפריד בינינו היה בערך 50 מטר, שטח די מצומצם וקטן. אולם, את המצב כבר אי אפשר היה לשנות, והיינו דרוכים מה ואיך יפול דבר. בשל קרבת המקום שמענו את דבריהם, איש שאל את רעהו: "איזה צבא זה?" זה בא, כמובן, מתוך ההתרשמות של ההליכה הסדירה והתלבושת עם אותות ההצטיי-נות למיניהם. התשובה תיכף באה: "השד יודע אותם". ובאותו רגע באה הצעה אשר אמר: "אתם יודעים חברה? בואו ונחזור." ותיכף הסתדרו וחזרו על עקבותיהם. אנחנו עקבנו אחריהם, גם הלכנו בעקבותיהם, כמובן במרחק רב, וכשהם עלו על הכביש, המוביל לרובנה, הגענו לביתם של הבנות היפות — בית שולמן. הבנות ראו את המתרחש דרך חלונותיהן וקיבלו אותנו בשמחה רבה, כנהוג מדי ערב בערב.

אחרי ערב זה והערבים הקודמים עם ה"זעקסערלעך", ובכלל הפגישות התכופות עם הנע-ונדניקים — ואם אחרי כל זה לא קרה שום אסון, סימן הוא שכל הצרות, שעלולים היו להתרחש בעיירתנו, הם מאחורינו, והרגשנו מעין הפוגה. ולכן, כמעט כל אנשי ההגנה חזרו לעבודתם ולחיים היום-יומיים, מי בעזרה בחנות ובמסחר ומי בעבודה. כמובן, לא הזניחו גם את ההגנה, ושמרו עליה מדי ערב בערב כנכס יקר. יש לציין שההגנה איחדה וקירבה את הצעירים דבר שלא היה קיים במלינוב לפני ייסודה.

היות ותעשייה או אפילו בתי מלאכה זעירה לא היו במלינוב, התמסרו כולם למסחר, והמסחר היה פורח אז, מכיוון שזה היה בעצם ימי המלחמה, והמצרכים החיוניים, כגון מלח, נפט ועוד לא היו בנמצא, כי אם במחתרת. והרווח במצרכים הנ"ל היה גדול, וזה היה הפיתוי לעסוק במסחר הזה, אשר לדעתי היה בלתי הוגן בהחלט. לדוגמה: האיכר מהכפר היה צריך לשלם במנה די גדולה של

חיטים או שעורה בעד קילוגרם אחד מלח או בקבוק נפט וכדומה. ולא פעם שמענו התמרמרויות על החילופין הבלתי הוגנים האלה, ואני בטוח, כי התמרמרות זאת נתנה אותותיה גם בימים שלאחר המלחמה.

כאמור, המסחר העיקרי היה במלח ונפט; מלאכה די קלה, עם רווח די גדול. אך אודה ולא אבוש: כדי שלא יראו בי איש "לא-יצלח", רשלן וכדומה, דבר שלא היה מעלה גדולה לשידוך, לפרנס משפחה וכו׳, נתפסתי גם אני למסחר הזה... השטח שלי במסחר היה במערב עד ברסטצ׳קה, ובמזרח עד מיזוץ׳ למרות היות הדרכים בחזקת סכנה מצד הנע-ונדניקים, מחד, שכל הדרכים היו תפוסים בידיהם, ומאידך, מתוך רוגזתם של האיכרים על הספסרות הגדולה במצרכים החיוניים. הם היו מתנפלים בדרכים וידעו, שאם יהודי נוסע — אחד משני אלה: או שכיסו מלא כסף על מנת לקנות סחורה, או שמכר את סחורתו, וזה היה גורם להתנפלויות לשם שוד. הסיסמה שלהם היתה: "להרים את הידים." ובעד סירוב לציית להם לא מעטים שילמו בחייהם. הם בחרו להתנפל על קרבנותיהם בשני מקומות: במקום עפר בקיץ ובוץ בחורף, או במעלה ההר. שני מקומות, שבהם אין אפשרות של בריחה או נסיעה מהירה. היו כאלה בין הצעירים היהודים, שבמקומות הנ״ל היו נוהגים לקבל את פני הרעה ולהפחיד את השודדים ביריות רובה. אפשרות זו ניתנה כמעט לכל הצעירים, הודות לזה שכמעט כולם היו חברי ההגנה ולא זזו בלי רובה.

המסחר הפורח, הפגישות עם ידידים, ולפעמיים מסיבות על כוס משקה, לא החלישו את המסירות והשמירה על הנפש והרכוש בעיירתנו. בכל נסיעה, קרובה כרחוקה, לפנות ערב משך אותך כוח נעלם לבוא הביתה ולקחת חלק בשמחה. וכשם שיהודי אדוק היה מזדרז בערב שבת להגיע לעיירתו בטרם נכנסת השבת, כן היו מזדרזים אנשי ההגנה ומקפידים להגיע הביתה, להתייצב בזמן הנכון ולא לפגר אפילו במשהו.

בימים ההם, ללא עיתון וללא ידיעות טלגרפיות, נזונה האוכלוסיה מה"פאנטא-פל-פאסט" כלומר, ידיעות מבית-הכנסת מאחורי התנור החם ועוד... ויש לציין, שרוב הידיעות מהמקומות הבלתי מוסמכים הללו ברובם התאמתו.

בין הידיעות הנ״ל עבר רחש, שהגרמנים עשו הסכם עם האוקראינים, שהם יקבלו עצמאות תחת הפרוטקטורט של הגרמנים, וכבר הקימו אי שם ממשל הנקרא "אטמן", שבראשו עמד אלמוני בשם סקורופצקי. אבל כתמורה על העיסקה הנ״ל, התחייבה אוקראינה להיות לעזר לצבא הגרמני הפולש, באנשים, בציוד והעיקר במזון, שכל כך היה חוסר בו בגרמניה, אחרי מפלתה הצבאית. שמועות

אלו קיבלו יהודי הסביבה בשמחה רבה, משום שנתנו אימון בגרמנים, שהם יחסלו את כל הכנופיות המקומיות, יגרשו את השאריות של הצבא הרוסי, אשר גרמו לאוכלוסיה היהודית צרות ופחד מפני הבאות.

השמועות על הקמת מלכות חדשה, מלכות המשיח, כביכול, ליהודי אוקראינה, בדמותה של חסות גרמנית, עברו מפה לפה, מאדם לאדם, מעיר לעיר, וכולם משום מה ציפו לביאת הגואל-צדק. לא היה כל ספק, שהדבר בוא יבוא ויקום. השאלה היתה רק של זמן, כלומר, מתי ? עקב התלאות, שעברו על יהודי אוקראינה, הפחד התמידי, האינסופי, רצתה האוכלוסייה היהודית לקבל ולחיות תחת שלטון איזה-שלא-יהיה ובלבד שיבוא שינוי למצב הפרוע, שהתנקם כמובן, קודם ביהודים, והשתמשו בפתגם האוקראיני האומר : "שיהיה אפילו גרוע יותר, אבל אחר". השמועות האלה, אמנם, הקלו במידה רבה, באופן פסיכולוגי, על האוכלוסייה בכלל ועל אנשי ההגנה בפרט, אבל משטר ההגנה, השמירה וכו' התנהל כתמול שלשום, והצעירים החזיקו ביד אחת במסחר ובמלאכה, וביד השנייה — ברובה.

מאז היטו אוזן לנעשה בסביבות לודמיר, קובל, לוצק וכו'. מפני שידענו, לפי החשבון, שמשם יבואו הכובשים. ההתעניינות הכללית היתה — איך מבצעים הגרמנים את הפלישה לאוקראינה. אם יש התנגדות מצד הצבא הרוסי המפורר, התגובה מצד האוכלוסייה המקומית, והעיקר היהודית, ולהפך — התנהגותם ויחסם של הפולשים לאוכלוסייה בכלל וליהודים בפרט. לא עבר זמן רב ושמענו, שהגרמנים מתקדמים לעברנו בצעדי ענק.

והנה, ביום בהיר אחד נודע לנו, שהגרמנים כבר ישנם בקובל, ולמחרת שמענו, שהם כבר בלוצק, והיות, שהיה ידוע לנו, שבסביבה ההיא אין צבא רוסי, לא סדיר, ולא בלתי סדיר, הערכנו שבעוד יום יומיים, יגיעו למלינוב.

באותם הימים, דווקא בימי חילוף המשמרות שהיתי יום מחוץ למלינוב. בערב, בשובי העירה, מצאתי על הרחבה שלנו, מול הצרקבה, בה השקענו כל כך הרבה מחשבה ומרץ מספר רב של תותחים גרמניים. נכנסתי לביתי, למען יראו, שכבר חזרתי בשלום הביתה, ורצתי ישר לבית הכנסת, המקום של ה"פנטופל-פאסט", כדי לדעת איך התחלפו המשמרות, ומה יגיד לנו המחר ?

עם כניסתי לפוליש הידוע, המקום בו שכנה כבודה של ההגנה בהתחלתה, בדיוק באותו המקום בא לקראתי קצין צבא גרמני, בלוויתו של פוכבר פריסטופה (האוקראיני שהתפרסם לשימצה בימי היטלר. סיפרו לי עליו, כי בזמן סידור חוטי התייל מסביב לגיטו מלינוב, הוא אשר בדק ומצא שהרווח בין החוטים גדול מדי, ושאפשר דרכם להכניס, חס-ושלום, אוכל ליושבי הגיטו), שהצביע עלי,

כי הנה זה הוא האדם, שעמד בראש ההגנה בעיירה. בו במקום שאל אותי הקצין, אם אני הוא האדם, שעמד בראש ההגנה. אחרי תשובתי החיובית שאל אותי, אם יש לנו נשק, כמה, ואיזה סוג? עניתי לו, שאת המספר המדוייק אינני יודע, אבל חוץ מרובים אין לנו שום כלי נשק אחרים, והוספתי לו: "היות ואנשי ההגנה מטרתם היתה רק לשמור על חיי האוכלוסיה בעיירה, לא היינו זקוקים לכל נשק אחר חוץ מרובים". אז הוא אמר אלי: "תגיד ליהודים, שיביאו את כל הנשק שלהם לקומנדנטורה, מבלי שאצטרך לשלוח את האנשים שלי לחפש את הנשק; אז יהיה יותר גרוע..."

לאחר ההודעה הזאת הכניסו אותי לדירתו של משה אהרן השמש, שזה היה חלק מבית הכנסת, ומצאתי בפנים צעירים אוקראיניים, שעליהם שמרו זקיפים גרמניים. את פשר המאסר הזה אף אחד לא ידע. לי חרה מאוד, שאני הייתי הבן היחיד מצעירי העיירה בין השקצים. כעבור כמה שעות, בערך ב-8 בערב, פניתי לראש הזקיפים והסברתי לו: "היות והייתי בדרך, לא אכלתי כל היום, ואני צמא ורעב, בקשתי ממך שתתלווה אלי לביתי, למען אוכל לסעוד ארוחת ערב." הוא שאל את הממונה עליו, ובהסכמתו הלך אתי לביתי; אכלנו ושתינו וחזרנו למקום המאסר.

התפתחות המאורעות היתה קשה מאוד בשבילי. התברר שכולנו נאסרנו — ואני יהודי מלינובאי יחידי — כדי לעזור לגרמנים, וזה עפ"י הסכם הגרמנים עם האוקראינים. הובלנו ללוצק, ואחרי הרפתקאות רבות לאחר ימים של נדודים, עלה בידי לברוח מכל העסק הזה. חזרתי, בעזרת אבי, למלינוב ומשם העבירוני, לשם ביטחון יתר לעיירה מיזוץ', מקום שם שהיתי אצל קרובי.

ובסיכומו של דבר. ההסכם בין הגרמנים ובין האוקראינים לתת עצמאות לפורעים האוקראיניים, והחרמת הנשק, שנמצא אז בידי אנשי ההגנה על-ידי השילטונות הגרמניים, חרץ את גורלה של ההגנה, ובזה נסתיימה הפרשה המפוארת של ההגנה במלינוב.

והיה כי ישאלך בנך מחר לאמור — מה היה כוחה של ההגנה במלינוב, שהצליחה בכל פעולותיה והחזיקה מעמד זמן די ממושך? תשובה מפורשת אין בפי. דבר אחד יש לציין, שהגורם הכי חשוב היה איחוד הלבבות, רצון כן, משמעת רבה ללא פיקוד וללא התרברבות, בלי פיקודים ובלי מפקדים, ללא קטנים וללא גדולים. דומני, שזאת היתה ההצלחה הכי גדולה. אינני זוכר אף מקרה זעיר שבזעיר שאיש ההגנה יסרב למלא פקודה או חובה וכו'. בהתחלת מאמרנו הזכרנו, שהמתנגדים להגנה התרכזו בעיקר בין יושבי בית המדרש. טענתם היתה: היות שרבי אהרן מקרלין, האדמו"ר, שוכן עפר במלינוב —

זכותו תגן עלינו מכל רע, ואין צורך בכלל בהגנה, ברובים ובכדומה... והמאמין יאמין, כי העובדה שבמשך כל התקופה הזאת, שלא היתה עיירה, שלא טעמה את טעמם של שוד, אונס ורצח, ודווקא במלינוב לא קרה כל דבר רע היה הכול זכותו של האדמו״ר באמונתו יחיה... אבל יש להוסיף, שהגורם העיקרי היתה בכל-זאת ההגנה.

יונתי

יונים הומות מתעלסות באהבים
בין ענפי אלון בעבי היער,
שם ישבנו גם־רוינו דודים,
על גזעו שמותינו חרתנו בתער.

עוד היום האלון שם יתערה
יונים עליו עוד היום יתעלסו
ושמות שנינו כביום הוחקו
על־הגזע שם יתנוססו.

אך יונתי הומייה וסוררת
לא־ידעתי אן־נשאה הרוח,
אל־האלון עוד לא־תוסיף לבוא
בנטות צללים, יום כי־יפוח.

ד״ר שלמה מנדלקרן
(מהספר ״שירי שפת־עבר״)

העלען לעדערער

פאר. שטאטן

אין פיין פון ערשטער וועלט־מלחמה

עס איז געווען אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט מלחמה. א קאלטער ווינטערדיקער טאג, א ברענענדיקער פראסט, א טיפער שניי. די דייטשן דערנענטערן זיך צו אונדזער שטעטל מלינאוו. מ׳נעמט אונדז אלע מענטשען, ארויס פון די הייזער. די סאלדאטן פאקען אונז אריין, ווי סארדינס, אין פולש פונם בית-מדרש. מ׳ליגט אין גרויסע אנקסען — ניט וויסנדיק וואס צו ערווארטען. צוויי ביי נאכט. א בייזער ווינט וואיעט, ווי שדים טאנצן. עס הערט זיך א קלאפן. סאלדאטן מיט ביקסן שטייען. מען באפעלט, אלע זאלן ארויס אין גאס.

ס׳שטייען פורען, געגעבן פון די סאלדאטן: ״פאקט וואס איר קענט אויף די פירען, און איר — קומט צו פוס. די פערד שלעפן זיך קוים אין דעם טיפן שניי, און ווייבער און קינדער שלעפן זיך נאך די פורן אויפן וועג קיין וואַרקעוועטש. יעדענס הענד זיינען פארנומען מיט צידה-לדרך, עפעס עסן פאר די קינדער. מיין מוטער גיטל-פעסיע חוליעס, מיט 4 קליינע קינדער שלעפן זיך וויינענדיקע מיט. אויך מיין מומע שרהקע-פעסיע חוליעס, גייט, טראגנדיק עפעס איןביידע הענד, מיט איר קליין מיידעלע דבורהלע. אפגייענדיק עטלעכע וויארסט קוקט זיך שרהקע אום — ניטא דאס קינד!... עס ווערט א געוואלד, א טומעל שרהקע לויפט אויף צוריק. די סאלדאטן מיט די ביקסן טרייבן איר און זאגן, אז די עסטרייכער ווארפן זייערע ליכט פראזשעקטארן אויף אונדז שוין; זיי וועלען דערזעהען איר גייען, וועלן זיי שיסן. זי קריכט צוריק און געפינט דבורהלען אין שניי א פארחלשטע!

עס איז טאג. מיר דערשלאגן זיך קיין וואַרקעוויטש. מען קומט אריין צו א קרוב בחמן לייב. עס איז קיין שפילקע צו דער ערד ניט צו ווארפן. דארט איז דא מיין זיידע, לייביש גרשונס, זיינע ביידע טעכטער חנה-גיטעל און חיה, און נאך בעזשענעצעס — פאר אונדז איז קיין פלאץ ניטא; און גייען איז ניטא ווהין. געפרווירענע מידע... ענדלעך דערזעט מען א דעקעל פון קעלער — דער איינציקער פרייער פלאץ. דארט לעגט מען א פערינע און מען לייגט זיך אויסגעשעפטע אוועק.

דעם צווייטן טאג לאזט מען זיך אויפן וועג קיין אזיראן. ביז מ׳האָט זיך

אהין דערשלאגן איז א באזונדער קאפיטל. אין אזיראן דערוויסן מיר זיך, אז פון דארט דארפן מיר און מוזן עולה-רגל זיין קיין ראוונע. מיט גרויס מי און מאטערניש האבען זיך אייניקע מיט אונדז דערשלאגן קיין ראוונע. אבער קיין הויז אין ראוונע האָט ניט קיין פלאץ פאר מער מענטשן ; אלע הייזער פארפולט מיט אומגליקלעכע בעזשענעצעס.

שטייען מיר, מיין מוטער מיט די קינדער — שרהקע, איר מידעלע און בתיה-חיה מלכה׳ס, א שוואנגערע פרוי אויף דער צייט און ציטערט נעבעך פון קעלט.

מען זאגט : א גוי דערלענגערט דעם גלות... שטעלט אייך פאר, אז נעבן אונז שטייט אן איזוואשיק און קען רעדן יידיש גלייך מיט אונז. א אוהב ישראל. גיט אפילו געלט דעם רב, ער זאל העלפן ארעמע... און דער מלך אין א מענטשענלעכן געשטאלט נעמט אונז אלע אונטער זיין שוץ. דהיינו, ער נעמט אונז צו זיך דורך אן אונטער-טיר — זיין פרוי, די אנטיסעמיטקע, זאל ניט זעען. דארט גלייכן מיר זיך שוין אויס די מידעביינער.

ארויסקומענדיק אין גאס דערוויסט מען זיך, אז עס איז פאראן א דזשוינט הילפס קאמיטעט פון אמעריקע ; דארט גיט מען ארויס פאקעטן עסן פאר יעדן בעזשעניץ גלייך. שטעלט זיך מיין מוטער אין דער ריי און, גאט צו דאנק, שוין דא וואס צו עסן.

בתיה-חיה מלכה׳ס קריגט ווייען און מיט גרויס מאטערניש געבוירט זי אין קעלער א קינד. דער איזוואשיק האלט אונז ביי זיך 4 מאנאטען און זארגט פאר אונז. זיין נאמען וועט שטענדיק זיין אויף מיינע ליפן.

זומער זיינען די עסטרייכער אפגעטרעטן און מ׳האט זיך, די מערסטע מלינאווער, אומגעקערט אהיים. איך בין געבליבן ביי א קוזינע גיטעל סאטיוועך און זיך געלערנט ביי די זעלבע לערער, וואס אירע קינדער. עס באווייזן זיך אין מלינאוו דאניקענצעס, מיין מאמע וויל מיר האבן נאבן זיך ; איך קום אהיים.

פיל שרעק און לײדן דורכגעמאכט ביז מ׳האט זיך דערשלאגן קיין אמעריקע, דאנקנדיק גאט, וואס דאס אלץ איז געווען אין די יונגע יארן ; מ׳האט דאס געקענט איבערקומען. זאלן שוין די קומענדיקע דורות וויסן פון בעסערע צייטען מיט אן אנטגילטיקן שלום איבער דער גאנצער וועלט, אמן.

ברוך מערען
באלטימאר

א מצוה

— עפיזאד —

געשעען איז עס אין 1921, אין מלינאָוו. געווען זענען דאן אומרואיקע יארען. די ערשטע וועלט-מלחמה איז שוין טאקע געווען פאריבער, אבער בלוטיקע קאמפן צווישן די באלשעוויקעס אין די פוילישע ארמייען זיינען נאך אנגעגאנגען. די קליינע שטעטלעך, איבערהויפט די פויליש-אוקראינישע שטעטלעך, האבן דורכגעמאכט די שרעקן פון ״ארײן און ארויס״ — אט זענען געווען די באלשע-וויקעס און באלד זענען אריין די פאָליאקען. אזוי האט זיך געקאנט בייטן די מאכט עטלעכע מאל אין איין וואך...

מלינאוו איז געווען, ווי עס ווייזט אויס, סטראטעגיש וויכטיק נאך אין דער גרויסער מלחמה, אזוי אז די עסטרייכיש-רוסישע שלאכטן האבן איבערגעלאזט שרעקלעכע סימנים אין שטעטל — חרוב-געווארענע, פארברענטע הייזער. דאס שטעטל איז ניט געווען צו דערקענען. ארויסגעשטארצטע, הויכע, שווארצע קוימענס. די צלמים אויף די קברים פון געפאלענע סאלדאטן אין מיטן שטעטל האבן אנגעווארפן א שרעק.

דאך האבן זיך פיל יידישע משפחות אנגענומען מיט מוט און אנגעהויבן קומען צוריק אין שטעטל און האבן זיך א נעם געטאן מיט פלייס אויפבויען צוריק די חורבות און איינשטעלן צוריק א נארמאל לעבען. געגוג זיין א ״בעז-שעניק״ (פליט) אין דער פרעמד!

און איצט צום ספור המעשה, וואס איז כאראקטעריסטיש פאר יענער אבנאר-מאלער צייט:

געווען איז דאס זומער-צייט. שוין צוויי וואכן, אז דאס שטעטל איז געווען ליידיק. עס הייסט, עס איז ניט געווען קיין מאכט... אונזערע ״סטראטעגיע-קענערס״ האבן פארויסגעזאגט, אז די באלשעוויקעס וועלן נאך קומען צוריק, און אזוי איז טאקע געווען. אין א שיינעם פרימארגן און — וויבאו, זיי זענען דא. די באלשעוויקעס זענען ווידער אריין אין שטעטל — אויף די צוויי הויפטגאסען, דער מארק און די שול-גאס. זיי האָבן זיך אויסגעשטעלט מיט די וועגענער און פערד — אויסגעהונגערטע, מידע, אין שמוציקע, אפגעריסענע קליידער. זיי

האבן זיך באלד גענומען מאכען היימיש אין שטעטל. ריחות פון שוויס פון סאלדאטן און פערד האבן זיך געטראגן אין דער לופטן... דער קעסל, וועלכער האט באלד גענומען קאכן דעם סאלדאטסקען זופ, האט צוגעגעבן א באזונדערן ריח...

א סך זענען צעשטעלט געווארן אין די הייזער. טרעפט זיך, אז א סאלדאט, וועלכער איז באשטימט געווארן צו זיין ביי אונז אין הויז, איז געווען א יידישער בחור פון ראוונע, וועלכן מיין פאטער האט באלד דערקענט. עס ווייזט זיך ארויס, אז מיט צוויי יאר צוריק זענען מיר געווען שכנים מיט זיינע עלטערן אין ראוונע. ער, דער סאלדאט, איז דאן געווען א סטודענט. זיין פאטער איז געווען חזן אין שטאט. אויף דער פראגע פון מיין פאטער, וואס ער טוט אין דעם רוסישן עשאלאן, און ווי קומט א חזנ׳ס א זון צו זיין א באלשעוויק, האט דער יונגערמאן געענט־פערט אין קורצען:

״ס׳איז א רעוואלוציע אויף דער וועלט... מיר דארפן קעמפן פאר א בעסערער און שענערער וועלט... מיין חבר׳טע איז אויך מיט מיר, אין דעם זעלבן עשאלאן... זי ארבעט אין דער קאנצעלאריע״.

״אזוי גאר ?״ פרעגט מיין פאטער. ״האסט א כלה ? איז זי כאטש א יידיש מיידל ?״

״יא, זי איז אויך א ראוונער און איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן צו אונזער קאמף״.

״ווען דו פאלגסט מיר, גרישא, וואלסטו געדארפט שטעלן א חופה מיט דיין חבר׳טע! טאקע דא ביי אונז, מיט היימישע מענטשן, וועלכע קענען דיינע עלטערן״, זאגט דער טאטע. ״א קלייניגקייט, משה׳לע חזן פון דער גרויסער שול ? כ׳לעבען, עס וועט ניט שאדן דיין רעוואלוציע. אנשטאט ארומשלעפן זיך מיט א חבר׳טע, איז דען ניט בעסער מיט אן אייגן ווייב ?״

״איצט איז ניט די צייט זיך אפגעבען מיט אזעלכע קלייניקייטען, ר׳ בן־ציון״, ענטפערט דער בחור, און ס׳איז אויך פארבאטן... איר ווייסט מיט וואס דאס שמעקט ?״

מיין פאטער האט אבער דערפון ניט געוואלט הערען. צוויי טעג האבן מיינע עלטערן געארבעט איבער דעם סאלדאט, געגעבן זיי עסן און טרינקען, כמעט אוועקגענומען פון אונז קינדער דעם לעצטן ביסן פון מויל, מיט דער האפענונג, אז זיי וועלן אפשר איינגיין אויף מיין פאטער׳ס פארשלאג און שטעלען וואס שנעלער א חופה.

און ווי עס ווייזט אויס, האט דאס טאקע געהאלפן. ס׳איז באשטימט געווארן צו שטעלן די חופה וואס שנעלער, ווייל ביז וואס-ווען, אדער דאס פארעל קאן חרטה האבן, אדער דער עשאלאן קאן אפטרעטן.

די חופה האט געמוזט צוגיין שטיל, אז קיין סאלדאט זאל דאס ניט זען און ניט הערן. עס האט ניט געטארט אנקומען צום קאמאנדיר. אז די חופה וועט זיין א ״שטילע״, האט דער חזן ניט געדארפן מורא האבן, ווייל קיין קלייזמער האבן ניט געשפילט, קיין בדחן האט ניט ״באזעצט״ און קיין גרויס גערויש פון לעפל און טעלערס האט זיך ניט געהערט. ס׳איז געווען אן אמת-״שטילע״ חופה.

אין א קליין, שוואך-באלויכטן צימערל, די פאדלאגע נאר-וואס אויסגעשייערט מיט געל ליים לכבוד דער שמחה, איז געשטאנען דער יידישער רויט-ארמייער מיט זיין חבר׳טע אונטער דער חופה און נאכגעזאגט ווארט ביי ווארט מיט א ציטערדיקער שטימע: ״הרי את מקודשת לי״...

ליד חנויות קיפרגלוז והולצקר.

מצילומי א. הררי.

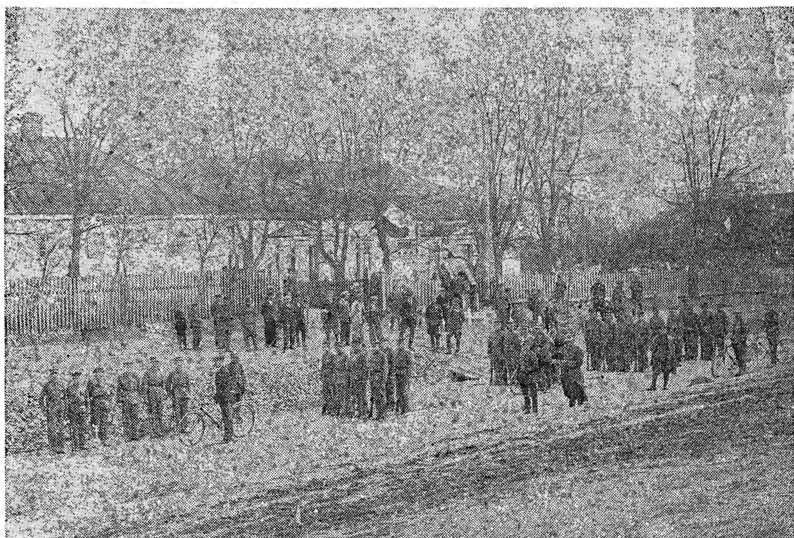
מיין פאטער, ע״ה, איז געווען דער מסדר קידושין. ער איז געווען אנגעטאן אין זיין שווארצער שבתדיקער קאפאטע. זיין פנים האט געשיינט... עס זענען דערביי געווען ר׳ פסח שוחט און נאך עטלעכע בעלי-בתים. מיין מאמע מיט נאך אייניקע שכנות האבן פארשפרייט דעם טיש מיט א ריינעם ווייסן פאפיר און דערלאנגט א פיינע וועטשערע — צוויי הערינג מיט א ברויט, און טיי צו פארטרינקען. אין יענע אומשטענדען איז דאס געווען א סעודה ״כיד המלך״...

נאך דער וועטשערע זענען זיך אלע צעגאנגען צופרידענע... א קלייניקייט, אזא גרויסע מצווה אויפגעטאן. דאס פאר-פאלק איז אויך געווען צופרידן; זייערע פנימער האבן דאס עדות געזאגט. איבערהויפט די כלה, וועלכע האט זיך ניט

געקאנט באהערשן און געלאזט א טרער אונטער דער חופה. זיי האבן הארצליך געדאנקט, געזאגט א גוטע נאכט און זענען ארויס פון שטיבל אין דער פינסטערער נאכט און זיך געלאזט גיין, געארעמט, שווייגנדיקע. זיי האבן געמוזט נעכטיקען אויף די וועגענער, ווייל יעדער מינוט האט געקאנט קומען א באפעל אפצוט־רעטן... אזוי איז טאקע געווען.

אויף מארגען אינדערפרי, מיר קוקן ארויס דורכ׳ן פענסטער, די שול־גאס איז ליידיק... שא, שטיל, ניטא קיין זכר פון קיין סאלדאט... ניט די באל־שעוויקעס, ניט קיין פאליאקן.

פון דובנא האט מען אונדז געלאזט וויסן, אז די פאליאקן זענען שוין דארט די בעלי־בתים... און יידען האבן מורא ארויסצוגיין אין גאס, ווייל זיי שניידן יידישע בערד... די זעלבע וואך זענען אריין צו אונדז קיין מלינאוו בערך 200 פוילישע סאלדאטן. יידען האבן מורא געהאט פאר זייערע בערד... וואס פאר א פנים האט געהאט א ייד אין יענער צייט אן א בארד? אבער ס׳איז געשעען א נס... קיין בארד איז ניט אנגערירט געווארן. מיין פאטער האט דאן געזאגט, אז ער איז זיכער, אז נאר צוליב דער גרויסער מצווה, וואס ער האט געהאט פון חתונה־מאכן דעם יידישן רויטארמייער, איז דאס שטעטל אפגעהיט געווארן פון שלעכטס און די יידן אין שטעטל זענען געבליבן ביי זייערע בערד...

בית המועצה המקומית, מפקד קלעים אזורי.
ביי דער גמינע.

ליפא הלפרין ז״ל
יפעת

נער הייתי...

...כשטיפסתי ועליתי לראשונה בכוחות עצמי על הכיסא, נעמדתי להשקיף על העולם מחלון ביתנו. היה זה בוקר אביב ומבטי נמשך אל שדרת שיחי הלילך, סגולי הפרחים שלאורך גדר הכנסייה. הרחק מעבר לנהר, מבין סבך העצים, הבהיק בלבנוניותו ארמון האחוזה. סמוך לבית הוליכה דרך במורד אל הנהר. בדרך זו עברו מדי יום ביומו — בשעות בוקר ולעת ערב — זוגות סוסים בגוונים שונים: חומים, שחורים, לבנים ואפורים, ולכל זוג רוכב אחד. יש רוכב העובר בדהרה, כשסייח ענוג וחמוד אץ מאחריו. ואחר, אכר מזוקן, כובעו שמוט לו על אוזניו, שתי רגליו מצידו האחד של הסוס והוא מרפה את המושכות ומזמר לו בנחת. רוכב צעיר מחזיק את המושכות בידו האחת ובשנייה זורק אל פיו גרעיני חמניות והקליפות נפלטות מפיו במהירות מפליאה. כך נהגו האיכרים והעגלונים להוביל את סוסיהם אל הנהר להשקאה ולטבילה. ובשובם מן הנהר היתה ה-צפיפות הולכת וגדלה ורעש קריאות הזירוז של העגלונים נמזג עם צהלת הסוסים למהומה נוראה, הנבלעת בענני האבק. אדם וסוס, סוס ואדם — צמד זה השתרש בהכרתי בימים ההם כבלתי נפרד. הצעצוע האהוב ביותר עלינו היה הסוס, והמשחק האהוב — המשחק בסוסים. היה הילד האחד מחזיק בין שיניו חבל — והריהו סוס, והאחר אוחז בקצות החבל ומצליף בשוט...

מרכז העיר היה בכיכר השוק. שם היה מגרש החנייה להמוני עגלות האיכרים, שהגיעו לכאן מכפרי הסביבה בימות הפגרה ונהרו אל שתי הכנסיות — הקתולית והפרבוסלבית. בעגלותיהם העמוסות היו יוצאים אל צומת הדרכים של הערים דובנה, רובנה ולוצק.

במיוחד רבתה התנועה בימי היריד. השכם בבוקר כבר נראו עגלותיהם העמוסות לעייפה של התגרנים, שהקימו דוכניהם העשירים בכל מיני פרקמטיה. זכורים ימי השוק בעיתות הקיץ: קולות התגרנים המכריזים על סחורתם וצלילי תיבות הנגינה של הלהטוטנים נבלעים בהמולת קירקור התרנגולות, געיית הפרות, נהקת החזירים ומצהלות הסוסים. ערב-רב של קולות אדם ובהמה, שטופי זיעה ואבק — — —

לכשגדלתי הייתי רץ לביתה של סבתא פסיה והדוד יוסיל. היתה שם סמטה צרה, בה התאספו כל ה״שקצים״ ובילו את זמנם במשחקים ותעלולים, חומקים מגערותיהם של המבוגרים. היו שם כולם: יוסילי, שלמה׳לי, בנצי פנחסל...

ליוסילי ולי היו מקומות מחבוא ידועים אך לשנינו. בחומת הגדר של הכנסייה היה פשפש ברזל סגור תמיד. כשהצצתי לראשונה פנימה ראיתי את פסלו של הצלוב על הקיר. ידיו ורגליו כפותות היו אל הצלב וראשו שמוט הצידה. בדמדומי הערב נדמה היה כחי.

״מי זה ?״ שאלתי את יוסילי בבהלה.

״שקט, אסור להסתכל״.

״אבל מי זה ? מי זה ?״

״זה... הוי, אסור להגיד; זה האלוהים שלהם״.

״ולמה הוא תלוי שם ?״

״אל תדבר בקול רם. אתה יודע, הוא מתעופף. אבל אין לו כנפיים. בוא, נברח מהר מכאן, הם...״

רצנו לאורך הדרך והגענו לגדר עץ עשויה קרשים. הצצנו מבין סדקיהם. בפנים התהלכו חזירים גדולים ושמנים, נדחקים ומרחרחים. בפינת החצר, על גזע עץ, ישובה היתה דמות משונה, כעין מפלצת. בפרצוף המנומנם שקועות היו עיניים קטנטנות ועצמות הלחיים בלטו. הגוף מכוסה היה כתונת בד מזוהבת והרגליים שלוחות היו קדימה. היד סובבה ברישול נוצה והראש נשמט חליפות לימין ושמאל.

״זהו בנו של שלילקה בזירניק״, לוחש לי יוסילי. ״זהו מין גולם של אדם-חזיר, ותמיד צמא הוא לדם...״.

לפתע זז הגולם ממקומו. נסנו מהרה — — —

בשבת הלכנו אל האגרינק — אותו תל ליד הנהר, שממנו ניתן היה להשקיף על העיירה כולה. עומדים היינו, ויוסילי מספר:

״לפני הרבה שנים עמדה במקום הזה כנסייה גדולה. פעם נסע כאן צדיק גדול מדובנה, וכשעבר ליד הכנסייה המפוארת, התנפלו עליו כלבי הגראף הגדולים, ששמרו על הארמון אשר ממול. דומה היה ליהודים שנסו ממצרים — לפניהם הים, מאחריהם המצרים ומן הצדדים חיות טורפות. רץ הצדיק לעבר הכנסייה וקרא: ״שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו, כי חרם הוא!״ כך אמר, ושנה, ושילש... פצתה האדמה את פיה והכנסייה וכל אשר בה נבלעו בתוך האדמה והתכסו עפר״ — — —

פעם, בשעות בין-הערביים, פרץ יוסילי אל ביתנו במרוצה:

"תראה, השמיים... כמה אדומים!..".

"כמו להבה של אש", אמרתי.

"כמו דם. כמו דם ואש. שמעתי שדברו. אמרו — תהיה מלחמה. דם ואש הוא סימן של מלחמה...".

מבוקר עד ערב הולכות היו השיירות. חיילים עם רובים וכידונים צועדים היו ועגלות עמוסות נוסעות בעקבותיהם. עגלות רתומות לשישה סוסים נשאו את התותחים. וגם פרשים היו. כולם הלכו בדרך הגדולה אל ברסטצקו.

מלאי התפעלות היינו עומדים להביט במראות. ביחוד שבו את לבנו הדוכסים. אלה נפלאו בעינינו אפילו מן הפרשים. גם תוך שנתי הייתי ממשיך לשמוע את הצעדה הבלתי פוסקת של סוסים ואנשים.

שמחתי שמחה גדולה. כולם קנו סוסים ועגלות. אפילו אבא. "קשטן" היה סוס נחמד ואף לי הרשו לרכב עליו.

בכל יום היה יוסילי מופיע ובפיו חדשות מסעירות:

"בוא מהר לראות. נוסעים בזניקים (פליטים)... אומרים, שאלה יהודים מברודי... ראיתי את אמא מוחה דמעה, אך יוסילי ואני שמחנו: הנה יש גם יהודים כמו הצוענים...".

"אולי ניסע גם אנחנו כמו צוענים", לחשתי ליוסילי. "הוי, כמה יהיה נחמד...".

בבוקר אחד עמדתי מול חזית ביתנו, מצפה לבואו של יוסילי. ואכן, לא ארכה השעה והוא בא במרוצה, צועק ממרחק:

"ישרפו את הגשרים!"

רצנו לראות. השתוקקנו להביט בגשרים בוערים, וכעסנו, שלא עלו מהם להבות. אלא שבאותו הלילה, כשהתעוררתי, ראיתי את אבא ואמא אורזים הכול. אור היה בחדר ונדמה היה שאמא בוכה. נרדמתי שוב.

כשפקחתי עיני בשנית היה מעלי לילה אפל. יושב הייתי במרומי עגלה ורוח קרה מצליפה על פני. ים ניצוצות אש בער.

"אמא, אש! בעיניים אש! א—מ—א — — —"

"זה רק זרקור", הרגיעה אמא בקולה השקט. "אבל הם לא יירו בנו, אנחנו פליטים. ואל תשאל למה הכול בוער ואדום. אלו הן דליקות. ושם, גם הבית שלנו בוער. הכול איננו עוד — — —".

ג. גאלדבערג
דזשעקסאן-הייטס

פונם אמאליקן מלינאווער לעבנסשטייגער

זכרונות. ס׳קומען מיר אקעגן פריינט און באקאנטע, צעשטראלטע און צעשמייכלטע, לעבעדיקע, פריילעכע, גליקליכע ... און צוזאמען, מיט געזאנג אויף די ליפן, מארשירן מיר אין גראפס וואלד אריין צו רייסן גרינע אגרעסן, קלויבן צינעצעס, טרוסקאווקעס און וויינפעלעך ... אלע הערצער קלאפן צוזאמען, ריטמיש און האפנונגספול. און אט האט שמואליק מענדעלעס, פול מיט אספיראציעס, וועלכער האט זיך נאר-וואס אומגעקערט אהיים פון א ישיבה אין דער פרעמד, געמאכט א פארשלאג צו שאפן א טרופע אמאטארן. און מיט פלאם איז מען טאקע צוגעטראטן שאפן די דאזיקע טרופע.

די טרופע איז באשטאנען פון דבורה בערגער, פייגעלע שלומ׳ס, פייסע זוטעלמאן, העניע חיה-מלכה׳ס, גרשון גאלדבערג, פעסע ראניעס, איציק יענטע-ברײנדל׳ס, שאול דעם אייבבינדער, שרהקע שולמאנס און מלכה, יהודה-לייב למדנס א זון, פון א גרויסער מיוחסדיקער משפחה, די ברידער הערציק און שמעון, די שוועסטער חיה׳קע און פעפע און שמואליק מענדעלעס אליין, דער נישט געקרוינטער רעזשיסטער, האט אנגעהויבן אויסטיילן און צופאסן יעדן זיין ראל. אלס גרימירער האט זיך אויסגעצייכנט אין דער גרופע יאקל צירולניק. די הכנסות זענען געווידמעט געווארן ארעמע און קראנקע.

אין חדר. דעם דור אונזערן האבן אויפגעשטעלט די שטרענגע מלמדים און לערער, וועלכע האבן זיך ממש מקריב געווען פאר די תלמידים און איינגעפלאנצט אין זייערע הערצער די שענסטע אידעאלן און אידעלע און עטישע פרינציפן, באזירט אויף דער הייליקער תורה. און הגם זייערע שיטות זענען געווען פארעל-טערט, אממייסטנס באזירט אויפן קאנטשיק, פלעגן זיי דאך ארײנשטופן די תורה אין קאפ אריין . . .

כ׳געדענק די עקזעקוציעס פון דעם רבין, וועלכער פלעגט ארײנקאנטשיקן אין אונטערשטן, באקעטן טייל פונעם תלמיד, און די אנדערע פלעגן זיך אויסשטעלן אקעגן פלאסקן מיט די הענט, און דערביי צוזינגען:

געשמיסענער
מיט אלע שיינע ברכות,
מיט איין קאפ, וואס איז גרויס
אין צווייטן קאפ ארויס...

און די קליינע תלמידים-סטודענטן האבן קיין בויקאטן נישט געמאכט, פון פראטעסטן נישט געוווסט, נאר שטיל געשלונגען די לויפנדע טרערן, צערדרוקט אין זיך די בושה און... ווייטער פארגעזעצט דאס לערנען. און דאך האבן די דאזיקע מלמדים ארויסגעלאזט אויף דער ברייטער וועלט א גאנצע ריי פון תלמידי-חכמים און גאונים.

הייַנט ווי קאן מען פארגעסן א וואך ביי א קימפעטארין, ווּהין מ׳האט געפירט די קינדער אויף קרישמע (קריאת-שמע) זאגן פארן ברית און די באבע לייבציכע פלעגט טיילן יעדן קינד א לעקעכל. ס׳האט קיינמאל נישט געטראפן, אז איינעם זאל געלונגען כאפן צוויי קיכעלעך דורך א ליגן, למשל, אז זיין קליין ברודערל איז קראנק... סיידן, אז א כוואטסקע יינגל פלעגט געלונגען אויפבונדן איר ברייט פארטוך, ווו זי האט געהאלטן דעם אוצר, און די קיכעלעך האבן זיך דאמאלט צעשיט אויף דער ערד — און קינדער האבן געכאפט...

גוטקעלע מלמד איז געווען זייער שטרענג צו די קינדער; ער פלעגט שמייסן, קנייפן, שלאגן, זעצן אנברחמנותדיק. אויך משה מלמד ביים חומש און הערשל מלמד ביי דער גמרא זענען אויך געווען גאנץ שטרענג — זיי פלעגן אויך נישט זשאלעווען קיין פעטש, קיין קלעפּ פון דער פולער האנט. ביי אהרן גלעזער, א למדן מופלג, האבן געלערנט די פני, די סמעטענע, פונם שטעטל: דער שרייבער פון די שורות, שיקע משה-נחמנס, דוד ניסעלעס, חיים איציקלס א.א. אויך ביי רב אהרן-שמואל, דעם לערער, האבן געלערנט יינגלעך. מאטל טשיזשיק איז געווען ממש א ״מערדער״, א שטרענגער מיט דיסציפלין: ער פלעגט צווינגען לערנען תנ״ך אויף אויסווייניק און פארן קלענסטן חטא פאטשן אין פנים אריין... און פונקט ביי אים האב איך געדארפן לערנען צוזאמען מיט אלף כץ, יצחק למדן ע״ה.

פון די אריסטאקראטישע לערערס געדענק איך נאר צוויי — דאס זענען געווען שמואל כץ, העניע אהרעלעס, און נחום שווארץ, חיים פרצס זון; זיי האבן שוין באשטראפט די פארזינדיקטע קינדער נישט אויפן הוילן לייב, נאר מיט א הילצערנער ליניע אויף די פינגער און הענט...

און מערקווירדיק, ביי דער דאזיקער אייזערנער דיסציפלין און פיזישער באשטראפונג, האבן די דאזיקע מלמדים און לערער דערצויגן א דור פון שטאלצע און ווירדיקע יידן, געזעלשאפטלעכע עסקנים, מענטשן וועלכע האבן מיט זייער קולטור און אינטעלעקט דערגרייכט די העכסטע שטאפלען פון געזעלשאפטלעכן לייטער, מענטשן מיט א וועלט-נאמען אויף א סך געביטן פון קולטור און ציוויליזאציע — צווישן זיי: שלמה מאנדעלקערן, יצחק למדן, אלף כץ א.א.

יא, ס'בענקט זיך נאך דער שיינער כלה — מלינאוו. דארט איז געשטאנען מיין וויגעלע; פון דארט האב איך געשטעלט מיינע ערשטע טריט אין דער גרויסער וועלט אריין. אין מיין גרויסן געראנגל און וואגלענישן, אין אלע גילגולים און עטאפן, וואס איך מיט מיין משפחה האבן דורכגעמאכט — האב איך מלינאוו געטראגן אין מיין הארץ... דו, מיין שטעטעלע, ביזט געווען מיין נר-תמיד, וואס האט מיך באשטראלט און געווארעמט מיין לאנגן גלות וועג, ווי דער עמוד-האש ביי די יידן אין מדבר. רעספעקט פאר דיר, מיין שיינע מלינאוו, מיין טרייסט און נחמה.

קבוצת צעירים בטיול על ה"גריניק".
א גרופע יוגנטלעכע.

אהרן הררי

מהווי בית הכנסת

מלבד לתפילה בציבור וללימוד פרק משניות שימש בית הכנסת הגדול מרכז למיפגשים ולשיחות חולין. בימי חול היו מתכנסים רק לבית הכנסת הגדול ובערבים היה מלא מבקרים. בהפסקה בין מנחה למערב פרשו הלמדנים מי לשולחן בפינה זו ומי לפינה אחרת ועיינו בספרי הקודש. אחרים התרכזו במעגלים מעגלים וניהלו ביניהם שיחות בענייני דיומא. מה לא היה מדובר שם? מסחר, מיסים, פוליטיקה וסתם רכילות. והיו הדברים מעניינים מאד. היו רבים שבאו לא על מנת להתפלל אלא סתם ככה לשם מפגש רעים. בשבתות, לרוב לפני קריאת פרשת השבוע, היו מפסיקים לזמן מה לשם סידור ענייני קהל שוטפים. ראש הקהל היה דופק בשולחן, מודיע משהו — ונשמעו צעקות מפינות שונות והרעש הלך וגבר. הציבור התווכח ללא סדר ובקושי אפשר היה לשמוע ולהבין מה "הולך" שם. לימים היתה מתפתחת אווירה מחוממת עד לתגרת ידיים.

אחרי תפילת מעריב התקיים פעמיים בשבוע חוג ללימודים, על פי הספרים של חפץ-חיים וכו׳, ליהודים, שאינם יודעים פרק במשניות; הנהיג אותו ר׳ אליעזר השוחט ז"ל, אביהם של יהודה, יעקוב, דבורה וחייקה, הנמצאים בארץ. החוג הזה התנהל לפי דוגמת שיחת קבוצת בוגרים בקן "השומר הצעיר". היות ובית ר׳ אליעזר היה בית ועד למנהלי התנועה, שם התקיימו הישיבות וההכנות, ולפעמים גם שיחות בוגרים להשתלמות עצמית, והוא עצמו התייחס אלינו באהדה רבה — יש לי יסוד להניח, שהעתיק את הדוגמא מאתנו...

בית הכנסת שימש גם אולם בשביל אספות עם; שם נאמו שליחי הקרנות הלאומיים, דרשנים למיניהם, חזנים שבאו מהחוץ לקונצרט, אסיפות בחירות לקונגרס הציוני ובחירות שונות.

בשבתות ובחגים היה בית הכנסת מלא מפה לפה. הבעלי-בתים ישבו כל אחד על מקומו הקבוע, המכובדים שבהם ישבו לאורך הקיר המזרחי. לעומתם היו מתפללים רבים מחוסרי מקומות מיוחדים וישבו על ספסלים רגילים או עמדו והתהלכו מחוסר מקום. יהודי "עמך" ישבו מאחור. הנוער והצעירים הצטופפו ליד הכניסה ובפלוש והיו מדברים בקול רם ומקימים רעש, דבר שהיה מרגיז באופן קבוע את יושבי המזרח. לא פעם נשמעו קריאות מספסלי המזרח לעבר הצעירים: "שקצים החוצה!" אך זה לא היה מועיל בהרבה. הצעירים שלא יכלו

לשאת את העלבונות, השיבו במעשי "נקמה" לבעלי בתים: היו נוטלים את המגבת מכיור ה"אשר-יצר", שהיתה תמיד רטובה, מגלגלים ומקפלים אותה לפקעת וזורקים אותה ללא אבחנה על ראשי היושבים במזרח. היתה קמה סערת רוחות, אך את הזורק לא גילו. זה נעשה בזריזות כזאת שקשה היה בצפיפות להבחין. וגם לא היתה הלשנה. ספר לי יחיאל שרמן, שבצעירותו השתייך לאותם הצעירים, שהצטופפו ליד הפלוש ויושבי המזרח מנסים להשליט סדר וגם הוא ספג "שייגיץ החוצה!" בין הקוראים היה גם אבי ז"ל. ופעם בעברו על יד ביתנו וראה את המיחם רותח ומוכן לתה, ניגש בלאט ופתח את הברז... המיחם התרוקן והתקלקל, כמובן. היה זה גם-כן אחד ממעשי "הנקם" על קריאות הגנאי "שייגיץ החוצה!"

מדי פעם היה מבקר בעיירה איזה רבי, שלא ידעתי את ייחוסו החסידי. היו באים רביים דחסידי אוליק, טריסק, סטולין וכו'. סעודות ערב שבת, שבת ושלש סעודות היו נערכות בבית הכנסת הגדול ברוב עם. ואנשים מכל השכבות והגילים היו באים לחזות, לשמוע דברי תורה מפי הרבי ולזכות משיריים של הסעודה. ערב-ערב, במשך השבוע, היה הרבי מקבל קהל בבית האכסניה שלו, הגבאי היה כותב פתקאות שבתכנן היו משאלות בריאות, פרנסה, שידוך מזהיר לבת, הריון קרוב וכו'. מלבד קריאת הפתקא היה הרבי משוחח אישית עם המבקר(ת) — והיתה בכך בודאי השפעה פסיכולוגית רבה על המבקר. להקפות שמחת-תורה היו באים ילדים, נשים וטף לנשק את התורה. הקהל הצטופף שעה ארוכה עד גמר ההקפות. בשמחת תורה אחרי התפילה נערכו קידושים בהתאם למעמד. יהודים שתו יי"ש לשכרה, לקיים את המצוה "ושמחת בחגיך" "ויין ישמח-לבב אנוש..." השמחה והצהלה עברו כל גבול. רקדו על שולחנות, שרו וזימרו עד ניחור הגרון. הצעירים שבחבורה היו מתכנסים בבית ר' הערש הולצקר וערכו קידוש בסגנון מודרני משלהם, בנוכחות המין היפה, שערכו את השולחנות ודאגו לצד הגאסטרונומי.

בשבתות בין השמשות בקעה מבית-הכנסת שירה חסידית ערבה, היו אלה שירי החסידים ל"שלש סעודות". השירה היתה הרמונית, שקטה וללא זיופים. אחדים מהשירים הללו מושרים עתה בארץ, במהדורה חדשה ובנוסח שונה.

סאניא און מענדל טייטלמאן
חיפה

יום־טובדיקע טעג אין שטעטל

כמעט אלע הונדערט פראצענט מענער פון אונזערע שטעטלעך פון דער מלינאווער קהלה, אזוי ווי אין די אלע אנדערע קהילות פונם גלות, פון דעם יונגסטן ביז דעם עלטסטן, זענען געווען רעליגיעז געשטימטע, און אפגעהיט די יידישע מסורת, ווער מער און ווער ווייניקער. אלע מענער, פונם שול-עלטער ביז די זיידעס, זענען געקומען דאווענען אין בית-הכנסת. דער גרעסטער טייל פלעגט קומען אויך פארנאכט צו מנחה-מעריב. און גלייכצייטיג, ווער א שיעור אין גמרא, און ווער א שיעור אין משנה, וכדומה. אנדערע געכאפט אביסל א שמועס מעניינא דיומא, מסחר, מלאכה, סתם כל מיני מקרים מקומיים. דאס איז געווען דער סידור פון א וואכנדיקן טאג, אין מלינאוו און מערוויץ, און אין אלע ארומיקע שטעטלעך. שבת און ימים-טובים, האט דער גאנג אין בית-הכנסת, און דאס גאנצע אויסזעען פון שטעטל ביז די לעצטע פאר יאר, געהאט אן אויסזיכט ווי ירושלים דלמטה, דהיינו, אין אונזער שטעטל ווי אין אלע ארומיקע שטעטלעך, כאטש וואס נאר די יידישע פאר געסלעך זענען געווען באזעצט פון יידן, אבער ארום און ארום איז געווען אגאנץ גרויסע איבערוועגענדע מערהייט גויים, האט דאך געהערשט אין די שטעטלעך א פאלקאמענע שבת-רו. מען האט נאר ווען-ניט-ווען געזעען דורכפארן א גוישע פור, אבער אינם שטעטל אלעס שטרענג געשלאסן אויף שלעסער, אלץ רוט שבתדיק. יעדער נאך זיינע מעגלעכקייטן געקליידעט בגדי-שבת, און אין די פרימארגן שעהן, ביז מיטאג, אין בית-הכנסת. אזוי איז אויך די ווייבער-שול געווען פול פון פרויען אין יענער צייט.

נאך דער תפילה אלעס ביי זיך אין דער היים שבתדיק, יומטובדיק, מיט גוטע מאכלים, און ווער נאך, לויט דעם מנהג, האט געבראכט אן ארימאן, אלס אורח צום מיטאג. דער מיטאג איז געווען מייסטינס געמאכט פון טשאלענט מיט פעטע מאכלים. מאנכעס מאל האט מען געמאכט קידוש אין שול, אדער בחברה אין א פריוואטע שטוב,און אמאל גאר א שמחה קדוש, א בר-מצוה, חתן, ברית, וכדומה. און ווען עס איז אונטערגעקומען א יום-טוב, האט זיך יעדער יום-טוב געהאט זיינע נעבן-זאכן, צ.ב.ש. **פסח**, מיט זיינע הכנות פון קאלכן, כשרן, מצות באקן, און שמאלץ און אייער פארבערייטן, און נאך אייניקע קלייניקייטן. אויך

בגדים על פי רוב זענען געמאכט געווארן אויף יום-טוב. ווי געוויינלעך, האט פסח געקענט זיין אין אונזער אלטער היים מיט איר קאלטן קלימאט, א גאנץ קאלטער און נאסער. דאגעגן, שבועות, פלעגט מען זאגן, איז נאך קיין גלייכן צו אים ניט געווען — שיין, ווארעם, ליכטיק, טרוקן, גרויסע טעג גרין ארום און ארום, און מען עסט כל מיני מאכלים, מילכדיקס און פליישיק, און טראדי-ציאנעלע בלינצעס אלס פאלקס-מאכל. בקיצור, זייער פריילעך דער יום-טוב, מער פון אלע אנדערע, און אפילו לענגערע יום-טובים.

ווי באוואוסט, אין חוץ-לארץ האט יעדער יום-טוב, אן אויסנאם געהאלטן געווארן מינימום 2 טעג. דערנאך זענען נאך א לענגערן איבער-רייס, אנגעקומען די ימים-נוראים און סוכות. איז ווי געוויינלעך ראש-השנה און יום-כפור, מיט זייער גאנצן טראסק פון סליחות, און עשרת ימי תשובה, און כפרות שלאגן, און פאסטן, אריין אין שטעטל מיט דעם ערשטן שופר-בלאז פון חודש אלול. שוין פון אנהייב חודש אלול, האט זיך געפילט אין די שטעטלעך א תשובה שטימונג.

געוויינלעך, שטרענגער האט דאס אלעס אויסגעזעען אנפאנגס יאר הונדערט, ווען מיינע עלטערן און די זיידעס ע״ה האבן נאך געלעבט. עס איז דאן באמת געווען א חרדה ואימת יום-הדין אין אונזערע שטעטלעך, און דער פארלויף האט געהאט א ברייטן פארנעם, מען וואלט געקענט דערציילן זייער אסך.

אנדערש האט עס שוין אויסגעזעען אין די דרייסיקער יארן פון דעם יאר-הונדערט, שוין מער ניט מיט אזא פחד און חרדה, אבער, נאך אין די ראמען פון רעליגיעזן סדר און טראדיציע. דאגעגן סוכות און שמחת-תורה, דא האט שוין דער גאנצער עולם, אן אונטערשיד, געפייערט ברוב עם ופאר. אויסער די טראדיציאנעלע סוכה, וואס האט ביי יעדן אנדערש אויסגעזעען, האט עפעס אויך א גוטע שטימונג געהערשט, כאילו מיר האבן טאקע אראפגענומען דאס גערעטעניש פון אונזערע פעלדער, און מיר געניסן פון גאטס גאב מיט דער ברייטער האנד. הגם אין אסך משפחות האט מען געבעך מיט אומעט דערווארטעט דעם קאלטן ווינטער, ניט זייענדיק פארבארייטעט מיט האלץ און ווארעמע בגדים, און טאקע קארטאפל אויך, אבער אין אלגעמיין, איז דאך געווען א גוטע שטימונג, און מען האט טאקע געפראוועט שמחת-תורה ברוב פאר, מיט שארפע געטראנקען און גוטע געבעקסן, און פארשידענארטיקע פליישן. די פייערונגען האבן זיך אנגעהויבן באלד נאך די הקפות אין שול, דער רוב הקהל האט זיך נאך די הקפות אין שול ארומגעזעצט ארום געדעקטע טישן, פול מיט לעקעך און בראנפן, און כטוב לב האדם ביין, האט מען זיך אנגענומען אקסל ביי אקסל, הענד אין הענד געפלאכטן און אין א גרויסער ראד ארום דער בימה מיט געזאנג

שעהן לאנג געטאנצט. די דבקות און אהבת-ישראל איז ניט צו באשרייבן. איך געדענק נאך פון מיינע קינדער-יארן, ווען מיין זיידע, ר׳ אשר ע״ה, פלעגט די שמחה פון שמחת-תורה פראוועזן ווי א גרויסע שררה אין יענער צייט, און אלעס אין דער רוסישער שפראך. (עד היום פארשטיי איך ניט — פארוואס עפעס נאר אין דער רוסישער שפראך? ...). און ער פלעגט אננעמען מיט דער לינקער האנד די לאנגע בארד פון הרשיל גאלדענבערג ע״ה, און די רעכטע האנד געהאלטן גרייט אויף אים צו פאטשן, און טאקע פאר יעדן נישט פינקטלעכן נאכזאג אים, אריינווארפן א גרויסן פאטש אין פנים און זאגן אויף רוסיש: ״טאליס און תפילין, פאדרוקו וואזמי, בעלאיא רובאחא איוו סומקו וולאזשי, א דא טריסקא פאידו!״ און דאס אזוי איבערחזרן עטלעכע מאל מיט כונה. און ארום אים זענען מיר אלע געשטאנען מיט פרייד, און געקליבן תענוג פון דער פריילעכער שפיל, און נאר באדויערט, וואס אויף אזא פרייד דארף מען ווארטן אגאנץ קיילעכדיק יאר (זעט אויס, אז קיין אנדערע דאגות איז ניט געווען...).

נו, און מיר. ווען מיר זענען שוין גרעסער געווארן און אביסל אפיקורסישער געשטימט, האבן מיר זיך שוין געמאכט א ציוניסטישן מנין שמחת-תורה, מיט נדרים לטובת קרן-קימת, און דאס איז נאך אפילו געווען אביסל געגן דעם ניט פרומען סדר. און ווען די שמחה איז שוין געווען בעיצומה, האט מען אלע צוזאמען גענומען מאכן באזוכן מבית לבית, געוויינלעך מיט געזאנג און מיט פארשידענע אויסרופן, ווי למשל: ״צאן קדשים״ און ״לשנה הבאה בירושלים״ א.א. און פאר דעם ענדיקן דעם יום-טוב, האט מען זיך אלע צוריק פארזאמעלט אינם בית-כנסת, און געדאוונט א מנחה מיט אלערליי טענער פון פארשידענע יום-טובים, און דעם חזן אנגעטאן ווי א פארשטעלטן, אבי פריילעך זאל זיין! איין זאך, וואס עס איז כדאי דא צו דערמאנען, אז דאס איז געווען דער איינצי-קער יום-טוב אין יאר, ווי די שמחה איז געפראוועט געווארן ברוב-עם, מענער און פרויען צוזאמען, בלי שום הקפדה מצד זקני העדה. אנדערש איז דאס געווען אגאנץ יאר, שטרענג סעפאראט. אויך צו ענדע פלעגט נאך אמאל, מיט יארן צוריק, ארויפגיין אויפן דאך א ייד מיט א טלית און לולב, און זיך זעצן אויפן קוימען און שאקלען מיט אים, און אויסזינגען פארשידענע אריעס פון די תפילות, און פארענדיקן שאקלענדיק מיטן לולב: ״איך האב שונאים אין מזרח, מערב, צפון, דרום, איך האף צו דיר פון אויבן, אז אלע וועל איך האבן אין דער ערד...״ די כונה אויף דער מלכות-הרשעה, פון די צארן מיט זייערע אנטי יידישע גזירות.

פארענדיקט די הויפט ימים-טובים איז דורכן יאר געווען נאך, ווי געוויינלעך, די אזוי גערופענע ״יום-טוב אין דער וואכן״. אלס ערשטער איז געווען דער

יו"ט חנוכה, מיט זיינע רעליגיעזע פארמען אין בית-הכנסת, אבער אויך אין די הייזער האט זיך געשאפן א פריילעכע יום-טוב-דיקע שטימונג. ערשטנס איז דאך געווען א פאלקס-מאכל לאטקעס, וואס מען פלעגט עסן ספעציעל חנוכה, ווי אויך די טראדיציע פון א קערטיל שפילן אין חנוכה; דאס לעצטע ניט איבעראל. און אזוי איז אויך געווען ט"ו בשבט (ראש השנה לאילנות), ווען עס איז געווען א מצוה צו עסן פון פירות-הארץ, ווי באקסער און פייגן, אין דעם איז געווען מער כונה ווי צערעמאניע... ביז עס איז אונטערגעקומען דער יו"ט פורים. פורים, איז אויך פון די ימים-טובים אין דער וואכן, אבער עס האט זיך געלאזט פילן אין אלע היינזיכטן, אז דער יום-טוב איז א חשובער. שון ניט רעדנדיק פון דעם, דאס אין די אלע ימים-טובים אין דער וואכן, איז געווען דורכגעפירט א קרנות אקציע, האט פורים פארנומען דעם אויבן-אן פון אלע וואכנדיקע ימים-טובים. ווי געוויינלעך האט זיך פורים אנגעהויבן מיט א תענית, אבער שוין אין דעם זעלבן אוונט, געלייענט די מגילות און געקלאפט המנען מיט אלע כוחות, און געפילט בשעת-מעשה, אז מען איז זיך נוקם אין אלע המנס פון אלע צייטן. געקומען א היים פון דער שול, א פורים יום-טוב-דיקע שטימונג אין אלע הייזער, און אין אלע היינזיכטן יו"ט אין דערוואכן. צו מארגענס, ווידער אין בית-הכנסת צו דער מגילה, און צוריק א היים צום יום-טוב-דיקן טיש, און פארנאכט — סעודת-פורים. איך וויל דא מיט שבח דערמאנען, אז חוץ די יום-טוב-דיקע שטימונג, איז דאס שלוח-מנות שיקן אייגער צום צווייטן געווען א שיינע טראדיציע אין יענע צייטן. כמעט די גאנצע יידישע באפעלקערונג פון שטעטל, איז אוועק אויף זאמלונגען לטובת כל מיני צרכים וקרנות, און יידן האבן געשפענדעט ביד פתוחה, ולמעלה מהיכולת, אזא מנהג איז עס געווען אין אלע מזרח אייראפעאישע גלות לענדער.

מער קיין וואכעדיקע ימים-טובים איז נישטא, אויסער תשעה-באב. הגם דאס איז א טרויער טאג, אבער אין בית-הכנסת איז ער צוזאמען מיט דעם פאלקס-טרויער פארוואנדעלט געווארן אין א מין משונהדיקע לאגע: אבל איז אבל, אבער ביי יונגע מענטשן האט זיך אויך אריינגענארט אביסל געלעכטער אויף די ליפן מיט דעם מנהג פון ווארפן שטעכיקע באזשיקעס איינער דעם צווייטן, און ווי איז געווען צו דעם יידן מיט דער לאנגער בארד, וואס האט עפעס ניט נוהג כבוד געווען די יוגנטלעכע — אלע באזשאקעס פון יעדן זענען שוין געווען ביי אים אין בארד, און ס'איז ניט מעגליך געווען זיי אויספלאנטערן... נו, ווילסטו אדער ניט, מוזטו געבן א שמייכל.

די שמשים פון די בתי-כנסת אין אונזערע שטעטלעך זענען געווען געבוירן מבטן ומלידה צו דעם פאך, וועלכע איז אגב קיינמאל קיין גליקלעכע פרנסה ניט

געווען. על פי רוב זיך באגנוגענט מיט א וווינונג אין בית-הכנסת בצמצום, און פרנסה בצמצום. און עד היום ווייס איך ניט, ווי אזוי דער מין מפרנסים האט געלעבט, און נאך דערצויגן קינדער, און צווישן זיי אויך בעסערע קינדער. מיט וואס זיי האבן זיי דערנערט און דערצויגן ווייס איך ניט.

עס זענען געווען נאך אייניקע שמחות בשייכות אין א בית-כנסת, דאס זענען געווען ביי אומבאשטימטע געלעגנהייטן, דהיינו, ווען רביס פלעגן קומען אין שטעטל, אדער א ספר-תורה אריינגעפירט אין בית-כנסת, אדער א בר-מצוה און א חתן-אויפרוף. ווי אויך פון צייט צו צייט האט מען דארט געהערט פארטייאישע רעדעס איבער ציוניזם, פון וועלכע איך געדענק נאך פארשידענע פארלויפן פון זיי, און אויך דאס האט אריינגעבראכט לעבנס פרייד.

און דערביי וויל איך דערמאנען א פארלויף אין מלינאוו, אין א געוויסן שבת, ווען פון מיזאטש איז געקומען א רעדנער, בעת אין ארץ-ישראל איז פארגעקומען דער סטאבסקי-ארלאזאראוו פראצעס. שטייענדיק אין א טלית ביים ארון-קודש, כדי אין פאל פון מסירה, הייסט עס א רעליגיעזע רעדע... און אין זיין צעהיצטער רעדע מיט פאטאס האט ריבע ליטוואק ז״ל אראפגעשריגן פון דער ווייבערשער שול ״שקר!״. נאר א צווישנרוף, און דער עולם איז געווארן אנגעצויגן, און עס האט זיך באלד געשאפן צדדים, און ליהודים... עס האט גענוג געדויערט ביז די געמיטער האבן זיך איינגעשטילט, דער רעוויזיאניסטישער רעדנער, האט שוין מער ניט ממשיך געווען. אזעלכע פארלויפן זענען געווען א גאנץ אפטע דערשיינונג. אחוץ איבערבליקן און מיינונגס פארשידענהייטן, וועלכע זענען אין פארשידענע פלעצער פון שטעטל געווען געפירט צווישן הברים פון די ציוניסטישע שאטירונגען, רעכטע, לינקע, א.א. זענען אויך אין בית-הכנסת, ביים ווארעמען אויוון, געפירט געווארן א שמועס פון עלטערע בעלי-בתים, אויף די זעלבע טעמעס, פון וועלכע מען איז קיינמאל צו קיין אייניקייט ניט געקומען.

אנדערע שמחות, אין וועלכע עס זענען געווען באטייליקט אלע שיכטן פון דער ארטיקער באפעלקערונג, איז געווען א חתן-אויפרופן זיך. איז שבת אין שול א קידוש געפראוועט, אנדערע האבן נאך אויף דעם מוסיף געווען אין דער היים, מיט די זיי מער נאהענטע, אויך א קידוש. דאס זעלבע איז אויך געווען א ברית, און מיט א גרעסערן טראסק איז געווען געפראוועט א ספר-תורה אריינפירן אין בית-הכנסת. אבער דאס איז געווען א זעלטנהייט, איין מאל אין

עטלעכע יאר, און ממילא איז די שמחה געווען באגלייט בתופים ובמחולות, אין וועלכן עס האט אנטייל גענומען דער גרעסטער טייל פון דער ארטיקער באפעלקערונג.

א וואכן-שמחה איז אויך געווען איבערהויפט ביי חסידים פון שטעטל, ווען דער רבי זייערער פלעגט אין א איינמאליקן יערליכן באזוך זיך באזעצן צו גאסט אין שטעטל. זיין אכסניה פלעגט שטענדיק זיין ביי פייביל בערגער, ביי דעם בית-כנסת, און אנשי שלומנו האבן שוין פאר אים ספעציעל געפראוועט א וואך-יום-טוב. אינם לויף פון זיין אויפהאלטן זיך אין מלינאוו, פלעגן די חסידים זיינע אים באזוכן אין זיין אכסניה, און אייניקע האבן אים אויך איינגעלאדן אויף א בקור-בית, על פי רוב האט עס געטאן מיין שוואגער נחום טייטלמאן. און געוויינלעך, ווי דער רבי פלעגט זיין, זענען חסידים געקומען, בכדי להנעים את הערב, און עס איז געווען גאנץ אינטערעסאנט און פריילעך. עס איז כדאי דא צו דערמאנען, אז אין א געוויסן שמועס מיט דעם רבין, האב איך אליין געהערט, אז ער איז געווען פאר עליה לארץ ישראל. ניט ווי אנדערע רביס, וועלכע זענען געווען קעגן. מיט א וויזיט האט דער רבי אפגעשטאט אויך אין מערוויץ, ווייל פאר דער ערשטער וועלט מלחמה פלעגן אין מערוויץ זיין די זעלבע סדרים ווי אין מלינאוו, און אין די לעצטע צייטן נאר א איינטאגיקער וויזיט.

אזוי האט געפראוועט די יידישע קהלה אין אונזער אלטע היים, זייער לעבנס פארלויף אין גרעסטן טייל מיט שמחה, הגם עס איז קיין ערנסטע שמחה צוגלייך ווי ביי אונזערע קריסטליכע שכנים, לויט מיין מיינונג, קיין מאל ניט געווען. זעלטן-זעלטן איז געווען געפראוועט א שמחה, ניט געמישט מיט טרערן. און לאזן טרערן איז שטענדיק געווען פאר וואס. דער ייד האט ניט גענדארפט שווערן ״אם לא אעלה ירושלים על ראש שמחתי״, ווייל ער האט קיינמאל געהאט א שמחה בשלימות. אין זיינע בעסטע גלענצענדע צייטן זענען די שמחות געווען באגלייט מיט פחד און אונטערדריקונג. און פון געוויינהייט, פלעגט מען שוין אין גרעסטן טייל ניט לייגן קיין אכט אויף אסך אזעלכע זאכן, און גיין ווייטער...

ס. מ. ט.

פריידן אוןליידן אין מערוויץ

שמחות און אבלות אין מערוויץ זענען פארגעקומען אויף א גאנץ אנדערן אופן ווי אין די אנדערע יידישע ישובים. און שמחות וויל איך דא איבערגעבן, הן שמחות-הפרט, ווי צ.ב.ש. תנאים, חתונות, בריתן, און אנדערע פאמיליען שמחות, (מען פלעגט זאגן בא אונז: "מען עסט לקח — א חתונה ביי טאכטער...) און שמחות הכלל, דאס הייסט שבתים, מלוה-מלכות, ימים-טובים, אדער גאר א ספר-תורה אריינפירן אין שול אריין וכדומה. קיין אנדערע ערנסטע געלעגנהייטן, געדענק איך ניט ספעציעל. עס זענען נאך געווען ענליכע כלל-שמחות, ווי מסיבות לטובת קרן-קימת, קרן היסוד, ווי אויך לטובת ווילטעטיקע צוועקן, פאר די ארטיקע נויטבאדערפטיקע. און להיפך, טרויער מאמענטן, ווי צ.ב.ש. שווערע קראנקהייטן, לויות, און אויך שמד-פאר-פאלן, וואס אין מיין לעבן איז דאס איינמאל פארגעקומען, און דאס איז אויך נאר געווען א שמד-פרווו. אבער דער טרויער און דאס לאזן זיך אויף קדוש-השם און געפאר פאר ראטעווען א יידישע נשמה, אזעלכעס איז אויך כדאי צו פארצייכענען אלס א כלל-טרויער. וועלן מיר אנהויבן פון שמחות.

תנאים

אין מערוויץ, ווי איך געדענק, זענען ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה נישט פארגעקומען קיין ליבעס פארפאלן, רחמנא-לצלן. ס'הייסט, געווען אייגענטלעך זענען דאס יא, אבער אזוי סתם, ניט מיר ניט דיר, און גיין חתונה האבן חס וחלילה — דאס איז ניט געווען. און ווער עס האט טאקע ליב געהאט, א יינגל א מיידל, אדער פארקערט, איז אן א שדכן איז דאס געווען א פארברעכן, אדער סתם ניט יידעשלעך... האט מען טאקע געשיקט שדכנים, און אם מייסטענס מצד-הכלה איז געקומען די איניציאטיוו. און ס'האט זיך ערשט אנגעהויבן א דינגעניש איבער דעם נדן, און קיין זאך האט ניט מכריע געווען אן נדן. ס'איז געווען אזא לאזונג: "צו א שיין מיידל העלפט נדן"... און נאך א לאנגן דינגעניש, ווען מען איז שוין געקומען צו אן הסכם, האט מען ערשט אפגעשטעלט די תנאים בשעה טובה ומוצלחת, און, ווי געווייגלעך, די חתונה אפילו אין א יאר ארום. עס זענען אויך געווען פאלן, ווי דאס דינגעניש איבער דעם נדן, האט זייער לאנג געדויערט, און נאך דעם לאנגן דינגעניש האט די מוטער פון חתן געזאגט ענדלעך צום שדכן כהאי-לישנא: "הערט, ר' משה, מיין לעצטן

באשלוס: אויב מען גיט ניט סך זה וזה... טא זאל ער קרענקען נאך א יאר... ניש-קשה, ער וועט זיך אויס-וואלגערן... ביליגער ווערט ער ניט..."

און אט אזוי האט מען פארשדכנט חתן-כלה. עס הייסט ניט, אז עס זענען קיינמאל ניט געווען שענערע פארמען. יא, גאנץ מעגלעך, אבער זעלטן, אמיינסטענס ערשט נאך דער ערשטער וועלט-מלחמה. אויך די מערוויצער יוגנט האט שוין אנגעהויבן צו איינפירן שענערע פארמען פון ליבע, עס האט זיך שוין אפילו געטראפן, דאס מען האט אויך חתונה געהאט אן נדן. די עלטערן, וועלכע האבן געהערט צו דער אמאליקער וועלט, האבן אויף דעם געקוקט זייער קרום, אבער פארפאלן! "אזא וועלט איז היינט", פלעגן זיי זאגן מיט א זיפץ. ביז דער ערשטער וועלט-מלחמה, האט עס זייער זעלטן געטראפן.

און דא ווען עס האט שוין געהאלטן ביי פראווען די תנאים, האט מען גענומען אנבאקן ביי דער כלה'ס עלטערן לקחער מיט כל מיני אייער-קיכלעך, און מען האט ארויסגעשיקט דעם שמש צו פארבעטן דאס גאנצע שטעטל, פון עק ביז עק, אן אויסנאם פון קרובהשאפט און יחוס. אלע האבן זיך פארזאמלט ביי דער כלה אין שטוב, מיטן רב בראש, און מען האט אנידערגעזעצט דעם חתן-דומה-למלך מיטן רב אויבן-אן, ביי דער מזרח-וואנט. דער רעש אין שטוב איז געווען אומגעהויער גרויס. אלע זענען געקומען אנגעטון שבתדיק, אין די שענסטע און בעסטע קליידער, און דער רב איז געזעסן מיט א פעדער פון א גאנז אין האנט און געטונקען אלע מאל אין א טינטער, וועלכער איז געשטאנען נעבן אים, און געשריבן און געשריבן... ענדלעך האט ער אנגעהויבן צו זוכן צוויי כשרע עדות, וועלכע זענען נישט קיין קרובים צו קיין צד, און דאס איז געווען זייער זעלטן, ווייל ביי אונז האבן זיך אלע אנגעקערט, ווער ווייטער און ווער נאהענטער, אבער אלע אן אויסנאם. האט זיך אנגעהויבן א זוכעניש פון ריינע עדות אן קירבה, ביז דער רב האט ענדלעך באשלאסן, אז ספק-ספיקא דקירבה, איז לקולא... און א שמיני שבשמיני מעג זיין אן עדות. זענען שוין עדות פאראן, קענען זיי זיך ניט גוט אונטער חתמענען... האלט דער רב אונטער די האנד פון דעם עדות החותם, און זאגט אלע מאל: "ר' יוקל, ציט מיט דער פעדער א פאסיקל א קליינס, און דער נאך א לענגערס, און דער נאך א קליטשקעלע ביז..." ביז ס'איז שוין גוט. "כשר כשר, א כשרע חתימה", פסקנט דער רב. אזוי אויך דער צווייטער עדות, און כשר וישר.

יעצט ציט דער רב ארויס לאנגזאם פון זיין קעשענע, פון סירדעט פון אונטן, די רויטע פאטשיילע, וועלכע האט אים ניט איינמאל גענוצט אין א קאלטן טאג פאר א שאל אויפן האלדז, און גיט דעם חתן האלטן איין שפיץ פון איר, און אליין האלט ער דאס רעשט, און זאגט אים: "בו חתן לעבן, זיי מקבל-קנין,

בשעה טובה ומוצלחת!" און דער חתן נעמט אן די פאטשיילע, און ער פילט אין איר א ביסל פייכטקייט פון שמעק-טאבאק, נישט מער, נאר מילא, דער רב הייסט, מסתמא דארף מען אזוי... און נעמט די פאטשיילע, און שיקט זי צו צו דער כלה, זי זאל אויך מקבל-קנין זיין, און דער שמש שטויסט זיך צווישן דעם עולם מיט קולי קולות "לאזט דורך, לאזט דורך צו דער כלה, זי דארף מקבל-קנין זיין, דער רב הייסט". און די ווייבער, וועלכע האבן זיך בכלל געהאלטן אפגעזונדערט פון די מענער, און מער זיך קאנצענטרירט ארום דער כלה, הערנדיק, אז דער רב האט עפעס געשיקט דעם שמש, האבן אנגעהויבן צולייגן די פארטוכער צו די פייכט-געווארענע אויגן, שאקלענדיק מיט די קעפּ, און בעטנדיק דעם פאטער אין הימל "אוי טאטע זיסער, ס'זאל נאר זיין אין א מזלדיקער שעה". און דער שמש האט זיך מיט כח דורכגעשלאגן א וועג צו דער כלה, און זאגט איר: "נו כלה, זיי מקבל-קנין, דער רב הייסט אזוי". דערהערנדיק, אז דער רב הייסט, איז קיין טענה ניט, מסתמא איז דאס דער "קאבילקינע""... א גוטע סגולה צו דער חתונה, און מיט א ציטערדיקער האנט אנגערירט די רויטע פאטשיילע מיטן געררוך פון שמעק-טאבעק... און דער שמש שלייכט זיך צוריך דורך צווישן דעם המון, מיט קולות "לאזט דורך, איך מוז געבן דעם רב "קאבילקינען", וואס איך האב גענומען ביי דער כלה, לאזט אדורך, לאזט אדורך, לאזט אדורך!"

דער עולם, מיט גרויס דרך-ארץ און מיט א שמייכל אויף די ליפּן פון שמחה, הערט זיך צו צו די נישט-פארשטאנענע תרגום-ווערטער, וואס דער רב לייענט, אזוי ווי ער וואלט געשיקט א טעלעגראמע צום רבונו-של-עולם: "גאטעניו, איך פארשלייער דיר שוין נאך א יידיש פארל, און בעט דא אין מיינע תרגום ווערטער, בענטש זיי מיט כל מילי דמיטב מיט באניכי ומזוניכי — — — — און דער חתן מיט בתולתא זאלן עולה לגדולתא זיין במהרה בימינו אמן. נאום: — ר' יוקל בר' קסיאל נפתלי — עד, ונאום: ר' צבי הירש וואלף בר' יחיאל מיכל — עד, החונים דפה ק"ק מערוויץ.

דא הויבט דער רב אויף הויך א טעלער, און לאזט אים האסטיק אראפּ מיט אן אויסגעשריי "מזל-טוב, מזל-טוב!" ווערט ערשט די אמתע כליפּעריי מיט ווינטשענישן, א גאנצער לעקסיקאן פון ווינטשעוואניעס, א ים פון כל מיני ברכות, מען קושט זיך און מען האלזט זיך מיט הייסע טרערען. און נאך אמאל און ווידער אמאל זיך געווינשעוועט, ס'זאל זיין אין א גוטער שעה, מיט מזל און פרנסה, מיט געזונט און מיט קינדער און קינדס קינדער אמן סלה. און דאס גרעגעריי ציט זיך אוועק אזוי א היפּש שטיקל צייט מיט וויינען, ווינשן און

ווישן די אויגן, ביז... ביז מען נעמט זיך אביסל שוין טאקע צו עפעס וויכטיקעס, ד.ה. עפעס אין מויל אריין. מען טרינקט לחיים איבער וויין, ווישניאק און בראנפן. און היינט מויל מלאכה צום זינגען, זינגען און זינגען ביז טאג, און ניט אויפהערן, און דאס זינגען און זאגן פלעג פארנעמען דעם גאנצן אוונט. ווער מיר עסן, ווער מיר נאשן, ווער דארף דאס; דער עיקר דאס זינגען און פריילעך זיין, אויף טיש און אויף בענק, און די מלאכה פון זינגען האבן אונזערע שטאט-לייט געקענט.

אוועק דער תנאים אוונט, ווו די כלה האט גוט פארברענגט מיט אירע שטאטישע יידענעס ביזן ווייסן טאג; אויך דער חתן מיט אלע כלי-קודש און שטאט בעלי-בתים. האט זיך דער עולם גענומען צו ביסלעך צו געזעגענען. מען מוז דאך שוין גיין דאווענען, ס'איז דאך שוין גרויסער טאג, און די מחותנים מיטן חתן דארפן דאך אודאי גיין דאווענען, כדי צו געבן שבח דעם בורא-עולם, וואס ער האט זיי צוגעשיקט דעם אמתן זיווג.

און אזוי איז פאמעליך אריבער די וואך. און ערשט שבת, האט זיך אנגעהויבן א שיקעניש פון משקה. אלע שיקן משקה דעם חתן, און אלע שיקן משקה דער כלה, און די כלה ווידער שיקט משקה דעם חתן, און דער חתן שיקט משקה דער כלה. די משקה איז באשטאנען, מייסטענס, פון א שעליכל ווארעניע, צוגעדעקט מיט א שאל פון אויבן. די יעניקע, וועלכע האבן דאס ניט פארמאגט (און א סך זענען געווען אזעלכע), האבן געשיקט צוויי פלעשער ביר. און דערביי איז ווידער געווען א סדרה פון ווינטשן זיך, מען זאל דערלעבן, און אנגעהויבן פון קליידונג און בעט-געוואנט. פון מעבל און דירה האט מען זעלטן און אם-ירצה-השם צו די אייניקלעך, א.א.וו. א.א.וו.

א חתונה

וועגן די חתונות פון דער פאר דער ערשטער-מלחמה-צייט. א חתונה אין אונזערע שטעטלעך איז געווען א פריילעכע אטראקציע, וועלכע האט געקענט זיך ציען א וואך צייט, ד.ה. איבער די שבע-ברכות. און אנגעהויבן האט זי זיך געוויינלעך אסך פריער מיט די הכנות צו דער חתונה. איך באטאן עס ווייל די הכנות אליין זענען געווען א גאנצע געשיכטע פאר זיך. געוויינלעך איז עס ניט געווען גלייך אין אלע הייזער, ביי אלע פאמיליעס, ווייל די ארימע פאמיליעס האבן ניט געהאט די זעלבע מעגליכקייטן וואס די רייכערע. די הכנות האבן זיך דערלעבן, אם-ירצה-השם צו דער חופה... און אם-ירצה-השם צום ברית... גערעדט, דאס וואלט צו יענער צייט כמעט געהייסן כפירה רחמנא לצלן: מען דארף זיך פארלאזן אויפן רבונו-של-עולם — מסתמא וועט ער ניט פארלאזן

און שפּייזן גלייך מיט אלע יידן... און א דירה איז אויך ניט קיין פּראבלעם — ביי איינעם פון די עלטערן אן אלקער: וואס דארף דען א פּאר-פאלק נאך א חתונה מער ווי א באזונדערן אלקער?.. זעט איר, קליידער און בעט-געוואנט — דאס יא, דאס איז א פּראבלעם, דאס מוז מען זיך באזארגן וויפל מען קען. איך געדענק נאך אפילו אז מיין באבע, עליה-השלום, פלעגט נאך אין איר טיפן עלטער, צו וואס פאר א שמחה ס'זאל ניט געווען זיין, אנטון איר חופה-קלייד מיט איר חופה-סאק... און דעריבער האט מען טאקע וועגן הלבשה געדארפט זארגן, טאמער חלילה וועט מען ניט קענען מאכן שפּעטער עפּעס פאר זיך קליידונג, ווייל מען וועט שוין דארפן זארגן פאר די קינדערלעך, איינס קלענער פון דעם אנדערן...

געוויינלעך איז דאס געזאגט געווארן בנוגע פארמעגלעכע משפחות, ווייל ארימע משפחות האבן טאקע אויך געמאכט הכנות א שטיקל צייט פאר דער חתונה, אבער, צום באדויערן, האבן זיי אין גאנצן אנדערש, און שוואכער פארבערייט זיך.

ובכן, די הכנות צו דער חתונה. ערשטענס, דאס יאר פון די תנאים ביז דער חתונה, האט מען געהאדעוועט גענז, געקוילעט זיי, און די פעדערן געפּליקט, כדי צו מאכן פון זיי עטלעכע קישענס און איבערבעטן; דאס האבן געטאן ביידע צדדים, געוויינלעך לויט די מעגליכקייטן. האבנדיק שוין די מאס פעדערן, וועלכע מ'האט מיט גרויס מי אין די ווינטער נעכט ביי דער ריבע און ביי דער שיין פון א נאפט לעמפל אנגעפּליקט, האט מען גענומען קלערן וועגן טיוקן און ציכלעך; דאס איז געוויינלעך איינגעקויפט געווארן בעתן איינקויפן די אלגעמיינע הלבשה פאר דעם חתן און די בני-ביתו, און באזונדערס די כלה און די בני-ביתה. דאס פארן קיין דובנע, צו מלכה סטול, איינצוקויפן חתונה קליידער, איז געווען א קאפּיטל פאר זיך. ווי געוויינלעך איז דער חתן אדער די כלה, זעלטן מיט-געפארן מיט די עלטערן איינצוקויפן, אלעס האבן די עלטערן, מיט דער מיטהילף פון מומחים לדבר און מיט דער באראטונג און צוטרוי פון ראובן און מלכה סטול איינגעקויפט, און זאלן זיי דערמאנט ווערן צום שבח. די מאנופאקטור סוחרים פון די פאמיליע סטול זענען געווען ארענטלעכע און פארטרוילעכע מענטשן; די גאנצע סביבה האט זיי מיט צוטרוי דאס אנפארטרויט.

איז די ערשטע זאך געווען די בעט-בעציהונג, און דערנאך די וועש. וועש האט מען א פארמעגלעכן חתן געמאכט צוויי טיץ, דאס הייסט העמדער מיט אונטער-הויזן, אויסער לייבצודעקלעך און נאך קלייניקייטן, ווייל קיין אנדער וועש האט מען ביי אונז דאן ניט גענוצט. און גלייך איז מען אריבער צו די אויבערשטע קליידער, ד.ה. א קאפּאטע, א חאלאט פון אלפאגע און עטלעכע

פאלטאנס, א ווינטערדיקן מיט פוטער און א אסיניע מיט א סאמעט קעלנערל, און אמאל אויך א שטויב מאנטל, אדער א בורקע, און ווער פון מער פארמעגלעכע, א טכוירענעס אדער א פוקסענעם טילעפל. און ווער עס האט זיך געקענט דערלויבן, האט מיטגעפירט א שניידער פון דער היים, מיט א סענטימעטער מאס, און דער שניידער האט ארויסגעזאגט אלע מאל זיינע מבינות און געשוויצט... געוויינליך איז זיין נסיעה געווען שלא על מנת לקבל פרס, ווייל ער איז דאך געווען דער יאר שניידער, דער משפחה שניידער, וועלכער האט ניט איינמאל גענייט א פאר הויזן אדער א חאלאטל אין דער משפחה איבערן יאר... און דאס אלעס איז פארפאקט געווארן מיט א ראגאזשע און מיט אן אייזערנע רייף, און ר׳ ראובן סטול האט געמאכט דעם חשבון, אדער מען האט באצאלט אלעס תיכף, אדער מען האט לאנגע יארן געצאלט דעם חוב, עס ווענדעט זיך ווי פארמעגלעך די מחותנים זענען געווען. און אין די עטלעכע וואכן פאר דער חתונה האט מען אריינגענומען דעם שניידער אין שטוב אריין, און ער האט גענייט פון א ביז ת. דאס זעלבע איז אויך געווען ביי דער כלה.

אויך שיך זענען געווארן איינגעקויפט צו דער חתונה, ד.ה. א פאר שטיוועלעטן מיט פליטקע קאלאשן, און א פאר שטיוול מיט טיפע קאלאשן. עס זענען אפילו געווען פאלן, ווען די חתנים האבנדיק א כוונה זיך מער אויספוצן צו דער חתונה, האבן, טראץ דעם וואס די חתונה איז געווען זומער צייט, אנגעטון די טיפע קאלאשן אויף די שטיוול, לשם יופי, מעשה גביר... און אויב די כלה איז געווען פון א צווייט שטעטל אין דער ווייט פון 15, 20, 25 קילאמעטער, איז דער סדר געווען אזא: חוץ די בעלי-עגלות פון שטעטל, וועלכע זענען מאביליזירט געווארן אויף דעם טאג, זענען אויך צוגעדינגען געווארן עטלעכע געשפאנען פון דארפישע פויערים, וועלכע פלעגן גערן פארן אויף א חתונה, ווייל חוץ דעם תשלום, האבן זיי אויך געגאסן פון א גוטן יידישן פרעס מיט ווייסער בולקע, און אויך א טרונק בראנפן, און מען האט זיך געלאזט אין וועג אריין.

דער חתן קומט!

אונטערפארנדיק בערך א צוויי קילאמעטער פון שטעטל, איז די גאנצע שיירה געבליבן שטיין, און איינער פון די פארמאנעס איז געפארן רייטנדיק אנזאגן, אז דער חתן מיט די מחותנים זענען שוין דא נישט ווייט פון שטעטל. הערנדיק די ידיעה, איז באלד ארויסגעפארן א דעלעגאציע מחותנים מצד דער כלה, און מיט גרויס כבוד אריינגעפירט דעם חתן מיט די מחותנים אין שטעטל, און זיי אריינגעפירט, אין דער פון פריער צוגעגרייטער פאר זיי, סטאנציע, און דארט

זענען זײ געװען ביז מען איז געגאַנגען מיט כלי־זמר צום באַדעקן און דאַן צו דער חופּה.

דאָס אָרט, װאָס עס איז פאַרבערײטעט געװאָרן פאַר דעם חתן מיט זײַנע מחותּנים, האָט געהײסן דעם חתנס סטאַנציע; דאָרטן האָבן זײ זיך אױפגעהאַלטן ביז נאָך דער חתונה, און פון דאָרט זענען זײ אָפּגעפאָרן אַהײם צוריק, איבער־לאָזנדיק דעם חתן. יעצט, אַז דער חתן איז שױן דאָ, מעג מען שױן רעדן װעגן גײן צו דער חופּה, װײַל עס האָט געקענט טרעפן, דאָס צוליב טעכנישע סבּות, װי גרױסע בלאָטעס אָדער שנײען, זאָל זײַן אַן אָפּהאַלט, און דער חתן האָט אָדער פאַרשפּעטיקט אָדער אינגאַנצן ניט געקענט אַרױספאָרן פון דער הײט צוליב דעם שװערן װעטער און אַפילו אַ שליח שיקן ניט געקענט. אַזאַ שמחה פאַרשטערונג, װינטש איך ניט מײַנע פרײַנד... און אױב אַלעס איז געװען בסדר, איז אודאי די שמחה געװען גרױס. און אַזױ װי דער חתן, מיט זײַן פאַמיליע, האָט זיך דערנעהענטערט צו דער שטאָט, האָט אים אױפגענומען אַ קאַפּעליע כלי־זמרים, װי אױך דאָס גאַנצע שטעטל איז געלאָפן זען און הערן דאָס פרײלעכס.

אָפּגעפּראַװעט די הכנות צו דער חופּה גײט מען צום באַדעקנס און גלײַך צו דער חופּה. פאַר דער חופּה איז, װי געװײנלעך, אַ געװײן, הערנדיק דעם בדחן, װעלכער האָט געהאַט זײַן אױפגאַבע ביז דער חופּה באַזעצן דעם חתן מיט דער כּלה, און פון זײַן באַזעצן און קלאָג לידער האָט מען געלאָזט טרערן װי װאַסער, ובפרט, װען די כּלה איז חס־ושלום געװען אַ יתומה, האָט שױן דאַן דעם בדחן קײן קלאָג שטאָף ניט געפעלט. געענדיקט דאָס אַלץ, גײט מען צו דער חופּה. די חופּה פלעגט אַמײסטענס פאָרקומען בײַ דער שול, און די אונטערפירער האָבן געפירט דעם חתן מיט דער כּלה, יעדערן באַזונדער, מיט ברענענדע ליכט אין די הענט, און מאַנכעס מאָל מיט שטורקאַצן פון נאַפט, און אַמאָל אַפילו מיט פײַערװערק, װעלכעס האָט געהאַלטן אין אײן שפּריצן פונקען. די גאַנצע פּראָצעדורע פון דער חופּה איז באַגלײט געװאָרן מיט די כלי־זמר, צו דער חופּה און פון דער חופּה. און װוּנשן אַן אַ שיעור! עס איז נישט צו דערצײלן.

אומגעקערט זיך צוריק פון דער חופּה, האָט מען שנעל געגעבן דער חתן־כּלה עפּעס איבערכאַפּן נאָך דעם לאַנגן תּענית, ביז צו דער גילדערנער יויך און אַנדערע גוטע זאַכן באַגלײט מיט מוזיק. געענדיקט די סעודה און די שבע־ברכות, איז אַװעק אַ גאַנג פון מצװה־טענץ, און אַ סדרה פון דרשה געשענק. דרשה־געשענק איז געװאָרן אױסגערופן דורך דעם בדחן יעדער באַזונדער, װער עס גיט און װאָס ער גיט, און מיט הומאָר. בכלל האָט דער בדחן שװער געהאָרעװעט דעם גאַנצן אָװנט — פרײלעך מאַכן דעם עולם בײַ דער סעודה, און נאָך דער סעודה. געענדיקט די אַלע פאָרמעלע זאַכן, איז געװען דער שטײגער צו דינגען

טענץ. טאנצן האבן נאר געקענט געציילטע וואלקענענדיקע פרויען. און מענער האבן זיי געדונגען טענץ, ווייל מיט-טאנצן מיט זיי, הס מלהזכיר אזעלכעס! טאנצן חס-וחלילה זכרים מיט נקבות, איז ניט געהערט געווארן. געטאנצט ביז טאג, ד.ה. ביז דעם צווייטן האלבן טאג און לבסוף געטאנצט אלע צוזאמען אן אפשיידס-טאנץ, די אזוי גערופענע רעטשקע. דער טאנץ האט מבשר געווען די ענדע פון דער חתונה נאכט.

נאך דעם רעטשקע טאנץ, האבן אלע מידערהייט געפאקט אק און פאק, און היידא צוריק א היים, צום אלטן און וואכנדיקן לעבן... עס זענען אפילו געווען חתונות, ווו מ׳האט, נאך דעם ווי די פרעמדע מחותנים זענען זיך צופארן, ווייטער פארגעזעצט די שמחה. איך געדענק נאך, אין מיינע קינדער יארן איז פארגעקומען די חתונה פון מיין פעטער זעליגס טאכטער, אסתר ע״ה. די חתונה אליין האט זיך געצויגן א וואך צייט מיט כל מיני אטראקציות, מיט טענץ ריי-טענדיק אויף פערד, און ארייגפארן מיט די פערד אין דער ווינונג אריין, און מיר קונדסים האבן קיין גרעסערע שמחה אין לעבן נאך ניט געהאט געזען. לאנגע יארן האט מען גערעדט פון דער חתונה, און ווייטער האט זיך דאס לעבן געפירט מדור לדור כמעט מיט די זעלבע פארמען.

א ברית

א ברית איז אויך געווען גאנץ אפט א גאנץ שיינע שמחה, ווייל פארזאמלט האט מען זיך אויך, אין גרעסטן טייל, כמעט אלע פון שטעטל, און אפילו די ניט-פארמעגלעכע האבן זיך אנגעשטרענגט און געמאכט א שיינע סעודת-מצוה, געווינלעך אן כלי-זמר און אן אנדערע זאכן, וועלכע עס האט זיך געפאדערט ביי א חתונה למשל, ווייל א חתונה איז געווען איינע, אבער בריתן... א קליינע שמחה, אבער גאנץ שיין געפראוועט. ווי באוווסט, אין יענע צייטן זענען די געבורטן פארגעקומען אין די אייגענע הייזער. אפגענומען דאס קינד האט א באבע, און ווען די פרוי האט שוין דערפילט די געבורטס-ווייען, איז דער מאן געלאפן רופן די באבע. און די באבע, וועלכע איז געווען מייסטענס אן אלטע פרוי, און דאס האט פאסירט ביינאכט, און ער האט זי געמוזט אויפוועקן אין מיטן דער נאכט צו א קינפעטארן — האט זי, פון גרויס אייליעניש, זיך ניט אנגעטאן אין ארדנונג, אדער דאס פנים איז געווען אויסגעשמירט מיט סאזשע, זוכענדיק אין דער פינסטער ביים קוימען די שוועבעלעך... און אז זי איז אין אזא פאזע אריינגעקומען צו דער קימפעטארן, האט זי מיט די גרעסטע ווייען געמוזט לאכן, און דאס איז געווען א סגולה צום געבורט... העיקר, עס איז געווען פריילעך...

אנדערע שמחות

און ווען מען האָט געפּראַוועט אַ מלוה-מלכה, און דאָס איז געווען גאַנץ אָפט, איז אויך געווען אַ שמחה. און אַז גאָט האָט געהאָלפן עפּעס אַ גוטע וואָך, איז טאַקע געווען אַ גענזל אויך צו דער שמחה, שוין אָפּגערעדט פון הערינג מיט ווײַסע חלה. און ווער רעדט, ווען מען האָט אַרײַנגעפירט אַ ספר-תורה, אָדער אַ נײַעם ארון-קודש אין שול אַרײַן — דאָס איז געווען צוגלײַך ווי אַ חתונה-שמחה, מיט מוזיק, און מיט אַ חופה, אונטער וועלכע מען האָט געטראָגן די ספר-תורה, און געשפּילט און געטאַנצט, און זיך געלאָזט ווײַלגײַן ביזן גרויסן טאָג. עס איז ניט געווען קײן אונטערשיד, צי די ספר-תורה איז געגעבן געוואָרן פון אַ יחיד, צי פון אַ חברה, אַלץ די זעלבע שמחה.

אַזוי, למשל, געדענק איך, ווען מען האָט אַרײַנגעפירט אַ ספר-תורה, געשריבן פון דער משפחה הירש מאַלינער, אויף דעם נאָמען פון זײער יונג פאַרשטאָרבענער טאָכטער פײַגע; דאָס איז נאָך געווען פאַר דער ערשטער וועלט-קריג. די שמחה, געדענק איך, האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַרײַנשרײַבן אותיות אין דער תורה, אַלעס איז פאָרגעקומען בײַ ווײַגדאָר זיסיען אין שטוב, ווײַל דאָרט איז געווען אַ גרויס הויז און אַן אַכסניה, און טאַקע דערפאַר איז די שמחה אַריבער געפירט געוואָרן פון הירש מאַלינער׳ס שטוב, וועלכע איז געווען אַ גרויס מסחר-הויז אין ווײַגדאָרס שטוב אַרײַן, דער אײדעם פון הירש מאַלינער, און דערצו איז די שטוב דאָרט געווען גראַמאַדנע גרויס, גענוג פּלאַץ פאַר אַסך געסט.

איך געדענק נאָך גאַנץ גוט ווי אַזוי מײַן זײדע, ר׳ אשר ז״ל, איז פריער אין מקוה געגאַנגען, אײדער ער איז געגאַנגען שרײַבן אַן אות, און אַזוי האָבן געטאָן אַסך אַנדערע באַיאָרטע ייִדן (אַגב, אויך מײַן זײדע האָט אַ ספר-תורה געהאַט, אָבער דאָס האָט פּאַסירט נאָך אײדער איך בין געבוירן געוואָרן). און ווען מען האָט שוין געהאַט פאַרענדיקט צו שרײַבן אותיות, האָט מען געברענגט די שטאָט-חופה, און מען האָט זי אַוועקגעשטעלט פאַר דער טיר פון ווײַגדאָרס הויז, און בערקע דער שמש ע״ה, האָט יעדן אויסגערופן מיט כיבוד-התורה, ביז מען איז צוגעקומען צו דער חופה, דאַן איז שוין געווען גרייט די גאַנצע יוגנט פון שטעטל מיט שטורקאַצן אין די הענט און די אַליקער כלי-זמר, וועלכע מען האָט געברענגט ספּעציעל צום יום-טוב, האָבן אָנגעפאַנגען צו שפּילן, און די קעסל-פויק פויקן אַלס סימן פון שמחה. און כאָטש די קלויז איז געווען זײער נאָענט, בלויז איבערן וועג, דאָך האָט מען געפירט די ספר-תורה אונטער דער חופה מיט געזאַנג און מוזיק איבער דעם מאַרק, ביז צו די אַנדערע שולן, וועלכע זענען געווען באַלויכטן מיט אַלע בליץ-לאָמפּן. איז מען אַרויסגעקומען אַנטקעגן מיט ספרי-תורות אין די הענט, און אַזוי האָט מען מקבל-פּנים געווען די נײַע ספר-

תורה, ביז מען האט זיך צוריק געקערט אין דער טריסקער קלויז, ווו זי האט געדארפט זיין שטענדיק, און דער חזן און קהל האט געזאגט "אתה הראית לדעת", און געגאנגען מיט הקפות אזוי ווי שמחת-תורה, און ביי יעדער הקפה געטאנצט און געזונגען, און כלי-זמר האבן געשפילט, ביז אין די שפעטע שעהן פון דער נאכט.

און ווען מען האט פארענדיקט די פראצעדור, האט מען ערשט דאן געפראוועט די סעודה. אלע אנוועזענדע האבן זיך געוואשן, המוציא געמאכט איבער שבת-דיקע חלה, און פלייש און פיש, בראנפן מיט ביר, כיד הגביר הטובה עליו, און ווידער טענץ און מוזיק ביזן ווייסן טאג אריין. איך, ווי אסך אנדערע, האבן דאן געקלערט, אז, מי שלא ראה שמחה זו, לא ראה שמחה מימיו. דאס איז געווען א שמחה פון געבן א ספר-תורה פון א גבירס האנד, מיט גבירישע מעגליכקייטן.

דאגעגן, איז שוין נאך דער ערשטער וועלט-קריג געגעבן געווארן א ספר-תורה דורך א חברה, וועלכע האט זיך גערופן "ארבעטער נישט פאריין" (ווייל ארבעטער — יא, פאריין — נישט...). עס איז אויך געווען א גרויסע שמחה, מיט כמעט אלע איינצעלהייטן, אבער ניט מיט די זעלבע התלהבות. דער גבאי פון די בעלי-מלאכות איז געווען שייע מילער ע"ה, און טאקע ביי אים אין שטוב איז קאנצענטרירט געווארן אלעס, די אותיות שרייבן, און פון זיין שטוב האט זיך אנגעהויבן די פראצעסיע, אבער ניט דאס ווי ביי מאלינערן. עס האט מער געטראגן א כאראקטער פון א דערמאנסטראציע קעגן די גבירים, ווי א שמחה פון א ספר-תורה שרייבן...

און אזא דעמאנסטראציע האבן די ארימע ארבעטער פון דעם קליינעם שטעטל גאנץ אפט געוואלט מאכן, ווייל זיי האבן שטענדיק געפילט, דאס די באנעמונג און דער כבוד צו זיי איז ניט דער זעלבער, ווי צו א יידן א בכבודיקן, א סוחר א רייכער, א למדן, א גרויסער חסיד וכדומה. דאס האט געפילט כמעט יעדער בעל-מלאכה און האט שטענדיק געטראגן א פארבארגענעם האס אויף די נישט בעלי-מלאכות, און בעת ארייגפירן די ספר-תורה פון די בעלי-מלאכות, זענען אויך פון זיי געלאדן געווארן דאס גאנצע שטעטל אן אויסנאם, הן לכבוד התורה, והן דעמאנסטראטיוו, ווי איך האב שוין געשריבן, כאילו דערמיט אויסצודרוקן די גלייבכבארעכטיגונג, די געגנער אויף צו להכעיס.

אזוי געדענק איך, ווען מען האט אריינגעפירט נאך פאר דער ערשטער וועלט קריג אן ארון-קודש אין שילכל אריין (דער ארון-קודש איז געגעבן געווארן דורך לייזער אפשטיין ע"ה, און משפחה, הנקרא לייזער אלי משה'ס) איז דער ארון-קודש געפוצט געווארן דורך זיין זון חנינא ע"ה, ער איז געווען דערצו א

ספעציאַליסט. אויך דאָן איז געווען זייער פריילעך, מיט אַליקער כלי-זמר, מיט געזאַנג ביז צום שולכל און אינווייניק. דאָס האָט זיך מיר אויך גאַנץ גוט איינגעקריצט אין מיין קינדערשן זכרון. דאָס שפּילן, זינגען און טאַנצן טראַגענדיק דעם ארון-קודש, כאילו ווי מען וואָלט אים געטראָגן אין בית-המקדש אַריין קיין ירושלים. היינט די קדושא-רבא מיט דעם פּרעס אַגאַנצע נאַכט ביז טאָג; איך וועל עס קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

שמחות לטובת ארץ־ישראל

חוץ די חודשלעכע זאַמלונגען פאַר פאַרשידענע ארץ-ישראל-פאָנדן, אין וועלכע איך און מיין פרוי סאָניאַ און נאָך עטלעכע געציילטע האָבן אַנטיילגענומען, האָבן מיר פון צייט-צו-צייט אויך דורכגעפירט שמחהלעך, און די איינקונפטן פון זיי זענען געווידמעט געוואָרן דעם קרן-קיימת א.א.וו. אין די אַרבעטן האָבן זיך אויך באַטייליקט יונגערע פון אונז, זיי האָבן אַמייסטענס אויסגעפירט די טעכנישע אַרבייטן. זיי זענען עס געווען: מלכה לאַקריץ ז״ל, יבל״א יצחק עפּשטיין, חיים ניישטיין ז״ל, מאיר קליינבאַרד און אַנדערע.

עס איז ביי אונז אויך געווען אַ רעכטע פּאַרטיי, וועלכע האָט זיך ניט באַטייליקט אין די קרבנות, און דאָס איז געווען ב.ת.ר. עס זענען ניט איינמאָל אַרויסגערופן געוואָרן קריגערייען אויף דעם גרונד, און אַפילו געשלעגן אויך. איך געדענק אין אַ געוויסן אָוונט האָבן זיך אנשי ביתר פאַרלייגט אין אַ באַהעלטעניש אויפן וועג, וואָס פירט קיין מלינאָוו, ביי דעם הויז פון יעקב קיניוועך, און מיט אַ שטיין פאַרוווּנדעט יצחק בלינדער ע״ה; אויף אַזוי ווייט זענען געווען די חלוקי-דעות. אָבער אַלע צוזאַמען האָבן געשטרעבט כאָטש אָפּגעזונדערט צו אָפּטע באַנקעטן — און פריילעך זאָל זיין. איך וויל נאָך דערמאָנען נאָך איין אינסטיטוציע וועלכע האָט אויך געפאָדערט אָפטע מסיבות לטובת מגביות, און דאָס איז געווען דער פרויען פאַריין, אין וועלכן מיין פרוי סאָניע האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט, און פון צייט צו צייט געמאַכט אַזעלכע פאַרוויילונגען, וועלכע האָבן אַריינגעבראַכט אַלע מאָל געוויסע סומען געלט. און דאָס איז געווען אין אַזאַ פאָרם: אַלע פרויען פלעגן אָפּבאַקן פאַרשידענע זיסוואַרגן און דאָס פלעגט ליציטירט ווערן, און דער לעצטער קונה האָט דאָס געקריגן, און פאַרטיילט צווישן זיינע מקורבים. ביים איבערשטייגן אין פּרייז האָט יעדער געמוזט ביילייגן דעם סכום, און דאָס אַלץ האָט אַריינגעברענגט אַזאַ סכום, וועלכער האָט פאַרגרעסערט דעם איינקונפט פון פאַריין.

אַזעלכע אָוונטן פלעגן פאַרזאַמלען דאָס גאַנצע שטעטל פרויען מיט די מענער, און מען פלעגט זיך גאַנץ היבש משמח זיין.

א טרויער אין שטעטל

א טרויער אז עס האט פאסירט אין שטעטל, האט כמעט דאס גאנצע שטעטל גענומען אן אנטייל. יעדער איינער האט זיך באטייליקט אינם טרויער. אז עמיצער איז קראנק געווארן, האט מען אים קיינמאל ניט פארלאזט, און מען האט אים און די משפחה באזוכט אן אויפהער, יעדן טאג, און מיט וואס מען האט נאר געקענט פארלייכטערן דער משפחה און דעם קראנקן, האט מען געטאן. עס פלעגן זיין פאלן פון נעכטיקן ביים חולה, אדער פינאנסיעלע הילף, אדער פארן מיט דעם קראנקן אין א גרויסער שטאט צו א גרויסן דאקטאר; אזא הילף איז שטענדיק געווען גרייט. אין א לויה ר״ל, האט זיך באטייליקט דאס גאנצע שטעטל אן אויסנאם.

עס איז אין מיינע קינדער יארן געווען א שמד-פארפאל, און א משומדת האט מען מציל געווען פון שמד. אבער כדי צו מציל זיין זי פון שמד, האט זיך דאס גאנצע שטעטל געשטעלט אויף די פיס, גרייט צו יעדער זאך, אפילו אויף קדוש-השם. אלע איינצלהייטן געדענק איך שוין ניט, אבער אייניקע וועל איך דערמאנען, און זאל דאס זיין א שבח די שוכני-עפר, וועלכע זענען געווען גרייט מקריב זיין זייער לעבן, אבי צו ראטעווען א יידישע טאכטער פון שמד.

דאס האט פאסירט אין יאר 1908 בערך, ווען חייקע בת אברהם-יעקב בריזגאל, זייענדיק א יונגע אלמנה פון 36—37 יאר, אין די בעסטע בליענדע יארן, און איז געווען א שיינע אנטוויקעלטע פרוי — איז געכאפט געווארן אין דער נעץ דורך שיינע קאמפלימענטן פון א קריסט, עלטער פון איר מיט בערך 10 יאר פון א שכנותדיקן דארף. דער קריסט מיט זיינע שיינע ווערטער האט איר פארנארט צו זיך אויף כלומרשט קארשן רייסן, און בשכר זה וועט זי העלפט ברענגען אהיים. נישט האבנדיק קיין באשעפטיקונג, און זיצנדיק מיט דריי קינדער ביי נישט פארמעגלעכע עלטערן, איז עס געווען ביי איר אביסל א באשעפטיקונג און אביסל צייט פארטרייב, ניט האבענדיק לכתחילה קיין חשד. זייענדיק דארט, האט איר דער קריסט ניט געשפארט קיין קאמפלימענטן ביז זי איז פון אים באאיינפלוסט געווארן, און דערוייל געבליבן אויף נאך א טאג קארשן רייסן... ביז די באציאונגען זענען בא זיי געווארן מער און מער ראמאנטישער, און זי האט ענדלעך איינגעשטימט צו בלייבן ביי אים. דער קריסט, וועלכער איז געווען מען פיפיקער פון איר, האט זיך פארגעשטעלט, אז עס וועט זיכער געשטעלט ווערן א ווידערשטאנד מצד דער משפחה, האט ער איר אוועקגעפירט עטלעכע צענדליק קילאמעטער פון זיין היים אין א נישט באוווסטע ריכטונג.

מיין מוטער ע״ה, און אויך מיין פרויס מוטער ע״ה, זייענדיק שוועגערינס,

נאך יונגע קרעפטיקע פרויען, זענען אוועק אין דעם דארף, און זענען אריין צו א שכן, א פארטרויליכן, און אים געבעטן אויסשפיאנירן די זאך. זיי האבן באקומען א ידיעה, אז זי איז אפגעפירט געווארן אין דער ריכטונג פון פאטשאיעוו, דאס באוווסטע הייליקע ארט פאר קריסטן, ווו עס זענען פארגעקומען די שמד צערעמאניעס, ווען עס האט נאר פאסירט אזעלכעס.

ווען זיי האבן זיך אומגעקערט א היים מיט דער ידיעה, איז אין שטעטל געווארן תשעה-באב. אלע, אן אויסנאם, האבן געטרויערט. און נאך אן אלגעמיינע בעראטונג, איז באשלאסן געווארן, אז מארגן פארטאג, פארן ארויס אלע מענער אויף א רעטונגס אקציע. הבוקר אור, און אלע מענער, אן אונטערשיד פון עלטער און סאציאלן שטאנד, אפגעדאווענט פארטאג און זיך ארויס געלאזט אין וועג אריין, אין דער ריכטונג פון פאטשאיעוו. און געפארן איז מען מיט דעם באשלוס, דאס מען וועט זי מיט כח ארויסכאפן פון וואס פאר אן ארט זי זאל ניט זיין. איך געדענק, אז נישט האבנדיק נאך דערפארן קיין פאטשאיעוו, און זייענדיק מיד פון דעם ווייטן און פארשטויבטן וועג, האט מען זיך אפגעשטעלט אין א נאהענטן דארף שוין ניט ווייט פון פאטשאיעוו, צו אינטערפיטערן די פערד די מידע, און אביסל זיך אליין אפשטויבן. על פי צופאל, האט זיך א דארטיקער פויער דערוווסט פון א רייזענדן, אז די גאנצע עדה מיט די קאפאטעס און פאות, פארן, כדי צו ראטעווען א יידישע טאכטער, וועלכע וויל דוקא אריין גייען אונטער זייער גאטס אמונה. פון קנאה און פארדראס אויף די נישט גלויביקע יידן, האט ער אלארמירט דאס גאנצע דארף, און די צוהעצטע גויים זענען אלע ארויס מיט שטעקנס אין די הענט, און מען האט געשלאגן די פארבייפארענדע יידן מכות רצח און מיט גרויס מי איז זיי געלונגען מיט שברי-אברים זיך ארויס צורייסן פון זייערע מערדערישע הענט. און די זעלבע ידיעות זענען שנעל אריבערגעטראגן געווארן ביז פאטשאיעוו, און ווען מען האט זיי באגעגנט האבן זיי געהאט דעם זעלבן טרויעריקן און שרעקלעכן פאגראם-קבלת-פנים. מיט גרויס מי און מאטערניש, איז זיי געלונגען דורך וועגן און אומוועגן צו קומען אהיים, צעשלאגענע און צעבראכענע, באליידיקטע, און דער עיקר מיט ליידיקע הענט, אן דער א.ג. משומדת.

דער סוף איז געווען, קומענדיק צוריק אן דעם אנטיקל, און פון ריסוק-אברים האט מען דערפילט דעם דאפעלטן שמערץ און געפאר, אין וועלכן מען איז דאן געשטאנען — איז וואס טוען יידן חסידים, באליידיקטע און בארויבטע? — צום רבין! און דער רבי עצהעט, אז אזוי ווי זי האט שוין אן 18 יאריקן זון, וועלכער ארבעט אין קיעוו אלס פריקאזטשיק, זאל דער זון קומען וואס שנעלער, און נאר דער זון מיט זיין פעטער פון לוצק זאלן צופארן קיין

פאטשאיעוו, אן ווערטער און אן תחנונים, און זאלן זיי זיך א טאג צייט ארום-שפאצירן ארום די לאוורעס. אין קורצן דער מיטל האט געהאלפן, און אין משך פון דעם זעלבן טאג, ווען זי, זייענדיק פארשטעקט אין די פארמאכטע צימערן פון די מאנאכן א לענגערע צייט, און פון לאנגווייליקייט האט זי, ארויסקוקנדיק דורך א פענסטער, באמערקט איר עלעגאנטן שיינעם בלאנדן קיעווער זון שפאצירן פארביי דעם קלויסטער מיט איר ברודער יהושע, האט זי אויף קיין זאך ניט געקוקט, און איז ארויס, און ארויפגעווארפן זיך אויפן זונס האלז, און מיט הייסע טרערן געשווירן חרטה אויף אלעס, און אין דעם זעלבן טאג זענען זיי געקומען מיט איר קיין מערוויץ. אלע יידן פון שטעטל האבן זיך שטארק דערפרייט מיט דער גרויסער מציאה. דער סוף איז געווען, דאס דער ברודער שייע האט זי אוועקגעפירט קיין לאנדאן, ווי אויף היינט-צו-טאג ווייסט קיינער ניט ווו איר געביין איז אומגעקומען.

עס איז נאך געווען א מין מיטגעפיל פון יידן, וואס איז כדאי דא צו דערמאנען — דער מסירות נפש פארן כלל בשעת שריפות, און זיי זענען ביי אונז געווען זייער אן אפטע זאך; און דער פלאג האט לאנג געדויערט ביז מען איז פטור געווארן. די סיבה פון דעם איז גאנץ איינפאך, די ארימע יידן האבן זעלטן געהאט געדעקט די דעכער מיט בלעך, טשערעפעס אדער שינדלען; זייערע דעכער זענען געווען געדעקט מיט שטרוי, וואס האט קיין סך ניט געקאסט, און דאס איז געווען זייער לייכט צום ברענען, און בא דער קלענסטער ניט פארזיכטיקייט איז שוין געווען א שריפה. און כידוע, שריפה גוררת שריפה, אבי עס האט זיך נאר אנגעהויבן, האט געקענט אוועק דאס גאנצע שטעטל מיטן פייער. אזעלכע שריפות געדענק איך אסך. די לעצטע האט נאך פאסירט נאך דער ערשטער וועלט-קריג, ווען פון זעליגס מיל איז א פונק פון דאמפף מאשין ארויס, און פארברענט לאה שערמאנס שטוב, און בנימין גרינשפונס שטוב. קיין סך הייזער אין דער סביבה איז דאן, נאך דער מלחמה, ניט געווען. געווייינלעך, ווען דאס זאל געווען פאסירן פאר דער מלחמה, וואלט זיכער דאס גאנצע שטעטל אוועק אין פלאמען. הגם שוין אין די לעצטע יארן פון פאר דער ערשטער קריג, האט מען שוין אנגעהויבן לעבן מער קולטורעל, אזוי דאס אויך די דירות זענען אלע מאל וואס מער באדעקט געווארן מיט צערעפעס, און צו דעם צוועק האבן זיך גענומען שאפן אין מערוויץ פאבריקן.

לאנגע יארן האט מען גערעדט איבער דער שריפה פון דער גרויסער שיינער שול. די שריפה האט זיך אנגעהויבן פון א געוויסער חנה-רחל יוסילע-סמאלי-קאפס-שטוב און פארכאפט עטלעכע נאהענטע הייזער, מיט שטרוי געדעקטע, און דער עיקר די גרויסע שיינע שול.

ס. מ. ט.

מצות באקן

אמאל, פאר דעם גרויסן אומגליק, בשנים כתיקונן, פלעגט מען באקן אין מלינאוו מצות, און ס׳איז געווען א מאשין, מיט וועלכער מען האט זיך שוין באנוצט שטענדיק, פון פסח צו פסח, צו דעם צוועק, און אלע יידן פון מלינאוו און מערוויץ און די ארומיקע דערפער, האבן געקויפט די מצות פון מלינאוו. דאס האט געגעבן א געוויסן פראפיט, בכדי עס זאל זיין מיט וואס צו אונטערשטיצן די ארימע שיכטן מיט מצות אויף פסח. גלייכצייטיק האבן עטלעכע ארבעטסלאזע בעלי-מלאכות פארדינט פון זייער ארבעט ביי די מצות אויף פסח הוצאות; ביי אייניקע פון זיי איז דאס געווען פשוט דאס ערשטע פארדינסט פון פרילינג, אפזיצנדיק כמעט דעם גאנצן ווינטער אן פרנסה, וואס ס׳איז געווען ביי א טייל באפעלקערונג א גאנץ אפטע דערשיינונג.

היינט דער עצם ענין מצות באקן, און מצות-שמירה באקן! און די פאמיליע וויינשטאק און נאך אייניקע, האבן נאך צוגעבאקן אביסל אייער-מצות אויף פסח אויך. די אלע פארלויפן זענען געווען א שמחה פאר דער גאנצער יידישער באפעלקערונג, וועלכע האט זיך איבערגעחזרט יעדעס יאר, אין אלע אן אויסנאם הייזער.

ווען מען האט ארייגעבראכט די מצות אין דער יידישער שטוב, איז מיט זיי ארייגעקומען א שמחה און מען האט זיך געהאלטן אין איין ווינטשן: מען זאל דערלעבן איבער א יאר מיט פרייליכע הערצער, מיט, מיט, מיט...״ און ווער רעדט, ווען עס האט זיך דערנענטערט די ערשטע סדר-נאכט, האט מען פשוט אנגעטאפט מיט די הענט די שמחה, וועלכע האט געהערשט אין יעדער שטוב אן אונטערשיד. און אזוי האט זיך אוועקגעצויגן אגאנץ אכט-טאגיקער יום-טוב מיט שמחה און מיט חקירה, ווערמענס מצות זענען מער געראטן, מער דינער, פרישער, געשמאקער, ניט פארברענט, ניט רוי, און דערצו טאקע שוין איינצייטיק א שמועס איבער דעם וויין אויף ארבע-כוסות — ווער עס האט געקריגן וויין פון ארץ-ישראל אויף פסח, און ווער עס האט ראזינקעס-וויין, העיקר, זיין טעם און קאליר. נו, און סתם אזוי שמחת חול-המועד, חתנים, כלות, און ווער עס פארט צו דער כלה אויף די צווייטע טעג, ווייל אויף די ערשטע טעג איז קיינמאל קיין רייד ניט געווען, לא יזכר ולא יפקד, אז א חתן זאל פארן אויף די ערשטע טעג צו דער כלה; דאס איז פשוט א זינד

געוועז. איך געדענק ניט, אז דאס זאל פאסירן. דערצו איז נאך געוועז צו רעדן איבער דעם אריינברענגען דעם פסח בכלל, ווי שווער עס איז אנגעקומען.

דאס ערשטע איבער דעם קאלכן די הייזער, וואס דאס איז געוועז אין כמעט אלע יידישע הייזער א מנהג פון קדמונים, אין שיכות פון כשרות, און די אלע שוועריקייטן דערביי, בפרט אז עס איז נאך געוועז א שפעטער פרילינג, און דער שניי האט נאך געשטערט, אדער די גרויסע בלאטע — איז דאס קאלעכן אנגעקומען מיט מרור, און דערפאר איז טאקע דער תענוג נאך דעם געוועז גרויס... היינט דאס קליידן זיך אויף פסח! דאס איז אגאנץ באזונדער קאפיטל. ניט אלע יידישע משפחות האבן זיך געקענט דערלויבן דעם לוקסוס, עס האט זיך גאנץ אפט געטראפן, אז די קליידער נייער האבן פאר זיך, ליידער, קיין בגד אויף יום-טוב ניט געקענט זיך דערלויבן. די, אבער, וועלכע האבן זיך יא געמאכט ספעציעל אויף יום-טוב א בגד, האבן אין פארשידענע צוזאמענטרעפן, צו אין בית-הכנסת, צו סתם איינער ביים צווייטן צו גאסט, זיך געטוישט מיט מיינונגען, איבער דער קוואליטעט און שיינקייט פון דעם בגד. אזוי אויך מיט שיך און אנדערע קלייניקייטן. דערביי האט מען אריינגעכאפט א שפאר ביסל געלעכטער איבער פראוועז דעם סדר, ווי אזוי עס איז פארגעקומען פארשידנ-פארביק אין אלע יידישע הייזער, און ניט פון איין יידישע שטוב איז געוועז צו דערציילן און דערציילן גאנצע געשיכטעס, און גאנץ אפט פריילעכע.

דער ליבער, ווארימער זומער קומט אן, און אלעס וועט זיך צובליען און צו-וואקסן, און דער שווערער ווינטער וועט אוועק מיט זיינע קעלטן און שוועריקייטן. די פרנסה פון א סך הארעפאשנע יידן וועט מיט דעם אנקומענדן זומער זיך פארבעסערן. מולערס, טעסלערס וועלן אויפלעבן מיט דעם אנקומענדן זומער, ווייל זייער פאך איז אין ווינטער זייער שוואך צוליב די קעלטן. אויך די יוגנט וועט אביסל פרייער ארויסשפאצירן פון די ענגע געסלעך פון שטעטל. און אזוי ווערט אין אלע געביטן פריילעכער מיט דעם זומער אנקום.

אויך אונזער שטעטעלע מערוויץ, האט זיך באזונדער און אפטמאל צו זאמען מיט מלינאוו, מיטגעמאכט די אלע אויבנדערמאנטע פארלויפן מיט קליינע אויסנאמען, ווי צ.ב.ש. ביז דער ערשטער וועלט מלחמה, האט אגאנץ היבש ביסל יארן, געבאקן מצות אין דער אזוי גערופענער "טאליקע": מען האט צונויפגעזאמלט מיידלעך און ווייבער פון שטעטל, און פון פרימארגן ביז די אוונט שעהן געוועלגערט די מצות. צום קנעטן, שיבן און אפטראגן די מצות יעדן אהיים, זענען מענער געוועז מער פעהיקער; רידלען און מעל מעסטן, דאס האבן געטאן די יונגע. איך געדענק נישט גענוי, וויפיל האט א מצה ארבעטער פארדינט אין די 3-4 וואכן, ארבעטענדיק 12-13 שעה א טאג, אבער אין שטעטל

האט מען גערעדט אז די און די וועלן שוין פארדינען אויף פסח.

אזוי איז עס געווען ביז א דריי יאר פאר דער ערשטער וועלט-מלחמה; קיין אנדערע פארמען פון מצה באקן, אויסער דורך א "טאליקע", ניט געווען. ביז איינמאל האט א געוויסער פסח רימער געבראכט א מאשין, באצאלט דעם רב פאר לייגן דעם הכשר, און זיך געשטעלט באקן מצות מיט איר. און געוויינלעך, ווער האט געגעבן ענערגיע צו דרייען די רעדער פון דער מאשין? מענטשן. מיר, קונדסים, זענען אלע מאל געלאפן פון חדר כאטש א קוק טאן דורכן פענסטער, ווי אזוי דאס נייע ווונדער מאכט דאס, וואס 20 פרויען האבן פריער געמאכט. און ווען פתחיה רימער האט זיך ניט געקענט אפטרייבן פון די צעקאווע חדר-ייִנגלעך, האט ער אנגערייצט זיינע הינטלעך, וואס נאר ער איינער פון די אלע יידישע הייזער האבן געהאט, און מיר זענען שוין מער ניט באפאלן די שטוב פענסטער, כדי צו זעען די ווונדער מאשין. און נאך דער ערשטער וועלט-קריג האט שוין מערוויץ אליין מער קיין מצות ניט געבאקן, נאר געגומען אין מלינאוו.

אבער דער עיקר וויל איך דא דערמאנען, ווי אזוי מיר האבן געבאקן מצות אין ערשטן יאר, ווען די היטלערישע באנדיטן ימ"ש זענען שוין געווען ביי אונדז, אין יאר 1942, און איין מאל נאך דעם ווינטער, איידער מיר זענען אוועק פון מלינאוו, אין יאר 1945.

ובכן, וועגן באקן מצות אין יאר 1942 האט קיין רייד ניט געקענט זיין, ווייל דאס איז געווען איינפאך לעבענס-געפערלעך, ווען דאס וואלט, חלילה, אנדעקט געווארן. און, ווי מיר ווייסן, האט דער מענטש שטענדיק א דראנג צו פארבאטענע זאכן, און אזוי איז געווען אויך אין דעם פרט. באזונדערס האט זיך אונז געדאכט, אז אין זכות פון דער מצוה, און אפשר אויך פון די גוטע ווונשן, וועלן מיר אפשר געהאלפן ווערן, אפשר וועט עמעצער ווינשן א הילף אין אזא גוטער שעה, וואס דער ווונש וועט מקוים ווערן? געבאקן און געווונשן האט מען זיך, אבער די גוטע ווונשן זענען ניט מקוים געווארן. און כדי צו צודעקן מעינא בישא דאס באקן, האבן מיר, נאך ניט זייענדיק דאן אין געטא, זיך פארקליבן אין א שטוב, וואס שטייט נישט ביים הויפט שליאך מלינאוו-לוצק. דאס איז געווען ביי מיין שוואגער, נטע גרובער ע"ה, אויף ברעכיוו. זיין שטוב איז געווען אויך אביסל פארשטעלט פון ביימער פון מיכאלאווסקעס סאד, און דארטן האבן געבאקן מצות אייניקע קרובים מיינע, ווי מיין פעטער חיים-מאיר ז"ל, מיט זיין משפחה, מיין ברודער יעקב-יוסף ז"ל, מיט זיין משפחה און מיין פעטער יעקב גרובער ז"ל און מיין שוואגער יעקב און חייקע ז"ל מיט זייערע

משפחות. און אזוי איז דאס געווען אויך אין אנדערע הייזער, עטליכע צוזאמען — און מען האט געבאקן. מעל האב איך באזארגט פון דער מיל, ווו איך האב גע-ארבעט, באזונדערס האט מען נאך ביי א בעסערן גוי געקענט איבערבייטן א קלייד, א שוך, און נעמען דערפאר מעל. דאס באקן איז פארגעקומען דוקא בייטאג, בכדי די נאכט-שיין זאל, חלילה, אמאל נישט וועלן אינטערעסירן די שונאים — וואס שיינט דארט עפעס ?... און ביי דעם ווערגערן און באקן, האט יעדער זיך, וואס אן אמת, געווונשן גוט, אבער מיט בלוטיקע טרערן, וועלכע האבן זיך אליין עפעס געגאסן פון די אויגן, כאילו יעדער האט געהאט א פארגעפיל, גאט ווייסט צו איבער א יאר וועל איך נאך חאטש אזוי באקן מצות...

און ווי אויף צופיקעניש די שונאים, האט נאך יעדער מיט אלע שוועריקייטן געקראגן ווער אן עוף און ווער א שטיקל פלייש, אפגעווישט די טרערן און געפראוועט א סדר.

וואס עס איז פארגעקומען ביי די סדרים-טישן, קען מען בשום אופן נישט ארויסשרייבן, אזעלכעס האט נאר געקענט פארקומען אין שפאניען בא די אנוסים, און אין נאך ענלעכע ערטער. טרערן האבן זיך יעדן געגאסן אזוי ווי וואסער. יעדער האט געהאט דאס פארגעפיל, אז ער פראוועט דעם לעצטן סדר אין לעבן. אלט ווי יונג, אלעס דעם זעלבן פארגעפיל.

די פאר טרויעריקע פסח-טעג זענען פאריבער ווי געוויינלעך. פון פסח האלטן אלס יום-טוב האט קיין רייד ניט געקענט זיין. אלע האבן געארבעט, יעדער איינער ווי ער האט נאר געהאט בא וואס, ווייל דעם שונאס האנד האט אין פסח אויך ניט אפגעלאזט דעם שטעקן. באלד נאך פסח, האט מען אנגעהויבן פאדערן מענטשן קיין ראוונע אויף ארבעט. ס'איז געווען גענוג ביטער אין דערהיים די ארבעט, בפרט קיין ראוונע, אבער מען איז דאס אויך ביי-געקומען מיט נאר געציילטע קרבנות, צווישן וועלכע עס זענען געווען גרשון פייסעס צוויי זין, א צווילינג. זיי האבן זיך שוין צוריק ניט אומגעקערט פון די מערדערס הענט. אנדערע האבן, דאך, נאך באוויזן אנטלויפן צוריק אהיים ווי, למשל, אשר נחומס, אברהם חייקעס און אנדערע. דאס איז געווען א גרויסע הצלחה, אפגעקומען מיט געציילטע קרבנות.

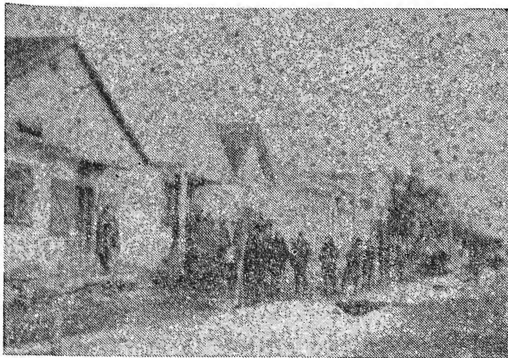
עס איז אונז, די פארבליבענע פון דער גרויסער שריפה, נאך אויסגעקומען צו זיין אין מלינאוו 15 חדשים בערך, און אין דער צייט-אפשניט, איז אונז אויסגעקומען צו באקן איין מאל מצות מיטן באוווסטזיין, אז חאטש מיר זענען באפרייטע און מיר באקן די מצות פריי, ווייסן מיר, אז אין מלינאוו באקן מיר

שוין דאס לעצטע מאל מצות, און מער וועט שוין דא קיינער, קיינער קיין מצות נישט באקן...

געבאקן האט מען ביי מיר אין שטוב, ווו איך מיט מיין פרוי סאניע און די דריי געשוועסטער קינדער האבן געוווינט, בא יעקב טסלר ז״ל אין שטוב. און אלע, די מלינאווער פארבליבענע, און אייניקע מחוץ מלינאוו, וועלכע זענען נאך דער באפרייאונג, צוליב פארשידענע סבות אריין קיין מלינאוו, און אייניקע יידישע אפיצירן פון דער רוסישער ארמיי. עס האט אונז דאן שוין ניט געפעלט קיין זאך, ווי למשל מעל, האלץ, און אלע נויטיקע זאכן, וואס עס האט זיך געפאדערט צו די מצות-באקן. געפעלט האבן נאר די בעסטע און די ליבסטע. און מערקווירדיק איז דאס, וואס אין לעבן קען מען אזעלכעס אין נארמאלע צייטן נישט באגעגענען. און דאס איז וואס מען האט געבאקן די מצות און דערביי געזונגען וואס עס איז אריין אין מויל אריין, אויף צופיקעניש די שונאים, וועלכע האבן זיך געדרייט ארום אונז, האלטנדיק אז היינט, בא דער הערשענדער מאכט, זענען מיר די מיוחסים, און נישט ווי פריער, ווען זיי זענען געווען דאס אויבערשטע פון שטייסל, וועלכע האבן אונז אין זייער גוטע לאגע אסך שלעכטס געטאן, ניט ווייניקער ווי די דייטשן.

איז אונז געבליבן נאר דאס איינציקע, צו נקמה נעמען דורך אזא וועג, ווי צוריק באקן מצות פראנק און פריי, כאילו מאך זיך א הארץ און זינג נאך דערביי א ליד, כאטש די בלוטיקע טרערן זענען נאך אינגאנצן אויף דיין פנים. און דערצו נאך, האבן מיר שוין געוווסט, אז אין געציילטע וואכן וועלן מיר זיך פארנעמען אין גאנצן פון מלינאוו.

ב׳ תמוז התש״ה האבן מיר פארלאזט מלינאוו אויף אייביק.

רחוב רובנה.

אהרן הררי

המתגייסים

מאז ומאתמיד השתמטו היהודים מלשרת בצבא זר: היו משחדים את קציני הגיוס לשם השגת תעודת שחרור, ומי שידו לא השיגה זאת ניסה לעשות לו מום גופני. היו קוטעים אצבע מהיד הימנית, הלוחצת על ההדק או גוברים בחוט ברזל באוזן, כדי להחרישה, או קופצים מגובה, כדי לקבל שבר מפסעתי. שיקה שחמן, למשל, סיגל לעצמו שיעול מרעיש אזניים, וכאשר התייצב לפני הוועדה הרפואית הצבאית והשמיע את שיעולו המבוים — נבהלו כולם וחשבוהו כחולה שחפת. שיקה קיבל שחרור מידי, למרות היותו בריא ושלם ולא משתעל בכלל...

בתקופתי, כאשר בני גילי היו צריכים להתייצב, היתה נהוגה שיטת ההסתגפות. שבועיים סמוך להתייצבות היו מתנזרים משינה ומאוכל, מתהלכים בלילות ו"עושים שמח", וביום נוסעים הרבה על אופניים עד לאפיסת הכוחות. המזון העיקרי היו גרעיני חמניות ועוגיות אפויות מבצק עם שמן קיק, כאמצעי לשלשול, כל אלה גרמו להרזיה ולמיחושים אורגאניים. אך למעשה לא היו לדברים השפעה בבדיקה הרפואית הצבאית. כנראה, ידעו הרופאים שהיהודים מכינים את עצמם לקראת ההתייצבות, וזה רק גרם לטשטוש המימצא הרפואי,

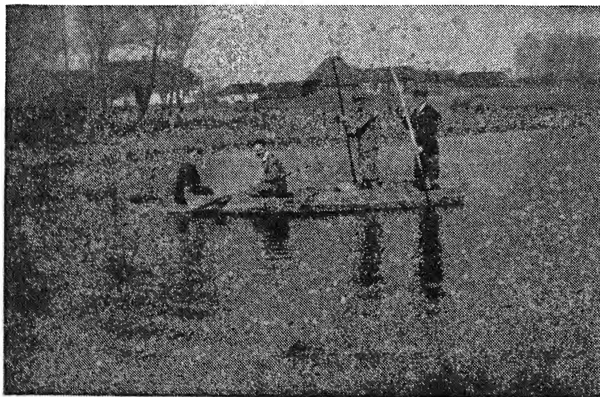

חורף — על רקע הגן של הגראף. ווינטער.

ואפילו אלה שבריאותם היתה לקויה באמת, לא קיבלו שחרור אלא דחיה לשנה. רק יחידים קיבלו שחרור במקרים יוצאים מהכלל אחרי בדיקה חוזרת ונשנית.

להתהלך בלילות ולעשות שמח היתה כעין חובה. ואם נעדר אחד המתגייסים, היו צובאים על יד ביתו ושרים ליד החלון "אז מען רופט, מוז מען גיין, עס העלפט ניט קיין געלעכטער קיין געוויין" (כאשר קוראים יש ללכת, לא יעזרו צחוק ולא בכי), עד שניאות לקום ממיטתו ולהצטרף אלינו. לא פעם נתקלנו בחירופים ובגידופים מצד ההורים והשכנים, שהטרדנו את מנוחתם. אך כל זה לא הפחידנו, כי הן היינו בבחינת צבא בדרך.

היה חוג מסויים של צעירים בלתי מאורגנים, ומחוסר מעש ומשעמום היו מתאספים בערבים בכיכר המרכזית וממציאים כל מיני מעשי קונדס. למשל: לקחו חוט דק וארוך וחיברו אותו לחלון אחד הבתים והחברה הסתתרו בין השיחים במרחק מה מהבית וניענעו את החוט באצבעות כמו בכלי מיתרים. הדבר היה משמיע זמזום בבית והדיירים לא ידעו את פשר הדבר. מדי פעם, כאשר יצאו החוצה לבדוק את הסיבה, הפסיקו במלאכה, וכאשר חזרו חדשו את הנענוע... אחר כך היו עוברים לבית אחר. או "קונץ" אחר: היו מכניסים בילבול בשלטי העסקים. את השלט של המספרה תולים על האיטליז, ולהפך... וכך היו עושים בכמה רחובות. או, למשל, היו אוספים כל מיני גרוטאות, רהיטים וסולמות ובונים מהם מגדל במרכז העיירה.

שייט על נהר איקווה.

כל המלאכה הזאת נעשתה בליל שבת באין מפריע, ובשבת בבוקר, כאשר הקהל היה הולך לבית הכנסת, לא האמין למראה עיניו... היו שהאמינו במעשי שדים ורוחות. אף פעם לא נודע ידי מי במעשים אלה, פן יתנקם הדבר בכולם. וגם אם נפל החשד על מישהו, פחדו לעשות בו שפטים מתוך חשש נקמה. והמשטרה לא התערבה בזה, כי לא ראו את הענין כמעשה פלילי.

ברוך מערען
באלטימאר

א פאסירונג אין שטעטל

ווער עס איז געבוירן און דערצויגן געווארן אין א קליין וואלינער שטעטעלע, ווי מיין שטעטעלע מלינאוו, וועט קיינמאל נישט פארגעסן די קינדער יארן, דעם חדר, און אפילו די פעטש פון דעם מלמד... די שול און, להבדיל, אפילו די באד... די פריילעכע און שיינע ימים-טובים, ווי דעם פרילינג יו״ט פסח, שבועות, וועלכע האבן געגעבן אזוי פיל אינהאלט אין לעבן... היינט, די שיינע נאטור ארום שטעטל, און די מחיהדיקע פרישע לופט אום זומער.

דעם אמת זאגנדיק, איז די לופט אין שטעטל נישט געווען אזא לויטערע און פרישע, ווייל משה מלמדס קאליעזשע, וואס איז געשטאנען גרין א גאנץ יאָר און די קאטשקעס פון שטעטל האבן זיך אין איר געפליוסקעט, האט זיך אביסל אויס-געמישט מיט דער גוטער לופט און זי קאלע געמאכט... דערצו נאך ווען א יידענע האט געוואלט, האט זי אויפגעעפנט די טיר פון דער קיך און פליוך, ארויסגעגאסן די שמוציקע וואסער אויף דער גאס פאר דער טיר... דערפאר, ווען מען האט זיך געוואלט דערקוויקן מיט אמת גוטע, פרישע לופט האט מען גענומען, א שפאציר הינטער דער שטאט, ווו שמעקעדיקע גרינע פעלדער און לאנקעס האבן זיך צעשפרייט פאר אייערע אויגן.

ווי דער שטייגער אין אלע קליינע שטעטלעך, זענען די קרעמערס געשטאנען אין די קלייטן און ארויסגעקוקט אויף קונים. קרעמערס פלעגן זיך אפט קריגן צווישן זיך צוליב א קונה. אז ס'איז געקומען יום-כפור, האט מען זיך איבערגעבעטן... און נאך יום-כפור האט זיך אנגעהויבן דאס אלטע, פונקט ווי פריער. אפילו צווישן די בעלי-מלאכות איז אויך אנגעגאנגען א קאנקורענץ.

די גבירים פון שטעטל האט מען געקענט אויפציילן אויף די פינגער. די מערהייט זענען געווען בעל-בתּישע קבצנים... און האבן געלויבט דעם רבונו של עולם פאר דעם ביסל, וואס ער האט זיי געשאנקען. אז עס איז געקומען שבת איז געקומען רו פאר דער נשמה און פאר דעם גוף. שבת איז יעדער ייד געווען ביי זיך אין הויז ווי א מלך. דאס הויז ציכטיק אויפגערוימט, דאס ווייב און די קינדער אנגעטאן אין ריינע, שיינע שבתדיקע קליידער לכבוד שבת. די ארעמסטע פרוי האט געבאקן חלות אויף שבת, געקאכט פיש און געשטעלט טשאלענט.

שבת בייטאג, נאך דעם שלאף, פלעגן די איידעלע יידן זיצן מיט רחבות ביים טיש מיט דער פארשמאלצעוועטער יארמעלקע אויפן קאָפּ און ארבע כנפות אויפן ווייסן העמד און טרינקען מיט הנאה א הייס גלעזל טיי, און בעת מעשה ארייננקוקן אין א ספר. דאקעגן, די בעלי-מלאכות און סתם עמך, האבן נישט מדקדק געווען אויף עובר זיין דעם תחום שבת. זיי האבן גענומען זייערע ווייבער און קינדער און ארויסגעשפאצירט הינטערן שטעטל, זיך אויסגעלייגט אויפן גראז און איינגעאטעמט אין זיך די מחיהדיקע לופט פון פעלד און וואלד...

וווּנדערבאר זענען געווען די פעלדער אום חודש תמוז, ווען די הויכע זאנגען אין זייער גאלדענעם קאליר האבן זיך געשאקלט פונעם ווינט ווי ים-כוואלעס; מיט די קעפּ אייגעבויגן צוליב דער לאסט פון די צייטיקע קערנער. די שטעטלדיקע יידן, איבערהויפּט די תבואה-סוחרים, פלעגן דאן ארויסשפאצירן הינטערן שטעטל, באטראכטן די פעלדער, אפּגעריסן עטלעכע זאנגען, צערייבן אין דער זשמעניע, באטראכט די קערנער און ארויסגעזאגט מבינות... און גלייכצייטיק צוגעגעבן, אז מען קען שוין באלד צוטרעטן צום שניידן די תבואות. די קרעמערס און אויך די בעלי-מלאכות האבן ארויסגעקוקט מיט אומגעדולט ווען די פויערים וועלן אראפּנעמען די תבואות פון די פעלדער און וועלן האבן מיט וואס צו קויפן און צאלן חובות. מיר, די יידן, האבן זיי צוגעשטעלט זאלץ, צוקער, מאנופאקטור, און זיי האבן געמאכט וואקסן די שיינע, ברייטע פעלדער. כ׳האב זיי שטענדיק מקנא געווען. פארוואס לעבען זיי ווי א נארמאל פאלק אויף זייער לאנד? און מיר, יידן, לעבען פון ווינט?... אלס יינגעל איז מיר געקומען אויפן געדאנק, וואס איך האב נישט לאנג געלערנט אין חדר, אז מיר, יידן, האבן אויך אמאָל געהאט א לאנד מיט אייגענע פויערים. ביז היינט פיל איך די טראגעדיע פון דעם פסוק: ומפני חטאינו גלינו מארצנו ונתרחקנו מעל אדמתנו.

דאס ״שיינדעל״ פון שטעטל איז געווען דעם גראפס ״הויף״, ניט געקוקט וואס קיינער האט ניט געטארט אהין ארייננקומען. דאס ווערטל ״וואס קומט מיר ארויס פון מיין פויליש רעדן, אז מען לאזט מיך אין הויף נישט אריין״, איז געווען ריכטיק אין אונזער פאל. פון די יידן אין שטעטל האט בלויז מיין זיידע געהאט די זכיה ארייננצוגיין אין הויף, ווייל הערשקא איז געווען א נוצליכער ״זשיד״ (ייד). ער איז געווען א פאדריאטשיק און געארבעט פאר דעם גראף. אז יידן האבן געדארפן א טובה פון גראף, איז מיין זיידע הערש גאלצעקער געווען דער פארמיטלער. יעדער האט געוווּסט, אז ער האט נושא חן געווען אין די אויגן פונם גראף און דער גרעפין... אלע האבן אין שטעטל גערעדט, אז הערש גאלצעקער קושט דער גרעפינס האנט, ווען ער גריסט זיך צו איר. מיין זיידע

פלעגט אונז, אייניקלעך, דערציילן וווּנדערלעכע געשיכטעס פון דעם לעבן אין "הויף".

אז דער זומער פלעגט זיך ענדיקן און עס האט זיך געשטעלט דער הערבסט, האט דאס שטעטל באקומען א טרויעריק אויסזען. צוליב די רעגנס און די טיפע בלאָטעס האָט מען געמוזט זיצן אין די הייזער, און עס האט גענאָגט ביי דער נשמה. די נאטור ארום איז געווען ניט צו דערקענען. טרויעריקע און נאקעטע האבן זיך געשאקלט די ביימער אויפן ווינט. די גערטנער זענען שוין געווען פוסט. די לעצטע זענען געווען די קארטאפעל אויסגעגראבן און אנגעשאטן צו ווערן אין די קעלערס פאר דעם לאנגן ווינטער, ווייל אינגיכן פלעגט די ערד געפרוירן ווערן און א ווייסער שניי פלעגט באדעקן די פעלדער פאר א גאנצן ווינטער. איבערהויפט האט דאס אנגעווארפן א שרעק אויף די ארימע משפחות. די הוצאה איז געווארן גרעסער, מען האט געדארפן אנגרייטן האלץ פאר באהייצונג, קויפןווארעמע קליידער, דער עיקר שטיוול, וואס זענען שטארק צוניץ געקומען.

ווינטער האבן די ידן פון שטעטל פארבראכט מער אין דער שול, אויסגעזעצט זיך אויף די בענק ארום א לאנגן טיש נעבען דעם ווארעמען אויוון האבן יידן געלערנט געשמאק אין די לאנגע אווענטן, אפילו די פשוטע יידן פלעגן זיך אויך צוזעצן ביי א זייט און אנשטעלן אן אויער צו הערן א תורה ווארט.

אין שול האט מען אויך געקענט אויסגעפינען די פרייזען אויף די תבואות, וואס איז געווען דער הויפט-מסחר, געדונגען בעלי-עגלות צו פירן די תבואה אין שטאט אריין. מען פלעגט אין שול אויך שמועסן וועגן וועלט-געשעענישן, און בכלל אויסגעפינען די נייעס פון דער וועלט... ס׳פלעגט אפט אויסברעכן א מחלוקת אין שול צוליב קהלשע ענינים. אין אזעלכע קאנפליקטן זענען שטענדיק געווען צוויי צדדים, און דאס שטעטל איז געגאנגען כאדאראם. יונג און אלט האבן גענומען אן אנטייל אין די קריגערייען. ווען נישט דאס, וואלט דאס לעבן אין שטעטל געווען צו לאנגווייליק.

און איצט וויל איך דערציילן אן עפיזאָד, וואס האט געשטעלט דאס גאנצע שטעטל אויף די פיס.

אין מלינאוו, ווען בחורים זענען געווען 21 יאר אלט און זיך באדארפט שטעלן צום פריזיוו, זענען עלטערן געווארען שטארק פארזארגט. וועלכע עלטערן האבן דאס געוואלט, אז זייערס א זון זאל זיין א סאלדאט און עסן טריפה פון דער סאלדאטסקער קיך? טאטעס האבן שטיל געקרעכצט, און מאמעס האבן

געבראכן די הענט... אבער נישט מיר, די בחורים, די רעקרוטען, ווייל ווען מען איז יונג קען מען פון א טראגעדיע מאכן א קאמעדיע... מיר האבן זיך דאס נישט גענומען אזוי שטארק צום הארץ, כדי זיך ארויסצודרייען פון גיין דינען איז געווען איין מיטל: זיך צערען, ד.ה., נישט עסן און נישט טרינקען גענוג, לעבען בלויז אויף טרוקענע סוכארעס און טרינקען טיי אן צוקער; אזוי ארום האט מען געקענט האפן אויף א "סטראטשקע" און אמאל אינגאנצן באפרייט צו ווערן. 4 וואכן פלעגט דאס זעלבסט פייניקונג אנגיין. כדי צו פארטרייבן די צייט האבן זיך רעקרוטען צוזאמענגענומען אלע נאכט אויף איין פלאץ און אויסגעארבעט א פלאן ווי אזוי צו פארברענגען די נאכט... דאס מין פארברענגען איז באשטאנען פון ארומגיין זינגען הינטער די פענסטער, איבערהויפט, ווו מיידלעך זענען געווען... אפטאן שפיצלעך געוויסע בעלי-בתים. רעקרוטן האבן געמעגט אין מען האט זיי מוחל געווען, ווייל זיי זענען שוין געווען כמעט פארעכנט פאר סאלדאטן...

איין נאכט, ווען מיר, רעקרוטן, האבן נישט געהאט צו דער האנט קיין פלאן און מיר האבן געוואלט עפעס אפטאן, אז שטעטל זאל אונז געדענקען, זענען מיר אוועק צו שמואלן, דעם לץ פון שטעטל. (איז א שוואגער צו יצחק למדן). שמואל איז שוין דאן געווען א בחור ראוי לחופה. ער איז געווען באוווסט פאר א יודע ספר, ער האט אריינגעבראכט ציוניזם אין שטעטל, געגרינדעט א בית-ספר, א ביבליאטעק, בכלל געפרוווט צו מאדערניזירן דאס שטעטל. מען האט געהאט פאר איר דרך ארץ. ער האט ליב געהאט אָפּצוטאָן שפיצלעך די בעלי-בתים און דערפאר האט מען אים גערופן שמואל דער לץ... (ער איז איצט א תושב אין ישראל). מיר זענען אוועק, ווי געזאגט, צו שמואלן, אויפגעוועקט אים פון שלאף, ממש ארויסגענומען אים פון בעט. ער האט אויסגעריבן זיינען שטענדיק רויטע אויגן, אנגעטאן זיינען שפאקולן און א זאג געטאן אין א האלב שלעפעריקן קול:

"נו, חברה, איר דארפט מיר ניט זאגן וואס איר ווילט, כ'זע, אין אייערע פארפלאמטע באקן און גלאנציקע אויגן, אז איר ווילט עפעס אפטאָן היינט ביינאכט, און געוויס ווילט איר מיין עצה?...".

"געטראָפן" האָבן מיר אלע מיט איין מאל געענטפערט.

"כ'האָב פאר אייך א פלאן", האט שמואל לץ געזאגט, "היינט איז דאנערשטיק ביינאכט און מארגן איז פרייטיק ערב שבת, און יידען דארפן פרייטיק גיין אין באָד אריין זיך אויספארען די ביינער און זיך ארומוואשן לכבוד שבת. ווייסט איר דאָך, וויל איך פון אייך, אז איר זאלט אויסהייצן די קהלשע באד, און אלע בעלי-מלאכות און ארימעלייט זאלען אריינגעלאזן ווערן אומזיסט, אן געלט...

זיי קומט אויך עפּעס צו געניסן אויף דער ערדישער וועלט... זאָלן זיי זיך גוט אויספּארען און ארומוואשן לכבוד שבת צו להכעיס אלע שיינע בעלי-בתים... ווייל אפילו אין באָד די שיינע יידען פאַרנומען די העכסטע בענק... אזא סאציאלע אומגערעכטיגקייט!" שרייט שמואל אויס מיט צארן.

"גערעכט!" זאגען מיר אלע, "אבער ווו וועלן מיר נעמען האלץ אויף צו הייצן די באָד?"

"עס וועט זיין האלץ", זאגט שמואל, "איר וועט זיך ארויסלאזן איבער די גאסן און הויפן (פאר יעדען הויז איז געווען א שטיקל הויף) און צוזאמענשלעפן אלץ, וואס לאזט זיך: בענק, טישלעך, קלעצער, אלטע ברעטער, וועלכע וואלגערן זיך נעבן די הייזער, אלטע טירן... אלץ, וואס קען ברענען... איך זאָג אייך, חברה, ס'איז פאר א גוטן צוועק, הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו!..."

זיינע ווארעמע ווערטער האבן אויף אונז געווירקט גאר שטארק, און מיר האבן זיך א נעם געטאן מיט דעם יונגען פלאם אויסצוהייצן די באד. מיר האבן צונויפגעשלעפט אלץ, וואס איז נאָר געקומען אונטער דער האנט און אנגעווארפן אויף איין בארג נעבן דער באָד. מיר האָבן אויפגעוועקט דעם בעדער, וועלכער איז אויך געווען א שמש אין סטאָלינער שולכל און דער קברן אין שטעטל, פון אלע פרנסות האָט מען אים געדארפן ארייַנשיקן אויף שבת... מיר האָבן אים באפוילן, אז ער זאל זיך באלד נעמען צו דער ארבעט און אויסהייצן א הייסע באד... מיר האבן אים געהאלפן אנגיסן די מקוה מיט וואסער, אריינגעווארפן די קלעצער אין די גרויסע 2 אויוועגס. דער בעדער האט מיט שרעק אויסגעפאלגט אונדזער באפעל און אונדז צוגעזאגט אויסצופירן אונדזערע פאדערונגען: למעה"ש ארייַנלאָזן אומזיסט אלע בעלי-מלאכות און אָרעמע יידען אין באד אריין.

פארטאָג זענען די חברה רעקרוטן מידע אייַנציקווייז זיך צעגאנגען אהיים כאפן א דרימל.

אויף מארגן, פרייטיק אינדערפרי, האט זיך דאס שטעטל דערוווסט, וואס די רעקרוטן האבן אפגעטאן. איינער האט איבערגעגעבן דעם אנדערן, וועמען עס האט געפעלט א באנק, א טישל, א קלאָץ, וואָס איז געלעגן יאָרן נעבן דער טיר. געשאלטן אין טאטן אריין... די קינדער פון די חדרים, וועלכע זענען אָפּגעלאָזן געוואָרן, ווי געוויינלעך, פרייטיק נאָך האלבן טאָג, האָבן זיך אויך דערוווסט די נייעס, זענען זיי ארומגעלאפן איבער די גאסן און געשריען: יידן, אומזיסט אין באד אריין!

בעלי-מלאכות, וואס זענען נאר וואס געקומען פארבלאטיקטע פון די דערפער, ווו זיי האבן זיך געוואלגערט, האָבן געכאפּט אויף שנעל די שבתדיקע ווייסע ריינע וועש און זענען אוועק אויף שנעל אין באד אריין. יידן האבן זיך מחיה

געוועזן מיט דער הייסער פארע אויף דער אייבערשטער באנק און געשריען:
"פאדאווייי! פאדאווייי!" דאָס האָט געמיינט, גיסן נאָך מער הייסע וואסער אויף
די הייסע שטיינער און פארגרעסערן די היץ... "שמייסט זיך, יידעלעך, אויף
צעפיקעניש ר׳ יוסל בערגערן", האט געשריען שלמה דער קרומער שוסטער.
"אי, אי, ס׳איז גוט," האט געשריען דער רויטער שאיע. "שוין לאנג אזא מחיה-
דיקע באד נישט געהאט!... משה, דערלאנג מיר נאך א שמייס אין דער רעכטער
זייט, עס צעגייט זיך אין יעדען גליד... א ברכה אויף דער חברה רעקרוטן;
אין דעם זכות זאלן זיי באפרייט ווערן און זיין יידן אין דער היים", שרייען אלע.

די "שיינע" בעלי-בתים פון שטעטל האבן "באיקאָטירט" און נישט געגאנגען
דעם פרייטיק אין באָד אריין. פון דעם האבן מיר פארשטאנען, אז עס וועט שוין
זיין "פריילעך" אין דער טריסקער שול. אזוי איז טאקע געווען.

שבת אינדערפרי, באלד נאך תפלת שחרית, איז דער שמש ארויף אויפן
בעלעמער און אויסגערופן, אז ר׳ יאָסל לעמעלס דער גבאי האט עפעס וויכטיקעס
צו זאגן, לכן זאל זיין שטיל, געבענדיק דערביי א קלאפּ מיט זיין האנט אויפן
שטענדער. באלד זיינען ארויפגעקומען אויפן בעלעמער אלע דריי יאָסעלס:
יאָסעל מאירס, יאָסעל לעמעלס און יאָסל ליפעכעס. זיי זענען געווען דער
קאָמיטעט, וואָס האט געזארגט פאר די קהלשע באדערפענישן.

דער ערשטער, וועלכער האט גענומען דאָס וואָרט איז געווען יאָסעל
לעמעלס, דער גרעסטער בעל-דעה זאגער און איבערגעגעבענער עסקן, א שיינער,
הויך געוואוקסיקער איד, מיט א גאנץ נישקשהדיקען בויך, וואָס האט דערוועקט
דרך-ארץ ביי יידן... ער האט מיט כעס א קלאפּ געטאָן אויפן שטענדער און
זיין טיף באסאווע שטים האט ארויסגעלאזט א קול ווי א דונער.

"רבותי, יידען! איר זאָלט וויסען זיין, אז די "שקצים", די רעקרוטן, האָבען
אונז שיער פארברענט די באד... אזוי פיל הארעוואניע אריינגעלייגט אין איר,
געהערט אזא הפקרות? אין טורמע וואָלט איך זיי געשיקט פאר גנבענען האלץ..."

באלד האָט זיך גענומען הערן קולות מיט זידלערייען, פארטויבט צו ווערען.
די עלטערן פון די רעקרוטן האבן זיך נעבעך געפילט שולדיק און עס האט
געהאלטן, אז מען זאל אויסלאזן צו זיי, ווייל מיר, די "שולדיקע" האבן זיך
באלד אפגעטראגן... בקיצור, ס׳האט געהאלטן ממש ביי פעטש. די בעלי-מלאכות
און די געזונטע יונגען האבן זיך געהאלטן צוזאמען אין אונטערשטן שטיבל,
גרייט אנצווועגדן זייערע געזונטע קולאקעס. אבער דא האט זיך אריינגעמישט
ר׳ יהודה לייב למדן (פאטער פון באוווסטן העברעאישן שרייבער יצחק למדן),
א ייד, וואס זיין נאמען האט פאר אים געפאסט, איז געווען א גרויסער למדן

און א ירא שמים, און אלע האבן אים געאכטעט. ער האָט מפסיק געווען פון זיין לערנען, אויסגעגלייכט דעם טלית איבערן קאָפּ, בלויז א שטיקל פּנים האט ארויסגעקוקט, האט צעשפּרייט די הענט און זיך גענומען בעטן ביים עולם מיט רחמים: „רבותי, איך בעט אייך, זאל זיין, שטיל! ס'איז דאך א חילול השם, יידען זאלן זיך אזוי קריגן, דערצו נאך אין א מקום קדוש... וואס שייך,

קבוצת חברים.

בדיעבד, אז זיי האבן שוין די זאך אפגעטאן, איז דאך פארפאלן! נאך אלעמען זענען זיי דאך יידישע קינדער... און האבן גאר אויפגעטאן א וויכטיקע זאך: ארימע יידן האבן זיך ארומגעוואשן לכבוד שבת, און דאס איז א גרויסע מצוה... אין דעם זכות וועט זיי ג' העלפן און באפרייט ווערן פון דינסט און זיין פרומע יונגעלייט אין זייערע עלטערנס היימען".

בעלי-בתים האבן זיך באלד בארואיקט און האבן מוחל געווען די רעקרוטן פאר זייער „שקציש" שטיקל ארבעט... אז ר' יהודה לייב למדן הייסט, מוז מען פאָלגן.

סאניא און מענדל טייטלמאן

ברויט און האלץ

מיט יעדער לעבנסבאדערפעניש זענען אונזערע ברידער און שוועסטער געווען געדריקט זייער גאנץ לעבן. און ס׳איז נישט געווען קיין גרויסער אונטערשיד פון די רייכערע שיכטן ביז די גאר ארעמע. ווייל די וואס זענען געווען כלומרשט בעסער באמיטלט און האבן געהאט מעגלעכקייטן זיך איינקויפן די 4—5 פורלעך האלץ אויפן ווינטער צום קאכן — איז דאס אויך ביי זיי געווען א גרויסע אויסגאבע, אבער אויך אן אנפארמיידלעכע. אן האלץ האט קיינער נישט געקאנט עקזיסטירן. די קעלטן זענען געווען גרויסע, נישט באהייצן איז געווען לעבנסגעפערליך — מ׳האט פשוט געקאנט פארפרוירן ווערן. און פאר קינדער, ווי געווייגלעך, איז דאס געווען פילפאכיקער געפערלעך.

און אז מ׳האט שוין יא געהאט אויף דער פור האלץ, איז נאך געווען א פראבלעם פון צוזעגן און צוהאקן דאס האלץ; אויך אן ארט אויפן האלץ איז געווען א פראבלעם. אויך די הויזונס זענען געווען א פראבלעם. אלץ איז אין די שטעטלעך געווען פרימיטיוו. גוט געמאנטירטע קאכל-הויוונס זענען דא זעלטן געווען — האט מען זיך געמוזט באגנוגענען מיט דער כרובע, וואס איז מערסטנס געשטאנען אין דער מיט שטוב, כדי זי זאל ווארעמען וואס מער ארום. דאס האט מען אויסגענוצט אויף ווארעמען און אויף קאכן. ביי יעדער כרובע איז געווען איינגעבויט א, אזויגערופענער, הייוועלע, אויף צו האלטן דאס עסן ווארעם. און שבת, נאך דעם ווי די גויע האט איינגעהייצט די כרובע, איז אין דעם הייוועלע געווען א פלאץ אנצווארעמען דעם טשאלנט. ווי געוועגלעך, יעדע משפחה האט געמאכט א טשאלנט אין באק-הויוון, וועלכער איז געווען אין יעדער שטוב אויף צו באקן ברויט און חלה.

דאס באקן פלעגט פארקומען, בדרך-כלל, פרייטיק — חלה אויף שבת און ברויט אויף א גאנצע וואך. דאס ברויט איז געווען די הויפט שפייז אין שטוב — לויטן פאלקס ווארט: אז ברויט און וואסער איז דא, איז קיין הונגער נישטא. געבאקן האט מען אלץ פרייטיק, דערמיט, אז די הייליקייט פון שבת זאל מער זיין אנזיכטבאר. אויף א גאנצע וואך מוז מען דאך נישט האבן קיין מטעמים; געגוג אז מ׳פארטרייבט דעם הונגער... אבער אויף שבת — דאס איז שוין עפעס אנדערש. אלץ איז געווען לכבוד שבת.

דאס דאזיקע פירן פלעגט נישט איינמאל ארויסרופן קנאה-שנאה ביי גוישע שכנים. סטייטש? ווו נעמט דער ארעמער שכן, וואס איז נאך מטופל מיט קינדער — א ווייסע חלה?...

שוירלע זשעקאבס
בראנקס

אן אמתע פאסירונג אין מלינאוו מיט 96 יאר צוריק

מיין מאמע, איצע סטאראסטעס עלטסטע טאכטער בתיה, האט מיר דערציילט:

אין מלינאוו איז געווען אהרעלעס משפחה; זייער בכבודיקע מענטשן. ס׳איז געווען א העניע אהרעלעס, חיה אהרעלעס, זעלדע אהרעלעס, משה אהרעלעס. דער עלטסטער זון האט געהייסן דניאל. ער האט געהאט אן אייזן קראם; שפעטער איז אויף זיין ארט געווען משה אהרעלעס.

דער דאזיקער דניאל פלעגט בארגן סחורה די טשעכן, וועלכע האבן געוווינט אין די דערבייאיקע דערפער. ווינטער פלעגן זיי קויפן אויף בארג און באצאלן דעם חוב נאך דער שניט-צייט. איינמאל קומט א טשעך צו דניאלן און בעט ביי אים בארגן מזומן געלט. דער טשעך איז ניט געווען קיין ארעמער און דניאל האט אים דאס געלט געבארגט.

ניט לאנג נאכדעם קומט דער טשעך אין א קאלטן ווינטער-טאג צו דניאלן און זאגט צו אים: „אויב דו ווילסט דיין חוב, קום מיט מיר אין מיין הויז און איך וועל דיר אלץ אפצאלן". די מאמע ליבע האט זיך ביי אים געבעטן ניט צו פארן; זיין פרוי דבורה, א שוואנגערע, פאלט אים אויפן האלז נישט צו פארן — עס איז שרעקלעך קאלט. אבער דניאל וויקלט זיך איין אין טילעפ מיט א פוטערנע קוטשמע און לאזט זיך אין וועג אריין. דער טשעך האט אים צוגעזאגט צוריקצוברענגען דעם זעלבן טאג.

אין הויז הערשט א טויטע שטילקייט.ביידע פרויען זענען אומרואיק. מען האלט אין איין קוקן צו דער טיר... דער טאג איז פארביי. עס איז נאכט און דניאל איז נישטא. אין דער פרי — אלץ נישטא...

האט מען גענומען א פערד-און-שליטן און אוועקגעלאזט זיך צום טשעך. און אויפן שלאך האט מען געפונען דניאלן א געהרגעטן. דאס גאנצע שטעטל האט געטרויערט. מ׳האט דעם מת געטון זיין רעכט; געמוזט אים באגראבן אין זיין אנטון. נאר די קוטשמע איז ניט געווען...

אין עטלעכע טעג שפעטער האט זיך צעטראגן אין שטעטל א קלאנג, אז מ׳זעט דניאלן ארומגייען אין גאס... ער, דניאל, גייט ארום אויף עולם-התוהו... און שפעטער האָט אלעמאל אן אנדערער דערציילט, אז דניאל איז אים געקומען צו חלום און הייסט גייען אויף א באשטימטן פלאץ, ווו עס ליגט

זיין קוטשמע; מ׳זאל נעמען די קוטשמע און אריילייגן אים אין קבר אריין.

און אזוי האט געדויערט א צייט. מענטשן האבן מורא געהאט צו גייען ביינאכט; מיין זיידן האט מען געפירט אין שול אריין... ביז מ׳האט באשלאסן צו נעמען דעם רב מיט א מנין בעלי-בתים און גייען אויף דעם ארט, ווו דניאל האט געהייסן אין חלום. און מ׳האט טאקע געפונען דארט די קוטשמע ליגן...

און מ׳האט געטון ווי ער האט געהייסן און מער האט מען דניאלן ניט געזען סיי אין גאס און סיי אין חלום...

(דבורה זיין פרוי האט געבוירן א זון. מ׳האט אים גערופן "ברודער".

סאווקה, חוטב העצים

שפעטער האט זי חתונה געהאט פאר מאטיע-מאירן. אלע מלינאווער קאנען אים. זיי האבן געהאט קינדער. איינער א זון איז דא — מען רופט אים "זון". און א ברודער איז ניט לאנג געשטארבן אין אמעריקע).

דוד פישמאן

באלטימאר

אין שטעטל

ווען איר פרעגט מיך, וואס האב איך נעכטן וועטשערע געגעסן, געדענק איך בפירוש נישט — אבער אונזער שטעטעלע מלינאוו מיט העכער פערציק יאר צוריק געדענק איך פינקטלעך, בעיקר דעם גאנצן ווינטער ביז פורים-צייט: די בלאטעס, דעם שניי מיט די פרעסט, די מארק-מענטשן, די קרעמער מיט די קאפטאנען בורקעס, קוטשמעס, שטיוול און וואליקעס אויף די פיס. די קרעמער-קעס מיט די פייער-טעפ, מיט די וואלענע הענטשקעס אן פינגער. די צוויי-וואכיקע יארידים, מיט די שיכורע גויים נאכן יאריד — נאר דאס איז א באזונדער קאפיטל. די אנדערע פון שטעטל האבן זיך געהאלטן אין די שטובן ביי די אנגעהייצטע הרובעס; זיך געגרייט פאר קארטאפלעס מיט הערינג...

אין אוונט, נאך מנחה-מעריב, איז דאס שטעטל געווען כמעט פוסט, פארדרימלט און פארחלומט. קיינער איז אבער קיין גלייכן נישט געווען צו די יינגלעך, וואס פלעגן ביינאכט גייען אין חדר אריין מיט לאמטערנעס. געגאנגען זענען זיי מיט א געזאנג, כדי צו פארטרייבן די מורא פאר א גוי אדער פאר סתם א בייזן הונט. און שפעטער שוין, אלס מער דערוואקסענע, לערנענדיק שוין ביי מאטל טשיזשיק אין בית-ספר, צוזאמען מיט יצחק למדן ז״ל, האבן מיר זיך דערציילט כל-מיני שרעקעדיקע מעשות, פאנטאסטישע און איבערגלויביקע. פון משוגעים, לצים, נישט-גוטע וכדומה. פון מתים, וואס קומען ארויס פון זייערע קברים פונקט נאך 12 ביינאכט און פילן אן דעם בית-מדרש... אמאל געפינט זיך אויך א מת אין מקווה, פונקט ווען א ווייבל גייט זיך טיקן... עס שטייט מיר פאר מיינע אויגן, ווי יצחק למדן פלעגט זיצן אונטערגעשפארט, אלץ אויסהערן און א זאג געטון: ״איך גלויב נישט אין קיין שום באבע-מעשיות...״ וואס שרעקלעכער די מעשה איז געווען, אלץ נענטער האבן מיר זיך צוזאמענגעדריקט, דאס אלץ כדי אויסצוהערן בעיקר פון גנבים, רויבער, ציגאנער, וואלד-גזלנים, וועלף, ווילדע חזירים, בייזע הינט, שווארצע קעץ און מכשפות, וועלכע האבן שליטה אויף קימפעטארינס.

בּרוך מערען
באלטימאר

חייקל שניידערס גראמאפאן...

אז מ׳האט דערציילט, אז ביי מיין זיידן, הערש סלאבאדער, איז געווען א גראמאפאן נאך פאר דער ערשטער וועלט מלחמה, האט זיך דאס געלייגט אויפן שכל. א ייד א גביר, א פאטשטאר, געהאלטן דעם ספירט, די בוינע, דעם טייך... און א מזרח-״שטאט״ אין דער טריסקער קלויז! אבער ווי אזוי איז געקומען צו חייקלען, דעם דאמסקע שניידער, א מטופל מיט קינדער, א גראמאפאן?... נישט אנדערש, אז ער האט געקריגן דעם גראמאפאן בירושה, פון זיין טאטן שלמה שניידער... איז דאך ווידער די פראגע: ווי קומט א גראמאפאן צו שלמה שניידער?... וועלכער שניידער האט זיך געקאנט פארגינען אזא לוקסוס?...

און וויסן דארפט איר, אז דער גראמאפאן איז געווען אנגעשטאפט מיט יארן. און ווי אזוי דער גראמאפאן איז ארויס א גאנצער אונטער די סנאראדן פון דער ערשטער וועלט מלחמה, איז געווען פשוט א נס... אפשר האט דער רבונו-של-עולם געוואלט, אז אן ארעמער שניידער זאל, צו להכעיס אלע שיינע יידן, האבן א גראמאפאן און זיך האבן מיט וואס צו בארימען?... אחוץ דעם — זאלן טאקע די ארעמע שכנים האבן דעם פארגנוגן זיך קוויקן מיט יאסעלע ראזנבלאטס א ״שטיקעלע״ חאטש אויף א פלאסטינקע; ווייל צופיל גוטע חזנים צום אפגעבן קאנצערטן זענען נישט ארייננגעפאלן קיין מלינאוו.

חייקל שניידערס שטוב, דארפט איר געדענקען, איז געשטאנען אויף דער ״שקאלנער״ גאס, דאס הייסט די קלויז גאס, טאקע דריי הייזער אוועק פון דער טריסקער קלויז. די רעכטע וואנט פון ר׳ חייקלס הויז האט זיך אנגעשפארט אויף לייב סטאלערס הויז. אפשר דערפאר איז חייקל שניידערס הויז נישט איינגעפאלן? מחמת די סנאראדן פון דער ערשטער וועלט מלחמה האט דאס איבערגעלאזט שוואך. דאקעגן, לייב סטאלערס הויז איז געווען שטארקער; אליין א סטאלער, האט ער מיט א ברעט דא און מיט א ברעטל דארט און נישט געזשאלעוועט קיין טשוועקעס — האט זיין שטוב אויסגעקוקט שטארקער און דערלענגערט אזוי-ארום די יארן פון ביידע חאטקעס. אבער א שניידער, וואס קאן נאר האלטן א נאדל אין דער האנד — וואס האט געקאנט צוגעבן צום פארשטארקן זיי הויז?

צווישן זיין הויז און ר׳ שמעון סלאבאדערס הויז איז געווען א שמאל

און בלאטיק געסל; דאס שטעטל איז בכלל באשטאנען כמעט פון בלויז געסעלעך... דעם רבס געסל, דעם שוחטס געסל... נאסעלעס געסל, משה־טויבעס געסל, חיים לעמלס געסל — אלע געסלעך האבן ארויסגעפירט צום סאמע מארק, דאס הייסט, אז אויב איר זענט בשלום אריבער דאס געסל און נישט איבערגעלאזט קיין קאלאש אין דער טיפעניש פון דער בלאטע... נאר אין חייקלס געסל איז געווען דער פארקער א גרעסערער; דאָס געסל האט געהאט א נאמען אין שטעטל... דאס ארויסקומען צום מארק איז נישט אנגעקומען אזוי לייכט: ערשטנס האט מען געדארפן דורכגיין מיט גרויס פארזיכטיקייט א שמאל לאנג געסעלע, דיברייט פון איין פערזאן. פון איין זייט איז געווען א וואנט פון ר' וואלף נטע-בערס שטאל, און פון דער אנדערער זייט איז געווען א מין מחיצה מיט שטעכיקע דראטן, וואס האט ארומגעצוימט אישטעכעס גארטן; אז איר זענט ארויס פון דעם געסל בשלום, האט איר געמעגט בענטשן "גומל"...

נאך א מעלה האט דאס געסל געהאט: ווען איר האט זיך פארנומען אויף רעכטס, זענט איר באלד געווען אין דעם סטאלינער קלייזל און איר האט געקאנט אריינכאפן א מנחה-מעריב אפילו איר זענט נישט געווען קיין סטאלינער חסיד... נאָר אז איר האָט געדארפן ארויסגיין צום מארק, האָט איר זיך געדארפן פארקערע־ווען אויף לינקס; דאס געסל, וואס האָט ארויסגעפירט צום מארק אנטקעגן דעם פוילישן קלויסטער, האט געהייסן טוביה-נטע-בערס געסל. אין דעם געסל האט מען שוין געדארפן אנווענדן א ספעציעלע סטראטעגיע, דהיינו, איר האט זיך געמוזט אנהאלטן אין די ווענט פונם הויז — אויב נישט זענט איר אריין במחילה אין א בלאטע פון א מין אנדערן סארט... מחמת אין דעם געסל איז שטענדיק געלעגן א בארג מיט "גנוי"... און אזויווי טוביה-נטע-בערס הויז איז געווען נידעריק, האבן די פענסטער דערגרייכט ביז די פיס און נישט ווילנדיק האט איר געקאנט זען וואס ס'קאכט זיך אויפן פריפעטשאק... און אז איר זענט ארויס בשלום פונם דאזיקן געסל זענט איר ארויף אויף קליאטקעס, און אויף זיי האט איר ווידער געדארפן זיין פארזיכטיק און האלטן גלייכגעוויכט... און ווען א שווערע יידענע האט זיך נישט איינמאל אויסגעגליטשט און אריין מיט א פוס אין בלאטע, האט זי געשאלטן שטיל צו זיך: "ווער ס'האט אויסגעקלערט די קליאטקעס, זאל קיין יענע-וועלט נישט האבן..."

יא, ווו-זשע האלטן מיר מיט חייקל שניידערס גראמאפאן?... אין די הייסע זומערדיקע שבת-צו-נאכטסן, ווען אין די הייזער איז געווען הייס און שטיקנדיק און די פליגן האבן געריסן שטיקער, פלעגט דאס גאנצע הויז-געזונט זיך ארויסקלויבן אונטערן פרייען הימל. די עלטערן פלעגן זיך אויסזעצן אויף א באנק, וואס פלעגט שטייען הארט אנגעשפארט נעבן יעדער שטוב, און דאס

קליינוואַרג האט זיך אויסגעלייגט אויף דער ערד און זיך איינגעהערט צו דעם כאָר פון די זשאבעס — — — און אין אזא אוונט האט זיך חייקל שניידער נוהג געווען אויפצופּראלן די פענסטער פון הויז און אנשטעלן דעם גראמאפאן... באלד האט זיך צעטראגן א זיסע שטימע פון א חזן איבער די הויפן און געסלעך... ביסלעכווייז האבן זיך מענטשן אנגעהויבן ארומשטעלן אונטער די פענסטער און מ׳האט זיך פאסמאקעוועט מיט א חזניש שטיקל. דער חסרון איז בלויז געווען, וואס דער גראמאפאן איז אלט געווארן און די פלאסטינקעס זענען אויסגעשפּילט געווארן, און דער גראמאפאן האט אונטערגעקרעכצט און דאס קול פון די חזנים איז געווארן אלץ שוואכער און שוואכער אז ס׳איז געווען א רחמנות אויף חייקלען. און איין שבת-צו-נאכטס, ווען חברה לצים האבן גענומען אפלאכן פון די אויסגעשפּילטע פלאסטינקעס און מאכן פארשידענע חוזק אויסרופן, ווי: ״ר׳ חייקל, גיט דעם חזן א גאגל-מאגל, ער איז בעבעך הייזעריק... אדער: ״אייער גראמאפאן גייט עס די נשמה...״ — האט שוין דאס ר׳ חייקלען שטארק פארדראסן, איז ער צוגעגאנגען צום פענסטער, ארויסגעשטעקט דעם קאפ און די חברה גוט אויסגעזידלט: ״באסיאקעס, זשוליקעס! וואס מיינט איר — איך בין מחויב אייך צושטעלן חזנים?!.... וואס האט איר געוואלט — איך זאל פארן קיין לעמבערג קויפן פאר אייך נייע פלאסטינקעס ? ... איר וועט דאס נישט דערלעבן!...״

און מיט א געפערלעכן כעס האט ער פארהאקט דאס פענסטער. דאס איז געווען דער לעצטער גראמאפאן-קאנצערט אין שטעטל; חייקל שניידערס גראמאפאן איז פארשוויגן געווארן אויף אייביק — — —

רחוב בית הכנסת. די שיל־גאס. חייקל שניידערס רעזידענץ.

מצילומי א. הררי.

כותב נער לאחיו בארץ

לאחי יקירי, ליפא,

ליפא, טעית. כתבת, כי אני בחור בן 14; לא אמת הדבר, כי אבא אומר — בתמוז י״ח תמלאנה לי 16 שנה.

ובכן, עשיתי דין וחשבון וראיתי, שמיטב שנותי אבדו כבר באפס. כי מורי המה כרתו את ראשי בלי סכין, הם רק חפצו, שיעבור במהרה החודש ויוכלו לקבל את שכרם... אמת, מרדכי צשיז׳יק עוד ידע איך ללמד, אך זה שלימדני לאחרונה הוא לגמרי הרגני. הוא לימד בלי שום סדר, בלי שום לחלוחיות. הוא אטם את רוח המשוררות, הרובצת בקרבי. את חברי עזבתי, כי הם מחסידי מלינוב ורק משה שליין הוא חברי. הוא גם כן חסיד טוב, אך לכל הפחות אתנו. עז פנים הוא, ביישן גדול והפרק אומר: עז פנים לגיהינום, בישן לגן-עדן. ובכלל מאסתי בחברי, מאסתי במלינוב, כי אדע שטובע אני במלינוב ומיטב שנותי אבדו באפס. ובכן, כבר כחודש ימים אני הולך לישון בשעה הראשונה וקם בשעה השלישית. ובלילה כאשר כל העיר כבר ישנה, אני יושב לי כנגד הלבנה על הספסל אצל ביתנו ועושה חשבון הנפש. וכאשר אני מעלה על ליבי, כי הנני כבר קרוב ל-16 שנה ומיטב שנותי אבדו פה במלינוב הארורה, ליבי מתחיל סוער ואני חושב: העולם רחב וחפץ אני לנוס לאשר ישאני הרוח... אך פתאום אני נזכר: כן, העולם רחב הוא, אך לא בשבילך, יהודי קטן ונבזה, יהודי מיהודי הגולה. ובוודאי קראת על היהודי הנצחי איך הוא הולך ודופק בכל דלתות הממלכות, שיתנו לו מקום של ד׳ אמות, שזה נותנים למת, אז נותנים לו בכל מקום תשובה אחת: ״אין מקום ליהודי נבזה ושפל, לך הלאה!״ אז מתעורר אני ממקומי וחפץ לרוץ ובכל החוצות לקרוא חמס: איה הצדק? אך היוכל הולך ביער של חיות טורפות לצעוק, לשיר, בעת שהוא מתיירא שמא יתעוררו החיות ויטרפוהו? ואז הולך אני לישון, אך לישון איני יכול. המחשבות מבקעות את ראשי. אני נזכר באבותינו, שמתו על קידוש השם בספרד ובפורטוגליה והלכו כמו עגלים לטבח, והכי זהו קידוש השם? שמשון הגיבור, שאמר ״תמות נפשי עם פלישתים״ מת על קידוש השם, על קידוש העם והמולדת. ואבותינו (אסור לדבר) מתו על קדושת חרפת היהודי. אני נזכר בעתיד שלי, זוהי המולדת. החלטתי — כאשר אבוא שמה אז ביום אעבוד עבודת פרך ובזיעת אפים אבנה מולדתנו ובלילה אעמוד על המשמר, לא אפחד ממוות. כי אם למות, ימותו בראשונה שלש מאות ערבים ואני אהיה משל לעמי, שלא יאמרו: בשירים הוא אומר למות בעד המולדת ובעצמו מתחבא על עליית הגג. וגם פה, שאני עוד

יהודי נבזה וכאשר אני מטיל עם משה בחצי הלילה אנו דורכים בעוז כאנשי צבא וכאשר הולך רוצח אנו לא נסים רק הולכים כנגדו באגרופים מוכנים, והוא לא יעיז לנגוע בנו, רק נוטה הצידה. כאשר רק נעשה אור בחוץ בשעה השלישית אני קם. ראשית כל פותח אני את החלונות, מניח תפילין, כי התפילין הם נשקי. היוכל איש הצבא העומד על המשמר להשליך את נשקו? כך אין אני יכול לעזוב התפילין. אחר כך יוצא אני החוצה ומתחיל לאסוף את האשפתות וכל דבר שצריכים לעשות אני עושה. ככה עובר לו היום באפס. יום רודף יום, גלגל העולם סובב לו הלאה, ואלה הם החיים.

אברהם הלפרין

קבוצת משכילים, ליד מפל המים של אחוזת הגראף.

יושבים, מימין: משה גרינשפאן, מאיר גרינשפאן, פסח זוטלמאן, דוד אפטייקער, המורה אייזנברג־אשד, שמואל מנדלקורן.

עומדים, מימין: אפרים זוטלמן, יצחק גרינשפאן, בת־שבע גרינשפאן, מלכה למדן.

זה חלקך, משורר, כי דבקת בעמך
לו הקדשת לבך גם הקרבת נפשך,
רוחך למקדשיו וחיתך לעתידותיו ;
בצרתו לך צר, ביום רע תבך מר,
בת־עינך נגרה בפרץ נחל מעם־גר,
איה שר בשירים, כה שפך דמעותיו !

ד״ר שלמה מנדלקרן

מתוך ״שירי שפת־עבר״, 1901

״השומר־הצעיר״ — בטיול בסביבות דמידובקה.

אנשים ונופים

מענטשן און פייזאזשן

אליהו גלמן
נתניה

לעיירתי

עיירתי
אחזך ממרחק
ימים וימים,
דמות
אבא נפטר
ועל יד מצבתו בבית עלמינך
"קדיש"
בקול חנוק בן מתפלל
(אויה לי — נותצו מצבותיך זה מכבר ואינן).
חזות אמא —
למען ילדיה
יום יום נעקדת.
מראות
אחים ואחיות וילדים
קהל ישראל רב
(אללי — בחיים אינם עוד ללא זכר וציון).

✶

והיה בהרחיק הזמן את ימיו־פצעיו
ואחרון אודיך המוצלים — יומו אחרון ידעך
ונשכחת מלב איש ועולם.
ואיש לא יגיד
"היה היתה עיירה"

12.10.65

שמואל מנדלקורן
תל-אביב

בימים ההם...

יעקב־יוסי נוסע לארץ־ישראל (או אינו נוסע...)

בימים ההם, כאשר הרעיון הציוני לא היה בכלל אפילו בחזקת חלום אצל העם היהודי בגולה, וביחוד היה הדבר נחשב לטריפה בעיני השכבה האורתודוכסית — אז, בזמן ההוא, היה נמצא אחד בעיר ושניים במשפחה ממש, כמובן, בעיירות הקטנות. ובמלינוב היו ארבעה בנים, שנתפסו, רחמנא-לצלן, לרעיון הציוני:

כותב הטורים הללו נתפס לציונות עקב לימודיו בישיבות וגם אצל הרב רבי משה אביגדור עמיאל, אז הרב וראש מסיבתא של העיר סוונצואן, שהיה ציוני (בסוף שנותיו היה רבה הראשי של תל-אביב-יפו). מובן מאליו, שכל תלמידיו, בערך ארבע מאות וחמישים בחורים, נדבקו ברעיון הציוני.

חברי ירמיהו מייסלר, בנו של רבי מנדל דער שרייבער מק״ק מלינוב; הוא נדבק בציונות עקב היותו תלמידו של הרב יצחק יעקב ריינס (זכה, שהרבה רחובות בישראל נקראים על שמו), שהיה הרב וראש מסיבתא של העיר לידה, פלך וילנה.

ברל לובשיס, בנו של אהרן הנפח. גם הוא למד בקלויז של רב מאליס בווילנה, ואין פלא בדבר, שמי שהיה נמצא בעיר התרבותית כווילנה, נתפס לרעיון הציוני.

ואחרון-אחרון, ״הבנימין״ שבחבורה, היה המשורר יצחק למדן. אז צעיר, חלש, מפונק על-ידי כל המשפחה, ביחוד על-ידי אביו, רבי יהודה ליב למדן, אשר שמר עליו מכל משמר. כפי שמוכיח עליו סופו הספרותי, הוא כאילו נולד עם הרעיון הציוני.

פעולתם של ארבעת הבנים הנ״ל הסתכמה בפעולות למען ״הקרן הקימת״, שהיו בקנה-מידה מצומצם מאד. והיות שהפעולות הקטנות לא סיפקו אותנו, חיפשנו לנו פעולות ציוניות ברחבות יותר וממשיות יתר.

לשלוח חלוץ לארץ-ישראל

הנה, פעולה כזאת, שמאוד קסמה לנו, היה הרעיון לשלוח צעיר אחד ממלינוב לארץ-ישראל ממש, בתור חלוץ, שיעבור לפני המחנה. לשליחות מצוה

זו בחרנו, משום מה, ביעקב יוסי גרובר, בנו של רבי ישראל מורדכי׳ס ממרביץ, החסידים ״השרופים״ של המגיד מטריסק, ממשפחה מכובדת ומפורסמת מאוד.

מדוע בחרנו דווקא ביעקב יוסי זה, ולא באחד מאתנו, להיות החלוץ הראשון מעיירתנו בישראל? — הבחירה היתה מטעמים דלהלן: יעקב יוסי בעצמי היה בחור לא מהחברה. לא היה הדור בלבושו, וזה עקב מצבו הדחוק של אביו. מאותה סיבה לא המשיך גם בלימודים ועוד. בחברה שלנו הוא היה כעין נושא-כלים של החברה. אמרנו עליו שהוא מתאבק בעפר רגליהם של תלמידי החכמים, כביכול. ולכן חשבנו להציל אותו מהעוני של בית אבא, ולעזור לו להגיע למטרה כלשהי בחייו. החלטנו, איפוא, שהפיתרון הטוב ביותר בשבילו יהיה — עליה לארץ-ישראל.

ומדיבורים עברנו למעשים. היות וידענו, שעלייה לארץ-ישראל דורשת הכנה מסויימת, על מנת לעמוד בבחינות שהתקיימו אז ב״אודיסה״, מקום שם כל עולה-חלוץ היה צריך לעמוד בהם, לכן התחלנו בהכנות ממש שהתבטאו בשיעורים יום יומיים ובהדרכה שקיבל מאתנו.

לכאורה הכול היה שפיר, אבל — אליה וקוץ בה. בימים ההם, כשפרנסתם של רוב אוכלוסי העיירות הקטנות היתה בדוחק רב, היה חלק קטן, שהתפרנס בכבוד, ללא דחקות — וזאת היתה התעשיה הזעירה, כביכול, של בתי-בד, תעשייה שתפשה, משום מה, את רוב אנשי מרביץ, הסמוכה למלינוב.

רבי ישראל מרדכי׳ס קיווה להגיע באחד הימים לפרנסה מכובדת זו, גם משום שהנער יעקב יוסי הולך וגדל, וכשיגיע לזמן, שידברו בו נכבדות, יתחתן עם בת-טובים בעלת נדוניה שמנה, ואז יוכל לבצע את חלומו ולהקים בית בד. לשם כך כבר היה הכול מוכן אצלו, כלומר — החתן היה... כי אז היה כבר בן שמונה-עשרה. מקום מיועד לתעשיה זו גם כן כבר היה לו מוכן. ולכן, לבצע פעולה כזאת, לאמור, לשלוח את בנו יחידו לארץ-ישראל ובזה לגזול ממני כל תקווה להיטיב את מצבו, היה כרוך בסכנה רבה, כשייוודע הדבר להוריו. מטעמים אלה כל אחד מאתנו פחד ממש ולא רצה, ששיעורי ההכנה יתקיימו בביתו הוא. וכך נפל הגורל, שהאולפן הזה יתקיים בביתו של ירמיהו מיסלר, בן המורה במלינוב. ומפחד מעינא בישא יהיה מקום ההוראה בעליית גג הבית של ר׳ מנדל דער שרייבער, מקום שהיה מיועד לתרנגולותיו של ר׳ מנדל. מדי יום ביומו היה בא במיוחד יצחק למדן לתת לו את השיעורים הדרושים. מזמן לזמן היינו מתאספים בעליית הגג, כדי לשמוע על התקדמותו בלימודים. ומפעם לפעם היינו אפילו עורכים לו בחינות. אם זכרוני אינו מטעה אותי, אני הייתי היחידי שאמרתי, שעבודתנו היא לשוא, כי לא יעמוד בבחינות באודיסה. היחידי, שדעתו היתה חיובית בענין זה היה יצחק למדן.

מימון העלייה

אחרי זמן לא קצר, לאחר חורף שלם, נגשנו לפתור את הבעיה הכספית, לממן את הוצאות הנסיעה, דבר שלא היה קל בתנאים שלנו אז. החלטנו לפנות לאישים, עסקנים ציוניים בסביבה, להביא לפניהם את תכניתנו, ולבקש מהם עזרה כספית.

בנוגע לאיסוף הכספים נקטנו בשיטה — לקחת מכל הבא ליד. דהיינו: לחברנו ירמיהו מיסלר היה קרוב משפחה בעיירה טרוביץ בשם שלמה פוקסמן, פקיד בכיר בטחנת הקמח של רכטר. ולו היו שני בנים ובת יחידה, וכנהוג בבני עשירים, היו מפגרים בלימודיהם ככתוב: "הזהרו מבני עניים, כי מהם תצא תורה"... והיות שירמיהו היה בוגר ישיבת לידה, והיתה לו ידיעה רבה בתלמוד, ובעיקר בעברית, לכן קיבל אותו קרובו בתור מורה ומדריך של בניו; על ידי זה היה חברנו ירמיהו מקובל ומכובד בקרב הנוער המקומי.

ומנהג היה מקדמת דנא, בזמן שמחה, ביחוד בחתונות, כאשר לב המסובים טוב ביין, ובכל מיני משתה ומאכל, נדבו בעין יפה לכל הפונה בענייני תרומות שונות וצדקה, כגון: עזרה לעניים, הכנסת כלה, ביקור חולים וכדומה. ובשנים האחרונות ניצלו הצעירים — בין יתר ההזדמנויות — לאסוף תרומות למען קרן הקימת גם במסיבות חתונה. ואנחנו היינו, איפוא, החכמים הרואים את הנולד, וקיבלנו את הצעתו של הח׳ ירמיהו לנצל ערב חתונה, שהיתה צריכה להתקיים בטרוביץ, למען המטרה שלנו. בעינינו ההצלחה היתה צפויה מראש, עקב השתתפותו בהתרמה של חברנו ירמיהו, בהיותו ידוע במקום.

הנסיעה לטרוביץ

בהזדמנות הראשונה, בימות החורף, בחתונה הראשונה שהיתה בעיירה, אני, כותב הטורים, והחבר ירמיהו קיבלנו עלינו את המשימה. שכרנו עגלת חורף, ויצאנו לדרך, על מנת להגיע לזמן החתונה. הערכתנו היתה כדלהלן: היות וסעודת החתונה מתחילה בערך בשעה 8 בערב, וההתרמה מתקיימת, כמובן, בזמן הסעודה, כאמור לעיל: "כטוב לב המסובים ביין" — היינו בטוחים, שנגיע בדיוק בזמן, מכיוון שמעיירתנו מלינוב לטרוביץ היה מרחק של 15 ק״מ, בערך שעתיים נסיעה אז... לכן החלטנו לצאת בשעה 5 בערב, כדי להגיע לפני זמן ההתרמה, כדי לשתף אתנו במגבית ציונית חשובה זו גם מבני הנוער המקומי, שביניהם היה אברהמל אקרמן, בן הרב רבי מרדכי נטע ז״ל הידוע, בני מאיר פלדמן ועוד.

אבל בין אמירה לביצוע המרחק הוא רב... כאשר יצאנו ממלינוב בערך בשעה 5, וכשעברנו את העיירה מרביץ, התחילה סערה קטנה, מלווה פתיתי שלג גדולים, והסערה הלכה וגדלה מרגע לרגע. הדרך השתבשה וראינו לפנינו אך ורק משטח לבן, ללא דרך, ללא שמים, וללא כל סימן של ישוב קרוב... וזאת למרות העובדה, שבדרך היו כמה כפרים, כגון: סטומורגי, דוברטון, אוסטריוב ועוד. דבר אחד הבחננו, שנוסעים ונוסעים ואנו עומדים במקום אחד, ללא אפשרות להמשיך ולא לחזור בחזרה. אמנם, סכנת נפשות לא היתה צפויה לנו, כי היינו מלובשים בבגדי חורף טובים, אבל בראש דאגותינו היתה הדאגה, שנאחר את הסעודה, ואחרי נסיעה בסערה של תוהו ובוהו במשך כמה שעות, הגיעה אלינו מרחוק קול נביחת כלבים. הבינונו שאנו נמצאים סוף-סוף קרוב לישוב. שמנו פעמינו לקראת נביחת הכלבים, והגענו לכפר פנסקה-דולינה (עמק האצילים) בשעה 8 בערב. יוצא, איפוא, שבמקום נסיעה בזמן רגיל שעה אחת, נסענו שלוש שעות...

כשהבחננו באור קלוש, הבוקע מאחד הבתים, לא חיכינו להזמנה; דפקנו בדלת ונכנסנו פנימה. במקרה, בעל הבית היה מוכתר הכפר. סיפרנו לו את כל הקורות אותנו, וביקשנו ממנו עזרתו, לאפשר לנו להגיע לטרוביץ מה שיותר מהר. אבל בעל הבית שלנו לא מיהר, והתחיל לשיר לנו שיר חדש: "אתם אומרים שהנכם ממלינוב הקרובה, יפה דרשתם, אבל אני לא מאמין לכם... (עקב המצב המדיני המתוח, ששרר אז בין רוסיה מצד אחד ובין אוסטריה מצד שני). אני חושד בכם, שהנכם מרגלים למען אוסטריה, ומטרתכם לרגל את השטח. כי לא ייתכן, שצעירי מלינוב לא ידעו את הדרך לטרוביץ, הקרובה כל כך. ושנית, טען, את צעירי מלינוב לא ראיתי מימי לבושים הדר כזה (הרי היינו מחותנים לחתונה)...

נתנו אותנו כמרגלים...

לכן, דעתו היא, כאיש השילטונות (מוכתר הכפר) הוא חייב להתנהג בצורה רשמית, ועליו למסור אותנו לעיר המחוז דובנה. עלינו, איפוא, ללון בבית המעצר של הכפר, ובבוקר הכול יבוא על מקומו בשלום...

בשמענו את דבריו חשכו עינינו: אלף, נפסיד את המגבית בחתונה, ובית, וזה העיקר, כשיובילו אותנו, כדבריו, לדובנה, מוכרחים לעבור את מלינוב, ופתאום יראו אנשי מלינוב אותנו אסורים. ואז, כמובן, תתחיל חקירה — מה היתה מטרת נסיעתנו לטרוביץ, והיתה סכנה רבה שכל "פרשת" שליחותו של יעקב יוסי לארץ-ישראל תיוודע ברבים.

אנחנו, כמובן, עמדנו על שלנו וביקשנו ממנו, ממש בדמעות בעיניים, לא לגרום לנו בושה כזאת, להוביל אותנו למחרת דרך מרביץ ומלינוב כאסירים.

דברינו עשו עליו, כנראה, רושם, והוא אמר לנו: "דבר אחד אני יכול לעשות בשבילכם, על אף השעה המאוחרת, והוא — להזעיק את ועד הכפר לביתי להתייעצות על כל העניין, ונשמע את דעתם. הוא שלח אחד מבני ביתו לקרוא לאנשי הוועד, ואנחנו יושבים כעל גחלים, כי זמן ההתרמה עובר. כעבור כמה רגעים הופיעו כמה מחברי ועד הכפר. המוכתר הציג אותנו לפניהם, באמרו ש"הדגים נתפשו ברשת", והוא חושד בנו בריגול. דעתם לא היתה שונה מדעתו, וגם עמדו על הנקודה, שמעולם לא ראו צעירי מלינוב כשכך מגונדרים. כל הזמן ניהלתי אתם ויכוח וטענתי כי כנים דברינו, וכי אנו צעירי מלינוב ולא מרגלים. ובשעת הוויכוח עלה בי רעיון, ואחר-כך הצעה, שהם הסכימו לקבלה. ההצעה היתה: "אם אני אפרט לכם שמותיהם של כל אנשי העסקים ממלינוב וממרוויץ, אשר אתם יש לכם קשרי מסחר, לאמור, אתם קונים מהם את כל הדרוש לכם למחיה והלבשה, ואתם מוכרים להם את תוצרתכם, ואת הירידים ממלינוב, שאתם מבקרים בהם מדי שבועיים, מוכרים את סוסיכם ופרותיכם, והנכם קונים מאנשי ברסטצ'קה את מגפיכם החורפיות, ומאנשי חווליקה את הפרוות הכפריות — היספיק לכם זאת, שלא מרגלים אנו?" אחרי דברים אלה, ראינו מפנה לטובה בפניהם, והם מצידם התחילו להוסיף שאלות שונות על אנשי מלינוב ומרביץ, ובסופו של דבר שאלו אותנו מה אנחנו מבקשים מהם. כשאמרנו להם, שפנינו לטרוביץ, ושאנו מבקשים עזרה להגיע לשם, יצאו אתנו החוצה (הסערה בינתיים שככה), הראו לנו באצבע: "הנה אתם רואים מרחוק ניצוצות של אור — זאת היא העיירה טרוביץ, תסעו בשלום בדרך זו, ובעוד חצי שעה תגיעו למחוז חפצכם.

וככה היה. המשכנו בדרך וכעבור זמן מועט היינו בטרוביץ, בקרבת הבית, שבו התקיימה החתונה. שם מצאנו את כל הנוער הטרוביצאי בחוץ, מציצים פנימה דרך החלונות, כנהוג אז בעיירות הקטנות, בצפייה לבואנו ובדאגה על האיחור. כשהגענו היתה השמחה רבה, וטרם שהספקנו לגולל לפניהם את סיפור הדרך הקשה, שהיתה לנו, החלטנו קודם כל, מפאת השעה המאוחרת, לבצע את ההתרמה בין אורחי החתונה. ההתרמה עברה בהצלחה רבה, עקב השתתפותו של נוער הזהב של טרוביץ. זה היה בבחינת אין מסרבין.

בגמר ההתרמה התאספנו, מסרנו להם פרטים על התועים בדרכי השלג והחשד של מוכתר הכפר, "פנסקה-דולינה", כי מרגלים אנחנו, ולבדוק את השטח באנו. אכן, לאחר שהצלחנו לבצע את המשימה בשלימות ובהצלחה,

היינו מאוד שמחים, וכל הלילה עבר עלינו בשירה וזמרה, והיה כעין ערב ציוני זוטא.

הנוער של טרוביץ

בין הנוער בלטו אחדים, שלא נכנעו לרצון הוריהם, שמטרתם היחידה היתה "בן שמונה-עשרה לחופה", לעשות שידוך טוב עם בת טובים ולקבל נדוניה שמנה, ולבסוף לפתוח חנות של דגים מלוחים, מלח ועוד. והעיקר להמשיך במסורת של הסבא וההורים. בין המסרבים להמשיך במסורת נתשלת זו היה אברהמל בן הרב, אחדים מבני ר' מאיר פלדמן, ורצונם היה להמשיך בלימודים, לעזוב את העיירה הקטנה, לנסוע למקומות תורה, כגון ישיבות ליטא, ישיבת אודיסה, שהתנהלה על ידי "רב צעיר" (ר' חיים צ'רנוביץ), ואפילו להשתלם בקישינוב בישיבה של הרב צירלסון, גם דבר זה לאו מילתא זוטרתא היה. אבל כל המשאלות האלו נתקלו ונופצו בקיר ההורים, שטענותיהם היו: (א) "איך אפקיר את בני, שמישהו יחנך אותו?" (ב) "אפיקורסות!" שם של אפיקורסות הדביקו כמו מן השמים לחניכי הישיבות הנ"ל, כי הן מובילות לציונות. הם ידעו, שהשתלמות בתלמוד, בתנ"ך ובעברית, היא ראשית הדרך המובילה לציונות, וחס ושלום, כפירה בעיקר, אם לא לחכות לגואל ולביאת המשיח.

ברוב המקרים ידם של ההורים היתה על העליונה. וכאשר אברהמל בן הרב נפגש אתנו באותו ערב, ומצא שעת כושר להוכיח לאביו, הרב ר' מרדכי נטע אקרמן, שאין השד כל כך נורא, ויש "מציצים ולא נפגעים", הזמין אותי למחרת לשעה שתיים אחרי הצהרים לבקר בביתו לשיחה קלה עם אביו. שאלתי את החברה לדעתו של הרועה הרוחני, הרב, על ציונות, עברית ועוד, ענו, כי רבם הוא נייטרלי, ובעיני היה זה הישג רב לנוער המקומי. כי-על-כן היו רוב הרבנים בעיירות הקטנות באוקראינה מתנגדים חריפים לציונות, לתרבות עברית ולכל מילה עברית. את ההזמנה לביקור הנ"ל לא קיבלתי ברצון רב מאחר שהרבנים וחכמי התלמוד בתוכם, מטרתם היתה להכשיל את הצעירים בידע התלמוד ועוד. אבל מפני הכבוד ההדדי הסכמתי לביקור.

בבית הרב אקרמן

למחרת, בדיוק בשעה שתיים, נכנסתי לביתו של הרב, ומצאתיו בחדרו המסודר. התייחס אלי בכבוד, היאה לאורח נכבד. פרקו היה נאה, הדור בלבושו ומסודר בהקפדה רבה; כולו אמר כבוד. הוא קיבל אותי ב"שלום עליכם" גדול, ביקש אותי לשבת ושאל: "מה בפיך?" אמרתי לו, שאתמול באתי לטרוביץ לביקור קצר. כמובן, את המטרה לא גיליתי לו, והוא גם לא שאל אותי. ובדעתי היה לחזור היום למלינוב, אמרתי לו, אבל היות ובנו אברהמל הזמין אותי לביתו,

קיימתי את האימרה, כי "אין מסרבין לגדול". והיות ואברהמל היה נמוך קומה ממש, ענה לי הרב בחצי הלצה: "אברהמל בני, "איז נאך א קליין ייגעלע", איך אתה מפרש, שאין מסרבין לגדול?" עניתי לו, שבאמרה זו לא התכוונו החכמים לגדול במבנה האתלטי, כי אם לגדול ממנו בחכמה, וכן, מעשה אבות סימן לבנים. והוא הפטיר: "טוב".

השיחה נמשכה כשעתיים. שוחחנו על דא ועל הא, והעיקר התעניין בדרכי הלימוד בישיבות שבליטא. מה ההבדל, שאל אותי, בין הבית-מדרש ייגגל, הלומד בתוך כותלי בית-המדרש בעיירה הקטנה, ובין תלמידי הישיבות, אשר בליטא? כמו כן התעניין בחייהם של יהדות ליטא, מעמדם ופרנסתם ועוד. ובעיקר לחץ עלי להסביר לו, איך נער, שהוא בלי השגחת ההורים, בניכר, בין מאות נערים — מה דוחף אותו להמשיך בלימודים? ביחד עם שאלה זו, הזכיר לי אימרה רוסית, האומרת: "אין אבא, אין אמא, אין ממי לפחד". על זה עניתי לו: ראשית, יש חלק מהנוער, שיש לו תכונות של מתמיד; הנוער הזה מסוגל לבוא ב-8 בבוקר ל"ישיבה" ולשבת עד אחת בצהרים ולא לזוז מהמקום, והם סוחבים אתם עוד חלק גדול מהתלמידים, מעין קנאת סופרים. שנית, באולפן הלימודים נמצא באופן תמידי בכל שעות הלימודים, יותר מעין אחת פקוחה, המפקחת על מהלך הלימודים. ואמרתי, לבושתי, שאפילו קיימים בלשים, העוקבים אחרי כל תלמיד ותלמיד, אחרי התנהגותו ברחוב, בבית ובכל אתר ואתר, והיו מגישים "רפורטים" לממונים עליהם — ככה שכל מעשיו של התלמיד בספר נכתבים. פעולה, שרוב התלמידים היו נגדה.

"אודה ולא אבוש, המשכתי, שאני לא הייתי בין המתמידים, כי הנוער הווהלינאי איננו מסוגל בשום פנים להתמיד שש שעות רצופות במקום אחד. אני כשלעצמי דירבנתי את עצמי על-ידי כך, שאמרתי לעצמי — הנה אני יושב כבר הרבה זמן ונדמה לי, שלא התקדמתי בלימודים, ואוי ואבוי יהיה לי, אם אחזור הביתה בידים ריקות. בסופו של דבר, כל אחד ואחד מהתלמידים משתדל להקנות לעצמו דעת וידע לפי יכולתו ומושגו הוא. כמובן, יש יוצאים מהכלל, אבל מספרם כמעט אפסי. רוב התלמידים מקיימים על עצמם "פת במלח תאכל, מים במשורה תשתה, על הארץ תשכב ובתורה אתה עמל".

"ומה בדבר ציונות בישיבות?" שאל אותי. אמרתי לו, כי בין הנוער יש שני זרמים, אחד הנתפש לסוציאליזם והשני לציונות. ואיך אפשר לא להיות ציוני, בזמן שמייסד הישיבה, רבי משה אביגדור עמיאל ורב יצחק יעקב ריינס, הרב דלידה, ועוד, הקימו מאות תלמידים וחברתא חברתא אית ליה. הוספתי: "די לחכימא ברמיזא".

בינתיים הגיעה השעה ארבע, שעה שהולכים לבית הכנסת ללמוד פרק

משניות ולהתפלל מנחה ומעריב. נפרד ממני הרב, ובשעת הפרידה אמר לו בנו אברהמל: "אבא, למה אתה לא מוציא לו "א גרויסע גמרא" ולתהות על קנקנו?" ענה לו: "אין צורך בזה, אני כבר יודע הכול".

הביקור אצל ר' מאיר פלדמן

בינתיים, בעיירה, שמנו הלך לפנינו, ולפנות ערב היינו מוזמנים לגביר מהעיירה, ר' מאיר פלדמן, לארוחת ערב. בר' מאיר פלדמן היה מיזוג של תורה וגדולה במקום אחד, היה מטופל בבנים, שגם אצלם עמדה הבעייה של עזיבת ההורים והעיירה, ולקבל חינוך בעולם הגדול.

שונה היתה הפגישה בביתו של ר' מאיר פלדמן, מאשר בביתו של הרב ר' מרדכי נטע. אם בביתו של הרב, ר' מרדכי נטע, נשאה הפגישה אופי של שואל ומשיב, בביתו של רבי מאיר פלדמן היה זה ערב של ויכוח בצוותא על נושאים שונים. כמובן, בעיקר הסתובב הציר על בחורי ישיבה, תרבות עברית, וציונות, רחמנא לצלן. המעניין בזה, שכל אחד ואחד ראה בציונות דחיקת רגלי המשיח.

ר' מאיר פלדמן היה סוחר יערות מצליח, מעשירי הסביבה, ומנהג היה בידי הסוחרים האלה, וכמובן גם מנהג נוח, לנסוע מיער ליער, ממקום למקום לא בעגלות שכורות, כי אם ברכב פרטי, שהתבטא אז בכירכרה יפה, ובחורף בעגלת חורף יפה, עם שני סוסים אבירים. והממונה על רכב זה היה גוי, והוא היה מוציא לפועל את כל הנסיעות על פי צו מגבוה. וכטוב לב ההורים, היו מרשים מזמן לזמן לילדיהם, לסדר טיול להנאתם. בגמר הוויכוח באותו ערב קם ר' מאיר ואמר: "אתם רואים, ילדים, כשרוצים מצליחים". וסיים באמרה: "אין לך דבר העומד בפני הרצון". הפטיר לאשר למל בנו, שיקרא לממונה על הסוסים לעשות יחד טיול לשעה בערך. ואגב שאל אותנו: "לאן פניכם מועדות מחר?" מתוך דבריו הבינונו, שבניו ספרו לו על מטרת בואנו לטרוביץ. אמרנו לו, שיש לנו המלצה למר חייקל ווייץ, הגר בבורמל, מקרובו דוד לנדר אחיו של ארצי (אגב, הוא נמצא כעת בארץ, חבר משק כפר-גלעדי), להביא לפניו את מטרתנו, והיות שכבר יצאנו ממלינוב, והמרחק מטרוביץ לבורמל הוא קצר, לכן פנינו מועדות מחר לבורמל. וכטוב ליבו של ר' מאיר מכל הערב הזה, ציווה על העגלון, שיוביל אותנו מחר לבורמל. היה זה אז שיא השיאים של הצלחתנו. מעניין, שבטיול הערב לא השתתפה אף אחת מבנות העיירה, ולבנים הפתרונים.

בעיירה בורמל

למחרת הובאנו לבורמל ישר לביתו של ר' חייקל ווייץ. יהודי בעל קומה בינונית, דיבר אתנו עברית, טיפוס של המשכילים דאז. הדור בלבושו, עם זקן

קמץ, כך, שאיני יודע מי לקח דוגמה ממי — ר׳ חייקל ווייץ מפרופסור חיים וייצמן או להפך... כששמע על מטרת ביקורנו אצלו, אמר לנו, שהוא מזמין אותנו לערב לישיבה בביתו, בהשתתפות הוועד הציוני המקומי, שהוא מכהן בו כיושב ראש. כשיצאנו מביתו, אמרנו איש לרעהו מתוך קנאה: ״הנה בבורמל נמצא יהודי בא-בשנים, המקיים ועד ציוני, והציונות אינה נחשבת לאיזה עניין של בחורים ובחורות, הולכי בטל וכדומה״.

בערב, בשעה שבע, התאספו חברי הוועד, גם הם אנשים באים בימים, ואחרי שהיושב-ראש הציג אותנו לפניהם, אמר לנו: ״בחורים, דברו מה בפיכם״. סיפרנו להם את כל העניין על השליחות, לארץ-ישראל, כחלוץ לפני המחנה, והקושי העיקרי אצלנו הוא לממן את הנסיעה. ועקב הסודיות שבדבר לקחנו עלינו לאסוף כספים למטרה זו אך ורק בין אנשי שלומנו, הנמצאים בסביבה שלנו. ואחרי שאלות קונקרטיות, לא סתם ״קלוץ קושיות״, שאל אותנו ״כמה אתם רוצים, וכמה לתת לכם?״ ואני, שהייתי, כנראה, מראשי המדברים, אמרתי להם, כי בזמן בניין בית המקדש הביאו זהב וכסף ונחושת וכרצונם יבחרו באחד משלושת הדברים האלה. אז אמר היושב ראש, ר׳ חייקל ווייץ, לחברי הועד: ״תנו להם זהב, במטבע הגדול ביותר״. זה היה אז 15 רובל זהב. ונתן טעם לדבריו: ״אני רואה בשליחים האלה את נוער הזהב למען הקמת ארץ-ישראל״. הגזבר נתן לנו 15 רובל ואיחל לנו הצלחה עד גמירה. היושב-ראש היה מלא התפעלות מאתנו, קם מהשולחן וניגש לאחד החדרים, פתח את הדלת ואמר: ״שרה (בתו), בואי ותעשי הכרה עם בחורי מלינוב ותיהני מהעברית היפה שבפיהם; ואפילו בהברה הספרדית!״.

ואחרי שיחה קלה בענייני דיומא ובענייני דארץ-ישראל, שאלו אותנו, לאן פנינו מועדות. אמרנו להם, שתכנית מגובשת עדיין אין לנו, אבל אנחנו זקוקים לעוד כסף, בכדי להשלים את הוצאות הדרך. אז אמרו לנו: ״יש לנו הרבה יהודים משלנו, כלומר ציונים, בברסטצ׳קה, הסמוכה לברמלה, לכן אנחנו מייעצים לכם לפנות לוועד הציוני בברסטצ׳קה, וכמובן שאנחנו נמליץ״. למחרת נסענו לברס-טצ׳קה. ואעפ״י שברסטצ׳קה היתה גדולה יותר מסודרת יותר בענייני תרבות עברית, כגון, בית ספר, ספריה ועוד — הוועד הציוני היה פחות מסודר. בכל זאת קיבלו אותנו, וגם מהם לא יצאנו בידיים ריקות.

למחרת חזר החבר ירמיהו לטרוביץ להרביץ תורה בבית פוקסמן, ואני חזרתי למלינוב.

בין אנשי סודנו, שהיה תמים דעה אתנו גם בעניין הסודי הזה, היה גם תברנו חיים יצחק קיפרגלוז. עקב חינוכו שקיבל אצל חסידי סטולין היה לו קשה

להיות, בפומבי, בין ארבעת הבנים, שנתפסו לציונות, והוא נחשב בין "אסירי ציון", כלומר: ציוני במחתרת. בשובי מהנסיעה, הוא פגש אותי הראשון ואמר לי: "שמואל, אל דאגה, הכול יהיה טוב, משום שפה, בעיירה, יצאה בת-קול האומרת, שבחורי הישיבה ירמיהו ושמואל הלכו לטרוביץ לחתונה, בעקבות הבנות היפות של ר' הערש גולצקר, שהיו מוזמנות לחתונה זו. והטוב שבדבר הוא, שהסוד האמיתי אינו ידוע ברבים..."

אני רוצה לציין כאן את האמון הרב שנתנו בי הורי: למרות היעדרי כל אותו שבוע מהבית לא שאלו אותי ולא התעניינו במקום, שאליו נסעתי. הם האמינו, שאם נסעתי, ודאי משהו חשוב בדבר.

ההכנות לעלייה

בפגישה הראשונה של הארבעה הוחלט להמשיך במאמצים, לאסוף את הסכום הדרוש להשלמת הוצאות הנסיעה ולגשת תיכף לבצע שלב א' של תכניתנו, דהיינו, להביא את יעקב-יוסי לאודיסה, במטרה להעלותו לארץ-ישראל.

לא עבר זמן רב והסכום הדרוש נמצא בידינו במלואו. והיות שפחדנו שמא יקרה בנסיעה ברכבת לאודיסה, שהיתה מלאה כייסים ונוכלים מכל המינים, שכייסים אלה יפקדו גם את הכיסים של יעקב יוסי, והוא עלול לבוא לאודיסה בידיים ריקות, וכל עמלנו יהיה לשוא — לכן שלחנו לוועד באודיסה ארבעים רובל וליעקב יוסי נתננו שישה רובל בלבד, דמי הוצאות מדובנה לאודיסה.

כעת עמדו לפנינו שתי בעיות חשובות: (א) היות והנסיעה ממלינוב לדובנה התקיימה רק דרך בעלי-עגלות, כגון קלמן פישמן ועוד, והמסע היה יוצא מטבורה של העיירה, והנוסעים היו מלווים על-ידי נשותיהם ועוד, היתה השאלה — איך אנחנו נשלב בסתר את יעקב יוסי בין כל הנוסעים, ולשם מה ולמה נוסע פתאום יעקב יוסי לדובנה? שאלה לגמרי לא קלה. (ב) איך נשלח את יעקב יוסי לאודיסה, שהיה, כביכול, הנציג שלנו כלפי הוועד הציוני באודיסה, והוא בלבוש קרוע ובלוי, עקב היותו בן להורים עניים, שבקושי רב פירנסו את עצמם?

ושתי הבעיות נפתרו על הצד היותר טוב. החלטנו לא לשלוח את יעקב יוסי בדרך המלך, כלומר עם בעל-העגלה הנוסע לדובנה, כי אם, אנחנו, כל החבורה, נצא אתו יחד לדרך העפר המובילה לדובנה, מול אחוזת הגרף. במקום היתה גבעה מכוסה ירק אשר לשם היה הנוער מתאסף לשם בילוי ושיחות חברים, ביחוד בשבתות; לגבעה הזאת קראו "הר סיני". גבעה זו עמדה למעשה על פרשת דרכים, המובילה ממלינוב מהכפרים סמורדבה, ברי ועוד לדובנה, וידענו, שמשם

תזדמן עגלה כלשהי מאיכרי הסביבה, שפעמיהם לדובנה, והוא יגיע אתם לדובנה; ובעיירה איש לא ידע על כל העניין.

אשר לשאלה השנייה — החלטנו, שכל אחד ואחד מאתנו יסחוב מביתו הוא, מבלי דעת ההורים, מי נעלים, מי מכנסיים, ז׳קט, כובע, חולצה יפה ועוד, ובאותו מקום, על "הר סיני" זה, למרות הקור שעמד בעיצומו, פשטנו את בגדיו הבלויים והלבשנו אותו בלבושי הדר ממש. וכאשר סיימנו במלאכה זו, ראינו לפנינו פתאם בחור יפה ובריא, בלחיים אדומות, כולו אומר צעירות ורעננות, ואנחנו כמעט שלא הכרנו אותו, ושאלנו זה את זה: "הזהו יעקב יוסי?"...

שייט על נהר איקווה. רודערונג אויף דער איקווא.

וכדי לטשטש את העקבות של הפעולה האחרונה, יצאנו ממלינוב להר סיני בסדר כזה: שלושה הלכו דרך קרוז׳וק, עשו סיבוב דרך הגשר הגדול והסוסניקים והגיעו למקום המיועד, ואילו שניים הלכו ישר מהעיירה, דרך הגשרים על האיקוה, וגם כאן הגיעו למקום המיועד. ואחרי שהחלפנו את בגדיו, לקחנו את בגדיו הקרועים, שמנו אותם על שפת האיקוה, שעברה בקרבת מקום — והיה אם יקום בימים הקרובים רעש על-ידי המשפחה, שהנה בנם יחידם, יעקב יוסי, נעלם, ולא ידועים עקבותיו, בשתתף גם אנו בחפושים אחריו ונמצא את בגדיו על שפת הנהר; וזו תהיה ראייה, שהוא טבע בנהר...

בעיה לא קטנה היתה, איך נעמוד בקשר מכתבים עם יעקב יוסי מאודיסה? חלוקת המכתבים היתה בידי דוור לא יהודי, ובכל בית שנכנס עם חבילת המכתבים, התחילו מתוך סקרנות לחטט בחבילתו. לכן היתה סכנה שבגלל החיטוטים האלה

יגיעו אל שולח המכתב ומקבל המכתב — ואז יתגלה סודו של יעקב יוסי... איש מאתנו לא הסכים, שהקורספונדנציה מאודיסה למלינוב תבוא על-פי כתובתו, כי ראה בזה סכנה רבה. ביחוד פחד יצחק למדן — שמא יצער את אביו, שהעריך אותו מאוד. לכן קיבלתי אני עלי את הסיכון הזה. מכיוון שהדוור היה מביא לי יום-יום את העתון "הצפירה", וכן גם לעתים קרובות כמה פרוספקטים של הוצאות ספרים שונות, כגון תושיה, מוריה ועוד — אז בין היתר יביא לי גם מכתב מיעקב יוסי.

ובימים ההם ארכה הנסיעה לאודיסה שלושה ימים, וגם מכתב מאודיסה לקח שלושה ימים, זאת אומרת, שלידיעה מיעקב יוסי צריך היה לחכות לא פחות משישה ימים. ובכל זאת, מהיום השלישי לנסיעתו, כבר היו חברה שואלים אותי: "האם עדיין לא נתקבל מכתב מיעקב יוסי?..."

וביום השביעי קיבלנו מכתב ממנו — אבל שוד ושבר! המכתב היה כולו כתוב ברוסית, וזאת אחרי כל המאמצים, שהשקענו בו בעליית הגג של ר' מנדל דער שרייבער, ללמדו, בין היתר, את השפה העברית. כמובן, מיד רצתי כנשוך נחש ליצחק למדן, להביא לפניו את הבשורה הרעה על בגידתו בשפה העברית, והעיקר שמשהו ממשי על דבר הנסיעה לארץ-ישראל שום דבר, חוץ מזה שביקר בביתו של אוסישקין. תיכף שלחנו לו מכתב, שבעיקר מעניין אותנו מתי יעלה לארץ-ישראל, וכן גם נזיפה קלה על בגידתו בשפה העברית.

במכתב השני, שקיבלנו ממנו, הוא כתב, שמה שנוגע לבגידתו בשפה העברית, אז מי לנו גדול כאוסישקין, וגם בביתו מדברים אך ורק רוסית... ומה שנוגע לנסיעה, טרם התבהר הדבר. כי קרוביו, הנמצאים באודיסה, אינם תמימי דעים עם נסיעה זו, ועדיין אינו יודע איך יפול דבר... והוא המשיך בזו הלשון: "מה אתם חושבים לכם, שאודיסה היא מלינוב? באודיסה יש בתים גדולים ויפים, יש בתי מסחר גדולים ועוד הרבה דברים יפים, שאתם טרם ראיתם אותם. ואפילו בולוואר יש, וישבתי שם על ספסל אחד עם בחורה אחת... אחרי חליפת מכתבים קצרה נוספת, נוכחנו לדעת, שכל עמלנו היה לשוא, ואבדנו את יעקב יוסי...

תיכף הודענו לוועד באודיסה, שהכסף, שהעברנו אליהם על חשבון עלייתו של יעקב יוסי, אנו מעבירים לזכות הקרן-הקימת-לישראל, ובזה נסתם הגולל.

יעקב יוסי שלנו נשאר באודיסה, התחתן, השתתף במלחמת העולם הראשונה, נפצע ונשאר נכה, ואנחנו בקרבנו אמרנו שהאלוהים העניש אותו בגלל בגידתו ברעיון הציוני. ואם ישאל השואל, איפה הרעש שהיה צריך לקום במלינוב על ידי משפחתו של יעקב יוסי, על היעלמו הפתאומי? — הנה התשובה: השלומיאל הזה השכיל להפיל את החכמים בפח... כנראה, זה היה מוסכם עם הוריו, שינצל את ההזדמנות לצאת לעולם הגדול, ולהגיע לאודיסה, מבלי שזה יעלה לו בפרוטה. ואולי עוד חשב שיצא מהעסק ברכוש גדול...

ברוך מערען
באלטימאר

דער ערשטער עולה אין שטעטל

אין יאר 1921, ווען ר׳ משה פישמאן, אדער ווי מען האט אים גערופן ביי אונז אין שטעטלע — משה טוביעס — א ייד דאן אין די מיטעלע יארן, מיט א רויט, קורץ בערדל, אן ענערגישער מענש, האט מגלה סוד געווען אייניקע פון זיינע פריינט, אז ער קלייבט זיך צו פארן (אדער ווי עס האט געהייסן אין יענער צייט, "עולה" זיין) מיט זיין ווייב און קינדער קיין ארץ ישראל, האט זיך די בייעס גלייך צעטראגן איבערן שטעטל.

לכתחילה האט קיינער דאס נישט געוואלט גלויבן.

אבער ווען מען האט אויסגעפונען, אז משה טוביעס האט שוין די "פאפירן", דעם פאס מיט אלע בויטיקע דערלויבענישן, און האט שוין אויך אנגעהויבן אויסצופארקויפן זיין "כאזייסטווע" (באלעבאטישקייט) דאן האט שוין דאס שטעטל אנגעהויבן גלויבן. און גערעדט האט מען פון דעם וויכטיקן געשעעניש אין שול, אין מארק, אפילו די גויים פון דארף סלאבעדע, מיט וועמען ר׳ משה האט געהאנדעלט, האבן איבערגעגעבן איינער דעם צווייטן מיט פארוואונדערונג, אז מאשקא "ידעט דא פאלעסטיני", צו ווערן א זשידאווסקער ערד ארבעטער.

קינדער אין די חדרים האבן גערעדט מיט באגייסטערונג און מקנא געווען דער משפחה פישמאן, וואס פארט קיין ארץ ישראל... וועלן טרעטן אויף דער הייליקער ערד, וועגן וועלכער זיי האבן נאר וואס געלערנט אין חומש. היינט וועלן זיי עסן מאראנצן, באקסערן און פייגן.

אנהערש האבן געדענקט די יידן פון שטעטל. "מען דארף דאך זיין משוגע ר"ל", האבן זיי געטענהט, "ווי נעמט א ייד, א בעל משפחה מיט א שיין אייגן הויז, מיט א שטאל, א קו און פערד, דערצו נאך א שטיקל באקאליינע קלייטל, א ייד מיט פרנסה, און א שיינער בעל הבית מיט א "שטאט" אין סאמע מזרח וואנט אין טריסקער קלויז, ווי ער נעמט און צעברעכט זיך און לאזט זיך אין א ווייט, פוסט לאנד, ווו ווילדע אראבער פאלן אן, הרגענען און רויבן?"

פריינט האבן מיט אים איינגעטענהט: "היתכן, ר׳ משה, וואס טוט איר? איר טארט זיך נישט צעברעכן". ר׳ משה איז אבער נישט געווען פון די מענטשן וואס לאזן זיך איבברעדן.

— מיר זיינען נמאס געווארן די פאלאקן און כוליגאנישע גויים, די מוזשיקעס. איך קאן נישט פאטראגן די לופט-פרנסות, — האט ער געזאגט, — כ׳האב רחמנות אויף די ארימע יידישע קרעמערס, וועלכע שטייען אין די קלייטן און קוקן ארויס אויף א קונה. כ׳קאן ארבעטן אויפן פעלד. כ׳וועל ווערן א "מושב׳ניק" (ערד-ארבעטער) און מיט גאטס הילף וועלן מיר לעבן און האבן וואס צו עסן. כ׳וויל ארבעטן שווערער, אבי לעבן אין אונזער פריי לאנד — איז געווען זיין טענה.

ר׳ משה טויבעסעס הויז-געזינט איז באשטאנען פון פינף פערזאן: ער, זיין ווייב חיה, צוויי זין און איין טאכטער. דעם יונגערן זון, בערל, האבן פריינט מיט א יאר פריער מיטגענומען קיין אמעריקע, און דער עלטסטער זון דוד, א בחור פון א יאר 20, פלעגט אכטונג געבן אין קלייטל. זיין קאפ איז אבער ניט געווען ביי דעם. ער האט דאס אויך פיינט געהאט און האט פארנאכלעסיגט דאס געוועלב.

גייענדיק אלע טאג אין בית הספר פלעגט מיר אויסקומען פארבייגיין דאס קלייטל און כ׳בין אפט אריינגעקומען עפעס קויפן. דוד פלעגט שטענדיק זיצן אריינגעטאן דעם קאפ אין א העברעאישן בוך, אדער א זשורנאל. מען האט געהאט אין אים אן עבירה ווען א קונה האט אים איבערגעשלאגן... דאס שטעטל האט געוווסט, אז ער איז ציוניסטיש געשטימט. ער איז געווען פיזיש אנטוויקעלט, אויף וועמען זיין פאטער האט זיך געקאנט פארלאזן, אויב מען וועט דארפן ארבעטן שווער.

דאס געזעגענען זיך מיט דער ערשטער חלוצישער משפחה וועל איך קיינמאל נישט פארגעסן: די לעצטע נאכט פאר זייער אפפארן איז דאס גאנצע הויז זייערס געווען באלויכטן א גאנצע נאכט. דאס גאנצע שטעטל יידן איז געקומען זיך געזעגענען. די שטוב איז געווען געפאקט מיט מענטשן. ס׳איז געווען א רעש און א טומעל. מען האט זיך געקושט און געוויינט.

אין א באזונדער צימער איז שוין געשטאנען דער גאנצער באגאזש, געפאקט אין גרויסע קארזינעס און אין זעק. כ׳האב געקוקט אויף דער גרויסער קארזינע און געטראכט: אט די קראזינע וועט זיין אין ארץ ישראל. כ׳האב געוואלט די מינוט אריין אין דער קארזינע און מיטפארען אין דעם לאנד, וואס האט אזוי גערייצט מיין יונגע פאנטאזיע; געבענקט צום לאנד פון אונזערע אבות. א גרופע תלמידים פון בית ספר, איך בתוכם, מיט אונזער לערער אייזענבערג (ער איז איצט א חבר אין קיבוץ עין הרוד, לעבן בלפוריה, ווו אונזער משה טויבעס איז

א ישובניק) זיינען געשטאנען און געזונגען העברעאישע לידער, און צום סוף די התקוה. דער עולם איז זיך צעגאנגען צוביסלעך, הויבנדיק די אקסלען: "וואס משה טויבעס קאן איינפאלן!".

אויף מארגן אינדערפרי, נישט געקוקט אויף דעם ביטערן פראסט און טיפן שניי, האבן זיך ווידער נייגעריקע פארזאמעלט ארום הויז. אייניקע האבן געהאלפן ארויסטראגן דעם באגאזש און ארויפלייגן אויף דעם ברייטן גויאישן שליטן, ווייל דער גויאישער אנטרייבער איז געשטאנען אנגעטאן אין זיין גראבער בורקע, מיט א באשליק אויפן קאפ און האט געקוקט אויפן בייזן ווונדער.

ר׳ משה מיט די קינדער האבן זיך אנגעטאן אין גראבע, ווארימע פעלצן און זיינען ארויף אויפן שליטן. דער גוי האט א שמייס געטאן די פערד, און דער שליטן האט זיך גענומען רירן פון ארט. דער עולם האט נאכגעשריען: "פארט געזונט! שלום! שלום!" דער שליטן האט זיך פארקירעוועט צום שליאך, וואס פירט ארויס קיין דובנע. אין דובנע האט מען זיך ארויפגעזעצט אויף דער באן און פון דארט איז זיך שוין געפארן שנעלער.

דער עולם איז אויף שנעל זיך צעגאנגען. בלויז א קליינע גרופע מענטשן זיינען געבליבן שטיין אין דעם קליין אויסברוקירטן הויף און באטראכט דאס הויז און דעם שטאל, וואס האט איצט אויסגעקוקט אזוי פוסט, ליידיק און טרויעריק. כ׳האב זיך דערנענטערט צו דער גרופע מענטשן און געוואלט הערן וואס זיי וועלן רעדן.

— און איך זאג אייך — האט איבערגעריסן די שטילקייט יאנקעלע משהס — אז ס׳וועט אים אויף אייביק באנג טאן. קוקט וואס פאר א כאזייסטווע (באלעבאטישקייט) א ייד האט אויספארקויפט.

— געוויס — האבען די איבעריקע באשטעטיגט און האבן געטאנצט און געקלאפט א פוס אין א פוס, כדי זיי אביסל צו דערוואַרימען.

— אויף איין זאך דארף מען משהן מיט זיין משפחה מקנא זיין — זיי פארן אין א ווארים לאנד און וועלן נישט פרירן אזוי ווי מיר — האט זיך אנגערופען יאנקעל הערשס.

— דאס יא — האבן אלע צוגעגעבן און האבן זיך א טאפ געטאן ביי די קעשענעס, צי זיי האבן די שליסלען צו די קראמען, און זיינען אוועק אויפעפענען די קלייטלעך...

ס׳איז אוועק א פאר יאר און די נבואה פון די פעסימיסטן אז משה טויבעס

וועט אַנטלויפן פון ארץ ישראל צוריק קיין מלינאוו, איז נישט מקוים געווארן, נישט געקוקט אויף די ערשטע שווערע יארן, וואס ער האט דורכגעמאכט מיט זיין פאמיליע. דאס שטעטל האט אפגענומען גרוסן, אז משה האט זיך באזעצט אין דער קאלאניע בלפוריה (אין עמק) און ארבעט זייער שווער. יעדער האט שוין אבער צוגעגעבן, אז משה איז אן ארץ ישראלער ייד און וועט צוריק נישט קומען קיין מלינאוו.

אין יאר 1938, ווען איך בין אנגעקומען קיין ארץ ישראל, האב איך באשלאסן, אז איך מוז זען ר׳ משהן, וועלכן דאס שטעטל האט אין יאר 1921 באגלייט מיט באדויערונג קיין ארץ ישראל און געדענקט, אז משה טויבעס איז נישט געווען ביים זינען.

אין בלפוריה איז מיר נישט אנגעקומען שווער אים צו געפינען. כ׳האב זיך אוועקגעשטעלט אין מיטן דארף און באטראכט די הויפן פון ביידע זייטן וועג. די קליינע, ווייסע הייזער מיט די רויטע דעכער און די בעטאן שטאלן הינטער יעדן הויז און די ווייסע הינער אין די לולים (שטייגן). כ׳האב אריינגעקוקט אין יעדן הויף און געזאגט צו זיך: כ׳וועל זוכן דעם שענסטן און רייכסטן חצר (הויף), ווייל משה פישמאנס הויף אין מלינאוו איז געווען דער רייכסטער. איך בין אריין אין ערשטן הויף, וועלכער איז מיר געפעלן געווארן, און טאקע דארט איז געשטאנען ר׳ משה אנגעטאן אין ארבעטער מלבושים. כ׳האב אים באלד דערקענט, נישט געקוקט וואס ער איז שוין געווען כמעט ווייס און זייער פארעלטערט. ער איז געשטאנען לעבן רפת (שטאל) און צעטיילט בינטלעך היי פאר די בהמות. ס׳איז געווען מיטאג-צייט.

— שלום, אדון פישמאן — האב איך געזאגט צוגייענדיק נעענטער צו אים.

— שלום וברכה. ווער זיינט איר? מה שמך? — פרעגט ער מיך, אריינשטעכנדיק די ווילע אין א בארג היי, און מיר אויסגעשטרעקט זיין מאזאלישע האנט.

— איך בין — זאג איך צו אים, — הערש סלאבאדערס אייניקל, בענציעס זון.

— אזוי גאר? האט ער זיך דערפרייט — הערש סלאבאדערס אייניקעל? אויב אזוי, קערען מיך זיך דאך אן. דיין זיידע און מיין — מילא, נו, וואס פאר א חילוק? קום אריין אין הויז, רחצו ידיכם וסעדו לבכם, עפעס כאפן אין מויל אריין און וועסט מיך דערציילן פון מלינאוו, וואס זיי מאכן דארט.

ער האט דאן געוווינט מיט זיין טאכטער און אידעם, וועלכע האבן אים

געהאלפן אויפן פעלד. זיין פרוי האט שוין דאן נישט געלעבט. מיר זיינען געזעסן און לאנג געשמועסט. ער האט מיך אויסגעפרעגט אויף אלעמען. כ׳האב אים דערמאנט, וואס דאס שטעטל האט געדענקט וועגן זיין פארן קיין פאלעסטינע, ער האט א שמייכל געטאן, אבער באלד האט זיך זיין פנים געביטן און כמעט מיט א כעס א זאג געטאן ?

— אזעלכע ליידאקעס ! וואס זיצן זיי נאך אין די קלייטלעך ? פארוואס אנטלויפן זיי נישט ? אויף וואס ווארטן זיי, ביז היטלער וועט זיי אומברענגען, חלילה ? ווער ווייסט, אפשר איז שוין צו שפעט — האט ער צוגעגעבן מיט א זיפץ.

ער האט א קוק געטאן אויפן זייגער און האט זיך געכאפט, אז ס׳איז שוין באלד צייט צו מעלקן די בהמות.

— קום מיט מיר איצט ארויס אויפן חצר, וועל איך דיר ווייזן מיין משק (פארם) — האט ער ארויסגעזאגט מיט א טאן פון שטאלץ.

איך בין אים נאכגעגאנגען און געטראכט צו זיך: ווי ריכטיג און קלוג ער איז געווען אין יאר 1921 און ווי נישט קלוג עס זיינען געווען זיינע קריטיקער. ס׳איז דא אזוי פיל אמת אין ר׳ משהס פשוטע ווערטער. אפשר איז שוין טאקע צו שפעט ?

— איר זעט די ווייסע הינער — ווייזט ער אן מיט א פינגער — זיי לייגן מער אייער ווי די גויאישע הינער אין אוקראינע, און די בהמות אונזערע, זיי קומען נישט צו די גויאישע — אונזערע זיינען פעטער און שענער און גיבן מער מילך. און אויב איר ווילט, זיינען זיי אויך קלוג און פארשטייען העברעאיש.

ער האט דאס מיך טאקע איבערצייגט און א זאג געטאן צו איינער פון די בהמות: ״שחורה תני רגל״, האט זי טאקע אויפגעהויבן א פוס...

— כ׳זאג אייך, אפילו א בהמה איז קלוג אין ארץ ישראל.

— אוירא דארץ ישראל מחכים — האב איך צוגעגעבן.

אין יאר 1952 האב איך זיך ווידער געטראפן מיט משה דעם מושבניק פון בלפוריה אין אמעריקע. ער איז געקומען צופליען פאר א דריי חדשים וויזיט צו זיינע צוויי זין, שנורען און אייניקלעך, וועלכע וווינען אין באלטימאר. ער איז שוין דאן אלט געווען א יאר 78. ער האט געבעטן די קינדער, אז זיי זאלן אים ארומפירן און ווייזן אמעריקאנער פארמס. ער האט זיי באטראכט און צוגעגעבן: ״זייער שיינע פארמס, אבער אונזערע אין ישראל זיינען שענער״.

מער ווי דריי חדשים האט ר׳ משה דער בלפוריה׳ער נישט געוואלט זיין אין אמעריקע. ס׳האט אים געצויגן אהיים. אן אים, האט ער געטענהט, וועט

זיין ווירטשאפט זיך נישט פירן אין ארענונג. אט באלד וועט מען דארפן אראפנעמען דאס היי און ער מוז זיין דערביי.

ער האט מיטגענומען א מתנה פאר זיין שול אין בלפוריה — א ספר תורה.

— מען דארף תורה מיט עבודה אין ישראל — האט ער געזאגט מיט א שמייכל.

ער האט זיך מיט אלעמען געזעגנט זעהר הארציק און געבעטן, אז מען זאל פארן קיין מדינת ישראל.

קבוצת נוער במלינוב.
א גרופע יוגנטלעכע.

יעקב האלצהעקער
תל-אביב

מיין היים־שטעטל מלינאוו

מלינאוו האט זיך אויסגעצייכנט מיט איר פרעכטיקייט און שיינקייט. זי האט פארמאגט ריינע גאסן מיט בליענדע בוימער, וועלכע זענען געוואקסן פוןביידע זייטן שאסיי. באזונדערס האט זיך דאס געלאזט באמערקן אין מאי; ווען דער צוויט פלעגט אנהויבן בליען פלעגט מען ממש פארשיכורט ווערן פון די ריחות. דאס שטעטל האט דאן אויסגעזעען ווי א בליענדער וואלד. מ׳דארף אויך געדענקען, אז אין מלינאוו פלעגט יעדער ייד פלאנצן אפאר בוימלעך בעבן שטוב אדער אין גארטן.

דער טייך איקווא איז געפלאסן דורך מלינאוו און אויך צוגעגעבן זיין שיינקייט. יוגנטלעכע און עלטערע פלעגן זיך קומען באדן אין טייך אדער ווארעמען זיך אויף דער זון נאך א שווערן טאג ארבעט. ס׳איז דארט אויך געווען פארשידענע ספארט שפילן, מיט וועלכע די יוגנט האט געקאנט פאר־ברענגען. די בריק, וועלכע איז געווען איבערן טייך און געפידט : גראפס פאלאץ, האט אויך צוגעגעבן איר שיינקייט.

אין קולטורעלן זין איז מלינאוו געשטאנען אויף א הויכן ניווא. זי האט פארמאגט, אויסער די אלגעמיינע פוילישע שולע, עטלעכע ״חדרים״, א ״תרבות״־שולע, ווו יעדער מלינאווער יוגנטלעכער האט געקאנט לערנען. ווי שוין דערמאנט, האבן יוגנטלעכע געהאט מעגלעכקייט צו געניסן פון פארשידענע ספארט קלובן, ספארט פארמעסטונגען — אויך מיט אנדערע שטעטלעך ארום.

אין מלינאוו זענען געווען עטלעכע ציוניסטישע באוועגונגען, ווי השומר־הצעיר, בית״ר און אנדערע. מען פלעגט זיך צוזאמענקומען און פארברענגען, לייענען ביכער, הערן פארשידענע ציוניסטישע רעפעראטן. ס׳פלעגן אויך פאר־קומען אויספלוגען, ווי צ. ב. ל״ג־בעומר — פלעגט מען גייען אין די נאנטע וועלדער פארברענגען שיין א גאנצן טאג און צוריקקומען אהיים אויף דער נאכט. ווינטער פלעגט די יוגענט זיך שליטלען אויף די בערג ביים שיין פון דער לבנה. די פארטייען פלעגן איינארדנען פארשידענע אימפרעזיעס און פארשטעלונגען.

מלינאוו האט פארמאגט צוויי שולן — די סטאלינער שול און די אוליקער שול, ווי אויך א בית־מדרש, ווו ס׳פלעגן קומען דאווענען פון אלע שיכטן און לערנען תורה ביז שפעט אין דער נאכט אריין. יעדן שבת פלעגן די שולן זיין

געפאקט פון מתפללים. באזונדערס פלעגט זיך מערקן די ענגשאפט אין די ימים-טובים. באזונדערס האט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון דער בית מדרש, ווו כ׳פלעג דאווענען מיט מיין פאטער עליו-השלום, וועלכער האט מיט זיין הויכער און זיסער שטימע געדאווענט פארן עמוד. כ׳געדענק אויך ווי ער פלעגט מיט נאַ יידן פון חברה משניות זיצן און לערנען ביז שפעט אין די נאכט אריין.

און שמחת-תורה. כ׳געדענק, אז מ׳פלעגט שטענדיק איינארדנען די ערשטע שמחת-תורה-נאכט ביי נחום טייטלמאן, יבדל לחיים ארוכים. דארט איז געווען די גאנצע שמחה. ער איז אויך געווען פון די חברה משניות. מ׳פלעגט זיך ארויס-לאזן פון שול מיט די ספרי-תורה מיט טענץ און מוזיק, געשלאסן א לאנגע קייט — און ס׳איז גארנישט געווען קיין גרענעץ צו דעם אלעם. און אזוי האט מען געטאנצט ביז נחומס שטוב און געמאכט דארט די אמתע סעודה. דערנאך פלעגט מען ווייטער מיט דער זעלבער פרייליכקייט צוריקגיין אין שול אריין...

קבוצת צעירים ממלינוב. א גרופע יוגנטלעכע.
(מימין) פסח מנדלקרן, דוד הולצקר, רייז, פ. קלפר, י. ליברמן, ש. שכמן.

מלינאווער יידן זענען געשטאנענען אויפן ערשטן ארט מיט זייערע שייבע און טייערע מידות, ווי הכנסת אורחים, העלפן איינער דעם אנדערן אין יעדער נויט, ווי אויך אין זייער באשיידן לעבן. דער ייד אין אונזער שטעטל איז געווען ארבעטסזאם, מקיים געווען דעם פסוק "בזעת אפך תאכל לחם". כ'דערמאן ביי די געלעגנהייט מיין פעטער אברהם געלמאן ז"ל, מיט זיינע שיינע מידות. ער האט זיך מקריב געווען פאר יעדן באזונדער מיט וואס ר'האט נאר געקאנט, ווען יענער איז געווען אין נויט. אויך מיין רבין, מערין, ווי ער פלעגט ארייגלייגן זיינע גרעסטע אנשטרענגונגען פאר יעדן קינד — ער זאל קאנען לערנען.

היינט די אלע ערלעכע יידן, ווי יעקב האלצהעקער — זיין שטוב איז געווען אפן פאר יעדן נויטבאדערפטיקן ייד, טראץ דעם, וואס ער האט אליין געהאט א גרויסע משפחה. אזוי זענען אייגנטלעך געווען אלע האלצהעקערס, מיין טאטנס משפחה, וואס יעדער באזונדער פלעגט זיך מקריב זיין פאר אלע. און מיין מוטער טובה, ראובן אסטריעווערס טאכטער, די צדקנית מיט איר גוט הארץ.

און בכלל יידן, אלע גוטע יידן, בעלי-מלאכה'ס, סוחרים, קליינהענדלער און אויך א גרויסער פראצענט ערד-ארבעטער. יעדער באזונדער האט געצויגן זיין חיונה בכבודיק און ערלעך.

אביסל וויל איך דערציילן פון מלינאוו נאך מיין צוריקקומען פון דער רויטער ארמיי, נאכן גרויסן חורבן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה, אין יאר 1945. צעבראכן פיזיש און גייסטיק האב איך נאך געהאט דעם גרויסן זכות נקמה צונעמען פאר אונזערע טייערסטע ברידער און שוועסטער, טאטעס און מאמעס.

דאס שטעטל האט אויסגעזעען ווי א חורבן פון קברים. יעדעס סטעזשקעלע איז געווען אנגעזאפט מיט יידישע טרערן און בלוט. א שרעק איז אויף מיר אנגעפאלן, ווי כ'האב זיך נאר דענענטערט צום שטעטעלע. אלץ איז געווען צעשטערט און רואינירט. אלע גאסן זענען געווען א בארג פון שטיינער. די איינציקע יידישע שטובן, וואס זענען פארבליבן, זענען געווען באוווינט מיט גויים. פון בית מדרש און אנדערע שולען איז קיין זכר נישט פארבליבן. אלץ איז חרוב געווארן. אויף די שטראסן האט געוואקסן א ווילד גראז.

כ'האב נאר באוויזן ארויפצוגייען אויף מיין ברודערס קבר, וואס געפינט זיך אויף קרוזשאק, צווישן מלינאוו מערוויץ און גוט אויסוויינען זיך אויפן פינצטערן גורל, וואס האט אונז געטראפן.

סאניא און מענדל טייטלמן

ארעמע לעבנס

אין אונזערע שטעטלעך און אין זייערע ארומיקע דערפער, ווו עס האט נאר געוווינט א יידישע משפחה, איז שטענדיק געווען די שטימונג, כמעט ביי יעדן, פון א שמח בחלקו; אבער, אין אלע צייטן, וואס זענען אוועק פון אונזער לעבן אין דער סביבה, געדענקן מיר זייער ווייניק מענטשן, אויף וועלכע מען האט געקענט זאגן, אז זיי זענען באמת גליקלעך אין זייער לעבן. אפילו אין דעם גאנץ קליינעם טייל, אין וועלכן מען האט יא געהערט און אפילו געזעען זייער גליקלעך לעבן, אן שווערע פיזישע און גייסטיגע אנשטרענגונג, איז דאס נישט צום פארגלייך צו די גליקליכע קריסטליכע באפעלקערונג פון דער סביבה.

אזוי, למשל, האט אין דער סביבה פון מלינאווער קהלה, זיך געפונען א גאנץ געדיכטע שיכט פון די אזוי-גערופענע פריצים גראפן און ענלעכע. דאס זענען געווען א שיכט מענטשן, וועלכע זענען געווען א גאנץ אנזיכטיקער טייל אין אונזער געגנט ווי צ.ב.ש. מלינאוו, סמארדאוו, אוסטרוזעץ, און אסך וואס זייערע נעמען אפילו פון די דערפער געדענקן מיר שוין באלד ניט. אבער

פראדל
יטיפוסים במלינוב. מלינאווער טיפן.
מצילומיו של א. הררי.

יעדער פון אונז ווייסט און געדענקט נאך, ווי דער דאזיקער שיכט מענטשן האט זיך געלעבט ביז 1939, אין זייערע שיינע פאלאצן, מיט ארומיקע שיינע גערטנער, מיט כל מיני באקוועמליכקייטן, וואס אויף דער וועלט איז נאר דא, מיט א שיינער ברייטער דינערשאפט, און שטענדיקע ארבעטער (פאראבקעס) באארבעטן דעם לעבעדיקן אינווענטאר, און די פעלדער און וועלדער. אויך אונזערע געציילטע אידן, וועלכע האבן כאילו געצויגן זייער חיונה פון דעם פריץ מיט זיין הויף, ביים פארמיטלען די פראדוקציע, וועלכע די פריצים האבן געדארפט קויפן און פארקויפן, זענען געווען שטענדיק פארקויפטע ביי דעם פריצס גוטס, און נישט איינער איז געווען נבזה ונשפל געווארן פאר דעם ביסעלע חיונה. אזוי איז אויך געווען ביי פארשידענע ארענדעס פון פריצס גיטער, ווי טייכן צו מילן, און צו פיש-פאנג, וועלדער צום האקן, און אסך אנדערע זאכן, וואס האבן געהאט א שיכות צו פארמסחרן.

פרנסות דורך פריצישע הויפן

אין מלינאוו איז ביז דעם אנפאנג פון 20-טן יאר-הונדערט, געווען א גרויסע וואסער-מיל, וועלכע האט געהערט צום גראף פון מלינאוו, חודקעוויץ, צוזאמען מיט דעם טייך איקווא. די מיל איז געווען שטענדיק אין ארענדע, און אידישע ארענדאטארן האבן זי געהאלטן פאר אן ארענדע אפצאל לאנגע יארן, ביז זי איז אפגעברענט געווארן אין די ערשטע יארן פון דעם יאר-הונדערט. מען האט א לאנגע צייט גערעט איבער דער שיינער גרויסער מיל, וועלכע האט אגב געגעבן חיונה עטלעכע יידישע משפחות, מיט דער ברייטער האנד. אויך א שלאסעריי איז געווען אין יענע יארן אין מלינאווער הויף, אין וועלכער עס האבן געארבעט עטלעכע הונדערט ארבעטער; קיין יידן געדענק איך ניט זיי זאלן האבן דארט געארבעט. מען פלעגט דערציילן, אז אין איין זייט האבן זיי געגעבן פארדינסטן פאר דער יידישער באפעלקערונג, און גלייכצייטיק פלעגן זיי גאנץ אפט אנטון צרות, זיך אנשיכורן, און א שכורער גוי, איז געווען א כלל, שלאגט יידן. נאר וואס טוט נישט א ייד צוליב פרנסה? האבן זיי אלץ מקבל-באהבה געווען. אויך א גוראלנע איז געווען ביים מלינאווער גראף. איך געדענק נישט צו יידן האבן צו יענער צייט געהאט עפעס פרנסה דירעקט פון דער גוראלנע, צו ניט, אבער דאס האט זיך יעדנפאלס גערעכנט אלס א טייל פון דער ארטיקער גרויס-אינדוסטריע, און אסך, אביסל — עפעס איז מלינאווער יידן אמאל אויך אריינגעקומען פון דעם.

די בראנפן פאבריק איז בכלל אין די צארישע צייטן געווען אזא מין מאנאפאל, הגם דאס גאנצע פארמעגן מיט די רוי שטאפן זענען געווען דעם

גראפס, אבער די פראדוקציע, איז געווען שטענדיק אונטער א שטרענגן קאנטראל, פון דער צארישער מאכט, און אן אקציזניק האט געהאט דעם קאנטראל איבער יעדן טראפן אויסגעארבעטע פראדוקציע, וועלכע פלעגט גלייך נאך דעם אויסארבעטן, ווערן אפגעטראנספארטירט אין דעם דיסטעלעזירונגס צענטער ערגעץ ווייט פון מלינאוו, און דארטן צוגאסן ווערן אין פלעשער, און פארקויפט ווערן אין די אזוי גערופענע הורט מאנאפאלן, ווי עס פלעגט פארקויפט ווערן פון דארט אין איינצעל. אזא מאנאפאל באזיצער האט נאר געקענט זיין א גוי, ניט קיין ייד, און אזא מלוכהשער בראנפן מאנאפאל איז געווען אין מערוויץ, אויך מיט א גויעשן מאנאפאלשטשיק. און בסתר פלעגן איינצעלנע יידן אויך האלטן בראנפן און פארקויפן אין א קלענערן מאסשטאב, דהיינו, פערטל-פלעשלעך און אויך גלעזלעך, און פון דעם ציען די חיונה. איך געדענק נאך אזא שענקער פון יענער צייט; דאס איז געווען אין מערוויץ א געוויסע מענדיטשעכע און אנדערע. מענדיטשעכע האט, חוץ א קווארטירקע צו פארקויפן א גוי, געהאט נאך א צוגאב-פרנסה, ווייל דאס האט ווארשיינלעך נישט גענוגט אפילו אויף איר ארימער מערוויצער חיונה. און די צוגאב-פרנסה איז געווען — לערנען מיט מיידלעך דאוונען, קריאת-שמע לייענען, און בענטשן... דאס איז ווארשיינלעך געווען די אלער-העכסטע בילדונג, וואס א מיידל האט געמעגט און געקענט קריגן אין מערוויץ צו יענער צייט... עס האבן אפילו אין די לעצטע יארן גענומען ארויס שפראצן לערערס אויך — אין א וואסער מאסשטאב קען מען זיך פארשטעלן — אבער דאס איז געווען סאמע אין די לעצטע יארן, פאר דער ערשטער וועלט-קריג 1914. געוויינלעך זענען עס געווען יחידים יוצאי מן הכלל, וואס פון זיי איז אפילו ארויסגעוואקסן אנזעענדע מענטשן.

א באזונדער גוט (פולווארק) איז געווען, אלס אפטיילונג פון מלינאווער הויף, אין מערוויץ. א ווירטשאפט פון הונדערטער העקטארן פעלד, און פון לעבעדיקן אינווענטאר, און אן אקסן-פלאד, ד.ה. אקסען ספעציעל פאר פלייש, געפיטערט מיט דער בראגי פון דער גוראלני. די בראגי פלעגט מען אויך אין פעסער, גרויסע ספעציעל צו דעם ציל געמאכט, פירן פון דער גוראלני פון אזליעוו, דורך מערוויץ, ביז דעם מערוויצער הויף, מיט אקסן געשפאנט נאשפיץ (2 פארענט — 2 הינטן) און אין די גרויסע בלאטעס פון דעם נישט געפלאסטערטן שליאך, פלעגן די שטארקע אקסן שלעפן די משא מיט שוועריקייטן, און ברענגען צום פולווארק.

נאך א פרנסה האט דער מערוויצער הויף געגעבן, און דאס איז געווען די מילך-פאקט, וועלכעס מיין פרוי סאניעס זיידע, מרדכי מאטיס ע"ה, האט דאן

לייביש פרעזימענט.

פוטי.

טיפוסים במלינוב. מלינאָווער טיפּן.
מצילומיו של א. הררי.

געהאלטן; דערנאך דער פעטער יעקב גרובער הי"ד. די מילך איז געברענגט געווארן דורך אן עוזר (טאמיש) און ביי דעם זיידן אין שטוב פלעגט מען אויף א פרימיטיוון אופן אין לאדישקעס די מילך האלטן ביזן מאכן פוטער און קעז, אויך אין א פרימיטיוון אופן, און די פראדוקציע פירן קיין דובנע. ווי געווייגלעך זענען די ארבעטער פון די הויפן אויך געווען קאנסומענטן אין די יידישע קלייטן. זיי אליין, ד.ה. די פאראבקעס, פלעגן זייערע ארימע פראדוקטן אויך פארקויפן דעם ייד און כאטש יידן זענען שטענדיק געווען אן אביעקט, ווו מען האט געקענט אויף זיי אויסגיסן דעם אנטיסעמיטישן כעס, דאך האט געהערשט אין פארשידענע צייטן, צווישן פארשידענע משפחות, אן אידיליע מיט א צוטרוי און דרך-ארץ, צווישן דער גרעסטער טייל פון דער באפעלקערונג, און די באציאונג צווישן די יידן און קריסטן איז געווען נאך אין א גאנץ געניגנדער מאס לאיאל, און מען קען אפילו זאגן ארענטלעך. ד.ה. מען קען ניט זאגן, אז עס האט געפעלט אן אנטיסעמיטישער חותם אין דעם ארט לעבן, ווייל דאס איז שטענדיק געווען, אבער ווייט ניט דאס, ווי די שטימונג פון דער לעצטער צייט, פון פאר דער 2-טער וועלט-מלחמה. עס וואלט זיך דאן דער גרעסטער אנטיסעמיט און רוצח ניט געווען פראבירט זיך עפענטלעך ענליכעס טאן, ווי עס האבן געטאן אונזערע

קריסטליכע גוטע פריינד, אין דער לעצטער צייט. קורץ — קיין הפקרות האט דאמאלס ניט געהערשט.

פישערס

נאך א אנזיכטיקע פרנסה, וואס יידן האבן געמאכט ביי די פריצים, איז געווען דער פיש-פאנג, ווייל ביז דער ענדע פון דער ערשטער וועלט-קריג, זענען אסך טייכן געווען אין באזיץ פון די פריצים (בעת דער פוילישער הערשאפט זענען די טייכן געווארן נאציאנאליזירט), און די פריצים פלעגן זיי ארענדירן צו יידישע פילערס (פישערס) אויף א געוויסער צייט-אפשניט. די ארענדאטארס פון די טייכן פלעגן אמייסטן אליין זיין די פיש-פאנגער און אליין זיין די פיש-הענדלער, בלויז פון צייט צו צייט מיט צוגעדונגענער הילף.

אזעלכע זענען געווען אין מלינאוו מאיר-יעקב און זכריה, און נאך אנדערע, וואס איך געדענק שוין זייערע נעמען ניט. און, געוויינלעך, זענען אין מערוויץ אויך געווען אזעלכע יידן פילערס, וועלכע האבן כל ימיהם געלעבט פון דעם. די אייניקלעך זייערע געפינען זיך שוין היינט אין חיפה און אין קרית-בנימין ביי חיפה. אויף וויפל יידן פון אונזער געגנט, סוחרים און בעלי-מלאכות, האבן געהארעוועט שווער און ביטער אויף זייער שטיקל ברויט, איז אונז גוט באוווסט. אבער די יידן, די פילערס, האבן געהארעוועט פילפאכיקער אין זייער פאך, זומער ווי ווינטער. די ארבעט איז געווען מייסטנס א נאכט-ארבעט, ביי דער שיין פון פייער, און אין די גרעסטע שנייען, פרעסט און ווינטן, זענען זיי שטענדיק געווען אין זייערע שיפלעך אויף דעם טייך און געזוכט זייער פרנסה. און די ארבעט האט ניט איינעם שווער קראנק געמאכט. איך געדענק אויך א טובערקולאזן ייד פון מערוויץ, א פילער, וועלכער איז יונג געשטארבן פון פאך און דאך האבן קיין בעלנים אויף שווערע פרנסות ניט געפעלט. איך געדענק נאך די שפאטעריי, וועלכע די שכנותדיקע גוים פלעגן אפשפעטן פון די פילערס, ווען זיי פלעגן גיין באגריסן דעם גראף צום נייעם יאר. אפשפעטן פון זייער אויסזעען און אויסדרוק ביי דער ברכה, פון וועלכער די שפראך, די פוילישע, איז זיי געווען פרעמד. און אזא אפשפעטן פון א ייד איז געווען כמעט א געוועגלעכע זאך.

ביים פריץ אין הויף, האבן יידן א חוץ געמסחרט אויך געארבעט, דהיינו, טעסלערס, רימערס וכדומה. אויך די יידישע בהמות פלעגן אנגענומען ווערן אויף פאשע א גאנצן זומער פאר א געוויסן פרייז, און נאך פארשידענע באצי-אונגען פון פרנסה זענען געווען מיט די גראפן און זייערע גיטער, אין וועלכע די יידן פון אונזער סביבה האבן זיך שטארק געניטיקט צוליב פרנסה, ווען אפילו

די רוחים זענען ניט געווען גרויס, און אפילו דורך מושפל ווערן, אבער נויט פארקוקט אויף אלעס...

פרנסה באציאונגען מיט גויים

עס איז אויך געווען א קלענערער שיכט פון פארמעגליכע קריסטן, מיט וועלכע יידן האבן געהאט שטענדיק א מגע-ומשא, דאס איז געווען למשל אזא ווי פאחילוק פון פערוועריעדיוו, וועלכער האט אויך געהאט א קליינעם טייל פארמעגן אין מערוויץ, און ענלעכע אין דאראסטאי, א.א. אויף דעם קריסט פאחילוק איז כדאי זיך אפשטעלן און דערמאנען אים אלס איינער פון די חסידי-אומות-העולם, און אים ניט מקפח זיין מיט א שבח, וואס ער האט זיך כשר פארדינט, כאטש פון זיינע אייניקלעך איז געווען צו דערציילן חשדים פון מיאוסער אויפירונג אין דער צייט פון גרויסן אומגליק. און בעמלעך, ביי דעם פאחילוקן איז געווען א מנהג פון צו שיקן אונטערשטיצונג יעדן פאר-פסח פאר ארעמע יידן, וועלכע זענען געזעסן דעם גאנצן קאלטן ווינטער כמעט אן פרנסה; דאס האט ער אויך ארויסגעוויזן ביז דעם סוף פון זיין לעבן. ער האט אויך אייניקע ניט פארמעגלעכע יידן מהנה געווען מיט ירושה ביי זיין סוף פון זיין לעבן; איינער פון זיי וווינט אין חיפה. שוין אפגערעט פון דעם, וואס יידן פון דער סביבה האבן מיט אים געהאט האנדלס באציאונגען — ער אליין איז געווען א מענטש א פיקח, און א געוויסע צייט א פרידנס-ריכטער, און געקענט אויסגעצייכנט די יידישע לאגע. ער האט געמשפט לויט זיין אייגנזעען און ניט לויט א מלוכה קאדעקס. און דאס איז טאקע געווען די סיבה פון זיין מיטהילף, וואס ער האט פיין און מענשלעך אונטערשטיצט יידישע נויטבאדערפטיקע משפחות.

עס זענען אויך געווען אין אנדערע דערפער אזעלכע קליינע פריצים, וועלכע זענען אויך געשטאנען אין פארשידענע פארבינדונגען מיט יידן, נאר פון זייערע שיינע מעשים, געדענק איך ניט...

טשעכישע קאלאניעס

אין אונזער געגנט זענען געווען אייניגע דערפער, וואס זענען געווען באזעצט פון אויסשליסלעך טשעכישער באפעלקערונג, און וועגן זיי איז זיך אויך כדאי אפצושטעלן אביסל, און זאגן דעם גרעסטן טייל פון דער דאזיקער באפעלקערונג א שבח פאר זייער אויפירונג אין דער צייט פונם אומגליק. די דאזיקע טשעכישע באפעלקערונג האט אין אונזער געגענט אנגעהויבן איינוואנדערן אינם אנהייב פון דעם 20-טען יאר-הונדערט, און ווי מען האט דערציילט, האט זיך זייער אנטוויקלונג אנגעהויבן מיט א זייער אינטענסיווער

קאלאניזאציע, אנהויבנדיק פון קויפן פעלדער מיט וועלדער, אנקומענדיק פון דעם ארימען עסטרייכישן-טשעכאי, און זיך באזעצט אין אן ארימע חאטקע דאס ערשטע יאר, און אלס ארבעטסזאמע מענטשן, פארקויפט די בוימער אויף קיום און די קארצעס ארויסגענומען אליין אויף איין פלאץ. געמאכט ציגעלנעס און אליין געמאכט ציגל, און פון זיי אויפגעשטעלט הערליכע הייזער. א דאנק זייערע פעהיקייטן האט זייער ווירטשאפט געשטיגן פון יאר צו יאר. מיין פאטער ע"ה האט זיי פינאנסירט ביז זיי האבן זיך געשטעלט אויף די פיס זעלבסט-שטענדיק, און דורך דעם אלע יארן געווען מיט זיי פארבונדן אין האנדלס באציאונגען.

אין אונזער גאנצער סביבה פון לויצק, דובנע, ראוונע, זענען געווען געדיכטע פלעצער פון טשעכישע קאלאניעס. עס איז שוין זאגער פאר דער פוילישער הערשאפט, געווען א פערטל מיליאן טשעכן, מיט א טשעכישן קאנסולאט אין קוואסילאוו, ביי זדאלבונאוו.

אלס בעסערע מענטשן פון די מערב-לענדער, האט זיי יעדער געאכטעט, און אין דער מלחמה, מעג מען זאגן עפענטלעך, אז אדאנק זיי איז נאך געווען א קליינער אנשפאר פון רעטונג, און דאס קליינע ביסעלע געציילטע יידן, וואס עס זענען געראטעט געווארן, איז עס אדאנק זייער מיטהילף. ווי געוויינליך, מיט קליינע אויסנאמען, ווייל אויך זיי האבן פארמאגט אביסל שלעכטע, אבער אין א קליינער מאס.

וואס עס איז שייך די אלגעמיינע קריסטלעכע באפעלקערונג, מיט וועלכע יידן זענען געקומען אין פרנסה-קאנטאקט, זענען פון זיי שוין געווען פארשידענע, בעסערע און ערגערע. ד.ה. פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג בכלל, זענען געווען, פארשטענדלעך, אייניקע, וועלכע האבן זיך באצויגן מענטשלעך, און דער ייד וועלכער האט געארבעט ביי אים, האט אויך פארדינט און געווען צופרידן. אבער דער גרויסער טייל פון דער קריסטלעכער באפעלקערונג האט זיך אפילו אין די גוטע צייטן שוין נישט באנומען מענטשלעך צום יידישן סוחר אדער בעל-מלאכה.

אזוי האט געקענט אגאנץ גרויסער טייל פון יידישע סוחרים, פון אלע מיני בראנזשעס, צו טיילן קרעדיט דעם שלעכטן חלק קריסטן, בכדי דערמיט אים האבן אלס קונה, און שווערע געלדער זענען געבליבן בא זיי, ארויס-דרייענדיק זיך מיט פארשידענע תרוצים, בכדי ניט אומקערן דעם ייד דעם חוב, פון וועלכן ער האט אויסגערעכנט דערפון צו ציען זיין חיונה.

אויך די יידישע בעלי-מלאכות, ווי מולארעס, סטאלארעס, טעסלערעס, און

אנדערע, האבן צום גרעסטן טייל געהאט זייער פרנסה פון דער ארומיקער דארפישער באפעלקערונג, און האבן מיט גרויס מי און הארעוואניע געארבעט לאנגע שעהן אין טאג ביי זייער שווערער ארבעט, און מען קען זאגן, אז א גרעסערער חלק באצאלונג, פאר דער שווערער ארבעט איז נאך געבליבן בא זיי, ארויסדרייענדיק זיך מיט פארשידענע תרוצים בלך-ושוב.

מלחמה פארן שטיקל ברויט

איך דערמאן זיך די שווערע הארעוואניע פון די הארעפאשנע סוחרים און בעלי-מלאכות, אין זייערע שווערע באדינגונגען בשעת דער ארבעט אין דארף. שוואך דערנערט, מטעמי כשרות, און ארבעטן פון פינסטער ביז פינסטער, זיך אפרוען ביים פויער אין שייער, אין שמוץ און אין שטויב, און ערשט נאכהער, ביים פארענדיקן די שווערע ארבעט, איז ווי געוויינליך דער יידישער בעל-מלאכה אפגעלייגט געווארן מיטן באצאלונג אויף ענדע זומער, ווען דער פויער וועט זיך באפרייען פון זיין פעלד ארבעט. און דאן, ווינטער שוין, ווען דער ארימער בעל-מלאכה האט אלץ-איינס קיין ארבעט נישט געהאט, פלעגט ער ארומלויפן צווישן די בעלי-חובות, און מיט גרויסע שוועריקייטן איינגעמאנט חלקים פונם חוב, אבי עס זאל זיין אויף שבת און אויף א דייזשע ברויט.

ווען איך דערמאן זיך דעם פארלויף מיט אלע זיינע איינצלהייטן, וועלכע זענען מיר געווען זייער גוט באקאנט, וויינט אין מיר מיין הארץ. גאט מיינער: מדורי דורות האבן יידן אזוי געלעבט, און זיך קיינמאל ניט ארומגעקוקט אויף דעם ארימען שענדלעכן לעבן, נישט שטרעבנדיק אים אויסצובעסערן ? ווי שמערצלעך דאס איז ווען מען דערמאנט זיך אין דעם דאזיקן לעבן פונם יידישן סוחר און בעל-מלאכה, וויפיל טעג און וואכן זענען זייערע קינדער, און זיי אליין, איבערגעזעסן ממש אן ברויט, און אן א שטיקל האלץ, צו דערווארעמען די דירה זייערע ! און אזוי האט מען זיך געמאטערט דאס גאנצע לעבן, בירושה פון דור צו דור, און אין צווישנצייט איז געווען א בעסערער קליענט, און מען האט געמוזט דערשטיקעווען, פון דעם בעסערן דעם ערגערן... איך געדענק דעם גרעסטן טייל אזעלכע משפחות, וועלכע זייער גאנץ לעבן איז געווען א קאמף פאר דעם טרוקענעם שטיקל ברויט כמעט. וויניק, זייער וויניק, ליכטיקע שיין האב איך געזען אין אזעלכע הייזער, און יעדן טאג ביז היינט, שטייען זיי מיר פאר די אויגן.

און ווען מען גייט מאכן א חשבון-הנפש פון יענעם לעבן, ביז דעם אומקום, איז דער חשבון שרעקלעך. מען קען נישט פארשטיין, פאר וואס פאר א זינד

זענען די מענטשן כל ימיהם אזוי שטארק געפייניקט געווארן. איך וואלט געקענט אויסרעכענען גאנצע לאנגע רייען פון אזעלכע גערודפטע מענטשן, וועלכע האבן זייער גאנץ לעבן כמעט קיין ליכטיקע שיין ניט געזעען און לבסוף נאך אזוי טראגיש אומגעקומען.

אלס ביישפיל וועלן מיר ברענגען דא אייניקע משפחות, און פון זיי וועלן מיר שוין קענען זיך פארשטעלן אפילו דאס לעבן פון די כלומרשט בעסער לעבענדע משפחות.

אט, למשל, אין דעם ארימען מערוויץ האט געלעבט א יידישע משפחה, מיטן נאמען מנשה שטיינשנייד. א ייד א מגושמדיקער, א זון פון א וואסער-טרעגער, אליין געווען ספק א שוסטער-לאטאזשניק, און ספק א קברן, און נאך ענלעכעס. געהאט אמאל א פרוי, געווען א אלמן, פון דער ערשטער וועלט-מלחמה זיך אומגעקערט צוריק קיין מערוויץ מיט א זון און אנאלפאבעט און א טאכטער א הארבאטע. געוווינט די ערשטע יארן אין א זעמליאנקע. א פאר יאר שפעטער אויסגעבויט א חאטקע כאילו, פון דעם אויסזעען אין דער חאטקע דארף מען קיין צייכנונג ניט מאכן, ווייל דאס איז שוין זעלבסטפארשטענדלעך... דער זון, האט געטאן דעם טאטענס מלאכה, און זיכער מיט ווייניקער ברכה, און נאך דערצו א בהמות-טרייבער. און פון דעם אלעמען איז אפגעשפארט געווארן א בהמהלע, בכדי צו האבן אביסל אייגענע מילך. און דער זון האט חתונה געהאט, און פארטגעזעצט מיט זיין פאך, און די טאכטער איז געווען א עקרת-בית ביז דעם אומקום, געפיטערט די קו, און דערצו נאך אייניקע הינער-קוואקעס אויף הינדלעך אויפגעזעצט. יאר יערליך שמחים בחלקם, גארניט געפעלט קיין מאל, און אויב מען קען דאס אנרופן א לעבן, האבן אפילו דאס דאזיקע לעבן די וועלט-מערדער בכח צוגענומען. כשרע נשמות און קערפערס.

און יעצט נאך א בילד, שוין אביסל א קלארערע. עס איז געווען א ייד, מיטן נאמען שייע נודלער. מ׳האט אים גערופן שייע אלי מרדכי׳ס ע״ה. דער פאטער אלי-מרדכי איז געווען ספק א קעלער-גראבער, און ספק א הייזער שמירער, און צו די ביידע פרנסות, פאר פסח, א טאליקע אויף צו באקן מצות אין שטוב. ווי אזוי דער דאזיקער ייד האט א שטוב, אפילו אזא, (מיט א שטרוי דאך) דערווארבן, ווייס איך ניט, אבער ער האט געהאט. אין דער דאזיקער שטוב זענען געבוירן געווארן זין און טעכטער. כמעט אלע געהאט איין מקור חיונה: מוליערס און שניידערינס, מען קען זאגן גוטע פאכמענער. דער זון שייע און זיינע ברידער האבן געארבעט ביי גוטע בעלי-מלאכות אין לויצק, און זיך דערווארבן דאס פאך ערשטקלאסיק. אלע ברידער און די שוועסטער האבן חתונה געהאט, און געפירט סעפעראטע לעבנס, ענליך איינער צום

צווייטן. איך האב שוין געהאט מער קירבה צו שייעס קינדער, אייניקע כמעט אין מיין עלטער. דער עיקר, ארבעטזאמע מענטשן, גוטע פאכמענער, און גע-ארבעט אונטער די זעלבע אויבנאויסגערעכנטע באדינגונגען. און אממיינסטנס ווינטער איז ממש קיין ברויט צו זאט אין שטוב ניט געווען... קינדער — אפולע שטוב, אלע האבן געלערנט פאכן, און שוין אייניקע פון זיי זענען ביזן אומקום ארויס אלס זעלבסטשטענדיקע און גוטע פאכמענער. אין וואס פאר א דחקות אלע צוזאמען און יעדערער באזונדער האבן געלעבט, איז ניט צו באש-רייבן! און לבסוף, אלע אומגעקומען ביז איינעם, נישט בייגעשטאנען דער זכות, וואס די גאנצע סביבה כמעט, האבן זיי אויסגעבויט די בעסטע הייזער, און פאר אסך נאך עד היום נישט געקראגן באצאלט... חוץ מזה, וואס אזעלכע פאכמענער וואלטן דאך די חרובע וועלט געווען צוריק אויפגעבויט, פון וועלכן די שונאים וואלטן זיכער אין אגאנץ גרויסער מאס גענאסן. און עס שטעלט זיך ווידער די זעלבע פראגע, פארוואס? ? וועמען האט די משפחה שלעכץ געטאָן? ?

נעמט מיין ברודער יעקב יוסף טייטלמאן ע"ה, און משפחה, און מיין שוועגערן חייקע שיכמאן ע"ה און משפחה, און ענליכע אסך צו זיי. ביז דער ערשטער וועלט-קריג דערצויגן געוואָרן אין אזוי געראָפענע רייכערע הייזער, חתונה געהאט. אנגעקומען באלד די ערשטע וועלט-מלחמה, ארומגעוואנדערט אלס היימלאזע, סוף מלחמה זיך אומגעקערט צוריק, אבער שוין אן רייכטום, זיך גענומען צום פרנסה קאמף, שווער געהארעוועט און שווער געלעבט, דערצויגן קינדער זייער גערעטענע. פון זייער באשעפטיקונג האט קיינער ניט געקענט געבן די קינדער א העכערע בילדונג; קוים געענדיקט די פאלקס-שולע, און די קינדער זענען אויסגעוואקסן אין גרויס דחקות, אָבער גערעטענע, און דער סוף? — אויך ביטער און טרויעריק. עס האָבן ניט געהאלפן די גוטע באציאונגען מיט די ארומיקע דארפס-שכנים, און ארבעטן פאר זייער גינסטן אסך; פארקערט, זיי האבן נאך געהאלפן צום אומקום.

מיר וואלטן געקענט ארויסברייגגען דא א גרויסן צעטל פון פארשידענע לעבנס אין מערוויץ און אין מלינאָוו און פון דער סביבה, פארשידענע לעבנס בילדער פון סוחרים און בעלי-מלאכות, וועלכע זענען שטענדיק סוביעקטיוו געווען צופרידן מיט זייער לעבן, זיך זעלטן ווען באקלאגט אויף זייערעליידן. אלטע מענער און פרויען, ארענטליכע, ארימע מייסטענס, שווער געלעבט זייער גאנץ לעבן פון שווערע הארעוואניע, און אומגעקומען אזוי טראגיש מיט זייערע קינדער, וועלכע האבן נאך אין זייער לעבן קיינמאל קיין גוטס ניט געזעען. אייניקע פון זיי — דאס זענען די אזויגערופענע תבואה און בהמות-סוחרים,

וועלכע האבן באזיצן פערד און וועגעלעך, די דאן געוועזענע קאמוניקאציע מיטלען. דאָס איז געווען א שיכט פון שטארקע מענטשן, וועלכע האָבן געקענט אסך און שווער ארבעטן. און דאָס האָבן זיי טאקע געטאָן — שווער געארבעט. זיך שטארק געקאנקורירט, נישט איבערלאזענדיק זיך קיין מינימאלן ריוח אין מסחר, און לאנגע יאָרן אזוי געלעבט אין יאגענישן, און צו זיי די קרעמערס מיט זייער קאנקורענץ, און ווי איז געווען אלע צוזאמען מיט זייער לעבן...

מיר וואלטן, ווי פארשטענדלעך, געקענט אנרופן אסך אסך נעמען אין פארשידענע בראנזשעס און באשעפטיקונגען, אָבער איר וועט זעען אין אלע די זעלבע בילד און דאס זעלבע ארט לעבן אין כמעט אלע הינזיכטן, מיט קליינע אומפארמיידלעכע אונטערשידן. אויך דער סוף, דער זעלבער, האט אלעמען געטראפן... נעמט, למשל, די מלינאָווער שניידערס, שוסטערס, סטאָלערס, מולארעס און קאוואלעס. די בעלי-מלאכות, וואָס זייער ארבעט איז געווען אין דער סביבה, און זעלטן ווען אין דער היים, האבן מיר שוין פריער געשילדערט, ווי שווער זייער ארבעט איז געווען, און ווי אזוי זיי זענען באפרידיקט געוואָרן פון דער ארבעט, פון אזא שווערער ארבעט. היינט די בעלי-מלאכות וואס האבן געארבעט אין דער היים, אויף וויפיל איך געדענק, פלעגן ארבעטן פון 12 ביז 15 שעה א טאָג. און אין וואָס פאר א מאס זיי האָבן גענאסן פון איר? צו האט ווער פון זיין שווערער ארבעט געהאט די מעגלעכקייט צו לעבן שענער? און אין באקוועמערע דירות? געבן קינדער א בעסערע בילדונג? אָדער זיך דערלויבן צו פאָרן אויף א 2 וואָכן דאטשע, וואס דאס איז געווען פאר אלע פון זיי נויטווענדיק צוליבן געזונט? חוץ משה זידער ע"ה און זייער עלטערער זון זעליג; דער קלענערער זון שוין ניט. דאס איז געווען מיט אלע בעלי-מלאכות: שווער געארבעט און שווער געלעבט.

וואָס שייך די קרעמער, מיט קליינע אויסנאמען, אין גרעסטן טייל שווער געארבעט לאנגע שטונדן און קאנקורירט זיך ביז מעגליך, און מער ווי מעגליך. באגנוגנט זיך מיט קליינע פארדינסטן, אבי עקזיסטענץ. דערצו איז געשטאנען א ריזן געשעפט, געגרינדעט מיט דעם "אושעם" ציל, נישט אזוי צו פארדינען, ווייל דאָס איז זיי ניט געווען נויטווענדיק, נאָר צו רואינירן די יידן. און וועלנדיק צוהאלטן א קליענט, האָט מען געמוזט שווער און לאנגע שעהן ארבעטן, און ווייניק פארדינען. איז דען דאן געווען פלאץ און פאסיקע צייטן צו קלערן פון פארשענערן דאס לעבן?

תבואה-סוחרים, בעלי-עגלות, און אכסניות — ווען מען וואָלט געוואָלט יעדן דערמאָנען מיט זיינע איינצעלהייטן וואָלט מען געקענט אנשרייבן א גראָבן בוך. די בעלי-עגלות — יוסף ווארציל, קלמן פישמאן, ארקע נודלער, פישל קריצער,

און יחזקאל ליברמן, ויבל"א יצחק קאזאק — ווי אזוי די מענטשן האָבן זייערע בעססטע כוחות אוועקגעגעבן פון 18 שעה ארבעטן אין א מעת-לעת מיט דער שווערער משא, וועלכע האָט ביזן לעצטן גראם געמוזט דורכגיין אויף זייער רוקן! שטענדיק אין די וועגן מיט שלעכטע שאסייען, וואָס מיר דוכט זיך אז היינט צו טאָג, וואלט שוין קיינער פון אונז אזעלכע נסיעות קיין סך ניט געקענט מאכן. דאס שאקלען זיך, איז געווען אפילו שטארקער פון שאקלען דעם לולב... און אין וואס פאר א מאס האבן זיי פון זייער שווערער מי געגנאסן?...

צו זיי איז נאָך צוגעקומען די פאר מערוויצער, אהרן קאליר און מאיר ווארצל. שוין ניט רעדנדיק פון אזעלכע ווי ברוך ליכטער, ארקי שמש, אָדער פישל קלייבורד, וועלכע אפיציעל האָבן זיי געהאט אן אנדער פרנסה, און דאס איז זיי געווען א צוגאב-פרנסה, ווען יענע איז שוואך געווען... אט די אלע אויסגערעכנטע געדענק איך נאר זייער שווערע הארעוואניע און שווער לעבן, הגם עס איז געווען אין דער צופרידענהייט אמאל אויך. ווארשיינלעך, אויף קיין בעסערס האט קיינער ניט געקענט האפן.

די מלינאווער איינפאר הייזער ("האטעלן") — א קאפיטל פאר זיך. לויט דעם אויסזיכט זייערן זענען זיי געווען א המשך צו יענע אלטע צייטן, ווען קיין מאטאריזירטע קאמוניקאציע איז נאך ניט געווען, און די באוועגונג פון מענטשן מיט זייערע משאות איז געווען נאר מיט פערד-און-וועגן אין די ווייטסטע שטרעקעס. האט מען אויף דעם וועג געמוזט געבן די פערד אן אפרו און אויך עסן — זענען אזעלכע אכסניות געווען אין מלינאָוו ביי חיים בערגער, און ביי יהודה לייב למדן ז"ל; פאר די מענטשן און פאר זייערע פערד. צו דעם ציל האבן זיי געהאט גרויסע הייזער, מיט אייניקע צימערן, און אויך גרויסע שטאלן פאר זייערע פערד און וואגן. דאס האט זיך אזוי געצויגן, ביז דער 2-טער וועלט-קריג, הגם לעצטנס איז שוין געווען א קלייגער אויטאָבוס פארקער. און דאָך, אן דעם האט מען נאך אין אונזער געגנט נישט געקענט אויסקומען. די באדינונג איז געווען פון די בעלי-אכסניות אליין מיט זייערע משפחה מיטגלידער, און ווארשיינלעך, לויט דער באדינונג, אזוי זענען געווען די רווחים, און ווי אזוי דאס האט געהאט עקזיסטענץ מעגליכקייט, פארשטיי איך ניט ביז היינט צו טאג...

אָבער שמחה איז געווען און טאקע נאָר ביי אונז; תורה וגדולה במקום אחד. און בפרט עפעס א יום-טוב, א פריילעכס, א שמחת תורה, מי ידמה לנו, ומי ישווה לנו. פריילעך אן א שיעור, עד אין סוף. א מכה אונזערע שונאים — זיי ווייסן אויך פון חנוכה, פורים, שמחת-תורה?...

יא, פריילעך אבער ארעם, שטארק ארעם לעבן.

אליהו גלמן
נתניה

השניים

על שניים מבני עיירתנו, אשר נספו בשואה — ברצוני לכתוב לזכרם. שניים שיצאו את העיירה לעיר ההשכלה אודיסה וחזרו אליה ונשתקעו בה.

האחד:

בנצי (בנציון) **גרובר** — הוא וחברו ממלינוב, אשר נתפרסם ברבות הימים כמשורר יצחק למדן, היו מתלמידיו של ביאליק. לימים סיפרו, שהקדים בנצי את חברו — המשורר לעתיד — בכתיבת סיפורים, אשר ביאליק סמך את ידיו עליהם ואשר בכל זאת לא פירסמם ונשארו אצלו בכתובים. הוא חזר לעיירה והשתקע בה. התחתן עם גניה מרגלית היפה ואורח חייו לא היה שונה מיתר אנשי העיירה. סוחר תבואה היה. ברם, הייתי רואה בו תמיד את המשכיל העברי המובהק, בעל ידיעות מרובות בתנ״ך ובמפרשים, בספרות עברית ויידיש, רוסית וכללית. ועל הכל אדם פיקח ושנון.

מדוע נשאר ולא נסחף עם שאיפות חבריו?

זוהי תעלומה, שאין לי תשובה.

השני:

הרש לייב מרגלית. אחר ושונה היה הרש לייב. לקיוב הוא בא ללמד בבי״ס רוסי. רוחות המהפכה סחפו גם אותו למעגלם. ובימים ראשונים של מהפכת אוקטובר הוא מונה כשופט במשטר החדש.

אך גם הוא עזב את קיוב וחזר ונשתקע בעיירת הולדתו. מה הניעו לכך — לא ידעתי. אך הוא היה שונה כל כך מיתר בני העיירה, בהילוכו ובלבושו, בהתנהגותו ובענוות נפשו.

מקדם היה ברכת שלום לזקן ולנער, כשחיוך מלא של טוב-לב נסוך על פניו.

יהא זכרם ברוך.

יוסף ליטבק
ירושלים

דיוקנאות

ר׳ יהודה לייב למדן ז״ל

תלמיד חכם, ירא שמים, ישר דרך, אוהב הבריות ואהוב עליהם, בורח מן הכבוד ומכובד על בני העיירה, כולל נוצרים.

עד מלחמת העולם הראשונה התפרנס, פחות או יותר, בכבוד מחנות מכולת, שהתנהלה ע״י אמו-חורגתו ובנותיו; החנות נחרבה ונשרפשה בזמן המלחמה. בתקופה שבין שתי מלחמות עולם התפרנס בדוחק רב מזה, שבימי השוק היה ביתו משמש מסעדה לסוחרים יהודים, שבאו מחוץ. לפעמים היה בא איזה ״אורח״ ללינה בימי השבוע הרגילים.

בימי מלחמת העולם הראשונה נרצח אחד משני בניו ע״י כנופיות הגנרל דניקין. בנו השני, יצחק למדן, עלה ארצה. אתו בביתו — הוא נתאלמן בשנת 1917 — היתה בת אחת נשואה, עם בעלה, חשוכי ילדים.

כל חייו היו קודש לעבודת הבורא. בשעה 4.00 לפנות בוקר — בקיץ ובחורף — היה קם ומתחיל באמירת תהילים ו״קרבנות״. אחרי-כן היה לומד גמרא. בשעה 8 היה הולך לבית-הכנסת לתפילת שחרית ושוהה שם עד שעה 12.00 בתפילה ובלימודים. אחרי ארוחת צהרים דלה היה חוטף תנומה לשעה קלה וחוזר שוב ללימודיו. אחרי-כן שוב לבית-הכנסת למנחה, מעריב ולימוד בצוותא. בשעה מאוחרת היה חוזר הביתה, אוכל ארוחה קלה וממשיך במשנתו עד חצות. רק כשהיה רתוק למיטתו לא ביקר בבית-הכנסת. מלבד זאת לא הרתיע אותו אף פעם מזג האוויר הגרוע ביותר — גשמים עזים וסופות שלג, בוץ ולילות חורף חשוכים בעיירה, שלא היו בה תאורה ומדרכות — מהליכה לבית הכנסת, שהיה באופן יחסי מרוחק מביתו, גם שהיה למעלה משבעים, וחלש.

הוא היה ש״ץ ו״בעל קורא״ כל ימיו שלא-על-מנת-לקבל-פרס. תפילתו וניגון הגמרא שלו היו מלאי רגש, ערבים לאוזן והחדירו רטט של קדושה בלב שומעיו. על אף מצוקתו הקשה וסבלו האישי, מעולם לא התלונן וקיבל את גורלו באהבה. איש לא שמח יותר ממנו בשמחת תורה. שמחתו הכנה הדביקה והלהיבה את הקהל, ואיש לא שפך כמוהו דמעות כנות וזכות ״בתפילה זכה״ ובקריאת ״איכה״ בתשעה באב.

רבים העדיפו לבוא אליו ב״שאלות״ בענייני כשרות ובבקשת דין תורה. גם הגויים הקשישים כיבדוהו וחשבוהו לאיש קדוש. הסביר פנים לכל אדם, מבוגר וילד, חרד וחופשי, בעל ברית ושאינו בעל-ברית. שימש סמכות מוסרית עליונה והיה פוסק לעיתים בענייני ציבור ובין אדם לחברו, רודף שלום ומשכין שלום.

הוא האריך ימים ונפטר בשיבה טובה, בגיל 76, בחודש חשון תש״א, כחצי שנה לפני הכיבוש הנאצי. זכה למות בשלום על משכבו, בטרם פלשו קלגסי הנאצים, ולהגיע לקבר ישראל כשכל יהודי העיירה מלווים אותו בבכי ובמספד מר. בחודשי הציפייה למות מידי הנאצים הרבו יהודי העיירה להשתטח על קברו ולבקשו, שישמש ״מליץ״ לביטול רוע הגזירה, אך שערי הרחמים נעולים היו.

ר׳ מרדכי מאיר ליטבק

אבי, ר׳ מרדכי מאיר ליטבק ז״ל (1881—1942) — משכיל, צנוע, עסקן ציבורי נאמן וציוני פעיל. על אף היותו טרוד בדאגות פרנסה, שנמצאה בדוחק רב (מחנות בדים קטנה), הקדיש הרבה זמן לפעילות ציבורית.

בשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה אירגן וניהל בעיירה את פעולות הסעד מטעם קרן העזרה האמריקנית הממשלתית ומטעם הג׳וינט. הקים מטבח להזנת ילדים וחלוקת מצרכים וניהל את הוועד לעזרת יתומים. לאחר מכן הקים וניהל, שלא-על-מנת-לקבל-פרס, ״קופת גמילות חסדים״ לעזרת החנוונים ובעלי מלאכה. כמו-כן הקים גם בנק לאותה מטרה, שהחזיק מעמד שנים מעטות בלבד. בשטח הפעילות הציונית ניהל את המשרד הא״י המקומי, שאירגן את עליית החלוצים הראשונים בשנים 1923—1926. שימש יו״ר קבוע של ועדות הבחירות לקונגרסים הציוניים, היה אחד הפעילים העיקריים בכל פעולה ציונית: הפצת שקלים, קרנות, ״תרבות״ וכו׳. ביתו שימש במשך שנים מרכז ובית-ועד לפעילים הציוניים במקום.

בימי הכיבוש הנאצי נתמנה מזכיר ה״יודענראט״ בגיטו. מילא תפקיד כפוי ואומלל זה ביושר, בכבוד ובהגינות. הוכה פעמים מספר בצורה אכזרית ע״י המושל הנאצי על שסירב למלא את תביעותיו-סחיטותיו. מת מות קדושים, יחד עם אמי ז״ל, בידי מרצחים מאנשי המשטרה האוקראינית בנסותם להימלט מן הגיטו ימים מעטים לפני הטבח הכללי של הקהילה, בסוף חודש תשרי תש״ג (תחילת אוקטובר 1942), ולא נודע מקום קבורתם.

יהי זכרם ברוך. תנצב״ה.

ר' מרדכי צ'יז'יק

המורה ר' מרדכי צ'יז'יק ז"ל היה המורה בה"א הידיעה. וכך קראו לו — "ר' מאָטל דער לערער". העובדה, שנוער העיירה וילדיה ידעו עברית כולם, היתה זכותו הגדולה והבלעדית של ר' מרדכי צ'יז'יק. הוא שהקנה לכולם את יסודות השפה. היו שהמשיכו בקריאה ובלימוד עצמי והגיעו למידה רצינית של שליטה בשפה, היו שלא הרחיבו את ידיעותיהם. אך בזכות גירסא דינקותא, שהקנה להם המורה, לא היה צעיר בעיירה, שלא ידע קריאה וכתיבה אלמנטריות בעברית. כ-35 שנה הרביץ תורה לילדי ישראל וזכה ללמד את בניהם של מי שהיו תלמידיו. ולא רק עברית לימד, כי אם גם תנ"ך, תולדות עם ישראל וגמרא. במידה גדולה יש לזקוף לזכותו את האווירה הציונית בעיירה. שני בניו עלו ארצה כחלוצים לקיבוץ בית-אלפא; הבן הצעיר נפטר בשנת 1959.

נוסף על מפעלו החינוכי היה גם עסקן פעיל ובמשך שנים שימש יו"ר של סניף "תרבות" ומורשה של הקרן הקיימת לישראל.

יהיה זכרו ברוך; תנצב"ה.

בתיה מוהל

בתיה מוהל ז"ל (1906—1942), בת השו"ב ר' אליעזר מוהל ז"ל — דמות מוסרית ורוחנית זכה וטהורה. הקדישה שנים רבות לפעילות בהשומר-הצעיר, החלוץ ו"תרבות", שימשה אוטוריטה עליונה לנוער החלוצי המקומי. הזדקקו לעצתה ולהדרכתה בעניינים ציבוריים ובעניינים אישיים.

לא זכתה לקבל רשיון עליה ארצה, על אף היותה שנים בהכשרה חלוצית, בגלל מום גופני (צולעת). בגלל אותו פגם לא יכלה להצטרף ל-2 אחיה ול-2 אחיותיה אשר הצליחו לברוח ברגל מן העיירה לפני בוא הנאצים.

נרצחה באכזריות יחד עם הוריה ושתי אחיותיה הקטנות בביתם בנסותם להסתתר ביום הטבח.

יהיה זכרה ברוך. תנצב"ה.

ברוך מערען
באלטימאָר

די גאלצהעקערס

די גאלצהעקערס זענען געווען באוווסט און פארצווייגט אין שטעטל און אין דער סביבה. בכבודיקע מענטשן און געאכטעט ביי אלעמען. ווער האָט עס נישט געקאַנט הערש גאלצהעקער, אָדער ווי מ׳האט אים גערופן הערש סלאָבאדער — אפנים, אז ער האָט מן-הסתם אמאָל געוווינט אינם דאָרף סלאָבאדע.

זיי זענען געווען פינף ברידער. אלע האבן געהאט זין און טעכטער וויפל גאט האט געגעבן... ווי אין פסוק שטייט: ״וירבו ויעצמו״ — זין און טעכטער, אייניקלעך און אוראייניקלעך. אלע זענען געגאנגען אין די עלטערנס גוטן יידישן וועג, געשלאָסן שידוכים, געפראווועט חתונות. די ווייבער האָבן געקינדלט און די מענער זענען געשטאנען אין די באקאליי קלייטלעך און פארקויפט קאראסין און זאלץ די גויים. אנדערע האָבן געהאנדלט מיט תבואות און ס׳איז זיי נישט געגאנגען שלעכט.

נאָר מיין זיידע, הערש סלאבאדער, איז געווען א פאדרייטשיק, א קבלן, און האָט באשעפטיקט מולארעס; מערסטענס האָט ער געארבעט פארן גראף

יעקב גולצקר ומשפחתו ז״ל.

פון שטעטל (כאטקעוויטש); ער פלעגט שטענדיק רעמאנטירן די צוויי גרויסע פאלאצן, וועלכע זענען צעשעדיקט געוואָרן נאָך אין דער ערשטער וועלט-מלחמה. דער "הויף" איז געווען דאָס שטאָלץ פון שטעטל. ארומגענומען מיט הויכע אָקאציע-בוימער, מיט בייזע הינט, וועלכע האָבן נישט געדארפן ארייננלאָזן קיין יידן... אָבער פון הערשקען האָט שוין דער גראף געהאלטן... און אז יידן האָבן געדארפן עפעס אנקומען צום גראף, איז עס געווען מיין זיידע הערש דער שליח, דער אמבאסאדאָר... אז מ׳האָט געדארפן פאשע פאָר די בהמות פון שטעטל, האָט הערש סלאבאדער אונטערגעהאנדלט מיטן גראף.

אלע ברידער האבן געהאט שיינע, בעל-הבתישע הייזער, מיט הויפן און מיט סעדער פון פרוכט-בוימער. אין טריסקער קלויז האבן זיי געהאט שיינע "שטעט" מיט דעמבענע שטענדערס. און געהאט די דעה!.. זיי האָבן געהאָלפן רעמאנטירן דאָס בית-מדרש, וואָס איז חרוב געוואָרן נאָך דער ערשטער וועלט-מלחמה; געשטעלט א פארקן ארום הייליקן אָרט (בית הקברות) און פאראכטן, להבדיל, די באָד.

אגב וויל איך דאָ דערמאָנען צוויי וויכטיקע איינגעזעסענע משפחות, באוווסט און שטעטל און אין דער סביבה: די ליפעכעס און די בערגערס, וועלכע האָבן אסך בייגעטראגן מיט געלט און עצה צו אלע יידישע קהלישע אינסטיטוציעס. חיים בערגער איז געווען א לאנגע צייט דער גבאי פון קלויז און זיין ברודער יאָסל אין געווען פרעזעס פון דער יידישער קהילה אין שטעטל אונטער דער אויפזיכט פון דער פוילישע גמינע — כמעט מלכות, און דאָס אין נישט קיין קלייניקייט!..

ב. מ.

ר׳ נח־משה

ער איז געווען א שטילער אנשטענדיקער ייד. אן אנגעזעענער בעל-הבית אין שטעטל. זיינע זין און טעכטער האָבן אים געהאָלפן אין דער אליניצע, וועלכע האָט געגעבן גוט פרנסה; ער איז טאקע געווען פארעכנט פאר א גביר אין שטעטל... ער האט געגעבן צדקה מיט א ברייטער האנט פאר אלע נויטווענדיקע אנשטאלטן. אויך סתם אָרעמע לייט, וועלכע פלעגן קומען פון דער פרעמד זאמלען נדבות, האבן געקריגן אין זיין הויז א גוט מאלצייט און א גוטע נדבה הערצו.

די גאנצע משפחה איז אומגעקומען דורך היטלערן ימ״ש. דער איינציקער פון דער פאמיליע, וואָס האָט זיך געראטעוועט, איז שלמה; געשטארבן אין באלטימאר אין 1969; געלאזט א פרוי און קינדער.

יפה דייגי
קבוצת רמת דוד

בית ותנועה במלינוב

את מלינוב אני זוכרת משנת 1926, שנת לימודי בכיתה א'. עד אז התגוררנו, כל המשפחה, ליד טחנת הקמח שלנו, שהרחבנוה אחרי מלחמת העולם הראשונה. המקום נקרא מנטין, על שם הכפר הסמוך. ביתנו וטחנת הקמח עמדו בודדים על שטח נרחב עם שדות, דשאים ומיים. בהתחלה נוצלו המיים להנעת טחנת הקמח, ומאוחר יותר נוצלו המים גם לבריכות דגים. במקביל לנהר התנשאו הרים וגבעות, שבחלקם מכוסים היו חורשות וצמחייה. אכן, המקום היה יפה עד להפליא; בימי הקיץ המקום היה ממש מקום קייט. בהיותנו ילדים אהבנו ללכת לטייל בחורשה, ללקט תות-שדה, לאסוף פרחים ולטבול בימי הקיץ החמים במים צוננים. לעומת זאת — בחורף היו החיים קשים; אז היינו כאילו מנותקים מהעולם בשל השלגים והגשמים. מלינוב היתה מרוחקת מאתנו בערך 3 ק"מ.

בדרך למלינוב שכנה העיירה הקטנטונת מרוויץ; הורי התגוררו שם לפני מלחמת העולם הראשונה. אחרי המלחמה חזרו אליה כמה עשרות משפחות ובנו את עצמם. פרנסתם היתה, ברגיל, פרנסות מסורתיות של יהודים בגולה

קבוצת ילדים בביה"ס העממי הממלכתי במלינוב (כיתה ז').
במרכז מימין: הרב גורדין; הכומר הפרבוסלבי; מנהל ביה"ס, הכומר הקתולי.

והבנים ממשיכים בדרכי אבות, וכך מדורי דורות. אך לעומת זאת היתה מלינוב שונה לגמרי. התסיסה בקרב הנוער היתה כמו בעולם הגדול; מאוחר יותר מתחילה התעוררות גם בעיירה הקטנה הזאת, מרוויץ. הילדים מתחילים לבקר בבית-הספר במלינוב; הנוער מתחיל להשתתף בתנועה וככה מתחיל המגע בין הנוער המועט ממרוויץ ובין הנוער במלינוב. זכור לי, כשהתחלתי, הראשונה, לבקר בבית-הספר הפולני הממלכתי, עדיין לא גרנו אז במלינוב, ובעברי את העיירה הפצתי את החדשה — וילדי מרוויץ התחילו בעקבותי לזרום לבית-הספר.

חוג ידידותי במלינוב. יוגנט פריינט.

עד אז ביקרו הילדים במרוויץ אצל מורים פרטיים, כמובן בלתי מוסמכים, ובחדר. לנוכח העובדה, שהיינו משפחה מרובת ילדים וכולם צעירים בגיל לימוד, העתקנו את מקום מגורינו למלינוב. הורינו בנו בית גדול ומרווח ובמרוצת השנים הפך הבית למרכז של פעולות חלוציות. כל המבוגרים ממני השתייכו ל״החלוץ״, לבד מצבי ז״ל, שהשתייך ל״השומר-הצעיר״. אני השתייכתי ל״החלוץ-הצעיר״ עם ראשית התארגנותו. אחותי מרים היתה הנושאת בעול החלוץ והחלוץ-הצעיר, בלהט ובדביקות התמסרה לתנועה — ובאותה מסירות נשאתי אני בעול התנועה לאחר-מכן, עת הועבר עול זה מאחותי אלי. כזאת היתה האווירה במלינוב וממנה הושפענו. הנוער היה תוסס וסוער. והתנועה היתה מרכז החיים, ואולי למעלה מזה — קודש קדשים.

השלטון הפולני השקיף עלינו בעיניים לא טובות. לא פעם קרא מפקד המשטרה את אבא שלנו להזהיר אותו, שיחדלו הריכוזים בביתנו; בעיניהם נראה הדבר כפעולה קומוניסטית. ומצד שני קרא המנהל שלי מבית-הספר הפולני את אבא — הלמאי משתייכת אני ל"אורגניזציה" (לתנועה), ולא אחת איים, שיסלק אותי מהלימודים. הסביבה, שבה גרנו, היתה סביבת גויים פולניים ואוקראינים, שם היתה הגמינה שלהם (המועצה האזורית) ובית-הספר שלי. לא ייפלא, איפוא, שתמיד היינו מול עיניים בולשות. אך כל אלה לא מנעו מביתנו להיות מרכז לפעילות. ההורים שלנו ניאותו לסיכון ולא רצו להפריע לנו.

התנועה דרשה סוף-סוף הגשמה עצמית. שתי אחיותי, מרים ובילה, וכן צבי, יצאו להכשרה; ביילה היתה בדרך כלל הראשונה מכל הנוער המלינובי שיצאה להכשרה. זמן קצר לאחר יציאתם — ואני עוד צעירה למדי הייתי — עזבתי את בית ההורים ויצאתי להכשרה אף אני. היה זה לפני ראש השנה. העבודה לפני החגים היתה מפרכת. לא ידעתי בכלל עבודה מהי, אך הרצון החזק נתן לי את הכוח לעמוד בזה. מאוחר יותר התמחיתי בעבודה ליד המשור ובחטיבת עצים. אחרי יום עבודה קשה, ובתנאים הירודים מאוד, ששררו אז בהכשרה, נמשכתי אחרי פעילות חברתית במקום. ההכשרה שלי היתה ברדזיבילוב, על-יד ברודי שבגליציה. מקום ההכשרה היה עלי אהוב מאוד וקשה היתה עלי הפרידה ממנו, כשאושרתי לעלייה בשנת 1936.

והחלום לא התגשם במהרה. אז הופסקה העלייה, ומשבר גדול עבר על התנועה החלוצית והקיבוצית. הסניפים התפזרו, ההכשרות התחסלו, רק מספר קטן של קיבוצים מרכזיים נשארו להתקיים. אני נשארתי תקועה בבית ההורים, וכך ציפיתי 3 שנים לעלייה. כל הזמן קיימתי קשר עם הקיבוץ בבנדין, שאליו השתייכתי. מדי פעם בפעם עשיתי הכנות לעלייה, וכל פעם הן התבטלו בגלל חוסר סרטיפיקטים. אולם לא אמרתי נואש; רבים פרשו ואני נשארתי וציפיתי בכיליון עיניים לעלייה — ובשנת 1939 זכיתי לעלות ארצה בעלייה ב׳, בדיוק שבועים לפני פרוץ המלחמה.

הנסיעה היתה מיוחדת במינה. כ-6 שבועות היינו בדרך באניית משא של בהמות, עם מספר אנשים גדול בהרבה מכפי שיכלה לשאת. במקום 180 איש עלו עליה בהתחלה 800 עולים, כולם אנשי תנועות חלוציות, מפולין, מליטא, מרומניה ומבולגריה. באמצע הדרך, בלב הים, הצטרפו אלינו עוד כמה מאות עולים מצ׳כיה, שהתגלגלו חודשים על הים ובבתי-חולים. זכור לי, שבאותו לילה בעמדי על הסיפון ובראותי את המחזה המחריד, שבלילה, בלב הים, מעבירים מאנייה לאנייה יהודים שבורים ורצוצים — אז התחלתי להרגיש ולראות את הטרגדיה

הגדולה של העם היהודי. באוניה היתה צפיפות איומה עם הצטרפותם של העולים האלה. אדם לא היה מסוגל להסתובב במקום, שבו עמד. לא היה מזון ולא אמצעים רפואיים. התוצאות לא איחרו לבוא: פרצה מגפת דיזינטריה איומה, השמים והים קבעו את גורלנו. כתוצאה מזה נפטרה בלב הים חברה אחת מליטא, אשר אחותה חיכתה לה בקיבוץ, שאליו הגעתי, בתל-יוסף. חברה אחרת, כבר בראותה את החוף הנכסף עצמה את עיניה...

ולא די היה בקרבנות המגפה, שני בחורים נפלו גם מהכדורים של הבריטים: באחד הנסיונות להתקרב לחוף הארץ הותקפנו על-ידי משמר בריטי. הבחורים עמדו על המשמר ליד רב החובל ונפלו. מאוחר יותר, אחרי הרבה סבל ותלאות, נכנסה האניה שלנו לנמל תל-אביב, ועלתה על שרטון, כמתוכנן. כמובן, נאסרנו על ידי הבריטים, ואחרי הרבה השתדלויות מצד הישוב העברי שוחררנו לאחר 10 ימים ממחנה ההסגר.

שאלה: מאין בא הכוח לעמוד בסבל כזה ולהתגבר על כל המכשולים? והתשובה: מלינוב ועוד עיירות כאלה הדליקו בלב רבים מבניה הצעירים את האש הגדולה לאמונה ברעיון החלוצי, והודות לכך זכינו גם להישאר בחיים ולהיות כאן. ודואב הלב, שרבים רבים, וביניהם משפחתנו הגדולה וקרובי משפחה, לא זכו.

ואלה שמות אחיותי, אחי, והורי שניספו: (הורים) שמעון, טובה; (אחים ואחיות) צבי, בנימין, שמואל, אסתר, בריינדלה. וכן סבתא (מצד אמא) פסיה ז״ל.

רק אחות אחת, רחל, ושני קרובי משפחה עברו את הסיוט האיום של ההשמדה וזכו להגיע ארצה ולבנות את ביתם. הפצעים לא עוד יגלידו לעולם. נשארה לנו רק נחמה אחת, שזכינו למדינת ישראל. והתפילה בפינו לשלום בינינו לשכנינו, שנוכל להמשיך לבנות ולהיבנות.

סאני ווײנער
חיפה

לידער

אין געווירבל פון קאמף

אין שווערע טעג פון יאוש און שרעק —
וווּהין טראגט הײנט דער פּאעט דאס ליד זײַן? —
אוונט דעמערינג האט די שטילקייט אנטפּלעקט,
ווו ס׳לויערט די גרויזאם און פּײַן.

ס׳איז עפּעס הײַנט אויף דער וועלט געשען;
א בראנד־פײַער קײַקלט זיך פון לאנד צו לאנד.
אויף דער מאמע ערד פארגיסן מענטשן בלוט
ווען ברוטאלע האנט פאכעט מיט שווערט און שאנד.

ס׳האט נאך דער טאג קיין חשבון געמאכט,
ווער לעבן בלײַבט און ווער טויט;
ס׳וואלגערן זיך קערפּערס צעשמעטערט און פארשטויבט,
ס׳שעפּטשען ליפּן נאך הילף, וואסער און ברויט.

מאי 1942.

אין ווירוואר פון לעבן

איך באגלייט דעם הײַנט.
דער מארגן קומט מיר אנטקעגן,
דער נעכטן וועלכער איז פארגאנגען,
האט געלאזן שפּורן אויף מײַנע וועגן.

דאס לעבן איז א שטורם־ווינט;
לויפט האסטיק און בלײַבט מיטאמאל שטייען...
צעיאמערט זיך שטורם מיט פרעמדע טענער —
און לאזט מיך ווייטער נישט גייען...

כ׳בלייב שטייען אין ווירוואר פון לעבן אליין.
פאר מײַנע אויגן דרייען זיך געדאנקען פיל,
און אקאראד ווי א טייוול־שפּיל,
און איך ווייס נישט וווּהין צו גייען.

איך פיל ווי א ווארעמקייט נעמט מיך ארום
און רופט מיך — קום, קום...
שטיי נישט אויף איין ארט — — — —
ס'איז נישט די לעצטע קארט...

יוני 1945.

שיקזאל אין טרוים

צו דיר וואס האב געשטרעבט און געחלומט,
צו דיר וואס האסט מיין יוגנט פארוואנדלט אין טרוים.
ביי דיין ליכט וועל איך שמידן מיין צוקונפט
און נישט לאזן מער הענגען פוסטן רוים.

נישט אפשרעקן וועט מיך די קויל
וואס טראגט מיט זיך דעם טויט ;
נישט פארשטעלט וועט זיין מיין וועג
ווען שונא ברענגט מיר נויט.

איך האב אנדעקט מיין מזרח לאנד,
אין אלע זיינע שטעגן.
איך וויל צווישן ליכט און שאטן
מיינע טרוימען ווייטער וועבן...

1948.

א פייגעלע אין פרימארגן

ס'האט היינט ווער מיר אנגעקלאפט
אין פענסטער פון מיין שטיבל ;
ס'האט מיר ווער אין מויל געבראכט
געזאנג און פרילינגס לידל.

ס'האט א פייגעלע אין פרימארגן
לויטער זיך צוזינגען,
לוסטיק, פריילעך אן שום זארגן
אין מיין פענסטער זיך צושפרינגען.

ס'האט אויך מיך אין מארגן בלוי
פארשיכורט אין מיין שטיבל,
און ווי ס'וואלט געזאגט אזוי :
זינג אויך דאס פרילינגס לידל...

מ ב י ת ו מ ק ר ו ב

אייגנס און נאנטס

ברוך מערן
באלטימאר

מיין פאטער בן-ציון ז״ל

געווען א פרומער ייד, זכרונו לברכה,
האט מיך שטענדיק דערמאנט צו מאכן א ברכה...
״גיי אין חדר, לערן, דאון — זיי א ייד!״
אויף יעדן טראט און שריט — — —
געזארגט פאר פרנסה, בייטאג און ביינאכט,
די מאמע א שוואכע, נעכט אויג נישט צוגעמאכט.
מען האט געקרעכצט: ״ווי און ביטער...
נישטא קיין האלץ און באלד קומט ווינטער...״
אזוי געדענק איך זיי פארזארגט און פארביטערט,
שטענדיק פארן מארגן געציטערט...
יא, מיין פאטער, עליו השלום,
ערשט נעכטן געזעען אין חלום...
די אויגן פארגלאצט צום הימל, די בארד א ווייסע,
און איך קוק אויף אים מיט אויגן נאסע.
״טאטע, זאג מיר — ווו איז מאמע, שוועסטער סערל?
מיין פעטער אזשע און די מומע פערל?...״
נאר טאטע שווייגט, רעדט נישט מער...
איך כאפ זיך אויף און וויש אפ א טרער...

מענדל און סאניא טייטלמאן

שטעטלעך קליינע — משפחות גרויסע

די שטעטלעך פון דער מלינאווער קהלה, וועלכע זענען חרוב געווארן, זענען געווען געבענשט מיט א גרויסע אייגנארטיקייט — עס האט ביי זיי געהערשט א גרויסע משפחה פריינדשאפט, וועלכע האט באוועגט די בני-משפחה זיך צו קאנצענטרירן שטענדיק, און אנהאלטן א משפחה באנד, אויף וויפיל עס איז נאר געווען מעגלעך. אין יענער צייט זענען אויך געווען פארקערטע מיינונגען, ווי למשל לויט דעם שפריכווארט, אז א רבי איז ערגער פון א משומד, ווייל משדך איז ער זיך נאר מיט א רב אדער א רבין, אבער מיט קיין ייד קיינמאל ניט... אבער איך בין מיט דער ערשטער מיינונג, און מיין אז צוליב דער אומבאגרענצטער איבערגעגעבנקייט האבן זיך משפחות מער און מער צוזאמענגעבונדן.

אלס ערשטן ביישפיל, וויל איך דערמאנען די חשובע און פארצווייגטע משפחה גאלצעקער (האלצעקער) די גרעסטע משפחה ביי אונז אין מלינאוו און ספק רב, צו אין נאך א שטעטל פון דער קהלה, איז געווען אזא גרויסע און פארצווייגטע משפחה, וועלכע האט, אדאנק איר גרויסער צאל, דאך באוויזן צו האבן דאס גליק פון איבערגעבליבענע רעשטלעך. דאגעגן אסך אסך אנדערע, פון וועלכע עס איז אפילו קיין זכר ניט געבליבן און זענען בוכשטעבלעך אפגעמעקט געווארן.

די משפחה גאלצעקער האט געהאט נאך א צונאמען, און דאס איז געווען די "סלאבאדיאנצעס". לויט אלע ווארשיינלעכקייטן, האבן זייערע זיידעס, אדער עלטער זיידעס, געוווינט אין דעם נאהענטן דארף "סלאבאדע", און עס איז געווען געווען געווען געוונג אנצורופן דעם נאמען די "סלאבאדער", אז ס'זאל שוין זיין זעלבסט-פארשטענדלעך, אז מען מיינט עמעצן פון דער משפחה גאלצעקער. און ווי איך האב שוין געזאגט איז זי געווען די גרעסטע און איינע פון די חשובע משפחות אין מלינאוו, און צוליב זייער גרויסקייט און חשיבות, וויל איך זיך באמיען זיי אויסצורעכענען. אלס מערוויצער איינוווינער, וועל אודאי ניט איבערגעבן פינקטלעך, אבער דעם גרעסטן חלק מסתמא יא.

אנהויבן וועל איך מיט דעם אלטן, ר׳ משה ז״ל, דער פאטער פון יעקב, בן-ציון, שיקע, און אלע ז״ל, פון דער משפחה. יעקב גאלצעקער ז״ל, דער עלטסטער זון פון דער משפחה, האט אליין געהאט אגאנץ גרויסע משפחה, וואס

אדאנק זייער גרויסקייט איז דאך עפעס פארבליבן לזכר, און דאס זענען בעלא אין רוחמה, צפורה אין נגבה, און נחמן אין קרית-חיים, אלע מיט זייערע משפחות. אויסער די עלטערן, וועלכע זענען אומגעקומען אין דער שואה, איז אויך פון די גערעטעטע קינדער אומגעקומען העניך ז״ל, אין נגבה, בעת דער מלחמת-השחרור. מנשה ז״ל איז ניצול געווארן פון דער שואה און איז געווען צוזאמען מיט אונז אין די נאווינעס ביי מלינאוו, און פון דארט מאביליזירט געווארן אין דער רויטער ארמיי, און זיך צוריק ניט אומגעקערט; ווארשיינלעך אויך אומגעקומען. נאך אייניקע פון די משפחה קינדער זענען געווען מיט א גרופע אין סמארדאווער וואלד, און דארטן אומגעקומען. זייערע נעמען זענען: די עלטערן יעקב און ראציע ז״ל זענען אומגעקומען אין געטא. און דאס איז ערשט א חלק פון דער גרויסער משפחה גאלצעקער. עס וועט ניט זיין איבערטריבן, ווען איך וועל זיי אנרופן מיט דעם נאמען ״שבט״, ווייל אלס שבט זענען זיי אויך ניט געווען א קליינע צאל, חבל רק על דאבדין.

ווייטער איז געווען נחום גאלצעקער מיט זיין משפחה, בעני גאלצעקער מיט זיין משפחה, שיקע גאלצעקער מיט זיין משפחה, פעריל באסיס גאלצעקער מיט א זון און משפחה, יעקב-קלמן-משה יואלס-ריסל און נאך אייניקע, וועלכע איך געדענק שוין ניט זייערע משפחות, און אלע האבן געהאט גרויסע משפחות. ניט אומזיסט, רוף איך זיי ״שבט״, אזעלכע זענען זיי געווען.

נאך זיי זענען אויך געווען גרויסע משפחות, אבער שוין קלענערע אין צאל. דאס זענען געווען די משפחות בערגער: יוסף בערגער, חיים בערגער, פייוויל בערגער, וואלף בערגער, מיט זייערע פאמיליעס. ס׳זענען געווען נאך אייניקע בערגערס משפחות, וועמענס נעמען איך געדענק שוין, ליידער, ניט. נצולים פון זיי זענען: אהרן הררי, א ותיק אין לאנד, און זיין שוועסטער, פנחס בערגער און זיין שוועסטער ליזע, אין בראזיל, וועלכע האט מיט אונז דורכגעמאכט די שווארצע צייט אין וואלד.

נאך אייניקע משפחות, הגם קלענערע אין צאל, און דאך נאך גענוג גרויס און פארצווייגט געווען. דאס זענען געווען פון פאמיליע מאנדלקערן. אייניקע פון זיי אין לאנד. ווייטער זענען שוין געגאנגען קלענערע משפחות, קלענערע אין צאל, אבער חוץ זייער חשיבות כי רבה, זענען זיי צאלארטיק אויך געווען נאך גרעסער ווי היינטיקע צייט. און מען קען אין א געוויסער מאס זאגן, אז דאס גאנצע שטעטל האט זיך געטיילט אין שבטים. ווייל קלענערע משפחות ווי למשל, האלפערן, שעכמאן וכדומה זענען געווען די אנדערע. מאכט דאס דעם איינדרוק, דאס געציילטע משפחות האבן פארמאגט די קליינע שטעטלעך,

ד.ה. קליינע שטעטלעך מיט גרויסע משפחות. דאס איז שייך לגבי מלינאוו.

אויך אין מערוויץ האט דאס אזוי אויסגעזעען, למשל משפחת טייטלמאן: חיים-מאיר ז״ל, משפ. מרדכי טייטלמאן ז״ל, משפ. יעקב-יוסף (מיין ברודער) ז״ל, און מיין משפחה — שמואל טייטלמאן, אברהם יעקב טייטלמאן, מאטיל טייטל-מאן, אברהם-שלמה טייטלמאן און זייערע משפחות ז״ל, זענען געווען רוב רובו פון דעם גאנצן שטעטל. די גאס ווו מיר, טייטלמאנס, האבן געוווינט, איז געווען באזעצט קאמפאקט נאר מיט אונז, ווי אויך אנשל ז״ל. און יבל״א נחום טייטלמאן, זענען פון מערוויץ. נאכהער זענען געווען משפ. עפשטיין ז״ל, אגאנץ גרויס פארצווייגטע משפחה; אזוי זענען געווען די משפחות שטיינבערג, שערמאן, רייכמאן, גרובער און אנדערע ז״ל.

אברהמקע — טיפוס מלינובאי. מצילומיו של א. הררי.

אויך אסטרוזשעץ געדענק איך איז ענליך אזוי געווען, ווי, למשל, די משפחות גארבער ז״ל האבן געהאט דעם גרעסטן טייל משפחות אין שטעטל. דאס איז געווען מיין שוואגער מאיר גארבער און שוועסטער אסתר׳ס מאן און משפחה. און בכלל איז די משפחה גארבער געווען די גרעסטע אין אסטרוזשעץ. עס זענען געווען נאך אייניקע גרויסע משפחות אין אסטרוזשעץ, נאר איך האב פארגעסן זייערע נעמען.

אויך אין טראוויץ, למשל, זענען די משפחות פעלדמאן געווען גרויס אין דער צאל, ווי אויך אין בערעמלע און אין דימידאווקע, מיט אירע משפחות פוקס; אלע זענען געווען זייער פארצווייגט. אזוי איז דאס געווען אין כמעט אלע קליינע שטעטלעך פון אונזער געבוירן-סביבה: קליינע שטעטלאך — גרויסע משפחות.

אליהו גלמן
נתניה

ר׳ אברהם־שלמה טייטלמן

מתהום הנשייה של למעלה ממחצית יובל שנות דור מאז השואה — דמויות בני העיירה צפות ועולות, וכמו חיים ניצבים לפני עינינו; הנה אחד מהם, אברהם שלמה בן מרדכי ופרידה לבית משפחת טיטלמן הענפה. אביו נפטר ועול הדאגה לפרנסת הבית הוטלה על כתפיו וידיו החזקות. דאגה לאם חולה, לאחים לאחיות גדולים וקטנים.

הוא סובב--הולך בכפרי הסביבה — וחוזר הביתה בלילות חורף קרים ובימי קיץ גשומים, בדרכים מושלגות ובבוץ שבילי עפר. הוא מוביל אתו בקר שקנה.

לא פעם הוא נתקל בגוי-חוליגן, המתנפל עליו, אך אברהם שלמה איננו נרתע ואינו מפחד מפניו ומראה לו את נחת זרועו.

וארח חיים זה חוזר חלילה ימים ושבועות, חדשים ושנים, לבד מימי שבת וחג, שבהם הוא נח וישן, מתפלל תפילה בציבור ולומד פרק משניות.

פעם מצא אצלי ספר של שלום אש ביידיש. קרא אחד והוסיף לקרא שני ושלישי, ועולם הספרים, שנפתח לפניו, הטיל בו סערה. ובחזרו הביתה עייף ויגע מהמקח-וממכר בכפרים, מצא לו מקור תענוג הקריאה.

ברם לא רק הנאה מצא בספרים — תחום החיים בעיירה נעשה צר בשבילו ונדמה היה שהוא יפרוץ את המעגל הצער ויצטרף לנוער, המחפש דרכים חדשות. אך לא כן היה. אמו, שהרגישה בשינוי שחל בבנה, לא נתנה לו ללכת בדרכים אלה: ״אתה, בני — עול המשפחה כולה הוטל עליך, ואל לך לבלבל את ראשך בספורי מעשיות, אשר מי יודע לאן יוליכו אותך ולהיכן תגיע״.

ואברהם שלמה, הבן המסור והטוב, הצייתן והדואג, שמע את דברי אמו וקיבל אותם. לימים נשא אשה והקים משפחה, ובימי השואה נספה עם כל יהודי העיירה.

אליהו גלמן

בית אבי

מלחמת העולם הראשונה, שהחריבה את מרוויץ עד היסוד, הבריחה את תושבי העיירה לעיירות הסביבה, וכשוך הקרבות עם גמר המלחמה, חזר חלק גדול מהם לעיירתם החרבה, ובנה את הבתים ההרוסים מחדש.

אבי ובני ביתו וכן אחיו יוזיפ ומשה ובני ביתם, ברחו לוורקוביץ הסמוכה,

אשר לא נפגעה קשה במלחמה. אבי המשיך בעיירה זאת בעיסוקו מלפני המלחמה, מלמד גמרא, חומש ורש״י. אחותי אסתר התחתנה באותן השנים עם בן דודי בנימין, וחזרה לגור במרוויץ. בשנת 1928 החליט אבי לחזור לעיירה, שבה נולד. בן שבעים היה והרגיש, כנראה, שיומו קרב ורצה להיקבר במקום קברות אביו ואמו ובני משפחתו מדורי דורות. ואכן לא האריך לחיות.

בחורף העז בתחילת 1929 נפטר אבי ומת מיתת נשיקה. זוכרני ערב זה, יום אחד לפני מותו, ישבנו על-יד התנור והתחממנו. אבי, שחש כי כוחותיו עוזבים אותו, אף-על-פי שחזר, כדרכו יום-יום, מבית-המדרש, נאנח ואמר: ״אה, לו הייתי מאריך לחיות חמש שנים, לכל הפחות, לגדל ילדי, להדריכם ולהשיאם...״ אך בערב שלאחריו, אחרי יום אחד של מחלה ושכיבה במיטה, קרא אותי אליו. וכשניגשתי, ביקשני להביא לו קצת מים בקיתון. נטל ידיו, התפלל תפילה קצרה — כנראה תפילת ״וידוי״ — ראשו צנח על הכר והוציא נשמתו. נשארנו, אמי, אחותי ינטה, ואני, לגור בבית הדודה ברינדל, שעברה לגור בכפר, במקום שם פתחה חנות מכולת. הצטרפו לגור אתנו אחותנו הנשואה אסתר, בעלה בנימין ושלושת ילדיה האהובים, לאה׳לי פרלי והרשלי.

בשנת 1938, עליתי ארצה בתקווה, שאצליח להעלות את בני משפחתי ארצה. אך לא זכיתי אני ולא זכו הם, וקיצם בא בצורה כה אכזרית.

בני משפחות דודי יוזיפ ומשה, נספו בגיטו ורקוביץ. משפחות אחיות אבי, חנה וברינדל נהרגו במרוויץ ובסביבה. נשארו בחיים ועלו ארצה משפחת דודתי בלומה וב״ב, אשר זכו, היא ובעלה בן-ציון, לחיות שנים בחיפה, ונפטרו בשיבה טובה לפני שנים אחדות. הם זכו לראות בנים ובני בנים, הגרים בחיפה עד היום. אחיותי פראדל ודובריש — אבי הצליח עוד לפני מלחמת העולם הראשונה להעבירן מעבר לגבול האוסטרי בדרכן לארצות-הברית; שם הן חיות עד היום. ממשפחת דודי משה, נשארו בחיים מאיר גלמן וב״ב, הגרים בבית אליעזר ע״י חדרה.

אלה תולדות משפחת בית אבי במרוויץ. משפחה אחת מני רבות אחרות בעיירה, וסופה המר. וחבל שנשארו כל כך מעטים, שיכתבו תולדות משפחתם. והיו זכרונות אלה מצטרפים ליד-זיכרון לעיירה קטנה, אשר דור הלך ודור בא, והיא את חייה טוותה עד לכיליונה וחורבנה.

דין ומנהג בישראל לקרע קריעה אחרי מת, והיתה הקריעה לא רק סמל דתי, כי אם קרע וכאב נפשי מדכאים. בנים ובני-בנים קיימו שנה-שנה ימי זיכרון — ״יאר-צייט״ ו״יזכור״ לזכר נפטרים.

ונהרגו נשים, אנשים, וטף, ילדים וזקנים, ללא קריעה, וללא מצבה וזכרון.

יוסף גונן
קרית אתא

זיכרונות מהבית

בהיותי בן 8 הגיעה משפחתי מרובנה למלינוב להשתקע בה. התרשמותי הראשונה היתה: רוב בתיה מטו ליפול, רק פה ושם יכלה העין להיתקל בבית, העומד על תילו...

בעונות האביב והסתיו היה הבוץ במלינוב כה עמוק וכה דביק, עד שנדמה לי היום, שצריך היה להפעיל בולדוזר, כדי לחלץ את הולכי הרגל ממנו.

אם כי דלה יחסית היתה האוכלוסייה היהודית בעיירה זו, הרי מרכז העיירה רובו ככולו מאוכלס היה יהודים בלבד. בחזיתו של כל בית יהודי היתה חנות, לפעמים אף בית-מסחר בקנה-מידה גדול יותר. התרשמתי במיוחד בריבוי בתי-מסחר למימכר בירה בעיירה קטנה כזאת, אך הטעם בדבר היה, כי בסביבה הרבה כפרים מאוכלסים גרמנים וצ׳כים — ואלה אוהבים את שתיית הבירה. מוזר היה לראות, לעיתים מזומנות, כשמאחורי הדלפק עומד יהודי בעל זקן-מידות כשהוא מוזג את הבירה לגויים, ונוסף על-כך מוכר להם נקניק לא-כשר.

אבי, משה גרטניק, היה יליד מלינוב. וכן הוריו והורי-הוריו — עד לדורי דורות. ומהסיפורים ששמעתי מפי אבי, דודי ודודותי נחרתה בזיכרוני, במיוחד דמותה של הסבתא עליה-השלום, פייגה-הינדה, אמו של אבי. היתה זאת אישה למופת בתקופתה. יפת-תואר, מבריקה ומצוחצחת; אישה חכמה, צדקת וטהורת נפש. עליה ועל כתפיה הנשיות והיפות מוטל היה נטל הפרנסה של 9—10 נפשות. הסבא המלומד ישב יומם ולילה בבית-המדרש על ספסלו ושינן את פרקו. ולולא סבתא, שהיתה מזכירה לו, שיש צורך גם לאכול לפעמים — היה מדלג גם על זה... אף פעם לא בא בעצמו לתבוע את מנת האוכל הדלה. כל עולמו נתון היה בספרים הקדושים עד שלא היה סיפק בידו להפריש מזמנו לגידול ילדיו. גם טירחה זו נטלה על עצמה סבתא.

ובהקשר לכך: סבתא סיגלה לעצמה מקצוע, שהוא כעין הוראה. בביתה הצר — ו״הסתובבו״ שם גם עשרה זאטוטים — יסדה כעין ״חדר״. יום-יום היו ילדי ישראל שומעים תורה מפיה, ועל זאת התבססה פרנסתה של כל המשפחה מרובת הילדים. נוסף על כך מצאה פנאי לעסוק בצורכי צדקה: הכנסת-כלה, חלוקת העניים בקרב המשפחות לשבת, ועוד.

שני דודי, שעיה ויצחק, גם הם ובני משפחותיהם וצאצאיהם נולדו, חיו ונפטרו במלינוב. זכורני, בהיותי נער בן 12 למדתי ב״חדרו״ של בן-ציון (בענצי), וכבר אז למדתי גמרא; מדי שבוע בשבועו דף גמרא. מדי שבת היה אבי חוזר, עם דודי יצחק, מבית הכנסת ואחרי ארוחת הצהריים היו הורי שוכבים

לנוח. דודי, שגר בקרבת מקום, לא היה אוכל מיד את ארוחתו, אלא ישב קודם ושינן את פרקו. לאחר מכן הייתי בא אליו לביתו, מתיישב ליד השולחן, הייתי מוריד גמרא מכוננית הספרים, שעמדה ממולי בפינה, ומתחיל לקרוא את דף הגמרא, שלמדתיו במשך השבוע. חייב הייתי לפרש עם כל הפירושים שלמדתי (בר-טנורא, רש"י וכו'). והיה, אם הצלחתי להניח דעתו של דודי, הייתי מקבל אגסים מיובשים מעץ האגסים עתיק-הימים שבגנו, וכן שבחים בפני ושלא בפני, אך אם חס-ושלום לא הצלחתי וגימגמתי מעט — הרי בו במקום הייתי מקבל סטירה מצלצלת. ולא די בזאת, כי אם חייב אותי לספר לאבא את כל האמת ולא להסתיר, חלילה, דבר כלשהו...

וכך זרמו החיים השלווים עד מלחמת העולם הנוראה, שבעקבותיה באה השואה הנוראה, שהאנושות לא ידעה עד כה.

ספטמבר 1939. פרצה המלחמה ואנשים רבים עזבו זמנית את העיירה מחמת ההפצצות. גם משפחתנו עברה לכפר סמוך לימים מספר לידידים לא-יהודים. הימים הנוראים התקרבו ובאופק נראו הגרמנים המתקרבים לנהר בוג, שהיה צריך לשמש הגבול הטבעי בין ווהלין ובין המחוזות המערביים של פולין.

חג ראש-השנה עבר באווירה מתוחה ובציפייה לבלתי-ידוע. אך, כידוע, חל פתאום מיפנה, והצבא האדום עבר את גבול פולין ממזרח וחדר גם למחוזנו. אז חזרנו לביתנו.

והשמחה היתה רבה. יום-הכיפורים היה אז חג גדול בשבילנו; חשוב חשבנו, כי ניצלנו מציפורני הנאצים. במיוחד הרבינו לשמוח ולצהול בשמחת תורה. שמחנו על ההצלה, שהצילו אותנו הרוסים. אם כי הוחל כבר בימים ההם בחיסול כל מסחר פרטי, שבעטיו סבלו קודם-כל היהודים.

ביוני 1941, עת התקיף הצבא הנאצי את רוסיה הסובייטית עזבתי את מלינוב עם קבוצת נערים. בדרך-לא-דרך ואחרי גילגולים וטילטולים רבים הגעתי עמוק-עמוק לתוך רוסיה — ואני אז נער בן תשע-עשרה.

ולאחר המלחמה והשואה הנוראה, ביום סגריר, אפור וקודר הגעתי שוב לעיירתי. עברתי ברחובותיה ומצאתי רק עיי-מפולת. אמנם, פה ושם עמד עוד בית על תילו, אך נפש יהודיה לא ראיתי... פגשתי בגויים ובעיניהם קראתי את התמיהה: "מאיזה כוכב-לכת בא עכשיו יהודי..." אכן, כל גוי היה בטוח, ולא בלי היגיון, כי כל היהודים חוסלו.

היום קרב לקיצו ואני הפכתי גבי לעיירת מולדתי לנצח.

בת־שבע בן־אליהו (ריבץ)
באר-שבע

הבית שאבד

נר זיכרון ליקירי. לאמא, לאבא, לאחות, לאחים ולמשפחותיהם, ולכל אלה, שאין מי שיקים להם יד בספר.

בתשעה באב 1939 נפרדתי לתמיד ממשפחתי היקרה. אזכור עת אמי ז״ל חיבקה אותי והרגשתי בחיבוקיה ובלחיצותיה, שזאת היא פרידה לנצח.

ושנים לא האמנתי, כי קרה דבר נורא כזה. לא יכולתי לתאר לעצמי, שישנם בני-אדם, שהם גרועים יותר מחיות טרף. עד... עד שיום אחד נודע לי, קודם עליך, אחותי היקרה פרדיל (פני), שאת נעקרת בצורה כה אכזרית וברוטאלית על-ידי קלגסי היטלר. ואת אמא׳לה עוד המשכת לחיות ביגון עד שבא הגואל, ויחד עם כל בני העיירה הושמדת בגיטו מלינוב.

ואני שנים לא יכולתי ולא רציתי להתנחם. הויה לי... מה רצית עוד בחייך לזכות ולשמוע ממני קצת נחת. אך לא זכית, יקירתי. אולם, אני, כל עוד נשמה בקרבי — דמותכם וזיכרונכם לא ימושו ממני אף לרגע. ובימי יגון ושמחה אתם כולכם אתי. אתי ביום ובלילה ובכל שאני פונה.

ואני ממשיכה ומקיימת את צוואתכם והולכת בדרכי אבא ז״ל — מקיימת מצוות שלושת הדברים: תורה, עבודה וגמילות-חסדים.

אכן, קשה להעלות על הנייר את כל אשר מרגיש בן-אדם, עת אבד לו כל היקר לו; ואבד בצורה כה אכזרית. אולם, רוצה אני, שגם ילדינו והדורות הבאים אחרינו ידעו. ידעו, ראשית כול, כי אנו, החיים והקיימים כאן, גם לנו היו הורים. היה בית. היו ואחים ואחיות ומשפחות ענפות. אנו רוצים, שגם ילדינו ידעו שהיו להם סבתות וסבים, דודות ודודים.

אני רוצה, כי אלה אשר ידפדפו ויקראו שורות אלו, ידעו, שהייתה עיירה מלינוב ובה תושבים יהודים — זקנים צעירים, ילדים וטף. והיתה לנו שם תנועת נוער ״השומר-הצעיר״, שכמעט הודות לה אנו נשארנו לפליטה ונמצאים כאן בארץ.

ושידעו להתגאות עם הסבתות והסבים האלה גם אם לא הכירום; שהיו אנשי תרבות ואצילות, ושהורישו לבנותיהם ולבניהם את הטוב והעדין שבנפש האדם; שמהעיירה שלנו יצאו אנשי עט וספר ואנשי עמל.

משהו על משפחתי.

אבא ז"ל עוד הספיק למות לפני השואה, ומי מקרב אלה החיים כאן אתנו או מעבר-לים אינו זוכר את אבי. הלא כל מה שיש בבן-אדם מן הטוב היה באבי. כל מי שבא ושפך את מר לבו לפניו, מיד הושיט לו עזרה וסעד.

ואמא, הלא תמיד הלכה היא לכל בית נזקק — וכאלה הלא תמיד היו. למי עם כד שמנת, כי הלא תמיד היו אצלנו פרה ועיזה. וככה היתה סועדת כל נזקק. ואנו, הילדים, גם היינו עוזרים לה. ולאחר-מכן "לינת-הצדק" ו"גמילות-חסד".

על העיירה.

יש והרבה תמהים: "מה, אצלכם ידעו עברית? למדו עברית?" וקשה להם להאמין, שבעיירתנו היו אנשים משכילים, מלומדים, ורצונם היה עז, שגם בניהם ילמדו וידעו. ועל כן היה בית-ספר, מקום שם נלמדה העברית והיתה שגורה על פינו. והיה גן-ילדים, שאני יחד עם מרים ואליס ניהלנו אותו; ודאי זוכרים עדיין רבים את התקופה ההיא וחוויותיה. והיו חוגים דראמטיים ומקהלות. ומניינים ציוניים בימי שמחת-תורה. ואזכור עת אמי ז"ל היתה מכינה דברים טובים ודברי מאפה, להנות בהם אחרי התפילה את הציוניסטן.

ערב ראש השנה ויום-כיפור, עת באו כל הקרובים לברך איש את רעהו ב"שנה טובה" וב"גמר חתימה טובה". וה"כל נדרי"... ושמחת תורה, עת היו משתכרים ורוקדים וגם סוחבים מהסוכות כל הבא ליד... ימי חנוכה, עת היינו הולכים מבית לבית וסופרים את החלונות, מדביקים מדבקות חנוכה, והכסף קודש לקק"ל. על כל חלון דלק נר, והכירו את חג האורים. וט"ו בשבט עם שקיות פרי הארץ: חרובים, תאנים וצימוקים — והתמורה לקק"ל. וחגיגות פורים, ותחפושות. ול"ג-בעמר...

ואיך אפו מצות בחבורות? — עד שקם אבא, נסע לדובנא, הביא מכונת מצות, והכול השתנה... אנשים באו להירשם כמו בלשכת עבודה... עבדו במשמרות, כי היו מזמינים אצלנו מצות לכל הסביבה.

והרקרוטים בזמן הסיגופים, היו אוכלים "פלעצלעך מיט מאן (עוגות יבשות עם פרג)" ולפעמים עושים לעצמם כל מיני פגמים ומומים גופניים — הכל כדי לא לשרת את פוני.

והטיפוסים המיוחדים. את אברהמקה מלמד; איש צדיק היה. את פוטי האומללה, שהיתה משרתת אז בבתים ומספרת ובוכה על בנה יחידה, שנשאר ברוסיה. את שואבי המים וחוטבי העצים. את הרשל דטינה, כפי שקראוהו תושבי העיירה. ועוד ועוד יהודים טובים, העומדים כאילו חיים לנגד עיני.

הדודים והדודות מכפר פרמילובקה, עת היו באים העירה בחודש אלול עם עגלה עמוסה כל טוב, מפרי הגן והשדה, לחלק בין העניים. וכך עשו גם בחודש ניסן, ערב חג הפסח.

ואתם, רבקה וצבי היקרים... מעולם לא העליתי על דעתי, כי רק אני יחידה אישאר מ"הרביעיה", כפי שכינו אותנו. הלא כל-כך היינו קשורים בחיינו, ולא פיללנו להינתק בצורה כה אכזרית. וקורה, כי בלילות איני עוצמת עין ורואה אתכם בשמחתכם וביגונכם, בשאיפותיכם לעלות ארצה, כי הלא כולנו רצינו בזאת...

בת־שבע בן־אליהו (ריבץ)
על קבר אביה.

סילוויע באַרדיטש־גאָלדבערג

צו גאַסט ביי זיידע־באָבע

מיך האָט אַלעמאָל געצויגן צום קליינעם שטעטל, דאָרט ווו די נאַטור האָט זיך מיט איר פּראַכטפולער שיינקייט אויסגעשפּרייט מילד אויף די לאַנקעס, גערטנער, סעדער; עס האָט זיך געוואָלט אַוועק פון די ענגע שטאָטישע געסלעך אין מיין היים־שטאָט לוצק.

שטאַרק דערפרייט האָב איך זיך דאַן, ווען מיין מוטערס עלטערן פון מלינאָוו האָבן מיט זייער בעל־עגלה, איציק אָליניק, געשיקט אַ קוויטעלע צו מיין מוטער, בעטענדיק איר צו שיקן, למען־השם, די קינדערלעך צו זיי פאַר זומער וואַקאַציע. אַזוי ווי עס איז אין דעם חודש די לופט ריין, פריש, דערקוויקנדיק, וועלן זיך די קינדערלעך אויך צעבליען, נאָך אַ ווינטער שמאַכטן אין הויז. זיי וועלן געוויס האָבן הנאה פון טרינקען מילך גלייך נאָכן אויסמעלקן די קו; עסן פרישע סמעטענע, קעז און פּוטער; אַפילו "ציפּליאַנקעלעך" וועלן ניט פעלן. זיי וועלן קענען פאַרבלייבן אַזוי לאַנג ווי זיי וועלן ניט בענקען צוריק אַ היים.

די פראַגע איז געווען — וועמען פון די קינדער צו שיקן? מיין עלטערער ברודער, אַלטער, גייט אין "גאַראַדסקאַיע אוטשילישטשע" — קען ער דאָך ניט פאָרן. די יינגערע שוועסטערל שרה׳לע, זי בענקט אַהיים. די קלענערע צוויי ברידערלעך, בנימין און מאירקע, זענען צו יונג פון דער מאַמען אַוועקצופאָרן. אַז די מאַמע זאָל מיטפאָרן, קען זי זיך ניט פאַרגינען דעם פאַרגעניגען. דער טאַטע איז אין אַמעריקע, דאַרף זי זיין אין געוועלב. איז וועמען, פרעגט איר, שיקט מען? יאָ, געטראָפן, דער גורל פאַלט אויף מיר.

צו דער אָפּגערעדטער צייט מיט איציק אָליניקן ביז איך געקומען צום פּלאַץ, ווו עס האָט זיך געפונען דער בעל־עגלה מיט פּאַסאַזשירן, טאַקע מלינאָווער סוחרים. איך קוק זיך אַרום, און דערזע פאַר זיך דעם גוט באַקאַנטן, לאַנגן וואָגן, אויסגעבעט מיט אַ סך שטרוי. אין אים זענען איינגעשפּאַנט צוויי ריזיקע פערד. עס לויפט דורך אַ געדאַנק אין מיין קאָפּ, אַז זיי וועלן מיך פאַרטראָגן אין אַ ווייטער, שיינער וועלט, און אַ מחיה־דיקער געפיל נעמט אַרום מיין גאַנצן וועזן.

ווען איך זעץ זיך מיט אַלע אַריין אין דעם וואָגן־שטרוי און איציק אָלניק גיט מיט דער בייטש אַ כוואַשטש און זינגט זיך אויס אויף זיין שטייגער: "וויאָ־וויאָ־וויאָ", קלינגט עס אין מיינע אויערן ווי שיינע מוזיק. איך מאַך צו די אויגען און מיינע קינדערשע געדאַנקען טראָגן מיך אַוועק ווייט־איבער די

שטויביקע שליאַכען. אַלעס אין מיר זינגט פריידיק.

אָפּפאָרינדיג א וויאָרסט 12, שטעלט מען זיך אָפּ אין דאָרף קריפּע. דער בעל-עגלה שפּאַנט אויס די פערד, גיט זיי עסן האָבער פון א לייווענטענעם זעקעל: טראָגט זיי אונטער וואַסער פון ברונים אין א לייווענטענעם עמער. די פּאַסאַזשירען קריכן אַרויס פון וואָגן צופרידענע, גלייכען זיך אויס די שטייפע פיס פון זיצן, גייען אַריין אין קרעטשמע טרינקען ציגענע מילך.

אַריינקומענדיק, זעצן זיך אַלע אויס אַרום א האָלצערנעם, ניט פאַרדעקטען טיש, אויף שמאָלע בענק אַרום די ווענט. עס באַווייזט זיך די בעל-הבית'טע — א פרוי מיט צעפּאַטעלטע האָר, מיט א צעכראַסטעטע קויטיק קליידל, באָרוועסע פיס, און ווענדעט זיך גוטמוטיק מיט א פאַרשעמטן שמייכל: וואָס גיבן אייך, ציגענע מילך, אָדער פון דער קו?

טיפּוס עיזים. ציגן צוכט.
מצילומי א. הררי.

אַלע ווילן פאַר א נאָווענע ציגענע מילך. גלייך קומט אַריין איר מאַן, דער קרעטשמאַר. אין לייווענטע הויזן; א צעשפּילטע העמד; גיט אָפּ שלום צו די מענער און זאָגט גאָט-העלף צו די פרויען. פרעגט אויס וועגן שטאָטישע זאַכען און וואונדערט זיך פון יעדן ענטפער, אַזוי ווי עס וואָלט געקומען פון א ווייטער וועלט...

ענדלעך זעצן מיר זיך אַלע אַריין אין וואָגן. ווי נאָר דער וואָגן רירט זיך פון אָרט, פאַרמאַך איך די אויגן און די געדאַנקען טראָגן מיך ווייט אַוועק. איך זע זיך אין פאַרשידענע פלעצער מיט פאַרשידענע מענטשן, עס פרייט זיך דאָס יונגע הערצל.

אנקומענדיק מיט עטלעכע שעה שפעטער אין שטעטל מלינאָוו, שטעלט זיך די פיר אָפּ אינמיטן מארק. פארשטויבטע קריכט יעדער ארונטער פון וואָגן און לאָזט זיך גיין, ווער אין הויז און ווער אין קרעמל אריין. איך מיט מיין קלומיקל אין האנט, לאָז זיך גיין צו מיין זיידע און באָבע. קומט מיר אנטקעגן א קליינע יידענע, מיט א ברייטן קויש אין איין האנט און א לאנגן סוקעוואטן שטעקן אין דער צווייטער האנט.דאָס גייט זי אויפן דאָרף האנדלען מציאות, א שמייכלענדיקע גיט זי אלץ א ווארף אוועק און כאפט מיך קושן און אויספרעגן אויף יעדן אין דער היים, און גיט א זאָג צו מיר: ״שטיי דאָ, ריר זיך ניט פון אָרט! איך וועל לויפן אָנזאָגן מאלען, דיין באָבען, אז דו ביזט דאָ און וועל פארדינען א מצוה...״.

ווי נאָר זי איז אוועק, בין איך געוואָרן ארומגערינגעלט פון די מארק מענטשן. אָט קומט-צו יענטע ברייינדעלס, ארויס פון איר שניט-קראָם דער מאמעס א חברטע: א רויטע מיט א מילד-לאכענדיק פנים; זי רעדט הארציק, פארציט יעדענס נאָמען ווי אירע קינדערס: מאליעניו; אידעלע; איציקל; בערעלע; עלקעלע; מילקעלע. צו מיר ווענדעט זי זיך, האלזנדיק, קושנדיק מיך: ״סילקעלע, וואָס מאכט דיין מאמע און אלטערעל און די אנדערע קינדערלעך?״ און אָט באוויזט זיך דער גוט מוטיקער, ליבלעכער יאָסע ברייינדלס, איר מאן, א הויכער דארער, כמעט שטענדיק מיט א שאליקעל אויפן האלז. ער נעמט מיך ארום, גלעטנדיק צערטלעך, בעט ער מיך קומען זיך שפילן מיט די קינדער. ער האָט מערסטנטייל זיך אָפּגעגעבן מיט די קינדער.

און אָט איז די ברייטע מאיר יאנקעכע, נעבן מיר, קוים זיך אויפגעהויבן פון טרעפּל. אויף א שטול האָט זי ניט געקענט זיצן אין דרויסן. אויך זי פרעגט אויס אויף יעדען און רופט ארויס אירע מיידען טויבע, נעכע, סימע; זעט נאָר ווען מיר האָבן? איר אומגליקליכע טאָכטער פאטיע, וועלכע האָט אן איינגע-פאלענעם גימען און מ׳קען קוים פארשטיין וואָס זי רעדט, איז אויך דאָ. כ׳האָב אזא רחמנות אויף איר. איך וויל איר ענטפערען, אָבער ווייס ניט וואָס זי פרעגט. די אנדערע שוועסטער ווילען בלויז וויסן, ווען מיין ברודער אלטער וועט קומען. און אָט איז עניע ארעלעס, נאָך א חברטע פון מיין מאמען, זי האלזט מיך און קושט מיך: ״וואָס מאכט די מאמע?״ — פרעגט זי. און אָט איז שרהקע מיט גיטעל-פעסע חליע׳ס. ווידער קושט מען מיך, ווידער די זעלבע פראגעס.

דאָ קומט אָן די באָבע. א שיינע יידענע, מיט א ווייסער פאטשיילע אויפן קאָפּ, א שאלעכעל אויף אירע אקסלען, א זיס שמייכעלע אויף איר שיין, ווייס פנים. ווען זי דערנענטערט זיך און דערזעט דעם גרויסן עולם, פארשווינדט דער שמייכל, און מיט שרעק גיט זי א געשריי אויס: ״ווו איז דאָס קינד? וואָס איז געשען?״ איך גיב זיך א שטופּ דורך דעם גרויסן עולם, כאפּ איר ארום.

זי דריקט מיך צו מיט ליבשאפט און זאָגט דערשראָקען: ״קום שוין, פלאפּ-לערקע...״.

זי האָט פון מיר גענומען דאָס קלומיקל, און מיר זענען אריין אין הויז.

אריינקומענדיק איז מיין זיידע ארומגעגאנגען אהין און צוריק איבערן גרויסן עס-צימער, א הויכער ייד מיט א לאנגער, רויטער באָרד, וועלכער האָט זיך צעטיילט אין צוויי טיילן. זיין אויסזען האָט ביי יעדן ארויסגערופן רעספּעקט. געקליידט איז ער געווען אין א לאנגער קאַפּאָטע, מיט א גארטל; א היטל מיט א דאשיק; שטיוול מיט לאנגע כאלעוועס — אן אמת׳ער טיפּ פון א תלמיד חכם. ער איז געווען באוווסט אין שטעטל פאר זיין לערנען, דאווענען פארן עמוד ביי די סטאָלענער חסידים אין שטיבל.

חוץ דעם איז ער געווען דער ״מיסטעטשנע סטאַראָסטע״ און ״פּראַשעניע״ שרייבער אין שטעטל. צו זיינע קינדער איז ער געווען זייער שטרענג. האָב איך זיך פאר אים אביסל געשראָקען...

נאָר ווי איבעראשט בין איך געווען, ווען ער האָט, מיט די הענט פארשטעקט אין זיין גארטל, זיך דערנענטערט צו מיר, מיר געגעבן די האנט און שמייכלענדיק מיך געפרעגט: ״וואָס מאכסטו, צוציק?...״.

די אייניקלעך פלעגט ער רופן צוציק, פוציק, ניוציק. ניט ביי זייערע נעמען. ער האָט געפרעגט אויף דער מאמען, די קינדער, צו לערן איך זיך, און ווו איך האלט אין לערנען. צי איך פאָלג דער מאמען?

די באָבע מישט זיך אריין: ״קום סילקעלע, וואש זיך ארום, וועסט עפּעס עסען״. זי פירט מיך אריין אין קיך; דאָרט שטייט א גרויסער דעמבענער טאפּטשאן, אין א ווינקל הענגט א שניי-ווייס לייווענטן זעקעלע מיט 3 שפּיצן — דאָרט איז אָפּגעלייגט פרישער קעז פאר מיר, דעם גאסט... דאָס, זאָגט די באָבע, איז פאר דיר. נאָכן עסן פירט מען מיך ארויס אין קאמער, דאָרט איז אויסגעגראָבן א גרוב. מען רופט דאָס קעלער. אהין שטעלט מען אריין לאדישקעס מיט מילך, פון וואָס עס ווערט סמעטענע, און זויער מילך. פון דער. סמעטענע, זאָגט די באָבע, וועט זי מיך לאָזן אין דער מאסליניצע אויסשלאָגן פּוטער, אויב כ׳וועל זיין א גוט מיידעלע און ניט בענקען אהיים. איך הער אויסשלאָגן פּוטער אין דער מאסליניצע, זאָג איך צו אלץ...

פארנאכט דער פאסטוך האָט אהיים געטריבן די בהמות פון דער פּאַשע. ווייזט מען מיר אָן אויף א רויטער קו מיט א גרויסן אייטער. דאָס, זאָגט די באָבע, איז אונזער קו. און מערקווירדיק, זי גייט ארויס פון דער טשערעדע און לאָזט זיך גיין גלייך אין שטאל אריין. איך קען דאָס ניט באגרייפן: א קו, דאכט

זיך, האָט ניט קיין פאַרשטאַנד... מען פאַרמישט א שעפל מיט קלייען. די באָבע נעמט א קליין בענקעלע מיט א גרויסן עמער און הייסט מיך נעמען א גלאָז און צוזאַמען גייען מיר אין שטאַל אַריין. די קו שטייט שוין איבערגעבויגען איבערן שעפל קלייען און מאַלעגיירעט, ווי עס גייט איר גאַרניט אָן...

די באָבע נעמט זיך פלייסיק צו דער אַרבעט. זי מעלקט און מעלקט, וואָס ווייטער ווערט דער עמער אַלץ פולער. איך שטיי און באַוווּנדער, און קען ניט באַגרייפן וואָס עס טוט זיך אַרום מיר... פּלוצים דערהערט זיך דער באָבעס שטימע: ״סילקעלע, נעם דאָס גלאָז שטעל אונטער אָט דאָ, גיב א מעלק אָט אַזוי״. מיט א קלאַפּנדיק האַרץ, שאַר איך זיך צו, ווי כ׳זאָל מורא האָבן די קו זאָל מיך ניט דערקענען...

ווי נאָר איך גיב א ריר, ווו מען מעלקט, האָט די קו, ווייזט אויס, מיך דערקענט און זי האָט מיך תיכף ומיד מיט׳ן עק, מכבד געווען. עס איז מיר פינסטער געוואָרען אין די אויגן, און פאַר שרעק האָב איך געטאָן א שפּרונג אויף צוריק.

די באָבע, א רואיקע, גיט א זאָג: ״מאַנקאַ סטאַי!״ און מערקווירדיק, די קו בלייבט שטיין א פאַרשולדיקטע, דעם קאָפּ אַרונטער און לאָזט מיך טאָן די אַרבעט. עס לויפט מיר דורך א געדאַנק, אַז די בהמה פאַרשטייט און איז שוין גאַרנישט קיין בהמה...

דעם צווייטען טאָג אינדערפרי האָט מיך דער מאַמעס יינגערער ברודער בנימקע, וועלכער איז אין איין עלטער מיט מיין עלטערן ברודער, נאָר באַהאַנדעלט מיך א סאַך בעסער, אַרומגעפירט אין קליינעם גאָרטענדעל און געוויזן פאַרשיידענע בייטן: ״דאָ וועלן זיין רויטע רעטעכלעך; דאָ — ווייסע רעטעכלעך; דאָ — פאַסאָליעס (בעבלעך); דאָ וועט וואַקסן שאַלאַטען; דאָ, יונגע ציבעלקעלעך.״

דאָס סעדל איז באַשטאַנען פון צוויי בייטען און איין דאַר בוימעלע. אינמיטן איז געשטאַנען א סטראַשידלע. דאָס איז געווען א שטעקען, אַנגעטאָן מיט צעריסענע מענער קליידער און א קאַפּעליוש, אַז די פייגעל זאָלן מורא האָבן צו פּיקען דאָס בידנע גערטענדל. אויף דער צווייטער בייט, לינקס, איז געשטאַנען דאָס דאַרענקע ביימעלע פאַריתומט מיט א געבויגענער רויז אויף איר. ס׳האָט זיך מיר געדאַכט, אַז עס שעמט זיך פאַר די ריזיקע ביימער, וועלכע וואַקסן קעגן איבער ביים גלח אין גרויסן סאַד, ווו דער צוויט פון די פרוכט ביימער, און דער זשאַסמין האָבן ווי בשמים געשמעקט איבערן גאַנצן שטעטל.

ווי גליקלעך איך פיל, ווען בנימקע גיט מיר די פּראַסע אין פעלד פון מיין קליידעל און זאָגט צו מיר: ״נאַ, האָדעווע דו אָן די קוואָקע מיט די ״ציפּליאַנקע-

לעך", און די גאַנז מיט די גענזעלעך, און די אינדיקעס".

איך וואַרף די פּראַסע, און רוף "טיו-טיו". די הינדעלעך און גענזעלעך פּיקן, וואָס פאַרשאַפט מיר אַ מאָדנעם פאַרגעניגן. באַזונדערס שטאָלץ בין איך געווען ווען מ'האָט מיר אָנגעשטעלט די הילצערנע מאַסליעניצע און איך האָב געהויבן דעם שטעקן אַראָפּ און אַרויף און אַזוי דערזען, ווי עס פאַרמירט זיך שטיקלעך פּוטער; ביסלעכווייז ווערט עס איין גרויס שטיק. מען לייגט דאָס אַריין אין קאַלט וואַסער און עס איז דאָ פּוטער. אַך, טראַכט איך זיך, ווען מיינע שטאָטישע חברטעס זאָלן מיך איצט קענען זעען! ווי איך וואָלט זיך דאָס פּאָר זיי געקענט גרויסען!

בנימקע קלערט אויס פאַדשיידענע זאַכן, וואָס זאָלן מיר פאַרשאַפן פאַרגע-ניגן. ער נעמט מיך צו חיה-מלכהן (אַן אַלמנה), וועלכע האָט אַ קליין געוועלבל, וואָס באַשטייט פון איין באַלאַן סאָדע וואַסער, עטליכע שטיקלעך צוקערקעס, אַביסל געקאָכטער נאַהיט (גרויסע אַרבעס) און אַ מילטערל מיט פאַרפוילטע, קליינע קאַרשען... איך באַטראַכט דאָס פּלאַץ, זאָגט בנימנקע: "חיה-מלכה, דאָס איז מיין שוועסטער בתיהס מיידעלע, גיט איר וואָס נאָר איר האַרץ גלוסט, יעדן טאָג קען זי קומען נעמען וויפיל זי וויל, איך וועל שוין באַצאָלן."

אין געדאַנק פאַרגלייך איך אונזער ברײנדל צו דער סעדעכע אין לוצק. זי האָט נאָך אַ קלענער קרעמעל. דערפאַר אָבער געפינט זיך ביי איר, וואָס נאָר דאָס מויל קען אויסרעדען און און וואָס דאָס קינדערשע הערצעלע גלוסט. ביי איר געפינט איר גרויסע מולטערס, קליינע מולטערלעך, קלייניניקע און פּיצינקע מולטערלעך — אַלע אָנגעפילט מיט גרויסע קאַרשען, קליינע קאַרשען, רויטע קאַרשען און שוואַרצע, וואַנשעל, ציניצעס, מאַלענעס, האַזשענעס, באַרען און באַרעלעך, גרינע עפּעל, רויטע עפּעל, קוואַס עפּעל מיט אַלע טעמים; באָב, געקאָכטן נאַהיט, טרוסקאַפקעס, געקאָכטע קאַטשענעס, אַלט נאָכן סעזאָן. היינט די צוקערקעס; קאַלירטע שאָקאָלאַדן מיט גאָלד און זילבער, צוקערקעס לויט פאַרשיידענע פּרייזן, ווי איינער האָט געקענט זיך דערלויבן. און אויב מען האָט נישט געהאַט קיין געלט, ווען עס האָט זיך געגלוסט, האָט ברײנדעל צוגערעדט צו באָרגן. שטיי איך און קוק און ווייס נישט וואָס צו נעמען, און דאָ בעט מיך חיה-מלכה: "סילקעלע נעם, נעם". בין איך ענדלעך איינגעגאַנגען אויף סאָדעוואַסער און געווען צופרידן מיט דער אויפמערקזאַמקייט וואָס מען שענקט מיר.

ברוך מערען
באלטימאר

דער אויסגערונענער אוצר

דאס וואס איך וויל דא דערציילן איז צום וויינען און צום לאכן, נאר מער צום וויינען.

פאסירט האט דאס מיט מיין פאטער ע״ה אין מיין געוועזענעם שטעטעלע מלינאוו, נעבען דער שטאט דובנא, וואלינער געגענט, באלד נאך דער ערשטער מלחמה.

פוילן איז נאר וואס געווארן א זעלבסטשטענדיקע מדינה. דאס לאנד איז געווען ארים, באלמעלאכעס האבן נישט געהאט קיין ארבעט, פויערים האבן ערשט אנגעהויבן צו באארבעטן די פעלדער. די עטליכע קראמען אין מארק זענען געשטאנען פוסט, און יידען האבן געזוכט פרנסה און נישט געפונען... דאס ביסל סחורה, וואס האט זיך נאך געפונען אויפן מארק, איז איבערגעגאנגען פון האנט צו האנט, און ביז וואנען דאס ביסל שפייז איז אנגעקומען צו דער באלעבאסטע, אין דער פרייז געווען הימעל הויך.

נאר געציילטע האבן געקענט צוקומען צו דעם. איז א חידוש אז מען האט געמוזט אביסל צוהונגערן? א גליק איז געווען, וואס די געבענשטע אוקראאינישע ערד האט געגעבן בשפע קארטאפליעס. קארטאפליעס האבן שטענדיק ארויס־געהאלפן דעם ארימאן אין זיין נויט. אין זומערצייט, ווען ס׳האט זיך געשטעלט דער ״סעזאן״ פון קארשן און וויינשעל, און נאך פארשיידענע פרוכטן, איז דאס לעבן געווארן אביסל לייכטער. זומער־צייט, פלעגן מאמעס זאגן, איז א האלבע צרה, ס׳איז דא מיט וואס צו ״פארשטאפן״ דאס מויל פון א קינד; א זשמעניק מיט קארשן און רייפטל ברויט איז שוין גענוג איינצושטילן דעם הונגער פון א קינד. און ווער שמועסט, אז מען האט געהאט א שטיקל גארטן הינטער דער שטוב? צי א קו, וואס האט געגעבן מילך? האט מען אביסל פארקויפט און אביסל פאר זיך געלאזט, איז שוין באלד געווען א האלבע פרנסה. האט מען נאך געמוזט אביסל צו האנדלען — וואס האט געהייסן אין יענער אבנארמאלער צייט — שמוגלען... יידן פלעגן זיך דרייען, ביז זיי פלעגן זיך ארייגדרייען... ווייל דאס מין האנדלען איז נישט געווען ״כשר״ אין די אויגן פון דער מאכט. צוליב דעם מאנגל אין די נויטיקע פראדוקטן האט זיך אנטוויקעלט א ״שווארצער מארק״ מיט אלע פיטשעווקעס. פאליציי האט געזוכט און געכאפט, און סוחרים האט מען איינגעזעצט אין טורמע. דאך האט דאס נישט אפגעהאלטן.

יידן האבן איינגעשטעלט דאס לעבן און פארמעגן — מען האט דאך געמוזט שפייזן א ווייב מיט קינדער.

און איצט וויל איך קומען צום עפיזאד וואס מיט מיין פאטער האט פאסירט, ווען ער איז געצווּנגען געווען צו ווערען א "ספעקולאנט".

מיין פאטער ע"ה, בענציע הערש סלאבאדערס — אזוי האט מען אים גערופן — איז געווען אן איידעלער ייד, וואס האט געקאנט ארייגקוקן אין א ספר. געווען א בעל תפילה און בעל קורא, געדאווּנט מיטן לעצטן מנין שיינע יידן, אבער פון דעם אלעמען איז קיין פרנסה נישט געווען. די ערדישע וועלט, פלעגט מיין פאטער זאגן, איז בלויז א קארידאר, ווו דער ייד דארף זיך אנגרייטן וואס מער מעשים טובים פאר דער אמתער וועלט. מיט אזא צוגאנג צום לעבן אין יענער הארטער ווירקליכקייט, האט מען קיין ווייב און קינדער נישט געקאנט געבען קיין עסן...

איינמאל האט מיין מוטער ע"ה געזאגט צו מיין פאטער (ביידע זענען אומגעקומען דורך די היטלער-מערדער): "בענציע לעבען, וואס וועט פארט זיין דער סוף? מען מוז דאך פארט זיך צו עפעס נעמען! גיי אויך ארויס אויפן מארק, גיב א שמעק! זע וואס אנדערע טוען, מען קאן דאך נישט לאזן די קינדער אויסגיין פון הונגער... פון זיצן שפעט אין קלויז און לערנען וועט קיין ברויט אין שטוב ניט זיין".

האט מיין פאטער געזען, אז מיין מוטער איז גערעכט, איז ער ארויס אויפן מארק אויסגעפינען מיט וואס מען קאן האנדלען. דארט האט ער זיך דערוווּסט, אז יידן שטעלן איין דאס לעבן און פארן קיין ראוונע. דאס איז געווען א שטאט ווייט פון אונזער שטעטעל בערך 40 מייל, מען האט דארט געקאנט קויפן אין דער "שטיל" א פאס גאז (קעראסין), א זעקעל צוקער,, וואס איז געווען אין יענער צייט כמעט אן אוצר. דאס אריבערפירן די סחורה איז געווען פארבונדן מיט סכנת נפשות. רויבער פלעגן אנפאלן אויף די וועגן און צונעמען אלץ, און אפטמאל אויך מארדן. און אז פאליציי האט געכאפט, איז געווען א גליק, אז זיי האבן גענומען אין דער "ייד" אריין. און אז מען איז געקומען בשלום אהיים פון אזא "יאזדע", האט מען געבענשט גומל.

מיט א שווער הארץ און מיט פיל שרעק איז מיין פאטער געווארן א "ספעקוליאנט"... ער האט געדונגען א בעל עגלה מיט צוויי געזונטע פערד, כדי אין אן עת צרה זאלן זיי קאנען אפציען. און דער בעל עגלה אליין איז אויך געווען א יונג מיט ביינער, וואס האט אויך געקאנט דערלאנגען צוריק ווען מען האט באדארפט... נאר אין גאנצן אויף זיי האט זיך מיין פאטער

ניט פארלאזט. ער האט זיך פארלאזט אויפן רבונו-של-עולם, אז ער, דער שומר ישראל, זאל אים אויסהיטן פון שלעכטס און אים ברענגען בשלום צוריק אהיים צו ווייב און קינדער.

ער האט אפגערעדט מיט דעם בעל עגלה מען זאל ארויספארן בין השמשות, צווישן מנחה—מעריב און פארן א גאנצע נאכט. מיין מוטער האט מיט א שווער געמיט און מיט נאסע אויגן פון טרערן ארייגעלייגט אין א טארבע א לעבעל ברויט און עפעס צום ברויט. דער עיקר האט זי נישט פארגעסן, ארייגלייגן דעם טלית און תפילין — און אירע ליפן האבן זיך בשעת מעשה באוועגט: ״רבונו של עולם! האב רחמנות אויף אונז און ברענג מיין מאן צוריק בשלום אהיים, ער איז דאך א פאטער פון קינדער... און האט מנדר געווען א פונט ליכט פאר דער שול״.

איך בין דאן געווען א בחור פון א יאר 16 און האב גוט פארשטאנען די לאגע. כ׳האב שטארק רחמנות געהאט אויף מיין מאמען און האב איר צוגעזאגט אז כ׳וועל זאגן תהלים אלע טאג און בעטן שטארק גאט פאר מיין טאטן. די קלענערע קינדער האבן אויך איר צוגעזאגט, אז זיי וועלן איר נישט דערקוטשען און נישט בעטן אלע ווילע קיין עסן.

ווי נאר ס׳איז טונקל געווארן איז דער בעל עגלה צוגעפארן מיט א גערויש אין זיין לאנגען וואגן, אויסגעבעט מיט שטרוי, האט זיך אפגעשטעלט אנטקעגן אונזער הויז. ער איז אויסגעשטיגן פון וואגן און מיט דער בייטש אין זיין האנט איז ער מיט א כעס אריין אין הויז: ״נו, אן עק! א סוף זאל שוין נעמען! גייט שוין אויס שמונה-עשרה! שפייט שוין אויס עלינו... איר וואלט זיך געמעגט ווינציקער שאקלען הייגט״.

ס׳וואלט אים גיכער געפאסט זיין א מלמד איידער א סוחר — האט דער בעל עגלה ווייטער געבורטשעט. מיין פאטער האט זיך טאקע א ביסל פארלוירן און האט אויף שנעל אפגעזאגט עלינו און אויסגעשפיגן אויף שנעל. האט אנגעטאן דעם דיקן מאנטל, אונז אלעמען אנגעקושט, אחוץ דער מאמען. ער האט זיך זיכער געשעמט, אדער מורא געהאט צו קושן דער מאמען אין געגענווארט פון בעל עגלה מיט דער בייטש אין דער האנט. ״זייט געזונט! און למה״ש קינדערלעך, כ׳בעט אייך, זייט גוט צו אייער מאמען! איר זאלט נישט רייסן קיין פאסן פון איר מיט עסן. אז כ׳וועל קומען בשלום אהיים, וועט זיין וואס צו עסן. לייענט קריאת שמע איידער איר גייט שלאפן!״

און מיר האט ער אנגעזאגט, אז איך זאל דאווענען אלע טאג אין שול מיטן מנין און זאגן א פאר קאפיטלעך תהלים אלע טאג. ער האט א קוש געטאן

די מזוזה און איז ארויס פון הויז און ארויף אויפן וואגן. דער באלעגאלע האט א כוואשטשע געטאן מיט דער בייטש, א באפעל געגעבן די פערד: וויא! און די פערד האבן מיט א שנעלקייט א ריס געטאן דעם וואגן. מיר האבן נאכגעשריען: "פארט געזונט און קומט געזונט!" איך און מיין מוטער זענען געבליבן שטיין אויף דער שוועל פון הויז און באגלייט דעם וואגן ביז ער איז פארשוואונדן אין דער פינסטער. מיין מוטער האט געוויינט און געווישט אירע אויגן מיט איר פארטוך.

נאכן אפעסן די בידנע וועטשערע האבן מיר קינדער אפגעלייענט קריאת שמע מיט כוונה און געלייגט זיך שלאפן. כ'האב א גאנצע נאכט נישט צוגעמאכט קיין אויג. כ'האב ארויסגעקוקט דורכן פענסטער אין דער טרויעריק-פינסטערער נאכט און געקלערט: מיר דא שלאפן אין א הויז, אין אווארים בעט, און דער טאטע פארט איצט דורך פעלדער און וועלדער.

כ'האב אויף אים שטארק רחמנות געהאט. עס מוז זיין שווער צו זיין א טאטע — האב איך געטראכט.

די דריי טעג, וואס מיין פאטער איז געווען אונטערוועגס, איז געווען צו אונז ווי דריי יאר. גאט האט געהאלפען און מיין פאטער איז בשלום געקומען אהיים און האט געבראכט א פאס גאז. דאס איז געווען אין יענער צייט אן "אוצר", און אן אוצר דארף מען באגראבן, באהאלטן. האט מען טאקע אזוי געטאן. מען האט אויסגעגראבן א גרוב נעבן שטאל און די פאס מיט גאז אין איר אראפגעלאזן, פארדעקט מיט ברעטער און פון אויבן אנגעלייגט שטרוי און דאס שמוץ פון די בהמות. ס'האט אויסגעקוקט ווי א בארג מיסט... קיינעם האט נישט געקאנט איינפאלן, אז אונטער דעם בארג שמוץ ליגט באגראבן אן אוצר.

נאך דעם שטיקל ארבעט איז שוין גרינגער געווארן אויפן הארצן. איצט איז געבליבן צוווארטן, אז די פאס גאז זאל "וואקסן". צוויי וואכן צייט פלעגן מיר ארויסקוקן דורכן פענסטער מיט הנאה, וויסנדיק וואס דער סודות פולער בארג מיסט מיינט צו אונז. מיין פאטער פלעגט אלע טאג ארויסגיין אויפן מארק און אויסגעפינען ווי אזוי עס האלט מיטן פרייז אויף גאז, יעדן טאג איז דער פרייז געשטיגן העכער... ווען מיין פאטער האט געזען, אז ס'איז שוין אנגעוואקסן גענוג ריוח, האט ער מורא געהאט לענגער צו ווארטן, איז ער ארויסגעגאנגען אויפן מארק און האט פארקויפט די פאס גאז צו א מאן, וואס האט אויך בדעה געהאט צו ריזיקירן און ווייטער אויסבאהאלטן די פאס, ביז ס'וועט אויף איר "אנוואקסן" מער ריוח...

איצט איז געקומען די צייט אויסצוגראבן דעם "אוצר". דאס האט אויך געדארפט צוגיין שא-שטיל. קיינער זאל נישט הערען און נישט זען. שפעט ביינאכט, ווען אלץ ארום איז געשלאפן, קיינער האט ניט געשטערט, נאר די שטערען אין פינסטערן הימעל האבן אראפגעקוקט. אין דער ארבעט האבן געהאלפן מיין פאטער זיינע צוויי שוואגערס — יונגען, וואס האבן זיך געטויגט צו אזא ארבעט — איך און מיין מוטער האבן ארויסגעקוקט דורכן פעסטער מיט קלאפעדיקע הערצער און געציטערט פון שרעק... אט-אט זעען מיר ווי מען נעמט שוין ארויס די פאס גאז פון דער גרוב. באלד וועט מיין פאטער קריגן אויסגעצאלט א גרויסע סומע געלט און מיר וועלן האבן פאר וואס צו קויפן אלץ. נאר באלד אין אונזער שמחה פארשטערט געווארן. מיין פאטער איז אריין אין הויז און מיט א וויינענדיקער שטימע אונז אנגעזאגט, אז אן אומגליק איז געשען — די גאנצע פאס איז אויסגערונען געווארן אין דער פייכטער גרוב — נאך אזוי פיל שרעק און עגמת נפש איז אלץ אויסגערונען, אויך אונזער אלעמענס האפענונג... מיר האבן אלע געוויינט אויף דעם גרויסן אומגליק.

נאך דעם "קלאפ" האט מיין פאטער פרובירט זיין מזל מיט אנדערע סחורות, אבער ס'איז אים נישט געגאנגען. אז ס'איז נישט אויסגערונען, איז דער פרייז געפאלן. ביז איין מאל, נאך די אלע גליקן, האט מיין פאטער צוגערופן מיין מוטער און האט צו איר אזוי געטאן זאגען: "מרים לעבן, זאלסט וויסן זיין, אז דאס מיין "האנדלען" מיט וועלכן מיר האבן געפרוווט מאכן פרנסה, איז נישט געווען דער ריכטיקער וועג — א סימן האסטו, אז דער באשעפער האט אונז געשטראפט און מיר האבן דערלייגט געלט. לכן האב איך באשלאסן צו האנדלען אויף א כשרן אופן און מיט א סחורה, וועלכע האט צו זיך קיין גלייכן, א סחורה, וואס רינט נישט אויס. און דער פרייז אויף איר וועט קיינמאל נישט פאלן. כ'וועל פארקויפן תורה, ווייל תורה איז די בעסטע סחורה!"

"און וואס דענקסטו, מיין מאן", זאגט מיין מוטער צו אים "דו וועסט האבן פרנסה דערפון?"

"דו רעדסט ווי א נארישע יידענע. פרנסה איז ביים באשעפער. ער שפייזט אלעמען. וועט ער אונז אויך שפייזן".

אזוי איז מיין פאטער פון א ספעקולאנט געווארן א מלמד.

ראובן רברמן
חיפה

חנה קלפץ׳ — טרגדיה מלינובאית

בטראגדיה המלינובאית תחסר חוליה בשלשלת הארוכה, אם לא תישמע זעקתה של משפחת קלפץ׳ ובתם הנהדרת — חנה.

הבית — מסוג אותם הבתים, שהעוני והכפור שכבו בו מתחת למיטות ובלשו אחרי תנועת התינוקות, שזחלו על האדמה הקרה וחיפשו פרוסת לחם... תמיד היתה חנה, הבת הבכירה ושנייה בתור אחרי מאטל, מתחננת בפני הוריה, שיפסיקו לזמן מה את "הייצור הטבעי", אך ללא הצלחה... האב, איש רזה וגבוה, חלה רוב ימיו במחלות שונות, ואילו האם, בעלת תווי הפנים האצילים והגזרה הנאה — וזאת על אף המצב המיוחד, שפקד אותה לעיתים כה קרובות — מטופלת בכל כך הרבה תינוקות.

הילדה חנה

כבר משחר ילדותה רשמה הנערה פרקי חיים סוערים, מלאי זעם, בהם מקופלת טראגדיה משפחתית ואישית יחידה במינה. הסביבה הכפרית, הכפרים סמורדוב ואוסטריעוו, מקום מוצאם של האב והאם, הקשר לאדמה, לטבע ולאפילת הליל, הם שהעניקו לה את המזיגה הנפלאה של תושיה, יזמה אישית,

חנה קלפץ׳ ז״ל.

רצון כביר עם ביטחון עצמי מלא. תקוות רבות תלו בילדת הפלא של מלינוב. כמה יפה ועדינה היתה הילדה, בעלת השקט הנפשי ועינים חייכניות, עיניים שאינן כבות לעולם... היא הזכירה לנו את הטוב שבנעורינו, כולה מעוררת פליאה, כיסופים ואמונה. עוד בהיותה תלמידת כיתה ג׳ אמרו עליה, שהיא נולדה לגדולות, בעלת ראש של פרופסור, איש מדע מלידה, מאותם העילויים, שהורינו כל-כך התגאו בהם. עד מהרה עמדו הכול על שכלה החריף, שנינותה ודמיונה העשיר וכולם תמהו על השפה הפולנית העסיסית שלה ואוצר ניביה העממיים. בעיקר הצטיינה בהופעותיה מעל במת בית הספר. היתה מחוננת במוזה תיאטרלית וגילתה יזמה רבה בשטח זה. בתנועותיה הגמישות והקפיצות הקסימה את קהל מאזיניה, ומעל לכול הפליאה לחקות את גיבורת המתקוממים הפולניים והדגישה על הפסוק האחרון בשיר, כאילו חרות הוא על לוח לבה, המילים: ״זהו מנהיג המתקוממים — אמיליה פלטר!״.

בתקופה הסובייטית

משפחת קלפץ׳ לא תבעה את חלקה המובטח במשפחת העמים הסובייטיים. היא העדיפה את החוסר-כל, שהיתה מנת חלקה כל השנים ולא נתפסה לאשליות על הישגי תקופת סטאלין. מצבם לא השתפר במאומה ויחד עם כולם נחנקו באוויר הדחוס של עריצותו וטירופו של ״אבי העמים״. הגורל התאכזר להם ביתר-שאת כשנה לפני הכיבוש הנאצי, עת נפטר אבי המשפחה ואילו הבן הבכור מאטל, נפל בטעות קרבן להתנקשות שנועדה למפקד רוסי, ואותו כדור שהחטיא את המטרה קטל את האפוטרופוס של המשפחה הגדולה, ששימש כעגלון לקצין הבכיר.

צבא האשמדאי הנאצי מצא אותה חדורת זעם, ושאט-נפש ושנאה עמוקה לכל מושגי האנושות החדשים. רגשי האביב, שאחזוה כל השנים הוחלפו לפתע ברוח מלחמתית, התנגדות נמרצת ומרדנית והעזה בלתי רגילה. היא היתה מתעבת את השתיקה הפחדנית ולא הרפתה מאנשי היודנראט, אשר לא פעלו, לפי דעתה, בהתאם לצוו השעה. עיניה הגדולות, החודרות והנוגות הביעו עצבות קורעת-לב ולשיאן המדכא הגיעו כחודשיים לפני חיסול הגיטו. תחילה נטלה על עצמה, באין ברירה, את התפקיד הקשה ונהייתה לאם מרובת הילדים... ומשנוכחה כי ״המשחק״ מתקרב לקיצו, בהיותה בעלת אינטואיציה נדירה ביותר, החליטה לפתע להתנער מהעומס הכבד ולתת ביטוי נועז לגילויי החופש, שפעמו בתוכה ושהבעירו את אש המרד.

הפגישה האחרונה

לעולם לא אשכח את פגישתנו האחרונה. בגמר תקופת עבודת הכפייה בסטודינקה, אשר למרגלות הרי קרמניץ, סרתי למלינוב, כדי להתרות בה, בתנה,

שתצטרף אלינו ליער. "כן", אמרה היא, "רבות שמעתי על פעולותיכם, לבי נמשך ליער, ואולם, איך משאירים אמא וילדים קטנים ללא כל השגחה ומפרנס, ובפרט כשאבי ואחי המבוגר אינם עוד בחיים, האם המסכנה תמות לבטח מרוב צער!" תחילה ניסיתי להשפיע עליה ולהסביר את השתלשלות העניינים. הרגשתי פעימות לבה הצעיר והרגיש, פניה חוורו כסיד ודמעות נוצצו בעיניה. קשה היה עליה המאמץ לעמוד בפני הפיתוי הגדול ולהחניק את הכאב האיום, שהצטבר במשך כל ימי הסבל. היא עמדה עמידה זקופה ודמעות ירדו על לחייה, היא כמעט לא העזה לשאת עיניה אל פני, מפחד פן תפרוץ בבכי קולני.

רגע ארוך ניצבנו כך חבוקים, עד שלבסוף אזרה כוח, נלחצה אלי ולחשה לתוך אוזני: "רואים אנו זה את זה בפעם האחרונה, לבי אומר לי רעות, אתה, לך יקירי ויהיה האל בעקבותיך, אין בי הכוח לזנוח את הקטנים, אין זה כה פשוט לעזוב אֵם אומללה, ואולי, אולי ברגע האחרון אצליח להימלט". מאובנת היא נשארה עומדת, עת ניפנפתי לה בכובעי ושעה ארוכה התבוננה ביער העשיר והמבטיח, אליו היו פני מועדות.

מפי ניצולי מלינוב, שנפגשו אתה ברגעים האחרונים, עת הקיפו אנשי המיליציה האוקראינית את הגיטו, נודע לי כי חנה ניסתה מזלה בבריחה ונקלעה אל בין חוטי התייל, כשכדורי הפושעים פלחו את לבה הצעיר.

יהי זכרה ברוך.

שושנה (רייזל) ברגר על גשר נהר איקווה.

דף מלינובאי — א מלינאווער בלעטל

בני הרב גורדון ז״ל. משמאל לימין: הרשל, משה, טאובשה.

אידל ליברמן ז״ל, על רקע רחוב רובינסקה.

חורבן וכיליון

חרבן און אומקום

י. ליטבק
ירושלים

קהילת מלינוב בראשית הכיבוש הסוביטי

(22.6.41 — 17.9.39)

האדמיניסטרציה החדשה

באחד בפברואר 1940 הוחלף באזורנו המימשל הצבאי בממשל האזרחי. היה זה לאחר "משאל עם", שנערך בשטחים, שסופחו לברית המועצות בעקבות חלוקת פולין בין ברית המועצות לגרמניה. באותו משאל העם הצביעו, כרגיל, למעלה מ-99% מכל בעלי זכות הצבעה בעד הסיפוח.

כל התפקידים החשובים באדמיניסטרציה האזרחית החדשה, גם במקום קטן כבעיירה שלנו, נמסרו לפקידים, שהובאו במיוחד מאוקראיינה, שמעבר לגבול הישן (הגבול בין פולין לרוסיה לפני 1.9.1939). רק לתפקידים פחותי-ערך, טכניים בעיקרם, נתקבלו פקידים מקומיים; למשרד האזורי של המפלגה לא ניתנה דריסת רגל לאנשים מקומיים כלל וכלל.

אם-כי, לכאורה, אין לשפוט על-פי הנעשה בעיירה קטנה כמלינוב על מדיניות המשטר, נראה לי, כי כל מי שנזדמן לו להכיר את המשטר הסובייטי מקרוב יסכים, כי קשה להניח, שבהרכבת האדמיניסטרציה בשטחים שסופחו לרוסיה היה מקום לתופעות מקריות ויוצאות דופן, וכי הדבר לא בוצע בהתאם למדיניות מפורשת והנחיות ברורות ומפורטת מן המרכז. יש, על-כן, לדעתי ללמד גם מן התופעות, שהייתי עד להן במלינוב על המדיניות וההנחיות, שעמדו מאחוריהן.

המימשל הצבאי הקים רק גוף מקומי אחר: מועצה כפרית (למלינוב היה סטטוס של כפר). מועצה זו היתה במידה רבה גוף פיקטיבי לצורכי תעמולה בלבד, וגם בשטח זה שימשה המועצה זרוע מבצעת של המפקד הצבאי במקום. היא שדאגה להבטחת השתתפותם המלאה של כל תושבי העיירה "במשאל העם" על הסיפוח. מועצה כפרית זו הורכבה מקומץ הפעילים הקומוניסטיים היהודיים במקום ואליהם צורף אוקראיני אחד, פועל בטחנת הקמח המקומית, בור ועם-ארץ, שמעולם לא השתייך למפלגה כלשהי ולא התעניין בפוליטיקה.

משהוחלף הממשל הצבאי בממשל אזרחי, ניתנו, כנראה, מגבוה הוראות חדשות בדבר הרכבת השלטון המקומי ולבחירת אנשים מקומיים לשירות המדינה. נתמנתה מועצה כפרית חדשה, שבראשה הועמד הפועל האוקראיני הנ"ל.

הקומוניסטים היהודים סולקו כולם באמתלה שהם "ציונים" לשעבר. יתר-על-כן, הם נפסלו לא רק לשמש נציגי האוכלוסייה, אבל גם לשירות ממשלתי כלשהו. (כלומר, השלטון החדש התעלם לגמרי מן העובדה, שבשנים האחרונות לפני הכיבוש הסוביטי כבר לא היו הבחורים האלה ציונים, כי אם קומוניסטים פעילים, ואף סבלו וישבו בבית-הסוהר למען הקומוניזם). ייתכן גם, כי פעל כאן שיקול, שלפני הכיבוש הסובייטי לא היתה מפלגה קומוניסטית בפולין מוכרת ע"י מוסקבה, כי היא פוזרה לפני כן בהאשמה, שלשורותיה הסתננו הרבה פרובוקטורים ולמעשה היה כל קומוניסט לשעבר חשוד כפרובוקטור, מה גם שהבחורים הנ"ל באמת היו פעם ציונים ובעלי יחוס משפחתי בלתי-פרולטרי.

למועצה הכפרית החדשה נתמנו, כלומר "נבחרו פה אחד", לפי הצעת נציג השלטון, 12 איש, ביניהם רק נציג אחד של האוכלוסייה היהודית, על אף העובדה, שהיהודים היוו כ-50% מכלל האוכלוסייה. נציג יהודי יחידי זה היתה אשה יהודייה — דינה הולצהקר — שנבחרה לתפקיד, כנראה, בזכות היותה בלתי מפלגתית בעבר ובזכות היותה גם אסירה לשעבר, אלא שהיא לא "ישבה" בשל קומוניזם, כי אם בשל עבירה פלילית: היא חטפה שטרות שלה מידיו של אדם — צ׳כי נוצרי — שהלווה לה כסף, והשליכה אותם לתנור לעיניו ובביתו. היא גם לא היתה בעלת "יחוס פרולטרי", כי אם חנוונית. לפני כן ביצעה מעשה אונאה ביחס לחנוונית יהודיה, אלא שזו האחרונה העדיפה להתדיין אתה אצל הרב ולא לפני ערכאות הגויים. על כל פנים, היתה זו אישה בעלת שם רע בכל חוגי האוכלוסייה, אם כי קשה, כמובן, לקבוע, אם נעשתה בחירה זאת מתוך צרות מוח בלבד, או מתוך בוז ולעג מכוונים ביחס לאוכלוסייה היהודית.

המצב הכלכלי

מצבה הכלכלי של האוכלוסייה היהודית היה בכי רע. כאמור לעיל, יהודי העיירה היו חנוונים זעירים, בעלי מלאכה, עגלונים וקצבים. פרט לרוקח אחד לא היו בעלי מקצועות חופשיים, אלא אם למנות עם מקצועות אלה שני שו"בים וארבעה מורים ו"מלמדים".

עם הכיבוש הסובייטי נסתם מקור כל הפרנסות היהודיות. החנויות כולן נסגרו לאחר מכירת כפייה מבוהלת תוך ימים ספורים. המשיכה להתקיים רק חנות "כל-בו" אחת, אשר נוסדה בשנים האחרונות של השלטון הפולני ע"י פולנים נוצרים לשם התחרות במסחר היהודי, עם שלט "חנות נוצרית" ובסיסמת: "שלנו — אל שלו". השלט הוחלף, החנות הוכרזה כממשלתית ושימשה מעתה

להלכה מקום אספקה יחידי של סחורות צריכה כלשהן לאוכלוסייה. להלכה — מפני שלמעשה היא סיפקה לחם ומנות זעומות של מוצרי צריכה ראשוניים בלבד. מרבית הסחורות, במידה שהגיעו, נמכרו רק לפי תלושים, אשר ניתנו לפקידות הסובייטית בלבד.

החייטים היהודים נאלצו להתארגן בקואופרטיב, אשר עבד על-פי הזמנות ממשלתיות. היות והיתה חובה לעבוד גם בשבתות, ואף ביום הכיפורים, פרשו ממנו כמה חייטים קשישים, ונשארו מחוסרי עבודה. בעלי המלאכה האחרים נשארו גם הם מחוסרי עבודה, כי לא היה להם לא דורש ולא דואג. העגלונים עבדו חלקית בשביל הרשויות הממשלתיות השונות, אלא שמספר ההובלות פחת בהרבה ושכרן היה זעום. כ-20 צעירים וצעירות יהודיים נתקבלו למשרות פקידותיות נמוכות במשרדים החדשים. כ-80% מן האוכלוסיה היהודית נשארו ללא כל אמצעי קיום. אין לדעת, אם השלטונות היו מגיעים אי-פעם לתכניות שיקום כלשהן למען האוכלוסייה היהודית, שנושלה מפרנסותיה הקודמות. בכל אופן, במשך 21 חודשי השלטון הסובייטי עד פלישת הנאצים ב-22 ביוני 1941, לא נעשו כל נסיונות של "פרודוקטיביזציה" מתוכננת. לא היתה גם עבודה "שחורה". אמנם היו לפעמים עבודות עונתיות בחקלאות במשקים שהולאמו, כגון איסוף סלק, סוכר, תפוחי אדמה, אלא שלעבודות אלו "גויסה" כל האוכלוסייה ללא יוצא-מן-הכלל, לבד מזקנים, ילדים וחולים, ובעד עבודת כפייה זו לא ניתן כל תשלום, מאחר שלהלכה היתה זו עבודה ב"התנדבות" למען "הצלת היבול".

במצב זה התקיימו היהודים בחלקם על חשבון מלאי של מזונות, שהוכן לפני המלחמה, וממכירת חפצים אישיים לאיכרים תמורת מזונות. חלק נאלץ היה לעסוק בשוק שחור, כלומר, בתיווך בעסקות הנ"ל ובאחרות, על אף הסיכון הרב שבהתעסקות זו, וזה מחוסר כל ברירה אחרת.

במידה שאפשר, על כן, לשפוט מן הנסיון והדוגמה של עיירה אחת, אם כי, כאמור לעיל, אין להניח, כי עיירה זו היתה יוצאת דופן — התעלמו השלטונות הסובייטיים ממצבה המיוחד של האוכלוסייה היהודית, שנבע ממבנה כלכלי וסוציאלי מיוחד במינו, שהתגבש במשך דורות. לא ננקטו כל אמצעים למען אפשר להם השתלבות קונסטרוקטיבית בחברה ובמשק הסובייטיים. יתר-על-כן, היהודים נאלצו בעקיפין, כדי להתקיים, להמשיך ולהתעסק במקצועותיהם הבלתי פרודוקטיביים בהבדל אחד — שלפני כן, בפולין הקפיטליסטית, היה הדבר, לפחות, נסבל ע"י המשטר, בעוד שבמשטר החדש היתה התעסקות זו בלתי חוקית וגררה אחריה עונשים חמורים. למעלה מזה — כל החנוונים לשעבר, וגם בניהם, כולל

אלה שטרם הגיעו לבגרות, הוכרזו כאלמנט אסוציאלי, וניתנו להם תעודות זהות מיוחדות, מסומנות במספר 11 ובסימנים מיוחדים אחרים. בתעודות זהות אלו לא יכלו לעבור לגור לעיר מחוזית, בה יכלו אולי ללמוד מקצוע חדש, או לרכוש השכלה, כדי ליהפך לאלמנט פרודוקטיבי.

היהודים נענשו, על כן, על היותם בלתי פרודוקטיביים בעבר, במשטר הקפיטליסטי, כאילו היתה זו אשמתם (לפי אותו היגיון צריך היה גם להעניש את הפועלים על היותם מנוצלים במשטר הקפיטליסטי), והעונש התבטא בכך, שנחסמה בפניהם הדרך ליהפך לפרודוקטיביים גם במשטר החדש — מצב שגרר אחריו שוב עונשים חדשים...

חברה ותרבות

נדמו ושותקו כליל גם החיים הציבוריים והתרבותיים. פסקו לפעול תנועות הנוער, חברות הצדקה ואירגון הקהילה הרשמי. נסגרו ה"חדרים" ופסקה הוראת תורה ועברית. רק בבתי הכנסת לא נגעו, לפי שעה, לרעה, אך הם התרוקנו ממילא, מפני שפרט לזקנים, שלא היה להם מה להפסיד, לא רצה איש, שקיווה לקבל עבודה כלשהי, להכתים את עצמו ב"קלריקליזם" וב"קונטר-רבולוציה" — שההליכה לבית כנסת היא, כידוע, סימנם המובהק.

ספריית "תרבות" נסגרה. כל הספרים שהיו בה, שמרביתם היו, אגב ספרות יפה ובחלקם, בסקטור האידישאי, אף של מחברים שמאליים וגם קומוניסטיים — הושמדו. במקום זה נפתח מועדון כללי, בו התקיימו אספות הסברה, הוקרנו סרטי-תעמולה וקוימו ריקודים כל ערב עד חצות.

לבד מזאת קוימו שיעורים ללימוד הקונסטיטוציה הסטלינית, אבל לא קוימו כל קורסים מקצועיים לנוער כלמבוגרים, ואף לא ללימוד השפות הרשמיות, הרוסית והאוקראינית, שידיעתן חיונית היתה לקבלת עבודת פקידות כלשהי. ייתכן, כי גם כאן פעל שיקול נסתר — כי האוקראינים ממילא יודעים את שפתם וליהודים אין צורך לדאוג (היהודים, אמנם, דיברו אוקראינית נלעגת — אבל לא הכירו את כללי הדקדוק והכתיב של שפה זו).

בשואה

עדות קולקטיבית של: יהודית (מנדלקרן) רודולף, פניה (מנדלקרן) ברנשטיין, דוד ברנשטיין

מפי יהודית רודולף

החיים תחת שלטון הכיבוש הגרמני

ביום א', 22.6.41, עם פרוץ המלחמה בין רוסיה וגרמניה, כבר הופצצה עיירתנו, שהיה בה שדה-תעופה סובייטי. אמי נפצעה אז ברגלה. באותה הפצצה נהרגו אנשים מספר ונהרסו בתים אחדים.

ביום ג', 24.6.41, אחר הצהרים, נכנסו הגרמנים לעיירה. לפני כניסתם היה קרב אווירי קטן. הסובייטים עזבו את העיירה ביום שני ללא התגוננות. בשעה 5, ביום ג' אחר הצהרים, נכנסו לביתנו החיילים הגרמנים הראשונים. אמי שהיתה פצועה, שכבה על הרצפה מפחד ההפצצות; אחי משה ז"ל שכב בהעמידו פני חולה. החיילים שנכנסו היו 5—6 אנשים, הם דרשו בגסות בשר-חזיר. אמרנו, כי אנו יהודים ואין לנו בשר-חזיר; הצענו להם חלב חמוץ. אבל בשמעם, כי אנו יהודים ניפצו את הכד בגסות ויצאו מן הבית.

יום-יומיים לאחר הכיבוש כבר פורסמו הודעות בכתב, באוקראינית ובגרמנית, כי גברים ונשים יהודים מגיל 14 ומעלה חייבים להתייצב בכיכר השוק לעבודה, מצוידים בכלי-עבודה וניקוי. מי שלא יתיצב — יירה. מיד אורגנה המשטרה האוקראינית, שסימן ההיכר שלה היה סרט כחול-צהוב על השרוול השמאלי. הנשים נשלחו בדרך-כלל, לעבודות ניקוי והגברים — לחפירות ולעבודות בשדות אחוזת הגראף חודקיביץ', שנעלם עוד ב-1939.

ימים מעטים אחרי הכיבוש נאסרה קבוצת צעירים וצעירות יהודים כפעילים קומוניסטיים לשעבר: חיה קיפרגלוז, רבקה בר, פרדיל ריביץ, ינטה לבית מנדלקרן (אחות אבי).

חלק מן האנשים — כ-200 איש — שנשלחו לעבודות, הופנו לאחוזת הגראף לידוחובסקי, בכפר סמורדבה; לאותה אחוזה נלקחו יהודים גם מהעיירות הסמוכות בורמל ודמידובקה. מנהל האחוזה היה פולקסדויטשה גרינר, סדיסט ואכזר, שהיה מעיר את האנשים פעמים רבות במשך הלילה והיה מצווה עליהם לרוץ. לריצה צריך היה לרדת במדרגות. תוך ירידה במדרגות הצליף על הרצים בשוט ברזל כך, שהאנשים היו מתגלגלים מן המדרגות.

מיחס מיוחד באחווה נהנה רק הנפח היהודי הירש-בער (שם משפחתו לא זכור לי). הוא קיבל לחם לשובע והיה גם נותן לאחרים; וכן היה מצליח לקבל לפעמים תרופות. הוא החזיק מעמד שם עד החיסול ונהרג אחר-כך ביער. כשמישהו היה חולה היה לוקחו אליו כעוזר, כביכול, וכך היה מצילו — מפני שאסור היה להיות חולה.

כחודש או ששה שבועות אחרי הכיבוש חיפשו הגרמנים אחרי פעילים מהמפלגות הפולניות. נאסרו אז 10—15 איש פולנים ובדרך מקרה אסרו גם את הבחור היהודי יהודה בן מרדכי ליברמן. הגרמנים הטעו את משפחות האסירים ואף קיבלו חבילות בשבילם, אבל נודע, כי למעשה רצחו את כולם מיד אחרי המאסר.

בזמן הראשון, באחד הלילות, נכנסו גרמנים לבית הסנדלר היהודי שלמה קרמר. היתה לו בת יפה, רחל — שבראותה אותם נמלטה דרך החלון. כנקמה על כך הרגו החיילים את שני ההורים. בנם זלמן, שהיה בכפר סמורדבה, פרץ בבכי כשהגיעה אליו השמועה על רצח הוריו. חייל גרמני, שהבחין בכך, שאל אותו על פשר בכיו, ובשמעו על הסיבה — ירה בו והרגו במקום.

בתקופה הראשונה, עד להקמת הגיטו, לא היתה עדיין חריפה בעיית המזון. לרוב המשפחות היו אילו-שהם מאגרי מזון. לבד מזאת היה עדיין מה להחליף אצל האיכרים. איכשהו כולם הסתדרו, אף כי עסקי החליפין היו אסורים. אבל על אף האיסור היו יהודים הולכים לבתי האיכרים, והאיכרים היו באים לבתי היהודים לשם חליפין.

מיד אחרי הכיבוש נצטוו היהודים לענוד סרט לבן עם מגן-דוד כחול על השרוול. חודשים מספר אחרי-כן, בסתיו 1941, נצטוו להחליף את הסרט הלבן בטלאי צהוב על הגב ועל החזה. חובה זאת הוטלה על בני 12 ומעלה.

בסתיו 1941 הוקם היודנראט והמשטרה היהודית. כיושב-ראש ראשון נתמנה החנווני לשעבר השם. חברים: מרדכי ליטבק, חיים יצחק קופרגלוז — יושב-ראש הקהילה לשעבר. כמזכיר נתמנה קצבמן — מזכיר הקהילה לשעבר; וכן מרדכי ליברמן, דוד השוחט (שם משפחתו לא זכור לי); משה בן יעקב הולצקר. במשטרה היו: זליג זידר, שלמה שכמן, פריץ טסלר, צבי גרינג. היו עוד שניים-שלושה, ששמותיהם אינם זכורים לי.

בעיר דובנא היה קומיסאריאט המחוז. בסתיו 1941 (תאריך מדויק אינו זכור לי) פורסמה פקודה לכל המחוז — לספק 3000 יהודים כפועלי-בנין לעיר רובנה, לבנין צריפים בשביל הצבא. היודנראט בדובנא לא רצה לשלוח בעלי-משפחות והחליטו להוציא אנשים גם מכל העיירות במחוז. בעיירות לא ידעו על

מטרות המיבצעים. בדרך-כלל, בכל מיבצע היו אנשי משטרה אוקראינים מקיפים את העיירה, וליודנראט היו מוסרים פקודה — לספק מספר מסויים של אנשים. היודנראט הכין את הרשימות. ממלינוב לקחו אז כ-50 איש. אנשי משטרה אוקראינים ויהודים עברו מבית לבית לחפש את האנשים לפי הרשימות. חלק מן האנשים ברח לשדות וליערות בסביבה. במקום הבורחים, שהופיעו ברשימה, היו לוקחים את כל מי שנזדמן. מעצר האנשים היה מלווה בכיות ויללות.

את האנשים העבירו באמת לרובנה לעבודה. במשך כחודשיים נתקבלו מהם ידיעות. אחרי שגמרו את העבודה נרצחו כולם ואיש לא חזר מהם. כדי להטעות את הצעירים, שעבדו שם, נשלחו בכוונה כמה מהם לחופשה הביתה. אלה, כמובן, אישרו את הידיעה, שהאנשים באמת עובדים ואף מקבלים חופשות.

כשבוע אחרי משלוח זה באה יחידה צבאית הונגרית, שתפקידה היה להחרים גרעינים, קטניות וקמח מבתי היהודים. כמובן, לא הקפידו ולקחו מכל הבא ליד. בדרך זו אבדו היהודים את מאגרי המזונות. אף-על-פי-כן, עד לרגע האחרון לא הורגש רעב של ממש אצל מרבית יהודי העיירה, שכן תמיד הצליחו להשיג מצרכי מזון בעסקי חליפין.

באותו סתיו היו עוד שני מבצעים נוספים: החרמת זהב והחרמת רהיטים. ב״מבצע הזהב״ נצטוו היהודים להביא את כל כלי הזהב והכסף, דולרים ותכשי-טים. כולם קיבלו קבלות על הדברים שנמסרו. אחרי מבצע הזהב היה מבצע של פרוות — בסוף קיץ 1942. אחרי-כן הגיעו גרמנים עם כמה מאות שוטרים אוקראינים ועם עגלות והחרימו מכל הבא ליד — אופניים, מכונות-תפירה וסתם רהיטים. המבצע נסתיים לפתע: ניתנה שריקה, שלאחריה אף הושארו במקומם רהיטים, שהוצאו ושלא הספיקו להעמיסם על העגלות.

בין ראשוני הקרבנות, עוד בקיץ 1941, היה רב העיירה — ר׳ יהודה גרדין. הוא נקרא מביתו על-ידי גרמנים והוחזק ימים מספר במעצר לפני שהוצא להורג. סופר בעיירה, כי הרב ידע לדבר גרמנית יפה ועל-כן חקרו אותו והתעללו בו כמה ימים. אחרי-כן הוצא להורג מחוץ לעיר.

לפני פסח תש״ב קיבל היודנראט רשות לאפיית מצות. האפייה נעשתה בשני מקומות ונעשתה לפי כל הכללים. הגרמנים גם לא התעניינו במקור הקמח.

בחודשי הסתיו המאוחרים של 1941 פרסם היודנראט הודעה, כי מי שתהיה לו תעודת-עבודה, לא ילקח לגיטו (כבר דובר על-כך שיוקם גיטו) וייחשב כאלמנט פרודוקטיבי. התחילו חתונות פיקטיביות בין בנות לגברים, שהועסקו בקביעות בעבודות שונות, בעיקר בעלי מקצוע, כולל העובדים בחוות, שהוזכרו לעיל. אחר-כך התפתח מסחר בתעודות-עבודה. היו גם סוגים שונים של תעודות. הסוג ה״טוב״ ביותר היו ״תעודות הברזל״, שקבלו אותן רופאי שיניים, צורפים,

דקורטורים וכל-מיני בעלי-מקצוע, שהגרמנים העסיקו אותם במישרין לצורכיהם האישיים.

כדוגמה למסחר בתעודות: פרל מנדלקרן, אשתו של יצחק מנדלקרן (הנמצא כעת בארץ), נסעה לדובנה להשיג תעודה כזאת בשביל גיסה. במקרה היתה אז אקציה בדובנה והיא נחטפה ונהרגה. באותה אקציה נרצחו 5000 יהודים במגרש שבו כונסו היהודים. אחד מהם — לייב וינוקור (נמצא כיום בארץ) — הוריד קרש מגדר, התנפל על אחד השומרים הגרמנים, המם אותו והצליח להסתלק ולהסתתר; לאחר מכן היה אתנו ביערות.

במלינוב עצמה קשה היה להשיג תעודות כאלה, אבל בדובנא פרח המסחר בהן. עוד לפני הקמת הגיטו היה אסור ליהודים לנסוע מעיר לעיר, הנסיעות לדובנה היו איפוא בלתי חוקיות, כלומר היהודים נסעו עם איכרים אוקראינים, כשהם מחופשים, וכמובן בהסכמת האיכרים. כל נסיעה כזאת היתה איפוא כרוכה בסכנת-מוות. באחת הנסיעות הבלתי חוקיות האלה נתפס ונרצח יעקב נודלר, אשר נסע לרכוש נשק בשביל הארגון הלוחם, אשר עליו יסופר להלן.

הגיטו

באפריל 1942 הוקם הגיטו. לגיטו הוקצבו שני רחובות — שקולנה ודובינ-סקה. ניתנה הרשות ליהודים מהרחובות האחרים לקחת אתם את חפציהם האישיים. המפונים נכנסו לבתי התושבים ברחובות הנ"ל. לרוב הסתדרו באופן פרטי, ובחלקו סידר היודנראט את המבצע. לרגל הצפיפות הוחמרו התנאים הסניטריים. בדירה אתנו — בשני חדרים — גרה עוד דודתנו, משפחת סבתא עם שני הנכדים (בני ינטה, שנרצחה עוד בתחילת הכיבוש). בדרך-כלל הגיעה הצפיפות ל-7—8 נפשות בחדר. הגיטו הוקף גדר-תיל, ובה שני שערים, שנשמרו על-ידי שוטרים אוקראינים. השוטרים היהודים ליוו בדרך-כלל את היוצאים לעבודה. מלבד אלה שיצאו לעבודה בצוותא לא הורשה איש לצאת מן הגיטו.

ההרגשה הכללית היתה, שיש לעשות הכל, כדי להיות מחוץ לגיטו. אלה שעבדו בחוות החקלאיות שימשו נושא לקנאה מצד יושבי הגיטו. אחותי פניה עבדה במשרד גרמני לעבודה בדרכים, והיתה לה תעודת-עבודה. החיילים הגרמנים, הממונים על המשרד הזה, היו אוסטרים, והתיחסו אליה די-טוב. בכל ערב חזרה לגיטו. תוך העבודה התקשרה עם משפחה פולנית בשם וייצ'ורק שאצלם השיגה מזונות. כן פתחה במשא-ומתן אתם בדבר הסתרה במקרה של חיסול הגיטו. ראש המשפחה היה שומר דרכים.

מיד עם הקמת הגיטו השתררה הרגשה כללית, כי זוהי הקדמה לחיסול כללי. צעירים מספר, ביניהם אחי משה מנדלקרן, האחים שלמה, יעקב ויצחק נקוניצ'ניק,

השוטרים זליג זידר, צבי גרינג, פרץ טפלר ושלמה שכמן; רחל ליברמן, רבקה ליברמן, ליובה צ׳יז׳יק, חנה ויינר, זליג פיחניוק ואחרים, ניסו להתארגן לצורך התנגדות. בראש הקבוצה עמד אברהם בן בן-ציון הולצקר. שלמה נקוניצ׳ניק, שהיה גר לפני המלחמה בבית בודד מחוץ לעיירה, היו לו קשרים עם יערנים, שהיה להם נשק. אחד היערנים, פולני, הבטיח לו לספק נשק לנוער היהודי. הנוער אסף כסף לקניית הנשק וכן הכינו נפט להצתת הגיטו, כשיוכרז על החיסול על-מנת ליצור בהלה, כדי שאפשר יהיה לברוח. הקבוצה השיגה שני רובים, שהוחזקו אצל אברהם הולצקר. הוחלט, כי במקרה שהבריחה ליערות תצליח, ינסו הבורחים להגיע ליערות פולסיה לעבר קבוצות הפרטיזנים, שאז הגיעו כבר שמועות ראשונות על קיומן. לחברי הקבוצה חולקו תפקידים שונים. אנשי הקבוצה היו מתאספים כמעט מדי ערב, אבל לא הצליחו להגיע לפעולות של ממש. הנשק הוסתר ב״אוהל״, שעמד על קברו של הרבי ר׳ אהרן מקרלין, משושלת סטולין.

אלה שהיו בחווה בכפר קרולינקה הכינו 2 בונקרים ביער, ובהם כלי-עבודה ושמיכות. בונקרים אלה צריכים היו לשמש לבורחים מן הגיטו בעת חיסולו. עשו זאת: אחי משה מנדלקרן, שמואל גרובר, ויצחק מנדלקרן. ראוי לציין, כי בקבוצת המחתרת היו בני-נוער מכל תנועות-הנוער, שפעלו קודם לכן בעיירה: השומר-הצעיר, החלוץ הצעיר ובית״ר — ושררה ביניהם אחדות מלאה. כן בלטה העובדה, שלקבוצה הצטרפו חניכי תנועות הנוער, כנראה בהשפעת החינוך שקיבלו בהן.

עוד בחודשי הקיץ המאוחרים, באוגוסט-ספטמבר 1942, הגיעו שמועות על חיסול הגיטאות בעיירות ובערים אחרות. ברור היה, שגם תורה של מלינוב יגיע וגורל היהודים בה נחרץ למוות.

בספטמבר נודע, כי איכרי הסביבה נצטוו להכין בור גדול בעמק שבין שתי העיירות מלינוב-מורביץ, שקראו לו קרוז׳וק במרחק קילומטר אחד מן העיירה. הקרבנות הראשונים, שהושלכו לבור זה, היו שני האחים פישל ושלמה, בניו של נחום טייטלמן (הנמצא בארץ). הם יצאו בלי רשות מן הגיטו; כנראה רצו להגיע לאיזה כפר כדי להסתתר. נתפסו בשעות הערב, נרצחו והושלכו לבור.

לפני חיסול הגיטו נצטוו כל היהודים, שעבדו מחוץ לגיטו, בחוות השונות, לחזור לגיטו. היו שחזרו מרצונם, כדי להצטרף למשפחותיהם, והיו שהובאו בכוח על-ידי המשטרה האוקראינית בצורה מאורגנת.

הטבח

ב-8 באוקטובר 1942 הוקף הגיטו על-ידי המשטרה האוקראינית בפיקוד

גרמני. ברמקולים הכריזו, כי אסור לצאת, ומדי-פעם הובאו קבוצות יהודים ובודדדים, שהוחזרו לגיטו ממקומות עבודתם. כולם הבינו, כי זהו הסוף. גברים, נשים וילדים יצאו לרחובות. פרצה פניקה והיסטריה. אנשים התפללו, בכו וצעקו והתלכדו למשפחותיהם.

כשהחשיך הכריזו הרמקולים, כי על כולם להיכנס לבתים, לא להדליק אורות, וכי מי שיצא מביתו יירה במקום. מפעם לפעם נשמעו יריות בודדות וכן נשמע לפעמים טרטור אופנוע של שוטרים בתוך הגיטו.

בגיא הצלמוות

סיפורה של פניה (מנדלקרן) ברנשטיין

הבריחה מן העיר

הבית שלנו היה ליד שער הגיטו. אמי התחננה לפני, שאצא מן הגיטו. ידענו, כי אחי משה נמצא בבונקר, שהוכן על-ידו ביער ליד כפר קרולינקה. אחותי יהודית הצטרפה אליו כשבוע לפני שהוקף הגיטו. אמי לחצה עלי שאנסה בכל דרך לצאת — לשחד שוטר או בתחנונים להשיג רשות משוטר להתחמק. היא גם הכינה לי חבילה עם כל-מיני מיצרכים, ואף זכרה להכין לי מספריים, חוטים ומחטים וכדומה. ניגשתי לשוטר אוקראיני אחד, שמו היה שפורטיוק. התחננתי ובכיתי לפניו, שיתן לי לצאת. הבטחתי לו בגדים וזהב. בהתחלה גידף אותי ואיים עלי בנשקו. הפצרתי בו פעמים רבות, עד שאמר לי לבוא בערב, כשיהיה חושך. הוא אמר לי להביא את כל הדברים שהבטחתי לו ולהניח בשיח ליד השער. הוא גם אמר לי, כי יתן לי לצאת ויתן אז יריה באוויר, כדי להסוות את יציאתי ולחפות עליה. תחילה חשבנו, כי נצא יחד, עם אחותי רוזה ועם אמי. לבסוף אמא החליטה, כי היא תישאר, כדי לא להכביד עלינו. ואני ניגשתי לשער רק עם אחותי. בערך בשעה 6.30 בערב הבאתי לשוטר את החבילה שהבטחתי לו: שעון, מטבעות זהב ומגפיים יפות. תחילה סירב להרשות לאחותי לצאת. אבל לא היתה לו שהות להתווכח אתנו, שמא יכשיל גם את שללו. הוא פתח את השער, נתן לנו לצאת, ירה באוויר וגם הדריך אותנו כיצד ללכת, כדי שלא ניפול בידי שוטרים. תחילה זחלנו דרך ארוכה, כדי שלא נתגלה. רצינו להגיע קודם-כל אל המשפחה הפולנית וייצ'ורק, שהזכרתיה קודם לכן. הלכנו כל הלילה, אם כי הדרך לא היתה ארוכה. הגענו לבית המשפחה הפולנית. בעלת הבית לא קיבלה אותנו ואף דרשה מאתנו להסתלק, אחרת היא תסגיר אותנו. כנראה, פחדה להסתיר אותנו בגלל הקירבה היתרה לעיירה.

המשכנו איפוא למשפחה פולנית אחרת, שאצלה עבדה קודם לכן אחותי רוזה. שם המשפחה אינו זכור לי. בבית זה הוסתרנו יום שלם. בעלת הבית סיפרה לנו, כי בבוקר הוצאו כל היהודים מן הגיטו ונרצחו בבור, שהוכן קודם לכן. היא גם ניחמה אותנו, אבל ביקשה אותנו לעזוב את ביתה בלילה, כי לא תוכל להסתיר אותנו. יצאנו איפוא שוב לדרך במגמה להגיע לבונקר של אחי. כדי להגיע לשם צריכות היינו לחזור שוב ליד העיירה וליד חוות הגראף, שבה היו גרמנים. הלכנו כל הלילה. פחדנו מכל צל. נחנו בבית הקברות הנוצרי. לפנות בוקר הגענו ליער. את הדרך אל הבונקר לא ידענו, אבל ידענו מקום מגוריו של האיכר, שעזר לאחי ושעמד אתו בקשר מתמיד. הוא היה פולני. הגענו לביתו בשלום עם זריחת השמש, אבל הוא סירב לקבל אותנו מתוך פחד. הוא טען, כי מחפשים אחרי יהודים ויורים בכל אחד שעוזר להם.

המשכנו ליער ופגשנו יהודים. ביניהם היו יחיאל שרמן (כעת בחיפה), גולדה בת אהרן אשר חייט, ואחותה (שתיהן ניספו), ואת האחרים אינני זוכרת. שמחנו שפגשנו עוד יהודים. אמרנו להם, שיש פה בונקר, אבל הם לא ידעו איפה הוא. הודות לידיעה על הבונקר נדבקו בנו. הסתובבנו שעות מספר. פגשנו גם את היניך (חנוך) גרובר. ידעתי, כי הוא ואחיו המבוגר שמואל היו בין אלה שהכינו יחד עם אחי את הבונקר. הוא אמר לי חרש, כי אינו יכול לגלות את מקום הבונקר כל עוד אנו יחד בקבוצה גדולה, שכן המקום קטן מדי. קשה היה לנו להתחמק מן הקבוצה. בסופו של דבר, לעת ערב התחמקנו, תחילה אני ואחרי-כן אחותי; וחנוך גרובר הביא את שתינו אל הבונקר.

ההריגה בעיירה

אפסיק כאן ואספר את אשר שמעתי מפי עזרא שרמן, שברח מתוך משאית, שהובילה לגיא ההריגה, וכן את מה ששמענו אחרי-כן מפי איכרים — כיצד בוצע הטבח. הגרמנים הטעינו את האנשים על משאיות והובילום אל הבור. על-פני הבור היה נטוי קרש. האנשים נצטוו להתפשט ולעלות אחד-אחד על הקרש. לפני עלותם על הקרש נצטוו למסור את הפציהם לידי השוטרים. אל מול הקרש עמדה מכונת-יריה, אשר ירתה בלי הרף צרורות אל העוברים על הקרש. בתוך הגיטו עצמו נשארו גרמנים ואוקראינים, שחיפשו בבתים אחרי דברי-ערך ויהודים מסתתרים.

ביום החיסול נטבחו כ-900 נפש, שנטמנו בבור הגדול. עוד כמה מאות איש, בני העיירה הסמוכה מרביץ, שסופחו לגיטו מלינוב, נטבחו גם הם באותו יום. לאחר מכן נתפסו במשך כמה ימים עוד שישים ושישה איש, שרוכזו במשטרה, הוצאו להורג ונטמנו בקבר אחים בחצר בית המדרש הגדול בטבורו של הגיטו.

למחרת החיסול נתקהלו אלפי איכרים אוקראינים מכפרי הסביבה, אשר עסקו בשוד אותם החפצים, שנשארו בבתי היהודים ואשר הגרמנים בחלו בהם.

ביערות מלינוב

כשהגענו לבונקר, מצאתי שם את אחי משה, את אחותי יהודית, את משפחת גרובר: שמואל, אשתו צ׳רנה, שני בניהם ואחיו של שמואל חנוך, זה שהביא אותנו. כן היו שם גם יצחק מנדלקרן, ילדו בן השש גרשון, אחיו משה וגיסתו מלכה מילבסקי. הפגישה עם אנשי הבונקר היתה מזעזעת. הם לא פיללו, כי הצלחנו להימלט מן הגיטו. סיפרתי לאחי ולאחותי על אבדן אמנו יחד עם כל אנשי הגיטו.

באותו קטע של היער היה עוד בונקר אחד, שבו היו דוד בן יעקב הולצקר, אחיו מנשה ועוד 3—4 אנשים, ששמותיהם אינם זכורים לי. המרחק בין שני הבונקרים היה פחות מחצי ק״מ. בלילות היינו יוצאים לבתי איכרים פולנים בכפרים זופיובקה ולודוויקובקה וכן לבתי איכרים צ׳כיים בכפר נוביני צ׳סקה. היו לנו עוד קצת חפצי-ערך, שהבאנו אתנו, ותמורתם היינו מקבלים לחם ותפוחי-אדמה. בתוך הבונקרים סידרנו גם תנורי-בישול והיינו מבשלים בלילות, כדי שהעשן לא יסגיר אותנו. כן היינו ביום מטשטשים את עקבותינו ככל האפשר. קיימנו קשר מתמיד בין שני הבונקרים.

בתחילת דצמבר 1942, באחד הימים בבוקר, בא אלינו לביקור מנשה הולצקר. הוא ישב אצלנו כשעה. פתאום שמענו יריות מקרוב. הבננו, כי הבונקר השכן נתגלה. אחי משה צעק מיד, כי עלינו לברוח. הייתי יחפה וכך ברחתי על אף הקור. ברחנו כולנו והשארנו את כל חפצינו בבונקר העזוב. בבריחתנו עוד ראינו את השוטרים האוקראינים, שהתקרבו אל הבונקר שלנו אחרי שחיסלו את הבונקר השכן. ידענו, כי אסור לנו להישאר באותה סביבה ועזבנו בכיוון ליער שליד הכפר סמורדבה. המרחק היה בדרך ישרה לא יותר מ-13—14 ק״מ, אבל אנו הסתובבנו בלילה מרחק כפול מזה. מפי האיכרים שמענו, כי בסביבה זו מתארגנים פרטיזנים פולנים, וכי הם מקבלים ליחידתם יהודים ושבויים סובייטים נמלטים.

בראש היחידה הזאת עמדו האחים יורגלביץ׳. הם היו איכרים מכפר פולני, שעמדו להישלח לעבודת כפיה בגרמניה. הם השתמטו מנסיעה לגרמניה ובתור עונש שרפו הגרמנים את בתיהם וכל רכושם. הם בעצמם הצליחו להימלט וירדו למחתרת. הגרמנים ריכזו כמאתיים איש פולנים למשלוח לגרמניה. האחים יורגלביץ׳ ואנשיהם שמו מארב לשיירה זו והצליחו לשחרר את כולה מידי מלוויהם הגרמנים והאוקראינים. היהודים הראשונים, שהצטרפו ליחידה היו: משה קרנצ׳וב, צימקה דבורז׳ץ, יצחק ווסרמן, יעקב בובר ויאשקה פרלמוטר,

חמישתם מדובנה; ובחור בשם בורים (בערל) ואחיו אברהם, בני העיירה בורמל, ואחרים שאינם זכורים לי. כן היו שם כעשרה שבויים סובייטים שברחו משביים, רובם גרוזינים. היחידה כולה מנתה כ-30 איש באותו זמן, ואחר-כך גדל מספרם בהדרגה.

נוכחות היחידה ביער היתה ידועה לכל איכרי הסביבה והם גם פחדו להיתקל בה. מאותה סיבה עצמה אנחנו דווקא נמשכנו לשם. היחידה שמה לעצמה מטרה ראשונה — לחסל את ראשי הכפרים האוקראינים בסביבה, ששיתפו פעולה עם הגרמנים. בעיקר שרפו את בתיהם ורכושם ועל-ידי כך אילצום לעקור ממקו-מותיהם.

אחרי לילה של הליכה הגענו ליער ליד הכפר ברגי, שם נחנו במשך היום. התחלנו לחפש מקום מתאים לבניית בונקר. בדרך הצטיידנו אצל איכר אחד בגרזן ובאת, כדי שנוכל להתקין לנו בונקר. בנינו בקושי רב בונקר חדש. באחד הימים נתקלנו ביהודים, שהסתתרו גם הם בסביבה הזאת. יהודים אלה לא עמדו בקשר ישיר עם יחידת הפרטיזנים, אבל, כאמור, עצם נוכחותה של היחידה בסביבה הפכה אותה למקום מקלט בטוח יחסית. בין היהודים האלה היו אנשי מלינוב: מאיר קווסגלטר ובתו רחל (הנמצאת בארץ), אהרון נודלר, חתנו של בן-ציון פולישוק, עם בת ובן; האחים שלמה, יעקב ויצחק נקוניצ׳ניק, האחים שלמה ומאיר שכמן, הרש-בר, הנפח שהוזכר קודם לכן; גולדה ואחותה ממשפחת חייט, נתן שיפר, מנדל קוואסגלטר, וכן אברהם דרטוור מדובנא עם אחותו אמה; אשה בשם קיילה מהכפר בוקוימה, יהודי בשם מנוסובסקי מהכפר פלצ׳ה; משפחת מנוסוביץ׳ — אב, אם, עם שני בנים מהעיירה קוזין, היהודי באטלר מדובנא. היו עוד אנשים, ששמותיהם אינם זכורים לי. כל האנשים היו פזורים בבונקרים רבים בסביבה, וכל קבוצה השתדלה לשמור בסוד את מקום הבונקר שלה. יש לציין, כי ביער היה מעיין של מים זכים, אשר סיפק מים לתושבי הבונקרים. לפי דברי האיכרים היה מעיין זה חרב בשנים קודמות, ורק באותה שנה פיכה מימיו...

במשך כחודשיים הרגשנו בבטחון יחסי ביער בזכות שמה ״הטוב״ של יחידת הפרטיזנים. בזכותה גם קיבלנו אוכל מאיכרי הסביבה, אשר נתנו את המצרכים בעיקר מתוך פחד נקמת הפרטיזנים ולא מתוך רצון. נתהווה אפילו הווי חיים מסויים. נקשרו קשרים בין זוגות; היינו שרים בלילות וקיווינו שנחזיק מעמד עד סוף המלחמה ובוא הנצחון על הגרמנים. יצר החיים היה עז ביותר — להמשיך ולחיות על אף הכול.

ערב אחד כשאזל מלאי המזון, יצאתי להשיג איזה מזון תמורת טבעת אחרונה, שהיתה עוד אצלי. הלכתי עם אחותי רוזה לכפר קלין, במרחק של 6 ק״מ ממקום

חניתנו. השמועה היתה, כי בכפר זה גרים אוונגליסטים, שאינם מסגירים יהודים. השגנו בקבוק שמן פשתן בלתי מזוקק. היה ליל-כפור והדרך היתה חלקלקה מאוד. הלכנו לאט-לאט ודווקא קרוב לבונקר החלקתי והבקבוק נשבר; מרוב כאב-לב בכיתי שעות רבות.

מצודים ורדיפות

במשך הזמן התחלקנו לקבוצות קטנות ככל האפשר, כדי להגביר את אפשרויות המנוסה במקרה שבונקר אחד יתגלה. חלק מהאנשים התבסס בקטע מספר 7 ביער. אני הייתי בקבוצה בקטע מספר 8. בסוף ינואר 1943 נערך מצוד על הפרטיזנים ועל משפחות הפליטים על-ידי משטרה אוקראינית בפיקוד גרמני. לראשונה הותקף קטע מספר 7 — שנחשב קודם לכן כבטוח ביותר. השוטרים התקדמו תוך יריות לתוך היער. 11—12 איש, רובם מדובנא, נהרגו באותו מצוד. כן נהרג בנו של אהרון גודלר, שהוזכר קודם לכן. הכדור שהרג את הנער פגע בידה של אחותו הקטנה. אביה נשאה על גבו עד לבית איכר בשם קומאריניץ, בו הוצא הכדור מידה של הנערה; האיכר היה אוונגליסט. במקרה נורתה באותו קטע גם קבוצת פרטיזנים, שהחזירו אש אל עבר השוטרים האוקראינים. השוטרים נסוגו מאותו קטע ועברו לקטעים אחרים.

אחרי המצוד הזה החליט חלק מהפרטיזנים לנוע לעבר יערות פולסיה, בצפון, כדי להתאחד עם כוחות פרטיזנים גדולים יותר; חלק אחר נשאר במקום. מבין היהודים הצטרפו לפרטיזנים, שיצאו לצפון — דבורז'ץ, ווסרמן ואברהם, אחיו של בוריס. הפרטיזנים החליטו, כי בדרכם צפונה ישרפו מנסרה גדולה בכפר ליד קרמניץ, שסיפקה לגרמנים אדני-רכבת.

לאחד האחים יורגלביץ היה בן, ילד קטן, שנמסר לטיפולה של גרמנייה אחת, מתושבות כפרי הסביבה. הוא ביקר אצלה לעיתים קרובות וסיפר לה על מסע יחידתו צפונה. הגרמנייה הודיעה על כך לשלטונות הגרמניים, אשר שיגרו כוח גדול לחסום את דרכם של הפרטיזנים. ליד הכפר קמינה גורה הוקפו הפרטיזנים — כ-25 איש — על ידי הגרמנים. הם החזיקו מעמד יום שלם בקרב וניספו כמעט כולם בגבורה בהפילם חללים גרמניים רבים. אברהם ועוד פרטיזן לא-יהודי הצליחו להתחמק והגיעו בסופו של דבר לפרטיזנים בפולסיה. אברהם חזר עם יחידתו לרובנה המשוחררת בתחילת 1944.

בסביבת כפר סמיגה הסתתרה משפחתו — זוג הורים ואחות — של אחד הבחורים היהודים, שהצטרפו לקבוצת האחים יורגלביץ' במסעה צפונה. המשפחה הסתתרה אצל איכר פולני. בהגיע הקבוצה לקרבת הכפר סמיגה הלך אותו בחור לבקר את משפחתו. רצונו לבקר את משפחתו היה גם אחד המניעים

להצטרפותו לקבוצה. הבחור הגיע לבית האיכר בלילה ושאל אם יוכל לראות את הוריו. האיכר אמר לבחור, כי בני משפחתו ברחו באותו יום היערה מפחד הגרמנים, שידוע היה על בואם לסביבה, וכי אכן נתפסו במנוסתם ונרצחו על-ידי הגרמנים. הבחור חקר את האיכר על פרטי המעשה וגם על גורלו של רכוש המשפחה, שהיה אתם. תוך חקירתו הרגיש, כי האיכר מתבלבל ומסתיר משהו. הוא פתח על-כן באיומים ובמכות. במשפחת האיכר היה זקן — חותנו של האיכר. הזקן סיפר לבחור היהודי את המעשה לאמיתו: למשפחה היהודית היו דברי-ערך רבים, והם מסרו מהם לאיכר בהדרגה. האיכר החליט להיפטר מן היהודים ולרשת אותם. על-כן הוא סיפר להם, כי דבר הימצאם אצלו נודע לשכנים. אין עוד ברירה אלא לצאת ליער. הוא הציע להם לבוא אתו; לקח כלי-עבודה לחפור בונקר והובילם למקום המיועד כאילו לשמש להם מחבוא. שם הרגם וקבר אותם. הזקן אמר, כי מעשה רצח שפל זה אינו נותן לו מנוח ומדיד את שנתו בלילות. הבחור הרג את האיכר, את אשתו ואת בתו ונקם את נקמת משפחתו. את הזקן השאיר, כמובן, בחיים (סיפור זה כלול גם בספר הזכרון לקהילת דובנה).

בבוקר אחד, בחודש מרץ 1943, בשעות המוקדמות ביום גשום, הותקף לפתע הבונקר שלנו על-ידי אוקראינים. בבונקר זה היינו רק — אני, אחי ושתי אחיותי. האוקראינים קראו לנו בצעקה לצאת, אחרת ישמידו את כולנו ברימון-יד שיזרקו לתוך הבונקר. לעומת זה הבטיחו, כי אם נצא מרצוננו לא יגעו בנו לרעה. התוקפים היו אוקראינים מאנשי בנדרה, שיצאו גם הם למחתרת לאומנית אנטי-סובייטית ואנטי-גרמנית כאחת. הם התחילו להוריד את גג הבונקר. נשק לא היה לנו. היססנו לצאת. היו גם שהתחננו על חייהם. אחותי רוזה החליטה לצאת ראשונה ונורתה במקום. יצאתי וטענתי לפניהם על שום מה ירו באחותי. הם טענו, כי ירו באוויר והיא נפגעה במקרה. פתח היציאה מן הבונקר היה כזה שרק אדם אחד יכול היה לצאת בבת אחת. משיצאתי אמרו לי לברוח ולא יפגעו בי לרעה. אחרי יצא אחי משה, שביקש מן התוקפים שלא יירו בו והבטיח להם תמורת זאת לגלות להם מטמון של חפצי-ערך שהוא הסתיר בקרבת מקום. הם האמינו לו ולא פגעו גם בו. לא היה לו כל מטמון והוא קיווה, כי בדרך אל המטמון יצליח לחמוק ולברוח. ואכן הצליח. נתפזרנו לכל רוח ורק לאחר שהתוקפים עזבו, התאספנו שוב ביחד. אחי משה גילה את אחותי רוזה פצועה קשה. הכנסנו אותה לבונקר. כיוון שלא היה אתנו רופא ולא היו לנו כלי-חבישה, היא נפטרה לאחר יום של עינויים קשים. קברנו אותה בחלקת בית-קברות, שבה נקברו עוד 6 יהודים, מהם מפצעים ומהם מחולשה ומחלות.

מאז התערער בטחוננו לגמרי. ביער התרבו גיחות אנשי בנדרה, אשר שאפו

בכל מחיר לחסל את אחרוני היהודים — הן מתוך שנאה והן כדי שלא יישארו עדים לפשעיהם, נוכח סכנת התקרבותם של הסובייטים.

בתוך קבוצת הפרטיזנים הפרו-סובייטית פרץ ריב. חלק מהם רצה להתאחד עם יחידה של אנשי בנדרה, ביניהם היו גרוזינים, ארמנים, קוזים ואנשי מיעוטים אחרים. לכך התנגד מפקד היחידה — רוסי בשם פיליפ. הקבוצה כולה היתה מתאספת בביתו של יערן רוסי לבן בשם אוסטפ, אשר מצד אחד איכסן אצלו תמיד את הפרטיזנים ומצד שני קיים קשרים עם השלטונות ומסר להם ידיעות על תנועת הפרטיזנים בשטח. ליחידת הפרטיזנים נוספו במשך כל הזמן אנשים שונים, בעיקר שבויים בורחים. באחת המריבות נרצח המפקד פיליפ. שבועיים אחרי ההתנקשות בו הוקף היער על-ידי גרמנים, שהגיעו למקום בעקבות הלשנה של היערן אוסטפ. הוא מסר לגרמנים את מקומות חנייתם של הפרטיזנים וגם של הבונקרים היהודיים. מאידך הודיע לפרטיזנים וגם ליהודים על כך, שייערך מצוד — כדי להסיר את החשד מעצמו כמלשין. כל היהודים עזבו את הבונקרים וניסו להסתתר במקומות מחבוא בין שיחים עבותים. הפרטיזנים לא עזבו את מקומותיהם וסמכו על משמרותיהם, שיצליחו להזהיר אותם מפני תוקפים.

כשהגיעו הגרמנים הבחינו באיש המשמר הפרטיזני והרגוהו. כשהפרטיזנים האחרים שמעו את היריות השיבו אש ונסוגו. אני, אחי משה, אחותי יהודית ומשפחת גרובר — הסתתרנו בקרבת המעיין במקום של צמחיה עבותה, בו לא היו שבילים. החלטנו לשבת שם במשך היום ובלילה לחזור לבונקר. בערך בשעה 6 בבוקר אמר לי אחי משה לעלות על גבעה ולצפות מה קורה בשטח. הבחנתי בשני גרמנים מזוינים המתקרבים לעברנו.רצתי מיד בחזרה להודיע לאנשינו. שמואל גרובר עלה, כדי לבדוק ולהווכח אם אמנם גרמנים הם הבאים. הם הבחינו בו, ירו בו ופצעוהו. הוא נפל והגרמנים לקחוהו פצוע אתם כדי לחקור אותו. כשהבחנו בכך רצנו כולנו בטור בכיוון הפוך. בדרך נתקלנו בקבוצת יהודים מבונקר שכן. אמרנו להם, כי הגרמנים בעקבותינו והם התחילו לרוץ יחד אתנו. בקבוצה זו היו כ-8 אנשים, ביניהם בעלי לעתיד דוד ברנשטיין. בדרכנו ראינו מרחוק את הגרמנים, אבל הם לא הרגישו בנו.

כשחזרנו בערב לבונקרים, נודע לנו מפי איכרים בסביבה, כי הגרמנים תפסו את גרובר חי ופצוע, וכן כי גילו בונקר עם 13 יהודים, וגם אותם תפסו חיים ולקחום אתם לשם חקירה. בין ה-13 היה יהודי בשם פישביין, פליט בדובנא ממרכז פולין; אתו היו אשתו, ילד קטן וגיסה — אחות אשתו. הוא ביקש מהגרמנים רשות לעשות את צרכיו והצליח לברוח. הוא הגיע אלינו וסיפר לנו את מה שקרה לקבוצה.

מאז גברו חרדתנו והרגשת הסכנה. החלטנו, כי עלינו להחליף מקום מושבנו. יצחק מנדלקרן הציע לחזור ליערות בסביבת הכפרים אוז'יניץ וקרולינקה מתוך הנחה, שמזמן אין שם יהודים וכנראה לא יחפשו שם אחרינו. ידענו כבר, כי הרוסים מתקדמים וכי עלינו להחזיק מעמד עד בואם. מכל מקום, הידיעות מן החזית הוסיפו לנו עידוד רב במלחמת הקיום שלנו.

באותו זמן התאחדה קבוצת השבויים הבורחים — המורכבת מאנשי מיעוטים — עם קבוצת פרטיזנים אנטי-סובייטיים מאנשי בנדרה. עם השבויים היה יהודי אחד מקומי, שקודם לכן הצטרף אליהם, וקיבלוהו בזכות היותו בעל נשק. שמו היה יעקב בובר, איש דובנה, שהוזכר קודם לכן. "חבריו", משהצטרפו לאנשי בנדרה, נהגו בו הגינות — יעצו לו ללכת לעבר היהודים המסתתרים בקרבת מקום, שכן ידעו, כי אנשי בנדרה עלולים להרגו. השאירו לו את נשקו וגם הוסיפו לו רימון-יד אחד. היה לו, איפוא, רובה, אקדח ורימון. הוא הגיע אלינו ומסר לנו על הסכנה הנשקפת לנו מצד אנשי בנדרה. מאורע זה זירז את העברתנו ליערות אוזשיניץ.

המעבר ליערות אוזשיניץ לא היה מבצע קל. הצטרכנו לעבור ליד הכפר ברגי, שלידו חנה כוח גרמני. היה מן ההכרח לעבור שם, כי היה שם גשר. היה גם מקום להנחה, שהגשר נשמר על-ידי הגרמנים. חשבנו איפוא על צליחת הנהר. לא כולם ידעו לשחות. היו אתנו גם ילדים. חישבנו ותיכננו, חכינו לליל-חושך בו יהיה יותר קל לעבור.

נעים ונדים

מפי דוד ברנשטיין

באחד הימים, בסוף מאי 1943 לפנות ערב, היינו בחלקה 13 על גבעה עם יעקב בובר, עם בת דודי בלומה ברנשטיין (כעת ברוסיה) ועם עוד בחור אחד בשם חנא, את שם משפחתו אינני זוכר (הוא גר כעת בנתניה). ירדנו למעיין להביא מים. כשירדנו מהגבעה הבחנו ב-6 חברים חמושים. עצרנו, הסתתרנו והם עברו בקרבתנו. המשכנו להתקדם לעבר המעיין. בדרך היו עוד בונקרים של יהודים. החלטנו להיכנס אליהם ולהזהירם מפני האנשים שפגשנו. היה זה בחלקה 9. תוך כדי שיחתנו עם מספר יהודים שמענו קולות באוקראינית. האוקר-אינים גילו בחור יהודי ישן בבונקר והודיעו על כך איש לרעהו. התקרבו והתברר, כי האוקראינים עזבו מבלי לפגוע לפי שעה באיש. המשכנו ללכת לבונקר, בו היתה בין היתר אשתי הנוכחית פניה. התקרבנו וקראנו לאנשים לצאת. דיברנו אתם רגעים מספר ונדברנו, כי בשובנו מן המעיין נעבור שוב לידם. בדרך

למעיין הצטרכנו לעבור שביל בתוך חורש סבוך מאוד. התקרבנו לשביל ובובר החליט פתאום, כי הוא מרגיש סכנה גדולה ואיננו רוצה להמשיך. לא הצלחנו לשכנעו וחזרנו יחד אתו. נגשנו רק לביצה סמוכה לקחת קצת מים, אף כי היו מלוכלכים.

בדרכנו פגשנו יהודי מדובנה בשם באטלר. שאלנו אותו לאן הוא הולך. הוא ענה, כי הוא הולך לכפר צ׳רץ אל מכר פולני לבקש אוכל. התקרבנו לביצה ושמענו פתאום יריה מהכיוון בו הלך באטלר. חזרנו אל הבונקר בו היתה פניה, אליו הבטחנו לחזור. התישבנו שם מחוץ לבונקר נוכח תחושת הסכנה. החלטנו למחרת לעזוב את המקום. פתאום הבחינה בת-דודי בלומה, כי ממרחק כמה מאות מטרים מישהו התכופף וכיוון אלינו רובה. הסתתרנו בחורש הסבוך. שמענו שעטת אנשים רבים ויריות אלינו מסביב. הרגשנו שהותקפנו על-ידי המתקיפים, כדי שלא נצליח לברוח; שמענו גם שבירת ענפים על-ידם. לידי היו פניה, בלומה וחנא. אמרתי להם לחכות עד שאני אנסה בזחילה למצוא דרך לאן לברוח. הצעתי לברוח דווקא לכיוון שממנו באו התוקפים מתוך הנחה, כי הם מתקרבים דווקא למקום שלנו, ועל-ידי כך אנו נצליח להתחמק מהם. אמרתי להוריד את המגפים, כדי שלא ישמעו אותנו ונתתי אות ברגע, שנראה לי מתאים לפרוץ לכיוון, שממנו באו התוקפים. שמענו יריות רבות. רצנו על-כן לא בקו ישר, כי אם בעקלתון, כדי להתחמק מן הכדורים. בינתיים החשיך לגמרי. רצנו זמן רב מבלי להרגיש כמה זמן אנו רצים. רצנו שעות מספר, כנראה מרחק רב, אולי עשרות קילומטרים, עד שהרגשנו שיצאנו בכלל מן היער והיינו גלויים לעיני עוברים ושבים, אילו נזדמנו. מרחוק נשמעו עדיין התפוצצויות רימונים ואש מנשק אוטומטי. חשבנו, כי כל אלה שנשארו במקום שממנו ברחנו, ניספו כולם. בינתיים ירד גשם חזק.

הרג

לפנות-בוקר החלטנו לחזור ולראות אולי בכל-זאת נשאר מישהו בחיים. היו שם אחיה של פניה, משה, ואחותה יהודית, והיא רצתה בכל מחיר לחזור. על-כן חזרנו תוך זהירות רבה ובאיטיות. פתאום שמענו קולות של חברינו היהודים, המחפשים איש את רעהו. הראשון שמצאנו היה מאירזון מדובנה, פצוע בחזה. הוא ביקש שנירה בו, כדי לסיים את יסוריו. הוא מת בעצמו כעבור חצי-שעה בערך. אחרי-כן פגשנו את כל הניצולים האחרים, ביניהם היתה יהודית, אחותה של אשתי פניה, שהצליחה להסתתר בבית עזוב ביער מתחת לארגז. היא היתה בת 12, קטנה ורזה, והודות לכך הצליחה להסתתר מתחת לאותו ארגז. דוד הולצהקר סיפר, כי אחיה של פניה משה נתפס חי על-ידי האוקראינים והם הרגוהו. כן ראה כיצד הרגו את איש מלינוב, מאיר שכמן. בין ההרוגים

האחרים באותה תקרית היו: שלמה בקוניצ׳ניק, צ׳רנה גרובר, שבעלה שמואל נהרג קודם לכן. שני ילדיהם בני 7 ו-5 ניצלו אז יחד עם חנוך גרובר — אחי אביהם — והם ניספו לאחר מכן.

בונקר אחד מרוחק יותר, שקראנו לו על שם אחד מבוניו, היהודי טלר מדובנה, לא נתגלה על-ידי האוקראינים ואנשיו נשארו בחיים. אגב, בונקר זה הצטיין באמת בכך שהיה מוסווה מאוד ואנשיו האמינו בו שאי-אפשר לגלותו. היו שם: יצחק מנדלקרן ובנו הקטן גרשון, אברהם דרטוור (כעת בחולון) ואחותו אמה מדובנה (כעת בקיבוץ "מעלה החמישה"), מלכה חמילבסקה — גיסתו של יצחק מנדלקרן, וטלר הנ"ל. היתה שם בחורה אחת בת 17, שהתעוררה בלילה מתוך צעקה, שאיש אחד — שהיה אתם — היא רואה אותו מת. היא נתקפה היסטריה וקשה היה להשתיקה. האיש, אמנם, נהרג לאחר-מכן, באותו לילה, במקום התקרית, שתוארה לעיל, בבואו לביקור באחד הבונקרים (כנראה מקרה של טלפטיה).

עברנו ליער אחר

למחרת החלטנו, קבוצת השרידים הניצולים, לעזוב את היער. התאספנו 13 איש — פניה, יהודית, יצחק מנדלקרן, בנו גרשון, יעקב בובר, חנא, אברהם דרטוור, אחותי אמה, מלכה חמילבסקי, משה — אחיו של יצחק מנדלקרן בלומה — בת-דודי, רחל קווסגלטר ואני. יצחק מנדלקרן היה מורה הדרך. הלכנו כל הלילה. הגענו לחורש קטן ליד ברגי לפנות-בוקר. ישבנו במשך היום בתוך החורש והשקפנו אחרי תנועת הגרמנים בסביבה. בערב המשכנו שוב והצטרכנו לצלוח את הנהר איקבה. ראינו כמה סירות קטנות וכן בית בודד. הצעתי לכל הקבוצה להסתתר בתוך חלקת תירס. התקרבתי לבית, דפקתי בחלון. האיכר פתח בבהלה את הדלת. הייתי לבוש מעיל גרמני וכובע ספרדי (שאיבד, כנראה, אחד החיילים המתנדבים הספרדים, שהיו שם יחד עם הגרמנים). אמרתי לאיכר, כי אני מאנשי בנדרה. היה לי גם אקדח, שכיוונתי אליו (אנשי בנדרה רדפו אז את הפולנים). אמרתי לו, כי אני מוביל שבויים פולנים. דרשתי ממנו מפתח לאחד המנעולים של הסירות. גם הרבצתי לו, כדי להטיל עליו פחד, והזהרתיו לבל יצא מן הבית במשך שעה, פן יירה. חיכיתי עד שישכב לישון. הוא הבטיח לי לא לצאת מביתו עד הבוקר. קיבלתי מידיו צרור מפתחות לכל הסירות שבמקום. עברנו בסירה אחת משך כמה פעמים, 3 איש בכל פעם. האחרון היה אחד שעבר אתי. כשגמרנו את ההעברה, העליתי את הסירה לחוף שלנו לבל תחזור למקומה הקודם, כדי שהאיכר לא יוכל לרדוף אחרינו. האיכר גם לא יכול היה להשתמש בקלות בסירות האחרות כיוון שהמפתחות נשארו בידי. המשכנו ללכת בכיוון הכפרים אוז׳יניץ וקרולינה. בדרך תעינו והלכנו בדרך ארוכה יותר.

הגענו לסביבת הכפרים האלה לפנות בוקר, אף כי רצינו להספיק להגיע ליער בעוד לילה. הסתתרנו במשך היום והרגשנו בתנועה רבה מדי סביבנו. למחרת בלילה עברנו לסביבות הכפר קרולינקה, שהיה מיושב על-ידי צ׳כים, ומשום-כך פחות מסוכן לנו. באותו מקום חפרנו בונקר חדש. בלילות יצאנו לבתי האיכרים הצ׳כים. הופענו כאנשי בנדרה ודרשנו מזונות בכוח הנשק.

פעם לקחנו אצל איכר אחד בגדי-נשים, צלב קטן וכן תעודת זהות של אשה צעירה. נתתי את התעודה לבת-דודי בלומה, אשר לא היה לה מראה יהודי טיפוסי. היא הצליחה להתקבל אצל איכר אחד לעבודה, וכך הוקל גם לנו. היו באים לשם אנשי בנדרה אמיתיים והם לא הבחינו בה, שהיא יהודיה.

היער במקום זה היה קטן יותר ופחות סבוך, וחששנו כל הזמן שמא יגלו אותנו. חשבנו לנוע אולי צפונה ליערות פולסיה, ולהצטרף שם לפרטיזנים הסובייטים. באותו זמן פירסמו אנשי בנדרה מודעות בכתב בסביבה, בהן קראו ליהודים המסתתרים לצאת מן המחבוא ולהצטרף אליהם, שכן כעת הם כבר נלחמים בגרמנים. היתה זו מלכודת, כדי להשמיד בדרך זו את השרידים היהודים האחרונים. הם תפסו יהודי אחד מדובנה ושיכנעו אותו, כי אכן הם מתכוונים באמת לעזור ליהודים. יהודי זה האמין להם וגילה לאנשי בנדרה את המחבוא של משפחה יהודית בשם סודוביצקי — איש ציבור ידוע מדובנה. הרוצחים תפסו את אשתו ובתו ורצחו אותן. סודוביצקי הסגיר אחר-כך את עצמו וביקש שיהרגוהו. הבנדרובצים הרגו אותו וגם את היהודי שהראה להם את המחבוא.

פעם חליתי, כוסיתי פצעים, והייתי זקוק לאמבטיה חמה. הלכתי יחד עם פניה אל איכר צ׳כי לבקשו אפשרות להתרחץ אצלו. מצאנו, כי הסתתרו אצלו כמה יהודים ממלינוב — קופל מסינגר (כעת בארה״ב), אברהם שק ועוד שתי אחיות מדובנה בשם הוכברג. אל בית האיכר באה אשה צ׳כית הנשואה לאוקראיני. הבנתי, שהאשה עלולה להלשין עלינו. ואכן באותו לילה באו אנשי בנדרה לגורן בו הסתתרו היהודים. אברהם שק נהרג; קופל מסינגר ושתי האחיות הוכברג הצליחו לברוח בחשכה.

בקרב צ׳כים ופולנים מצילי יהודים

בינתיים התקרב חורף 1943—44. את יהודית הצלחנו לסדר כרועת-צאן ואווזים אצל איכר צ׳כי בשם מילר בכפר בויארקה. כדי שלא להתגלות היינו יושבים בבונקר רק בלילות; למשך היום היינו הולכים בשבילים בהם היו עוד עוברי-אורח, לבל יבלטו צעדינו אנו לבדנו בשלג. ליד הבונקר היינו משאירים חפצים שונים, כדי לבדוק אם מישהו ביקר לידו במשך היום. בערב אחד חזרנו ונוכחנו, כי ביקרו אנשים במקום. החלטנו שוב לעזוב. מלכה חמילבסקי, רטוור ואחותו אמה, יצחק מנדלקרן עם בנו גרשון — מצאו מחבוא אצל איכר צ׳כי.

יעקב בובר פגש את שתי האחיות הוכברג, והסתדרו אצל איכר אחר. משה, אחיו של יצחק מנדלקרן, הסתתר אצל איכר, אבל נתגלה כעבור 3 ימים ונהרג על-ידי אנשי בנדרה. רחל קווסגלטר מצאה גם-כן מקלט אצל איכר צ׳כי אחר. אני, פניה וחנא לא מצאנו מקום מחבוא.

נודע לנו, כי ישנו כפר פולני עזוב — פאנסקה דולינה, שתושביו עזבוהו מפחד אנשי בנדרה, ועברו לגור בלוצק. בכפר נשארו רק מספר צעירים פולנים חמושים, כ-20 איש, כדי לשמור על הרכוש. הם היו מבוצרים בארבעה בתים ליד אם-הדרך. פולנים אלה שמרו על כפרם באישור השילטונות הגרמניים. שמענו, כי בבתים העזובים מסתתרים גם מספר יהודים (בידיעת הפולנים ששמרו על הכפר). בדרך לכפר החלטנו לראות מה שלומה של יהודית, אחותה של פניה. בלילה באנו לחצר האיכר ונכנסנו ללון בגורן שלו. בשעות הבוקר המוקדמות יצא האיכר לעבודה. פניה יצאה לקראתו, סיפרה לו כי היא אחותה של יהודית ושאלה עליה. האיכר אמר לפניה, כי לפני יומיים נלקחה יהודית על-ידי אנשי בנדרה. פניה התחילה לצעוק ולבכות — למה הפקיר אותה ולא שמר עליה. הוא נתרכך ואמר לה להיכנס לגורן, וכי בעוד 10 רגעים יהודית תופיע. ואכן, יהודית באה וסיפרה כי אמנם הלשינו עליה, אבל האיכר שלח שכן לשדה, כדי להזהיר אותה, ובלילה הסתיר אותה היטב והחליט להסתירה עד הסוף. לאנשי בנדרה אמר, כי היא ברחה ליער.

פניה הרגישה, כי יהודית מסתירה איזה סוד מפניה. לבסוף סיפרה, בתנאי שלא תגלה את הסוד, כי היא נמצאת במחבוא בחצר האיכר עם עוד 2 משפחות יהודיות — ברייאר וברודמן — שהאיכר הסתיר אותן מתחילת ההשמדה. הדבר נתגלה במקרה ליהודית, שעה שחיפשו אחריה אנשי בנדרה; אז הסתיר אותה האיכר יחד עם המשפחות הללו. המשפחות האלה מנו 6 נפשות, בתוכם ילד בן 4. למען בטחונם רצו בני המשפחות שיהודית תלך אתנו, ואנחנו, משום שלא היה לנו מחבוא, לא יכולנו לקחתה אתנו, והשארנו אותה שם. כך נשארה אצל אותו איכר עד השחרור.

כשנסוגו הגרמנים, עזבו הצ׳כים את הכפר, ולבטחונם של המסתתרים, שמו עליהם מכסה של עץ ועליו פזרו זבל בהמות. למזלם הרע של המסתתרים השתכנו חיילים גרמנים עם סוסים בגורן שבו היה המחבוא. הגברים עמדו ותמכו בגבם את המכסה במשך 72 שעות לבל יפול פנימה! אשר לגורלה של משפחה זו — הילד ואביו נפטרו זמן קצר לאחר השחרור בעיר רובנה, האב משחפת עצמות והילד מדלקת קרום המוח. האשה יצאה מן הבונקר כשהיא בהריון, ונישאה אחרי מות בעלה לאחיו, שחזר מרוסיה.

מחצרו של מילר, שאצלו הסתתרה יהודית, פנינו לעבר הכפר פנסקה

דולינה, לאחר שהסתתרנו במשך היום אצל מילר. לדרך יצאנו בלילה והגענו לכפר ליבנובקה — כשעה הליכה מחצרו של מילר. היה לילה קר מאוד והתחוללה סופת שלגים. בגלל הסופה לא יכולנו להמשיך ללכת. הרגשנו שנגווע בדרך ועלינו לחפש מקלט. נגשנו לבית, נקשנו בחלון והצגנו את עצמנו כיהודים. יש לציין, כי גם תושבי כפר זה היו צ׳כים. בעלת הבית פתחה את הדלת והרשתה לנו להיכנס ולהתחמם. קשה לתאר עד כמה נהנינו מן החום ששרר בבית. האשה רחצה את ילדיה. קנאנו בה וחשבנו — האם נזכה פעם גם אנחנו לבית חם, בו אפשר להתרחץ במים חמים ובסבון? בעלת הבית הציגה עצמה, ששמה קונאשק וסיפרה, כי בעלה בשמירה בכפר. נתנה לנו אוכל חם וביקשה אותנו, שלאחר-מכן נסתתר בגורן, שכן אם יגלו אותנו בבית יהרגו הגרמנים גם את כל משפחתה; ואם יגלו אותנו בגורן, עלינו לטעון, כי נכנסנו לשם בלי ידיעתה ורשותה. בגלל הסופה נשארנו בגורן עד הבוקר. בבוקר אמרה לנו האשה, כי בכפר מדברים על כך, שעומדים לבוא גרמנים על-מנת להחרים חזירים לקראת החגים, ועל-כן עלינו לעזוב מיד. יצאנו איפוא לדרך, אם-כי לא נהגנו ללכת ביום.

וכדי להגיע לכפר פנסקה דולינה הצטרכנו לעבור את הכביש דובנה-רובנה, שבו, בדרך-כלל, היתה תמיד תנועה ערה של אנשי צבא גרמניים. כמובן, מראה פנינו ולבושנו היו מסגירים אותנו בקלות. התקרבנו לכביש בזחילה. הסתתרנו בתעלה במגמה לעבור את הכביש תוך ניצול הפסקה בין רכב אחד למשנהו. אחד-אחד עברנו כך לצדו השני של הכביש ובסופו של דבר הצלחנו להגיע לפנסקה דולינה. בגלל הקור הרב קיבלנו רובנו דלקת שלפוחית השתן, הכרוכה ביסורים וכאבים, בנוסף על ההטרדה ואי-הנוחות.

בכניסתנו לכפר עברה עגלה ובה ישב בחור פולני, שפניה הכירה בו חבר לכיתה מבית-הספר היסודי. גם הוא הכיר מיד, כי אנו יהודים, והפנה אותנו לעבר בית, בו הסתתרה בת עירנו לאה ברגר (כעת באורוגוואי). נכנסנו לבית זה ובו מצאנו את לאה. היא סיפרה לנו, כי איכרי המקום נמצאים בלוצק והם חוזרים מדי פעם, כדי לקחת תבואה ומיצרכים אחרים למחייתם. לדעתה היה סיכוי, שאחת המשפחות האלה תמסור לנו את ביתה על-מנת שנשמור על רכושה, כי בדרך כלל עשו זאת הפולנים ברצון, שכן בדרך זו היו יותר סיכויים, שרכושם לא יישדד על-ידי האוקראינים.

והתכנית, אמנם, יצאה לפועל. קיבלנו בית כזה והיה לנו גם אוכל לשובע ממלאי המיצרכים ומן המשק. בנוסף לנו הסתתרו באותו כפר בני עירנו: רחל קווסגלטר, רחל פישר, פרידה וליאון קופרברג, משפחת מלר (הורים ובת) מדובנה ואחרים. ביחד היו שם למעלה מ-50 יהודים מעיירות שונות בסביבה.

באותו זמן היו בסביבה זאת מתארגנים ומתאמנים פרטיזנים פולנים, שהיו לאחר-מכן חוצים את הבוג, כדי להצטרף לארגוני פרטיזנים פולניים על אדמת פולין. כאמור, הפולנים המקומיים היו חמושים ושומרים על הכפר מפני כנופיות בנדרה, ברשותם של השלטונות הגרמניים. הגרמנים התייחסו, איפוא, באימון אל הפולנים האלה ולא היו עורכים ביקורות בכפר זה. הפולנים, מאידך, ניצלו סיטואציה זאת להתארגנות מחתרתית נגד הגרמנים. דבר זה מסתבר על רקע המצב בחזית, שכן ברור היה לפולנים, כי הגרמנים עומדים להפסיד במלחמה, וכי מוטב להם להכשיר את עצמם בעיני הסובייטים, העתידים להגיע, כאנשי מחתרת אנטי-גרמנית. קבוצות הפולנים היו, איפוא, מתחלפות. עם זאת — ושוב על רקע האווירה הכללית — כולם התייחסו בסובלנות אל היהודים, המסתתרים אצלם, ונעזרו בהם לעבודות שונות. פעם הגיע כוח פולני חדש לכפר שמנה 120 איש. קבוצות הפולנים היו גם יוצאות לפעולות עונשין נגד כפרים אוקראי-ניים, שפעלו קודם לכן נגד הפולנים. עם הפולנים היה אופה יהודי בשם מיכאל מלוצק, הנמצא כיום בארץ. הפולנים חיפשו רופא ונשק. היו שמועות, כי בכפר נוביני צ׳סקיה מסתתר רופא יהודי בשם גרינצווייג מדובנה. הם ביקשו שמישהו מאתנו יתנדב לצאת אתם, כדי לרכוש את אימונו של הרופא היהודי, למצוא אותו ולצרפו ליחידתם. התנדבתי לצאת אתם. הם נתנו לי בגדים חמים ונשק ויצאנו בלילה לפעולה. היתה זו קבוצה של כ-60 איש. מטרת הפעולה העיקרית היתה תפיסת נשק מידי התושבים בכפרי הסביבה, ובאותה הזדמנות גם לאתר את הרופא היהודי. הצלחנו לתפוס כ-15 רובים, בעיקר בבתי צ׳כים, אבל את הרופא לא מצאנו. לאחר מכן התברר, כי הוא הסתתר בכפר אחר. הפולנים היו מופיעים בהסוואה, על כובעיהם היו שמים סרטים אדומים ודיברו אוקראינית ורוסית, כדי שתושבי המקום יחשבו אותם לפרטיזנים סובייטים. הסוואה זו נחוצה היתה לא רק כלפי האוקראינים, כי אם גם כלפי הגרמנים, כדי שלא ייוודע להם, כי הפולנים — במיוחד אלה הנמצאים בפנסקה דולינה — עוסקים בפעולות בלתי חוקיות, שעה שפעילותם של פרטיזנים סובייטים היתה ממילא ידועה.

בפעולה היו הפולנים מציבים אנשים לתצפית ולחיפוי בנקודות שונות בדרכים. לפנות בוקר התקרבה לאחד השומרים בתצפית מזחלת עם שני אוקראינים חמושים, שכפי שהתברר היה אחד מהם קצין מכנופיית בנדרה, שחזר מהתייעצות של קצינים בכפר דוברטין. השומר הפולני דרש מהם להרים ידים. הקצין האוקראיני חשב, כנראה, כי חלה פה אי-הבנה, התקרב והוציא את אקדחו. הפולני ירה באוויר. לשמע היריה התאספו פולנים נוספים ותפסו את הקצין האוקראיני בשבי. ההוא חשב עדיין, כי אלה פרטיזנים סובייטים וטען

לפניהם, כי בכנופייתו נמצאים גם פרטיזנים סובייטים. אני התיישבתי על העגלה ליד הקצין. נסענו כולנו בכיוון לפנסקה דולינה. כל הדרך דיברנו אוקר-אינית ורוסית. בדרך המשכנו לחקור אותו. הוא גילה, כי שמו סטרודוב, וכי הוא וכנופייתו נלחמים רק בפולנים וביהודים; כן סיפר איפה שוכנת כנופייתו והמטה שלה. כשהתקרבנו לכפר פנסקה דולינה, ישב לידי פולני ואמר לי: "עכשיו מותר לגלות" ואמר לאוקראיני — אנחנו ה"ליחים" מן הדולינה (ליחים — שם הגנאי לפולנים בפי האוקראינים הלאומנים). אני הוספתי לו: "הם הליחים ואני הז"יד, וכעת תהיה לך ההזדמנות להיות בעורם של היהודים, שהוצאו להורג". הפולנים הרביצו לו מכות חזקות תוך כדי שירה בלעג של המנון האוקראינים.

בפנסקה דולינה נזדמנה באותו יום קבוצה של אנשים, כנראה קצינים גבוהים ממטה תנועת הפרטיזנים הפולניים בלוצק. אלה ערכו לסטרודוב משפט-שדה קצר והוציאוהו להורג יחד עם העגלון. כפי שנודע אחר-כך, סטרודוב זה היה קודם לכן במשטרה הגרמנית במלינוב וסביבתה והיה בין ראשי המרצחים, שעסקו בחיסול גיטאות היהודים בסביבה. כעבור כמה ימים יצאה פלוגת-עונשין לכפר שבו שכנה מפקדת הכנופיה, שאת מקומה גילה סטרודוב. באותה פעולה הצליחו הפולנים לתפוס ולחסל 6 מפקדים אוקראינים נוספים.

כעבור שבועיים בערך, תוך שהותו של הכוח הפולני במקום, עברה קבוצת גרמנים בכביש קרוב — בזמן שהפולנים התאמנו בשדה. הגרמנים הבחינו, כי אלה אנשים חמושים, וחשבו, כנראה, שאלה אנשי בנדרה המתכוננים לתקוף את הפולנים בפנסקה דולינה ופתחו עליהם באש; הפולנים השיבו אש, אבל הצליחו לברוח תוך 10 דקות. האש היתה רק לצורך חיפוי על הבריחה. בחילופי האש נפצע פולני אחד פצעי-מוות. הגרמנים תפסו אותו, אבל הוא העמיד פני אוקראיני, והוציא את נשמתו מבלי לגלות דבר על הפולנים. הוא הובא למלינוב ועל עמידתו ההירואית שמענו אחר-כך מפי אנשי מלינוב. לאחר תקרית זו עזבו הפולנים את פנסקה דולינה, אבל כעבור מספר ימים הגיעו פולנים אחרים במקומם.

בינתיים התקרבה החזית. באחד הימים הופיע קצין הונגרי וביקש מן הפולנים רשות מעבר ליחידתו הנסוגה. היו אלה הונגרים, שלחמו לצד הגרמנים, אלא שבאותה עת כבר ניסו להשתמט ולערוק מן החזית. קבוצה זו ניסתה להתקרב לגבול ההונגרי. ליד יחידתו היתה גם יחידה מגויסת של יהודים הונגרים במסגרת "צבא העבודה" ההונגרי. הפולנים הרשו להם לעבור. היהודים ההונגרים, שהגיעו לכפר, היו תשושים מרעב ומעייפות. נתנו להם לחם והשתדלנו לשכנע את היהודים, שיישארו אתנו, כי פה אצלנו מקום בטוח יותר; שכן אם ימשיכו

עם ההונגרים הם עלולים ליפול יחד אתם בשבי הרוסים. יש לציין, כי רק שני יהודים הונגרים נשארו אתנו, ואמנם ניצלו. האחרים שמרו אמונים לאדוניהם ההונגרים והמשיכו אתם. לא ידוע לנו מה עלה בגורלם.

תלאות שלאחר השחרור

הרוסים!

ב-5 בפברואר 1944 בערב הקישו בחלונותינו. קמנו ופתחנו את הדלת. האנשים זיהו את עצמם כסיירים רוסיים. הם היו 15 פרשים רכובים על סוסים, ביניהם היה רב-סמל יהודי ושמו היה פאלקי. כשנכנס שאל: "מי אתם?" אמרנו, כי אנו יהודים. הוא התרגש; פנה אלינו ביידיש ואמר, כי עבר מעל לאלף קילומטרים וטרם פגש ביהודים ניצולים. שאל למה אנו זקוקים. למחרת בבוקר נכנסה יחידה רוסית. פאלקי בא אתם ואיתו קפיטן יהודי, שמו היה בורים שלאכובר וכן קפיטן רוסי בשם וולקוב, והביאו אתם מכל טוב בשבילנו. וולקוב לקח אתו את הילד היהודי שרמן, דאג לכל צרכיו וטיפל בו כאב. שרמן ליווה את וולקוב עד לגרמניה; שם בחזית נהרג וולקוב באחת ההפגזות, ושרמן חזר לאחיו יחיאל, אשר יחד עם עוד מספר יהודים עוד שהו במלינוב אותה שעה (שניהם גרים כיום בחיפה).

כשהחזית הגיעה לסביבתנו והשתוללו קרבות, מצאנו לנחוץ להתקדם לעבר העורף הרוסי, מתוך חשש של נסיגות זמניות, העלולות להיות במלחמה — והגרמנים עשויים להופיע שוב, ולו לימים ספורים. עברנו איפוא לעיר לוצק, שם התאספו יהודים ניצולים מכל-מיני מקומות — מבונקרים ביערות ובכפרים וכן יהודים בעלי תעודות אריות. הגענו ללוצק ביום חג הצבא האדום. הגרמנים פתחו באותו יום בהתקפה חזקה מעבר לנהר סטיר. הבחננו בתנועה חזקה. התברר, כי הסובייטים עוזבים את העיר, כלומר נסוגים זמנית. ביקשנו מקצינים ומחיילים סובייטים, שירשו לנו להצטרף אליהם, שכן אנו יהודים ואסור לנו ליפול שנית בידי הגרמנים. הם סירבו בתוקף ולא הורשינו לבוא אתם.

על-כן החלטנו ללכת לבדנו — קבוצה של 15 יהודים — בכיוון העיר רובנה. הלכנו ברגל. הדרך היתה מסוכנת, שכן היתה תנועת צבא לוחם בתנאי חזית. הלכנו בלילה. היה לילה חורפי קשה. בכפר אחד רצינו לנוח קצת. נכנסנו לחצר, שבה ראינו חיילים רוסיים. לקראתנו יצא קצין רוסי עם אקדח בידו. סיפרנו לו, כי אנו יהודים, הולכים בכיוון לרובנה; קר לנו, רוצים לנוח ופוחדים ללכת בלילה בשל הכנופיות האוקראיניות. הקצין אמר לנו: "לא איכפת לי מי אתם; אם אתן לכם להיכנס אצטרך לשמור עליכם, ולא אוכל לנוח; הסתלקו,

אם-כן, ואם לא — אירה בכם". המשכנו ללכת וניסינו את מזלנו ליד בית אחר. בכנסנו גם שם לחצר. עמד בה חייל על משמרתו. חזרנו על הסיפור. הוא אמר לנו להמתין עד שישאל את מפקדו מה לעשות בנו. החייל חזר וקרא לנו פנימה. התברר, שהפעם נקלענו לידיו של קצין יהודי. הוא אמנם לא הזדהה, אבל עיניו בגדו בו. הוא ציווה על בעלת הבית לפרוש לנו קש למנוחת-לילה. לפנות-בוקר נכנס אלינו הקצין ואמר לנו, כי רצוי לטובתנו שנצא מהר ונתקדם לעבר רובנה. יצאנו לכביש. ניסינו לעצור רכב צבאי, אבל אף אחד לא עצר. הנשים בינינו החליטו לשכב על הכביש וכך להכריח אותם לעצור. רצינו לנסוע לא מפני שעייפנו ללכת, כי אם מפני שחששנו, שבאם נלך ברגל ישיגו אותנו הגרמנים. אבל גם תכסיס זה לא עזר; אנשי הצבא אמנם עצרו, אבל גערו בנשים וציוו עליהן להסתלק.

הגענו למקום בו מצטלב הכביש עם מסילת הרכבת; היתה שם גם תחנה. עברה שם רכבת וניסינו לעלות לרכבת, שנסעה לאיטה. אני הצלחתי להיכנס וגררתי אחרי גם את יהודית. ברכבת זו הצלחנו להגיע לרובנה. היתה זו רכבת משא, ואיש בכלל לא התעניין בנו לדעת מי אנו.

ברובנה

משהגענו לרובנה התחלנו להסתובב ברחובות עד שפגשנו ביהודים. התברר, כי היהודים הניצולים מתרכזים בשני בתים ברחוב על-שם השלישי במאי (הרחוב הראשי ברובנה, שנקרא בזמן שלטון הסובייטים ב-1940 על-שם סטאלין), במספרים 121 ו-123. היינו רעבים. באחד הבתים השגתי פרוסת לחם, שהבאתיה ליהודית.

וברובנה התכונן שלטון צבאי סובייטי. השלטונות יצאו, כנראה, מתוך הנחה, כי האוכלוסייה המקומית מורכבת כולה ממשתפי פעולה עם הגרמנים, וכרגיל לא הפלו לטובה יהודים. כל הגברים מגיל 16 עד 60 נעצרו וגורשו מזרחה לעורף. לאחר מכן התברר, כי חלק מן המגורשים (בתוכם גם יהודים ניצולים, שטענותיהם, כי הם יהודים, שהסתתרו בזמן הגרמנים, וכי הם מוכנים כעת להילחם נגד הגרמנים — לא הועילו) הובאו לחזית ושימשו מסך חי לפני הצבא הסובייטי הלוחם. כלומר, אנשים אלה, שהיו בלתי מזויינים, נשלחו לקו החזית; משנתגלו לגרמנים, פתחו הללו באש, בחשבם אותם לחיילים סובייטים. כך נתגלו לצבא הסובייטי המוצבים הגרמניים, ורק אז פתחו הסובייטים באש לעברם של הגרמנים מבלי להתחשב כלל במגורשים הניצבים בשדה הפתוח — שעליו ניתכה האש משני הצדדים... ביניהם היו, כמובן, ניצולים יהודים, שנהרגו בדרך זו — לאחר שניצלו מידי הגרמנים בשואה. בין ההרוגים מסוג זה זכורים לי יעקב

בובר מדובנה וליאון קופרברג, שנזכרו קודם לכן, ועוד רבים ששמותיהם אינם זכורים לי.

אני בעצמי הלכתי ל"ווינקומט" (לשכת הגיוס) וחשבתי, כי אם אתנדב בעצמי לצבא אזכה ליחס מיוחד ולא ישלחו אותי יחד עם אנשי כנופיות בנדרה לתפקיד שאותו תיארתי קודם לכן. חיכיתי בתור. כשנכנסתי סיפרתי את סיפורי כיצד ניצלתי; איך ואיפה הסתתרתי וכי כעת ברצוני לנקום את נקמת דמם של בני משפחתי, שנרצחו על-ידי הגרמנים. תעודות לא היו לי, כמובן. הקצין הרוסי שאל אותי כיצד נשארתי בחיים. תגובתו על סיפורי היתה, כי אם אין לי תעודות ונשארתי בחיים — סימן, כי הנני גם-כן מאנשי בנדרה וכי הייתי משתף פעולה עם הגרמנים, ומשום-כך עלי ללכת עם אנשי בנדרה לתפקידים המוטלים עליהם.

פניה הצליחה בינתיים להסתדר בעבודה במסעדה. הודות לכך ניצלנו מרעב. אני חליתי מחוסר תזונה וכוסיתי פצעים. את התרופה בבית המרקחת יכולתי לקבל רק אם אביא קצת שומן וכסף. פניה עבדה רק תמורת אוכל והיתה מגניבה גם בשבילי שיירי מרק. כסף לא קיבלה ולא היה לנו מקור להשיגו. כשהלכה פניה להביא את התרופה מבית המרקחת לא היה לה במה לשלם. בלית-ברירה החליטה לבקש מאחד הקצינים את מספר הפרוטות. משאזרה לבסוף כוח נפשי לבקש זאת מאחד הקצינים, גירש אותה הלה בבוז. היא חזרה אלי בלי התרופה. בינתיים התקדמה החזית עד לבוג וסכנת הגרמנים חלפה לגמרי. ומכיוון שברובנה לא הצלחנו להשיג את מחייתנו, החלטנו לחזור למלינוב, בה היה לפניה לפחות בית משלה.

במלינוב

הגויים, שגרו בביתה של פניה, פינו בשבילנו שני חדרים, באחד השתכננו אני ופניה, ואת השני מסרנו לבחורות יהודיות אחדות, ניצולות גם הן. ביחד התרכזו במלינוב באותה שעה כ-25 ניצולים. ברובנה היינו כשלושה חודשים ולמלינוב חזרנו במאי 1944. בהדרגה חזרו החיים האזרחיים למסלולם. לגברים היהודים היה מזל מיוחד, שכן בווינקומט במלינוב עבד כסגן המפקד קצין יהודי-סובייטי, והוא שמנע מאתנו את הגזירה להישלח כבשר תותחים לחזית. שמו היה פילקו. באותה תקופה גם הקמנו מצבת-זכרון על קבר האחים של קדושי קהילות מלינוב ומרביץ. היוזם והפעיל להקמת המצבה היה ברל רבינוביץ (כיום בחיפה). לאחר מכן, לקראת הכנת משפט נירנברג, השתתף רבינוביץ בוועדה המקומית לתיעוד פשעי הנאצים.

במלינוב כבר הכירו אותנו אנשי המקום ולא יכלו להאשים אותנו בשיתוף פעולה עם אנשי בנדרה, או עם הגרמנים. השגנו תעודות זהות וכמו-כן נרשמנו

בווינקומט. ראיתי חובה לעצמי לנקום את דמם של בני משפחתי ועיירתי בורמל. בעיירה זו לא חזר לגור אף יהודי מבין שמונת הניצולים בסך-הכל! פחדתי איפוא לחזור לשם. בעיירה הסמוכה דמידובקה הוקם משרד אזורי של הנ.ק.ב.ד. פניתי לשם והצעתי את עצמי לתפקיד בגילוי משתפי פעולה עם הנאצים. נתקבלתי כפקיד המחלקה להוצאת תעודות-זהות.

הנ.ק.ב.ד. היתה מגיעה לכפר, מכריזה עוצר ומצווה על התושבים להתייצב לשם קבלת תעודות-זהות. מי שלא הופיע לא יכול היה אחר-כך לקבל תעודה. בזמן ההתייצבות השתדלתי לזהות את הפורעים, אותם הכרתי מתקופת השלטון הגרמני. החשודים נעצרו. אלא שכדי להעמידם לדין צריך הייתי למצוא עדים, שיוכלו להעיד על מעשיהם. אותם רוצחים שלא ברחו עם הגרמנים סמכו על כך, שלא נשארו יהודים בחיים, ואילו שכניהם ובני עמם לא יסגירו אותם. השגת עדים לא היתה קלה. המשפטים התקיימו ברובנה לפני בית-דין צבאי. את העדים אפשר היה לגייס רק מבין האוקראינים המעטים שהיו אוהדי הסובייטים ואשר סבלו בעצמם מידי הגרמנים וגרוריהם.

פניה (מנדלקרן) ברנשטיין

מלינוב אחרי שחרורה על־ידי הצבא הסובייטי

מלינוב שוחררה ביום 6.2.1944. כמסופר לעיל לא פנינו למלינוב מיד עם שחרורה. ניסינו קודם לכן להסתדר ברובנה, ורק לאחר שלא הצלחנו בכך, ולאחר שסברנו, כי תנאי הבטחון גם במקומות הקטנים יותר השתפרו במקצת, חזרנו למלינוב. סיבה נוספת היתה בכך, שהשלטונות סירבו להרשות לנו לגור ברובנה בנימוק, שזהי עיר מחוז, ואילו אנחנו איננו תושביה הקבועים, ומשום-כך עלינו לחזור למקום מושבנו שמלפני המלחמה. כמובן, היינו גם מעוניינים לראות מה נשאר מהבית ומהרכוש שלנו.

החוזרים למלינוב היו: — אני, יהודית אחותי, דוד בעלי, בערל רבינוביץ', שלמה שכמן, משפחת נחום טייטלמן (5 נפשות), מנדל טייטלמן ממרביץ ואשתו סוניה ואחותו מאמציה, אהרון נדולר ובתו לנה, געצל (שם משפחתו לא זכור לי) ממרביץ, אחיו מנדל ואחותו בוניה, חנוך הולצהקר (נפל אחר-כך בקיבוץ נגבה במלחמת השחרור), קופל מסינגר, יצחק מנדלקרן ובנו גרשון, בתיה גרינברג ממרביץ, חנה וייגר, טובה גרדין (בת הרב), ליזה זבורוביץ מלוצק, וכן פרידה קופרברג, משפחת גולדרייך (4 נפשות) — מבין העקורים שיושבו במלינוב על-ידי הסובייטים. ועוד מספר אנשים, שקשה לי להיזכר כרגע מיהם.

בבית הורי היו 10 חדרים בשני אגפים. בזמן הגרמנים גרו בו מספר משפחות. חלק מהן היו, כנראה, משתפי פעולה עם הגרמנים וברחו יחד אתם. 2 משפחות נשארו לגור בביתנו גם אחרי השחרור ותפסו 6 חדרים. 4 חדרים נשארו פנויים ובהם התיישבנו — אני ואחותי יהודית בחדר אחד; בחדר שני 5 בחורות רווקות מבין הנמנות לעיל; בחדר השלישי משפחה יהודית מן העיירה שצ׳ורביץ בשם גרינשפון, שעליה נמנו: אלמנה, אחותה, שתי בנותיה של האלמנה ובן שגוייס על-ידי הסובייטים. נתגלה כחולה שחפת, הוחזר ל״ביתו״ ומת כעבור חודש לאחר שובו מן החזית. החדר הרביעי שימש כמחסן, מטבח וכו׳ לכל דיירי הבית היהודיים.

איכר אחד הביא לי 100 ק״ג חיטה באמרו, כי הוא מחזיר בזה חוב לאחי משה ז״ל. לאט-לאט הסתדרנו במקומות עבודה שונים. מהעבודה עצמה אי-אפשר היה להתקיים. בנוסף לה עסקנו איפוא מעט במסחר ״שחור״, במצרכים שונים. בית-הכנסת, שעמד ריק בימי הגרמנים, נהפך על-ידי הסובייטים למחסן תבואות, וזאת למרות העובדה שהיו הרבה בתים ריקים, שיכלו לשמש למטרה זו.

תנאי החיים היו קשים מאוד. אחותי יהודית חלתה בטיפוס, כשאני נעדרתי מספר ימים לרגל שהותי בעיירה דמידובקה. היא נלקחה לחדר-חולים. הטיפול שם היה רע מאוד. תרופות לא היו. יהודית אף לא האמינה, שתצא בחיים. וכדי שאני אדע מה היה בסופה — ציירה את כף ידה ליד מטתה על הקיר וחתמה את שמה בתוך כף היד. מצאתיה בכל רע. השגתי בשבילה אוכל טוב יותר וטיפלתי בה אישית. שיחדתי גם את הרופאה, כדי שתרשה לי לטפל באחותי. בכפר השכן מסלנקה שכנה יחידה צבאית פולנית. הלכתי לשם לבקש תרופות. למזלי היו ביחידה שני רופאים יהודים, שריחמו עלי. הם באו אתי לחדר החולים והביאו אתם סולפה ותרופות אחרות. הודות לטיפולם ניצלה יהודית וחזרה לאט-לאט לאיתנה.

בחודשים הראשונים הצליחו השרידים, שחזרו למלינוב, לשחרר מספר ילדים יהודים, שנשארו בידי משפחות נוצריות. מקרה אחד ראוי במיוחד לציון, באשר עורר מתיחות רבה בין היהודים לבין האוכלוסייה הלא-יהודית. אישה יהודייה אחת מבין העקורים, שהיתה אם לתינוקת בת שנה בערך, בזמן חיסול הגיטו, שמה אז את בתה ליד בית של משפחת איכרים פולנים חשוכי ילדים. לגופה של התינוקת הדביקה פתק עם שם הילדה וכתבה בו, כי הילדה הוטבלה לנצרות. זוג האיכרים הכניסו את התינוקת לביתם ואימצוה להם לבת. האם הסתתרה ביערות ואחרי השחרור, משהצליחה להשיג עבודה ולהסתדר בדירה, פנתה

בדרישה למשפחת האיכרים שיחזירו לה את בתה. אלה סירבו, והאישה הגישה תביעה משפטית. שופט השלום שפט לטובת הזוג הפולני בטענה, שהאם היהודייה לא התנהגה כאם טבעית ב"השליכה" את בתה, ועל-כן אינה ראויה לכך, שהילדה תוחזר לה. האישה היהודיה ערערה על פסק-הדין. בית המשפט המחוזי, לעומת זאת, פסק להחזיר את הילדה לאמה היהודיה בציינו, כי האם "זרקה" את בתה בלית-ברירה ובמגמה להציל אותה בדרך זו. כן פסק, כי האישה היהודית חייבת לשלם לזוג הפולני בעד הוצאות הטיפול בילדה. המשפט עורר, כאמור, מתיחות רבה. אלפים צבאו על בית המשפט, אבל להתפרצות לא הגיע הדבר.

אחת הניצולות, בוניה ממרביץ, ידעה על ילדה יהודיה, ששם משפחתה פלדמן. הוריה שניספו, מסרו אותה לפני מותם למשפחת פולנים. לאחר השחרור עקבה בוניה במשך שבועות רבים אחרי הילדה והצליחה פעם לחטוף אותה ולהביאה אתה לעיירה. תחילה רצתה הילדה לחזור לבית הוריה המאמצים, אבל לבסוף נתרצתה והסכימה להישאר עם היהודים. היא נמצאת כיום באחד הקיבוצים בארץ, או בארה"ב.

נערה אחרת, פישר, שהוריה התגוררו לפני המלחמה בכפר מנטין, הסתתרה גם היא אצל משפחת איכרים. הניצולים נתקלו בה במקרה, כשבאה לקניות לעיירה עם "הוריה המאמצים". היא נדהמה כשפגשה יהודים. היא היתה בטוחה, כי אין כל ניצולים יהודים והיא היחידה בעולם. ברם, היא היססה בתחילה לעזוב את מאמציה, ושוכנעה רק לאחר מאמצים רבים. כיום היא נמצאת בקבוצת כנרת, נשואה, אם לילדים.

הצעירה ליובה בת יעקב טסלר הסתתרה אצל משפחת איכרים פולנית והתחזתה כפולניה. הגרמנים שלחוה יחד עם רבים מבני האיכרים ובנותיהם לעבודה בגרמניה אצל איכרים גרמנים. לאחר מכן נפלה בשבי הסובייטים כגרמניה. בקושי רב הצליחה — בעזרת יהודים סובייטים — להוכיח, כי היא יהודיה ושוחררה. היא נמצאת כיום בארצות-הברית.

חייבי גיוס מבין הניצולים היהודים גויסו כולם ונשלחו לחזית. לעומת זאת נתקלו הניצולים ביחס אוהד מצד השלטונות בהשגת מקומות עבודה (אשר אמנם לא פירנסה את בעליה, אבל היתה חיונית כדי "להצדיק" את הקיום) וכן בהחזרת דירות ורכוש. הדרישות להחזרת דירות היו מעטות, שכן הניצולים המעטים העדיפו להתרכז ביחד ולא להתפזר בין הגויים. מצב הבטחון בעיירה עצמה היה מניח את הדעת, אבל בכפרים ובדרכים שמחוץ לעיירה רב היה הפחד מפני אנשי בנדרה.

הניצולים הקימו בכספם מצבה על קבר האחים של קדושי קהילת מלינוב.

השלטונות המקומיים נתנו את הרשיון לכך, ונציגיהם — כולל כיתת חיילים — אף השתתפו בטקס גילוי הלוט. הטקס גם הונצח על-ידי צלם (התצלום הופץ בין כל יוצאי העיירה בארץ).

משנסתיימה המלחמה והחיים חדלו לשאת אופי של שעת חירום, הרגישו הניצולים המעטים, כי אין להם מקום עוד בעיירה, וכי שוב לא יוכלו להמשיך בחיים תקינים בין חורבות הקהילה. משהוסרו ההגבלות של המלחמה, התאוששה גם האוכלוסייה האוקראינית המקומית, אשר קודם לכן חששה מנקמת השלטונות הסובייטיים בשל בגידתה ושיתוף הפעולה עם הגרמנים. התברר, כי השלטון עובר על העבר לסדר היום ואינו מעוניין להזכיר נשכחות... הניצולים היו כמהים לחיים יהודיים ושאפו להגיע לקיבוץ יהודי גדול יותר.

בדצמבר 1945 עזבו את מלינוב ועברו לעיר רובנה, בה התרכזו כבר כמה אלפי יהודים. לאחר מכן, כשהוכרז בקיץ 1946 על אפשרות הרפטריאציה לפולין, עברו כמעט כולם לארץ זו, כשפניהם מועדות בחלקם לארץ-ישראל ובחלקם לקרוביהם בארצות שמעבר לים.

אזכרה לקדושי מלינוב-מרוויץ ליד קבר האחים במלינוב בנוכחות ניצולי השואה.
די אזכרה אין מלינאָוו נעבן דעם ברידער־קבר נאָך דער באפרייאונג.

נחום טייטלמאן
חיפה

אין גרויסן גיהינום

איכה ישבה בדד העיר מלינאוו באב נדחה ליום א ואתחנן —

אין א שיינעם פרימארגן, כ״ז לחודש סיוון תש״א, האב איך זיך אויפ־געטרייסלט פון בעט, ארויס אויפן גאס. א געשריי, א געפילדער, מען ווייסט ניט וואס — מען האט באמבארדירט דעם רוסישן פלי־פלאץ און מען ווייסט ניט ווער. און די רוסן כאפן שוין מענטשן ארויס פון די בעטן, כדי צו פאריכטן, און צווישן אלע אויך מיינע קינדער. מען רעדט און מען שושקעט זיך, וואס קען דאס זיין; און מען איז אביסל צומישט, און מען ציטערט. און אזוי גייט אוועק ביז 4 א זייגער נאכמיטאג, און פלוצים לויפן אריין אין אונזער שטעטל מלינאוו 18 עראפלאנען, דייטשישע, און מען באמבארדירט מלינאוו. אין אלע 4 זייטן ברענט, און עס איז שוין פינסטער געווארן, מען וויל לויפן, און מען ווייסט ביז וווהין, און דערצו זענען די קינדער נאך ניטא פון דער ארבעט, און גאט ווייסט וואס מיט זיי האט פאסירט. מענטשן לויפן, און מירווארטן, אפשר וועלן באלד אנקומען די קינדער. וכך הוה, די קינדער זענען געקומען צו לויפן קוים מיטן לעבן און מיין אשר איז געווען שווארץ, פארשיט דאס פנים מיט ערד, ווייל אויף דעם ארט ווו ער האט געארבעט, איז געפאלן א באמבע. מיט אים, אויף דעם ארט, האט געארבעט שייע תהילים־זאגערס איידים, און א סקאלקע האט אים אפגעריסן א האנט, און ער איז על פי נס ניצול געווארן.

מען פארשליסט די שטוב מיט אלע זאכן, און מען לויפט אויף מערוויצער וועג, ביז מען איז צוגעקומען צו מיין שוואגער מענדל, און די עראפלאנען האבן געטראפן אויך קיין מערוויץ... זיי זענען געפלויגן אויף די דעכער, און אזוי זענען מיר אוועק אין א דארף, נאהענט בערך 3 קילאמעטער, און דארטן איבערגעלעגן ביז דינסטיק, און מיר האבן זיך צוריקגעקערט קיין מלינאוו. מיר זענען אריינגעקומען אין שטוב, און מיר האבן פארראשטשינעט ברויט, און מיטוואך פרי זענען שוין אריין די דייטשן און האבן געשאסן אויף די רוסן. זענען מיר ווידער אוועק אויף דעם זעלבן וועג, און געווען דארטן ביז פרייטיק פרי. איז שוין אנגעקומען א גרויסער דייטשער כח, און די רוסן זענען אנטלאפן. האבן מיר שוין גענומען פארן און גייען א היים. מיר זענען דארט געווען עטלעכע

משפחות, בס"ה 40 מאן. אייניקע האבן געהאט פערד-און-וועגעלעך מיט פעקלעך, וואס מען האט עפעס פארכאפט מיט זיך.

דורכפארענדיק דורך דער נאווינע-דאבראטינסקי האט מען אונז אפגעשטעלט און אנגענומען פאר שפיאנען — און מען האט אונז געהייסן זיך אויסצושטעלן גלייך צו שיסן, און ווען מיר זענען שוין געווען גרייט צו דעם, איז ארויסגעקומען אן אפיציר, און האט געפרעגט צו עמיצער פון אונז קען רעדן טשעכיש. האט זיך באלד ארויסגערופן מיין רחל, און אויך חייקע, רחלס שוועסטער, און מען איז געפאלן אים צו די פיס, און אלעס דערציילט, אז מיר זענען פון מלינאוו, און מיר גייען אהיים. האט ער אונז גלייך באפרייט, און געהייסן גייען. זענען מיר שוין גלייך געגאנגען קיין מערוויץ-מלינאוו. אויף דעם וועג האבן מיר שוין באגעגנט ווי גויים האבן שוין געטראגן דאס יידישע גוטס, און מיר האבן אפילו דערקענט אונזערע זאכן, נאר מען האט געשוויגן ביז מען איז צוגעקומען צו דער שטוב. אריינקומענדיק אין שטוב, איז נאך מער פינסטער געווארן אין די אויגן, אלעס צובראכן, צו ראבירט, די שטוב איז געווען פול מיט פעדערן — ווייל די ראבירער האבן אויסגעשאטן די פעדערן פון די ציכן, און איינגעפאקעוועט אלס וואס עס איז געווען אין שאפע. דעם מאגאזין, וואס איז געווען פול מיט תבואה און אויך גענוג מעל, האבן זיי אויסגערייניגט, און מיר זענען געבליבן ביי די 4 ווענט.

נאר דאס איז נאך ניט געווען גענוג. באלד זענען אריין עטלעכע דייטשן אין שטוב, און געפרעגט וואס מיר טוען דא, און ווער מיר זענען. דאס ערשטע זוכט מען געווער, און מיינען מיינט מען עפעס אנדערש. מען האט זיך גענומען צו טשעפען צו שפרהלע, כאטש זי איז נאך געווען א קינד, ביז מען האט זיך אויסגעקויפט ביי די רוצחים, און מען איז אוועק פון שטוב צו יוסף זעליגס, חיים בערגערס איידים, און דארטן האבן מיר אפגעפראוועט דעם שבת פ' חוקת, ג' תמוז.

זונטיק האבן מיר זיך צוריקגעקערט אין שטוב, ווייל דעם שבת זענען זיי שוין אריינגעגאנגען קיין ראוונע, און דער פראנט האט זיך שוין ארויפגעריקט העכער. האט מען שוין אנגעהויבן צו פאדערן, אז מען זאל גיין ארבעטן. איז מען זיך געגאנגען פארשרייבן דורך איינעם יאקובאווסקי, א מלינאוווער וואס מען האט ניט געוווסט ווער ער איז, און מען האט אויף אים געזאגט, אז ער איז געווען א דייטשער שפיאן, זיך פארשטעלט פאר א פאליאק. און מען האט אנגעהויבן ארבעטן ביי פארשידענע ארבעט, און אזוי האט זיך דאס געפירט, און מען האט זיך צוגעוווינט. מי שהיה רך-לבב האט אונז אריינגעבראכט אביסל מעל, פון דער, וואס מען האט ביי מיר צוגענומען. למשל, מיר האבן געהאט

אנטקעגן א שכן ראטיעווסקי, וואס זיי האבן צוגענומען ביי מיר עטלעכע מעטער מעל, האט ער מיר ארייגעטראגן, אויס רחמנות, אפאר קילא מעל. און אזוי אנדערע גויאישע שכנים, ביז דעם שווארצן שבת פ׳ בלק, וואס האט זיך שוין דאמאלסט אנגעהויבן מיט קרבנות.

מען האט געכאפט שלמה שיסטער, ער איז געווען א קרומער, און צוגעפירט צו יוסף געלבערגס מיל, און אים תיכף געשאסן אן א פארוואס.

השבת השחורה פ׳ בלק י״ז תמוז תש״א

קמתי בשבת בבוקר וראיתי, שהרב הגאון מר יהודה בר׳ מרדכי גורדון זצ״ל עבר דרך ביתי, והלך דרך מערוויץ, כדי לא לחלל את השבת. חשבתי, אולי גם אני אנסה לצאת מהעיר, והלכתי ישר לגיסי, יעקב שיכמאן ז״ל. הוא היה גר בקצה העיר ולפתע, כשכבר הייתי שם, שמעתי יריות, ויצאתי עם גיסי ונחבאנו בתבואה בשדה. התבואה כבר היתה גבוהה למדי, ובאותה שבת נכנסו הצוררים לבית-הכנסת של חסידי טריסק במערוויץ והרגו את מאטיל טסלר; הוא היה כבר קרוב למאה. אותו ועוד עני אחד. ולעת ערב חזרתי הביתה, ופגשתי בדרך אנשים זקנים, ובתוכם גם דוד שלי, ר׳ חיים-מאיר, שהצורר עשה אותם לצעירים בלי חתימת זקן... נכנסתי בשלום הביתה, בפחד גדול, וכבר סיפרו לי כל שעבר עליהם באותה שבת.

למחרת בבוקר קמתי ולקחתי את המספריים וגזזתי בעצמי את הזקן, והלכתי עם כל האנשים לעבודה שלהם. עד שחזרתי בערב מהעבודה, שמענו כבר משמונה-עשרה הרוגים, ובתוכם הרב הגאון והקדוש ר׳ יהודה גורדון, וקיים בנו התוכחה, ״ופחדת יומם ולילה, ולא תאמין בחייך״.

על אלה אני בוכיה — י״ח תמוז תשכ״ד

א׳ פנחס, י״ח תמוז תש״א, יום קדושי מלינאוו הראשונים, שנפלו ע״י הנאצים ימ״ש. ישנן דמויות, שמשום-מה נחרתו בזכרונך, ולמרות חליפות העיתים ותמורות הזמנים, עדיין הן ניצבות חיות וקיימות לפניך.

מלינוב שקעה בתהום הנשיה, היתה ואיננה. היו בה רבנים, היו חסידים, מגזע טריסק, קרלין, סטאלין, אליק; סוחרים, פועלים, ציונים, למדנים, חייטים סנדלרים. היו יהודים פשוטים, מלאים מצוות כרימונים, אך אינם. יחד עם כל בית יהדות פולין ואירופה, עלו השמימה, נהרגו ונחנקו ע״י הנאצים ימ״ש, וקדשו בדמם שם שמים ושם האומה.

מלינוב היתה עיר קטנה וצעירה. רובה יהודים מאוקראינה, קרובה לעיר דובנא. זכתה זכות גדולה, שבשנת תרל״ב בא לשם הצדיק הקדוש, מופת-הדור,

מוהר״ר אהרון קרלינר, המחבר בית-אהרן, נכד של הצדיק הקדוש מוהר״ר אהרן הגדול, ולאחר כמה ימים נפטר ביום ט״ו בסיוון, ועלה למרום. וחסידי דמתא בנו על קברו ציון, ומדי שנה בשנה באו ליום הזכרון אלפי אלפים איש, וכך היתה נמשכת השלשלת עד למלחמת העולם השניה, ואני, הכותב, זכיתי אחרי המלחמה, בשנת תש״ד, וגם בתש״ה להשתטח על קברו ולהדליק נרות במקום הארון; הבנין היה כבר רצוץ ונהרס.

אנשי עיר מלינוב היו יהודים יראי שמים, שמחים בחלקם, ומסתפקים במועט. היו אלה יהודים הנהגים מיגיע כפיהם, ולאחר יום עבודה מפרכת התכנסו לבית-הכנסת ללמוד תורה. אלה למדו גמרא, אלה למדו חומש ורש״י, ואלה אמרו תהילים. נטע דוב ברגר עמד על-יד העמוד ולמד הזוהר הקדוש, ור׳ משה אהרליס למד מדרש בשבת בצהרים, ולצדו היה יושב נטע מילר וחיים מילר ונטע סאסיש, ועם כל בעלי המלאכה והנפחים, ור׳ יהודה-לייב היה לומד עם אנשים, וגם אני ביניהם, אור החיים הקדוש. וזוכר אני, כשרב נחמן וואלאך היה עומד על יד העמוד עם התהילימל שלו, והקולות בוקעים החוצה, ור׳ אברהם משה-אהרן היה יושב במזרח עם הטלית-ותפילין שלו, ור׳ מרדכי מאיר שרנצל היה גבאי בבית-הכנסת הגדול, ואחרון אחרון חביב, ר׳ חנוך הניך שו״ב, כשהתחיל להתפלל תפילת מוסף, בימים הנוראים, והתחיל בתפילת הנני העני ממעש נרעש ונפחד — אז כותלי בית-המדרש רעדו עם כל המתפללים...

עשרות שנים עברו מאז, אך העיירה הזאת, על אנשיה הדגולים, עדיין ניצבת לפני עיני: כשר׳ העניך הלך בעש״ק לבית-המדרש עם לבוש ארוך וגרביים לבנים, ומצנפת גבוהה עשויה מסמוט נוטריקין ״סור מרע ועשה טוב״, ועבר על-יד החנויות ואמר: ״שבת, שבת!״ — אז כל הערלים שהיו בחנות, רעדו מפחד, ותכף ומיד סגרנו כולנו את החנויות. ועכשיו, רובם ככולם קיימו מצות-צדקה, וגמ״חס. כשהיו צריכים לגמ״ח, אז כבר ידעו את המקומות של שלמה זלטקיס והאשה רחל שבעס, ועוד ועוד. ובזמנים האחרונים היה צבי פאליק, וחיים-יצחק קיפרגלוז, ולא אמר אדם לחברו, צר לי המקום, מפני שהידיים היו פתוחות הן לצדקה, ור״ש לג״ח. ואיפה הנשים הצדקניות של עירנו מלינוב? שיינדיל, בלומה, דבורה שרנצל, מימע איטע, מירל די שוחט-קע, בתיה די שוחט-קע, רוניה-רבקה משה לייבס, איטה גרשינס, ובתוכם אמי, ועוד ועוד. פעם, אני זוכר, כשכולם הלכו בשבת פון דער שול, סיכמו, שצריך לנסוע לטריסק, אז כולם בפה אחד ״נעשה ונשמע״; וביום ראשון שכרו את יוסף גרשינס, ונסעו, ובתוכם אמי ע״ה.

תקצר היריעה מלכתוב על כל אישיה, אסתפק במלים קצרות, אין דבר בפי ובלשוני לתאר את חסידי סטולין, ר׳ יצחק-לייב המשגיח, אברהם חוליס, יעקב

שמעון רוזנפלד, ר' צדוק שולמן, ר' פסח-אריה חייט ובנו אהרן-אשר ביירי ל בארבן, ור' יצחק סטאראסטא ובנו אהרן, שמואל, אשר ואברמקי, ואידה, ועוד ועוד. כשהתחילו להתפלל, אז כל עצמותי תאמרנה.

אין גי־הינום

מען האט זיך שוין צוגעווינט, און מען איז געלאפן גאנץ פרי אויף דעם הויפט-פלאץ, און מען האט געווארט, אז מען זאל אונז נעמען צו פארשידענע ארבעטן. באלד זענען אנגעקומען דייטשן נאך ארבעטער, און מען האט פארטיילט, איינער האט געזאגט איך דארף 50 יידן און דער צווייטער — 100, און אזוי ווייטער, ביז מען האט באפרייט דעם פלאץ פון מענטשן, און די גויים זענען געשטאנען פון דערווייטן און געלאכט... און אייניקע האבן זיך גערייצט מיט די סוחרים. צו מיר איז צוגעקומען א גוי פרעגן "פאטשעמו פשעניצא" (ווי טייער איז ווייץ ?)... ביז עס האט זיך אנגעהויבן דער גרויסער שניט. און אזוי ווי ארום מלינאוו זענען געווען אסך פריצישע פעלדער, האט מען פארטיילט די יידן אויף פעלד-ארבעט. אייניקע קיין אשזיינץ-סמארדווא, בערעגא, באקימע, און אויך מלינאוו, און מיר זענען געווארן ערד-ארבעטער: שניידן, בינדן, פירן, דרעשן, רייניקן, אלע ל"ט מלאכות, און מען איז שוין געווען צופרידן, אבי מיטן לעבן.

מאכט זיך איינמאל, קומענדיק שוין פארנאכט פון דער ארבעט מיד, ביט געקענט זיך אויסגלייכן פון דעם בינדן די סנאפעס, עפנט אויף א דייטש די טיר, און מאכט צו מיר: "קום!" — עס העלפט ניט, מען מוז גיין. וווהין — ווייסט מען ניט. דאס ווייב מיט די קינדער באוויינען מיך שוין, געוויס צום שיסן, ווייל דאס איז ניט געווען קיין נייעס. פירנדיק מיך, כאפט ער נאך יוסף ווארצל, חיים בערגערס איידים, און אויך נאסי שיפער, הבן של יצחק אולייניק, און מיר גייען שוין אין דרייען. מען פירט אונז איבער דער שטאט, ביז מען האט אונז אריינגעפירט אינם הויז פון אדוואקאט רעווטשינסקי, און דארטן הויבט מען אן אויסצופרעגן מיט וואס מען האט זיך באשעפטיקט, און נאך אסך שאלות ביז שפעט אין אוונט. אין דער היים איז שוין קיין ספק ניט געווען, אז מען האט אונז געהרגט, ווייל כמעט יעדן טאג האט מען גענומען עטלעכע מענטשן, און זיי ארויסגעפירט אינם נאנטן וועלדל, און זיי אויסגעשאסן.

נאך עטלעכע שעה זיצן דארט האט מען מיך אריינגערופן דעם ערשטן. דער רעזולטאט: ביז מארגן 12 א זייגער ברענגען 120 שטיק טואלעט-זייף, גוטע; ווען ניט — בין איך געשאסן. נאכהער נאסי — 2 קילא טיי; יוסף ווארצל — 3000 ציגארעטן. און אפגעשיקט אהיים מיט א באגלייטער, ווייל מען האט ניט געטארט גיין אין גאס נאך 6 א זייגער. און איך האב אנגעקלאפט

אין שטוב, האט מען געמיינט, אז איך בין געקומען פון יענער וועלט. ביינאכט קען מען גאר ניט טון. אין דער פרי האבן זיך צוזאמענגענומען די 3 ווייבער אונזערע און מען איז געגאנגען איבער דער שטאט, כדי צוזאמענקלייבן די זייף, ציגארעטן און טיי. מיט גרויס מי האט מען צוזאמענגעשטעלט די פראדוקטן, ווייל מען האט אלעס צוראבירט פריער. און מען איז געגאנגען "לחיים או למות", וד' נתן את חן העם בעיני הנאצים ימ"ש, מען האט צוגענומען די מתנה, און געהייסן גייען אהיים. און באלד האט מען געבראכט אנדערע: אברהם געלמאן, יעקב גאלצעקער, און יוסף געלבערג, און עס איז מקוים געווארן די תוכחה — "ופחדת יומם ולילה ולא תאמין בחייך".

אזוי האט מען געארבעט ביז מען האט פארענדיקט דעם שניט. יום הקדוש תש"ב בין איך געווען ביי דער ארבעט, צוזאמען מיט נאך יידן, און לפנים האבן מיר מיטגענומען א פלאש וואסער מיט א שטיקל ברויט, נאר געגעסן האבן מיר דאס ניט; אלע מאל האט מען אפגעגאסן אביסל וואסער, מען זאל מיינען, אז מען טרינקט, און מען האט נאר געזארגט, וואס וועט מען טאן, אז עס וועט זיך אויסלאזן די ארבעט.

באלד נאך יום-טוב, בערך מר-חשוון, האב איך געזוכט ארבעט ביי גויים, ווייל אסך רייכע גויים האבן געמעגט נעמען יידישע ארבעטער, ווען זיי זענען געווען אלטע, ווייל די יונגע זענען געווען אין דער מלחמה. האט מען זיי דערלויבט צו נעמען אפאר יידן אויף צו ארבעטן ביי זיי עבודת-פרך, אבי מען זאל ניט זיין אין שטאט. און אויך צוליב דעם שטיקל ברויט, ווייל מען האט שוין געמוזט פארקויפן דאס לעצטע וואס "ברד וארבה" האבן איבערגעלאזט, פאר אפאר קילא מעל. געזוכט און געפינען: איך האב געהאט א זייער באקאנטן טשעך, וואס ער איז געווען שוין א זקן און איז געבליבן אליין; האט ער גענומען א צעטל פון דעם אמט, אז ער מעג נעמען א ייד צו דער ארבעט, און דאס איז טאקע געווען פאני נחום. איך האב ביי אים געארבעט, און ער איז געווען פון מיר זייער צופרידן, און איך אויך פון אים בשעת גזרה וצרה. עס איז ניט געווען אזוי שטארק וייט, 8 קילאמעטער פון מלינאוו. פרייטיק נאך מיטאג פלעג איך גיין אהיים, און זונטיק פרי צוריק צו אים. מען האט שוין געוווסט, אז איך ארבעט ביי גולאדקין. און אזוי האט זיך געפירט די צייט, ביז דעם 1.1.42 און מלינאוו האט זיך איינגעארדנט. יעדערער האט געארבעט ביי די דייטשן, און אייניקע האבן געארבעט ביי ציווילע גויים מיט זייער דערלויב-ניש.

אנהויב יאנואר 1942 האט מען גענומען זוכן מאגאזינען פאר תבואה, ווייל עס איז געווען א באפעל, אז פון יעדן העקטאר פעלד מוז מען געבן 4—5 מעטער תבואה פאר דער דייטשער מלוכה ימח שמם, און דערצו דארף מען האבן אויך ארבעטער, וועלכע זאלן זענען פעהיק. און אזוי ווי איך בין געווען א תבואה סוחר, און האב געהאט אויך אביסל פראטעקציע, ווייל מאטי ליבערמאן ז״ל איז געווען מיינער א שטיקל פעטער, האט ער מיך אויך אריינגענומען אינם צעטל פון די ארבעטער פון געטריידע פונקט, און איך האב אנגעהויבן צו ארבעטן צוריק אין שטאט ביי די מאגאזינען. מען האט מיר פשוט מקנא געווען. דער מנהל (זאביעדישצע) איז געווען אן אוקראינער, א גרויסער חוליגאן, א שונא ישראל; מען האט אים גערופן חלמיש, אבער צו מיר איז ער געווען איינער פון די בעסטע. ווען עס האט זיך אים פארגלוסט, האט ער געשיקט רופן די פאליציי גאנץ פרי, און ווער עס איז אריינגעקומען צו אים אין משרד זיך פארשרייבן, האט ער געהייסן שלאגן אן א פארוואס, אויסער מיך.

ער איז געווארן מיט מיר א גוטער ברודער. ער האט אויסגעפונען אין מיר, אז איך בין דער בעסטער ארבעטער און אויך א ספעציאליסט, און ער האט שוין דערנאך מיר איבערגעגעבן די שליסל פון די מאגאזינען, ווי אויך די קוויטארישן פון דער תבואה, אזוי אז איך בין געווארן ביי אים א געהילף; איך פלעג אליין שטיין בא דער וואג ביים צונעמען די תבואה, און אויך ביים ארויסגעבן די תבואה. דער טאג, וואס מען האט באדארפט ארויסגעבן די תבואה, איז געווען א יום-הדין. עס פלעגן צוקומען 10 מאשינען נאך דער תבואה, און אמאל מער אויך — האט מען געגעבן א באפעל, אז ביז 2—3 שעה זאלן זיין פארלאדן אלע מאשינען, ווען ניט, וועט מען געשאסן ווערן. קען מען זיך פארשטעלן וואס פאר א געיעג עס איז געווארן. עס איז ניט געווען מעגלעך אננעמען אין די זעק און פארבינדן אדער פארנייען, און וועגן און אנלייגן אויף די מאשינען, מען האט געארבעט מיט פארע און מיט שרעק, אז מען זאל ניט פארשפעטיקן.

און אזוי האט זיך דאס געפירט די גאנצע צייט, און פאר שבועות, ווען דער דייטשער קאמענדאנט שניידער איז אוועקגעפארן אויף א חודש אורלאפ קיין דייטשלאנד, האבן דער אוקראינער קאמענדאנט נאוואסאד און גמינע נאטשאלניק סאוויצקי, געשאפן דעם געטא. דעם צווייטן טאג שבועות האבן אלע יידן פון מלינאוו, מערוויץ און פון די ארומיקע דערפער געמוזט פארלאזן זייערע הייזער און זיך אריינציען אין דער אינטערשטער גאס, 5—6 משפחות — ניט קיין קליינע; קלענערע משפחות נאך מער — אין איין שטוב. און מען האט אונז פארצוימט מיט געדיכטע שטעכיקע דראטן, און ביי די טויערן אוועקגעשטעלט

אוקראינער מיליץ, און עס איז שוין געווארן א לאגע פון ״אין יוצא ואין בא״ חוץ צו דער ארבעט מיט שמירה, און אויך פון דער ארבעט.

10 טעג אין סיוון זענען געקומען פון דובנא מאשינען צו נעמען תבואה פון די מאגאזינען. האט זיך געפונען א דייטש, וואס האט מיר געזאגט, שטייענדיק ביי דער וואג, אז ער וואלט זיך ניט געווונשן מארגענדיקן טאג צו זיין אין דובנא; און טאקע די זעלבע נאכט איז געווען די ערשטע אקציע אין דובנא. צווישן אנדערע זענען אויך ארייגעפאלן עטלעכע מלינאווער, יצחק מאנדלקארנס פרוי, פרוי בערשטיווקע, און נאך עמיצער; זיי זענען אין דעם טאג געפארן קיין דובנא וועגן עפעס צו דערלעדיקן, געוויינלעך מיט אויסווייזן פון דעם מלינאווער קאמענדאנט, און זיי זענען שוין דארטן פארבליבן צווישן יענע קדושים.

די געשיכטע איז געשען אין מיטן אלול תש״ב. מען האט גענומען ארבעטער פון ארומיקע שטעטלעך קיין סטודענקע, און אויך מיין אשר, קומענדיק פון ראוונע קוים מיטן לעבן, איז אויף דעם צווייטן טאג געכאפט געווארן קיין סטודענקע. קומענדיק פון דער ארבעט פארנאכט, זע איך אויפן חצר פון הערש סלאבידער (איך האב געוווינט דארט אין געטא) שטייען 2 פירן, און עס דרייען זיך ארום עטלעכע מיידלאך. פרעג איך: ״ווער זענען זיי און וווהין פארן זיי?״ — האט מען מיר געענטפערט, אז זיי זענען פון אסטראזעץ, און זיי פארן קיין סטודענקא. און אזוי ווי עס איז שוין שפעט, וועלן זיי דא נעכטיקן און מארגן פרי פארן; די גויים ווילן ניט פארן ביינאכט. מיד איז מען געווען, און קיין ליכט טאר מען ניט נוצן, מיט פחד און מיט שרעק איז מען באלאדן, ווערט מען איינגעשלאפן. די מיידלעך זענען אויך געגאנגען שלאפן אינם הויף, ביי אייזשע גולצעקער אויפן בוידים.

12 ביינאכט כאפ איך מיך אויף פון שלאף, ווי איינער וואלט מיך געוועקט און געזאגט: ״וואס שלאפסטו?״ גיי ארויס אין דרויסן, פינסטער. איך כאפ מיך ארויס שטילערהייד, הער איך, ווי מען וויינט און מען בעט זיך ״ניע זאטשאפאיטע״ (טשעפע מיך ניט). איך הער מיך צו פון וואנען דאס קול גייט, ביז איך האב דערהערט אז דאס איז פונם בוידים, ווו די מיידלעך שלאפן. שטעל איך מיר פאר, אז די גויים ווילן פארגוואלטיקן אייניקע פון די מיידלעך. הויב איך אן צו שרייען צו די גויים, אז איך וועל גיין צו דער מיליץ מעלדן, ווערט שטילער, גיי איך אריין צוריק שטילינקערהייט און לייג מיך אנידער און קלער ביי זיך, אז מען האט מיר מודיע געווען אין שלאף, אז איך זאל אפראטעווען א נפש מישראל, און עס לאזט מיר ניט איינליגן, און גיי ווידער ארויס, הער איך נאך

מער געוויין און געבעט. וועק איך שוין אויף רחלן און די איבעריקע מענטשן פון שטוב, און דערצייל זיי, וואס עס קומט דא פאר, ווילן זיי ניט ארויסגיין פון שטוב, נאר איך רייס מיך ארויס, און לויף צו דעם טויער פון דארט און הויב אן ווייטער צו שרייען. שפרינגען ארויס עטלעכע מיליציאנערן און האבן מיך אנגעהויבן צו שלאגן. רחל איז צי און האלט מיך צו, ווייל איך בין שוין געפאלן ווי א טויטער. נעמט מען זיך צו איר, אזוי דאס מיר ביידע זענען געווען כמעט טויט. זיי זענען אוועק. עס האט זיי געברענט אויפן הארצן פארוואס איך האב זיי געשטערט. ערשט דאן זענען ארויס די מענטשן פון שטוב, און מען האט אונז גענומען ראטעווען, און אין גערטא איז געווארן א גערודער, און מען האט אונז געראטעוועט מיט וואסער. אין פרי איז געקומען דאקטאר ראזענטאל מיט א שוועסטער, זי איז אסתר ווייצער, זאל זיין געזונט, און ערשט גענומען ראטעווען. דער דאקטאר ראזענטאל האט געזאגט, אז רחל איז אין א גרויסער סכנה, און איך האב נאר געכאפט טריקענע קלעפ. אין א פאר טעג ארום, האט זיך ארויסגעוויזן, אז איך בין אין א גרעסערער סכנה, ווייל איר האט מען געלעכערט אין עטלעכע ערטער דעם קאפ, און מיר האט מען אונטערגעשלאגן די לונגען. נאר גאט האט געהאלפן אז מיר זענען געזונט געווארן. עס האט געדויערט עטליכע וואכן, אפשר טאקע אין דעם זכות, וואס איך האב אפגעראטעוועט א יידישע נשמה, "כל המקיים נפש אחת מישראל, כאילו קיים עולם מלא".

אין א ביטערן טאג

ביום כ' תשרי תש"ג, ביום מר, נהרגו שני בני, אפרים-פישל ושלמה-בנציון. ביום חמישי ד' דחול-המועד סוכות, ערב הושענא-רבה, כרגיל בבוקר, הלכנו כולנו לעבודה; כל אחד למקום שלו, וגם אני למקום עבודה שלי. לקחתי את המפתחות של המחסנים ונכנסתי למחסן וכבר התחלתי לעבוד, אז תיכף באו לבשר בשורות איוב, אז מען גרייט שוין צו שנעל די גריבער פאר אונז און היינט-מארגן וועט מען אונז שוין ערלעדיקן. מיר האבן זיך שוין גערעכט אויף דעם פינסטערן טאג, ווייל אין אלע ארומיקע ערטער האט מען שוין געהאט ערלעדיגט מיט די יידן, און מיר אלע, וואס ארבעטן דארט, ווייסן שוין. און איינער קוקט אויף דעם צווייטן מיט פינצטערדיקע אויגן, און אלעס פאלט פון די הענט, און דערצו טאר מען ניט ווייזן קיין שלעכטע מינע. און אזוי האבן מיר אפגערעדט מיט איינעם א פאליאק, אז ער זאל אויסבאהאלטן אונזערע קינדער. כאפ איך מיר ארויס פון מאגאזין און לויף אריין אין געטא, ווייל איך האב געהאט אן אויסווייז, אז איך קען גיין אויסער דער געטא, און קום אריין

אין שטוב, און גיב איבער די בשורה טובה פאר רחלן און האב ניט קיין צייט, ווייל איך מוז לויפן צוריק. און טאקע באלד קומען אריין אין שטוב די 2 קינדער פישל מיט שלמהן, ווייל זיי האבן שוין אויך געהערט פון דעם, און מיר פרעגן זיי צו זיי ווילן דערווייל אליין אנטלויפן פון געטא און גיין גלייך צום פאליאק זארעמבי, און זיי זאגן "יא". פיר איך זיי אליין ארויס פון געטא, און זיי גייען מיט אן אונטערוועג, און ווי נאר זיי זענען אפגעגאנגען א קליין שטיקל וועג, האט מען זיי גלייך געכאפט און דערשאסן אויפן ארט, און באלד איז געווארן א גערודער אין געטא, אז מען האט נחומס קינדער געשאסן, ביז די ביטערע ידיעה איז אנגעקומען צו מיר. מיין שוועסטער יענטע האט מיך געוואלט בארוהיקן, האט זי מיר געזאגט אז מען האט איר ערשט געזאגט, אז די קינדער זענען געגאנגען גלייך צו זארעמבען, און עס איז ניט אמת, אז מען האט זיי געשאסן, אזוי דאס איך בין געווען צומישט. בין איך אריינגעגאנגען צום זאוועדישצע, ווי איך האב געשריבן, אז איך האב ביי אים נושא-חן געווען, און אים געבעטן, אז ער זאל מיר געבן א צייגניש, אז ער שיקט מיך צו דעם סאלטעס פון דעם דארף מיט א בריוו וועגן סטאווקע וואס מען דארף צו שטעלן, און מיט דעם בריוו בין איך געגאנגען פריי; ווען מען האט מיך עטלעכע מאל איבערגענומען, האב איך געוויזן דעם בריוו און מען האט מיך דורכגעלאזט. ביז איך בין געקומען אהין — והילדים אינם, ואני אנא אני בא? קומענדיק צוריק מיט דעם גרויסן ווייטיק, איז שוין אשר געווען פון דער ארבעט. האב איך אים געשיקט מיט דעם זעלבן בריוו — אפשר וועט ער זיך קענען ראטעווען, ווייל עס איז ניט געווען וואס אנצוווערן. וכך הוה, ער איז מיט דעם בריוו געגאנגען און מען האט אים דורכ-געלאזט, און ער איז בשלום געקומען אהין.

דער צווייטער טאג, יום הושענא-רבה. די נאכט נדדה שנתי, געקלערט, וואס טוט מען ווייטער? גאנץ פרי הערט מען, אז איין מיידל פון די 12 מיידלעך, וואס פלעגן גיין ארבעטן ביי גארלינסקי אין הויף, איז קראנק געווארן; שיקן מיר שפרהן אויף איר ארט, און זאגן איר אן, אז קומענדיק צו גארלינסקי זאל זי זיך אוועקקערעווען גלייך צו זארעמבי, דארט ווי אשר איז. אויך יאסעלען שיקן מיר אוועק מיט א גוי, ווייל איך האב אים אוועקגעגעבן א ווויל ביסל גוטס. יעצט בלייב איך איבער מיט רחלען; וואס טוט מען ווייטער? איך וויל רחלען אוועקשיקן, און איך וויל שוין בלייבן דא אין געטא צוזאמען מיט אלע יידן, און איך האב שוין א פלאן: אזוי ווי עס איז געווען ביים מאגאזין א היימישער גוי, האב איך אים צוגעזאגט, אז איך וועל אים צושרייבן עטלעכע מעטער תבואה — איך האב געהאט ביי זיך די קוויטארישן — און ער זאל מיטנעמען רחלען. פארשטייט זיך, אז מען דארף זיך פארשטעלן פאר א גויה,

וכך הוה. און אשתי רחל האט מסכים געווען נאר מיט א תנאי, אז איך זאל אויך קומען אהין, און ווען ניט, קומט זי מיט די קינדער צוריק. אבער ווי אזוי האב איך געקענט קומען, אז מיך האט יעדערער געקענט! דאס אלץ האט זיך אפגעטאן אין דעם פרימארגן פון הושענא-רבה, ווייל פונקט דעם טאג בין איך געווען אין דעם מחסן פון דעם בית-המדרש (די דייטשן האבן דאס צוגענומען פאר א מחסן) און דער בית-המדרש איז געווען אין זייט פון דעם געטא, און די צווייטע זייט פון אויסער דער געטא — האב איך געקענט ערלעדיקן די אלע שווערע זאכן.

יעצט בין איך געבליבן אליין אין געטא, און רחל מיט אשרן און שפרה מיט יוספן זענען אויף דער פאנסקי-דאלינע, אזוי האט געהייסן דאס דארף. און די קינדער ז״ל, הבן יקיר לי אפרים-פישל און שלמה-בנציון, ליגן שוין פארשאטן מיט אביסל ערד דורך די נאצים ואוקראינים ימ״ש, און עס איז שוין 12 א זייגער מיטאג. פארמאך איך דעם מאגאזין, און טראג אריין די שליסל צום זאוויעדישצע, און גיי אויף א שעה אין שטוב אריין פון דעם געטא, וואס איך האב דארט געוווינט ביי פישל-קריצער. זיין ווייב וויל מיר עפעס געבן אין מויל אריין, און איך וויל ניט נעמען, און זעץ מיר אוועק און קלער, וואס זאל איך טאן, גיין אהין, ווייס איך, אז מען וועט מיך געוויס הרגענען; ניט גיין, האב איך מורא, אז רחל מיט די קינדער וועלן קומען צוריק. און איך קען מיר קיין עצה ניט געבן וואס איך זאל טאן, עד שקבלתי החלטה, אז איך וועל גיין אין משרד נאך די שליסל, וועל איך אים נאכאמאל בעטן, אז ער זאל מיר געבן אן אויסווייז צום סאלטיס וועגן סטאווקע, און אים וועל איך זאגן, אז איך גיי ווידער זוכן די קינדער. ואני הולך ובא אליו ועומד. זאגט ער מיר: ״נעם די שליסל און גיי״. שטיי איך ווייטער. פרעגט ער מיך: ״וואס שטייסטו?״ זאג איך אים, אז איך וויל אים בעטן, אז ער זאל מיר געבן אן אויסווייז, ווייל מען האט מיר געזאגט, אז די קינדער זענען אויף דער דאלינע. זאגט ער מיר: ״אל תדבר שטויות, דיינע קינדער האט מען געשאסן״. ער ווייסט אפילו אויף וואס פאר אן ארט האט מען זיי פארשיט. געזעען, אז איך האב ניט קיין שום עצה, זאג איך אים: ״שמע אדוני, אתה רוצה שאני אשאר בחיים? אז תן לי איזה שליחות לשם, כי אני רואה, שכבר בא הקץ״. אז הוא חושב וחושב, ואומר: ״בשבילך אני עושה זאת״. ונתן לי מכתב לראש הכפר עם החותמת, שאני הולך בשליחות, ולתת לי ללכת ולחזור, ולא לפגוע בי. והלכתי בשלום, ונפגשנו שמה יחד, כבר בערב שמיני-עצרת.

מענדל און סאניא טייטלמאן

חיפה

דערציילונגען פון אומגליק

די ערשטע עשרת הרוגי מלכות

די עשרת הרוגי מלכות זענען געווען די ערשטע 8 מלינאווער און מערוויצער יוגנטלעכע ז״ל, וועלכע זענען געבראכט געווארן די ערשטע אויף דער שחיטה, מיט נאך צוויי קדושים, וועלכע זענען מיט איין טאג פאר זיי אומגעקומען, און דאס זענען געווען צוויי אלטע יידן ז״ל, אין מערוויץ אין דער טריסקער שול, שבת מיטאג שעהן, י״ז תמוז, תש״א. איינער פון זיי איז געווען ר׳ מאטיל

גרינשפאן, הנקרא מאטיל טעסלער, העכער פון 90 יאר אלט, און איז לעצטענס געווען אלס שמש אין דער טריסקער שול, און אויך דארטן געוווינט, און דארטן דערשאסן געווארן. דער צווייטער מיט אים צוזאמען, און אויף דעם זעלבן פלאץ אומגעקומען, איז געווען א שטומער ארימאן, וואס קיינער האט קיינמאל ניט געוווסט פון וואנען ער איז, און צו וועמען ער געהער... נאר, אלס א שטומער ארימאן, פלעגט ער זיך האלטן אין מערוויץ מער ווי אין אלע אנדערע ארומיקע שטעטלאך, און נאך יעדען טורניי, וואס ער פלעגט מאכן אין דער סביבה פון מערוויץ, מלינאוו, טראוויץ, דימידאווקא, פלעגט ער זיך אומקערן ביז דער

ענדע וואך קיין מערוויץ אויף ליבת-לילה, און זיין ארט איז שוין געווען שטענדיק ביי דער זייט פונם אויוון אין דער מענער-שול. דאקעגן, ר׳ מאטיל פלעגט שלאפן און וויינען אין דער ווייבער-שול, אויך ביי א זייט פונעם אויוון.

אין דעם קריטישן טאג, י״ז תמוז, שבת, ווען זיי זענען ביידע געזעסן אין שול מיטאג צייט, איז קיין מינטער-בריאה אין שטעטל ניט געווען, הגם אין די פרימארגן שעהן האבן מיר נאך געדאווענט מיט א מנין, און איך האב נאך געזאגט קדיש, נאך מיין מוטער ע״ה, און דער מלינאוווער רב ז״ל, וועלכער האט עפעס פון אומרוהיקייט און פארגעפיל, ניט געקענט זיין אין מלינאוו, הגם עס איז נאך ביז דאן גאר ניט געשעען, איז אויך אין די פרימארגן שעהן געקומען צו לויפן קיין מערוויץ און געדאווענט מיט אונז צוזאמען, און נאכן דאווענען אוועק אויף די סטאמארגים צו די פליטים יידן דארט, און איז ביי דער משפחה קעלער ז״ל געבליבן זיצן מיט דעם געדאנק, אז ווען עס וועט זיך אביסל סטאביליזירן דער מצב, זיך אומצוקערן אהיים. און אין די זעלבע פרימארגן שעהן האט דער מערוויצקער סאלטיס געפאדערט מענטשן, וואס זאלן גיין ארבעטן ביי אפרוימען די רעשטן פון די פארלאזטע פון די רוסן הייזער, באזעצטע מיט די רוסישע טראקטאריסטן. מיר האבן פרייווייליק, בערך א 10 פערזאנען, געמאלדן זיך צו דער ארבעט און געווען באאומרואיקט פון דעם פארגעפיל, נאכדעם וואס אייניקע מלינאווער האבן דערציילט, אז אין דער פרי איז געקומען צוריק פון דובנא עפעס מיליטער, און עפעס בייזע דייטשן ימ״ש. זייענדיק ביי דער ארבעט האבן מיר געהערט א ביקסן שיסעריי, אבער דערצו זענען מיר געווען געוווינט, ווייל יעדן טאג ביז דאן האט מען געהערט ביקסן שיסערייען — דא אין טייך אריין צו פיש, און דא צו פויגל. אבער די דאזיקע שיסעריי איז געווען דער ערשטער אנפאל אויף מערוויץ און סטאמארגאווע יידן, און אלס ערשטע, ערשטע, זענען די צווייי אלטע יידן, ר׳ מאטיל שמש, און דער שטומער ארימאן. ווייל דאס גאנצע שטעטל, אן אויסנאם, איז ביי די ערשטע שאסן ארויס פון די הייזער אין די נאהענסטע פעלדער, און זיך פארבעהאלטן אין די הויכע זאנגען, וועלכע זענען נאך געשטאנען אין פעלד; קיין מונטער בריאה איז כמעט אין שטעטל ניט געבליבן.

זיי אלס אלטע, טויבע און שטומע, האבן זיך ניט אזוי שנעל אריענטירט, וואס דא קומט פאר, און זענען געבליבן זיצן אויף די ערטער, און ווארשיינלעך געגעסן דאס ביסל טשאלענט, וואס זיי האבן זיך פארבערייט פון נעכטן. און ווען די מערדער ימ״ש, האבן ביי זיי געעפנט די טיר און זיי דערזעען, האבן זייביידען דערשאסן אויפן ארט, און אוועק זוכן ווייטערע קרבנות, איבערלאזנדיק זיי אין קאלוזשעס בלוט.

איבער זייער טויט האבן מיר זיך ערשט אין אהנט דערוווסט, ווען מיר האבן זיך אלע אין גרויס שרעק אומגעקערט אהיים. דער אומזיסטער טויט פון די צוויי אלטע, ארעמע, אומשולדיקע מענטשן, אלס די ערשטע קרבנות, האט אויף דעם שטעטל אנגעווארפן א שרעקלעכן פחד און א גרויסן שמערץ, זעענדיק דאס די מערדערס ציל איז צו הרגנען מענטשן, וואס זענען אין קיין פאל גאר ניט שולדיק, און אין קיין חשבון איז דאס ניט בארעכטיקט.

זונטיק, י״ח בתמוז תש״א, האבן מיר זיך אלע פארזאמלט אין מלינאוו, אין מיטן מארק, לויט זייער פאדערונג. פון דעם פלאץ זענען מיר מיט קלעפ און זידל-ווערטער אוועקגעפירט געווארן אויף דעם מלינאווער פלי-פלאץ, ניט ווייט פון דעם גראפס פאלאץ, און דארטן האבן מיר געריכטעט דעם באשעדיקטן פלי-פלאץ פון באמבעס, און גלייכצייטיק געהאלפן ארויסצושלעפן פון דער בלאטע פארשידענע קריגס פאר-מיטלען. אויך די ארבעט איז געווען באגלייט פון קלעפ און זלזולים — אבער ווער האט רעאגירט אויף אזעלכעס? אזייגער 2 בייטאג איז צוגעקומען א מערדער, געקליידעט נאר אין א באדע-גארטל, האלטנדיק אין האנט א רעוואלווער, און שיסענדיק די גאנצע צייט אין דער לופט, און געפרעגט, ווער עס קען דייטש רעדן זאל גלייך צוגיין צו אים. אויף דעם האט זיך געמאלדן שלמה מארער ז״ל (אגב, ער איז אומגעקומען מיט 2 וואכן שפעטער, ווען א באנדיט האט אים און חיה קיפערגלאז ז״ל מיט נאך אייניקע אוועקגעפירט אין דער חאראשטשע, און זיי דארט אן א פארוואס אומגעבראכט). דער מערדערי-שער דייטש האט אים געהייסן מעלדן, אז די, וועלכע האבן געארבעט ביי די שווערע קאסטענס, זאלן מיטגיין מיט אים; די 8 יוגנטלעכע זענען מיטגעגאנגען פארויס, באגלייט מיט נאך עטלעכע, וועלכע ער אליין האט אויסגעקליבן, זיי געהייסן בלייבן פון ווייטענס אביסל, האט געהייסן יעדן זיך שטעלן צום שיסן, און אלע אליין מיט זיינע טריפהנע הענט דערשאסן! און דערנאך גערופן די ווארטנדע, און געהייסן פארשיטן זיי בעסער, ווייל אין אנפאנג האט נאך יעדער דערשאסענער פריער געדארפן אליין זיך גראבן א גרוב, און פארשיטן דעם צווייטן, ביז דער כח איז זיי שוין ניט בייגעשטאנען; האבן די גערופענע אלעס פארענדיקט. און ווען די דאזיקע "מלווים" האבן זיך אומגעקערט צוריק, האבן זיי שוין ביז ביינאכט ניט געקענט רעדן, איינפאך אפגענומען דאס לשון.

דער טרויער האט ארומגעכאפט אלע פון דער סביבה, אפילו א גרויסן טייל פון אונזערע שכנים מערדער, וועלכע זענען נאך דאן צו אזעלכעס ניט געווען געוווינט, און דעם גרעסטן טרויער האבן געהאט די משפחות, וואס פון זיי זענען אויסגעריסן געווארן זייערע יונגע קינדער און מענער, בני-יחידים און טאטעס פון יונגע עופעלעך. זייערע קולות זענען דערגאנגען ביזן הימל, בישט רעכענענדיק

זיך מיט גאר ניט; א שטיין וואלט געקענט געווען צו גיין פון זייערע טרערן און היסטערישע געשרייען. עס איז דערגאנגען דערצו, אז אפילו אייניקע פון די גויים זענען ערשטוינט געווארן; עס האט אויך זיי גערירט, און אייניקע האבן דאס פארענטפערט, אז מיט א טעות איז דער גזר געקומען, היות ווי א טראקטאר איז איבערגעפארן א פעלד-טעלעפאן-דראט, און אים צעריסן, איז דער חשד געפאלן אויף די יידן, וועלכע האבן געארבעט אין דער סביבה. א צווייטער האט אן אנדער תירוץ געזאגט. אײנס האט מען געזעען, אז דאס האט אויף זיי אליין אויך געמאכט א רושם, ווייל דאס איז נאך געווען אנפאנגס, מען האט נאך אזעלכע מאסן מארדן נישט געהאט דורכגעפירט. שפעטער, נאטירלעך, איז דאס געווארן א דבר-שבהרגל, מען האט זיך שוין אויף א זעלכע קליינע שחיטהלעך ניט אומגעקוקט. און איידער איך וועל זייערע נעמען אויפגעבן, וויל איך ביי דער געלעגנהייט דערמאנען, אז דעם זעלבן טאג איז פון א מסירה פון געוויסן זאלעווסקי געבראכט געווארן אויף די סטאמארגיס עטלעכע באנדיטן, וועלכע האבן דארטן בערך אין די זעלבע שעהן אומגעבראכט א גרעסערע צאל פון די דארטיקע יידן, און צווישן זיי איז געווען דער מלינאווער רב, הרב גארדאן ז״ל, און א מערוויצער ייד זעליג מוראוויצקי ז״ל, א פריזירער. זיי האבן זיך דארט באהאלטן עד יעבור זעם, און זענען אומגעקומען צוגלייך מיט זייערע אויפנעמער.

און דאס זענען די נעמען פון די עשרה הרוגי מלכות:

א) ר׳ מאטיל גרינשפאן ז״ל;
ב) א שטימער ארימאן, אן א נאמען, ז״ל;
ג) ר׳ דב בר׳ משה ליצמן ז״ל;
ד) גיסו, בעלה של אחותו פעסי, ז״ל;
ה) גיסו, ברוך ליכטער ממערוויץ, ז״ל;
ו) ר׳ משה בר׳ פסח קוגול ז״ל;
ז) ר׳ משה בר׳ שייע פישמן ז״ל;
ח) ר׳ ברוך בר׳ פייביש ליכטער ז״ל;
ט) ר׳ משה בן משפחת עזורים קוליש ז״ל;
י) ר׳ משה בר׳ חנינא אפשטיין ז״ל.

די ערשטע צען, וועלכע זענען אזוי אומשולדיק געטויטעט געווארן, נאך דאן ווען מען האט נאך געקלערט, אז עס וועט נאך אזוי שרעקלעך ניט זיין, זענען ביז דעם אלגעמיינעם אומקום, נישט פארגעסן געווארן, מיט דעם גאנצן שרעקלעכן בילד דערצו.

מארד אויב־בשורות ארום

און דערנאך האט מען אלע מאל אומגעבראכט אן אנדער קרבן, דא דעם

קרומען שוסטער ז״ל, דא חיה ז״ל, די טאכטער פון חיים יצחק קיפערגלאז ז״ל, און נאך אנדערע. אגב, אין דובנא-לוצק-ראוונע זענען שוין געווען ביז דאן מאסן שחיטות, און פון קלעפּ און עינויים איז שוין שווער און איבעריק צו באשרייבן. אין א שיינעם פרייטיק פרימארגן (ערב תשעה-באב 1941) זענען די באנדיטן, אויפן פארלאנג פון דער אוקראינישער באפעלקערונג, אריינגעפארן קיין טראוויץ און קיין אוסטרוזשעץ, מיט טאנקן און מיט לאסט-אויטאס, און פון דארט ארויס-גענומען כמעט אלע יונגע מענער, זיי אוועקגעפירט ניט ווייט פון די שטעטלעך, און זיי איינפאך אויסגעשאסן. דאן איז געפאלן מיין ברודער נחמן ז״ל, און מיין שוועסטער אסתר ז״ל אין אוסטרוזשעץ.

און אזוי האבן אנגעהויבן אנקומען איוב-בשורות, פון יעדער יידישער קהלה — פון ראוונע, דובנא, לוצק, און קלעוואן. ווייטער האט דאן דער יידישער אויער ניט דערגרייכט. רירן זיך פון ארט האט געשמעקט מיט לעבענס געפאר, הן מצד דער ארטיקער באפעלקערונג, הן מצד די דייטשע באנדיטן ימ״ש.

אין די ערשטע וואכן איז אויך פארגעקומען די געשעעניש פון די פּליטי-טורקי, פון די סטאמארגיס, וועלכע זענען אזוי טראגיש אומגעקומען דורך א מסירה פון א גוי. צוזאמען מיט זיי איז אומגעקומען דער מלינאווער רב, הרב גארדאן ז״ל, מענדיל לומער ז״ל, מוראוויצקי דער פריזירער ז״ל, און די אנשי-טורקי וועמענס נעמען איך געדענק שוין לײדער ניט, אויסער אייניקע ווי, למשל, פאמיליע קאלער ז״ל, און פאמ. זינגער און 2 יונגע פארלעך פון זייערע חברה א.א.וו... אויך איז אין דער זעלבער צייט אומגעקומען מיין שוואגער בן-ציון בר׳ יוסף גרובער ז״ל, אין דעם מארד פון לוצק, וואס איז געווען בערך אויף צוויי טויזנט יידישע יוגענטלעכע. זיין פרוי גיטל מיט איר קינד יהודית ז״ל, זענען געקומען צו לויפן צו אונז קיין מערוויץ, קלערענדיק, אז דא איז בעסער געשיצט, און ווי געווײנלעך אויך אומגעקומען אין דעם אלגעמיינעם אומקום אין געטא מלינאוו.

שווער, זייער שווער און אונמעגליך איז יעדער זאך פאדראבנע ארויסברענגען אויפן פאפיר. צווישן איין גרופע דערמארדעטע און דער צווייטער, האט זיך כלומרשט געמאכט עפעס סימנים פון פארלייכטערונג, און עס האט זיך געוואלט קלערן — אפשר ? אפשר וועט דערמיט זיין שוין גענוג ?... אזוי זענען ביסלעכ-ווייז אוועק בערך 9—10 חדשים, און אין דער צייט איז אחוץ מארד, רויב, און טויט-שרעק, אויך גלייכצייטיק אויסגעליידיקט געווארן די יידישע באפעלקערונג פון גאלד, צירונג, פוטער, און יעדע ווערטפולע זאך, פון וועלכע מען האט געניצט די גאנצע צייט צו בייטן אויף ברויט. און דער קין-צייכן, ד.ה. די געלע-לאטע פון פארנט און פון אונטן, האט געמסרט פון ווייטן יעדן ייד, וועלכער

האט זיך נאר געוויזן מיט א ריינערן בגד, שוין אפגערעדט פון א פוטערנעם בגד; דאס האט איינפאך געדראט מיט לעבענס-געפאר.

א "נוצלעכער ארבעטער"

איך בין געווען א זוכה-בגורל, און אלס געוועזענער מיל-באזיצער, בין איך אויך צוגעטיילט געווארן צו די 6 משפחות, וועלכע זענען געווען באשעפטיקט אין ישראל ווארצעלס מיל. דארט איז מיר אויך געלונגען צו זיין א "נוצלעכער ארבעטער" צוזאמען מיט שראליק ווארצל ז"ל, און זיין ברודער מאיר ז"ל, און זיין שוואגער פישל ז"ל, און זיין קוזין יוסף פעלדמאן ז"ל פון ברעסטעצקי, און גרשון אפשטיין ז"ל, אלס נוצלעכער סטאלער, און ברוך לאקריץ ז"ל, אלס נוצלעכער קאוואל. און מיר אלע האבן, מיט כל מיני תחבולות, געהאלטן אין מערוויץ אונזערע משפחות כלומרשט אויך פאר באשעפטיקטע, אפילו אין דער צייט פון דעם פארמאכטן געטא. אויך זייענדיק אין דער מיל האט ניט געפעלט קיין טויט-שרעק. באזונדערס איז אויף אונז געלעגן דער חוב צו שפייזן דער באפעלקערונג מיט ברויט, ווי ווייט מען האט נאר געקענט, און דאס האט איינפאך געדראט מיט סכנות נפשות. און דאך האט אונז גאט אויסגעהיט און די גאנצע צייט איז אונז געלונגען, ווי מעגלעך, צו שפייזן דעם געטא מיט ברויט. און כאטש עס זענען אנגעקומען איוב-בשורות פון אסך ערטער ווי נאר יידן זענען געווען, דאך איז נאך ניט אויסגעלאשן געווארן דער פונק פון האפנונג — אולי? אולי? אפשר וועט גאט פארט ווייזן א נס? ווייל אויסער נסים האט זיך אויפן הארייזאנט נישט געוויזן קיין שום רעטונגס אויסזיכטן.

אין איין צייט זעען מיר די שטארקע, געזונטע, בלוטיקע בעסטיעס, וועלכע דרינגען אריין, אלץ ווייטער און ווייטער אין טיפן רוסלאנד, און דער פראנט שיקט נאר ידיעות פון זייער נצחון — און אין אונטן, ווייט פון פראנט, טיילן זיך שוין די דייטשן מיט די צוגערויבטע גיטער, דהיינו, דער מלינאוווער הויף מיט זיין האב און גוטס איז צוגעטיילט געווארן צו א דעמיסיאנירטן דייטש, אן אלטער כלב, א גרויסער רשע, געזארגט נאר פאר דעם איינריכטן צוריק דאס גוטס מיטן פאלאץ ווירטשאפט, מיט דער פולער זיכערהייט, אז דאס וועט שוין אים געהערן אויף תמיד, קענטיק פאר זיינע אויסצייכנונגען אין מיליטער.

די יידישע באפעלקערונג, מיט איר קאמיטעט בראש, האט פאר אים געצי-טערט אימת-מות. עס איז פון אים ניט געווען קיין דערשיסונגס פאלן, ווייל ער האט כמעט דעם גאנצן ארבעטס כח אויסגענוצט לטובתו, אבער די מערדערלעכע קלעפ, וואס דער אלטער הונט האט אליין פאר יעדער ניט-פינקטלעכקייט געגעבן, זענען געווען אומברחמנות-דיקע. זיין אומריינעם נאמען געדענק איך שוין ניט.

דער איין-און-איינציקער, צו וועלכן ער האט זיך באצויגן מענטשלעכער, איז געווען דער דענטיסט בערמן און פרוי ז״ל אויך איינער מיטן נאמען שניידער; האט מען זיך אביסל געדעקט מיט כל מיני שוחד.

די ארטיקע קריסטלעכע באפעלקערונג איז אפילו געווען ביי דער מיינונג, אז כל זמן שניידער וועט זיין אין מלינאוו, וועט צו קיין שרעקלעכעס ניט צו-קומען (אפילו די דאזיקע הנאה האבן זיי אונז אויך ניט פארגינען); און אפשר איז געווען דערביי א קליינער טייל אמת, ווייל ווען שניידער האט פארלאזט צייטווייליק מלינאוו, האבן זיך די גזירות געשטארקט. אויך פאר דעם אלגעמיינעם אומקום איז ער נעלם געווארן.

געטא, גזירות און עקדה

עס האט אזוי די געמישטע לאגע אנגעהאלטן ביז ערב שבועות תש״ב, מאי 1942, ווען עס איז פלוצלינג אנגעקומען א באפעל, אז די יידן פון מערוויץ און פון דער אומגעבונג, ד.ה. פון די דערפער, זאלן זיך אריין קלייבן אלע קיין מלינאוו. אנהויבנדיק אין דער שול גאס ביז צו קיסיל יואלס, און אויך ביז דער שול נעבן דער קאלוזשע, זאל דער שטח ווערן אפגעצוימט מיט א געדיכטן שטעכל-דראט, איזאלירט פון דער אלגעמיינער באפעלקערונג, און נאר 2 טויערן וועלן זיין צו ארויסנעמען מענטשן צו דער ארבעט. א מענטשלעכע פען קען עס ניט בשום אופן ניט אפשילדערן, ווי די יידן פון אלע אנדערע מלינאווער הייזער האבן זיך אלע געדארפן צונויפפרעסן ווי די הערינג, אין די אזוי שוין פון פריער אויסגעליידיקטע פון מעבל, בעס-געוואנט, און שטוב זאכן הייזער; די טראגעדיע קען איך בשום אופן ניט באשרייבן. איך בין אויך בייגעווען ווי מיין קראנקער ברודער יעקב-יוסף ז״ל, מיט פאמיליע, און מיין אלטער פעטער חיים-מאיר ז״ל, מיט זיינע קינדער און פאמיליעס, און דער פעטער יעקב גרובער ז״ל, מיט זיי פרוי, און נאך עלטערע מענטשן, אויסער די פון די הערצער געזאגט דעם לעצטן ״א גוטן טאג״, זייענדיק זיכער, אז מער וועט מען שוין די ארימע כאטקע ניט זען... אזעלכעס קען קיינער אין דער וועלט ניט שילדערן...

פאר דיינע אויגן זעסטו די שיינע מאי טעג, מיט זייער פולן פראכט פון אייראפע, וווּ אלעס ארום דיר לעבט און לאכט, הן די נאטור, און הן די מענטש-הייט, און פון דער גרויסער ליכט ווערט נאך אונזער פינסטערניט פילפאכיק פארשטארקט.

אין געטא, האבן זיך אנגעהויבן פארשטארקן די גזירות, די אנקומענדע ידיעות פון יעדער געגנט זענען געווען נאר טרויעריקע בשורות. און פונקט אזוי ווי די מלינאווער קהלה איז געווען פאראייניקט מיט אלע ארומיקע שטעטלעך,

אזוי איז אויך געווען אין דעם פרט מיט די געטאס — אין די אלע שטעטלעך ווי, אסטרוזשעץ, טראוויץ, דעמידאווקע און בערעמלי, זענען אין די זעלבע טעג אויך געמאכט געווארן געטאס פאר די יידן. און גאנץ אפט זענען אנגעקומען שרעקלעכע בשורות פון איין געטא צום צווייטן. אזוי, למשל (אחד מיני אלף), האט אין בערעמלי א הונטישער דייטש ימ״ש געפאדערט א זאך, און דאס איז ניט אזוי שנעל צוגעשטעלט געווארן, האט ער מיט זיינע אומריינע הענד ארויס-געפירט די אנפירנדע יידן אין עק שטעטל, און זיי אויסגעשאסן ביז איינעם. צווישן זיי איז געווען אויך מיין חבר נח גרינבערג ז״ל. די אנדערע קדושים געדענק איך שוין ניט זייערע נעמען. און אזוי האט מען געהערט אלע מאל שרעקלעכע ידיעות פון אן אנדער שטעטל.

דער שרעקלעכער מצב האט אזוי אנגעהאלטן 4 חדשים. און די צייט פלעגן כמעט יעדן טאג זיך ארויסגנבענען מאטיל ליטוואק ז״ל, חיים-יצחק קיפערגלאז ז״ל, משה זידערס 2 זין און נאך אנדערע, צו דער מיל קיין מערוויץ, און צו זאמען ביינאכט זיך צונויפרעדן און באקלערן וועגן, וועלכע זענען געווען אויסזיכטס-לאז. אין די 4 שווארצע און פינצטערע חדשים אין דעם פארמאכטן געטא, האבן זיך די גזירות געשטארקט פון טאג צו טאג. די צייט איז פאר א מענטשן מיט דעם שטארקסטן כח ניט מעגלעך אפצומאלן, וויסנדיק, אז דער סוף וועט זיין נאך אן ערגערער — א פארניכטונג. דא האט זיך אנגערוקט ראש-השנה תש״ג. מען האט שוין געזעען דעם גזר-דין פאר די אויגן. די טעג פון ראש-השנה ביז סוכות זענען שנעל פאריבער, און דער געטא איז אפגעשלאסן געווארן גענצלעך. צו וואס פאר א ציל ?...

אין דעם לעצטן שבת, מיר דוכט זיך שבת חול-המועד סוכות, האבן זיך פארזאמעלט אין שול אנשים, נשים וטף צו דער לעצטער תפילה. איך האב דאס ניט זוכה געווען ביי-צו-זיין. דאס איז מיר געווען געגוג צו הערן פון די קריסטן, וועלכע זענען געווען כלומרשט נישט אזוי מערדעריש געשטימט צו יידן. פון דעם פארמאכטן געטא זענען אין דער לעצטער נאכט האלב מענטשן דאך ארויס, באלאדן מיט העק און מיט שטיקער אייזן אין די הענט, גרייט אויף אלעס, און געלאפן וווהין די אויגן האבן געטראגן. און כמעט אלע — נישט זייענדיק צוגעפאסט צום פעלד און וואלד, מיט די רעגנס און קעלט, מיט קליינע קינדער און אלטע לייט; אנשטויסנדיק זיך אויף רדיפה און רציחה פון די ארטיקע שונאים — זענען כמעט אלע אומגעקומען, מיט גאנץ קליינע אויסנאמען, ווי למשל, קאפל מעסינגער, עזרא שערמאן, און נאך געציילטע, אינם סמארדאווער וואלד.

מיר אליין איז געלונגען די ערשטע טעג פונם הערמעטיש געטא פארמאכונג

צו פארבלייבן אין דרויסן, ביי א מערוויצער היימישן פאלאק (מאריאן בארעצקי), און מיין פרוי סאניע, וויסנדיק, אז איך בין דארט, איז זי געקומען צו לויפן דורך די פעלדער צו מיר. אויך אנדערע, פון די געציילטע געראטעוועטע, איז געלונגען אויך דורך פארשידענע וועגן-נישט-וועגן זיך אויך ארויסצובאקומען אין די לעצטע מינוטן.

מיין שוואגער נחומס 2 זין, פישל און שלמה ז"ל, זענען געווען די ערשטע קרבנות, וועלכע זענען געכאפט געווארן ביים אנטלויפן, און מיט שטעקנס דערמארדעט געווארן דורך די ארטיקע שונאים-קריסטן, און אין עטלעכע טעג ארום, אין א פרייטיק אין דער פרי, זענען די קדושים פון געטא געבראכט געווארן צו דער עקדה... כ"ח תשרי תש"ג...

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

ווי אזוי און וואס עס האבן געפילט די מענטשן פון די פארבאהאלטענע אין די פארשידענע מיזן-לעכער וואלט איך געוואונשן, אז עס זאלן דאס פילן די דייטשן און אלע אונזערע יידישע שונאים. די הויפט פראגע, וועלכע אין דאן געשטאנען פאר אונז, די פאר לעבן-געבליבענע, איז געווען — צו עס האט נאך א טעם ווייטער צו לעבן?... עס האט גענומען פלאגן דער געדאנק: צו וואס?... און מיט וועמען ווייטער?...

איך פארשטיי, אז ניט איינער פון די קומענדיקע דורות, וועט פאראורטיילן די האנדלונג פון דער דארטיקער יוגנט, ווען ער וועט אפילו מסכים זיין מיט דער האנדלונג פון די אלטע און שוואכע, און וועט פרעגן: "וואס איז געווען מיט זיי?!" פארוואס האבן זיי ניט געוואלט פארשטייען, אז אפילו צו שטארבן איז אויך בעסער ווי א העלד און ניט ווי א פחדן? ווו איז געווען זייער ארגאניזירטער כח? און פארוואס האט ער ניט געווירקט? זיי, די קומענדע דורות, וועלן אויך ברענגען באווייזן פון די שריפטן, אין וועלכע עס ווערט דערציילט איבער העלדישע קאמפן פון פארטיזאנער אין פארשידענע אקופירטע געביטן פונם שונא — טא פארוואס זשע זענען מיר ניט געווען ארגאניזירט? וואס איז דען דאן געשטאנען אין וועג?

אבער דער ערשטער ענטפער אויף די גרויזאמע פראגע איז, דאס די אלע אומגליקן זענען ניט אויסגעשיט געווארן מיט איין מאל, און צווישן איין אומגליק און צווייטן, זענען געווען איבערייסן, מיט סימנים פון ענדערונגען, מיט א חשד, אפשר לטובה, אפשר איז דאס געווען דאס לעצטע שלעכטס?... ווייל די פארניכטונגס ארבעט איז געווען אזוי ראפינירט, כאילו אז קיין וויכטיקע זאך אויף די פראנטן, גייט זיי ניט אן, און דערצו איז דאס געווען מיט שטארק

וויכטיקע חשבונות, הן פאר די ארטיקע באנדיטן, וועלכע האבן געלאקט אויף דעם ביסעלע ארימקייט פונם ייד, הן פאר דער באנדיטישער מאכט, וועלכע האט די וויכטיקערע זאכן געריבט פריער פאר די ציווילע רויבער.

ווייטער: דאס ארגאניזירונג פון די פארטיזאנער האט זיך ערשט אנגעהויבן גאנץ שפעטער, ווען אלע אן אונטערשיד פון באציע, האבן דערפילט, אז מיט יידן האט מען נאר אנגעהויבן, אבער זיי וועט דאס אויך ניט אויסמיידן, און זיי האבן טאקע געהאט בעסערע שאנסן אויף זיך צו פארטיידיקן. חוץ מזה, וואס זיי זענען דאך ניט קיין געציילטע, ווי מיר אין די שטעטלעך, נאר הונדערטער דערפער, מיט פארבאהאלטענע פון אמאל געווער, מיט פעלדער און וועלדער, מיט וועלכע זיי זענען מדורי-דורות געווען ארגאניש פארבונדן, און ניט ווי דער גרעסטער טייל פון דער יידישער באפעלקערונג, וועלכער האט אין זיין לעבן ניט פארבראכט אין וואלד — און דאך איז זייער ווידערשטאנד געקומען אסך שפעטער נאך דער יידישער פארניכטונג, און נאך דער אומברחמנותדיקער פארניכטונג פון די מיליאנען רוסישע געפאנגענע, וואס אין זיי האבן זיי געזען ברידער פון אייגן בלוט און פלייש; און לאנגזאם לאנגזאם, פריער די אוקראי-נישע באנדיטישע מיליץ, נאכער אזוי דארף נאך דארף. אזוי למשל איז געשעען מיט מאלין! אלע צוזאמען: מענער און פרויען, יונגע און אלטע, לעבעדיקערהייט פארברענט מיט די הייזער און לעבעדיקן אינווענטאר, און נאך, נאך אסך אזעלכע שיינע מעשים. ערשט דאן האט דער אויפשטאנד געטראגן א מאסן כאראקטער, און ווען ער איז שוין געווען, האבן זיך די קליינע רעשטלעך יידן, וועלכע האבן זיך צוגעהעפט צו זיי פאר א לעבענס פרייז, שטענדיק געווען שיקאנירט פון פארטיזאנער חברים, און נישט איינעם אפילו אליין דערמארדעט מיט פארשידענע אויסריידן, וואס דער גרונט זייערער איז געווען איינפאך אנטיסעמיטיזם. און צום סוף: בערך א האלבע באפעלקערונג יידן זענען דאך ארויס פון געטא דעם לעצטן אוונט, און וואס פאר א סוף האבן געמאכט פון זיי די ארטיקע באפעלקערונג?! האט א גרויסער טייל פון דער יידישער באפעלקערונג אויסגעוויילט בעסער דעם קבר-אחים איידער קבורת-חמור, און דאס איז כמעט געווען די הויפט סיבה.

ווו באהאלט מען זיך?...

און יעצט, נאך דער שחיטה: ווו באהאלט מען זיך הייגט?... נעכטן איז אונז יא געלונגען ביי א פאלאק אין א סטירטע שטרוי זיך אויסצובאהאלטן איבערן טאג. מיר זענען שוין געווען 3 נפשות, מיין שוועסטער מאמצי, וועלכע האט געוווסט פון אונז, האט זיך אין א אוונט צו אונז דערשלאגן. זיצנדיק אזוי

שבת, כ״ט תשרי תש״ג, אין א וועלדל מיט יענעם טעם-חיים, ביז אין דער נאכט אן עסן, האבן מיר באמערקט א שיין פון א פויערישע כאטקע ווי אויך א שטארק בילן פון א הונט, וועלכער האט מיט זיין הינטישן חוש אונז דערשפירט, און נאך א באשלאסענעם איינשטעלעניש זענען מיר צוגעגאנגען ביז אין דער נאנט פון דער כאטקע. איז אונז אנטקעגן געקומען א 12 יאריקער זינדל פון דעם בעל-הבית, און ער האט איינגעשטילט דאס בילן פון דעם הונט, און פארשטאנען, אז אזא געזעלשאפט קענען נאר זיין יידן. און מיט זיינע ערשטע ווערטער האט ער אונז געהייסןווארטן אין באהעלטעניש צווישן די בוימער, ווייל ביי זיי אין שטוב איז דא צוגאסט אן אוקראינער; זיינע עלטערן זענען פאלאקן און זייער נאמען איז באגדאן. מיר האבן אין אים דערזעען א מלאך פון הימל. איין זאך איז אונז געווען א ווונדער — ווער זענען זיי? מיר קענען אזוי גוט די סביבה מיט די ארומיקע פויערים, ווי קאזלאווסקי, פעטראווסקי, באראנאווסקי און אנדערע — און ווער איז דער פלוצלונג אומבאקאנטער אונז באגדאן? נישט אנדערש נאר א מלאך פון הימל. און א קליין שטיקל צייט איז פאריבער און באגדאנס זינדל, זיגמונד, איז אונז געקומען מבשר-בשורה זיין, אז דער אוקראני-שער גאסט איז שוין אוועק, און מיר קענען שוין רוהיק אריינגייען. ביים אריינגאנג האבן מיר גלייך דערקענט דעם פויער און זיין פרוי, און ווען ער האט אונז דערזעען, האט ער זיך עטליכע מאל איבערגעציילעמט, און געשווירן צו געבן זיין לעבן, אבי אונז צו רעטן.

דערווייל, פון א היבש שטיקל צייט פון הונגערן, האבן מיר געגעסן הייסע אפגעקאכטע קארטאפל מיט שאלעכטץ, אנגעגרייטע פאר דעם איינציקן חזרל, און צוגעביסן מיט געקאכטע שוואמען. קיין בעסערע זאך, ווי למשל ברויט, האט ער ליידער נישט פארמאגט. דער טעם פון דעם זיסן כיבוד, וואס פאמיליע באגדאן האט אונז מכבד געווען, האבן מיר אין אונזער לעבן קיינמאל ניט געפילט אזוי געשמאק און אזוי באטעמט; אזא געשענקטע מתנה האבן מיר נאך ניט געהאט אין אונזער לעבן. און די מתנה איז נאך געווארן גרעסער, ווען ער האט אריינגעבראכט שטרוי און אונז געהייסן זיך דערווייל אפרוען און פארטאג ארויסגייען אין זיין ארימען שייער, זיך אריינגראבן און זיך צודעקן מיט די געציילטע ארימע סנאפעס. דער דאזיקער פארגניגן האט קיין גרענעץ ניט געהאט, און מיר האבן אין דעם דערזעען א געטליכקייט, ווי פון הימל האט מען אונז דאס צוגעשיקט, ווייל א מענטש מיט אזא אפן הארץ צו יענער צייט איז געווען זייער א זעלטנהייט.

וואס פאר א זיסן שלאף אויף דער ערד אויף דעם שטרוי, נאך דעם רייכן אונבט-ברויט, וואס מיר האבן געהאט, און וואס פאר א נס האבן אין דעם

פינסטערן, אבער פאר אונז ליכטיקן, אוונט דערזעען, איז זייער שווער ארויס-צושרייבן, און נאך שווערער איז צו באשרייבן אונזער דאנקבארקייט, ווען ער האט אונז פארגעלייגט נאך דעם צו בלייבן אין זיין שטארק ארימער האלב-אפענער סטאדאלע. כדי מיר זאלן זיין צוגעדעקט פאר א עינא-בישא, וויל ער אונז אויסגראבן א סכראן אונטער דעם חזרים שטעלכל; דאס וועט זיין גוט פארמאסקירט און פארדעקט פון פרעמדן חשד. אונזער שמחה איז געווען זייער גרויס.

אזוי זענען אוועק אפאר טעג, וואס האבן זיך געצויגן ווי יארן. דער בעל-הבית האט אונז געברענגט אלע מאל זייער טרויעריקע ידיעות פון יידישע רעשטלעך, וועלכע זענען אנדעקט געווארן דורך אוקראינער נאך דער אלגעמיינער שחיטה, און ווי אזוי זיי זענען מערדעריש אומגעברענגט געווארן. וואס וועט זיין אונזער סוף ?... און אין צווישן צייט האבן מיר געגומען דערשפירן דעם ריח פון נאך יידישע רעשטלעך, וועלכע בלאנקען זיך ארום אין דער סביבה. צווישן זיי מיין שוואגער יעקב שעכמאן, זיין פרוי חייקע און זייערע קינדער: פעריל, אברהם, שמעון, יוסף, אשר, עזריאל; מיין שוואגער נטע מיט זיין פרוי מרים און קינד שפרה, די אנדערע זענען געבליבן אין געטא; זעליג שעכמאן און בתיה און נאך א שוועסטער; יצחק עשעס און זיין פרוי חאצל מיט זייער זון און טאכטער, און א גאנצע פאמיליע קאראטקי פון טראוויץ. דערצו האבן מיר אפגענומען גרוסן, אז אין סמארדאווער װאלד געפינט זיך א גרעסערע גרופע יידן. דערווייל איז אונז אנגעקומען די גוטע בשורה פון זייער גרויסער מפלה אין סטאלינגראד. און עס זעט אויס, אז צוליב דעם חשד אויף די אוקראינער, האבן זיי אין דער זעלבער צייט צוזאמענגערופן די אוקראינישע מיליץ אין א שיינעם פרימארגן כלומרשט אויף איבונגען, און זיי אויסגעשאסן אזוי ווי די הינט. דאס האט אונז געברענגט זייער א גרויסע סאטיספאקציע — על דאטפת אטפוך... דאס אלעס האט אונז געגעבן נאך מער מוט און האפנונג — אפשר-אפשר ?... אפשר וועט גאט נאך העלפן, כאטש די רעשטלעך ?

דער גוטער בעל-הבית אונזערער, באגדאן, האט אונז יעדעס מאל געטרייסט מיט האפנונג, דאס מיר וועלן די שונאים איבערלעבן. ווי א הייל-פלאסטער אויף א ווונד זענען אונז זיינע ווערטער געווען. עס האט זיך אזוי אוועקגעצויגן, ניט שטענדיק מיט גוטע בשורות, ביז פסח 1943. די שלעכטע בשורות האבן מיר דאן געהאט אלע מאל פון אן אנדער חלק יידן, וועלכע מען האט אנטדעקט, און וואס זייערע באשיצער אליין האבן זיי איבערגעגעבן: שראליק זעליגס מיט זיין פרוי און קינדער, נטע רייכמאן און פאמיליע, מיין שוואגער יעקב שעכמאן מיט זיין פאמיליע, מיין שוואגער נטע און פרוי און קינד, יוסף נעלי און מאטל

פעלדמאן פון ברעסטעצקי, זעליג שעכמאן און זיינע 2 שוועסטער, יצחק עשעס און פאמיליע, די פאמיליע קאראטקע פון טראוויץ, א לויצקער משפחה, און נאך אסך אנדערע. און דאס האט אריינגעברענגט אין אונז יאוש און דעם שטענדיקן געדאנק — און מיר וועו ? . . .

קאמף צווישן פאלאקן און אוקראינער

אין דער ערשטער פסח-נאכט האט זיך פלוצלונג צעפלאקערט א הייסער קאמפף צווישן די ארטיקע אוקראינער און פאלאקן. די אוקראינישע באנדיטן, וועלכע האבן ניט געהאט קיין קלענערן חלק אין אונזער אומגליק ווי די דייטשע מערדער ימ״ש, און אסך מאל נאך א גרעסערן, האבן געהאט אלטע חשבונות מיט די פאלאקן, נאך פון זייער הערשאפט צייט, און אזוי ווי זיי האבן דערשפירט דעם מפלהדיקן צוריקמארש פון די דייטשן, האבן זיי גענומען צוגרייטן א 3 פאכיקן קאמף מיט דער לאזונג : נידער מיט דער קאמונע פון די יידן-פאלאקן-דייטשן . . . און כאטש אונזער אפהאלט ביי באגדאנען איז געווארן געפערליך מצד די אוקראינער, איז — מענטשן וואס זענען אלצאיינס פארלוירן געווינען אמאל ווען צוויי קריגן זיך ; און אזוי האט טאקע פאסירט מיט אונז . . . דער פרילינג איז געקומען מיט האפנונג. אסך פוילישע הייזער פון דער סביבה זענען אפגעברענט געווארן, אבער פון דער צווייטער זייט האט דאס אליין ארויסגערופן מיטגעפיל ביי די פאלאקן צום געדריקטן, און אזעלכע שטימען האבן זיך גענומען הערן צווישן די רעשטלעך פון ניט אפגעברענטע פאלאקן, וועלכע האבן געהאט צווישן זיך אסך געוועזענע פוילישע אפיצירן, גוט געשולטע ביי געווער. בראש זענען געשטאנען די ברידער קאזלאווסקי, די ברידער ציבולסקי א.א. און מיט געווער אין די הענט האבן זיי זיך אליין געווענדעט קעגן זייערע אויפשטענדער. דאס האט אונז געגעבן שאנסן זיך פרייער צו באוועגן ארום זיי. די אנפאלן פון די אוקראינער האבן זיך גאנץ אפט איבערגעחזרט, אבער די פאלאקן האבן זיי העלדיש אפגעשטויסן, מיט פארלוסטן אויף דער אוקראינישער זייט. אזוי האט זיך געצויגן דער גאנצער זומער 1943 ביז הערבסט. און אין צווישנצייט זענען אונז צוגעקומען יידן מיט געווער : דאס זענען געווען די קאזינס פאדי, איינער איז היינט אין תל-יוסף, און לייביש ווינאקור.

שטיצנדיק זיך אביסל אויף זיי, מיט זייער געווער, זענען מיר שוין ארויס אויך אין וואלד אריין, און אויך געמאכט פארמאסקירטע סכראנען, און צוליב די אפטע און שווערע אטאקעס פון די אוקראינער, האט זיך שוין ניט איינמאל געמאכט, אז די פאמיליע באגדאן איז געקומען צו אונז אויף נעכטיקן — עד יעבור הזעם. עס האט זיך צו אונז אין וואלד אויך צוגעשלאגן א דובנער משפחה,

שלמה מאליער מיט פרוי, זון און טאכטער, ווי אויך יודל שיכמאן מיט זיינע 2 טעכטער, און משה נייטער — אזוי, אז אין וואלד זענען, חוץ מיר און מיין פרוי סאניע און שוועסטער מאמצע, און מיין פלימעניצע שרה שיכמאן ז״ל, מיט אפגעפרוירענע פיס, אויך בתיה, נחמן גולעצקערס פרוי, און איר טאכטער שושנה, 4 יאר אלט, ראזי מיט איר קינד תמי, 4 יאר אלט, יודל שיכמאן מיט זיינע 2 טעכטער, פייגע מאנדלקארן מיט איר מאן, בערנשטיין פון בערימליע, און די ברידער ראווערמאן פון טראוויץ, היינט אין חיפה, יונה וויינער, היינט שוטר אין חיפה, און נאך 2 יינגערע יינגלעך פון טראוויץ.

חוץ מזה האבן מיר שוין געגומען שפירן די טריט פון גאולה. עס האט שוין פארבלאנזשעט צו אונז אמאל א קליינע גרופע פארטיזאנער, און עס זענען שוין צו אונז דערגאנגען קלאנגען פון גרויסע דייטשע מפלות אויף די פראנטן; עס זענען שוין געווען אסך סימנים פון גאולה.

גוי — מלאך

איך וויל דא דערמאנען צום זכות, אז דער הויפט-פארבינדער איז געווען ביי אונז דער טייערער באגדאן. אלע יידן, אן אויסנאם, וועלכע האבן זיך געדרייט אין יענער צייט אין דעם דאזיקן וואלד-אפשניט, ד.ה. דאבראטינער נאווינעס ביי דער פאנסקע-דאלינע — האבן געהאט איין-איינציקן אדרעס: באגדאן. א זיכערער פארטרויאונגס מאן. און ווען מיר האבן געדארפן גראבן סכראנעס, און פאר יעדערן באזונדער צוליבן חשש, מען זאל ניט אלע אנטדעקן — איז טאקע דער גרעבער בין איך געווען, אבער ווו נעמט מען א האק, א זעג א זאסטופ — ביי באגדאנען. און כדי צו וויסן גענוי ווו צו מאכן די סכראן, עס זאל חלילה ניט זיין נאענט פון א אוקראינישן ישוב, פרעגט מען וועמען? — באגדאנען. און אז עס לאזט זיך אויס פראוויאנט און מען וויל ביינאכט גייען צו א זיכערן פויער פון דער סביבה, כדי צו באקומען ערנערונג, און מען ווייסט ניט ווי אזוי מען גייט דורך די וואלד סטעזשקעס — נעמט מען מיט באגדאנען, און ער זאגט קיין מאל ניט אפ; און דאס אלץ נישט פאר בצע-כסף אדער ענליכעס, נאר פון זיין גוטן כאראקטער און גוטסקייט.

איך וויל דא אויך צוגעבן, אז אין פארלויף פון דער צייט האבן אסך וויכטיקע באדראהונגס געשעענישן פאסירט, און שטענדיק איז באגדאנס הילף געווען די ערשטע און די נוצלעכסטע.

די גאולה

ביז... אין א געוויסן שבת אין די פרימארגן שעהן, אין סוף פעברואר 1944, בערך נאכן אפעסן אונזער פרישטיק — און מיר זעען ווי ביידע טעכטער

פון יודל שיכמאן, וועלכע האבן די נאכט געגעכטיקט אין די פארלאזטע פוילישע הייזער, זענען געקומען צו לויפן צו אונז אין וואלד אריין, און מיט שרעק דערציילט, אז אן ארמיי פון הונגארישע חיילות מיט דייטשע אנפירערשאפט זענען היילנדיק פארביי דעם הויפט שלאך, וואס פירט צום סטיר אין טראוויך! א רעטעניש. זאל דאס זיין א ריקצוג? אפשר, אפשר! רחלה קוואסגאלטער, וועלכע איז געווען ביי א טשעך אין דער מאלאוואנע אלס אריערין, און האט געוווסט פון אונז, האט זיך אויף פונקט דעם שבת דערלויבט צו קומען לאור-היום ביז באגדאנען, אויך מיט דער זעלבער ידיעה. עס גלויבט זיך ממש ניט. מיר געכטיקן נאך אין וואלד אין סכראן, און עס האט זיך במשך היום, געגומען פארשפרייטן מער און מער אזעלכע קלאנגען, ביז פארנאכט. און ביי באגדאנען אין דער כאטקע איז די אספת-השמחה, און עס קומט אריין משה נייטער און שטעלט פעסט, אז מער וועלן מיר דא די דייטשן שוין ניט זען אלס הערשער! היינו כחולמים. עס האט זיך ניט געגלויבט ממש, כאטש מיר האבן שוין געהערט וויטע שיסערייען פון ארטילעריע, און פארשידענע פליערס, וועלכע האבן געמאכט דעם איינדרוק פון פרילינגס פויגעלעך — און דאך האבן מיר עפעס ניט געוואלט גלויבן. ביז אין 3 טעג ארום האבן מיר שוין באגעגנט א סאלדאט, פון דער רעגולערער רוסישער ארמיי, אויך ביי באגדאנען אין שטוב, און ער האט אונז שוין אפן און קלאר דערקלערט, אז די רוסישע ארמיי איז שוין אריבער העט-העט לענג-אויס דעם סטיר, ד.ה. נאך לויצק, און מיר מאכן א שהחיינו אויף דער ערשטער נאכט, וואס מיר האבן שוין געגעכטיקט אין א הויז אויף דער ערד און נישט אונטער ערד.

עס האבן זיך באלד ארויסגעיאוועט געצל, פעסי און בוניע שטיינבערג מיט זייערע קינדער, מענדל און שיינדל שטיינבערג מיט זייער קינד, ליזע בערגער, פאמיליע גאלדרייך און זייער קינד, ברידער און שוועסטער קופענבערג, און יעדער פון אונז האט באגעגנט דעם צווייטן מיט בלוטיקע טרערן פון פרייד און טרויער, און עס האט זיך אונז באקומען א פאר-געפיל, אז ס'וועט נאך עמעצער פון דער משפחה זיך ארויסמעלדן פון זיין באהעלטעניש. און אזוי איז עס געשעען מיטן פלוצומדיקן אנקומען צו אונז, אין באגדאנס כאטקע אריין, נחום, רחל, אשר, שפרה און יוסף פון די טשעכישע גאווענעס. זיי זענען, וואס אמת, געקומען צו קריכן, נישט צו גייען, ווייל זיי זענען די לעצטע פאר טעג פון דער באפרייאונג געווען פשוט אין גרויס געפאר פון פאראט, אי דער באשיצער זייערער, אלאטקע, אי זיי אליין. און כדי דאס אויסצומיידן, האבן זיי געמוזט ליגן אין סכראן א לענגערע צייט אן עסן און אן טרינקען און שטארק צוזאמענ-

געפרעסט אין א קליין גריבל. עס האט זיי לאנג גענומען ביז זייערע פיס האבן זיך צוגעהיילט, און ביז היינט צו־טאג פילן זיי נאך יענע פאר טעג. און נאכער האבן מיר שוין באגעגענט יצחק קאזאק מיט זיין גערעטעטער משפחה. אויך אלי ווייצערס פרוי און שוועסטער, און נאך אייניקע. און נאך אן אלגעמיי־נעם באשלוס, כדי ניט צו זיין באדראעט פון א ריקצוג, האבן מיר בעשלאסן זיך אריבערוואַרפן קיין ראָוונע.

ראָוונע

וועגן קערן זיך צוריק קיין מלינאוו האט קיין רייד ניט געקענט זיין. מלינאוו איז דאן געווען געדיכט באזעצט מיט מיליטער און איז אלע מאל באמבארדירט געווארן פון דער נאצישער חיה, וועלכע האט זיך נאך געוואָרפן אין קאנוואָלסיעס. איז, דאריבער, געפאלן דער באשלוס — ראָוונע. די מאטיוון: ווייטער פון פראנט, א גרעסערע שטאט. חוץ מזה איז נאך געווען א גרויס געפאר פון די בענדעראָווצעס. זיי האבן נאך, נאך דער באפרייאונג, נישט איין איבערגעבליבענעם ייד דערמארדעט, און די געפאר איז געווען אגאנץ ערנסטע. מיר האבן פארשטאנען, אז אין ראָוונע איז די געפאר א קלענערע.

איבערוואַרפן זיך קיין ראָוונע מיט אונזערע בלויזע דארע ביינער איז ניט געווען קיין שווערע זאך, ווייל קיינע אנדערע באגאזשן האבן מיר אבסאלוט ניט פארמאגט. און אזוי האבן מיר געמאכט. מיר זענען אנגעקומען קיין ראָוונע, זיך אויך געטראפן מיט אזעלכע רעשטלעך ווי מיר, פון ווארקאוויטש, אזעראני, קלעוואן א.א. איינער ווארפט זיך אויפן אנדערענס האלז, און מען שרייט, וואס איז פון אונז געווארן... זיך גוט אויסגעוויינט און זיך גענומען ארומקוקן, ווי האלטן מיר אין דער וועלט, און עס האבן זיך אנגעהויבן פרישע צרות. צרות פון מאביליזאציע, און גלייך אין פייער אריין; צרות פון שווערע באמבארדי־רונגען, אויסער די מינדערוויכטיקע צרות פון הונגער און קעלט; דאס לעצטע האט ביי אונז איבערהויפט קיין ארט ניט פארנומען. איך פערזענלעך, ווי אסך אנדערע, בין געווען שטארק אויסגעמאטערט, און געלומט אויף א פוס, אלס ירושה פונם װאלד, באוואקסן ווי א חיה, האב געמאכט דעם איינדרוק ווי א ייד אין טיפן עלטער — האב זיך דערשלאגן צו ארבעטן אין גאמס מיל, אין ראָוונע. און דאס האט מיך געשיצט אביסל פון מאביליזאציע, און אביסל פון הונגער־נויט, און וויפל איך האב געקענט, זיך געטיילט מיט א שטיקל ברויט מיט נאך עמעצן. אזוי, למשל, האט זיך מיר אראפגעיאָוועט משה גאלצעקערס זון (מישא מיט דער בארד), מאביליזירט צו דער ארבעט אין מיל אריין, הונגעריק און דארשטיק — אים אויך באזארגט מיט א פאר פלעצל, וכדומה.

אבער וואס טוט מען מיט דער באמבארדירונג? — א זייער ערנסטער

פראבלעם, וועלכער גיט ניט קיין רו בייטאג און א גאנצע נאכט. דערצו בין איך אין א געוויסן טאג צופעליק געוואר געווארן, אז מיין שוועסטער מירלס ז״ל, 2 קינדער זענען ניצול געווארן און לעבן אין צ׳ארטאריסק, ביי קאוועל. איך האב באלד געשיקט אן אלטן ייד, מיט א גאנץ ווייסער בארד, אז ער זאל מיר זיי ברענגען. ער האט מסכים געווען דאס צו טאן בתנאי, אז איך זאל נעמען א דריט קינד. ניט געקלערט, שוין מסכים געווען, און טאקע אומר ועושה — דער ייד פארט שוין, און צו מארגענס זענען שוין דא 3 קינדער: מאטיל, ליובא און פערעלע. עס איז ניט צו באשרייבן די באגעגעניש פון מיר און מיין ווייב סאניע מיט די קינדער. אבער אין דעם זעלבן אוונט איז די באמבארדירונג פון הונדערטער עראפלאנען געווען אזוי שטארק, דאס מיר האבן בשעת-מעשה פון אונזער לעבן שוין ניט גערעדט, נאר שטארק באדויערט, וואס מיר האבן געברענגט די קינדער אין אזא גרויס געפאר. און גאט האט דאס מאל געהאלפן, מיר זענען ניצול געווארן פון דער שרעקלעכער נאכט אויך.

קיין מלינאוו!

און אין א גרויסן מאיאווען פארטאג, 1944, זיך געלאזט קיין מלינאוו, זייענדיק זיכער, אז אזוי ווי דער פראנט איז שוין נאך לעמבערג, וועט מען שוין מסתמא אזעלכע קליינע פונקטן ווי מלינאוו נישט באמבארדירן. געלאזט זיך אין וועג אריין אזוי ווי גרינגע פאסאזשירן, אנגעקומען קיין מלינאוו. דער רעש א שטילער. געטראפן דארטן בערל ראבינאוויטש, שלמה שעכטמאן, טויבשע דעם רב׳ס. שאוליק גאלפערן, וועלכער איז געווען מיט איר אין סכראן, איז ביי דער באפרייאונג אויך מאביליזירט געווארן. איך מיט מיין פרוי סאניע און שוועסטער מאמצע, און די 3 קינדער אונזערע געבראכט מיט זיך. נחום, רחל, יוסף און שפרה. אשר איז שוין געווען מאביליזירט. אויך דארט געטראפן חנה וויינער, יצחק מאנדלקארן מיטן קינד, יענטע-לאה ליכטער, חיה פישער, היינט אין כנרת, פייגע און איטקע מאנדלקארן, לייביש ווינאקאר, און די שוועגערינס טאכטער, שרה ז״ל, ווי אויך עזרא שערמאן, פאמיליע גאלדרייך און אפאר געציילטע יידן פון דער סביבה.

עס האט פאמעלעך גענומען אפגייען דער חלום פון דער שווארצער, אזוי לאנגער נאכט, וועלכע האט זיך אזוי פאטאל געענדיקט פאר אונז יידן בכלל, און מיר האבן זיך ניט געקענט ארומקוקן ווער עס פעלט, נאר ווער איז נאך דא. שווער! זייער שווער איז געווען צו געבן א תשובה אויף דער פראגע ארומגייענדיק טאג אזוי נאכט אויף א בית-הקברות, ווען דו זעסט מיט דיינע אויגן, אז אלץ ארום איז דא און לעבט און אלע דייניקע זענען טויט, און זיי

וועלן שוין קיינמאל דא ניט זיין. און עס פלאגט דער געדאנק, צו עס איז כדאי געוועזן צו שיצן די טרוקענע ביינער? און אפשר וועט נאך אמאל אנוואקסן אויף זיי פלייש?... אבער דאס לעבן איז שטארקער פון אלעס, און עס האט עפעס אינסטינקטיוו גענומען זאגן דער געדאנק אז... אז אזא גרויסער בראך האט נאך טאקע די ידישע געשיכטע ניט געהאט אין איר בלוטיקער היסטאריע, אבער אפשר וועט זיין דער בראך פון ברמיך חיי? יא, אזוי איז דאס ניט אנדערש, און מען מוז נעמען זיך ערנסט פארטראכטן איבער דעם. און דערמיט האט זיך אנגעהויבן אונזער שיבת-ציון געדאנק.

וואס מיר האבן געטאן אין מלינאוו אין משך פון די 15 חדשים, זייענדיק דארט נאך דער באפרייאונג, איז מינדערוויכטיק. אויב מיר ווילן דערמאנען דעם אנדענק, וואס מיר האבן באוויזן צו שטעלן אונזערע קדושים, איז גאט ווייסט צו ער שטייט נאך דארט ביז היינט. קומענדיק קיין מלינאוו פון ראוונע האב איך, מיט מיין שוואגער נחום און איטקע מאנדלקארן, אביסל אויסגעראמט דעם שוין כמעט צעבראכענעם אוהל אויף דעם מלינאווער בית-עלמין, און געפראוועט א יאר-צייט אזוי ווי אמאל, כשנים קדמוניות... עס האבן זיך נאך געוואלגערט ארום דעם אוהל קוויטלעך, וועלכע יידן פון מלינאוו, און פון ווייט, האבן געשריבן, און זיי מיט הייסע טרערן פון בקשות געווארפן אויף דעם קארלינער צדיקס קבר. וואס שייך מצבות, זענען כמעט ניט געווען אויף דעם בית-עולם — אלעס איז ארויסגעריסן געווארן, און פארשפרייט פאר טראטוארן אין גאנץ מלינאוו, ווי עס איז זיי נויטיק געווען. עס האט געמאכט דעם איינדרוק פון א נקמה-אקט אויך אין די שוין לאנג טויטע. צוריקצוקערן די מצבות אויפן בית-עולם איז געווען פאר אונז פיזיש אונמעגלעך. אויך די הערשענדע מאכט האט זיך ניט שטארק געגויטיקט אין אזעלכעס. די איינציקע מצבה, וואס מען האט זי ניט ארויסגעריסן איז געווען יוסף בערגערס ע"ה, און מיר האבן זי מיט אונזערע שוואכע כוחות צוריק אויפגעשטעלט אויף איר ארט. וואס איז היינט מיט איר? אין מערוויץ איז דאן דוקא אויף דעם בית-עולם אלעס כמעט געבליבן ווי געוועזן, נישט געריהרט כמעט.

איך מוז מודה זיין, אז שפאצירנדיק איבער די מלינאווער גאסן אין יענער צייט, ווען אסך פון די באטייליקטע אין מארד פון אונזערע טייערסטע זענען מיר געווען ווי א דארן אין אויג — איז דאס כאטש אונז געווען א שטיקל סאטיספאקציע, כאטש בחדרי-חדרים האט מען געמוזט לאזן א טרער... עס איז מיר נאך פריש אין זכרון דער ערשטער חג-שבועות נאך אונזער צוריקקער קיין מלינאוו פון ראוונע, ווי מיר האבן מיט אנגעשטרענקטע כוחות, דורך נחומס דרוק, אביסל אוסגערייניקט די ווייבער-שול פון בית-הכנסת, כדי מזכיר-נשמות

זיין. עס איז ניט לייכט צו שילדערן דאס היסטערישע בילד פון די געציילטע מענטשן, די בלוטיקע טרערן, וואס די מענטשן האבן פארגאסן אין דעם ערשטן באפרייטן שבועות אין דער מלינאווער ווייבער-שול. די דאזיקע טרערן האבן זיך זיכער צוזאמענגעגאסן מיט יענע טרערן פון דעם גרויסן נאך געוועזענעם קהל אין געטא, אין יענעם בית-הכנסת, דעם לעצטן שבת חול-המועד, מיט קנאפע 2 יאר צוריק, פראוועגדיק דאן די לעצטע לעבנס תפילה פון א גאנצער פאראורטיילטער עדה.

און אזוי האבן מיר געמוזט ווייטער איבערגייען צום סדר-היום. דעם צעבראכענעם געמויערטן בית-הכנסת האבן מיר דאן פארוואנדעלט אין א תבואה-אמבאר, מיט דעם חשבון, אז עס וועט זיך נאך אמאל אפשר צונויפזאמלען א גרעסערער טייל לעבענס געבליבענע יידן — איז גלייכער, עס זאל זיין וואס נאך אפצונעמען, איידער דערלאזן אים צורייסן ביסלעכווייז אינגאנצן אויף ציגל, אין וועלכע די באפעלקערונג האט זיך דאן שטארק געגויטיקט, צוליב דער רואינירונג פון דער מלחמה.

איך גלויב, לויט די בריוו, וועלכע איך באקום אפט פון א מערוויצער פויער, אז די שול שטייט נאך. וואס שייך די פארבליבענע הייזער, אין אלגעמיין צו יענער צייט, זענען די בעסערע און געמויערטע הייזער נאך דאן געווען בסדר. אין די באך גוטע הייזער זענען פארוועגדעט געווארן מייסטינס אויף מלוכהשע אינסטיטוציעס. ווי למשל, שמעון שעכטמאנס הויז אויף א נ.ק.וו.ד., מאיר קוואסגאלטער — אויף א מאביליזאציע אמט. אין רבס הויז האבן געוווינט טויבישע, און געצל שטיינבערג מיט דער פאמיליע ; אין משה זידערס הויז — מענדיל שטיינבערג און פאמיליע, נחום און פאמיליע ; אין זיין הויז — ארקע ע״ה און טאכטער ; אין זיין הויז — שלמה שעכמאן. בערל ראבינאוויטש מיט אים ביי זיי אין הויז. איך האב בשום-אופן אין מערוויץ ניט געקענט וווינען. עס האט זיך מיר געדאכט, אז אין מערוויץ זע איך אלע שרעקלעכע בילדער שטענדיק פאר די אויגן, און מיר האבן דערפאר צוגעריימט א צימער אין דער חורבה פון יעקב טעסלערס ז״ל שטוב און דארטן געוווינט מיט מיין פאמיליע.

מיר האבן גוט געוווסט און שטענדיק געדענקט, הן פון דערציילונגען פון די ארטיקע גויים און הן פון די אויסגראבונגען, וואס די מאכט האט דאן געמאכט צוליב אירע צוועקן — אז כמעט נעבן יעדן ידישן הויז איז א בית-עולם. און אז מיר גייען ארום טאג און נאכט אויף א גרויס-געווארענעם ב״ע. און צו פאראייביקן דאס מיט דענקמעלער, איז דאס פון אונז בשום-אופן ניט מעגלעך געווען.

צו איז דא אין לעבן א טרייסט אויף אזא בראך ?

יחיאל שרמן
חיפה

הפרידה מן הבית

22 ביוני 1941. השעה 4 לפנות בוקר. התחלתי אז להתלבש, כדי ללכת לעבודה. פתאום שמעתי רעש גדול ומוזר. הבתים כאילו זזים ממקומם. יצאתי מהר החוצה ולא ראיתי דבר. התחלתי ללכת לכיוון מרכז העיירה. ליד ביתו של רבינוביץ כבר ראיתי כמה יהודים עומדים ומספרים, שהפציצו את שדה-התעופה, שהיה מעבר לנהר איקווה.

כבר בשעה 9, באותו יום, התחילו לדבר על מלחמה שהגרמנים הכריזו על רוסיה. עמדו אנשים רבים ודיברו על האסון הזה, אם כי לא ידעו לספר על כל פרטים. אולם כבר בשעה 2 אחה״צ, כשהלכתי לכיוון הצרכנייה, שהיתה בשעתה מול בית אבא גרינשפון, שמעתי וראיתי פתאום אוירונים מתקרבים מכיוון דובנה ומתחילים להשליך פצצות על שדה התעופה ולאחר מכן גם על מלינוב עצמה.

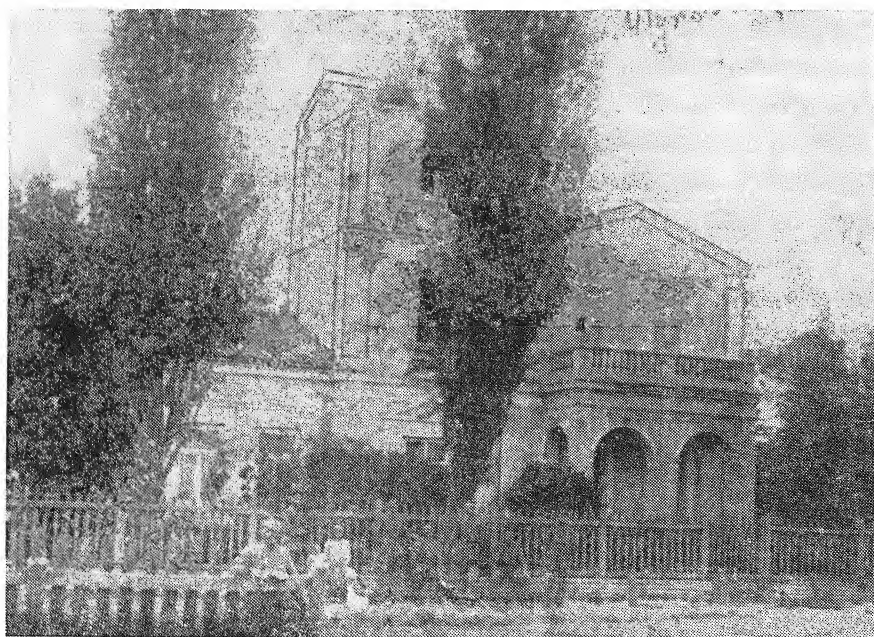
באותו זמן כבר נהרגו אנשים והפאניקה התחילה. הפחד היה גדול אצל כולם. התחילו לרוץ, מן העיירה לכל כיוון אפשרי. אני ומשפחתי, אחותי שיינדיל, אחי יוסף ועזרא וכן הסבתא חנה והדודה צביה ברחנו לכפר סלובודה; שם היה לנו מכר אחד, גוי, ארסים הגבוה.

נכנסנו אליו למתבן ונשארנו שם. התאספו לשם עוד אנשים ומשפחות ממלינוב. באותו לילה לנו כולם אצל ארסים. למחרת התחלנו לנתח את המצב, אולם בבוקר עדיין היינו מחוסרי ידיעות, שיוכלו לעזור לנו לכך. ראינו רק, כי הצבא זז במהירות של בריחה לכיוון רוסיה. מה לעשות? הייתי אז בן 18 — ודעתי היתה כי לא צריך להישאר כאן ולחכות לבוא הגרמנים. וסימן פשוט וחותך היה לי: אותו ארסים, שאצלו לננו ובצילו הסתופפנו — כבר שתה בבוקר וודקה לחיי הגרמנים ולחיי אוקראינה העצמאית. הבנתי שסופנו יהיה מר.

ובאותו יום, 23 ליוני 1941 נפגשתי עם פנחס קלפר, משה ויהודה ויינר, גרטניק קויפציה — והחלטנו לברוח בלילה לכיוון הגבול הרוסי. אני עצמי חזרתי עוד למלינוב, כדי לשכנע כמה בחורים, שיברחו יחד אתנו, אך לא הצלחתי. בין השאר ניגשתי אז לאיציק קוזק וביקשתיו שירשה לבנו ראובן ללכת אתנו — והוא סירב. חזרתי לסלובודה. בדרך פגש אותי יחזקאל ליברמן,

שהתגורר בדרך לסלובודה, ושאל אותי: "יחיאל, לאן אתה נוסע?" אמרתי לו, שאני ועוד כמה חברים בורחים לרוסיה. הוא התחיל לדבר על לבי לא לנסוע: הדרך היא בחזקת סכנה ועשויים להרוג אותנו. לא שמעתי בקולו והמשכתי לכפר סלובודה. סיפרתי על הנעשה במלינוב ועל דעתם של אנשים על בריחתנו — אך בני משפחתי, ובתוכם אבי משה שרמן, היו בעד זה שאברח.

היה זה יום שני 23 ביוני. התאספנו שוב: אני, יחיאל שרמן, יהודה ויינר ואחיו, המורה ברשטיוזקה, פנחס קלפר, קויפציע גרטניק — ישבנו על אופניים והתחלנו לברוח בכיוון רוסיה. כמובן, בדרך איבדנו איש את רעהו... רק אני ומשה ויינר התמדנו לרוץ ביחד עד הגיענו לגבול.

בית ד"ר ויסלוצקי במלינוב.

רק אז התחילו הצרות וגם... הגעגועים על האחים והאחיות, שהשארנו מאחורינו. יום-יום שמענו את החדשות, בהן נאמר, שהגרמנים מתקדמים והורסים את הכול, הורגים יהודים. למען האמת, אז לא האמננו, כי אכן מתקיים הדבר במציאות.

במשך שהותי ברוסיה עבר עלי הרבה. גילגולים רבים לאין-ספור. עד מרץ

1942 הייתי בקולחוז, אחרי כן לצבא האדום ולחזית עד סוף המלחמה, שבשבילי נסתיימה בהיותי כבר בתוך גרמניה ליד הנהר אלבה, בפגישה עם הצבא האמריקני ביום 10 במאי 1945.

במרץ 1944, בדרך התקדמותי עם הצבא האדום לגרמניה, הייתי קרוב מאוד לעיירתי מלינוב, והחלטתי להגיע הביתה בכל מחיר. לאחר 3 ימי נסיעות הגעתי לפתחו של יער מלינוב. כבר עם כניסתי לעיירה ראיתי את החורבן הגדול שהביאו הגרמנים עליה. בתחילה נכנסתי לבית הקברות וראיתי שהם החריבו הכול. חיפשתי את מצבתה של אמי, שנפטרה עוד בשנת 1938 וידעתי את מקום קבורתה — אך לא יכולתי למצוא כלום; הגרמנים נטלו את המצבות לסלילת מידרכות.

התחלתי להיכנס לעיירה פנימה. בדרך התעכבתי ליד כל בית, חשבתי, אולי אפגוש מישהו בבית — אך לא מצאתי אף אחד... עד שהגעתי לפולני אחד, נגר, ששמו היה דימאר; היה גר אצל משה שקראב, הסנדלר. הוא לא הכיר אותי, משום שהייתי במדי צבא. והוא התחיל לספר לי את שמותיהם של אלה, שנשארו בחיים. את כולם מצאתי בבית הרבי של העיירה. מצאתי שם את טויבטשע, את געצל ואת אחיו מנדיל ממרוויץ. כן את בריל רבינוביץ ושלמה שכמן; שאר הניצולים עברו כבר אז לרובנה.

והם סיפרו לי על החורבן הגדול, שהרוצחים עוללו. לא נשאר לי מה לעשות במלינוב — ולמחרת קמתי וחזרתי ליחידתי. לאחר זמן-מה קיבלתי מכתב ממלינוב, שאחי הקטן, עזרא, חי. אולם הייתי אז כבר רחוק מהעיירה. עזרא הסתתר אצל גוי, ובנס גדול נשאר בחיים. בזמן השיחרור נכנס לצבא האדום והתקדם יחד אתו. אולם עד סיומה של המלחמה לא יכולנו להיפגש; וכשנפגשנו לא נפרדנו עוד עד היום הזה.

תבוא כל־רעתם לפניך,

ועולל להם כאשר עוללת לי...

(איכה)

ליזא בערגער
בראזיל

געוואגלט אין פּיין און הונגער

מיין ערשטע פּיין הויבט זיך אן, ווען באלד אין די ערשטע צייט, ווי די באנדיטן זענען אריין אין שטעטל, האט מען געכאפּט צו דער ארבעט; דער יודנראט האט צוגעשטעלט די ארבעטער. מיר זענען געווען ביי 50 מענטשן: מיידלעך און פרויען, מענער און קינדער. מ׳האט אויסגעקליבן מיידלעך צו וואשן די מאשינען אין טייך.

מ׳האט אריינגעשטעלט 20 גרוזוויקעס, און מיר מיידלעך זענען געשטאנען אין טייך ביז די גארטלען און געוואשן די מאשינען, פון 10 אין דערפרי ביז 6 אוונט. ס׳איז געווען סעפּטעמבער 1941, און ס׳איז גראדע דאמאלס שוין זייער קאלט געווען, א פראסט. און ווען מ׳האט אונז געהייסן גייען אהיים האט יעדער באקומען 3 נאגייקעס-קלעפּ — דאס איז געווען די באצאלונג.

ווען מיר זענען אהיימגעקומען האבן מיר גארנישט געהאט וואס צום עסן; די פּויערים האבן דעם טאג גארנישט געברענגט אין שטעטל אריין.

איינמאל האבן מיר, יוגנט, זיך צוזונויפגערעדט, אז מיר דארפן עפּעס אויפטון און נישט זיין אזוי נאאיוו. מיר האבן באשלאסן צו גיין אין וואלד אריין. מיר זענען אוועק נעבן מאנטין און דארט האבן די יינגלעך געפינען א סטאדאלע; זיי זענען דארט געבליבן און מיר, די מיידלעך, זענען געגאנגען זוכן ברויט. ווען מיר זענען צוריקגעקומען האבן מיר זיי שוין געפונען נאקעטע און דערהרגעט. דאן האט זיך אנגעהויבן אונזער וואנדערן אן א ציל און אן אן עקזיסטענץ. צו וועלכן קריסט מיר זענען אריינגעקומען, האט מען אונז נישט געוואלט געבן קיין שטיקל ברויט, און מיר האבן נישט געהאט ווו דעם קאפּ אוועקצולייגן.

די אנדערע מיידלעך האבן זיך פון מיר אפּגעטיילט און כ׳בין געבליבן אליין אין וואלד. ביינאכט בין איך פארגאנגען אין פאנסקע דאלינע, און כ׳האב דארט געוואלט אריינגיין צו א קריסט אין דער סטאדאלע. ער האט דאס דערזעען און מיך ארויסגעטריבן פון דארט. דאס איז געווען 12 ביינאכט. דער שניי איז געווען א מעטער הויך. דאס איז געווען אין נאוועמבער. כ׳בין געווען נאר אין אפּאר טרוסן, אן שיך און אן א קליידל, ווייל פריער האבן מיר עטלעכע אוקראינער

געכאפּט און געפּאדערט פון מיר געלט. האב איך זיי אוועקגעגעבן מיין גאנץ אנטועכץ.

צוויי ביינאכט פלעג איך גייען זוכן עפּעס עסן. איך פלעג ארויסכאפּן מיר אויס. איך האב געכעוועט ווי א ווילדע חיה. דער פויער האט עפּעס געהאט פון דער קארטע אפּאר שמוציקע קארטאפל. מאנכע נעכט פלעג איך אויך דאס פארשפּעטיקן. פלעג איך צוריקגייען אין וואלד מיט גארנישט. אויפן וועג האב איך געזעען דעם מלאך-המוות פאר די אויגן — פון קעלט און הונגער.

איינמאל בין איך אריין אין א סטאדאלע זייער שפּעט ביי נאכט און שטארק געפילט הונגער און קעלט; כ׳בין דארט אנטשלאפן געווארן. ס׳האט זיך מיר געחלומט, אז מיין מאמע קומט צו מיר און גיט מיר א שטיקל ברויט — כ׳האב זיך אויפגעכאפּט, ס׳איז געווען נאר א חלום. איך האב געפילט ווי די נשמה גייט א פארגעפיל, אז אין זיין סטאדאלע שטארבט א מענטש פון הונגער; איז ער ארויסגעקומען מיט א טעפּעלע קאלטע קארטאפלעס. ווען ר׳איז אריין אין סטאדאלע האט ער מיך געטראפן רעווען. ווען כ׳האב אים דערזעען האב איך ביי אים ווילד ארויסגעכאפּט דאס טעפל און אים שיעור נישט צעביסן. ווען כ׳האב אויפגעגעסן דאס ביסל עסן, האב איך זיך אביסל בארוהיגט.

דעם 25-טן דעצעמבער. די קריסטן זענען געגאנגען אין קלויסטער אריין ביז 12 ביינאכט. כ׳בין געווען זייער שוואך, שוין ווידער 5 טעג נישט געגעסן, האב איך געקלערט, זאל שוין זיין וואס ס׳וויל — ווייטער קאן איך נישט אויסהאלטן. כ׳גיי זוכן ברויט, אפשר וועט ווער רחמנות האבן אויף מיר. כ׳בין צו צו א פּאלאקס א טיר און אנגעקלאפּט. באלד האב איך דערהערט פון אינעווייניק: ״דארט איז א יידין!״ כ׳בין געווען כמעט נאקעט, די פיס מיט שמאטעס ארום-געוויקלט, ווען די קריסטין האט אויפגעעפנט די טיר; זי האט דערזעען א לעבעדיקן מת. זי האט זיך דערשראקן און ארויסגעווארפן א שטיקל ברויט מיט א שטיקל ציבעלע און געגומען שרייען צו די פאמיליע: ״זעטס, ווי א פרוי איז משוגע געווארן!״ כ׳בין געווען גליקלעך מיטן פּיצל ברויט.

און ווייטער אוועק 5 טעג אן עסן; איך בין אין וואלד. כ׳בין ווידער געגאנגען עפּעס זוכן, פון דערווייטנס האב איך געזעען א שטוב און אנגעהויבן גייען צו איר. דער וועג האט זיך געצויגן לאנג ווי דאס יידישע גלות, כ׳האב נישט געקאנט קומען צום סוף. דער זייגער איז געווען 3 ביינאכט, און דער פראסט ביי 30 גראד. דער הימל איז געווען אויסגעשטערנט און די לבנה פול. ווען כ׳בין ארויס פון וואלד האב איך געזעען ווי איינער גייט מיר נאך. בין

איך געלאָפן — לויפט ער נאָך. האָב איך זיך אַרונטערגעלייגט אונטער אַ בערגעל — דאַן האָב איך געזעען, אַז געיאָגט האָט מיך מיין אייגענער שאָטן... ס'איז מיר זייער שווער געווען דאַמאָלס זיך אויפהויבן און גייען ווייטער, און ווען נישט דער דראַנג צום לעבן און איבערלעבן, וואָלט זייער לייכט געווען שוין דאָרט איבערבלייבן אויף אייביק.

איינמאָל בין איך אַריין צו אַ פּאָלאַק אינעם דאָרף "פּאַנסקאַ דולינה" — אַ רייך דאָרף. ווען כ'בין נאָר אַריין אין טיר, האָבן זיי מיר גלייך דערקענט — "ליזאַ בערגער!". זיי האָבן מיך אַריינגענומען אין קיך אין אַ ווינקל, מ'זאָל מיך נישט דערזעען פון דרויסן, און כ'זאָל זיי נישט פאַר אומרייניקן די שטוב מיט מיינע לייז. זיי האָבן מיר געגעבן אַ שטיק ברויט מיט אַ גלאָז מילך. די עלטסטע טאָכטער האָט מיר צוגעגאָסן אַלע מאָל מילך, אָבער קיין ברויט נישט צוגעגעבן — דאָס איז נישט געווען. נאָר ווען די טאָכטער איז אַ מינוט אַרויס פון קיך און כ'האָב געזעען פון דערווייטנס אַ פּאָר רויע קאַרטאָפל און 7 מייערן — האָב איך זיי איינגעשלינגען אין איין מינוט!

איינמאָל אין אַן אָוונט האָט מיך אַריינגערופן אַ פּאָלאַק אין שטוב אַריין און מיר געגעבן אַביסל עסן; כ'בין געשטאַנען ווי אַ הונט און דאָס אויפגעגעסן. פּלוצים זענען אַריין אין דאָרף אַן אָפּטיילונג דייטשן, וועלכע האָבן געזוכט יידן. דער פּאָלאַק האָט מיר אַרויסגעריסן פון די הענט דאָס עסן און מיך אַרויס-געיאָגט. דאַמאָלס בין איך געווען איינגעשטעלט מיטן לעבן. האָב איך געזאָגט צום גוי: אויב כ'וועל אַרויסגייען, וועל איך דערשאָסן ווערן — איז דאָך בעסער, אַז כ'זאָל זיצן מיט אייך צוזאַמען ביים טיש, וועט אַלץ דורכגייען אין אָרדנונג. זיי האָבן זיך באַראַטן און אַן אַלטיטשקע פרוי האָט געגעבן אַן עצה: מ'זאָל מיך אַריינלעגן אין בעט און צובינדן דעם קאָפּ — אַ קינד איז קראַנק.

און אַזוי איז געווען. כ'בין אַריינגעלעגט געוואָרן אין בעט. די דייטשע באַנדיטן זענען אַריין אין שטוב און געזוכט יידן; זענען אַריין אין סטאַדאָלע, אין שטאַל און געזוכט. און דערנאָך זענען זיי אַוועק מיטן "ווידערזעען".

איינמאָל בין איך אַרויס פון וואַלד און געגאַנגען צו איינע אַ גוטבאַזיצערן נעבן מלינאָוו, וועלכע כ'האָב פון לאַנג געקאַנט. זי איז געווען אַ אַלמנה, און כ'האָב געהאַט אַ חשבון, אַז זי וועט מיך לאָזן זיין ביי איר אין סטאַדאָלע. אַ גאַנצע נאַכט האָב איך געבלאָנדזשעט און נישט דערקאַנט דאָס דאָרף. קוים 6 אין דערפרי בין איך אָנגעקומען צו איר.

איר אויפנעמען איז באַלד געווען אַ קאַלטע. זי האָט מיך געפרעגט, ווי

האב איך געוואגט צו קומען צו איר, ווען אזוי פיל דייטשן דרייען זיך ארום. זי האט מיך שנעל ארויסגעפירט אין שטאל און געהייסן מיך אוועקזעצן; זי וועט גייען מאכן מיר עפעס ווארעמס. זי האט מיר געמאכט א ווארעם טעפל מילך און מיך ארײנגעפירט אין א דערבייאיקע נישט פארענדיקטע שטוב. אויף דער ערד האט זי מיר געגעבן די מילך און א גרויס שטיק ברויט. און זי האט צו מיר געזאגט, אז זי גייט אין א צווייטן דארף צו ברענגען מיר עפעס אנצוטון.

אבער ווען זי איז ארויס פון שטוב, האט זי א זאג געטון צו איר מוטער, אז זי גייט צום סאלטיס; און דאס איז מיר נישט געפעלן... בין איך געשטאנען אויף דער וואך, און דורך די שפארעס פון דער נישט געענדיקטע וואנט האב איך דערזעען ווי זי פירט דעם סאלטיס, כדי מיך איבערצוגעבן די דייטשן.

די שטוב איז געשטאנען נעבן א טייך. בין איך ארויסגעשפרונגען דורכן פענסטער און ארײַן אין טייך ארײַן, אין א טשערעד. די גויע איז ארײַן אין שטוב און גענומען שרייען: "ליזא, ווו ביסטו? איך וויל דיר געבן עפעס עסן". דאס אלץ האב איך געהערט ליגנדיק אין טייך. צו איר מוטער האט זי געזאגט: "פארוואס האסטו איר אפגעלאזט?" און צום סאלטיס: "דו וועסט געוויס מיינען, אז כ'האב דיך אפגענארט".

דאס אלץ האב איך געהערט. איך ליג אין וואסער, קאלט און נאס. אזוי בין איך געליגן ביז אין אוונט. ביי נאכט זענען אנגעפלויגן פויגל מיט לאנגע און שארפע פיסקלעך און מיך געהאקט און געבראקט.

כמעט פארטאג, ווען די הענער האבן שוין געקרייעט צום דריטן מאל, בין איך ארויס פון וואסער און גענומען לויפן ווי כ'האב נאר געקענט. נאך לאנג לויפן בין איך ארײַן, שוין אין אן אנדער דארף, אין א שטאל פון בהמות. ס'איז מיר געווארן ווארעם און די לייז האבן פון מיר געגאגט מיין לעצט ביסל בלוט.

אבער דאס האט נישט לאנג געדויערט. ס'איז אנגעקומען דער בעל-בית און האט מיך מיט דראהונגען פארטריבן. בין איך ווייטער געלאפן. ווהין? א בארוועסע, א נאקעטע און נאך דערצו אין מיטן טאג. האלב טויט בין אנגעקומען, נאך לאנג לויפעניש, אין וואלד ארײַן.

עס האבן זיך אנגעהויבן נאך מער ביטערע צייטן. קיין שום גוי האט נישט ארײנגעלאזט איבער זיין שוועל. דער שניי איז געווען אזוי הויך, אז ער האט פארשיט לעבעדיקערהייט.

איינמאל בין איך ארויס פון וואלד און געלאזט זיך גייען אין א דארף ארײַן, צו א פאלאק. כ'בין געווען שטארק הונגעריק. דאס איז געווען א זונטיק; כ'האב גערעכנט, אז זונטיק וועלן די רוצחים נישט קומען, אבער די

אויסרעכנונג איז געווען א פאלשע. דווקא אום זונטיק זענען די דייטשן געקומען כאפּן פאלאקן אויף ארבייט קיין דייטשלאנד. מ׳האט מיך אויך געכאפּט און צוזאמען איבערגעשיקט געווארן קיין דובנע צום באנהויף.

דער אוי פון באדויער

פאַרוואָס איז עס דווקא פונקט אזוי ?

עס צאנקט אין דער פראגע א שטענדיקער אוי,
אזוי ווי דער קנויט אין דעם לאָמפּ פון אן אָבל.

ער וויינט און ער מאָנט, ווי די שריפט אויף א טאָוול —
ווי ס׳טענה׳ט און מאָנט מיט זיין שטיינערנעם כתב
דער קורצער סך־הכל פון אן עפּיטאף.

פון זיך אליין וויינט ער, דער אוי פון באדויער,
אפילו ווען הערן אים הערט נישט קיין אויער ;
ער רייסט זיך פון הארצן ארויס און ער רעדט
ווי ליד פון א פויגל, ווי ס׳זינגט א פּאָעט.

נישטאָ אזא כוח, וואָס קען אים פארהאלטן,
נישט לאָזן אים רעדן — דעם אוי פארבאהאלטן
דורך יאָרן פון פּיין זינט דעם אָנהויב פון צייט —
ווייל ווי ווערט מיט ערשטיקער שארפקייט באנייט
אין יעדן באזונדער וואָס ליידט אן אבידה.

אלף כ״ץ

שאוליק האלפערן
טאראנטא, קאנאדע

חורבן

דעם 22 טן יוני 1941 האבן די נאצישע מערדערס איבערגעטראטן די פּארשאלטענע פּוילישע ערד און, ווי א בליץ, פארנומען פּוילן אין שעהן. און באלד האָבן זיי זיך גענומען צו דער מערדערלעכער ארבעט, און ס׳האָט זיך באלד גענומען גיסן יידיש בלוט.

ס׳האָבן זיך באלד דערהערט ווײ־געשרייען פון יידישע שטובן. די נאצן זיינען ארומגעלאָפן ווי טייוולאַנים, ווי ווילדע בלוטדאָרשטיקע חיות פון הויז צו הויז. געשלאָגן אָן רחמנות, געמאָרדעט אָן א וואס. מ׳האט נאר געהערט די ״יודע שוויין״ ״יודע הערויס!״ מאמעס האבן זיך די האר אויסגעריסן פון קאָפּ. מען איז געלאָפן וווהין די אויגן האָבן נאָר געטראָגן. קינדער זיינען אפגעריסן געווארן פון מאמעס, און מאמעס פון קינדער.

און די אוקראַאינישע מערדער האבן זיי צוגעהאָלפן צו זייער עקלדיקע ארבעט. די שיסערייען האבן זיך געהערט פון איין עק שטאט ביז דער צווייטער. שוין אין די ערשטע טעג האָבן זיי אויף א שרעקלעכן אופן דערשאסן אונזער רב, הרב יהודה לייב גארדאן, פריער געפייניקט אין א דארף נעבן מערוויץ. אויך האָבן זיי דערשאָסן 10 יינגע קינדער אויפן פלי־פלאץ, באשולדיגנט זיי אין שפּיאנאזש.

מען האָט געלעבט אין מורא און פחד. נישט צו עסן און נישט טרינקען. ווי ביי פּרעה האָט מען געארבעט עבודת פּרך. דעם 10 טן יולי 1941 האָט מען פארצוימט דאָס שטעטל מיט שטעכעדיקע דראָטן, צונויפגעטריבן יידן פון דער סביבה קיין מלינאוו — און אויפגעשטעלט דעם געטאָ. די אוקראַאינישע פּאָליציי ארום האָט אונז געהיטן בייטאג און ביינאכט. די קראַנקהייטן זיינען געוואקסן; מענטשן זיינען געשטארבן פון הונגער, נויט און שרעק. מענטשן זיינען געש־וואָלן געוואָרן פון הונגער.

יעדן טאָג זיינען אָנגעקומען פון די מערדער נייע באפעלן: הייגט צושטעלן גאלד, מארגן זילבער, קליידונג, פוטערס. יעדער טאג איז געווען איבערצוטראגן דעם שווערן יאָך.

און מיט אמאל — דעם 10 טן אָקטאָבער 1942 איז דערגאנגען א שטים,

אז מ׳גראבט גריבער צווישן די בערג, כדי צו באגראבען די אויסגעשאכטע אומשולדיקע יידישע באפעלקערונג. דאס געטאָ איז גוט ארומגערינגלט געווארן מיט די אוקראינישע מערדער-פּאָליציי און מיט ס.ס. לייט. מענטשן האבן געזוכט וועגן ווי אזוי דורכצורייסן זיך די ארומגענומענע קייט — אבער ס׳איז געווען צו שפּעט!

באלד אין דערפרי זיינען אריין אין שטעטל לאסט אויטאָס מיט די ס.ס. פרויען און מענער, אלטע און קינדער זיינען ארויסגעשליידערט געוואָרן פון די הייזער און געברענגט געוואָרן צו די גריבער. אויסגעטאָן זיי נאקעט און אויסגעשטעלט אין שורות נעבן די גריבער און אנברחמנותדיק זיי אויסגעשאָסן און אריינגעווארפן זיי אינערווייניק. ס׳איז נישט צו באשרייבן די הארצרייסנדיקע סצענעס, וועלכע האָבן זיך דארט אָפּגעשפּילט; אסך קינדער זיינען פּשוט לעבעדיקערהייט באגראָבן געוואָרן.

אזוי איז אויסגעמארדעט געוואָרן מלינאוו-מערוויץ, אפּגעווישט געוואָרן פון דער ערד; אזוי זיינען אונזערע עלטערן, ברידער און שוועסטער אומגעקומען אויף קידוש-השם; אזוי זיינען אונזער טייערסטע אוועקגעריסן געוואָרן פון דער וועלט — מיר וועלן זיי קיינמאָל נישט פארגעסן!

טייל האָט זיך איינגעגעבן אָפּצוראטעווען און פונאנדערלויפן זיך אין דערפער און וועלדער, אָבער דאָס זיינען געווען זייער ווייניק; אויך איך בין געווען פון די גליקלעכע. צוזאמען מיט טויבשע גארדאָן האט זיך אונז איינגעגעבן צו באהאלטן ביי די גוטע טשעכן, וועלכע האבן אונז געראַ-טעוועט; מיר וועלן זיי נישט פארגעסן קיינמאָל.

מיר וועלן אויך געדענקען צום שאנד די אוקראינישע מערדערס, וועלכע האבן געהאָלפן מיט זייערע שמוציקע הענד דעם טייוול אומצוברענגען אונזערע טייערע. מיר מוזן זיי געדענקען ווי זיי האבן זיך נאָך דער עקלהאפטיקער מלאכה געלאזט אין געטאָ אריין און גערויבט אלץ, וואס איז נאך דארט פארבליבן. דערביי האבן זיי געטאנצט פאר פרייד.

איציק קאזיק
פילאדעלפיא

א משפחה איבערגעלעבט

באלד ווי די דייטשן זענען אריין האט מען אונז, א גרופע יידן, אלט און יונג, גענומען אויף ארבעט אויפן מיליטערישן פלי-פלאץ. זענען אראפגעקומען עטלעכע מערדער, צוגעגאנגען צו די מענטשן, וועלכע האבן געארבעט, און אויסגעקליבן די שענסטע יינגלעך. איך מיט מיינע קינדער זענען געשטאנען אביסל ווייטער און געזען ווי די מערדער האבן אוועקגעשלעפט 10 יינגלעך אין די אלטע אקאפעס, וועלכע זענען דאָרט געווען פון דער ערשטער וועלט מלחמה. מ׳האט דארט די יינגלעך אומגעבראכט און שלמה שערמאן (ער איז געווען דער עלפטער) האט זיי פארשאטן מיט ערד; ער איז דערנאך צוריקגעגאנגען צו אלע.

מען האט שלמהן נישט געדארפן פרעגן וועגן די יינגלעך; זיין פנים אליין האָט שוין אלץ דערציילט. איך וועל דעם טאג קיינמאל אין לעבן נישט פארגעסן. די מאמעס אין שטעטל האבן אויסגעקוקט, אז זייערע קינדער זאלן פארנאכט אהיימקומען, אבער זיי זענען שוין געווען טויט.

דעם צווייטן טאג בין איך, מיט נאך עטלעכע יידן, אוועק ארבעטן קיין איזעניץ, אויף דעם פאלווארק, און מיר האבן דארט געארבעט א לענגערע צייט. אין אנהויב פלעגן מיר יעדן אוונט אהיימגיין שלאפן, ביז איינמאָל האָט זיך געטראָפן א מעשה.

איך מיט מיינע קינדער זענען אהיימגעקומען מיד פון דער ארבעט. מיר האָבן זיך אוועקגעזעצט אויף א באנק אין הויף אביסל זיך אָפּרוען. איז צוגעקומען צו אונז אן אוקראינישער מערדער און געהייסן אונז נעמען 2 לאפאטעס און גייען מיט אים. איך מיט מיין יינגערן זון, משה, זענען מיט אים מיטגעגאנגען. אויפן וועג האט ער נאך מיטגענומען משה שניידער און אברהם קאוואל — און אלע פיר אונז צוגעפירט צו די ס.ס. פון דארט האט מען אונז געפירט אונטער יאסל-מאירס מיל און דער מערדער האט אונז געהייסן גראבן א גרוב פאר אונז אלע פיר. ס׳איז אונז פינצטער געוואָרן אין די אויגן. ארום אונז זענען געשטאנען אסך דייטשן.

מיט אמאל הערן מיר א שאָס. אן אנדער מערדער האט אונז אוועקגערופן און מיר האבן שוין געזעען א געשאסענעם רוס; מיר האבן אים באגראבן. דער גרוב איז געווען צו גרויס פאר איין מענטש, און די מערדער האבן אנגעהויבן קוקן אויף אונז... צום סוף האָבן זיי אונז געהייסן אהיימגייען. מיר האבן מורא געהאט, ווייל ס'איז געווען ביינאכט. גייענדיק איז מיין משה ארויף א בארוויסער אויף א צעבראכענע ביר-פלאש און שטארק זיך פארוווּנדעט זיין פיס; דאָס בלוט איז שטארק גערינען.

דעם צווייטן טאג זענען מיר געגאנגען ארבעטן אין פאלווארק. משה איז אויך געגאנגען, כאטש זיין פוס איז געשוואלן געווארן — ער האט מורא געהאט צו בלייבן אין דער היים. פון דעם טאג אן זענען מיר שוין ביינאכט נישט אהיימגעגאנגען און גענעכטיקט שטענדיק אין פאלווארק.

דער זומער איז אוועק און אין דרויסן איז געווארן קיל. שיקט מיך רופן דער יודנראט און זאגט, אז די דייטשן דארפן א פורמאן, האבן זיי מיך באשטימט דערצו. איך האב געפירט די דייטשן ווו נאר זיי האבן געדארפן. און אז די דאזיקע דייטשן זענען אוועק האט מען אוועקגעגעבן די פערד, מיט מיר אינאיינעם צו דעם נאטשאלניק פון דער גמינע, סאוויצקי. דער נאטשאלניק האט מיר ארויסגעגעבן א פאפיר, אז די אוקראינישע פאליציי זאל מיך נישט טשעפן.

איינמאל, נאך פסח 1942, א פארנאכט, האט מען אנגעהויבן צו כאפן יידן. איך מיט מיין ראובנען האבן זיך באהאלטן אויפן קליינעם בוידעמל און מיין משה איז געווען ביי א גוי, ביי וועלכן ער האט געארבעט. מען האט אונז שטארק געזוכט און נישט געפינען. האט מען צוגענומען חוהן מיט די 2 מיידלעך. אין דערפרי בין איך אוועק קיין מערוויץ צו סאוויצקין און האב ארויסגעפירט דאס מיסט פון זיין שטאל.

זענען צוגעקומען 2 פאליציי-לייט, איינער אן אוקראינישער און איינער א יידישער; דאס איז געווען יאסל קאנאמינס פון מערוויץ, היינט אין אמעריקע. דער אוקראינישער פאליציאנט האט מיך נישט געוואלט נעמען און געזאגט צום יידישן, אז איך בין נישט קיין ייד, אבער דער יידישער האט געזאגט: "נעם אים, ער איז א ייד".

מען האט אונז אוועקגעשיקט קיין דובנע און קאנצענטרירט אין א שול. מיטאמאל זענען אנגעקומען אסך אוקראינישע פאליציי און אויסגערופן, אז מ'זאל ארויס פון דער שול אין דרויסן ארויס. איך בין אריין אין שמשס שטיבל און

זיך באהאלטן אין א קליין שאפקעלע; אפילו א קינד איז שווער געווען דארט זיך באהאלטן. אז מ׳האט די מענטשן אוועקגעפירט צום באן, בין איך געשפרינגען איבער די דראטן פון דובנער געטאָ און אהיימגעקומען. די מאמעס און פרויען האבן מיך געפרעגט, ווי אזוי איך האב זיך געראטעוועט, האב איך זיי געזאגט, אז דאס געווען צוליב סאוויצקיס פאפיר.

איך האב ווייטער אנגעהויבן ארומפאָרן מיט דייטשן מיט פערד-און-וואָגן. מיין ראובן האט געארבעט ביי קאזינין און משה אין סטודינקי נעבן קרעמעניץ. דער דייטש, מיט וועלכן איך בין ארומגעפארן האט מיך געהאלטן פאר איוואן; ער האט פארשריבן שקצים צו די ארבעט אין דייטשלאנד.

איינמאל בין איך געווען מיט מיין דייטש ביי א טשעך אין די נאווינעס. ווען כ׳האָב געדארפן אנטרינקען די פערד איז געגאנגען א רעגן האב איך אנגעטון מיין פיזשאק אויף זיך. כ׳האב פארגעסן, אז אויפן פיזשאק זענען געווען צוגענייט 2 געלע לאטעס, און דער דייטש האט דאס דערזעען דורכן פענסטער. ער האט מיך אריינגערופן און געפרעגט, האב איך אים געענטפערט, אויף אוקראיניש אז א טאג פריער האב איך דער הרגעט א ייד און צוגענומען ביי אים זיין פיזשאק. דער טשעך האט מיינע ווערטער איבערגעזעצט אויף דייטש און אלץ איז פארענטפערט געווארן...

ערשט יעצט האבן זיך אנגעהויבן די אמתע צרות. אלע יידן זיצן אין געטא און איך פאר ארום מיט מיין דייטש. יעדן טאג קום איך אהיים און דערצייל אלע מיינע לעצטע טרויעריקע נייעסן: דא האט מען אומגעבראכט דאס שטעטל און דאָרט אנדערע שטעטלעך. איך פלעג קומען צו באקאנטע גויים און בעטן זיי, אז איך זאל זיך קענען ביי זיי אויסבאהאלטן. דער ענטפער פלעגט זיין, אז מיך און מיינע זין אפשר, אבער חוהן מיט די מיידלעך — פאר קיין פאל נישט.

דאך האב איך באקומען א צוזאָג פון א אוקראאינער מיטן נאמען אנאפרי צערעשאק, וועלכער האט געוווינט אין מערוויץ. מיט גרויס מי און פארשידענע שטיקלעך האב איך ביסלעכווייז איבערגעפירט מיין גאנצן בני-בית מיט מיין פור, אויף וועלכער כ׳האָב געהאט דעם שיין. כ׳פלעג זיי אריינלעגן איינציקווייז אין דער פור און ארויפלעגן אויף זיי שטרוי — און אזוי ארום האבן מיר זיך אלע צונויפגעזאמלט ביי דעם אוקראאינער אנאפרי. און די גריבער פארן ביסל יידן זענען דערווייל צוגעגרייט געווארן. דאס איז געווען דאנערשטיק דעם 1 אָקטאָבער 1942.

אונזער ארט ביי אנאפרי איז געווען אין זיין קלינע, אבער קיין עסן האבן מיר נישט באקומען; אנאפרי אליין האט נישט געהאט, ער איז געווען אן ארימער גוי. מיר פלעגן ביינאכט ארויסכאפן זיך און זוכן אויף די פעלדער, אבער נישט נעבן מערוויץ; מיר זענען ספעציעל געגאנגען אפאר קילאמעטער ווייטער, כדי מ'זאל פון אונז נישט וויסן אין מערוויץ. איינמאל האבן מיר געפינען אפשר 2 פוד ציבעלעס — האבן מיר זיי אויפגעגעסן מיט אמאל, דאס האט אונז טאקע פארשאט און מיר זענען דערפון קראנק געווארן.

ביים דאזיקן אוקראינער זענען מיר געווען ביזן 14-טן יאנואר 1944. די אוקראינער ארום האבן זיך וועגן אונז דערוווסט און דאס ווייטער-בלייבן ביי אנאפרי איז געווארן זייער געפערלעך.אנאפרי מיט זיין ווייב זענען אריין צו אונז און געווארנט אונז גלייך צו אנטלויפן. עס איז דאן געווען א שטארקער פראסט און א טיפער שניי אין דרויסן. מיר זענען געווען אלע נאקעט און בארוועס, ווייל וואס מ'האט געהאט אויף זיך האט מען אראפפארקויפט פאר א שטיקל ברויט. זענען מיר אוועק און אריין אין א קלינע, וואס האט געהערט צו א פאלאק, ווייל אלע פאלאקן זענען דאמאלס אוועק פון דער סביבה פאר מורא פאר די אוקראינער. בייטאג פלעגן זיי קומען און געבן עסן די בהמות, אבער ביי נאכט האבן זיי גענעכטיקט אין מליניאוו.

ווען דער פאלאק מיט זיין ווייב זענען געקומען אין דערפרי און אונז דער-זען ביי זיך אין שטוב, האט ער גארנישט געזאגט. ער האט אונז נאך אפגעקאכט אביסל קארטאפלעס און געזאגט, אז ביינאכט קאנען מיר האבן אוקראינישע געסט, ווען זיי קומען ברענען די פוילישע דערפער. מיר האבן, אבער, קיין אנדער ברירה נישט געהאט; מיר האבן נישט געהאט וווהין צו גייען.

דעם 9-טן פעברואר זענען די סאוויעטן אריין און אונז אויסגעלייזט.

יום עברה היום ההוא, יום צרה
ומצוקה, יום שואה ומשואה,
יום חשך ואפלה, יום ענן וערפל.

(צפניה א')

מענדל (אנשילס) שטיינבערג

אינם גרויל פון אומקום

אָקטאָבער 1942. כ׳האָב דאן געארבעט אין דעם אזוי אנגערופענעם M.T.S. מיר זענען געווען דרייצן יידן, צווישן זיי דער מערוויצער רב, שמואל-בער כץ. פונם יודנראט, וואס אייניקע זענען דאמאלס געווען אין דובנע, האב איך זיך דערוווסט, אז ביזן 10-טן אָקטאָבער דארף די גאנצע געגנט ווערן יודנריין; ביז דאן וועט מען אויסשעכטן אלע יידן.

בין איך אוועק צו א קריסט, מיטן נאמען אנדריי קראוועץ, און צוגעזאָגט אים צו באגליקן אויב ער וועט מיך, מיין פרוי און קינד אויסבאהאלטן. מיטן גוי פלעג איך האנדלען און ער האָט געוווסט, אז איך בין פון די רייכסטע אין שטעטל. דער גוי איז איינפארשטאנדן. בין איך צוריק אין M.T.S. און געבעטן דעם דירעקטאָר, אז ער זאָל שיקן א פערד-און-וואָגן אין געטאָ מלינאָוו כדי צו ברענגען מיין פרוי (שיינדיל בנימינס); מיין זון, אנשיל, האט זיך נאך פריער ארויסגעגנבעט פון געטאָ און געקומען צו מיר.

מיט מיר האט אויך געארבעט מיינע א קוזינע, מעמצי נטעס; האט מען איר גערופן, אז זי זאָל פאָרן צו מיין פרוי און ברענגען איר. כ׳האָב מיטגעגעבן א בריוול, אז מיין פרוי זאָל ארויסנעמען פונעם באהאלטענעם פלאץ אין דער אלטער סאפע די אלע טייערע זאכן, וואס זענען דארט געווען. זי זאָל נעמען וויפל זי וועט נאר קענען פארטראגן. די פערד-און-וואגן וועט אויף איר ווארטן און זי זאָל זיך ארויסגנבענען פון געטאָ. מיין פרוי, אָבער, האָט זיך פון בריוול שטארק דערשראָקן און געקומען צו מיר מיט צוויי גרויסע ברויט... דאס גאנצע פארמעגן איז פארבליבן.

אָבער איך האָב ביי זיך געהאט א שיין ביסל גאלדענע פינפערלעך און 200 דאלאר. דאס איז געווען שמיני עצרת. כ׳בין ארויס צו דער ארבעט און געזאגט: ״קינדער, אנטלויפט וווהין איר קענט נאר; היינט-מארגן וועט מען אלע אויסהרגענען!״ מיר האבן זיך צעקושט און צעוויינט און מיר זענען אוועק. מיר זענען אריין אין א קלינע, וואס איז געשטאנען אין מיטן פעלד, און געווארט ביז ס׳וועט ווערן גוט פינצטער און דאן זענען מיר אוועק דורך די פעלדער צום באשטעלטן ארט פון אנדריי קראוויעץ. אנדריי האט שוין געהאט פאר אונז צוגעגרייט אן ארט אין א קלינע, וואס איז געשטאנען אין מיטן פעלד.

נאך צוויי טעג איז ער צו אונז געקומען און געפאדערט, אז מיר זאלן אוועק פון דאנען — ער האט מורא, אז מ׳וועט אים דערשיסן צוזאמען מיט די יידן.

קיין שום רייד האבן נישט געהאלפן — בין איך אוועק אויפן ארט ווו מיין ברודער געצל איז געווען באהאלטן; כ׳האב געוווסט פונם ארט. מיין ברודער האט מיר געראטן צו גייען צו אלעקסיי נאווראצקי. בין איך אוועק צום דאזיקן גוי. איז צופעליק אנגעקומען צום גוי שראליק זעליגס מיט זיין פרוי איטע און זיינע צוויי מיידלעך — האט זיך דער גוי שטארק דערשראקן און איך האב געמוזט אוועק; אין אפאר חודשים שפעטער האט מען דא די יידן דערהרגעט. אין געדאנק האב איך געהאט א גוי, וועלכער האט געוווינט אין פאנסקע דאלינע מיטן נאמען מארטין גאבאווסקי. אבער דערגאנגען בין איך צו א גוי, סאלדאטוק — כ׳פלעג מיט אים אסך האנדלען און מיר זענען געווען זייער באפריינדעט. ווען כ׳בין צו אים אנגעקומען איז ער געווען אין דער קלינע און געמאלן. ס׳איז געווען שפעט ביינאכט און כ׳האב נישט געוווסט וואס צו טון — אריינגייען צו אים? ר׳האט געהאט 5 שקצים, אלע באנדעראווצעס — דאס הייסט, אז זיי האבן געזוכט יידן צו דערהרגענען... כ׳האב זיך איינגעשטעלט און אריין צו אים — אפשר טאקע אזוי וועלן מיר זיך רעטן? דא וועלן אונז די שקצים אפשר נישט הרגענען...

כ׳האב זיך געווענדעט צום גוי און געזאגט, אז מיין לעבן איז ביי אים אין די הענט. מיט אים איז געווען דער עלטסטער שגץ, וועלכער האט געהייסן אנדריי; ער געפינט זיך יעצט אין טשעכן און איך שרייב זיך מיט אים עד היום... זיי האבן זיך קודם דערשראקן, אבער דערנאך האט דער פויער געזאגט, אז ער מוז זיך פריער בעראטן מיט זיין פרוי, און איז טאקע געגאנגען איר פרעגן. נאך דער בעראטונג איז דער גוי צוריק געקומען מיט די בשורה, אז אזא גוטן ייד דארף מען ראטעווען. בין איך אוועק נעמען מיין פרוי און קינד און מיר זענען אריין אין א שטעלעכל, ווו ער פלעגט האלטן האלץ.

אויפן צווייטן טאג דערציילט איך אים פונם פארמעגן, וואס איך האב איבערגעלאזט אין געטא אינם הויז פון משה דעם שניידער. משה איז געווען מיין פרויס פעטער; דער גוי האט אים אויך געקענט. זאגט צו מיר דער גוי, אז ער וועט פארן קיין מלינאוו. האב איך אים מיטגעגעבן א בריוועלע צו משהן, ער זאל ארויסנעמען די זאכן פון דער סאפע און מיין פרויס ברודער, יאסל גרינשפאן, זאל עס דורכשמוקלען פון געטא ארויס. כ׳האב אויך געבעטן, אז זעליג, איינער פון משהס קינדער, א אינזשינער, זאל אויך ארויסקומען צו אונז, כדי צו זיין צוזאמען; דער גוי האט דארויף מסכים געווען. דער סוף איז אבער געווען אן אנדערער. משה איז נישט געווען אין דער היים, ער איז

געווען ביי דער ארבעט. און די פרוי זיינע האט אנגעשריבן א צעטעלע, אז זי קען נישט ארויסגעבן די זאכן, ווייל זי האָט מורא דאס צו טאָן. זעליגן שיקט זי נישט — וואָס ס׳וועט זיין מיט אלע, וועט אויך זיין מיט אים... דער סוף איז געווען, אז נאָך דער אלגעמיינער שחיטה זענען זיי אלע פיר דער-שאָסן געוואָרן: משה, די פרוי און די קינדער.

דעם גוי האָב איך געזאָגט, אז אויב ער האט מיר גאָרנישט געברענגט פון מלינאָוו, האָב איך גאָרנישט. ער זאָל זיך, אָבער, נישט זאָרגן, ווייל מיינע ברידער זענען באהאלטן אין נאענטע פלעצער און זיי האָבן אסך גאָלדענע פינפעלעך און דאלארן און ביי זיי וועל איך נעמען; כ׳האָב אים נישט געוואָלט דערציילן וועגן מיין געלט און גאָלד, וואָס כהאָב מיט זיך, ווייל כ׳האָב מורא געהאט פאר אים — ס׳זענען געווען אסך פאלן, ווי גויים האבן צוגערויבט דאס געלט און דערהרגעט. דער גוי איז דאָך געבליבן צופרידן. צומאָרגנס האָב איך אים ווידער דערציילט, אז מיין פרוי האָט געהאט אזא חלום: איר זיידע, א ייד איבער 90, וועלכער איז געווען דער ערשטער קרבן אין מערוויץ — דער גוי האט אים גוט געקענט — האָט איר געזאגט אין חלום, אז פון דעם ארט, וווּ זי איז איצט, זאָל זי נישט אוועקגייען, ווייל נאָר דאָ קענען מיר בלייבן לעבן... און דער פאמיליע, ביי וועמען מיר האלטן זיך איצט אויף, וועט גאָרנישט געשעען קיין שלעכטס... דאס האָב איך דערציילט, אז טאָמער וועט ער מיר וועלן ארויסטרייבן, זאָל איך זיך באנוצן מיטן חלום.

פרייטיק, כ״ט תשרי, איז דער גוי, סאלדאטוק, געווען אין מלינאָוו און דאָרט געהערט, אז מ׳האָט דאָרט אויסגעהרגעט אלע יידן פון געטאָ, און אויב מ׳וועט כאפן א ייד ביי עמעצן, וועט מען דערהרגענען ביידן, אויך דעם אויסבאהאלטער. איז ער אריין צו אונז — דאָס איז געווען ביינאכט און מיר זענען געליגן — און אונז געהייסן גלייך גייען פון דאנען! מיין פרוי האט אנגעהויבן וויינען — ווי קען זי אוועקגייען פון דאנען נאָך אזא חלום?!... ס׳האָט אָבער נישט געהאלפן קיין שום זאך — מיר מוזן גייען! בין איך אוועק צו אלע מיינע באקאנטע גויים, מיט וועלכע כ׳האב שטענדיק געהאנדלט, אָבער קיינער האָט מיך נישט געוואלט אריינלאזן.

בין איך צוריקגעגאנגען צו מיין פרוי און קינד, צו סאָלדאטוק, דורך די פעלדער. האָב איך געזען ביי אונזער גוי אויפן פעלד א פלאץ, ווו ס׳איז געווען א שטיקל גרוב. דאָס איז געווען א קארטאָפל פעלד. אויף דעם פלאץ האָבן געוואקסן אביסל ווערבע-ביימער. האָב איך גענומען לאנגע שטיקער האָלץ, ארויפגעלייגט זיי אויפן גרוב. אויפן האָלץ האָב איך ארויפגעלייגט קארטאָפל געוויקסן, קאטאפליגע, און מען האָט גאָרנישט דערקענט, אז דא איז א גרוב.

איך האָב גענומען די פרוי און קינד, אוועקגענומען זיי פונעם גוי און אריין אינם גרוב, וועלכער איז געווען אין זיין פעלד. דער גרוב איז געווען זייער קליין; מ׳האָט נאָר געקענט דאָרט זיצן, ניט ליגן. מיר זענען אפגעווען אין גרוב דריי טעג און דער גוי האָט נישט געוווסט דערפון — ער האט געמיינט, אז מיר זענען אוועק צו אן אנדערן. אלע זאכן האבן מיר געלאָזטביים גוי; מיר האָבן נאָר מיטגענומען מיין טלית-ותפילין און עפעס עסן.

אויפן דריטן טאָג האָט דער גוי באמערקט דעם גרוב. איז ער צוגעגאנגען, אוועקגעשארט די קארטאָפליגע, זיך אנגעבויגן אביסל און געפרעגט מיך, פארוואס איך בין ניט אוועקגעגאנגען פון אים. האָב איך אים געענטפערט, אז מיין פרוי וויל ניט אוועקגייען צוליבן חלום פונם זיידן. כ׳האָב באשטעלט אן אָרט — כ׳האָב אים אנגערופן דעם נאמען, א רייכער גוי, סאפקע קראווע — און ווען כ׳בין געקומען נעמען די פרוי, האט זי נישט געוואלט גייען. דערווייל איז אים אויך דאס נייע ״ווינ-ארט״ געפעלן און זאָגט מיר, אז ער גייט מיר ברענגען עפעס צום עסן. כ׳האָב אים דאן דערציילט, אז איך בין כלומרשט געווען ביי מיין ברודער און גענומען ביי אים 100 גאָלד-רובל און איך האָב עס אים טאקע באלד אוועקגעגעבן.

אין דער זעלבער נאכט איז דער גוי ווידער געקומען און געברענגט עסן. ער האט דערציילט, אז ווען זיין פרוי האט געהערט ווי אזוי זיי ליגן אין גרוב האט זי שטארק געוויינט און זיי האבן באשלאסן צו מאכן פאר אונז א באהעל-טעניש אין זיין וואזאוונע, ווו ער האלט זיינע מאשינען. בין איך גלייך אוועק צו אים און איבער די גאנצע נאכט געגראבן דעם גרוב; ער איז געווען גרויס, און מיר האבן אלע דריי געקענט ליגן. אויף דעם גרוב האָבן מיר אנגעשטעלט מאשינען, אקערס און אנדער זאכן און מ׳האט גארניט דערקענט. דעם לאָך אריינצוגייען האט מען געמאכט אין דער אנדערער זייט וואנט, ווו ס׳זענען געשטאנען די פערד. און אזוי זענען מיר דאָרט געזעסן. יעדעס מאָל, ווען ר׳האט געהערט, אז מ׳חאפט יידן, פלעגט ער קומען צו אונז און אונז יאָגן פונם ארט. דאן פלעג איך שוין זאָגן, אז כ׳גיי צום ברודער נעמען געלט פאר אים און דערמיט פארשטופן אים דאס מויל. ווען כ׳פלעג ארויסגייען, פלעג איך זיך אריינכאפן צו א באקאנטן פאלאק, פארטון זיקאפסקי, און דאָרט הערן אלע נייעסן וועגן יידן — וועמען האט מען געכאפט, וועגן פראנט א.א.וו. איינמאָל, זייענדיק ביי אים, האָט ער מיר דערציילט, אז א טאָג פריער איז ביי אים געווען נחום טייטלמאן (ער געפינט זיך איצט אין ישראל). ער האָט מיר געזאָגט, אז ער ווייסט ווו ער געפינט זיך, אָבער ער וועט מיר נישט דערציילן; די לאטעשע פאלאקן פלעגן זיך אזוי פירן — זיי פלעגן ניט דערציילן. מיט די

פעלדער פלעג איך דאמאלס צוריקגייען א „היים".

נאך פסח איז געקומען צו מיר דער גוי און מיר קאטעגאָריש געזאָגט, אז כ'מוז פון דאנען אוועק. כ'האָב שוין געשריבן, אז כ'פלעג אים אלעמאָל געבן גאָלדענע פינפעלעך, וועלכע כ'פלעג זיי כלומרשט באקומען ביים ברודער. אָבער איצט איז אים געגאנגען אין אן אנדער זאך: די פאָלאקן, האט ער געזאגט, פאלן אן אויף די אוקראאינער און ברענען און הרגענען; האָט ער מורא, אז מ'וועט געוואר ווערן, אז ער האלט יידן. האב איך געענטפערט, אז מיין פרוי איז יעצט קראנק און ווי זי וועט נאר געזונט ווערן, וועלן מיר איבערגייען צו מיין ברודער אָדער צום רייכן גוי סאפקע קראוועץ. האָט ער געוואַרט א וואָך. נאָכדעם איז ער ווידער גוקומען און געדראָט, אז אויב כ'וועל נישט אוועקגייען פון אים וועט ער מוזן עפּעס טוען. אָבער וואוהין גייט מען? כ'האָב געקלערט, אז ווי לאנג כ'וועל קענען, וועל איך אים פירן, ווייל מיר איז שוין אלץ איינס — אויב כ'וועל גייען, געפינען מיר דעם טויט און מיר וועלן בלייבן, וועט ער אונז איבערגעבן דער געסטאפּאָ. יעדער טאָג איז דאריבער געווען א געשאנקענער.

ביינאכט בין איך ארויס און געוויזן זיך פאר אים, אז כ'גיי צום נייעם אָרט, אָבער אין דער פרי בין איך צוריק אריין אין גרוב אריין. איז ער אריין מיט א ברען — פארוואס גייען מיר נישט אוועק. האב איך דערציילט א נייע מעשה, אז כ'בין געוועזן ביי סאפקע קראוועץ, ערלעדיקט דעם פלאץ און געקומען נעמען די פרוי — אבער די פרוי וויל נישט גייען, ווייל זי האָט געחלומט דעם באוווסטן חלום, אז נאר דא וועט זי בלייבן לעבן; אויב זי וועט אוועק פון דאנען, וועט מען זי הרגענען. א סימן האט ער, אז דער חלום איז א ריכטיקער: זי האט געחלומט, אז דעם גוי וועט גארנישט געשעען און דאס איז דאך אמת — פון אלע פאמיליעס האט מען גענומען אויף ארבייט קיין דאמבראוועע און נאר אים האט מען נישט געטשעפּעט... און צווייטנס, האב איך געזאגט, אז זי איז דאך קראנק — ווי אזוי קאן זי אוועקגייען.

און ס'האבן ווידער געדויערט עטלעכע טעג. יעדן טאג פלעגט ער קומען און פרעגן וואָס די פרוי מאכט; ער האט יעדן טאג געוואַרט, אז זי זאל שוין אפשטארבן. איך האב זיך אויך דערוווּסט פון א פלאן, אז ער האט זיך געגרייט איר צו דערהרגענען — סיי-ווי האלט זי דאך ביים שטארבן. איך האב דערווייל געשלעפּט און געשלעפּט ביז — איינמאָל פאלט אריין זיין גרויסער שגץ אין שטאל אריין, טרייבט ארויס אלע בהמות און ער ערקלערט, אז דאס גאנצע דארף ברענט און אז דאס פייער איז שוין צוגעקומען ביזן שכן. די גויים האבן נאכדעם פארמאכט די טיר פון דרויסן מיט אן אייזערנער שטאבע, די הייזער

ארום ברענען, דער רויך איז שוין אינערווייניק און מיר זענען פארשלאסן! מיר האבן נישט געהאט קיין שום זאך אויף צו איינברעכן די טיר! מיר האבן אנגעהויבן שרייען און געזעגענען זיך מיטן לעבן. אָבער גאט האט דא באוויזן א נס — אונזער בעל-הבית׳ס שטוב האט זיך נישט אנגעכאפט! ווען ער איז ווידער געקומען, האב איך ערקלערט, אז דאָס הייסט, אז דער חלום איז א ריכטיקער... דער חלום איז א ריכטיקער... כ׳האב אים דאן געבעטן, אז ער זאל מיר ערלויבן אויסגראבן א גרוב ביי אים אין פעלד, און ער האט מיר ערלויבט.

שבת אויף דער נאכט בין איך ארויס אויף זיין קארטאפל פעלד און געגראבן א גרוב. ארופגעלייגט האלץ, אויפן האלץ ערד פון קארטאפלעס, פארפלאנצט אין איר קארטאפלעס, און זיי האבן געוואקסן; אין דרויסן האָט מען גאָרנישט דערקענט. דער גרוב איז געווען גאנץ גרויס, אזוי אז מיר האבן געקענט, אלע דריי, ליגן באקוועם. נאר איין זאך האט געפעלט — עפעס עסן און צו טרינקען, ווייל דאס גאנצע דארף איז דערטלאפן אין די שטעטלעך אריין און גאנץ ווייניק זענען געבליבן.

און נאך א נס, א גרויסער: דעם זעלבן שבת צו-נאכטס האב איך געברענגט אין גרוב אריין די פרוי און קינד און צומארגנס, זונטיק, איז די גאנצע שטוב אונטער-געצינדן געווארן, אויך דאס ארט וווּ מיר זענען געווען באהאלטן; פארברענט זענען נאר געוואָרן אונזערע זאכן, וועלכע מיר האָבן נישט באוויזן ארויסצונעמען ביים אוועקגייען. דער בעל-הבית איז שוין דאן נישט געווען אין דער היים — ער איז פריער אוועק אינם שטעטל טראוויק. נאך דער שריפה איז ער צוריקגעקומען, געזוכט אונזערע פארברענטע ביינער, און אז ער האָט נישט געפונען איז ער געגאנגען זוכן אין פעלד. אין זיין אייגן פעלד האט ער עפעס דערקאנט, ווייל די קארטאפלעס אויפן גרוב זענען נאך ניט געווען אנגענומען. ער האט אנגעהויבן שרייען: ״פאניע אנשעלוק, פאניע אנשעלוק!״, אזוי האט ער מיר גערופן. כ׳האָב דערקענט זיין קול, אויפגעהויבן עפעס א קעסטעלע און אים צוגערופן. ער איז צוגעקומען צום לאָך און דערציילט, ווי ער האט געזוכט אונזערע פארברענטע ביינער. כ׳האָב אים געבעטן, אז ער זאָל אונז ברענגען עפעס עסן און דער עיקר אביסל וואסער פארן קינד. ער האט מיר צוגעזאגט אנצופילן א קריגל וואסער און איבערלאזן עס אין דעם געמויערטן קעלער זיינעם און אז ביינאכט זאל איך גייען נעמען עס.

ביינאכט בין איך געגאנגען ברענגען דאס וואסער. דערווייל זענען געשטאנען אויפן וועג אוקראינישע שקצים וועלכע האבן געלאקערט אויף די פאלאקן, וועלכע וועלן קומען אנפאלן אויפן דארף. די שקצים האבן מיר געכאפט, און

צוויי פון זיי, גראדע די ווענענס פאטערס איך האב געקענט, מיט זיי געהאנדלט אלע יארן, האבן מיך אזוי צוקלאפט, אז זיי האבן געמיינט, אז איך בין שוין טויט און מיך איבערגעלאזן ליגן אויף דער ערד. מיין פרוי אין גרוב האט געהערט מיינע געשרייען א קילאמעטער ווייט. מיינע געשרייען האט אויך געהערט דער פאלאק זיקאווסקי, צו וועלכן איך פלעג אמאל קומען. ער האט געהערט מיינע לעצטע קרעכצן.

כ׳בין אזוי אפגעליגן א לאנגע צייט און זיך אביסל דערמונטערט. מיט אלע כוחות האב איך זיך אויפגעהויבן און גענומען קלערן ווו איך געפין זיך. דערנאך בין איך פאמעלעך איבערגעקראכן דעם וועג, אריין אין קארן אריין און קוים זיך דערשלעפט צום גרוב. כ׳האב געטראפן מיין פרוי און קינד אנגעטון — זיי האבן געוואלט גייען צום געסטאפא און זיך אליין איבערגעבן; זיי האבן געמיינט, אז איך בין שוין טויט. מיר זענען אלע אריין צוריק אין גרוב. איך בין געליגן פארוווּנדעט און צעקלאפט און נישט געהאט מיט וואס עפעס צו צובינדען.

מאנטיק גאנץ פרי הערט מיין פרוי דעם בעל-הבית׳ס קול: ״מענדעלעכא, מענדעלעכא!״ — ניט אנשעלויק. זי האט אויפגעעפנט דעם לאך און גערופן דעם בעל-הבית. דערזעענדיק מיך האט ער זיך געצלמט. ער האט געמיינט, אז איך בין שוין טויט. ר׳האט זיך צעשריגן אויף מיר מיט אזא לשון: ״גיי פון דאנען שוין אוועק, ווייל דו האסט מיר נישט דערציילט, אז ארום זענען פאראן יידן מיט געווער!״ כ׳האב אנגעהויבן וויינען, אז כ׳ווייס גארנישט, נישט פון יידן און נישט פון געווער.

האט ער מיר אנגעהויבן דערציילן אזא מעשה: נעכטן זענען געקומען צום אים צוויי שקצים, פאוולא און וואלאטקע, און אים געזאגט, אז זיי האבן געכאפט אין זיינע פעלדער מענדל אנשעלויקס און האבן אים דערהרגעט. און אז זיי זענען אוועק צו זייער קאמענדאנטור און דאס דערציילט. דער קאמענדאנט האט אויף זיי זיך געבייזערט, הלמאי האבן זיי נישט געברענגט אים לעבעדיק, ווייל אויב ער איז דא, זענען דאך פאראן נאך יידן. איך וואלט געמוזט דערציילן, ווייל זיי שניידן שטיקער און מען מוז דערציילן. דער קאמענדאנט האט זיי דאן באפוילן גייען באגראבן דעם ייד, ווייל ווען די געסטאפא וועט געוואר ווערן, אז מען האט אים נישט געכאפט לעבעדיק, וועלן זיי שטארק שרייען. די שקצים זענען ארויס געפונען דעם טויטן, האט מען אויף זיי גענומען שיסן — און ווערזשע האט געשאסן אויב נישט יידן? דעם טויטן קערפּער האבן זיי אויך ניט געפונען, מסתמא האבן די יידן אים באגראבן.

האב איך געגעבן צו פארשטייען, אז די שיסערס זענען געווען די פאלאקן,

וועלכע האבן געהערט מיינע געשרייען. והראיה, ווו זענען די יידן, וועלכע האבן מיר כלומרשט באגראבן — איך לעב דאך! דער גוי האט אונז ווידער געהייסן גייען, ווייל די שקצים וועלן אונז געפונען. כ׳האב געענטפערט, אז מיר וועלן נישט גייען פון דאנען און מיר וועלן זיך היטן. דער גוי האט אונז געזאגט, אז מער קומט ער נישט אהער, ווייל ר׳האט מורא; דאס איז טאקע געווען זיין לעצטער באזוך, ווייל די פאלאקן האבן אים טאקע דערהרגעט. דאס איז געווען ערב יום-כיפור.

א שטיקל צייט שפעטער. ביינאכט בין איך ארויס פון גרוב און געגאנגען צו אנדריי קראוועץ דערוויסן זיך וועגן דער מלחמה און אויך בעטן עפעס צום עסן; דאס קינד האט געבעטן א שטיקל ברויט. כ׳בין צו צום פענסטער, אנגעקלאפט. ער האט מיך דערזעען און מיך אריינגעלאזט, אין שטוב אריין. זיי זענען אלע אויפגעשטאנען און האבן געוויינט קוקנדיק אויף מיר. ביי אים אין שטוב איז געווען זיין איידעם פונם דארף פעדאיעץ, א קאמענדאנט פון באנדראווצעס; האב איך זיך זייער דערשראָקן. זיי האָבן דאָס באַמערקט און האָבן מיך בארואיקט און מיר געזאגט, אז ער וועט מיר קיין שלעכטס נישט טועז. דער בעל-בית איז צוגעגאנגען צו מיר און געזאגט, אז ער וויל מיך אפשערן און אפגאלן. איך האב מורא געהאט, ער זאל מיך נישט איבערשניידן דעם האלז מיטן ראזיר-מעסער, אבער, כ׳האב נישט געהאט קיין ברירה... ער האט מיך אפגעשוירן, געגעבן מיר גוט אפצועסן און אויך געגעבן מיר א גוט פעקל עסן. כ׳האב אים דערציילט א מעשה, אז איך בין ביי א פאלאק, וואס ר׳איז נישט אין דעם היים. כ׳בין אנגעקומען צום גרוב בשלום, און שטעלט זיך פאר די פרייד, ווען די בני-בית האבן דערזעען א ברויט און נאך עפעס צום עסן!

באר פון דאמאלס אן האב איך מורא געהאט ארויסצוגייען און א שטיק צייט פלעג איך נאָר ארויס און אָנרייסן גרינוואַרג — עפל און נאָך אַנדערע, וועלכע זענען געוואקסן אין די סעדער ארום. נאר אזוי ווי כ׳האב געוואלט וויסן, וואס הערט זיך אויף דער וועלט, בין איך ווידער אוועק אויף א ביינאכט צום זעלבן גוי, צו קראוועצן. ווען כ׳בין צו צו זיין סאד האט ער מיך דערקענט און געזאגט, אז קיינער פון זיי איז נישטא אין שטוב, ווייל ז׳האבן מורא; די משפחה געפינט זיך אין דאבראטין. דאך איז ער אריין אין שטוב און געברענגט מיר א ברויט מיט א שטיק פוטער און דערביי געזאגט, אז א גוי, פעטרא איוואן, איז דא אין זיין שטוב און וועט מיר אויך געבן צום עסן. האב איך איבערגעלאזט דאס ברויט און פוטער און אריין צו פעטרא; פעטרא האט

מיר געגעבן אפצועסן, געפרייט זיך מיט מיר, אבער געהייסן מיך באלד אוועק-גייען. בין איך צוריק צום קראוויעץ נעמען דאס ברויט און פוטער — גייט ער מיך אנטקעגן און זאגט, אז כ'זאל גלייך אוועק און אז דאס ברויט און פוטער האט ער שוין נישט.

כ'האב באלד פארשטאנען, אז דא איז עפעס געשען. אין דער נאכט איז געווען א שטיק פעלד מיט נאך נישט אפגעשניטענעם ווייץ — בין איך דארט אריין און גענומען לויפן, אבער נאך מיר האבן זיך געשאטן קוילן! כ'בין געלאפן אין דער זייט פון דער פוילישער קאלאניע; דארט אהין האבן זיי מורא געהאט נאכצולויפן. אין דער פוילישער קאלאניע האב איך געווארט די גאנצע נאכט, און נאך איידער ס'איז טאג געווארן בין איך פאמעלעך איינגעבויגענערהייט, צוריק אין מיין גרוב. מיין פרוי און קינד האבן געמיינט, אז איך בין שוין געהרגעט געווארן. פון דאן בין איך שוין נישט געגאנגען אין ערגעץ — אז דער רבונו-של-עולם האט מיר באוויזן אזא נס און איך בין נישט געהרגעט געווארן, וועל איך אין ערגעץ מער ניט גייען!

דער ווינטער האט זיך דערנענטערט — וואס וועלן מיר טאן אן עסן?!

די גאנצע קאלאניע איז געווען אפגעברענט. בין איך אוועק אין אפאר אפגעברענטע הייזער און צונויפגעזוכט א שטיקל אייזערן קיכל, אפאר פארברענטע טעפ און זיי געברענגט אין גרוב אריין. כ'האב אנגעקליבן אין פעלד קארטאפלעס מיט ציבעלעס און ביינאכט, אין דער פינסטער, פלעג איך קאכן. כ'האב אין גאנצן געהאט 14 שוועבעלעך — פלעג איך בעטן ביים רבונו-של-עולם, ווען כ'האב געדארפן מאכן פייער, אז דאס ערשטע שוועבעלע זאל זיך אנצינדן; און אז דאס ערשטע שוועבעלע האט זיך, מיט אומגליק, פארלאשן, האבן מיר אלע געוויינט, ווי עמיצער וואלט געשטארבן... אן די שוועבעלעך גייען מיר אויס פון הונגער, ווייל קיינער איז נישט געווען אין דער אומגעבונג.

— — — — — — — — — —

נאך אפאר וואכן. אין א שטארקן שניי בין איך ארויס פון גרוב ארויסטראגן דעם אפפאל און אריינעמען אביסל שניי אויף וואסער. זייענדיק אין דרויסן האב איך געהערט א גערודער אויפן שאסיי פון דערווייטנס. כ'האב געהערט ווי סאלדאטן מארשירן. כ'האב געהערט רעדן, אבער אויף וואסער שפראך האב איך נישט געוווסט. ס'האט זיך דאך ארויסגעוויזן, אז דאס איז נישט קיין דייטשע שפראך. די נאכט זענען מיר שוין נישט געשלאפן; כ'האב געהאלטן ארויסגעשטעקט אביסל דעם קאפ פון גרוב. דער טאג האט זיך דערנענטערט. דערווייל דערזע איך אז צוויי רייטערס אויף פערד דערנענטערן זיך אין דער ריכטונג פונם גרוב, האב איך פארדעקט דעם גרוב און זיך צוגעהערט —

זיי האבן גערעדט רוסיש!

פון גרויס איבעראשונג האב איך געגעבן א געשריי ״טאווארישטשי (חברים)!״ און ארויסגעשטעקט דעם קאפ. זיי האבן זיך דערשראקן און אנגעשטעלט אויף מיר זייערע ביקסן. שריי איך צו זיי: ״שיסט נישט, איך בין א ייד! דא זענען מיט מיר מיין פרוי און קינד!״ האבן זיי מיך געהייסן אויפהויבן די הענט, זענען אראפ פון די פערד, צוגעגאנגען צום גרוב און געזעען די פרוי מיטן קינד און מיך מיט דער לאגער בארד. זיי האבן געפרעגט, ווי לאנג ליגן מיר אין גרוב. אז כ׳האב זיי געזאגט, דאס מיר ליגן אזוי 9 מאנאטן, האבן זיי אנגעהויבן צו וויינען. זיי האבן נאך געזאגט: ״וואס ליגסטו נאך, מיר זענען דאך שוין דא 8 טעג! גיי צו אונזער שטאב — זיי האבן אנגעוויזן די ריכטונג — און זיי וועלן דיר העלפן; מיר מוזן איצט אוועקגייען״. און וויינענדיק זענען זיי אוועק פון גרוב.

בין איך דערווייל אליין ארויס פון גרוב. דאס ערשטע גיי איך אויפן ארט, וווּ מיין ברודער געצעל איז געווען באהאלטן; אז מ׳האט אים געהרגעט האב איך געוווּסט — ס׳האט עס מיר דערציילט אנדריי קראוועץ. געצעל איז געווען אין א קלינע נעבן דאבראטין און מען האט אים דערהרגעט. כ׳האב אויך ״געוווּסט״, אז מיין ברודער האט נאך פאר זיין טויט ״געוווּסט״ פון מיין טויט... ווייל ווען די צוויי שקצים האבן מיך געהרגעט, האט דער פאלאק פארטון געהערט מיינע לעצטע געשרייען און ער האט עס דערציילט שארעקס שייגעץ, ביי וועמען מיין ברודער האט זיך אויפגעהאלטן; פון אים טאקע האט זיך עס מיין ברודער דערוווּסט.

בין איך געגאנגען צום דאזיקן גוי. אבער דארט איז אלץ געווען פאר-ברענט און קיינער איז נישט געווען. כ׳האב באשלאסן צו צוגיין צום שטאב, אפשר וועט עפעס פון דארט קומען א הילף. אויפן וועג האב איך אנגעטראפן א באקאנטן פאלאק — גערופן האט מען אים ״יארמאשקע דער שיכור״. ער האט מיך דערזעען און געזאגט ״דזיען דאברי, פאניע מאשקא (גוט מארגן)״; ער האט געמיינט, אז איך בין משה דער שוסטער, ווייל איך האב געהאט א בארד ווי ער. די גאנצע צייט האב איך נישט געהאט קיין שפיגל און האב, דאריבער, נישט געוווּסט, ווי כ׳זע אויס... אויף מיין פראגע האט מיר יארמאשקע דערציילט, אז ביי א געוויסן פאלאק אין פאנסקע-דאלונע זענען פאראן יידן. דערווייל בין איך אנגעקומען אין שטאב. צוערשט האט מען מיך חושד געווען אין שפיאנאזש — מ׳האט אפילו בודק געווען די בארד מיינע, צי איז זי נישט קיין צוגעקלעבטע... האב איך זיי אנגעהויבן דערציילן אלע מיינע פאסירונגען. הונדערטער סאלדאטן האבן מיך ארומגערינגלט און אויס-

געהערט מיינע דערציילונגען. איך אליין האב אויסגעזעען ווי א ווילדער מענטש. דערווייל איז אנגעקומען א קאפיטאן, צעיאגט די סאלדאטן און אליין מיך אויסגעפרעגט. איך האב אים אלץ דערציילט און ער האט געוויינט... ר׳האט מיר געגעבן צו עסן און געהייסן ברענגען די פרוי און קינדער, אבער איך בין אוועק אין פאנסקע דאלינע צו זוכן יידן.

כ׳בין צוגעקומען צו א געוויס הויז און דערזעען דריי מיידלעך, וועלכע כ׳האב גוט געקענט; מיר זענען צוזאמען געוואקסן. דאס זענען געוועז: רחלע קוואסגאלטער, ליזע בערגער און פרידא, זשאנקא גאלדרייכס שוועסטער. דורכן פענסטער האב איך געהערט, דאס זיי זאגן ״אז עפעס א ייד גייט צו אונז״. כ׳האב זיך שטארק געוווּנדערט — הלמאי רופן זיי נישט אן מיין נאמען, מענדיל אנשילס? כ׳קום אריין אינווייניק און זיי פרעגן מיך: ״פעטער, ווער זייט איר?״ ענטפער איך: ״ליזע, דו דערקענסט מיך נישט?! רחלע, פרידע — איר דערקענט מיך נישט?!״ כ׳הויב אן צו וויינען און זאג, אז איך בין מענדיל אנשילס. ווערט א געוויין און זיי פרעגן מיך באלד, צו שיינדל לעבט. איך האב זיי אלץ דערציילט. זיי האבן מיר געגעבן א ברויט; זיי האבן דאן ברויט געבאקן.

זיי האבן מיר אויך דערציילט, אז ביי מעסארקען אין וואלד — אזוי ווייסן זיי — האלטן זיך אויף באסקע שועס און ראובן גאלדרייך מיט זשאנקען און מיט די קינדער. כ׳הויב זיך גלייך אויף און גיי אוועק צו זיי. ווען כ׳בין צוגעגאנגען צו זיי — ווידער די זעלבע שאלות: ״פעטער, ווער זענט איר?...״ פון זיי האב איך זיך דערוווּסט, אז מיין ברודער געצל, מיט פעסיען און מיטן קינד לעבן; אויך מיין שוועסטער בונע לעבט. זיי האבן מיר געזאגט, אז זיי האלטן זיך אויף דעם שלאך ביי א פאלאק. ס׳איז געווארן שפעט און זיי האבן מיר געזאגט, כ׳זאל ברענגען שיינדלען מיטן קינד. כ׳האב טאקע געוווּסט, אז זיי וועלן שוין איבערקלערן און בין טאקע אוועק נעמען זיי. ווען כ׳בין אנגעקומען אין גרוב איז שוין געוועזן פינצטער. כ׳בין אריין און אלץ דערציילט, וואס כ׳האב געזעען און געהערט. דאס קינד האט דערזעען דאס ברויט, האט ער עס גלייך געכאפט אונטערן העמד, וואס איז געוועזן פול מיט לייז און זאגט: ״קיינער וועט דערפון נישט עסן, נאר ער אליין...״

אזוי זענען מיר איבערגעליגן די נאכט אין גרוב. די דאזיקע נאכט איז גראד אראפ א גרויסער שניי און ס׳איז געווארן א גרויסע זאוויערוכע — א זוינס איז נאך דעם ווינטער נישט געוועז. מיר זענען ארויס פון גרוב און אנגעהויבן צו גיין — און מיין פרוי פאלט אוועק און קאן נישט גיין. דאס קינד האט פון אנהויב נישט געקאנט גיין; כ׳האב עס געטראגן אויף די הענט. האב איך שוין

אוועקגעטראגן דאס קינד אביסל און אים געלאזט, דערנאך האב איך איבערגעטראגן א שטיקל וועגס די פרוי. און אזוי האב איך זיך געמוטשעט ביז כ׳בין אנגעקומען צו א וועג; סאלדאטן, וועלכע זענען פארבייגעפארן האבן רחמנות געהאט אויף אונז און אונז פארפירט ביז צו מעסארקען, דארט ווו ס׳זענען געווען יידן פונם שטעטל. ווען מיר זענען אנגעקומען האט שוין אנגעהויבן דער אוונט — דאס איז געווען דער פרייטיק איידער מ׳האט געבענטשט ראש-חודש שבט, 1944; דער ערשטער פרייטיק אויף דער נייער וועלט!

און די באגעגעניש מיט באסקע שועס און גאלדרייכס! נאך 18 מאנאטן מיט מיין פרוי און קינד אין איין שטוב! צומארגנס, שבת, גאנץ פרי, בין איך אוועק אויפן ארט ווו מיין ברודער איז געווען, מיט נאך צוויי משפחות: נחומס און מענדילס טייטלמאנס. קום איך אריין און זאג א "גוט-שבת". פרעגן זיי מיר באלד: "ווער זענט איר פעטער?..." מיין ברודער און מיין שוועסטער זענען דאן נישט געווען אין שטוב. בין איך אויף דער פראגע ווידער ארויס מיט א געוויין און דאס לשון איז ביי מיר אפגענומען געווארן — איך האב נישט געקאנט ארויסזאגן קיין ווארט. איך האב נאר געוויינט און געוויינט. זיי רעדן צו מיר: "פעטער, וואס וויינט איר?" — זיי האבן נישט געוווסט ווער עס וויינט. מיין ברודער איז אריין אין שטוב און זעט די זאך, אז איך רעד נישט נאר וויין — ער האט מיך אויך נישט דערקענט! — זאגט ער צו זיי: "אפשר איז ער שטום?..." ענטפערן זיי: "ווען ר׳איז אריין האט ער געזאגט א גוט-שבת..." הויבט מיין ברודער אן צו רעדן צו מיר: "וויינט נישט, פעטער, מיר האבן אויך אנגעווווירן די פאמיליעס און מיר וויינען נישט..."

און ער האט מיר נאך אלץ נישט דערקענט. ר׳האט לאנג דערעדט ביז כ׳בין געקומען צו-זיך און כ׳האב געגעבן א געשריי: "ברודער מיינער, דו האסט מיך נישט דערקענט?!... איז געווארן א געוואלט און א געשריי: "מענדיל, מען האט דאך דיך געהערגעט!..." און ער דערציילט מיר ווי שארעקס שייגעץ האט דערציילט וועגן מיין טויט. ער דערציילט ווי אזוי מען האט געהרגעט די מאמען און אונזער צוויי ברידער, הערשלען מיט יאקלען; פון דעם אלץ האב איך נישט געוווסט, ווייל כ׳בין דער ערשטער פון דער משפחה, וואס איז אוועק פון געטא.

אויפן דאזיקן אָרט זענען מיר צוזאמען געווען א וואך צייט. נאכדעם זענען מיר אלע איבערגעגאנגען אין די טשעסקע נאווענעס. דארט האבן מיר געטראפן מיין פרויס ברידער יאסל און בערל ראבינאוויטש ווי אויך שלמה נחום-משהס, שאלעק האלפערין און טאבעשע דעם רבס; פון דאָרט זענען מיר אוועק קיין ראָוונע.

מרים בארבער (בלינדער)

וווהין גייט מען?

אין מלינאוו האבן מיר געפירט א בעלבתיש לעבן. מיין פאטער איז געווען א שניידער און געהאט א שיינע קליענטעלע. מיין מוטער האט געפירט די הויז-ווירטשאפט מיט טאקט און אויסגערעכנטקייט. ביים אויסברוך פון דער דייטש-רוסישער מלחמה בין איך קוים אלט געווען 13 יאר.

יוני 1941. גלייך מיטן אנקומען פון די דייטשן אין שטעטל אריין האט זיך אנגעהויבן א גאנג פון גרויסע צרות, וועלכע האבן זיך פארגרעסערט פון טאג-צו-טאג. הרגענען, שלאגן בערד-שניידן און אנדערע טערארר פאקטן זענען געווארן א טאג-טעגלעכע דערשיינונג.

ביי אונז אין שטוב האבן זיך די גרויסע צרות אנגעהויבן פריער ווי אומעטום, ווייל מ׳האט באלד צוגענומען מיין פאטער; ער איז שוין, ליידער, נישט צוריק געקומען. מיין מוטער האט געמוזט ווערן די שפייזערין פון דער גאנצער משפחה. די ברויט פארטיילונג איז געווען 90 גראם ברויט א טאג, און צו דער ארבעט האבן אפילו קינדער געמוזט גיין.

האב איך, דאריבער, גענומען זוכן א מעגלעכקייט צו העלפן אביסל די משפחה מיט שפייז און כ׳בין אוועק ארבעטן צו א פויער מיטן נאמען גראבא-ווענקי. די ארבעט איז געווען א שווערע, אבער כ׳בין געווען צופרידן, ווייל דער פויער האט מיר געהאלפן אביסל באשפייזן די שטוב. ווען כ׳פלעג אהיימברענגען דאס ביסל שפייז, פלעגט ווערן אין שטוב א יום-טוב. מיין מוטער האט שטענדיק געווארט אויף מיר און פלעגט שטענדיק צוגיין צו די פארצוימונגען פון געטא, כדי מיך דערזעען פון ווייטנס.

אבער די צייט פון אומקום האט זיך דערנענטערט. כ׳געדענק, דעם לעצטן טאג, פארן פארמאכן דעם געטא הערמעטיש, האט אונז, קינדער, די מוטער צונויפגענומען און האט אונז ווארעם אלע ארומגענומען און געקושט; די קוואל פון טרערן איז שוין ביי איר געווען אן אויסגעטרוקנטער. דאס איז געווען מיין לעצטע באגעגעניש מיט איר.

און איצט האט זיך ביי מיר אנגעהויבן א סדרה פון באהאלטן זיך. כ׳האב אנגעהויבן צו וואנדערן, אין די נעכט, פון ארט צו ארט; בייטאג איז אוממעגלעך

געווען ארומדרייען זיך אן באשעפטיקונג. אזויארום בין איך פארגאנגען אין א וואלד און האב דארט געטראָפן זיבן יידן, וועלכע האָבן זיך באהאלטן אין א זעמלאנקע. זיי האָבן מיר אויך ערלויבט אריינגייז אהין און זיין צוזאמען.

ווינטער. שנייען און רעגנס. די קליידער פונם לייב אומריין און באלד אינגאנצן צעריסן — אָבער ס'האט דאן קיין שום זאך נישט געשאדט צום געזונט. און אין די דאזיקע נעכט ארומגעגאנגען אין מער-ווייניקע זיכערע הייזער און בעטן עפעס עסן. אדאנק דעם, וואָס אין אונזער געגנט איז געווען אויך א טשעכישע באפעלקערונג, וועלכע האט זיך באצויגן, בדרך כלל, טאלעראנט צו אונז, איז געלונגען צו באקומען פון צייט-צו-צייט א ביסל שפייז. מיר האָבן זיך דערפרעגט צו עטלעכע בעסערע טשעכישע משפחות, וועלכע האָבן געוווינט טיף אין וואלד — פראנקאוו, טיכאוו, האלאטקע א.א. — און זיי האָבן אונטערגעהאלטן אונזער נשמה.

א געוויסן טאָג האָבן אונז אנדעקט און באַפאלן אונז א גרופע בענדעראוו-צעס; זיי האָבן אונז אויסגעפונען לויט די טריט אויפן שניי. זיי זענען צוגעקומען צו אונזער נארע זוכן גוטע זאכן. ווען זיי האבן גארנישט געפונען האבן זיי אלע געהייסן צוריק אריין אין די נארע און נאר מיך געלאזט אין דרויסן. איינער פון זיי האט מיך געפרעגט: "זאג, דו ווילסט לעבן?" מיין ענטפער איז געווען: "איך בין נאך א קינד און פון לעבן האב איך נאך גארנישט געזאסן. איר האט דאך, זיכער, קינדער — ווילט איר דען נישט, אז אייערע קינדער זאלן לעבן?" מיינע ווערטער האבן, ווייזט אויס, געווירקט און זיי האבן מיך אפגעלאזט. זיי האבן מיר נאך צוגעגעבן אפאר גוטע ווונטשן און ארויסגעפירט פון וואלד (זיי האבן נישט געוווסט, אז כ'ווייס גוט דעם וועג) און אפילו אנגעזאגט נישט צוגיין אין די אוקראאינישע זייט, נאר אין די טשעכישע, ווייל די אוקראאינער וועלן מיך דערהרגענען...

כ'בין אוועק, אבער וווהין גייט מען איצט?...

ס'ווערט שוין דערווייל פינצטער. כ'האב זיך צוגעריקט צו א הויז און דערקענט, אז ס'וווינט דא א טשעכישע משפחה, שירץ, ביי וועלכע מיר פלעגן אפט באקומען א שטיקל ברויט; ביי זיי איז געווען א מיידל, קזשיסיא, און זי האט מיך דערקענט. זי האט אַרויסגערופן די מוטער און איך האב איר אלץ דערציילט, וואס ס'האט אונז פאסירט. זי האט זיך שטארק געוווּנדערט וואס די באנדראווצעס האבן מיך אפגעלאזט לעבעדיק; זי האט, פשוט, נישט געגלויבט, אז אזעלכעס קאן פאסירן. זי האט מיר געהייסן אריין אין שייער און איינגראבן זיך אין שטרוי. זי האט מיר געברענגט ווארעם עסן. אזוי האט זי געטאָן אפאָר טעג, ביז ס'האט מיך ענטדעקט דארט זייער אן ארבעטער, אבער א פרעמדער;

דאן האב איך געמוזט פארלאזן דאס אָרט, כדי נישט צו פאראטן מיינע גוטע מענטשן.

בין איך ווידער אוועק. אבער, וווהין גייט מען ווייטער ?...

פון גרויס יאוש האב איך באשלאָסן צוריק צוגיין קיין מלינאָוו; מיר איז שוין אלץ איינס... כ׳בין געגאנגען ביי נאכט און אנגעקומען בשלום; מיינע טריט האבן מיך געפירט צו דער משפחה גראבאוועצקי, ביי וועלכע כ׳האב נאך געארבעט זייענדיק אין געטאָ. און דא ווערט מיר ווידער שווער — אויב ס׳וועט מיך דערזעען די דינסט, וועלן זיי מיר נישט ארייַנלאָזן מורא האבנדיק פאר איר. בין איך ארויף אויפן בוידעם היי; איך האב דארט געקענט אלע ווינקעלעך. אין דער פרי, ווען דער דינער איז געקומען נעמען היי, האט ער מיך אנדעקט און מודיע געווען די בעלי-בתים. זיי האָבן מיך, אבער, שטילערהייט אראפגענומען און פארשלאסן אין א צימער און געגעבן מיר עסן. אָבער נאָך 2 וואָכן האָבן זיי מיר געזאָגט, אז כ׳מוז גיין, ווייל די דינערשאפט האט מיך ווידער ענדעקט. מוז מען ווידער גיין — אָבער וווהין ?...

בלית ברירא גיי איך ווידער צוריק צו דער גוטער פרוי שירץ. כ׳בין אנגעקומען אהין אין אוונט און באלד געטראפן די פרוי שירץ. מיט געוויין האב איך איר ערקלערט, אז אויב זי לאזט מיך נישט אריין, מאך איך אן עק פון מיין לעבן. דאס האט איר גערירט און האט מיר צוגעזאגט צו שטיצן. זי האט מיר געברענגט ווארעם עסן, געמאכט מיר א ווארעמע באד און געגעבן מיר ריינע קליידער. כ׳בין ווידער געבליבן ביי איר.

אביסל שפעטער דערזע איך פלוצים, ווי א פרעמדע פרוי ברענגט מיר עסן. כ׳האב זיך שטארק דערשראקן, אבער די פרוי האט מיך בארוהיגט, און מיר געזאגט, אז זי נעמט מיך צו איר, און אז זי וועט מיך זאגאר האלטן אויף דער פריי. פון גרויס פרייד האב איך איר, מיט געוויין, געקושט. זי האט מיר פארגעלייגט, אז זי וויל מיר אויסוואשן אלע קליידער, כדי נישט צו ברענגען קיין קראנקהייטן אין איר ארעמער שטוב אריין. זי האט מיר אויך דערציילט, אז זי איז אן אוקראינערין, וועלכע האט חתונה געהאט מיט א טשעך.

מיר האבן אפגערעדט, אז איך זאל פריער גיין צו די גראבאוויעצקעס אין מלינאוו און ברענגען מיינע ריינע קליידער. די פרוי האט געפועלט ביי שירצס זון, ער זאָל מיך מיט א פור צופירן קיין מלינאָוו; דאס איז געווען ביי נאכט. כ׳בין אנגעקומען אין א גרויסן פראסט און די טיר פון שטאל איז שוין געווען געשלאסן... אין שטוב אריין האב איך מורא געהאט ארייַנצוגיין — אפשר זיצט דארט א פרעמדער מענטש ? בין איך אריין אין חזיר-שטאל; דארט איז ווארעם

און איבערנאכט וועט דאך עמעצער אריינקומען, וועל איך קענען מיט אים רעדן. כ׳האב זיך באזארגט אביסל שטרוי אבער שלאפן האב איך נישט געקענט. די קעלט איז געווען זייער גרויס. האב איך באשלאסן אויפצווועקן די בחורים — איך האב געוווסט ווו זיי שלאפן. זיי האבן מיך אריינגענומען און אויסגעבעט מיך אויף דער ערד. צומארגנס האבן זיי מיך ווידער באהאלטן און כ׳בין דארט אפגעווען צוויי וואכן.

כ׳האב גענומען אביסל קליידער און אוועק צו די פרוי שירץ; זי האט מיך באלד אריינגענומען אין קעלער ביז ביינאכט. דאן איז געקומען די צוקונפטיקע בעל-ביתטע און מיך גענומען צו זיך מיט ליבשאפט. איר נאמען איז געווען טיחי. איר מאן און קינדער האבן מיך ליב געהאט און, טראָץ זייער ארעמקייט, האבן זיי מיר געגעבן אלע מיינע באדערפענישן. איך האב זיך דארט גליקליך געפילט. כ׳פלעג גיין ארבעטן ביי שירצן און דאס פארדינסט זיי אוועקגעבן.

ביז — די רוסישע ארמיי האט באפרייט די געגנט. דאן בין איך באפרייט געווארן אויף אן אמת. כ׳בין אוועק קיין דובנא, דארט האב איך געפונען מיינע א מומע מיט א זעקס-יעריק געראטעוועט קינד. אין דובנא בין איך אפגעווען א שטיקל צייט און דערקענט דארט מיין צוקונפטיקן גוטן מאן. מיט אים בין איך אנגעקומען אין אונזער לאנד.

שואב המים. דער וואסערטרעגער.

בתיה קאפטשיק (בלינדער)

א קינד אין שטורם

לעבן צווישן לעבעדיקע איז א נאטורעלע זאך, אבער לעבן צווישן טויטע, דאס האט קיינער פון אייך ניט געהערט. און איך גראדע בין פון די, וועלכע זענען געבליבן לעבן פון זיין צווישן די טויטע... ווי שרעקלעך דאס זאל ניט אויסזעען, אבער א פאקט איז, אז דורך מיין באהאלטן זיך א שטיקל צייט צווישן די קברים מיט מיין עלטערע שוועסטער חיה, זייענדיק דאן א קינד פון 10 יאָר, און מיט א געוויסע מערוויצער אלטע פרוי פריידע טייטלמאן מיט אירע 3 אייניקלעך ריקיל, מרדכי און מאיה ז"ל, בין איך געראטעוועט געווארן. מיר זענען דערטלאפן פון א באהעלטעניש פונם געטאָ, א טאָג נאָך דער אלגעמיינער שחיטה. פון יעדער קריסטלעכער שטוב זענען מיר געטריבן געווארן מיט דראהונגען, און ניט האבענדיק דאך ווו ערגעץ אויסבאהאלטן זיך פון די אויגן פון די רוצחים, האט אונז פריידע טייטלמאן ע"ה געפירט דורך די געוועזענע אקאפעס, וואס זענען געווען אויסגעגראבן נאך פון דער ערשטער וועלט-מלחמה, אויף דעם בית-הקברות פון מערוויץ. און אזוי זענען מיר דארטן געווען עטליכע טעג (וואכן ?). יעדן אוונט פלעגט אונז פריידע ארויסשיקן אויסצובעטן א שטיקל ברויט און א ביסל וואסער, און אזוי האבן מיר זיך דאָרט ערנערט.

לויט ווי עלטערע מענטשן, בני-עיר דערציילן מיר יעצט, פלעגט די פרוי פריידע דאוונען טאג טעגלעך אין געטאָ און בעטן גאָט, מיט הייסע טרערן, דאס זי זאָל געבראכט ווערן צו קבר ישראל; דאס איז געווען איר ציל. אלס אלטע פרוי האט זי געשפירט, אז לאנג וואנדערן אין אזעלכע באדינגונגען וועט זי ניט קענען, האט זי געראטעוועט 3 אייניקלעך און מיך מיט מיין שוועסטערל, וועלכע מיר אלע זענען געווען אין א סכראן, גוט באהאלטן, און דעם אוונט פון נאך דער שחיטה, אין די שפעטע שעהן, ארויסגעקראכן פון סכראן, מיטגענומען די לעבנגעבליבענע קינדער, און איך בתוכם, און געלאזט זיך גלייך אין דער ריכטונג פון מערוויצער בית-הקברות. ווו מיר האָבן געפראבירט א בעט טאן הילף, האבן מיר געקראגן א אפזאג, און פון מאנכע ערטער אויך א דראאונג פון איבערגעבן אונז אין די רוצחישע הענט. אזוי, אז בלית-ברירה, האבן מיר געמוזט ווייטער לויפן, כדי דער טאג זאל אונז ניט ענטדעקן, און די עלטערע פרוי פריידע האט אונז גלייך געפירט אהין אין די אקאפעס, און אזוי זענען מיר דארטן געווען מיט פריידען בראש, אונטער איר אויפזיכט.

פון געפאר צו געפאר

יעדן אוונט פלעגן מיר זיך פארשאפן אביסל אויסגעבעטענע שפייז ביי די בעסערע גויים פון דער סביבה. אין א געוויסן אוונט, ווען איך בין געשיקט גע־ווארן שפייז בעטלען, און האב אומגעקערט שפעטער מיט א ביסל אויסגעבעטעלטע שפייז, האב איך זיי שוין אלע ניט געפונען דארטן מער. און אזוי ווי עס איז נאך געווען אין די פריע אוונט שעהן, בין איך אריין צו דער קריסטליכער משפחה, וועלכע האט דארט שטענדיק געוווינט אלס שומר פונם בית־הקברות, זיך פרעגן אויף מיינע לייט. האב איך געקראגן אן ענטפער, אז זיי לעבן שוין ניט מער — א מערדערישע האנט האט זי דערשאסן, און זיי ראטן מיך, אלס קינד, אנטלויפן פון דארט, ווייל עס ווייזט אויס אז ווער פון די שכנים האט געבראכט די מסירה אויף זיי. ווי אזוי איך, אלס 7 יעריק קינד, האב אויפגענומען די טרויעריקע ידיעה, געדענק איך שוין ניט. איין זאך וואס מיט מיין קינדערשן שכל האב איך שוין אויך דאן פארשטאנען, אז מער צווישן די טויטע גריבער טאר איך ניט זיין, און מוז זיך שיצן פון די בייזע אויגן.

איך בין אין די זעלבע אוונט שעהן אוועק אהין, וווּ די אויגן האבן מיך געטראגן, און בין אריין אין מערוויץ אין א שכניש הויז פון מענדל טייטלמאן. די גויים האבן מיך א געלעכטער אויסגעשריגן, אט איז דא א דערזען און קליינע אידישקע (זשידיניא). אין דעם זעלבן מאמענט האב איך באמערקט, ווי איינע פון די בני־בית איז ארויס מיט א געלעכטער פון דער שטוב, אויף וועלכן מיר, כאטש אלס קינד, איז געפאלן א חשד פון פאראט. נאכקוקנדיק די בייזע געלעכטער פון זיי איבער מיר, בין איך אין געציילטע מינוטן ארום ארויס פון זייער שטוב און בין אריין אין דער נאהענטער יידישער פוסט־פארלאזטער שטוב פון מיין פעטער שעיה, און איך הער ווי עס ווערט א זוכעניש נאך מיר, און אלע שטוביקע האלטן אין איין זיך פרעגן; "ווו איז פלוצלינג דאס קליין נפשל געבליבן?" נאך מיין השערה, האט זי אריינגעבראכט אזא "ספעציאליסט", וועלכער קען זייער לייכט א ייד שיסן, ווייל זי איז ניט געווען פעהיק אזא עוף צו קוילען, און מיר האט זיך איינגעגעבן אין דעם הייסן מאמענט זיך ארויס־צודרייען פון זייערע הענט.

איך פארשטיי ניט ביז היינט, וואס פאר א געהיימער כח האט מיך אין די פארשידענע מאמענטן געשיצט פון די מערדערישע הענט. ווי האט זיך דאן אין אזא פריער יוגנט גענומען צו מיר דער שכל, אז איך דארף פון דעם פלאץ אנטלויפן? און אזוי בין איך אוועק אין דער ריכטונג פון לויצק, נישט וויסענדיק וווהין איך גיי, און בין דורך א צופאל זיך באגעגענט אין מיין וואנדער־וועג,

ביי א וואלד, מיט מיין קוזין משה נייטער, אן עלטערער שוין פון מיר, א בחור שוין 17 יאר אלט, און ער האט מיך ארייגענומען צו זיך אין וואלד אריין, ווו ער אליין איז געווען באהאלטן אין א פוקסן-לאך.

פאר מיר האט זיך געפונען באלד א מלאך-המושיע, אבער ניט פאר מיין קוזין משהן. ער האט גענומען פילן מיט מיר מער שוועריגקייטן, איך בין געווען נאקעט און בארוויס, מיט שמאטעס זיך געבינדן מיינע קינדערשע פיסלעך, שטארק שמוציג, און מיט א הויט-קראנקהייט, און ער האט דערפילט, אז זיין רעטונגס-אויסזיכט איז פארשווערט געווארן. איך האב וואס אמת שוין פארשטאנען, אז ווײנען טאר מען ניט, און איבער דעם וואלט ער קיין שוועריקייט ניט געהאט, נאר ער האט איינפאך מיט מיר געהאט א גרעסערע זאָרג פון באשפייזן און באקליידן...

נאך א קורץ שטיקל צייט, האט ער ווארשיינליך אנגעהויבן צו פילן גרעסערע שוועריקייטן איבער מיר, און איז געפאלן אויף א המצאה מיך ארויס-משלח זיין פון זיין קווארטיר. ער האט מיר דערקלערט, אויף וויפיל איך דערמאן זיך, אז איך בין נאקעט און באָרוועס און קראנק, און דא איז מיין לעבן אין גרויס געפאר, און ער האט אין מיר געזעען, כאטש קינדערישע, אבער גוטע פעהיגקייטן. האט ער דעריבער באשלאסן מיך אוועקשיקן, און אלס מיידעלע איז די געפאר אויך געווען א קלענערע, און האט מיך ארויסגעפירט פון אונזער באהעלטניש, און האט מיך צוגעפירט צו א שטוב, און זאגט מיר: "גיי אריין אין דער שטוב, מען האט מיר אין דער שטוב צוגעזאגט דיך צו האלטן".

איך בין אים ביז היינט צו טאג ניט חושד אין קיינע בייזע כוונות. מעגליך נאר, אז ער האט געזעען לויט מיין געזונט צושטאנד, אז ווייט וועט דאס מיט מיר אזוי נישט גיין, און, בלית-ברירה, האָט ער געקלערט, אפשר וועט ווער רחמנות האָבן אויף א קינד. איך בין אריין אין דער שטוב, מיט משהס צוזאג, און געזאגט, אז משה האט מיר געזאָגט, אז איר וועט מיך נעמען צו אייך. זיי זענען פשוט נשתומם געוואָרן, ווער משה? וואָס משה? און זייער מערדעריש הארץ האָט ניט רחמנות געהאט אויף מיר און שנעל מיך ארויסגע-טריבן.

איך האב געפרובט מיין מזל און אריין אין א שטוב, ווו איך האָב געפונען אן עלטערע פרוי מיט א יונגן מאן, אפשר אירער א קרוב. דער מאן האט באלד געוואָרפן זיין קוק אויף מיר, און ניט געדארפן לאנג פרעגן; ער האט באלד דערקענט אין מיר מיין יידישקייט, און געפאָדערט פון מיר ארויסגיין מיט אים פון דער שטוב, און מיטגיין מיט אים, און מיט קללות און זידלערייען מיך באגלייט אויף דעם וועג מיך אומצוברענגען. די עלטערע קריסטין, וועלכע איך

האָב דאָרט אויך געטראָפן, האָט זיך אויך גענומען שטארק בעטן ביי דעם רוצח, ער זאָל ניט ברענגען קיין זינד דורך איר שטוב, און ער איז דורך דעם שטארקן בעטן פון דער פרוי מסכים געווען. מיט א שטארקן שטויס מיטן פוס האָט ער מיך ארויסגעווארפן פון שטוב. און איך בין ווייטער מיט האסטיקע טריט אריבער די פאר הייזער פונם דארף קראסני-גורע, און ניט וויסנדיק קיין וועג, בין איך געווען געגוויט אריבערגיין עפעס א גרויסן וואסער-לויף. איך בין גוט נאס געווארן, און א שטארק אויסגעמאטערטע און הונגעריגע און נאס אינם גאנצן קערפער, בין איך אנגעקומען אינם שכנותדיקן דארף.

המלאך הגואל

פארצווייפלטע און מיט יאוש האב איך זיך געלאזט גיין ווו די אויגן האבן מיך געטראגן. נישט געוווסט ווו און אין וואָס פאר א דאָרף איך געפין זיך. האָב איך אזוי געמארשירט הילפלאז בייטאג, ווי א יידישער זכר האט זיך ביט געטארט ארויסווייזן. אין די פארנאכט שעהן בין איך אריין, אן שום חשבון, נאר אזוי אויף פראבע, אין א ארימע חאטקע און געבעטן א שטיקל ברויט. מיט מיין קינדערשן שכל האב איך תיכף אבסערווירט וואס פאר א שטוב דאס איז, און, געוויינלעך, געוואלט זעען, וואס פאר א באנעמונג עס וועט זיין צו מיר. איך האב אין שטוב געפונען נאר א פרוי אין די מיטל-יאָרן, און מיט א מוטערלעכער האנד פון באדויערונג מיר באלד געגעבן א שטיקל ברויט, און מיך איינגעלאדן מיט-עסן מיט איר איר ארימען אוונט ברויט. איך האב דאס מיט דאנקבארקייט אנגענומען, און אן מיין ביטע האט זי מיר פארגעלייגט נעכטיקן ביי איר. איך בין דארט געבליבן אויף לינת-לילה. איך האב אין איר באלד דערפילט א מוטערלעכע באנעמונג צו מיר. זי האט ערנסט, מיט א מוטערלעכער האנד, באלד אינם זעלבן טאג, גענומען מיך אפוואשן מיט ווארעם וואסער מיינע ווונדן, איבערוואשן מיינע פאר אומריינע, ארימע האלב-צעריסענע בגדים. און דאס אזוי איבערגעחזרט עטלעכע מאָל, ביז זי האט מיך אפגערייניקט פון שמוץ און אומריינקייט, און מיט א פרימיטיווער באבסקע-שמירעכץ מיך אויסגעהיילט פון מיין הויט-קראנקהייט, וועלכע איך האב אין וואלד זייענדיק באקומען.

איך האָב אין איר דערפילט א מוטערלעכע האנד אויף אלע געביטן, און זי האט מיך מיט איר גוטן ווילן אדאפטירט אלס טאכטער, און געזארגט איבער מיר ווי איבער אן אייגן קינד. עס האבן זיכער אייניקע שכנים רשעים געקוקט אויף דעם מיט פינטלעכע אויגן, און איך ווייס ניט, וואס האט זיי געשטערט מיך איבערצוגעבן צו דער מאכט, אז מען זאל מיט מיר מאכן דאס וואס מען האט

געמאכט מיט אלע אנדערע יידן; עפעס א געהיימער כח האט געוואכט איבער מיר און מיך געשיצט פון אלדאס בייז. אויך מיין געווארענע מוטער האט ארויסגעוויזן צו מיר געטריישאפט און שוץ, וואס דאס האט געמאכט אויף מיר דעם רושם, אז זי איז גרייט אויף אלעס, אבי מיך צו רעטען.

און אזוי איז מיין לעבן ארייגעגאנגען אין א נארמאלקייט, אז איך האב כמעט פארגעסן, אז מיין געבוירן-היים איז ניט דא. איך האב אין מיינע, נאך דאן פריע, יוגנט איבערגענומען א טייל פון דער אחריות פון מיין ברויט-געבערינס ארימע ווירטשאפט, און געגעבן מיין מיטהילף, ד.ה. געפאשעט איר קו און איר ארים-איינציק חזרל, מיטגעפארן מיט איר אין װאלד אריין צו ברענגען האלץ צום קאכן און ווארעמען די ארימע חאטקע אונזערע, און זיך מיט דעם אלעמען איינגעוואקסן אין דער משפחה. זי האט באלד געענדערט מיין נאמען אויף וויערא, בעטאנענדיק דערמיט אלס א געווארענע איר "וויערני", געטריי צו איר, און צו אלעס וואס ארום איר. איך האב, צוליב איר איבערגעגעבנקייט און טרייהייט צו מיר, זיך געלאזט פארגעסן מיין אפשטאם, און מיט מיין קינדערשן פארשטאנד שוין אפילו אויף קיין בעסערס ניט געהאפט.

באפרייאונג און אירע פראבלעמען

און דאס האט זיך אזוי אוועקגעצויגן, ביז די באנדיטישע מאכט האט געהאט די מפלה, און האסטיג פארלאזט די טעריטאריע, צוריקציענדיק זיך צוריק, אין אנפאנגס פון יאר 1944. און חאטש איך האב זיך אזוי איינגעוואקסן מיט מיין באשיצערן, און האב שוין ניט געקענט קלערן פון עפעס בעסערס, האט זיך דאך אין מיין קינדעריש מוח׳ל זיך עפעס גענומען געדענקען פון געגנצלעכער באפ-רייאונג, און אפשר וועל איך נאך געפינען עמיצן פון מיין משפחה לעבעדיק, און מיר אלע צוזאמען וועלן נאך קענען אפדאנקען מיין באשיצערן פאר איר שיינעם טאט.

צו מיין גרויס באדויערן האב איך קיינעם פון מיין לייבלעכע משפחה ניט געפונען מער, און מיט די וויזיטן אין מלינאוו, האב איך זיך אנטדעקט פאר די פאר בנס-געבליבענע יידן.

עס האט מיך ווידער עפעס א געהיימע האנט גענומען ציען צוריק צו מיין מקור און אפשטאמונג, און מיין קינדערשער מח האט גענומען נאגן זיך אומקערן צוריק. און ווען לייביש ווינאקור איז געקומען און האט געגבן א באפעל ווי א הערשער, אז מיין באשיצערן מוז מיך באפרייען, און האט מיך צוריקגענומען, האב איך, דעם אמת זאגנדיק, איבערגעלעבט שרעקלעכע מאמענטן פון מיין געוויסן, זייענדיק דאנקבאר און שוין צוגעבונדן צו מיין באשיצערן. עס האט מיך צוויי-פאכיק געשמערצט: פון איין זייט האט מיך געצויגן צוריק צו מייניקע,

און פון די צווייטע זייט איז מיר געווען שווער זיך צו שיידן פון מיין געטרייער רעטערין, וועלכע האט מיך אזוי מוטערלעך געשיצט פון אלדאס בייז, און בין צו איר צוגעבונדן געוואָרן מיט אלע פעדים פון מיין נשמה. און ווען איך בין שוין געווען אין מלינאָוו עטלעכע טעג, האב איך ניט איינמאָל אויסגעפראלט מיט א געוויין, איך וויל צו דער טיטקא צוריק... נישט איינמאָל האָט מען מיך פון וועג אומגעקערט צוריק, ווען איך האָב זין פון בענקעניש גענומען צו-פוס לויפן אין דארף אריין צו מיין רעטערין.

אין מלינאוו אליין זענען בכלל געווען געציילטע יידישע נפשות, און אין יעדער שטוב איז געווען עפעס א צולאגע פון א געפינענע יידיש נפשל. אזוי, למשל, איז ביי מענדל טייטלמאן געווען 3 געפינענע קינדער, ביי מענדל שטיינבערג זענען אויך געווען אייניקע קינדער און עלטערע. אויך ביי זיין ברודער געציל זענען געווען קינדער, און מיך האט גענומען די משפחה גאלדרייך. און כאטש זיי האבן געהאט זייערע 2 קליינע קינדער, האבן זיי מיך דאך גענומען צו זיך און מיר געגעבן א מוטערלעכע היים ביז איך בין געקומען אין ישראל און געווארן זעלבסט-שטענדיק. איך וועל זייער ווארעמע האנד, וואס זיי האבן מיר אויסגעשטרעקט, קיינמאל ניט פארגעסן.

די רעטערין מיינע, מיט דעם נאמען וולאדימיריץ, פונם דארף בויארקע ביי מלינאוו, מיט איר משפחה, איז אויך אין א גרויסער מאס געווארן פאר דער צייט צוגעבונדן צו מיר, און נאך זייענדיק אין מלינאוו, פלעגט זי ניט איין מאָל קומען פון בענקשאפט צו מיר. איך בין מודה, אז די משפחה וולאדימיריץ האט אין מיר איינגעווארצעלט א ליבע צו זיי, וואס איך וועל מיין גאנץ לעבן ניט פארגעסן, און מען מוז מודה זיין, אז זייער הילף פאר מיר, וואס זיי האבן מיר געגעבן, איז בשום אופן נישט באצאלבאר; עס איז ניטא קיין אפצאל פאר אזא הילף.

איך האב פון מיין משפחה קיינעם ניט מער אויף דער וועלט. די רוצחישע הענט האבן מיר אין מיין פריעסטער יוגנט צוגענומען מיין פאטער יצחק בלינדער, ע״ה, און די מוטער פיני און מיין באבע, און מיין מומע ראזע, שוין אלס אלמנה דורך זיי געווארן פון איר מאן זעליג מוראוויצקי, איינער פון די ערשטע קרבנות, און איר דערנאָך געבוירן קינד אין געטא, יעקב זעליג. און מיין פעטער שמעון און פרוי און קינדער, און נאך פיל פיל פון מיין משפחה, וועלכע איך געדענק שוין ליידער ניט זייערע נעמען. איך האָב מיך דערשלאגן אין מיין לאנד אריין, און זיך געבויט א נעסט פאר מיר און מיין מאן גד קופציק, מיט מיין שוין דא געבוירענעם זונעלע יגאל, און טעכטערל עינת, אין דער סביבה פון מיינע אלע פריינט פון אונזער מערוויץ, און פון מיינע באזונדערע פריינט, די משפחה גאלדרייך.

רחל טייטלמאן
חיפה

פון יענע צייטן

כאטש מיין קאָפּ איז מיר שוין זייער שוואך, ווילט זיך מיר אויך באשרייבן אביסל זכרונות וועגן דעם וואָס מיר האָבן איבערגעלעבט, און צום מיינסטן איך אליין, ווען עס איז איינמאָל ביינאכט ארייגעקומען א דייטשע פּאָליציי און ארויסגענומען אשרן פון בעט; זיי האָבן אונז אפילו ניט געלאָזט מיטגיין צו זען וווּהין זיי גייען. און ווי עס איז טאג געווארן, און מיר זענען ארויס אין גאס, האָט מען שוין געהערט, אז מען האט פארנומען אסך יונגע מענטשן, נאר וווּהין — ווייסט מען ניט. און עס האט גענומען א לענגערע צייט, ווען מען האט זיך דערוווסט, אז זיי געפינען זיך אין ראוונע, און די דייטשן טרייבן זיי יעדן טאג אויף ארבעט.

אזוי האָט עס גענומען א צייט ביז איינמאל בין איך געוואר געווארן, אז יעקב גאלצהעקער ז״ל איז געפאָרן קיין ראוונע, און נאָך א פּאָר טעג האָט ער אהיימגעבראכט זיין זון דודן, אָבער ער האָט נאָך דאָרט געהאט זיין איידים. איך האב אנגעהויבן גיין צו אים און בעטן, אז ער זאל מיר אויך ארויסגעבן דעם סוד, ווי אזוי ער האט דאס באוויזן, אבער אן דערפאלג. נאר ער האט מיר צוגעזאגט, אז אויב אים וועט נאך געלונגען ארויסצובאקומען זיין איידים, דאן וועט ער מיר אלעס דערציילן.

און אזוי איז געווען. אויף דער צווייטער וואך האט ער שוין געבראכט זיין איידים, און אויך א בריוול פון אשרן, אז מען זאל אים ראטעווען ווי מעגלעך איז, און איך האב אנגעהויבן צו זוכן מעגלעכקייטן אויף צו פאָרן קיין ראוונע. דאָס האָט גענומען עטלעכע טעג ביז איך האב שוין געקראָגן א גוי, און ער האט נאר געקענט פאָרן שבת. פארשטענדליך, אז דאס איז אויך געווען ביי מיר און אויך ביי מיין שוועסטער חייקע — אויך איר זון איז געווען דארט — א זייער גרויסער פּראבלעם. בין איך געלאפן קיין מערוויץ צום פעטער חיים-מאיר ז״ל, זיך מיט אים אן עצה האלטן וואס צו טאן. די עצה פון דעם פעטער איז געווען, אז צו ראטעווען א מענטשן מעג מען אפילו פארן אום שבת. און יעקב גאלצהעקער האט מיר אלץ אויפגעקלערט, מיט וועמען איך דארף זיך טרעפן, און ווי אזוי אלץ דורכצופירן.

קומענדיק קיין ראווגע, חוץ דעם וואס דער גאנצער וועג איז געווען באדראט מיטן טויט, האבן מיר שוין געטראָפן אברהם חייקעס באפרייט, ווייל ער איז געווען זייער קראנק. אָבער מיין זון אשר — ביי אים זענען ניט געווען קיין שום אויסזיכטן צו באפרייען ווייל, צום גרויסן באדויערן, איז ער געווען אינגאנצן געזונט. צו דעם האב איך נאך געוואלט א מצוה האבן און ארויסראטעווען אויך ליפע האלפערין, וועלכער איז אויך געווען דארטן; זיין משפחה האט מיך געבעטן, אויף וויפיל נאר מעגלעך זאל איך פאר אים טאן, און איך האב זיי צוגעזאָגט צו טאן וואס נאר מעגליך איז. באפרייען האב איך זיי געקענט דורך א יידישער פרוי, וועלכע האט געלעבט מיטן דייטשן קאמענדאנט. איך האב געהאט איר אדרעס און מיט איר האב איך געדארפט אלעס דורכפירן.

געקומען צו איר, האט זי מיר אינפארמירט, אז איך דארף א רויט צעטל פון ד"ר צייטלין, אן עלטערער מענטש. געלט האב איך געהאט גענוג אויף אלעס, נאר, ליידער, מיט דעם געלט האב איך גאָרניט געקענט אויפטאן. דער דאקטאר האט געזאגט אז יעצט האט קיין געלט ניט קיין שום ווערט, ווען אויך דער מענטש איז יעדע מינוט איינגעשטעלט מיט זיין לעבן, און לעבן האט ער שוין געלעבט אין אזעלכע באדינגונגען, ערגער ווי בא אונז דער ערגסטער ארימאן. האב איך אים אנגעהויבן בעטן און אויפגעקלערט, אז מיט דעם וואס ער וועט ראטעווען א יונג קינד פון טויט, וועט ער אויך ניצול ווערן פון טויט. איך האב אים געזאגט, אז ביי אלעס דורכצופירן מוז זיין א שליח, און איך האב אים דערמאנט, אז איך בין געווען זייער קראנק, טאקע זייער-זייער קראנק, און שיינצע מאזליש האט מיך געפירט צו אים, ווייל זי איז געווען זיין פאציענטין, און ער האט מיך גערעטעוועט. ער איז, אלזא, געווען דער שליח, און איך וויל, אז אויך איצט זאל ער זיין אונזער גוטער שליח, און ער זאל מיר געבן א רויט צעטל פאר אשרן. וועגן געלט געדענק איך שוין ניט ווי עס איז געווען.

מיט טרערן אין די אויגן האט ער מיר דאס צעטל געגעבן, און איך האב דאס תיכף אוועקגעטראגן צו דער פרוי. דאס איז שוין געווען מאנטיק, און זי האט מיר געזאגט, אז מארגן וועט זיין אלעס דערלעדיקט. דאס האט געקאסט טויזנטער, אבער איך האב געהאט גענוג געלט. דינסטיק בין איך ווידער געגאנגען צום דאקטאר, און געבעטן, אז ער זאל מיר נאך געבן א צעטל פארליפען. איך האב אים דערציילט, אז זיין מוטער איז אן אלמנה, און ער איז דער גאנצער אויסהאלטער פון דער משפחה. און ער האט מיר אויך דאס דערלעדיקט, און ווידער דאס אוועקגעטראגן צו דער פרוי. דארף איך שוין וארטן אויף מיטוואך.

געווען בין איך די צייט ביי חיים נאקאניעטשקינס טאכטער, די גאנצע צייט

מיט געפאר, ווייל יעדן טאג האט מען געזאגט, אז ביינאכט וועט זיין אן אקציע מיט די איבעריקע יידן. און קוים דערלעבט מיטוואך, און שוין ארויסגעקראגן 2 באפרייאונגס אויסווייזן פאר אשרן און ליפען, און געבענדיק ליפען זיין צעטל און אשרן זיינס, און שוין גרייט צו פארן אהיים, פארלירט אשר זיין צעטל... ליפע פארט אהיים, און איך בלייב ווידער מיט גארניט! לויף איך ווידער צו דער פרוי און דערצייל איר, שיקט זי מיך ווידער אין דעם זעלבן אמט, וועל איך באקומען א צווייט באפרייאונגס צעטל. נאר אזוי ווי עס איז שוין שפעט, און עס איז ניטא דער, וועלכער דארף דאס אונטערשרייבן, מוז איך שוין ווארטן אויף מארגן, און דערווייל שיקט מען מיך אין דער פאליציי צו מעלדן, אפשר וועט זיך עמיצער מעלדן מיט דעם צעטל. און טאקע דאנערשטיק האב איך באקומען דאס זעלבע צעטל — א ייד האט עס געפונען און געבראכט אין אמט.

אזוי זענען מיר ד.ה. איך און אשר געראטעוועט געווארן פון ערשטן טויט, ווייל די זעלבע נאכט האט מען אלע, וועלכע זענען געווען מיט אשרן, אומגעבראכט. צווישן זיי זענען געווען אסך מלינאווער. אבער, ליידער, איז ליפע שפעטער אומגעבראכט געווארן.

לאה וויינער־ליכטער
חיפה

אין שרעק און פיין

ווען די דייטשן האבן פארנומען אונזער שטעטל מערוויץ איז מיין ברודער געווען אין דער סאוויעטישער ארמיי; אויפן צווייטן טאג איז ער געקומען — ס'איז אים געלונגען צו אנטלויפן פון געפאנגענשאפט. ער איז געקומען צו דער פרוי, וועלכע האט ערווארט א קינד. נאר די פרייד האט נישט געדויערט לאנג.

ס'האבן זיך אנגעהויבן שווערע צייטן. מ'האט געטריבן צו דער ארבעט, מען האט אויסגעהרגעט אן שום סיבה. טאג-טעגלעך פלעגן פארקומען טראגעדיעס. די צעבושעוועטע שיכורע אוקראינער און דייטשן פלעגן ארומגייען ביינאכט מיט רעוואלווערן אין די הענט און ראבעווען פון די שטובן וואס ס'האט זיך נאר געלאזט.

מ׳האט אונז צונויפגעטריבן אין מלינאווער געטא. די ענגשאפט איז געווען גרויס. די שרעק, אז יעדע מינוט קאן מען אונז אויסשיסן האט אלעמען ארומגענומען. יעדע נאכט פלעגט עמיצער דיזשורירן, כדי זיך דערוויסן ווען די ס.ס.-לייט קומען אן.

29 נאוועמבער 1940, גאנץ פרי, האבן מיר דערהערט ווי די דייטשן שרייען "לאוז!" — האבן מיר שוין געוווסט, אז דאס איז מען געקומען אונז נעמען. ווען די דייטשן זענען אריין אין שטוב, האב איך זיך באהאלטן אונטער די טיר; איך האָב געוואלט, אז זיי זאלן שיסן אין די פלייצעס. כ׳האב געהערט ווי מען האט ארוסגעפירט מיין טייערסט וואס כ׳האב פארמאגט — מיין מוטער; אויך די אנדערע מענטשן. די שרעקלעכע מינוטן איז שווער צו באשרייבן.

ביינאכט בין איך ארויס פון באהעלטעניש. די הויכע טויערן פון געטא זענען געווען אפן, בין איך אוועק אין די פעלדער. די תבואה איז שוין געווען אפגעשניטן, האב איך זיך באהאלטן אין די קארטאפלינע. וויפל טעג כ׳בין דארט געליגן ווייס איך נישט, נאר דער הונגער און די קעלט האָבן מיך געטריבן אין די דערפער אריין, פארשטייט זיך ביינאכט.

כ׳האָב זיך געמאכט שטום, כדי דאָס לשון זאָל מיר ניט פאראטן. כ׳בין אריבער פון ארט צו ארט מיט גרויס סכנות נפשות, ווייל מ׳פלעגט אנטרעפן אויפן וועג דייטשע און אוקראינישע פאָליציי. אזוי בין איך אנגעקומען אין א טשעכיש דארף מאלין און געווענדעט זיך אין שפיטאָל, ווייל מ׳האט דארט געדארפן ארבעטער. ווען כ׳בין אריין צום דאקטאר, האב איך זיך שטארק צעווײנט, ווייל כ׳האָב געפילט, אז כ׳מעג זיך דא אנפערטרויען. דער דאָקטאָר האָט מיך געפרעגט, אויף פויליש, צי איך שוואנגער. האָב איך אים געענטפערט אז נאך ערגער — איך בין א זשידוווקע... ער האט מיר געראטן אוועקצוגייען פון די דאזיקע געגנט. און טאקע: צומארגנס, ווען כ׳האב פארלאזט דאס דארף, האבן די דייטשן דאס אין גאנצן פארברענט; מען האט נישט ארויסגעלאזט קיין איין מענטש. דאס האבן זיי געטאן, ווייל מ׳האט נעבן דעם דארף פריער דערהרגעט א דייטש. כ׳האב דערנאך געארבעט אלס שיקסע אין פארשידענע ערטער.

ווען די מלחמה האָט זיך פארענדיקט האָב איך נישט געקאנט פארן אין אונזער שטעטל אריין און צוזעען דעם חורבן. איך און מיין משפחה זענען מיר דורך גרוזיען אנגעקומען קיין ישראל.

פרידא קופערבערג
חיפה

אומקום פון די סאקאליקער פליטים

דא איז אנגעגעבן געווארן א קורצער באריכט פון די שרעקליכע ליידן און דעם אומקום פון די יידישע לאנדווירטן, וואס זייער שטאם-ארט איז געווען דאס דארף סאקאליקי ביי טורקא, וועלכע זענען אומגעקומען סיי אין די דערפער ארום מלינאוו, און סיי אין דעם מלינאווער געטא.

אין די 2 דערפער סטאמארגי און הינטשארעכע ביי מלינאוו האבן געוווינט יידן לאנדווירטן, וועלכע זענען אין אפריל 1940 צוואנגס-ווייז איבערגעזידעלט געווארן דורך די סאוויעטן פון זייער היים סאקאליקי ביי טורקא, אין דעם מלינאווער ראיאן, ווו זיי האבן באטריבן לאנדווירטשאפט.

דריי וואכן נאכן אויסברוך פון דער דייטש-רוסישער מלחמה, זונטיק דעם 13-טן יולי 1941. עס איז געווען שבעה-עשר בתמוז דעם טאג, א תענית ביי יידן, ווען אלע יידן האבן דעם טאג געפאסט, און עס איז דאן געווען א דאפעלטער תענית צוליב דעם, וואס די דייטשן האבן איבערגענומען די מאכט. אנגעוויזן פון דעם פאליאק זאלעווסקי, זענען אין דעם זונטיק די געסטאפא פון דובנע געקומען קיין סטאמארגי. זיי זענען אריינגעפאלן אין א יידיש הויז, ווו עס האבן געוווינט 2 משפחות, און האבן מיט געוואלט און מיט געשלעג ארויסגעטריבן אלע מענטשן אויפן גארטן, ווו זיי האבן זיי אלע איינציקווייז דערשאסן. אלס לעצטע איז דערשאסן געווארן משה פיילערס יונגע הויכשוואנגערע פרוי. עס זענען דעמאלט דערהרגט געווארן משה פיילער מיט זיין פרוי, און מוטער; אסתר און שמואל זינגער, רויזע זינגער, לייב פראם און נאך א פרעמד יינגל.

דערנאך זענען די געסטאפא אריינגעפאלן אינם הויז פון וואלף קעלער. וואלף קעלער איז געווען א ייד א למדן, וואס איז געזעסן איבער דער גמרא; זיינע 4 זין זענען געגאנגען אין דעם זעלבן וועג פון פאטער. די געסטאפאווצעס האבן ארויסגעטריבן וואלף קעלער מיט זיינע 4 זין, מיט נאך 2 יידן, משה געלמאכער און מודיל פראב, ווי אויך דעם מלינאווער רב גארדאן, וועלכער האט שבת-געהאלטן ביי וואלף קעלער, און זיי האבן זיי צוגעטריבן צו דער שטוב, ווו עס זענען געלעגן די הרוגים, און געהייסן זייערע קרובים און שכנים זיי ארויפלייגן אויף א פיר און זיי אוועקפירן צו א גרוב. דערנאך זענען זיי נאכגעגאנגען נאך דער פור מיט די הרוגים ביז צו די קוציס, פאר מערוויץ,

דארט איז געשטאנען פון לאנג אן אפענער גרוב, און דארטן האבן די יידן געמוזט אריינוואַרפן די הרוגים אין גרוב. דערנאך האבן זיי נאך דערשאסן דעם מלינאווער רב, און ער איז אויך אריינגעפאלן אין דער גרוב. וואלף קעלער מיט זיינע 4 זין, בעריש, משה, הירש און שמעון, און נאך 2 קרובים, משה געלמאכער און מוידל פראב, האבן די געסטאפּאַ מיטגענומען קיין דובנע, און זיי דאָרט אריינגעוואָרפן אין תפיסה, ווו מען האט זיי אלע דערהרגט. די רעשט סטאמארגער יידן זענען פון אן אנדערע אפטיילונג געשלאגן און געטריבן געווארן דעם טאג קיין מלינאוו, ווו מען האט זיי פארטיילט צו פארשידענע ארבעטן, אבער דער שוידערלעכער פאל פון 13-טן יולי איז געבליבן אין דער נשמה. שפעטער א יאר זענען דאס רעשט יידן פון סטאמארגי און הינטשארעכע אומגעקומען אינם געטא מלינאוו.

איך וויל נאך דא באריכטן איבער א צווייטן פאל, וואָס האָט זיך צו יענער צייט אפגעשפילט אינם דארף האנטשארעכע ביי מלינאוו. די פאמיליע געלאבטער, א טאטע, א מאמע, און 2 ציטערדיקע יינגלאך, קורץ נאכדעם ווי די דייטשן האבן איבערגענומען די מאכט, זענען די געסטאפּאַ איינמאָל אריין צו די געלאבטערס, האָבן ארויסגעפירט די 2 זין אין גארטן, זיי געהייסן זיך אויסגראבן א קבר, אנידערגעשטעלט זיי פאר דעם גרוב, און זיי דערשאסן, און זיי זענען אריינגע-פאלן אינם גרוב. געגן אוונט איז דער טאטע פון די זין געגאנגען פארשיטן דעם גרוב, האט ער געהערט דעם קול פון זיין זון; ״טאטע, איך לעב נאך!״ און ער האט ארוסגעצויגן זיין זון יוסף פון דעם גרוב. ער איז געווען שווער פארוואונדעט. דער טאטע האט אים אוועקגעפירט קיין דובנע אין שפיטאל אריין, ווו מען האט אים ארויסגענומען א קויל פון האלז, און איינע האט ער נאָך געהאט שטעקן אין פלייצע. יוסף געלאבטער האט נאך געלעבט נאכדעם מער ווי א יאר. איך האב אים געזען אינם געטא מלינאוו, ווו ער איז אומגעקומען אין געטאָ מלינאוו צוזאמען מיט זיינע עלטערן.

איך וויל דא דערמאנען, אז פון די לעבנגעבליבענע יידן, איז שלמה ברייער מיט א קינד פון 6 יאר געשטארבן פון טובערקולאז 4 מאנאט נאָך דער באפריי-אונג; די קראנקהייט האבן זיי באקומען אין בונקער, ווו זיי זענען געזעסן. און לעאן קופערבערג האט אויך דערלעבט די באפרייאונג, און ער איז אסענטירט געווארן פון די סאוויעטן און איז געפאלן א העלדענטויט ביי ליבאווע אין לעטלאנד, דעם 23-טן יאנואר 1945.

גדליה להב
מזרע

בשואה

היה זה בהתחלת חודש דצמבר 1942, עת נמלטתי מעיירתי אלכסנדרה (ע״י רובנה) והגעתי לדובנא. ווהלין היתה אז ״נקייה״ מיהודים, ומעל בנייני העיר התנוססו פלקטים עם אותיות קדוש לבנה: ״המוצא יהודי מתחייב להביאו למשטרה ויבוא על שכרו; השכר — סוכר יי״ש וכדומה. חלחלה אחזה אותי. אמנם בכיס היתה תעודת זהות מזויפת — אך בכל זאת, מה עלי לעשות ולאן עלי לפנות. והנה נודע לי, שבמלינוב ישנה אחוזה גדולה ושם זקוקים לפועלים. נסעתי למלינוב, ואכן, נתקבלתי שם לעבודה ועבדתי שם עד לשחרור העיר. כבר בבואי לשם לא היה אף יהודי אחד. תוך מגע עם האוכלוסייה נודע לי, שכולם נורו והושלכו לבורות, אשר מחוץ לעיר (ע״י המשחטה). ואכן, כעבור זמן מה ראיתי את המקום במו עיני. שתי סוללות עפר בגובה 2—3 מטר כיסו את הבורות. נשאר לי רק להוזיל דמעות בחשאי, פן יראני מישהו.

בחודש ינואר 1943, עת ישבתי אצל הספר (מול הכנסייה הקתולית) ראיתי תמונה, שהרטיטה את כל כולי. ראיתי את עצמי חיוור כסיד ועשיתי מאמץ עליון לא לגלות כל חשד על היותי יהודי. ראיתי משפחה יהודית מובלת על-ידי שוט-רים אוקראינים מזויינים. והנה הפטיר הספר ואמר: ״לעזעזאל, היהודים הללו כנמלים. ככל שתשמידם, כן פורצים הם דרך הסדקים״. לא עניתי; ישבתי והחרשתי. אותו חורף שמעתי גם, שבכפר אחד (שמו נשמט מזכרוני) התגלו עוד 7 יהודים וסופם היה כשאר היהודים.

לי, אישית, לא הזדמן להיפגש עם יהודי כלשהו. רוב הבתים היהודיים עמדו על תלם ורק מעטים היו הרוסים. הבתים היו מאוכלסים, בעיקר בפולנים מדלת העם ומהפליטים, אשר ברחו מפחד השמדתם ע״י הכנופיות האוקראיניות.

אל תשכחו. נשמו נא פנימה את מותנו.
זכרו לחיות מדעת על קידוש השם.
(אברהם סוצקבר)

בוניא עפשטיין
חיפה

נע־ונד אין גרויסן אומגליק
(אפשניטן פון עדות־זאגונגען אין „יד־ושם")

אין מלינאווער געטא

דעם גאנצן ווינטער בין איך געווען אין דער היים. נאך פסח האב איך געזען, אז ס׳שטעלט זיך א שלעכטע צייט. מען מוז ווייטער זען עפעס, כדי זיך צו ראטעווען.

מיר האבן אלע יארן געהאנדלט מיט א פריץ, וואסקא פאהאלוק ניקאלאיעוו. איך מיט מיינע 2 ברידער, יוקל און הערשל, האבן זיך אויפגעהויבן און זענען אוועק צו אים און זיך געשטעלט ארבעטן פעלד-ארבעט. דארט זענען געווען אחוץ אונז נאך יידן.

שבועות, דעם ערשטן טאג, צי דעם צווייטן (כ׳געדענק נישט), האט מען געגעבן א באפעל, אז מיר מוזן גלייך גיין אין געטא אריין קיין מלינאוו. (צווישן-פראגע: "וויפל יידן זענען געווען אין מוראוויעץ?" "כ׳געדענק נישט גענוי. דאס איז געווען א קליין שטעטל. ס׳זענען געווען ביי א 100 משפחות. מלינאוו איז שוין געווען א גרעסער שטעטל מיט מער יידישע משפחות"). מען האט אונז געטריבן אין געטא אריין. אונזער משפחה — מיין מוטער, 2 ברידער און מיך — האט מען באזעצט צוזאמען מיטן יודנראט, מיר אין איין צימער און אין צווייטן — דער יודנראט.

גלייך ביים ערשטן אריינקום אין געטא, זענען ארומגעגאנגען דייטשן און געראבעוועט ביי די יידן, וואס נאר זיי האבן געהאט: קארטאפל, מעל, אייל און אויך אנטועכץ. זיי זענען אריין אויך צו אונז און אויך געוואלט ראבעווען, אבער איך האב זיך אנטקעגנגעשטעלט און כ׳האב נישט געלאזן. געווען איז דאס אונגאריש מיליטער; ביי אונז האבן זיי טאקע גארנישט גענומען.

מיין מוטער איז געבליבן אין געטא און איך מיט די 2 ברידער האבן ווייטער געארבעט אויסערן געטא ביי דעם פריץ וואסקא פאהאלוק. אויף שבת פלעג איך אהיימקומען צו דער מוטער. איינמאל האט זיך מיר אין מיטן דער וואך פארגלוסט זיך זען מיט דער מוטער, בין איך אהיימגעקומען. די 2 ברידער זענען געבליבן ביי דער ארבעט אין דעם דארף פאברעדאוו.

דער יודנראט האט געהאט איבערגעקויפט די אוקראַינצעס, אז זיי זאלן אנזאגן, ווען ס'וועט זיין די שחיטה. געווען איז דאס ראש חודש אלול. מען האט געמאכט פראבע, כדי צו זען, ווי די יידן וועלן לויפן. אין מיטן דער נאכט, אזייגער צוועלף-איינס, זענען געקומען די אוקראַינצעס און האבן געמאלדן דעם יודנראט, אז היינט ביינאכט וועט אויסגעשאכטן ווערן דאס גאנצע שטעטל, און ווער עס וויל קאן לויפן. זיי וועלן לאזן אפן די טויערן.

איך האב גענומען מיין מוטער און מיר זענען אוועק. מיין באבע האט געוווינט אין עק פון געטא, פונקט ביים פלויט, וואס איז געווען זייער הויך. אבער די באבע האט געהאט זייער א גרויסן סאד. זענען מיר א גאנצע נאכט געלעגן צווישן דיביימער באהאלטענערהייט. מיר האבן געקלערט, אז ווען מיר וועלן עפעס הערן, וועלן מיר אריבערשפרינגען דעם פלויט און מיר וועלן אנטלויפן. צום סוף: ס'איז געווארן טאג און ס'איז גארנישט פארגעקומען. די יידן האבן זיך צוריק אומגעקערט אין זייערע הייזער אין געטא. ווי געזאגט, האבן זיי געוואלט זען, ווי די יידן וועלן אנטלויפן. זיי האבן פשוט חוזק געמאכט פון די יידן.

איך האב ווייטער געארבעט אין פאברעדאוו. דעם ערשטן טאג ראש-השנה האב איך געארבעט, געווען איז דאָס שבת. אזוי ווי צומארגנס איז דאך געווען דער גויאישער זונטיק — האט מען מיך אהיימגעשיקט. אויך יום-כיפור בין איך געקומען אהיים. סוכות בין איך געקומען דעם צווייטן טאג. דאס איז געווען דער לעצטער סוכות, וואס כ'בין געווען צוזאמען מיט מיין מוטער און ברידער.

מען גראבט שוין גריבער...

נאך סוכות בין איך אוועק צו דער ארבעט און די מוטער איז געבליבן אליין. געווען איז דאס דער צווייטער טאג חול-המועד סוכות. איך שטיי און ארבעט אין פעלד. דאס האריץ איז פארביטערט, פארצארנט. כ'גיב א קוק — מיין מוטער איז געקומען! זי אין געווען זייער דערשראקן.

"מאמע, נאכוואס ביסטו געקומען", האב איך זי געפרעגט.

"מיין קינד," האט זי געזאגט, "מען גראבט שוין גריבער פאר אונז..."

מיט זיך האט זי גארנישט גענומען. זי האט געמאכט א ראשטשינע כדי עפעס צו באקן, ווייל דאס איז געווען ערב הושענא-רבה. זי האט עס איבערגעלאזן און איז אנטלאפן. דער מענטש איז דאך פארבארעשט, כל-זמן ער לעבט, וויל ער דאך עסן. האָב איך זי געפרעגט:

"מאמע, פארוואס האסטו גארנישט מיטגענומען?"

איך האב זיך אויפגעהויבן און פארנאכט בין איך אוועק אין געטא. גלייך בין איך נישט אריין אין געטא, נאר כ'בין אוועק קיין מארוויץ, דארט געגעכטיקט

ביי א גוי און אין דער פרי בין איך אוועק קיין מלינאוו אין געטא. כ׳בין אריין אין שטוב און זיך געשטעלט באקן. אזוי ווי כ׳בין געשטאנען און געבאקן, האט מען מיר דערציילט, אז ס׳זענען שוין דא געהרגעטע. ווער ס׳האט געוואלט אנטלויפן פון געטא, האט מען געהרגעט אויפן ארט. צווישן די געהרגעטע זענען געווען טייטלבוימס צוויי יינגלעך.

פרויען האבן מיך געפרעגט, נאכוואס בין איך געקומען דוקא איצט אין געטא אריין, ווען די גאנצע צייט געפין איך זיך אויסערן געטא. כ׳האב זיי געענטפערט, אז מן-הסתם איז אזוי באשערט, אז כ׳זאל גיין צו דער שחיטה מיט אלע יידן צוזאמען. און כ׳בין ווייטער געשטאנען און געבאקן, אבער כ׳בין שוין געווען זייער נערוועז. וואס נאר עס איז געווען אין שטוב, האב איך אריינגעלייגט אין אויוון און געברענט.

כ׳בין ארויס אין געטא. כ׳זע און הער, אז דער רעש איז גרויס. די מענטשן זענען איבערגעשראקן, מען קלאגט און מען וויינט. ס׳איז צו צו מיר חאצקל ליבער און האט מיר געזאגט:

"בוניע, דו האסט דאך א שיין, נעם און גיי. מאך זיך, אז דו ווייסט פון גארנישט."

איך האב פארשטאנען, אז ער זאגט גאנץ גוט. סיי-ווי-סיי בין איך דאך פאראורטיילט צום טויט; צו וואס דארף איך גיין צום טויט צוזאמען מיט אלעמען, שטיין אין ריי און ווארטן, אז מען זאל מיך שיסן? כ׳וועל גיין צום טויער, וועט מען מיך גלייך שיסן, וועל איך פארשפארן זען, ווי מען שיסט אנדערע. כ׳האב אנגעפאקט 2 קאשיקעס מיט עסן. כ׳האב אנגעטאן א געל סוועדערל מיט די 2 לאטעס (דאס געל סוועדערל האב איך אנגעטאן, כדי מען זאל נישט דערזען די 2 געלע לאטעס) און א טיכל אויפן קאפ. די שיך האב איך גענומען אויף די אקסלען. כ׳האב זיך אזוי געלאזן ארויסגיין פון געטא. ס׳זענען געשטאנען די דייטשן און אוקראינער און האבן מיך נישט דערקענט. זיי האבן מיך אנגענומען פאר א שיקסע.

אזוי בין איך ארויס פון געטא. ווען כ׳בין צו צו דער בריק אונטער מלינאוו, איז אנגעקומען א פאליאק און האט מיך ארויפגענומען אויף זיין וואגן. ער האט מיר געפרעגט וווהין איך דארף. כ׳האב אים געענטפערט, אז כ׳דארף אין פאברעדאוו. ער האט מיר געזאגט, אז כ׳זאל פארן מיט אים קיין סמארדאוו, ווייל אלע יידן ווערן אויסגעשאסן. מען גראבט שוין פאר זיי גריבער. אבער איך האב דאך געהאט דארט מיין מוטער און אויך געהאט באשטעלטע ערטער וו זיך צו באהאלטן, האב איך נישט געוואלט פארן מיט אים. ער האט מיך צוגעפירט ביז פאברעדאוו.

ווען כ׳בין געקומען, האב איך געטראפן מיין מוטער מיט די 2 ברידער. מיר האבן געווארט, אז ס׳זאל ווערן נאכט. מיר האבן געהאט באשטעלטע ערטער ביי א גוי אין דאבראטין. מיין עלטערער ברודער, הערשל, איז געבליבן ביי א גוי אין פאברעדאוו (פארשטייט זיך באצאלט דעם גוי). אויך די מוטער איז געבליבן, ווייל זי האט נישט געקענט שווימען; כדי אנצוקומען קיין דאבראטין האט מען געדארפן דורכשווימען א טייך. מיר האבן זיך אפגעזעגנט און איך מיט יוקלען זענען ביינאכט איבערגעשווומען דעם טייך.

מיר זוכן א באהעלטעניש ביי גויים

די גויים האבן געוויינט אויף אונזער גרויסן חורבן.

דאס אנטועכץ האבן מיר געגומען אויפן קאפ און זענען אריבערגעשווומען דעם טייך. ארויסגייענדיק פונעם וואסער, האבן מיר זיך אנגעטאן און זענען אוועק צום גוי, ביי וועלכן מיר האבן געהאט באשטעלט דאס ארט. דער גוי האט שוין געהאט צוגעגרייט פאר אונז אן ארט אין א סטערטע שטרוי. מירביידע זענען ארייגעקראכן און דארט איבערגעשלאפן די נאכט.

פארטאג האט זיך מיין ברודער, יוקל, אויפגעהויבן און איז אוועק צוריק קיין פאברעדאוו, כדי צו ברענגען די מאמען. געווען איז דאס דעם ערשטן טאג שמחת-תורה. ביינאכט האט יוקל איר געגומען. זיי האבן געדארפן מאכן א שטרעקע פון 15 קמ., פארן פון פאברעדאוו ארום-און-ארום.

יוקל מיט דער מאמען זענען אנגעקומען קיין דאבראטין שמחת-תורה ביינאכט. צומארגנס האבן די גויים אונז געמאלדן, אז מיר זאלן זיך פארנעמען פון דארט; זיי האבן פאר אונז נישט קיין פלאץ און האבן אליין מורא. די מאמע איז אין משך פון די פאר טעג געווארן א האלבער מת. ווען זי איז אנגעקומען, בין איך ארויס פון דער נארע. איך האב געקוקט אויף איר און זי אויף מיר, אבער נישט געקענט ארויסריידן קיין ווארט. נאך דעם, ווי די גויים האבן אונז געמאלדן, אז זיי האבן נישט פאר אונז קיין ארט, האט דער ברודער יוקל געדארפן אפפירן די מאמע צוריק קיין פאברעדאוו, ווו זי איז געווען פריער.

אין דעם דארף דאבראטין האט זיך אין א צווייטע נארע געפונען מיין ברודער געצל מיט זיין פרוי פעסיע און זייער 4-יעריק קינד. ביינאכט זענען מיר געגאנגען זוכן א צווייט ארט. מיין ברודער האט געפונען אן ארט ביי ריצאוויוק, וועלכער איז געווען זייער א גוטער גוי און א רייכער. ער האט אונז ארייגגע-נומען. אבער פון מיר האט ער נישט געוווסט. ער האט נאר געוווסט וועגן 3 פערזאן.

אריינגענומען האט ער אונז אויף דער קלינע. דארט זענען מיר געלעגן. מיך האט מען צוגעדעקט מיט שטרוי, כדי ווען מען טראגט ארויף דאס עסן, זאל מען נישט זעען, אז ס׳איז דא א פערטע פערזאן. (צווישן-פראגע: ״ווי האט געהייסן דאס דארף?״ — ״פאנסקא דאלינא.״).

דער גוי האט אונז געהאלטן עטלעכע טעג ביז צו דער שחיטה. פרייטיק איז געווען די שחיטה. זענען אלע גויים געפארן קיין מלינאוו זען, ווי מען הרגעט די יידן. דער טאג איז געווען ביי זיי זייער א גרויסער יום-טוב.

מיטוואך ביינאכט איז געקומען מיין ברודער יוקל און האט צוזאמען מיט אונז איבערגענכטיקט. מיר האבן אים געבעטן ער זאל זיין מיט אונז צוזאמען. ער האט נישט געוואלט, ווייל ער האט שוין געהאט אן ארט, וווּ זיך צו באהאלטן. זיין ארט איז געווען ביי וואטקא פאהאלוק, ווו ס׳זענען געווען נאך 20 יידן.

ווי געזאגט איז פרייטיק געווען די שחיטה פון די יידן פון 2 שטעטלעך, מעראוויץ און מלינאוו, און די גויים זענען געפארן זען דעם גרויסן יום-טוב. געפארן איז אויך איוואן (זיין פאמיליע געדענק איך נישט), דער איידעם פון אונזער גוי ריצאוויוק. פארנדיק האט ער געזעען, ווי מען האט געפירט מיין ברודער הערשל, וועלכער איז געווען באהאלטן אין א קעלער, צו דער שחיטה. מיין ברודער האט זיך געגריסט מיטן גוי. ווען דער גוי איז אהיימגעקומען האט ער עס אונז דערציילט. ער אליין איז געווען זייער א פיינער גוי.

שבת אין דער פרי איז מען געקומען צו דעם גוי און אלע האבן גענומען אפלאכן ווי אזוי מען האט געשאסן די יידן: דער איז געלעגן מיט די פיס ארויף און דער מיט די פיס אראפ. מיר זענען געלעגן און זיך צוגעהערט, וואס די גויים האבן גערעדט. מיר האבן נישט געטארט נישט וויינען און נישט זיפצן, ווייל מיר אליין זענען געווען צום טויט פאראורטיילט.

שבת פארנאכט איז צו אונז ארויפגעקומען די טאכטער פון ריצאוויוק און האט אונז געזאגט, אז זיי קענען אונז מער נישט האלטן; מיר מוזן גיין ווייטער, ווייל מען האט געהאלטן אין דארף א רעדע, אז ווער ס׳וועט אויסבאהאלטן יידן, וועט גלייך געשאסן ווערן צוזאמען מיט די יידן.

ווייטער געוואנדערט און געוואנדערט

מיר האבן נישט געהאט קיין אנדער ברירה און מיין ברודער געצל האט גענומען דאס קינד אויף די הענט און מיר זענען אוועק. דער רעגן איז געפאלן און מיר זענען געגאנגען. צו וועלכן גוי געצל איז אריין בעטן, מען זאל אונז אריינלאזן, האט קיין איינער נישט געוואלט. ס׳האט אנגעהויבן צו טאגן. זעענדיק, אז מיר האבן נישט קיין אנדער ברירה, זענען מיר אריין צו א גוי אין א קלינע,

ד.ה. איך און די שוועגערין מיטן קינד. געצל איז אוועק ווייטער אין א דארף זוכן אן ארט פאר אונז.

פון ארומגיין די גאנצע נאכט, זענען מיר געווען שרעקלעך מיד. דער רעגן האט געגאסן. זענען מיר אין דער קלינע אנשלאפן געווארן. ביי דעם גוי האבן זיך געפונען 15 יידן. צווישן די 15 יידן זענען געווען מיין שוועגערינס פעסיעס ברודער, **שראליק ווארצל**, זיין פרוי **איטע** און זייערע 3 קינדער — **פעטע** (דער עלטערער), **לאה** און זעליק. די צווייטע משפחה איז געווען פון איטעס שוועסטער — **פרידא** מיט איר חתן **פסח ליצמאן**; דאן איז געווען **נטע רייכמאן** מיט זיין טאכטער **ברכה** און זון **מרדכי**, ווי אויך די עלטערע טאכטער **מעמצי**.

מיר האבן זיך מיט זיי נישט געזען. אין דער קלינע זענען מיר איבערגעלעגן די נאכט און דעם גאנצן טאג. ביינאכט איז געקומען דער ברודער און האט געזאגט, אז ער האט געפונען אן ארט. מיר האבן גענומען דאס קינד און זיך געלאזן ווייטער גיין. מיר זענען אנגעקומען אינעם דארף, וואס איז געווען נישט ווייט פון דאבראטין. דער גוי האט געהייסן **דימיטרי**. דער גוי האט געמאכט פאר אונז א נארע אין דער סטערטע, ווו ס׳האט אפילו קיין איין מענטש אויך נישט געקענט אריינגיין, און מיר זענען אריין 4 מענטשן. געלעגן זענען מיר צונויפגעקארטשעט. מילא, מיר עלטערע מענטשן האבן געוווסט, אז מיר דארפן בידעווען, אבער דאס קינד האט דאך געוואלט עסן. ס׳האט געוואלט זען, ווי פייגעלעך פליען, האט עס אנגעהויבן צו וויינען. אז דאס קינד האט אנגעהויבן צו וויינען, איז געקומען דער גוי און האט געזאגט, אז מיר זאלן זיך פארנעמען; אבער מיך האט ער געוואלט האלטן.

מיין ברודער האט דאך נישט געהאט קיין אנדער ברירה, אז ער הייסט אים גיין — מוז ער גיין. זענען זיי, ער און פרוי מיטן קינד, אוועק; איך בין געבליבן.

מיך האט דער גוי ארויפגענומען אויפן ביידעמל, ווו די חזירים זענען געשטאנען. מיט זיך האב איך געהאט א בורקע, בין איך געלעגן איינגעהילט אין דער בורקע. מיין ארבעט איז באשטאנען פון וויינען... כ׳האב געוויינט בייטאג און ביינאכט. די גויע פלעגט קומען עטלעכע מאל, מיר געגעבן עפעס צום עסן, בעסער געזאגט, זי פלעגט נישט ארויפקומען, נאר זי פלעגט דאס עסן ארויפווארפן.

ביי דעם גוי בין איך געווען 2 וואכן. אין משך פון די 2 וואכן האב איך באקומען אן אויסזען פון א געשטארבענער, געווען שוין א האלבער מת. זונטיק איז ארויפגעקומען די גויע און האט מיך געהייסן זיך פארנעמען, ווייל אין דאבראטין האט מען געהאלטן א רעדע, אז אין פאל, ווען מען וועט ביי א גוי

געפינען א ייד, וועט מען דעם גוי פארברענען צוזאמען מיטן ייד; דעריבער האבן זיי מורא. איך האב נישט געקענט די דערפער און נישט געוווּסט וווּהין צו גיין. כ׳האב זיך געבעטן, אז זיי זאלן ווארטן כאטש נאך איין טאג, ווי מיין הארץ וואלט עפעס פארגעפילט...

ס׳איז געקומען צו מיר דער פלימעניק פון דעם גוי, ביי וועלכן ס׳זענען געווען באהאלטן די 15 יידן (שוין אויסגערעכנט) און האט מיר פארגעלייגט, אז ער וועט מיך אויסבאהאלטן, אבער מיטן באדינג, אז כ׳זאל מיט אים לעבן. מיין ברודער געצל איז געווען מסכים. אבער איך האב געזאגט, אז בעסער איז פאר מיר דער טויט אויפן ארט און כ׳וויל נישט לעבן מיט א גוי.

דעם זונטיק אין אוונט, ווען דימיטרי האט מיר געהייסן זיך פארנעמען, האב איך געהערט, אז דער גוי איז דא. כ׳בין געווען אליין אויפן בוידעם, האב איך זייער מורא געקריגן, אז דער גוי וועט ארויפקומען צו מיר אויפן בוידעם. שרייען קאן איך נישט, און ביי אים די הענט בין איך דאך — קאן ער דאך טאן מיט מיר, וואס ער וויל. כ׳בין געבליבן ליגן אין שרעק. כ׳ווייס נישט צי כ׳בין געשלאפן, צי כ׳האב געחלשט. כ׳הער מען שרייט ״בוניע״. כ׳האב געמיינט, אז דער גוי רופט מיך. כ׳האב זיך אויפגעכאפט צי פון שלאף, צי פון חלשות — כ׳גיב א קוק: ס׳שטייט פאר מיר מיין ברודער געצל. כ׳האב אנגעהויבן שרעקלעך צו וויינען. מיין ברודער האט מיך גערופן מיט זיך, ווייל ער האט שוין אן ארט פאר אלעמען.

מיין ברודער איז אוועק צום פריערדיקן ארט ביי ריצאוויוק, ווו ער איז געווען מיט דער פרוי און מיטן קינד. דערנאך האט ער געפונען אן ארט אין פאנסקא דאלינא ביים פאליאק שארעק, וועמען ער האט גוט באצאלט. מיט מיר איז ער געגאנגען צו ריצאוויוק נעמען די פרוי מיטן קינד. צוזאמען האבן מיר זיך געלאזן גיין צו שארעקן.

צו שארעקן זענען מיר אנגעקומען ראש חודש כסלו. ס׳איז שוין געווען שרעקלעך קאלט. שארעק האָט געמאכט פאר אונז אן אָרט אויך אין א סטערטע. דאס ארט איז שוין געווען א גרויס. אונז איז געווען שרעקלעך קאלט. זיי האבן אונז גלייך אריינגעגעבן א טשאיניק מיט טיי און מיר האבן זיך דערוואַרעמט.

די צווייטע נאכט בין איך מיטן ברודער אוועק אויף די קוציס, ווו מיר האבן געהאט ארויסגעפירט אונזערע זאכן. מיר האבן געבראכט בעטגעוואנט — וואטענע קאָדרעס און קישנס. זענען מיר געלעגן אין דער סטערטע אונטערן בעטגעוואנט. אבער דאך איז געווען שרעקלעך קאלט. אונטערן איבערבעט האבן מיר געהאלטן א פלאַש וואסער פארן קינד — עס איז געפרוירן געווארן, דאן האט שארעק געזאגט, אז ער וועט פאר אונז מאכן א סכראן.

ביינאכט זענען ארויס מיין ברודער געצל מיט שאריקט יינגלעך און האבן געמאכט א סכראן פאר אונז. ווו איז געוועזן דער סכראן? אינעם שטאל, ווו ס׳זענען געשטאנען די בהמות, האבן זיי אויסגעגראבן א גרוב, וואס מען האט פארדעקט מיט ברעטער, אויף די ברעטער האבן זיי ארויפגעלייגט שטרוי, אויפן שטרוי ערד און אויף דעם זענען געשטאנען די בהמות. דער אריינגאנג איז געוועזן דורכן זשאלעק, ווו מען גיט די בהמות עסן. דארט איז אונז געוועזן זייער גוט. זיי האבן אונז געגעבן זייער גוט צום עסן. געווען זענען זיי זייער גוטע מענטשן און האבן געהאט צו אונז גרויס מיטלייד. די באלעבאסטע, שארעקס פרוי, האט געזאגט, אז מיר זיצן כסדר אין א גרוב אן לופט, דארפן מיר גוט עסן. האט מען אונז געגעבן 2 מאל אין טאג פלייש, חזיר, מילך און סמעטענע — דאס בעסטע עסן. אבער מיר האבן זיי גוט באצאלט. איך האב געהאט כמעט דאס גאנצע פארמעגן ארויסגעפירט צו וואסקע פאהאלוק; אויך האב איך געהאט א ביסל ביי אנדערע גויים.

איובס בשורות

ווי געזאגט האבן מיר געהאט גוט, דאס עסן איז געווען זייער גוט, אבער, וואס איז אונז ארויסגעקומען? מיר האבן זייער געטרויערט. מיר האבן געהערט, אז יוקלען האט מען געהרגעט מיט נאך 20 יידן, מיט וועלכע ער איז געווען צוזאמען. מען האט אפילו דערציילט, אז דער אוקראינישער קאמענדאנט פון מלינאוו האט יוקלען אויסגעטאן. יוקל האט געטראגן א פאר אפיצירסקי שטיוול. געהאט האט ער ביי זיך גאלד, האט דער קאמענדאנט עס ביי אים צוגענומען און געשאסן.

אין איינער א נאכט האט זיך אפגערופן מיין ברודער געצל, אז ער וועט גיין צו א גוי אפנעמען א ביסל זאכן. מיט אים איז מיטגעגאנגען זיין ווייב פעסיע. איך בין געבליבן מיטן קינד. ביינאכט, כ׳זע געצל און פעסיע קומען נישט צוריק. כ׳בין געלעגן און געוויינט און געבעטן גאט, אז די מאמע מיטן טאטן זאלן צוריקומען צום קליינעם קינד. ערשט פארטאג זענען זיי אנגעקומען און מיר דערציילט ביטערע נייעס:

ווען זיי זענען געקומען צום גוי, האבן זיי אפגענומען זייער א שלעכטן גרוס. מען האט אויסגעהרגעט די 15 יידן, וועגן וועלכע כ׳האב שוין דערציילט. אויפן ארט האט מען געהרגעט שראליק ווארצלען מיט זיין ווייב איטע און זייערע 3 קינדער. נטע רייכמאן האט געגומען לויפן, האט מען אים נאכגעשאסן און פארוואונדעט, האט אים זיין זון, מרדכי, געטראגן אויף די פלייצעס. מעמציין האבן די אוקראינער גענומען אין דער קאמענדאנטור, ווו מען האט איר אפגע-האלטן 3 טעג. גוט געמארדעווט, געטאן מיר איר, וואס זיי האבן געוואלט און

נאכער געשאסן. די אלע האט מען אוועקגעפירט קיין מלינאוו, ווו זיי ליגן באגראבן.

נאך 8 טעג האבן מיר ווידער געהערט א פינצטערע בשורה: ס'זענען געווען באהאלטן **יאסל פעלדמאן** מיט זיי פרוי, **אניעלא** און זיין ברודער **מאטל**, וועלכער איז אנטלאפן פון דער שחיטה און מיידעלע פון צוויי מיט א האלבן יאר, **האלינא**. פארשטייט זיך, אז דאס קינד האט זייער דאקוטשעט, האט געוואלט ארומלויפן אויף דער גאס און געוואלט עסן, האט עס געוויינט. האבן זיי מורא געהאט, אז צוליבן קינד, וועט מען זיי הרגענען. האבן זיי באצאלט א סך געלט דעם פאליאק **זארעמבא**, ער זאל אפפירן דאס קינד קיין **קיווערעץ**, ווו ער האט געהאט משפחה. נאכער האט זארעמבא געהייסן זיי אוועקגיין, ווייל מען איז געקומען זוכן יידן. זיי האט מען דאן נישט געפונען. די 3 מענטשן האבן זיך אויפגעהויבן און זענען אוועק נעבן דאבראטין צו א גויע, אן אלמנה, וועלכע האט זיי ארייגענומען. זיי האבן איר זייער א סך באצאלט. זי האט זיי ארויפ־גענומען אויפן פיעקאליק. געזאגט האט זי, אז זי וועט מאכן א סכראן פאר זיי. ס'זענען אוועקגעגאנגען טעג און די גויע האט קיין סכראן ניט געמאכט. זיי האבן איר אנגעהויבן צו פרעגן, פארוואס זי מאכט נישט. האט זי געענטפערט, אז היינט וועט זי מאכן.

זי האט זיי צוגעטראגן עסן, וואס איז באשטאנען פון א זאטיערוכע. איין איז זי אוועק. געווען איז דאס אויף דער נאכט. ס'האט נישט געדויערט לאנג און ס'זענען אנגעקומען אוקראינער, פאליציאנטן, האבן אויפגעהאקט די טיר, אונטערגעלייגט אין מיטן שטוב א סנאפ שטרוי, עס אנגעצונדן. איין זענען זיי צו צום פיעקאליק און געהייסן די יידן אראפקריכן. די שטוב איז שוין געווען באלאגערט פון אוקראינישע פאליציי. די פעלדמאנס האבן נישט געוואלט אראפ־גיין. יאסל איז ארויסגעשפרונגען דורכן פענצטער, האט מען אים גלייך געשפאלטן דעם קאפ. זיין פרוי, אניעלע, און מאטלען האבן די פאליציאנטן אראפגענומען פון פיעקאליק. אויסגעפאלן איז, אז איוואן, ריצאוויזקס איידעם, האט זיי געדארפן פירן קיין מלינאוו.

אויפן וועג האט אניעלע ארויסגענומען א טיכל און ארומגעבונדן יאסלס קאפ, ווייל ס'האט זייער גערונען דאס בלוט (אונז האט עס דערנאך דער גוי דערציילט). איוואן האט געוווסט, אז דאס קינד איז נישט מיט זיי און ווו עס געפינט זיך. געווען איז ער זייער א קלוגער גוי, נישט קיין אנטיסעמיט. אויף שטום-לשון האט ער פארשטאנען, וואס אניעלא מיינט. זי האט ארויסגענומען א בילד מיט א טיכל און האט אים געגעבן; ווי איינער זאגט: אז די מלחמה וועט זיך ענדיקן, זאל ער עס איבערגעבן דעם קינד אלס אנדענקונג. זיי איין

האט מען געשאסן אין מלינאוו, און געלייגט האט מען זיי צוזאמען מיט זייער משפחה וורצעל (פון די 15 יידן).

מיר, זייענדיק אין גרוב, האבן נאר געלעבט מיט חלומות. וואס ס'האט זיך געחלומט ביינאכט, האבן מיר אין דער פרי דערציילט. איינמאל איז מיר געקומען צו חלום דער מערוויצער רב מיט א ספר-תורה אין די הענט. די ספר-תורה האט געהאט גאלדענע אותיות. דער רב האט אויסגעשריען אויפן קול: בוניע, קלויב זיך אויס אן אות, כ'זאל מנדר זיין. (צווישן-פראגע: "ווי אזוי האט געהייסן דער רב ?" — "כ'געדענק נישט.")

אין דער פרי האב איך דערציילט מיין חלום דעם ברודער מיט דער שווע-גערין. כ'האב צוגעגעבן: "רבונו של עולם, איך ווייס דאך נישט, צי כ'וועל בלייבן לעבן. אבער, אז כ'וועל בלייבן לעבן — גיב איך א נדר, אז דאס קינד פון יאסל פעלדמאן וועל איך ראטעווען, ס'זאל נישט בלייבן אין קיין גויאישע הענט."

פויליש-אוקראינישע שטרייטן

ביי שארעקן זענען מיר אפגעווען 9 מאנאטן. נאכער האבן זיך אנגעהויבן זייער שלעכטע צייטן פאר אונז. די אוקראינער און פאליאקן האבן אנגעהויבן צו ברענען איינער דעם צווייטן. זענען די פאליאקן פון פאנסקא דאלינא ארויס-געפארן קיין לוצק. מיר זענען געבליבן אין דעם גרוב, האבן דאך נישט געהאט וווהין צו פארן. אויך שארעק מיט זיינע שקצים זענען נאך געבליבן.

אלע ביינאכט פלעגט מיין ברודער, געצל, ארויפגיין אויפן בוידעם קוקן, ווייל ווען מען וועט ברענען שארעקן, וועלן מיר דאן אנטלויפן זיך ראטעווען. א ביינאכט, נאך שבועות, קומט צולויפן צו אונז געצל און שרייט: "קינדער, מיר ברענען! גיט מיר דאס קינד!"

מיר זענען געשלאפן. מיר האבן געכאפט דאס קינד, נאקעטערהייט און געגעבן דעם ברודער. מיין שוועגערין איז פונקט דאן געווען קראנק און זיך נישט געקענט רירן. ס'האָט איר ווי געטאָן דער רוקן, האָט געקריגן א עקסנשוס. איך בין דאן געווען יונג, איך האב גיך צונויפגעפאקט מיין פעקל און בין אראפגעקראכן. כ'זע — עס ברענט שוין שארעקס שטוב. כ'בין צוגעלאפן צום סכראן און אנגעהויבן שרייען: "פעסי, קום גיך, מיר ברענען!". מיט אלע מיינע כוחות האב איך מיין שוועגערין ארויסגעשלעפט פון דעם גרוב. גיין האבן מיר שוין נישט געקענט, מיט גרויסע שוועריקייטן זענען מיר ארויסגעקראכן פונעם הויז, וואס האט געברענט. אויך האט מען געשאסן.

ווען זיי וואלטן געוווסט, אז מיר זענען יידן, וואלט מען אונז זיכער געשאסן, אָבער זיי האָבן נישט געוווסט. מיר זענען צוגעקראכן צו די פעלדער. דער אוונט איז געווען א שרעקלעכער. דאס גאנצע דארף האט געברענט. מיר זענען געלעגן אין פעלד, באהאלטן צוזאמען מיט שארעקן און זיינע יינגלעך. מיין שוועגערין האט שרעקלעך געוויינט. ווייל זי האט נישט געוווסט, ווו ס'איז איר מאן, מיין ברודער, מיטן קינד, זי האט געזאגט, אז זי וויל שוין אויך נישט לעבן, ווייל זי האט נישט דעם מאן מיטן קינד.

מיר גיבן א קוק: ס'גייט א מענטש. ס'האט זיך א כאפ געטאן וולאדעק (שארעקס א יינגל) און האט געוואלט שיסן אויף אים. האט זיך אנגערופן די שוועגערין: "אפשר איז דאס געצל?" און ס'איז טאקע געווען געצל מיטן קינד. ווי דאס קינד האט אויסגעזען איז נישט צו דערציילן. אויך דער ברודער איז געווען א האלב געשטארבענער פון שרעק.

ווו צו זיין האבן מיר נישט. ביינאכט זענען מיר אוועק אין די בראקעווער פעלדער, ווייל דא האבן מיר מער נישט געקענט זיין. געלעגן זענען מיר אין די תבואות 8 טעג. בייטאג האט געברענט די היץ און ביינאכט איז געווען קאלט. אויך פלעגט רעגענען. דערנערט האבן מיר זיך מיט תבואה פון די פעלדער. געטרונקען האבן מיר דאס גרינע, פארשטונקענע וואסער פון די קאלוזשעס וואס זענען געווען פול מיט זשאבעס.

וייטערע פאסירונגען

מיר האבן געזען, אז מער קענען מיר שוין נישט איבערטראגן. איך בין געבליבן פארחלשט. כ'האב געזאגט, אז וואס ס'וועט זיין, וועט זיין; זאל מען מיך הרגענען. מיר האבן זיך אויפגעהויבן און ארויפגעקראכן צו א גוי אויף א בוידעם, די גויים, אוקראינער, זענען נישט געווען, זענען ארויסגעפארן. מיר זענען געלעגן אויף דעם בוידעם, איך פלעג אראפגיין גאנץ פרי, אנגעריסן די גרינע קארשן און ווייכשל און זיך צוריקקערן. דאס פלעגן מיר עסן און פארטרינקען מיט א קרוג וואסער. דערנאך זענען די גויים צוריקגעקומען א היים; אויך דער גוי, אויף וועמענס בוידעם מיר זענען געלעגן. ער האט געמאכט פאר אונז א גרוב און אונז וייטער אויסבאהאלטן.

אין יאר 1943, ווינטער (דעם חודש געדענק איך נישט), נאך די גרויסע פרעסט, האט אנגעהויבן צו ווערן שלעכט אויך פאר די אוקראינער. מען האט געמאכט אן אבלאווע אין דאבראטין. די גויים האבן געמאכט גרעסערע סכראנען. **דער ארייןגאנג** און ארויסגאנג איז געווען אויפן פעלד. אויך זיי זענען געלעגן

אין די זעלבע גריבער, וואס מיר.

איוואנס פרוי איז אראפ און געלעגן מיט אונז צוזאמען אין דעם גרוב. איוואנען אליין האבן די דייטשן צוגענומען. מיר אונטן, אין דעם גרוב, האבן נישט געוווסט, וואס עס טוט זיך אויבן. פלוצים הערן מיר מען האקט. האבן מיר געמיינט, אז מען האקט אין סכראן. ארויסגעוויזן האט זיך, אז די דייטשן האבן געכאפט עופות און אראפגעהאקט זייערע קעפ פונקט אויפן זשאלעק. מיר האבן געמיינט, אז זיי האבן שוין געפונען אונזער גרוב און זוכן אונז.

מיין ברודער געצל האט זיך מיט אונדז אפגעזעגנט און געזאגט, אז ער וויל, אז די קויל זאל אים טרעפן פריער, ווי דעם קינד. עס איז אוועק א שטיקל צייט און, גאט-צו-דאנק, דעם גרוב האט מען נישט אנטדעקט. געווען איז שוין אויף דער נאכט. די גויע איז ארויף אויבן. אויך דעם באלעבאס האבן די דייטשן אפגעלאזן. ער איז אראפ צו אונז און געזאגט, אז מיר זאלן זיך פארנעמען, ווייל ער וויל אונז שוין מער נישט האלטן: ״איך האב אייך געהאלטן 6 מאנאטן; ווייטער האב איך מורא. ווען מען וואלט געעפנט דעם סכראן און מען געפינט אייך צוזאמען מיט מיין ווייב, וואלט מען איר געשאסן צוזאמען מיט אייך.״

וואס טוט מען ווייטער? דער שניי איז גרויס, בארוועס זענען מיר, קיין ווארעמע קליידונג האבן מיר נישט. מיר האבן זיך אויפגעהויבן ביינאכט און געגאנגען ווייטער. געווען איז דאס שוין סוף יאר 1943. מיך האט דער ברודער אריינגעפירט צו א גוי, וועלכער איז געווען דער סעקרעטאר ביי די דייטשן. אבער ער האט געוואלט זיך ראטעווען, דער סוף פון די דייטשן איז אונטערגעקו-מען. זיי האבן געליטן מפלות פון אלע זייטן. האט דער גוי געטראכט, אז דורך מיר וועט ער זיך קענען ראטעווען... געצל מיט דער פרוי און קינד זענען אוועק צו א צווייטן גוי.

אויך דער גוי, ביי וועלכן כ׳בין איצט געווען האט געהייסן איוואן. ער האט מיך געהאלטן אויפן פעקאליק. עסן האט ער מיר געגעבן זייער גוט.

כ׳וויל צוגעבן, אז איידער איך האב זיך צעשיידט מיט מיין ברודער, געצל, זענען מיר אינאיינעם א פארנאכט געגאנגען בעטן עסן צו א גוי, ווייל ביי דעם גוי, וואס מיר זענען געווען צוזאמען האבן מיר געהאט ווייניק עסן. מיר האבן געוווסט, אז צו דעם גוי קאן מען אריינגיין, ווייל ער איז א קאמוניסט. ווען מיר זענען צו אים אריין, האט ער אונז געהייסן זיך באהאלטן, ווייל עמעץ איז דא ביי אים. ער האט אונז ארויסגעפירט אין דעם קלינע. אויף דער קלינע איז אונז אנטקעגן געקומען איינער; געצל האט אים דערקענט. געווען איז דאס א רוסישער זעלנער, מיט וועלכן געצל האט געארבעט צוזאמען פאר די רוסן. יעצט איז דער זעלנער א פארטיזאן.

ווען ער האט אונז דערזען, האט ער אנגעהויבן צו קושן געצלען. געצל איז געווען שטארק באוואקסן, האט ער אים געגעבן א ראזיר-מעסער און געצל האט זיך אפגעראזירט, זיך ארומגעפוצט. אויך האט ער געבראכט פאר אונדז עסן — חזיר, ברויט, רעטעכלעך. ער איז געזעסן מיט אונז א גאנצן טאג און דערציילט נייעס, ווי עס האלט אויפן פראנט.

געצל האט זיך אפגערופן: ״איך ווייס נישט, צי מיר וועלן בלייבן לעבן. אבער דו וועסט זיכער בלייבן לעבן, וויל איך פון דיר איין זאך: וויסן זאלסטו, אז וואסקע פאהאלוק האט אויסגעשאכטן 22 יידן, צווישן וועלכע עס געפינט זיך אויך מיין ברודער, יוקל. איך וויל, אז דו זאלסט נקמה נעמען אין דעם גוי.״

דער פארטיזאן האט צוגעזאגט און פארצייכנט. ס׳איז געווען נאך א גוי, אין וועלכן מען האט געדארפן נעמען נקמה. ס׳האט נישט געדויערט לאנג, אויפן צווייטן טאג, האבן מיר שוין געהערט, אז צו וואסקע פאהאלוק זענען ביינאכט אריין אומבאקאנטע מענטשן, וועלכע האבן אים צוגענומען און מען ווייסט נישט וווהין. אויך האט מען גענומען דעם גוי צאניוק און נאך א דריטן גוי, וועמענס נאמען איך געדענק נישט.

ווי געזאגט, איך בין געווען ביי איין גוי און געצל ביי א צווייטן. ווייט איז נישט געווען אייבער פון צווייטן, א 5 ק״מ. פון מערוויץ. דער גוי האט מיר זייער גוט אפגעהיטן; געגעבן צו עסן פון דאס שענסטע און בעסטע. מיין ארבעט איז באשטאנען פון זיצן אויפן פעקעליק, וויינען און פליקן פעדערן פאר דער גויע.

איינמאל איז געווען אן אבלאווע אויף דער קוצע. דער גוי האט מיך אראפגעפירט אין סכראן (אלע גויים האבן שוין געהאט סכראנען); ער אליין האט דאך קיין מורא נישט געהאט, געווען סעקרעטאר. אבער אויב מען וועט ביי אים געפינען א ייד, וועט מען אים שיסן. אין דעם גרוב בין איך געלעגן א גאנצן טאג; כ׳בין געווען לעבעדיק באגראבן. כ׳האב געטראכט: צי וואס דארף איך זיך נאך מאטערן. כ׳האב געוואלט מאכן אן ענדע צו מיין לעבן, אבער כ׳האב נישט געהאט מיט וואס צו באגיין זעלבסטמארד. כ׳האב זיך געריסן די האר פון קאפ, זיך געביסן.

אויף דער נאכט איז געקומען דער גוי מיך ארויפנעמען. ער האט זיך איבער-געצלמט און מיר געפרעגט, וואס ס׳איז געשען מיט מיר. ער האט מיך צוריק ארויפגעזעצט אויפן פעקעליק און דאס לעבן איז געגאנגען ווייטער. כ׳זיץ אליין, וויין און קלאג. ביז איצט בין איך דאך געזעסן צוזאמען מיטן ברודער און מיט דער שוועגערין.

כ׳האב באשלאסן אוועקצוגיין פון דעם גוי מיטן אייגענעם ווילן. וואס וועט זיין — וועט זיין! איך גיי צום ברודער. א ביינאכט בין איך אויפגעשטא- נען, זיך ארומגעוויקלט די פיס מיט שמאטעס, דער שניי איז געווען גרויס און איך בין אוועק צו מיין ברודער. כ׳בין אנגעקומען צו אים, און מיר זענען ווידער געזעסן צוזאמען. די פראנטן זענען שוין געווען נישט ווייט. מען האט שוין געהערט דאס שיסן. מיין ברודער פלעגט ארויסגיין פון גרוב, פלעגט ארויפגיין אויפן בוידעם, כדי צו הערן בעסער ווי מען שיסט און ווי מען נעמט אזוי-ארום נקמה.

איך האב שוין נישט געהאט קיין געדולד ווייטער צום זיצן. מיר האבן געהערט, אז דער פראָנט איז אונטער ראָוונע. כ׳האָב זיך אויפגעהויבן און געזאגט, וואס ס׳וועט זיין — וועט זיין. איך גיי צוריק אין מיין שטעטל, קיין מערוויץ. איך האב געוווסט, אז נעבן אונז האט געוווינט א גוי, אן אוקראַניעץ, זייער א פיינער מענטש, אנאפרי (זיין פאמיליע געדענק איך נישט). ער האט אויס- באהאלטן 6 מענטשן, א גאנצע משפחה (געפינט זיך איצט אין אמעריקע) — איציק קאזיק, זיין פרוי און 4 קינדער — 2 זין און 2 טעכטער. געווען זענען זיי פון מלינאוו.

דער דאזיקער גוי איז געווען אונזער בעסטער גוטער פריינט. זיינער צייט האט ער מיר געזאגט, אז ער וויל אונז אויסבאהאלטן — מיך מיט דער מאמען און די קינדער. אבער איך האב מורא געהאט פאר זיין זון אלעקסיי, ער זאל אונז קיין שלעכטס נישט טאן.

כ׳בין אוועק צו אנאפרי. ס׳איז געווען ווינטער, א גרויסער שניי. אויפן וועג האב איך געטראפן דייטשע טאנקן. זיי האבן מיך נישט דערקענט. פארטאג בין איך אנגעקומען קיין מערוויץ. א שכן, א באנדעראַוויעץ, האט מיך דערזען און דערקענט. איך בין אריין צו אנאפרי. ס׳האט לאנג נישט געדויערט און ס׳איז אריין דער באנדעראַוויעץ מיך זוכן. ער האט געזאגט, אז ער האט מיך געזען און געפרעגט, ווו איך בין. איך בין געזעסן אין א צווייטן צימער. די גויע האט זיך אנגערופן, אז זי ווייסט פון גארנישט; זי האט מיך נישט געזען.

אונטערן בעט בין איך געווען באהאלטן 2 טעג. די גויים האבן ניט געוווסט, וואס צו טאן מיט מיר, געגעבן עסן און טרינקען. דער פראנט האט זיך אלץ מער דערנענטערט. אויפן דריטן טאג, איז די גויע געקומען מיר זאגן, אז די רוסישע פארטיזאנער זענען שוין דא. די פארטיזאנער זענען אריין צו דעם גוי און האבן געזוכט צי עס געפינען זיך נישט קיין דייטשן באהאלטן. זיי האבן מיך געטראפן

זיצן, האבן זיי געפרעגט ווער איך בין. איך האב געענטפערט, אז כ׳בין אן ארעם ייִדיש קינד. זיי האבן זיך זייער געפרייט מיט מיר און געבעטן איך זאל זיי דערציילן,ווי אזוי איך האב זיך אויסגעבאהאלטן. איך האב זיי דערציילט.

צומארגנס זענען אריין די רוסן. דער פראנט האט זיך געשטעלט אין מערוויץ אין יאנואר 1944. ביי אנאפרין איז איינגעשטאנען דער רוסישער שטאב. אויך פון שטאב האט מען מיר געפרעגט, ווער איך בין. כ׳האב געענטפערט, אז א ייִדיש קינד. אין דעם שטאב איז געווען א רוסישער ייד. ווען דער ייד האט מיך דערזען, האט ער זיך דערפרייט, ווי א טאטע, ווען ער געפינט אפ זיין אייגן קינד. דאס ערשטע איז געווען, אז ער האט מיר געבראכט וואס אנצוטאן און א פאר שיך.

פראָבלעמען נאָך דער באפרייאונג

ס׳זענען אוועק א פאר וואכן. די מלחמה ביי אונז האט זיך געענדיקט. מיר האבן איצט געדארפן טראכטן וועגן זיך אליין, וועגן דערנערן זיך, וועגן פארדינען. געווען איז שוין נאך שבועות. איך האב זיך דערמאנט אן נדר, וואס כ׳האב געגעבן, אן יאסלס קינד, וואס געפינט זיך אין קיוורעץ, נעבן לוצק, דארף איך אפנעמען; איך האב אבער נישט געוווסט גענוי, ווו דאס איז.

אין מוראוויעץ האב איך געהאט זייער א גוטע שכנטע, א פאלקע, וועלכע האט געוווסט, ווו דאס קינד געפינט זיך. זי האט געזאגט, אז זי וועט פארן מיט מיר אהין. איר שיקסע האט מיר געליען א קליידל און א פאר שיך און מיר זענען אוועקגעפארן קיין קיוורעץ.

די פאלקע האט מיר אנגעוויזן, ווו דאס קינד געפינט זיך. דאס קינד האט געהייסן אביבה. ס׳האט מיר זייער גוט געקענט, דאן איז זי אלט געווען 2 מיט א האלבן יאר, ווען זי פלעגט קומען צו אונז אין שטוב. אבער איצט, ווען איך בין געקומען זי נעמען איז זי שוין אלט געווען דאס פינפטע יאר.

איך בין אריינגעקומען אין דער שטוב, ווו דאס קינד האט זיך געפונען און זיך געפרעגט אויפן קינד. די גויע האט זי אריינגערופן. כ׳האב געפרעגט דעם קינד: ״אביבה, דו דערקענסט מיך?״ — ״איך הייס נישט אביבה, נאר ווישיא.״

דאס קינד האט מיך נישט דעקענט. איך האב מיט זיך געהאט אלס א צייכן אירס א מאנטעלע, וואס איר מוטער האט געקויפט, זייער א שיין מאנטעלע. מיין ברודער האט עס דערקענט ביי א גוי און עס אפגענומען. כ׳האב דעם קינד געוויזן דאס מאנטעלע. דאס קינד האט דערקענט דעם מאנטעלע און אויסגערופן: ״אוי, מיין מאנטעלע!״

דאס קינד איז צוגעפאלן צו מיר. איך האב עס ארומגענומען און אנגעהויבן שרעקלעך צו וויינען. די פאלקע האט געוויינט, קוקנדיק אויף מיר. נאכער האב איך געזאגט דער פאלקע, נאך וואס איך בין געקומען. אזוי ווי איך בין דעם קינדס א משפחה, בין איך געקומען נאכן קינד. אויף דעם האט די פאלקע געענטפערט, אז ווען די מוטער קומט נאכן קינד, וואלט זי עס געגעבן. אבער אזוי ווי איך בין א פרעמדע, וועט זי מיך דאס קינד נישט געבן; אבער אויב איך וועל איר געבן 500 גאלדענע פינפערלעך — וועט זי מיר געבן דאס קינד.

"אבער, ווו זאל איך נעמען?" — האב איך געזאגט — "איך בין אליין נאקעט און באָרוועס. אויב דו ווילסט מיר נישט גלויבן —פרעג מיין שכנטע. אויך דאס קלייד, וואס איך טראג איז נישט מיינס."

זי האט אנגעשטעלט מיטן קינד, און דאס קינד האט מיך גערופן "פארשיווא זשידוווקא" און געשפיגן אויף מיר . . .

מיט גרויסע צרות און מיט שווערע איבערלעבענישן האב איך דאס קינד אפגעראטעוועט און געברענגט עס קיין ישראל.

י ד ו ש ם

אין אנדענק און טרויער

סאַניא און מענדל טייטלמאַן

אין אנדענק און טרויער

אני הגבר. איך מיט נאך געציילטע שרידי חרב האבן געהאט דאס אומ־גליקלעכע גליק און דורך א נס פון דער השגחה געבליבן לעבן. ליגט טאקע אויף אונז דער הייליקער חוב צונויפזאמלען די גרויס גייסטיקע ווערטן פון אונזערע קדושים, וועלכע זענען אזוי טראגיש אומגעקומען. מיט זייער אומקום זענען אפגעמעקט געווארן די שענסטע טראדיציעס פון אונזער פאלק. ווי געזאָגט, דאָס דארפן מאכן די בנס איבערגעבליבענע ביים לעבן.

מיט גאלדענע פעדערס דארפן מיר איינשרייבן די שיינע לעבנס מיט אלע זייערע פארבן, אלס וועג־ווייזער פאר אונזער קומענדיקע דורות; זאלן זיי זיך דאס נעמען אלסביישפיל פאר זייער לעבן. מיר האבן זיך נישט צו שעמען מיט זייער ארעם לעבן — ווייל ארעם זענען זיי געווען אין חומר אבער גאנץ רייך אין רוח, און אין מאראלישע ווערטן.

אין יד־ושם

פון נ. ד. קאָרמאַן

עס ברענט דער נר־תמיד
וואָס פלאקערט אין הארצן —
ס׳פלאמט דאָ דאָס פייער
וואָס ברענט אונדז אין לייב.
פון נעכטנס פארגאנגענע,
פינצטערע, שווארצע —
זכרון, פארמעק נישט!
פארצייכן, פארשרייב!
פארשרייב דאָ פאר דורות
וואָס וועלן נאָך קומען
באוויינען, באקלאָגן,
דעם אייביקן ייד.
און אפשר וועט עמיצער
קדיש דאָ זאָגן?
און אפשר וועט עמיצער
שרייבן א ליד...

יוחנן וינר
קרית חיים

י ד ו ש ם

אני, יוחנן וינר, בא להזכיר את זכרם של יקירי: הורי, אבי מנדל ואמי בלה וינר ואחי, שנולד ערב השואה ונקרא חיים, ואת אחי אבי ואחי אמי היקרים, שאין להם מגיד יזכור.

בתור ניצול של עיירת יהודים שותף אני להנצחת יהודי עיירות מלינוב-מרוויץ והסביבה בחבל ווהלין שבפולין, ושותף להוצאת ספר זיכרון ליקירינו, שנהרגו בשואה, שהתחוללה באירופה במאה זו. שורות אלה הנן נר זיכרון לנשמת הורי ואחי וכל יקירי, ומזכרת נצח כתובה זו בספר זכרון זה תהיה עדות נצח לימים הבאים.

המבוגרים אומרים, שהעבר לא נשכח ואולי בגלל שאיבדנו בו חלק כל כך חשוב מחיינו, את כל הילדות והנערות היפות בחיים. ומפני שאותה ילדות היתה כה אכזרית ומרה, עקובת דם ודמעות, זוכרים אנו אותה, אף-על-פי שכל כך רצינו לשכוח הכול.

כפר היה. יהודים חיו בו ובנו לעצמם משפחות. שם חי גם אבי. הוא נולד לבית מאמינים, שקיווה תמיד לטוב והאמין בטוב. כולם חלמו להתבגר במקום, לראות בנים ובני בנים ולמות בשיבה ובנחת. אך הגורל דרש אחרת, ופרצה המלחמה.

מטרתה היתה פיתרון סופי ליהודים. הרע לא הבדיל בין איש. בלילה אחד היו כולם לנרדפים ובבוקר נאספו איש איש וחבילתו הקטנה באותו הסגר. עייפים מרדיפות, פוחדים מהמחר. צפופים ומכונסים בתוך עצמם ומלאי מחשבות מה יוליד יום, מה יהיה עכשיו. האם המשיכה לדאוג לבנים הקטנים, והאב התפלל בכל ליבו לטוב. הכול כמנהגו, הכול כמו תמיד. והסכין עולה ועולה והחגורה מתהדקת על הצואר, ואין מושיע, ואין מציל, ואין מי שיעודד: "חזקו יהודים!" ו"שמע-ישראל" עזר קצת וחיזק את הספקות לגבי הגאולה. וכולם הלכו שורות-שורות למקום הכיליון. ונשאר רק אבי, גחל מאותה משפחה יהודית, שאבדה בתוך כבשני האש. ואנו צור גאולה נולדנו, כדי לא לשכוח. ללמד דורות על

דורות את תולדות ששת המליונים. נגדע ענף מעץ גדול של עם. ובאותו ענף אבדו אבות ואמהות.

והיום באנו להזכיר. תמיד זוכרים ברגע מסויים, בחלום אחד, בדקה ביממה. לא ייתכן לשכוח עבר שלם. הוא חי בתוכנו, ואנו בנים של השואה. עלה בגורלנו להיות המאושרים בבניין המולדת. וכיום, אחרי שנים, חייבים אנו להישבע להמשיך ולזכור ולא לשכוח. אך לחיות. לחיות על מנת שבכל אבן ובית בנוי, בכל עץ ופרח שתול יצעק ויעלה זכרם של האהובים כל כך.

בלהה וינר

בתו של יוחנן וינר בן מנדל ובלה

עתה

כמה לילות, עמי, כבד־לב ונטול־שנה
עיניתי את נפשי על ספרי חשבונותיך!
רוגזת ופצועה, כבשדה קוצים בחורב,
בין דפי "חובה" צחיחים שירכה שבילה בעצב,
ובין טורי "זכות" מוריקים כרעה דומם ותהגה
אהבה ושנאה גם יחד — —
עתה סגרתי הספרים. חשבונות לא אבקש.
עת ללבך תורם מאכלת פראי־מדבר,
וכל כלב־גוים שוטה בבשרך שיניו יתקע;
בכרסם תפרחתך כל חזיר מיער־עמים,
וכל ענן־אדם עובר על ראשך יבריד איבה —
לעת כזאת, עמי, שוב אין בלבי עליך
כי־אם אהבה!

יצחק למדן

יעקב מוהל
חולון

מיין איכה

אין יארצייט נאך אייער אומקום האבן מיר אנגעצונדען א יארצייט ליכט נאך אייער הייליקן אנדענק. קוק איך אזוי אויף דעם צאנקענדיקן פלעמעלע פונעם ליכט, און שווערע טרויעריקע מחשבות דריקן דאס הארץ אין טיפן וויי.

כ׳זע אין צאנקענדיקן ליכטל א ווייטן אפשיין פון אייערע לעצטע טעג און שעהן, אין אומגליקליכער גרויליקער ערווארטונג פון דעם וואס מוז קומען, אין אנבליק פון אומפארמיידלעכן סוף. איר שטייט מיר אלע פאר די אויגן, אזויווי איר זענט געשטאנען אין קעלער שטוב, ווו איר האט געהאפט צו באקומען א באהעלטעניש, מיט א שוואכן פונק פון האפנונג פון א פארמשפטן. מיט צעריסענע געדערים פון הונגער, מיט אויגן פולע מיט פחד און שרעק, שוואכע, עלנטע, פארלאזענע פון אלע, אפילו פון גאט, אין וועלכן איר האט אלע אייערע יארן געגלויבט, און פון דער גאנצער ״ציוויליזירטער״ מענטשהייט.

איך זע, ווי דער מערדער שפרייזט אין אייער שטוב; כ׳הער זיין חוזק געלעכטער ווען ער שלעפט אייך ארויס פון גרוב; כ׳זע, ווי ער צווינגט אייך זיך אויסטאן נאקעט. כ׳הער — און ס׳רייסן מיר די אויערן אייערע לעצטע געזעגענונגס ווערטער, געמישט מיט געבעט און געוויין; כ׳זע אייערע לעצטע קאנווולסיעס, כ׳הער אייערע לעצטע גסיסה כארכלען. כ׳הער אויך דאס גרויסע געשריי נאך נקמה, וואס רייסט אלע הימלען, שרייט און מאנט, שרייט און פאדערט — ״ניט פארגעסן!״, ״קיינמאל ניט פארגעסן!״

מאמע, צי קען מען דיך פארגעסן?! אונזער לעצטע געזעגענונג און דיינע ווערטער ״גיי, אבער מיר וועלן זיך שוין מער נישט זעען״ קלינגען אין מיינע אויערן ווי א גרויסער באשולדיקונגס-אקט; איך וואלט דאך געדארפן אויף די הענט דיך ארויסטראגן פון פייער! מאמע, פארוואס איז נישט געשעען קיין נס?! האסטו דען נישט פארדינט זאלסט ווערן געראטעוועט דורך א נס? האסטו דען נישט געווידמעט דיין גאנץ לעבן דעם מענטש? ביסטו דען נישט געווען דער סימבאל פון העכסטער מענטשלעכער עטיק און מאראל? כ׳זע דיך איצט אין לעצטן גרויליקן מאמענט, ווי דו שפרייטסט אויס דיינע מאמעשע הענט און ווילסט, אין דיין טיפן יאוש, פארשטעלן דיינע קינדער פון שונאס קול; דו, די אייביקע מאמע, וואס דיין טרייהייט האט נישט געהאט קיין גרענעץ, וואס דיין רחמנות געפיל האט איבערגעשטיגן אלע אנגענומענע מענטשלעכע נארמעס.

מאמע, כ׳זע דיך אזוי אפט אין פארשידענע געשטאלטן, אבער שטענדיק זע איך דיך אין דער פאזע פון שטוינונג און פארוווּנדערונג. כ׳ווייס: האסט נישט געקענט באנעמען און פארשטיין דעם שרעקלעכן אורטייל, וואס איז ארויסגעטראגן געווארן איבער דיך און דיין פאלק. ס׳האט דיך אפשר מער ווי-געטאן די פראגע "פארוואָס?" ווי די קויל אין הארצן.

טאטע, כ׳זע דיך איצט אין די צווישן-טעג, וואס האבן אפגעטיילט דיין אומקום פונם אומקום פון ווייב און קינדער. ביזט געגאנגען זוכן פאר זיי א שטיקעלע ברויט; ווען ביזט צוריקגעקומען זענען זיי שוין געווען טויט. כ׳זע דיך אנגעבויגן אין צען, א צעבראכענער, נעבן די טויטע קערפערס פון דיין פאמיליע, נישט האבנדיק זאגאר קיין מעגלעכקייט צו ברענגען זיי צו קבר-ישראל. כ׳זע דיך א געיאגטן ווי א חיה דורך די צעווּשעטע באנדעס, א פאר-לוירענער, א רעזיגנירטער.

און ווען נאר כ׳טראכט פון די לעצטע דיינע טעג, קייקלט זיך מיר אונטער א שווערע קנויל אין דער קעל, און ניט וויינען, נאר שרייען ווילט זיך מיר אין שטיקנדיקן ווייטיק. טאטע, ווו איז דיין טלית-ותפילין?... ווו איז דיין קיטל, אין וועלכן דו האסט דיינע טרערן און געבעטן באהאלטן יאר-איין יאר-אויס אין די פארכטיקע טעג פון דין און פארגעבונג?... זו תורה וזו שכרה?!
צי איז דאס דער באצאל פאר דיינע טעג און נעכט פארבראכטע אין באהעפטונג מיט גאט?! צי איז דאס דער באצאל פאר דיין גאנץ לעבן, וואָס איז געבראכט געווארן פאר א קרבן פאר העכערע מענטשלעכע אידעאלן, פאר מענטשלעכן יושר און געטלעכער שיינקייט?!

טאטע, איך בויג טיף מיין קאפ פאר דיין אומבאקאנטן קבר און פארברעך די הענט אין טיפן צער. מיט דיין טלית און קיטל האנדלען ברודיקע מענטשן אויף מארקן און גאסן; די זעלבע, וואס האבן אויף דיר געהויבן די האק. זיי שענדן און חוזקן פון דיינע הייליגטימער און דו ליגסט אין קאלטער און פרעמדער ערד און וואַרטסט נאך אלץ, אז ווער זאל זיך אננעמען דיין קריוודע. און דיין קריוודע איז אזוי גרויס, אזוי הימלשרייענדיק, אז קיינער קען זי ניט פארגיטיקן, קיינער קען זי ניט לינדערן; דאס איז אויך די קריוודע פון דיין פאלק.

כ׳דערמאן דיין נאמען מיט הייליקן ציטער און כ׳שווער ניט פארגעסן דיין מארטירער טויט. אייביק וועט דיין אנדענק בלייבן אין אונזערע הערצער און ווי א לייכט-טורעם וועלן דיינע שיינע מידות דינען ווי א מוסטער פאר די קומענדיקע דורות. און מיט גליענדיקע אותיות וועט דיין נאמען זיין פארשריבן אין פאנטעאָן פון די קדושים וטהורים, שמסרו את נפשם על קידוש השם.

געשריבן אין 5־טן יארצייט.

י. מוהל

א משפחה אומגעקומען

נאך זייענדיק אין אונזער נע-ונד אין אוזבעקיסטאן, עטלעכע חודשים נאכן באפרייען אונזערע געביטן פון די היטלער ארדעס, האבן מיר באקומען א בריוו פון א מערוויצער מיידעלע, שרה נייטער, וואס האט אונז צעטרייסלט. אין גאנג פון די גרויסע וואנדערונגען איז דער בריוו, צום גרויסן באדויערן פארלוירן געגאנגען, אבער יעדעס ווארט אירס האט זיך איינגעקריצט אין זכרון, אז כ׳וועל זיכער נישט פעלשן גארנישט, ווען כ׳וועל איצט איבערגעבן אים נאכאמאל.

„ס׳איז ניט צום באשרייבן די שווערע נויט, פיין און צרות, וואס מיר האבן געהאט אויסצושטייען פון די דייטשן און אוקראינער, זינט זיי זענען אריין קיין מלינאוו. אבער איך וויל אייך בלויז באשרייבן, ווי אזוי ס׳איז אומגעקומען אייער פאמיליע; כ׳בין דערביי געווען אן עדות. פריער מיט א צייט האט מען אונז, יינגע ידישע מיידלעך, געצוואונגען צו ארבעטן אויף די פעלדער פון סמארדעווער גראף. אין די שווערע הערבסט און ווינטער צייט האט מען אונז געטריבן, האלב נאקעטע, נאך אין דער פינסטער צו דער שווערער ארבעט. דורכגייענדיק דעם טייך איקווא האט מען אסך מיידלעך געצוואונגען אריינצוגיין אין דער אייז-קאלטער וואסער און זיך געחוזקט איבער אונז. די ארבעט איז געווען זייער א שווערע, און מ׳האט אונז געשלאגן מיט נאהייקעס פאר וועלן איבער-כאפן דעם אטעם”.

„כ׳האב געארבעט אין דער גרופע ווו ס׳האט געארבעט דיין שוועסטערל בוזעלע. און כ׳געדענק ווי דיין בוזעלע האט אפגעשפארט עטוואס פון די 100 גראם ברויט, וואס יעדער פון אונז האט באקומען פאר 12-13 שעה שטראף-ארבעט, און דאס געטראגן אהיים פאר די שוועסטער און עלטערן, וואס האבן די 100 גראם אויך ניט באקומען. כ׳געדענק ווי מיר פלעגן זיך צונויפקומען אמאל, אין דער נאכט, געהיטן פון א פרעמד אויג, און בוזעלע פלעגט ליינען אירע לידער, וואס זי האט פארפאסט. שווער זיך פארצושטעלן פון וואנען ס׳האט זיך גענומען צו איר אזויפיל כוח און מוט, אין אזעלכע אוממענטשלעכע באדינגונגען, צו שרייבן לידער. אירע לידער זענען געווען צארנדיקע, פולע מיט האס און שנאה צו די דייטשע הענקער און זייערע אוקראינישע געהילפן”.

„אזוי האבן זיך געצויגן ווי שווערער בליי די וואָכן און חדשים ביז מ'איז צוגעטרעטן צו דער ענדגילטיקער ליקווידאַציע פון די נאך פארבליבענע ביסל יידן. יעדער האָט געזוכט מעגלעכקייטן ווי אזוי זיך צו באהאלטן, אָבער די אויסזיכטן זענען געווען נישטיקע. אייער פאטער האט געמאכט א באהעלטעניש אין קיך. ער האט אויסגעשניטן צוויי ברעטער פון דער פאָדלאָגע און זיי צוגעפאסט ס'זאָל ניט זיין קענטיק און האט אונטער זיי ארונטערגעלאזט די גאנצע פאמיליע. ער האט אויך מיך געבעטן כ'זאָל אריין אין אויסגעגראבענעם קעלער, אָבער מיר איז עפעס נישט געפעלן די גאנצע באהעלטעניש. איך האב גאָר באשלאָסן זיך צו באהאלטן אין קוימען גאר פון אויבן; כ'האב אפגעלייגט א ברעטל צווישן די ציגל און זיך ארונטערגעלאזט".

בית מוהל. רבקה, רזל, סעריל, דבורה, חייקה, רייזל, בתיה.

"אזוי בין איך געשטאנענען אין דעם קוימען בערך 3 טעג און 3 נעכט אן עסן און טרינקען, מיט איין העמדל. ס'איז געווען אָקטאָבער, ס'האבן געבלאזן קאלטע ווינטן, ס'האָט געדעגנט — אפטמאל האָב איך פארלוירן דעם באוווסטזיין פון פארמאטערטקייט; כ'האב געפילט, אז ס'קומט שוין דער סוף. אבער אויפן דריטן טאג האב איך דערוואכט פון מיין אומבאוווסטזיניקן צושטאנד, הערנדיק ווי די מערדער האבן זיך ארייגעריסן הילכיק אין אייער דירה. זיי האבן געזוכט אומעטום, געזוכט אויך אין קיך, און כ'האב געהערט, ווי זיי האבן אנטדעקט די באהעלטעניש! כ'האב געהערט ווי מ'האט זיי איינציקווייז ארויסגעשלעפט, ווי מ'האט זיי צוגעשטעלט צו דער וואנט און אלע דערמארדעט. אין מיינע אויערן קלינגען נאך ביז איצט די ווערטער וואס בוזעלע האט געזאגט צו זיי: "איר קענט אונז אויסמארדן, אבער מיינע ברידער וועלן אין אייך נקמה נעמען, אונזער אומשולדיק פארגאסן בלוט וועט אייך ניט געשענקט ווערן, אייער סוף איז שוין גאר נאענט!" ביי די ווערטער האט זיך דערהערט א סאלווע און ס'איז געווארן אזוי שרעקלעך שטיל ארום. כ'ווייס ניט מיט וועלכע כוחות כ'האב צוגעצויגן ביזן אוונט. דערנאך בין איך ארויס פון קוימען און, אדאנק דער פינצטערניש פון דער נאכט, וואס איז נאך דערצו געווען קאלט און רעגנדיק, איז מיר געלונגען ארויס אין די פעלדער. און ווי א געטריבענע חיה בין איך ארומגעלאָפן איבער פעלדער און וועלדער ביז כ'האָב דערלעבט די באפרייאונג".

אט דאס איז דער קורצער סיפור המעשה פון אומקום פון א פאמיליע. מיין פאטער ע"ה איז פונקט ניט געווען אין שטוב ביי זייער אומקום. ער איז ארויס ערגעץ זוכן עפעס צו עסן פאר דער פאמיליע און ווען ער איז צוריקגעקומען זענען שוין אלע געווען טויט. ער איז נאך ארומגעלאפן אן אנזיניקער ביז צומאָרגנס. דאן האבן אים די דייטשן אומגעבראכט ניט ווייט פון דער בוינע, וווּ ר'האט אזויפיל יארן געארבעט.

אזוי איז געקומען דער ביטערער סוף צו דער פאמיליע פון ר' לייזער שוחט פון מלינאוו: מיט אים זיין פרוי חנה-לאה, די טאָכטער בתיה, די טאָכטער ברכה (בוזעלע) און די קליינע צען יאָריקע יענטעלע.

יוסף ליטבק
ירושלים

בית ליטבק

אבי, ר׳ מרדכי־מאיר בן ר׳ יעקב־זליג וחנה ליטבק
אמי, רבקה־דבורה בת ר׳ יהודה־אריה וליבה למדן
— זכרונם לברכה.

אבי ז״ל נולד בעיירה סלישטש-זוטא (ווהלין) בשנת תרמ״א (1881). את שנות ילדותו ונעוריו בילה בעיר בריסק דליטא, בה שימש אביו, אבי-זקני, כחזן ראשי בבית-הכנסת הגדול בימי כהונתו של הרב הגאון ר׳ חיים סולובייצ׳יק כרבה של עיר זו. למד ב״חדר״ לימודי קודש ושנים מועטות אצל מורה פרטי את השפה הרוסית ועיקרי החשבון. בגיל י״ח עזב את בית-הוריו ויצא לחיים עצמאיים לעיר קיוב. בכוחות עצמו למד הנהלת חשבונות והנדסת בניין ותוך זמן קצר עלה לדרגת מנהל עסקיו של אחד מגדולי הקבלנים היהודיים ברוסיה הצארית.

נוסף על השכלתו המקצועית הרבה ללמוד ולקרוא וקנה לו השכלה יהודית וכללית רחבה ובקיאות בספרויות עברית, אידיש ורוסית. כמו-כן גילה במשך כל ימי חייו התעניינות, ידיעות וחיבה רבה למוסיקה, אשר את יסודותיה למד אצל אביו. ב-1912 נשא את אמי לאשה. לאחר תלאות ונדודים רבים בימי מלחמת האזרחים ברוסיה והפרעות ביהודי אוקראינה התיישב עם משפחתו בעיירה מלינוב ב-1922.

על אף היותו עסוק וטרוד למעלה מראש בדאגות פרנסה, שנמצאה בדוחק רב, גילה פעילות רבה למען צורכי הציבור ובמיוחד בשטח העסקנות הציונית. בשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה אירגן וניהל בעיירה את פעולות הסעד מטעם קרן העזרה האמריקנית הממשלתית ומטעם הג׳וינט. הקים מטבח להזנת ילדים וחלוקת מיצרכים וניהל את הוועד לעזרת יתומים. לאחר מכן הקים וניהל שלעמלק״פ ״קופת גמילות חסדים״ לעזרת החנוונים ובעלי מלאכה. כמו-כן הקים גם בנק לאותה מטרה, שהחזיק מעמד שנים מעטות בלבד. בשטח הפעילות הציונית ניהל את המשרד הא״י המקומי, שאירגן את עליית החלוצים הראשונים בשנים 1923—1926. שימש כיו״ר קבוע של ועדות הבחירות לקונגרסים הציוניים, היה אחד הפעילים העיקריים בכל פעולה ציונית: הפצת שקלים, קרנות ״תרבות״ וכו׳. ביתו שימש במשך שנים מרכז ובית ועד לפעילים הציוניים במקום.

בתחילת הכיבוש הסובייטי נאסר בעקבות הלשנת ייבסק מקומי. שוחרר אחרי ימים מעטים הודות לתובע צבאי סובייטי, יהודי בעל לב חם, אבל עמד במשך כל זמן שלטון הסובייטים תחת פיקוח הבולשת.

בימי הכיבוש הנאצי נתמנה מזכיר ה"יודענראט" בגיטו. מילא תפקיד כפוי ואומלל זה ביושר, בכבוד ובהגינות. הוכה פעמים מספר בצורה אכזרית ע"י המושל הנאצי על שסירב למלא את תביעותיו-סחיטותיו. מת מות קדושים — יחד עם אמי ז"ל — מידי מרצחים מאנשי המשטרה האוקראינית, בנסותם להימלט מן הגיטו ימים מעטים לפני הטבח הכללי של הקהילה, בסוף חודש תשרי תש"ג (תחילת אוקטובר 1942) ולא נודע מקום קבורתם.

יהיה זכרם ברוך. תנצב"ה.

אמי ז"ל נולדה בעירה מלינוב בשנת תרמ"ט (1889). לא למדה מימיה בבית אולפנא כלשהו ועם זאת שלטה בכמה שפות וקראה הרבה. היתה נאמנה למסורת בית-אביה ויחד עם זאת בעלת השקפות מתקדמות. היתה דמות אידיאלית של אם יהודיה, משכה בעול פרנסת הבית ומסרה את מיטב כוחותיה לטיפול בילדיה ובחינוכם לחיים מוסריים ולהיותם יהודים נאמנים בכל נפשם ומאודם. הצטיינה בחריצותה ובטוב לבה ושימשה דמות מוסרית למופת לילדיה ולכל מי שהכיר אותה. מתה מות קדושים יחד עם אבי.

יהיה זכרה ברוך ותנצב"ה.

נר זכרון

לחיה בת ר' חיים יצחק ושרה קיפרגלוז

חיה ז"ל — נולדה במלינוב בשנת 1919. הצטיינה מילדותה בפיקחותה, בכישרונותיה הרב צדדיים ובחינה הרב. סיימה בית-ספר יסודי פולני ב-1932. בגלל היעדר בי"ס תיכון בעיירת מגוריה לא המשיכה בלימודים פורמליים. הרבתה לקרוא ספרות יפה ומדעית בפולנית, אידיש ועברית. התבלטה בחברה ובנועם הליכותיה.

מגיל 9 היתה חניכת תנועת הנוער "השומר-הצעיר". גילתה פעילות רבה בתנועה בכל השטחים ומילאה בה תפקידים אחראיים עד להתפרקות התנועה עם הכיבוש הסובייטי בספטמבר 1939. בין היתר גילתה גם כישרונות דראמטיים

במשחק ובקריינות ומילאה את התפקיד המרכזי בכל הצגה וחגיגה בתנועה במשך שנים. שאפה וחתרה לעלות ארצה. יציאתה לקיבוץ הכשרה נתעכבה לרגל אסון משפחתי בטבוע אחיה יחידה, בן העשר, בנהר, בקיץ 1938. אחותה המבוגרת ממנה עלתה לפני כן ארצה, והיא לא יכלה להשאיר את הוריה לבדם ביגונם הכבד.

עם הכיבוש הסובייטי היתה נתונה לסבל נפשי רב ולרדיפות קשות יחד עם כל פעילי האירגונים הציונים לשעבר מצד הבולשת הסובייטית בעקבות הלש-נותיהם של הייבסקים המקומיים. על אף הרדיפות הצליחה לקבל משרה ואף עלתה מהר בדרגה.

בימים הראשונים אחרי פלישת הנאצים בסוף יוני 1941 נאסרה יחד עם כעשרים צעירים יהודיים אחרים — מיטב הנוער היהודי במקום — בתור "קומוניסטים". כל בני הקבוצה הוצאו להורג כ-3 ימים אחרי מאסרם לאחר עינויים קשים מצד מעניהם הנאצים ועוזריהם מאנשי המשטרה האוקראינית.

יהא זכרה ברוך ותנצב"ה.

ציון צנוע לזכרה מידיד נעורים

י. ל.

משפחות שרמן—גוליסוק

שני אחים, יחיאל ועזרא, נשארנו משתי משפחות ענפות: שרמן וגוליסוק (מצד אמא). במשפחתו של אבא היו ארבעה אחים: שלמה, בן-ציון, פייבל ומשה (אבי); ושתי אחיות: שרה-ברכה ומרים — וכל הילדים.

מצד אמא: הסבתא חנה גוליסוק, יוסף מוטיע, שמואל, פסיה, ביקע, צביה, ואטיל (אמי) — וכל הילדים.

כולם נרצחו על-ידי הצוררים הטמאים.

יהי זכרם ברוך.

יחיאל שרמן

מענדל טייטלמאן

מיין אסתר און נחמן ז״ל

ווען איך דערמאן זיך אין מיין ברודער נחמן ז״ל און אין מיין שוועסטער, אסתר ז״ל, צוגייט אין מיר מיין הארץ פון שמערץ און דרוקונג. איך קען זיי נישט פארגעסן נאך מער ווי מיינע ברידער יעקב-יוסף ז״ל און שייע ז״ל און מיין שוועסטער מירל מיט זייערע משפחות און אלע מיינע קרובים און פריינד, וועלכע איך וועל נית פארגעסן. איך ווייס אליין נית פאר וואָס; איך קען דאָס מיט ווערטער נישט אויסדרוקן, אבער אין הארצן פיל איך זיי אסך מער. מעגליך, אז די סיבה דערפון איז, ווייל זיי זענען געווען פון די ערשטע קרבנות פון אונזערע שטעטלעך.

מיין ברודער נחמן, ווי באוווסט, האט געוווינט אין טראוויץ, און האט דארטן זיך קונה-שם געווען מיט זיין חריפות און חכמה, און איז געווען אויך מאטעריעל גוט סיטואירט. אמת איז, דאס אין זיינע קינדער יארן האט קיין גוטס נית געפעלט, ווי אויך מיר אלע זענען געוואקסן אין א רייכער שטוב.

באלד נאך דער ערשטער מלחמה, ווען ער האט חתונה געהאט מיט חנה גאלדמאן ז״ל פון לוצק, האט ער איבערגעלעבט א שרעקלעכן מאמענט מיטן טויט פון זיין פרוי פון א געבורט; דאס האט אים דאן צובראכן פיזיש און גייסטיק, און מיר האבן נית געגלויבט, דאס ער וועט זיך נאך אמאל צוריק אויף די פיס שטעלן. און ווען ער האט זיך פון גרויס יאוש געוואלט לאזן אין דער וועלט ארייַן (קיין ארגענטינע), בין איך געווען דער ערשטער, וועלכער האט אים פון דעם שריט אפגעווענדעט, נישט האבענדיק דערביי קיין שום מיין, נאר עס איז מיר געווען שווער דאס שיידן זיך פון אים. איך האב קינמאל קיין שרעקליכעס פארויס נית געזען. דער סוף פון זיין טראגישן איבערלעבן איז געווען, אז ער האט זיך יאָ צוריק אויפגעשטעלט א וועלט, חתונה געהאט מיט שיינדל אקערמן פון טראוויץ, צוריק אויפגעלעבט, געווען טעטיק אין אלע קולטורעלע געביטן אין טראוויץ, זייענדיק גלייכצייטיק א ציוניסטישער עסקן ביז דער מלחמה אנקום. און מיט דעם אנקום פון די סאוויעטן אין אונזער געגענד דעם 17.9.39, איז, ווי איבעראל געווען דאן, אז אלע עסקנים האבן געמוזט אוועקגיין אין א זייט, און אפווישן די סליאדן פון עסקנות. ער האט,

צוגלייך מיט אנדערע זיינע חברים, זיך גענומען לאנגזאם צופאסן זיך צו דער נייער לאגע, הגם מיט גרויסע שוועריקייטן, ווייל פריער איז ער געווען א פאר-מעגליכער סוחר. פון גלייכשאלטונג און דעגראדאציע רעדט מען שוין ניט; עס האט שוין קיין ארט ניט פארנומען, אבי מען האט געקענט זיצן רוהיק.

ביז ס'איז אנגעקומען די שווארצע כמארע פון די וועלט-מערדער, און מיט דער הילף פון די ארטיקע קריסטליכע שכנים, זענען זיי אין א געוויסן פרייטיק, ח' באב תש״א, ארייין אומגעריכט אין שטעטל, מיט טאנקן און מאשין-געווער, ארומגערינגעלט גאנץ טראוויץ, און ארויסגענומען דעם גרעסטן טייל מענער, און זיי אוועקגעפירט נישט ווייט פון שטעטל, און זיי אלעמען דערשאָסן. דער שווארצער פרייטיק, וועלכער האט דאן פאריתומט כמעט דאס גאנצע שטעטל, האט ניט אויסגעמיטן מיין טייערן ברודער נחמן, אויך ער איז אומגעקומען על לא עול בכפו צוגלייך מיט אלע, וועלכע זענען אין דעם טאג אומגעקומען. איך, ווען איך האב מיר ערשט אין א פאר טעג ארום דערוווסט פון דעם גרויסן אומגליק, האב געטרויערט מיט מיין משפחה כפליים. עס האט מיר ספעציעל געשמערצט, וואס איך בין געווען א גורם אין זיין נישט-ארויספארן אין דער ברייטער וועלט אריין. צו באשרייבן דאס, מיט אלע איינצעלהייטן יעצט, נאך 25 יאר, איז נישט לייכט, אבער פריש איז נאך דער שמערץ אין הארץ.

דאס ענלעכע האט פאסירט מיט מיין שוועסטער אסתר. אין דעם זעלבן פרייטיק פון חורבן טראוויץ איז אויך געווען חורבן אסטראזשעץ. דעם זעלבן פרייטיק האָבן זיי אויך דאָרט געמאכט א טויט-פאגראם איבער כמעט אלע יידישע מענער דארט. מיין שוואגער מאיר גארבער ז״ל, האט זיך גוט פארבאהאלטן און מיין שוועסטער אסתר איז געווען זיכער, אז אלס פרוי וועט איר קיין בייז ניט פאסירן, ווייל קיין פרויען האבן זיי נאך דאן ניט געמארדעט.

און אזוי זענט איר, מיינע טייערע ברידער און שוועסטער, אלס איינע פון די ערשטע קרבנות אוועק געריסן געווארן פון אונז אויף אייביק, אומגעריכט. נישט שבעה געזעסן, נישט קריעה געריסן, און אפילו ניט קיין קדיש געזאגט איבער אייער יונגן אומקום. דו, מיין טייערער ברודער, האָסט פאריתומט א פרוי און משפחה, און דו, מיין טייערע שוועסטער, האסט פאריתומ-ט א מאן מיט 3 טייערע קינדער, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער שיינקייט און חכמה. און ווען עס קומט מיר ארויף א טרויער אין הארצן, אויף אלע אונזערע קדושים, איז דאס ליכטיקע געשטאלט אייערס שטייט מיר דאס ערשטע פאר די אויגן.

רחל גבעון (שפובניק)
גבעת ברנר

לזיכרון

כשעזבתי את הורי ואת אחי לוי ואת מלינוב, ידעתי, שאני משאירה את הורי בסיבלם... ומצב כלכלי קשה עד מאוד. במוחי התרוצצו כל מיני מחשבות ושום דבר לא היה ברור ובטוח. לא ידעתי אם אוכל לעזור למשפחתי ואם אראה אותם עוד.

רק דבר אחד היה לי ברור: אני עוזבת ועולה ארצה; לקיבוץ ולהגשמה.

הרעיון והדרך, שחינכה התנועה לקראתם מתגשמים, ובליבי היתה תקווה, תקווה גדולה, שאחי לוי יעלה לארץ בקרוב וביחד נוכל לעזור להורים.

וזוכרת אני איך הבטחת לי, שתעשה הכול, שתוכל לעלות ארצה וביחד גם נוכל להעלות את ההורים. הרבה תקוות היו לנו יחד, אחי.

כה רציתי לראות אותך אחי...

הרי רק מקרה הוא שנפרדנו — ושנצלתי רק אני.

כן אני זוכרת את בתיה מהל, בעת שנפרדתי ממנה. הראשונה באה לביתנו לעזור ולעודד. אהבתי מאוד לשוחח אתה, כי היה לה, לבתיה, הבנה ויחס אנושי לכל אחד מאתנו, ומי שהיה בקרבתה ידע את מהות אישיותה.

חיה מוזס־פישר
קבוצת כינרת

משפחתי

אני חיה מוזס, בתם של מאיר וטויבע פישר.

עליתי ארצה בשנת 1946, וחיה בקבוצת כינרת. הנני אחת הניצולות של השואה הגדולה. איני יודעת, כיצד קרה הנס — הרי באותם הימים היו הרבה יהודים למודי ניסיון; ולא הצליחו להימלט מציפורני הרוצח הגרמני ועוזריהם האוקראינים.

באותו זמן הייתי ילדה בת 14.

היינו משפחה גדולה עם ילדים, וכל ילד מצא מקומו על ספסל הלימודים. בבוקר בבית-הספר הפולני ואחר-הצהריים אצל אסתר המלמדת (ה"מעלאמעד-קע") ; כך קראוה בעיירה. היא לימדה אותנו עברית. בכלל, בביתנו היתה אווירה לימודית.

לאווירה זו גרם אבי עליו השלום. אמי מתה עלינו בהיותי עדיין ילדה קטנה, ואחות אמי, דודתי דבורה, היא שגידלה אותנו וגם את ילדיה היא. אבי היה אדם מתקדם ואהוב על הבריות. היה בעל אופי נפלא, תמיד מוכן לעזור לזולת, תמיד חיוך על פניו כשהסיגריה בפיו...

פזמון, אשר תמיד שמענוהו מפי אבא, היה: "כשילדי יגדלו, לא אשלח אותם אחד-אחד לארץ-ישראל — אנחנו נעלה כמשפחה שלמה". ועוד מילים של אבא נחרתו בזיכרוני, ביום עזבי את הבית בתקופת השואה: "אם תישארי בחיים, זכרי, שאת מבית יהודי".

כשנתפסתי ע"י המשטרה האוקראינית חקרו אותי חקירת שתי-וערב אם יהודייה אני. היתה זו חקירה קשה מאוד. היה שם גם שוטר אוקראיני אחד, שעבד פעם בטחנתנו... הוא הציע לחבריו השוטרים, כי הוא יחקור אותי ביחידות, ואם יגיע למסקנה, כי אכן יהודייה אני — הוא יירה בי במו ידיו. כאשר נכנסתי אתו לחדר מיוחד הוא פנה אלי: "עמדי על שלך (כלומר, שאת נוצרייה). אין להם כל הוכחות. אך אל תחזרי למקומך הקודם, כי יבואו לחקור שם; עקרי מהמקום ההוא...".

אותו "צדיק" עצמו חיסל את משפחת וורצל, אם כי עבד גם אצלם.

ואלה שמות יקירי, אשר נרצחו בידי הרוצחים הנאצים והאוקראינים:

מאיר, אבי; דבורה, דודתי; שמואל, צבי, פרומה, שלמה, משה, חנוך, אפרים.

זכיתי לעלות ארצה ולהקים בה משפחה. יש לנו שני בנים ובת. יקראו הם וידעו מה עשה לנו עמלק.

הולצהקר בילה
נגבה

לזכר יקירי —
הורי אחי ואחיותי

היה זה בספטמבר 1939. ערב ראש-השנה. כל היהודים התכוננו ללכת לבית-הכנסת — ובאו להודיע לנו לעזוב את העיירה. באותו יום שררה אנדרלמוסיה גמורה. ברחנו לכפרים מבלי לקחת דבר כלשהו, וכעבור ימים מספר חזרנו, כי הרוסים נכנסו לעיירה, ובמהרה נהפכה עיירתנו למקום מקלט למאות רבים. ברחובות העיר ניתן היה לשמוע, נוסף על יידיש — פולנית, רוסית וכדומה. אפשר היה להכיר את הפליטים לפי שיחם ושיגם. מכל קצות הארץ באו המוני יהודים, צעירים ומבוגרים, אדוקים וחופשיים. המטרה המשותפת היתה להמשיך לחיות. היהודים, שבאו למלינוב, ראו בה מקלט זמני עד יעבור זעם. אנשים אשר איבדו את הקרקע מתחת לרגליהם ובנשור מהם כל ביטחון עצמי נהפכו לפליטים לא רק בעיני אחרים, אלא גם בעיני עצמם...

וכמה זיכרונות וחוויות-נעורים קשורים בעיירה הזאת, בה חלפו מיטב שנות ילדותנו. נזכור את כל יהודי העיירה עמוסי סבל, אנשי עבודה, שהיו טורחים כל ימות השבוע, נאבקים קשה על פרנסתם על מנת ליהנות בבוא השבת משלווה ואהבה. נזכור את נופה של עיירתנו, את יערותיה, את השוק הרחב, את הסימטאות הצרות, בהן טיילנו לילות ארוכים מקצה אל קצה; נזכור את הנוער התוסס. אולם אין הלב נותן מרגוע ומנוחה, כשנזכרים בכל היקר. הורים, אחים, אחיות, סבא, דודים, דודות, בני דודים.

אבא ואמא טובי לב ורגשניים. השקט, השלווה, והאהבה שלהם לילדים. נזכרת: בעידן הסובייטים בעיירה נכנסו לביתנו ודרשו את המפתחות של חנותנו. בידים רועדות מסר אבא הכול. וכשיצאו נשאר אבא עצוב ומודאג ואמר: ״איך אפרנס את 12 הילדים שלי?״ והוסיף: ״טוב, שצפורה בארץ ישראל״.

ומאותו יום התחילו הצרות והסבל. תיכף גייסו את נחמן ואברהם לצבא האדום. אחי הבכור דוד התחיל לחפש עבודה, ועבד בתור פקיד; גם אחותי מרים עבדה בתור פקידה. בתעודת זהות של אבא רשמו מס׳ 11 — והלואי והיו שולחים אותו לסיביר, אולי מי מהם היה נשאר בחיים. ברם, אבא שילם הרבה כסף ונשאר במלינוב ונקבר במלינוב. ואלי אמר: ״לך יש אפשרויות

לברוח, עשי הכול; מה שתלוי בי אשתדל". לא מעט סבל גרמתי להורי, לאחי ואחיותי. לא פעם נאלצתי לברוח דרך החלון באמצע הלילה בשלג, כי לא הייתי אזרחית. ובאותו יום שקיבלתי את הידיעה לבוא לרובנה, כדי לקבל את האישור לעלות, אבא נסע אתי. יום שלם הייתי בחקירה ואבא הסתובב בחוץ. לא ניתן לשכוח את האהבה והמסירות של ההורים.

היינו 12 ילדים. ההורים, אחותי המבוגרת טייבל, בעלה ברוך, ובנם סומה, מרים, בתיה ליובה-לה — נקברו יחד בקבר האחים במלינוב. אחי אברהם ומנשה נפלו בצבא האדום. אחי חנא — חבר שלו מבית-הספר הרג אותו בגלל, שהמגפיים של אחי מצאו חן בעיניו. אחי המבוגר דוד נפל ביערות, ואחי הקטן הינוכל עבר כל שבעת מדורי הגיהנום; לא פעם נאבק עם מר המוות והתגבר; נדודים, מחנות גירוש, קפריסין. נפל בנגבה ביום ט"ז תש"ח, 25 במאי 1948.

ואם גם עמוק הכאב מנשוא הוא לא ירפה לב; הוא יחשל מנוף להמשך חיים ויצירה.

ואלה דבריו של מנחם ק., שהספיד את חנוך, אחי, בנפלו בנגבה:

מי היה בעצם חנוך, ההכרנוהו כראוי? איך התייחסנו אליו? חנוך, חנוך, רק תמול-שלשום באת. בנגבה הצטרפת אלינו, נתחבבת עלינו. רכשת לך חברים, ידידים טובים. רצית למחות אחת ולתמיד את עברך; לשכוח את היערות באוקראינה, את המחבואים בין הנוצרים, את המחנות על אדמת גרמניה הטמאה. לשכוח את קפריסין על השיעמום והניוון שבה. להתחיל חיים חדשים אתנו, בתוכנו. התחלת להתהלך בקומה זקופה. לעבוד בנגרייה האהובה עליך. ללמוד כל מה שהחסרת בשנות המלחמה. שמחת, שהנך קרוב לאחיותיך, יחד אתן במשק אחד. באיזו התלהבות נסעת לנגב לבנות נקודה חדשה. ובניר-עם, כאשר בנינו את בית-החולים, אהבת את העבודה, לעשות הכול, אפילו מה שאינך יודע. צדקת חנוך. היית בחור מוכשר, בעל רצון חזק. רצית ללמוד הרבה בזמן מועט בכוחו-תיך אתה. גם לחלל בחליל למדת. הנגינה משכה אותך. ואיך רקדת! ביישת את כל הבחורים. היית נוח להתלוצץ, והיית אך שמח ועליז. איכה אשכחך, חנוך יקר! אני הנני ממכריך הוותיקים ביותר. מאז גרמניה, כאשר נזדמנו יחד בפעולה תנועתית, ועד יומך האחרון — הייתי מלא הערצה אליך. לפעמים ראיתיך כשיאוש ורגש-נחיתות משמשים בך בערבוביה. אך חיש מהר נמס מעטה היאוש על ידי מילה מבודחת ראשונה. כזה, הנך עולה בזכרוני, חנוך יקר! האם לא אזכה להדביק יחד אתך לוחות ודיקטים, לשחק כדורעף, לשיר, להתלוצץ? האמנם עלי להאמין, שהפגז פגע בך, כשידך לוחצת על הברן — האמנם?...

יוסף תומר
רמת-גן

על מזבח המולדת

חנוך בן יעקב ורציה הולצהקר, מצעירי ניצולי השואה במלינוב היה. בן זקונים לאחת המשפחות המסועפות ומרובות הילדים שבעיירה.

לאחר השחרור מעול הנאצים החלו להתלקט למלינוב שרידי הניצולים ואף הוא ביניהם. בהיותו בודד הסתופף בצל משפחתנו בעת שהותנו במלינוב.

דרכינו נפרדו עם צאתנו ממלינוב בדרך ארצה. חנוך המשיך עם קבוצת ילדים דרך פולין וגרמניה ואילו דרכנו עברה דרך מחנות הפליטים שבאוסטריה.

אחרי נפתולי דרך ארוכים נפגשנו שוב ובאקראי, והפעם על אוניית מעפילים בדרכנו ארצה. חנוך היה מאושר על כי סוף-סוף יזכה, להתגשמות חלומו, להצטרף אל שרידי משפחתו, אחיותיו, בקיבוץ נגבה.

אכן, חנוך זכה להגיע לאחיותיו לפני פרוץ מלחמת השחרור, אך האושר לא נמשך זמן רב: הוא לקח חבל בהגנת נגבה, שעמדה בגבורה במלחמת השחרור, ושם נפל.

יהא זכרו ברוך.

בלה הלוי (מבית פישר)
תל-יוסף

לזיכרון

כאשר אני עוצמת עיני, רואה אני את כולם: את הורי היקרים, את אחי ואחיותי, את הדודים ואת בני-הדודים, שכנים טובים ואת העיירה כולה. כל אלה עומדים לפני חיים...

היה זה ב-2 בפברואר 1936, בעלותי ארצה. נפרדתי בתקווה גדולה, שאזכה לראותם בארץ, אבל הם לא זכו לבוא אלינו ולחיות במדינת ישראל.

שעה 7 בבוקר. שלג חזק יורד. יצאתי בעגלה ממלינוב לדובנה, לתחנת הרכבת. קשה לתאר, כיצד הצטופפו אנשים מכל הצדדים לתת את ברכת

הפרידה.

ליוו אותי אבא ובנימין ז"ל. אמא ויתר בני הבית נשארו בפתח הבית, בלי להוציא הגה. רק הסבתא אמרה: "אני מקנא בך, את צעירה ואת נוסעת לארץ-ישראל. האזכה גם אני לראות את ארץ הקודש?"

אמנה את אלה שלא זכו: אבי היקר שמעון פישר, אמי טובה; אחי צבי, בנימין ושמואל; אחיותי אסתר ובריינדלה, וסבתא, מצד אמי, פסיה גיז.

אזכיר משפחת גרטניק, קרובינו היו. ישעיהו ופריל — ובניהם: משה, רחל, פייגה, מרים ויעקב. וכן אחיו של ישעיהו, יצחק. בניהם: משה, הרשל ומרים.

אזכיר את פייגה מרגוליס עם חיים ניישטיין. פייגה היתה כישרונית מאוד במשחק ובזמר.

לעולם לא נשכחם.

מרים פישר
חיפה

לזכר משפחה

בשנת 1936 עליתי ארצה, נפרדתי מהמשפחה היקרה שלי — אבא, אמא, סבתא, אחים ואחיות. נפרדתי מכל הקרובים והמכירים. את הפרידה מההורים ומיתר בני משפחה לא אשכח, חלום וגם תקווה היו, שכעבור זמן נוכל להביא את המשפחה, וכולנו נהיה ביחד.

עם החלום הזה חייתי שלוש שנים עד שפרצה המלחמה. בהתחלה היתה נחמה, שהסביבה שלנו לא נפלה לידי הגרמנים, אבל, כידוע, ב-1941 ניתק הכול, הרוצחים הגרמנים כבשו, בין היתר, את הסביבה שלנו. ידענו שצרות גדולות מחכות לאחינו היהודים, אבל לא יכולנו להעלות על דעתנו שירצחו את כולם. לדאבון לבנו השלינו את עצמנו. חיינו באשליות עד גמר המלחמה, ואז נודעה לנו האמת הנוראה.

בביתנו היו שתים עשרה נפשות — נשארה בחיים רק אחותי רחל. הכאב הגדול מלווה אותנו בחיינו ודלה שפתנו להביע את רגשותינו.

אני מזכירה את שמות יקירינו שנרצחו בידי הרוצחים הגרמנים בעזרת האוקראינים:

אבא — שמעון; אמא — טאובה; סבתא — פסיה; אחי — צבי, רעייתו רבקה, ממשפחת גולצהקר, שתי ילדות קטנות, חיהשה ופרידה; אחי — בנימין; אחי — שמואל; אחותי — אסתר; אחותי — בריינדעלע.

אחרי השחרור התחלתי לחפש את אחותי רחל, שנשארה בחיים. היא כבר אז היתה רחוקה ממלינוב ואני החלפתי בינתיים את מקום מגורי. עד שסוף-סוף קיבלתי ממנה מכתב.

אבא מאוד אהב חקלאות, בעיקר אהב לטפל בעצי פרי. במקום מגורינו היה נוטע שתילים והיה מטפל בהם בהצלחה. בשנים הראשונות לבואי ארצה הייתי במשק חקלאי בעל מטעי פרי רבים. היה לי חלום, שאבי יבוא ארצה ויוכל להתמסר לעצי-פרי. אך לא זכינו להביא אותם. הם לא זכו למה שאנחנו זכינו: לחזות במפלת הגרמנים, ובתקומת מדינת-ישראל.

אזכור את דודי מאיר, אחי אבי, עם משפחתו. בת אחת נשארה בחיים, כעת בקבוצת כינרת. את אחות אבי, דודתי סלווי, שנרצחה בידי הגרמנים. בעלה נפל במלחמת העולם הראשונה. בנה היחיד נשאר בחיים, הצטרף לצבא הרוסי; נמצא בארץ, בכפר חסידים.

היתה משפחה, קרובים שלנו מצד אמי, משפחת גרטניק, שאף אחד מהם לא נשאר בחיים:

האם: פרל; הבנות: רחל, נשואה עם משפחתה; פייגה, עם משפחתה; מייקה: גם היא, כנראה, נשואה היתה. הבנים: משה עם משפחתו; יעקב.

אבי המשפחה נפטר לפני המלחמה.

טובה ורמן
רמת-גן

לזכר מניין יהודים בפרמילובקה

בסביבת מלינוב מצוי היה הכפר פרמילובקה — כפר מולדתי ומגורי — ובו מניין יהודים, ותו-לא. ואף כי היה המרחק מקהילת מלינוב לכפרנו כ-15 ק"מ שררו בו — במניין יהודיה, שגרו בין הגויים — חיים יהודים תוססים מאוד. קומץ הילדים של שתי המשפחות, שהתגוררו בכפר, למדו בביה"ס במלינוב הקרובה, ומניין זה כולו של יהודי הכפר היה קשור בכל נימי נפשו ביהודי מלינוב. בקרב המעט הזה של יהודי הכפר התבלטה במיוחד משפחת גרינשפון בהכנסת האורחים הלבבית והביתית לכל יהודי, שהזדמן להתארח בכפר. ביחוד היו באים מכרים וקרובי משפחה רבים להתארח תחת קורת גג של משפחה זו בימי הקיץ. עד עצם ימים אלה מזכירים אנשים שונים, הנמצאים כיום ברחבי ישראל, את הימים והלילות הברוכים והנעימים שבילו בקרב משפחה זו בחיק הטבע של הכפר ובאווירה החמה והאימהית. רצוי לציין במיוחד, כי בחגים ובמועדי ישראל היו מתאספים יהודי הכפרים הסמוכים בבית ר' יואל-לייב גרינשפון ורעיתו רחל ז"ל, כדי להתפלל ולשפוך ליבם לפני בורא העולם. בעל הקורא היה בעל הבית עצמו והוא דאג להזמין בעל-תפילה, שיעבור לפני התיבה, ממלינוב הקרובה. וביחוד ייזכר לטוב בעל-התפילה ר' אליעזר מוהל ז"ל — יהודי ירא שמים ויירא חטא ואף תלמיד חכם וגדול בתורה. מדי פעם בפעם היו מופיעים בכפר יהודים מקבצי נדבות, וביניהם משפחות שלמות, מהמחוז הקרוב. רובם ביקרו בבית משפחת גרינשפון, שהיתה מקבלת אותם בסבר פנים יפות, מאכילתם לשובע, ואף מילאה אמתחתם צידה לדרך ובגדים ואף נידבות כסף לא חסכה מהם.

רבים הזיכרונות מאותם הימים הרחוקים מהכפר ומביתנו, אולם עמוק בזיכרוני נחרת מקרה נורא ומזעזע מאוד, שקרה בליל יום הכפורים — בעת תפילת "כל-נדרי" בביתנו — עם פרוץ המלחמה בין פולין וגרמניה בשנת 1939.

היה זה ליל סתיו סוער, גשמי זעף ירדו לסירוגין. לפתע — כאשר כולם היו שקועים בתפילה הקדושה ביום הקדוש — הבריק מבעד לחלונות אור עצום ומסנוור. לרגע נדמה היה, כי כל הסביבה עולה באש להבות. ופתאום צצו על

רקע ים הלהבות הללו צללים של דמויות כפופות ורטובות מגשם. עד מהרה הגיעו והתקרבו לבית. תפילת "כל נדרי" הופסקה, ועיני כל המתפללים הופנו לעבר הבאים — יהודים ממלינוב, מדובנה ומעוד עיירות סמוכות.

בשורה מחרידה היתה בפי אותם היהודים: "הנאצים-הגרמנים הציתו את הכפר בוסקביץ" — כפר הנמצא במרחק 7 ק"מ מכפרנו. אנדרלמוסיה וחרדה השתררה בין כל המתפללים למראה היהודים המבוהלים ולשמע הבשורה שבפיהם, ורובם פרצו בבכי מר. אולם בעל הבית, ר' יואל-לייב, לא איבד עשתונותיו וניסה להרגיע את הרוחות. קולו הדהד בצעקה: "שקט יהודים, המשיכו בתפילה — והקדוש ברוך הוא, בזכות יום הכפורים, יצילנו מידי הרוצחים". ואמנם, דבריו של ר' לייב, שיצאו מעומק הלב, השקיטו את הרוחות והתפילה נמשכה עד תום.

בגמר התפילה החלו הבנות של בעל הבית, רבקה, עליה השלום, וכן הצעירה בבנות, גיטלה, שתיבדל לחיים ארוכים, להכין את הבית לקליטת הפליטים הרצוצים. חדרים רבים היו לבית, ולכל משפחה הוקצב חדר מיוחד ולבודדים מצאו מקום בעליית הגג של הגורן, מקום בו אוחסן המספוא. פרשו סדינים וכלי מיטה — וכולם נרדמו מרוב עייפות.

עם עלות השחר השתרר שקט באיזור ואז נתברר, כי מספר הפליטים שהגיעו עלה על שלושים נפש. אולם חרדה אחזה בלב הפליטים ובני הבית — הגרמנים עלולים להגיע לביתנו וחו"ש ישמידו את כולנו. אך בעל הבית, ר' יואל-לייב, הרגיע שוב את הפליטים וקרא לנאספים לשמור על קור-רוח ולהאמין, כי אלוהים ישמרנו מכל רע. רובם של הפליטים התגוררו בבית הורי למעלה משבועיים. האח הבכור וכן אברהם ורבקה מוהל ארזו את צרורותיהם ונעו לעבר הגבול הרוסי; בתיה מץ נסעה לז'ורנוב, כפר שנמצא במרחק כ-20 ק"מ מפרמילובקה; שם התגוררה בת-שבע אחותי עה"ש. אחדים מהצעירים עזבו את ביתנו וחזרו לבתיהם והקשישים נותרו בביתנו עד יעבור הזעם.

כעבור ימים מספר נשמע במרחק כמה קילומטרים טירטור טנקים של הצבא האדום — ומיד פשטה השמועה, כי הרוסים הגיעו לכפרנו. השכנים הפולנים והאוקראינים, האנטישמים הידועים לשמצה, היו נבוכים מאוד למראה החיילים הרוסים, שהיו שנואים בדרך כלל עליהם. שכנים אלה החלו לנהור לאבי, שהיה מקובל עליהם מאוד על אף יהדותו, לשאול שאלתם — "הבאו הרוסים להשמידנו אם להצילנו?" — — —

יהא זה נר-זיכרון לקהילה הקטנטונת של כמה יהודים בלבד בין השאר מיליוני יהודי פולין, שהיו ואינם עוד — — —

דבורה מוהל־יארניצקי
נתניה

א באלאדע פון א בוים

פון רעכטס — די גמינע,
פון לינקס — יוסל־מאירס מיל ;
הויבן זיך אן לאנקעס גרינע,
מיט געלע בלימעלעך פיל.

ביז דעם פאמיאטניק ארויף א בארג
שאסיי פון גרויסע, שפיציקע שטיינער ;
דאס איז דער מליניאוו־מערוויץ וועג —
ס׳געדענקט אים פון אונז יעדער איינער.

און נאכדעם א גלייכער וועג ;
פון רעכטס — ר׳שטייט נאך איצט פאר די אויגן —
דער אלטער בוים, מיט צוויי גרויסע צווייגן,
ווי הענט צום הימל אויסגעצויגן...

א לעגענדע האבן מיר, קינדער, וועגן בוים געהערט,
אז א צדיק, א גרויסער, איז אומגעקומען דאָרט
און האט פארן טויט הענט צום הימל אויפגעהויבן —
און מ׳האט אים מקבר געווען אויפן דאָזיקן ארט.

און מ׳האט דערציילט : א נס איז געשען —
דער בוים איז געוואקסן, דעם צדיק נישט פארגעסן.
איך האב אין דעם זייער, נאיוו־קינדעריש געגלויבט,
און קוקן אויפן בוים האט מיך קיינמאל נישט דערעסן.

עס וואכן אויף אין מיין זכרון
זארגלאזע, גליקלעכע, זומערדיקע טעג,
פון אט יענע צייטן, פון קינדער יאָרן,
אין שאטן פונם אלטן בוים אויף מערוויץ וועג.

ווען כ׳בין מיט חברטעס מיינע אין פעלדער געגאנגען,
(פייגעלע גרינבערג, זכרונה לברכה, ליבסטע פון אסך)
צעשטראלטע, גליקלעכע צווישן גין־גאלדענע זאנגען —
געקליבן בלויענקע בלומעלעך און רויטן מאק.

און ווען מיד זענען מיר געווארן און פארשוויצט,
האבן מיר רו אין זיין שאטן געפונען,
אמאל אויך פון פלוצימדיקן רעגן געשיצט
אונטער צווייגן פון אלטן פריינט, בוים, אנגעקומען.

אויפן וועג מלינאוו־מערוויץ
זענען געגראבן געווארן די גריבער,
אנטקעגן אלטן פריינט, דעם בוים,
לעבעדיקערהייט באגראבן טאטע־מאמע, ברידער.

און דו, בוים, וואס קענסטו דערציילן, אלטער,
פון יענעם וויסטן טאג, דעם שווארצן ?
דאך נישט געשטאנען גלייכגילטיק־קאלטער
ווען מערדער געמארדן אן הארצן...

דו, עדות איינציקער, דאך אלץ געהערט, געזעען
ווי מען פירט אומגליקלעכע צום טויט ;
האסט געהערט זייערע יאושדיקע וויי־געשרייען
און געזעען זייער בלוט — רויטער ווי רויט.

דו האסט געזעען דעם לעצטן געראנגל
פון לעבנס, בלוטיק־יינגע, פול מיט ליבע,
פון שנעל־געווארענע גרייז־גרויע זקנים,
פון טאטעס און מאמעס, צעבראָכענע, מידע.

צי האסטו פארבראכן דיינע צווייגן־הענט
אין גרויסן צער ? — —
צי האבן דיינע געל־גרינע בלעטער־אויגן געברענט
אדער געקוקט — ווי זייער טויט — שטאר ?...

צי האט זייער "שמע־ישראל" דיין חבר־שטורם
געטראגן אין אלע עקן וועלט —
מזרח, מערב, צפון, דרום —
און זיך ביים וועמען אפגעשטעלט ?

צי האבן איינגעשלונגען זייער ווילדן צארן,
אין יענע וויסטע תשרי טעג,
די גין־גאלדענע פעלדער, ווייץ און קארן,
פוןביידע זייטן מלינאוו־מערוויץ וועג ?

✶

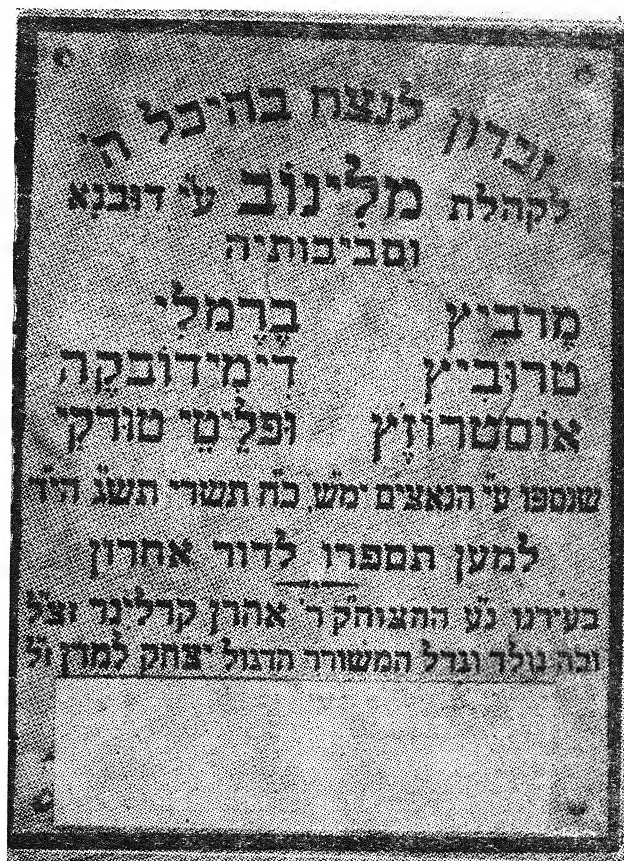
מיין אלטער יוגנט פריינט, זע,
איך קען אפילו אויף זייער קבר נישט קומען
נישט אויסגיסן מיין צארן און וויי
נישט ברענגען אויף שטיין זייער בלומען.

זאלן־זשע פייגל אויף דיינע צווייגן קדיש זאגן
און זיי דו, פריינט, שומר איבער הייליקן אָרט ;
זאָל אסיענדיקער ווינט דיינע גאָלדענע בלעטער טראָגן
באצירן ברידער־גרוב פון מלינאָוו־מערוויץ מאָרד.

בעבודת שדה אצל חווטקה ביאלקאווסקי.

ואלה שמות אחינו בני ישראל במלינוב־מרוויץ ובסביבתן, בהן הושמדו על־ידי קלגסי הצורר ועל־ידי עוזריהם, בשואת מלחמת העולם השנייה, אנשים, נשים וטף. זכרם לא ימוש מאתנו לנצח:

לוח זיכרון לקהילות הקדושים בבית כנסת בחיפה.

רשימת קדושי מלינוב

הרב גורדון ר' יהודה, חנציה הרבנית. ברכה, חיה, דבורה. (הרשיל, משה וטובה בארה"ב).

אייזנברג אברהם, חיה שרה רעיתו.

אינגבר דוד, רחל רעיתו; ילדיהם: בתיה ונחומקה.

איסקביץ אליעזר, פיגה רעיתו; ילדים: שלמה (נעדר אחרי קרבות סטלינגרד), שינדל, רייזיל (זכו ובנם משה בישראל).

איסקביץ נטע ובתו זלטה, ניספו בלוצק. (הבת שרה בישראל, הבן אביגדור בקנדה.

אפשטיין מכאל, בלומה רעיתו ומשפחתו.

ברעוודא יעקב, יליד בארנוביץ, לאה רעיתו לבית מאניס זוטלמן; ילדים: סאני, יונה וראובן.

בלינדר בריל, גיטל, ישעיהו, דבורה, ריבה, איטה, אפרים (זכו לבת בישראל — מרים).

בורטניק יצחק, בת־שבע רעיתו; דוד ושרה.

ברגר טוביה, מרים רעיתו, רייזיל (זכו ובנם פנחס בישראל ובתם ליזה בברזיל).

ברגר צבי, רעיתו חיה; בת בילה, בן נטע בער, בן יוסף.

ברגר שרגא (פייביל), מאטיל רעיתו. בתיה בתם.

ברגר זאב בר' נטע־בער, גולדה רעיתו, חנה בתם. (זכו ובנם אהרן ובתם שושנה בישראל; ישראל קלמן ושאול — בארה"ב וברוסיה).

ברגר חיים.

ברמן מאיר, אטיל רעיתו ובנם אברהם (רופא שיניים).

בלינדר דוד, רעיתו ברנדל.

בורשטיין שמואל, לאה'קה רעיתו מכפר פרמילובקה.

ברונשטיין ברכה, בת ר' משה אהרן.

ברנר פסח, שרה רעיתו; הרש־בר, יוקל, מנחם, מלכה.

בר צבי, שרה רעיתו; ניסל, דבורה, בתיה.

בר שמואל, רעיתו חיה.

גוליסוק חנה, אלמנה, בת צביה, בן שמואל, יוסף, מוטיה, בוקה, פסיה.
גולצהקר חציל מברמלי.
גולצהקר יעקב; רציה רעייתו, דוד, אברהם, מנשה, חנא, מינדל, בתיה, ליבע, חנוך. (זכו ובנם נחמן ובנותיהם בלה וצפורה בישראל).
גולצהקר ריסל בת ר' יואל, אלמנת פנחס הולצהקר; טובה בתה, אברהם בנה.
גולצהקר קלמן, דינה רעיתו.
גולצהקר יעקב בן ר' הרש, רחל רעיתו; אברהם, בתיה, וצביה.
גולצהקר אברהם בן אייזיק, רעיתו.
גולצהקר ישראל בן אייזיק, רעיתו.
גולצהקר יונה־ראובן, רעיתו.
גולצהקר משה, בן ר' יואל, ליובה רעיתו, מיוצאי דובנא רבתי; בת בתיה, אחות חיה, מרדכי (הבן יואל ברוסיה).
גולצהקר יהושע בן ר' משה נחמנ'ס, סימה רעיתו; אברהם, בתיה, נחמן לבית גלברג יוסף (פנחס בנם חי ברוסיה).
גולצהקר נחום, העניה רעיתו בת ר' נחמן מדוברטין; נחמן, יעקב, אברהם, פייגה, פיניה (רפאל בנם באמריקה).
גולצהקר בן־ציון, אסתר־מניה רעיתו, מבית ר' פסח פלדמן מבורימיל; פסח נהרג בצבא הרוסי. אברהם, רבקה.
גולצהקר אייזיק, פריל רעיתו בת ר' איצי שוחט ז"ל; אבא בנם.
גולצהקר משה, בן ר' יעקב, טובה רעיתו, מבית ר' ראובן אוסטריוור. יונה־ראובן, חיה־בילה, רבקה, גננדל, פסיה (זכו ובניהם אברהם ויעקב בישראל).
גולצהקר יהושע, בן יעקב, טובה רעיתו. אברהם, רבקה, וברכה. (זכו ובתם פסי בישראל).
גולצהקר ר' משה נחמנ'ס.

גיטלמן משה, רעיתו סל, יהודית, **בתם.**

גלברג יצחק, חוה רעיתו לבית קוושוק ממיזוץ; בניהם מאיר וטובה.

גלברג גרשון, ביילה אשתו, מבית ר׳ משה נחמנ׳ס הולצהקר; יצחק, פנחם, אברהם, אסתר.

גלברג יוסף, שרה דבורה רעיתו, אחותה לאה, נכדם מאיר (נצר למשפחה זו בישראל: נכד יצחק בן אברהם).

גלמן אברהם, מחלה רעיתו, בת ר׳ ראובן מאוסטריעוו ז״ל.

גלמן ר׳ פסח, שו״ב וסופר סת״מ, בן ר׳ איצי השוחט ז״ל.

גלפרין ברוך, טובה רעיתו.

גלפרין ישראל, רבקה רעיתו, בת ר׳ מרדכי מאיר שרנצל; חייקה, אלקה, בתיה, אברהם (בנם ליפא נפטר בישראל).

גלפרין ציופה, אלמנת יוסף הלפרין; דוב חתנה, האדי רעיתו. רוזי. (בנימין ברוסיה, שאול בארה״ב).

גלר אשר, רחל רעיתו, בתו מכלה, בתו אסתר.

גלר משה, חיה רעיתו.

גלר משה, רעיתו רוסיא, בנו זאב, בנו מכאל.

גלר רבינוביץ מניה, גלר רבינובי גיטעל (אחיהם בריל רבינוביץ בישראל).

גלר חיים רבינוביץ, דבורה רעיתו; שלמה בן זיסל בת.

גנצמן ר׳ דוד שו״ב, מלכה רעיתו; יעקב, ומני.

גרובר טובה ובנה העניך וגיסתה פרידה.

גרובר שמואל, טשרני רעיתו והבנים: שמעון, ישראל.

גרטניך משה, בן ר׳ יצחק, ורעיתו (שו״ב בדימידובקה).

גרטניך משה, בן ר׳ מרדכי שמואל ז״ל, שרה רעיתו, בת ר׳ מרדכי־מאיר שרנצל ז״ל; שמואל פייגה (בנם בישראל, קופצי).

גרטניך יצחק (יצחק דער גלייזער), תהילה רעיתו ילידת טרוביץ; בנם משה, שו״ב בדמידובקה, וצבי.

גרטניך ישעיהו, בן ר׳ מרדכי שמואל ז״ל, פריל רעיתו; משה בנם ומשפחתו נספה בטרוכנברוד; רחל נספתה במיזוץ׳ (נימרובר); פייגה, מייקה.

גרינצווייג זיסיה, רבקה רעיתו.

גרינג נעכא, בת ר' יוסל שרגא קריצר הכהן ; צבי.

גרין אברהם, קוצקע רחל רעיתו, בת ר' משה מלמד ומשפחתם.

גרין דבורה, אשת ר' לייב גרין ; בניהם : הרשל, לייביש.

גרין בן־ציון, זלאטה רעיתו ; בן אריה ומשפחתו.

גרינשפאן אבא, פסיה רעיתו ; משה ויעקב.

גרינשפאן בן־ציון, דינה רעיתו ; אליעזר, בנימין, משה ומרים.

גרינשפאן יעקב, מישקה רעיתו, ומשפחתה.

גרינשפאן גיסיה אלמנת ר' משה ממרביץ בת נחמקה.

הופשטיין פסח.

העשיס יצחק, הציל רעיתו ; פנינה, אליהו.

הלמן ליבה ומשפחתה ; בת מניס זוטלמן.

הרבסמן הרשיל, בן ר' משה מלמד, שרה רעיתו ; ביילה, ליבה, יוסיל, ישראל.

וואלך משה, בן ר' נתן הכהן, ורעיתו ; לאהקה אמם, צביה, מנוחה.

וואלך דוד, בן ר' נתן הכהן, ורעיתו.

ווייצר עלקה, איטה בתם, נחמה בתם (בתם פוליה ובנם אליהו בישראל).

וויינשטוק זיניה, רוזה רעיתו ; האם סוניה, אשת ר' משה אפטייקער ממלינוב (בתם דינה בישראל).

ווינוקור ביילה לבית סליבקה מורקוביץ, אלמנה רוב שנותיה, חשוכת ילדים ; הושמדה בעיר ורבה ע"י דובנא.

וויינר אברהמ'קה, מחסידי סטולין ; בודד היה.

וויינר אשר (אשר דער קרימער), בתיה רעיתו.

וויינר ברכה, אשת ר' איצי חנה בריינדילס (בן ובת, חנה ויהודה, ומשפחותיהם עלו מרוסיה לישראל).

וויינר יעקב (מהכפר אוזיניץ) בריינדיל רעיתו ; אברהם ופייגה (בנם סאני בישראלי).

ווייספלד חנה, בניהם אליהו ופריל (בנם מאיר בארה"ב).
וורצל יוסף בן ר' זליג אוליניק ממרביץ, רחל רעיתו, בת ר' חיים ברגר; מרדכי, זליג, גדליהו, יעקב.
זאזולי אליהו, רעיתו ומשפחתו.
זייד יעקב ורעיתו.
זידר זלמן, רעיתו זלדה; בניהם זליג ואברהם־אהרון.
זידר משה, פרידה רעיתו (ממרביץ); אברהם, זליג בניהם.
חיים יודעל ורעיתו.
אהרן אשר מחסידי סטולין, (חייט), בת־שבע רעיתו; פריל, בעלה יצחק, גולדה, בתיה ופייגה בנותיהם.
חינקס צבי־זאב, אסתר רעיתו (המילדת) מטרוביץ בנם שאול, התגורר בברמיל.
חכמן לייב, רעיתו ומשפחתו.
טייטלבוים בנימין, רבקה רעיתו לבית חינקס; יצחק בנם וסילקה בתם.
טייטלבוים יוסף, האדיל רעיתו; חיים בנם, סילקה בתם (בנם זאב בישראל.
טייטלמן פישל ושלמה (שני בני נחום ורחל טייטלמן, החיים בארץ).
טייטלמן ר' אנשיל מחסידי טריסק; זלדה רעיתו; אשר בנם (זכו ובנם משה הסופר בישראל).
טילימזייגער עזרא, חנה רעיתו; חיים.
טילימזייגער ישעיהו ורעיתו.
טסלר יצחק, בן יעקב, רעיתו; אחותם בלימה.
טסלר יעקב, בלומה רעיתו; פרץ, הינדה ויצחק.
ינובר משה ורעיתו רייזיה.
יצחק, חתנו של ר' משה נחמנ'ס, צביה רעיתו.
כ"ץ אברהם, רעיתו פסיה, בת חנה־גרשון, ובנם יעקב.
כ"ץ זנוויל, ברכה רעיתו; בניהם צבי, אריה, משה, אברהם ורעיותיהם.
כץ שמואל.
ליברמן אייזיק, עטיל רעיתו ובנם רפאל.
ליברמן יחזקאל, דאבה רעיתו; רחל בתם (בנם הרשיל בקנדה).

ליברמן מרדכי, ברכה רעיתו; אשר, אידל, רבקה, מרים, חיה.
ליטוק מרדכי, רעיתו ריבה, בת ר' יהודה לייב למדן ז"ל (בנם יוסף ובתם פפה בישראל).
לומר מנדל.
לרנר פריל.
מאירזון אבא, פסיה רעיתו ובתם.
מארער שלמה, בוזיה רעיתו לבית זכריהו.
מוהל ר' אליעזר, שו"ב דמתא, חנה־לאה רעיתו (מבית קשקט מלוצק), בתיה, בוזיה, ינטה (בניהם יודל, יעקב, דבורה וחיה בישראל).
מוטשניק שמואל ורעיתו.
מנדלקרן רבקה, מנדלקרן משה, מנדלקרן שושנה (בניהם פסח, אליהו, פייגה ויהודית, בישראל).
מנדלקרן חייקה, ינטה ואייזיק.
מנדלקרן נחמה, פייריל ומשה (בניהם שמואל ויצחק בישראל; יוסף נפטר בישראל; גם לפייריל בן בישראל, גרשון).
מסינגר אליעזר, מלכה רעיתו; דוד וחנוך (הבנים שמואל וקופל בארה"ב).
מרין בן־ציון (בעל תפילה דמתא), מרים רעיתו, סריל בתם (בנם ברוך־יצחק באמריקה).
נודל פסח, רעיתו זימל; בת שרה ומשפחתה; בת פריידה.
נודלר חייקל (חייקל דער שניידער), בת־שבע רעיתו; אברהם, יעקב, עלקה ופייגה.
נודלר מתתיהו, חייקה רעיתו לבית מנדלקרן ומשפחתם מנדל, פייגה.
נייטר שרה (משה ורעיתו חיים ברוסיה); חיים גיסו ורעיתו.
ניפומישצ'י יעקב, מלכה רעיתו, בת ר' פישל טייטלמן; אשר הבן, חיה הבת.
נקונצ'ניק גרשון, השקה־נחמה רעיתו; רפאל בנם, גולדה וחיה.
נקונצ'ניק שלמה, אסתר רעיתו (מטרוביץ, אחותה בישראל); יעקב, יצחק, רבקה.

סגל מכאל, חסיה רעיתו.
עפיל יצחק, הניה רעיתו.
פולישוק בן־ציון ורעיתו.
פולישוק משה חיים ורעיתו ומשפחתו.
פוליאק צבי, רחל רעיתו; בנם אברהם.
פיחניוק חיים, רעיתו רבקה.
פיחניוק יעקב יוקיל, גיטל, זליג, אברהם, רחל, פייגה (סוניה ובת־שבע ברוסיה).
פיחניוק פסיה.
פישמן צבי, רעיתו ומשפחתו.
פישמן דוד ורעיתו.
פישמן קלמן, חיה רעיתו; בניהם פסח, דוד, שמעון, אשר, יוסל.
פישר מאיר, רעיתו טובה; שמואל, הרשל, פרומה, משה, שלמה, אפרים, חנוך. (בת חיה בישראל בקיבוץ כנרת).
פישר צבי, בן שמעון מכפר מנטין; רבקה רעיתו, לבית ר' משה נחמנ׳ס הולצקר.
פישר שמעון ממנטין, טויבה רעיתו; בנימין, אסתר, שמואל, בריינדל, צבי והסבתא פסיה גוז (האחיות מרים, ביילה, שיינדיל, רחל בישראל).
פלצהנדלר חיים משה ורעיתו פרידה.
פרידמן נחום, בן ר' יוסיל שכנס ממרביץ (המחנך של רוב בני מלינוב ומרביץ ולוצק לתורה ולהשכלה), פסיה רעיתו; יוסף, ישראל.
פרזימנט יעקב, חנה־גיטל רעיתו; לייביש ובנותיהם.
צוויק איטה מנדיל בריינדיל.
ציזיק מרדכי המורה הדגול אשר הרביץ תורה לנוער בעירנו, רות רעיתו, ליובה בתו. הבן מאיר בקיבוץ. משה ז״ל ג״כ היה בקיבוץ.
קוליש פסח, ביילה רעיתו לבית הולצהקר; יענטי אחותו, חנה האם. ברכה קוליש־פיינבליט הושמדה בורקוביץ יחד עם בעלה יאקיל; בנם בן־ציון, בתם גלדה, הניה, משה, שמעון.

קווסגלטר מאיר, שיינצי רעיתו, חיים בנם. (זכו ובתם רחל רבינוביץ בישראל).
קווסגלטר מנחם מנדיל בן ר' יעקל, בבציה רעיתו; זלאטה, חיים.
קווסגלטר יעקב, רעייתו רבקה.
קולטון אריה, רעיתו ומשפחתו.
קולטון משה, רעיתו בת־שבע לבית קלפר, בניהם לייביש, אברהם, בתיה, ברוך.
קוגול פסח, פייגה רעיתו ובנם משה.
קוגל ברוך, שרה רעיתו.
קוויצ'קי יעקב, רעיתו גיטל.
קיפרגלאז חיים יצחק, שרה רעיתו לבית מרנץ מטרוביץ; חיה בתם, יוסלה בנם, ברכה האם (זכו ובתם רחל קלינמן בישראל).
קלפאץ משה יוסף ברבי יצחק לייב מסמורדבה ז"ל, שרקה רעיתו; גיטל, ראובן, חנה, יצחק לייב, בתיה, מוטל.
קלפר ראובן, רעיתו שרה.
קלפר מנדיל ורעיתו.
קלפר אברהם ורעיתו; מנדיל וראובן; טשארני האם.
קריצר ירחמיאל, דוב הרעיתו לבית מנדלקורן; יוסף, שמעון, טובה.
קריצר אברהם, חיה רעיתו; איטה, יוסף.
קריצר פישל, ברכה רעיתו; טובה, פרידה, שרגא, רבקה.
קריימר שלמה (שלמה הסנדלר, נכה), טלצי רעיתו; יעקב, רחל, אהרון, שמואל.
ריביץ אברהם ורבקה רעיתו; בת־שבע, רחצי, יעקב.
ריביץ חנה, אלמנת ר' נטע ריביץ; פרדיל הבת (הבת בת־שבע בישראל).
ריביץ יצחק ורעיתו בתיה; רוני ונטע.
ריביץ מאטיל ודבורה רעיתו מברסטצקי; פעסי, נעמי, זלטקה ונטע.
רייז יוסף, ברכה רעיתו; הניה.
ריז צבי, רעיתו ובנם.

שאפובניק אביש, חיה רעיתו; בניהם לוי ומשה, ובתם ברכה (בתם רחל בישראל).

שאפר מרדכי, מלכה רעיתו, מבית הולצהקר אייזיק.

שאפר זכריהו, רעיתו גולדה; חנוך ויצחק.

שולמן שלמה, חנצי רעיתו, בת ר' יהודה לייב למדן ז"ל.

שווארץ בייניש, פייגה רעיתו לבית ר' יצחק רבינוביץ; שיינצי אמו, בתם נוסיה.

שיינבוים יהושע, עלקא רעיתו לבית רבינוביץ.

שיפר יעקב, רייזל רעיתו ומשפחתו.

שיפר נתן, בן ר' איצי אוליניק, גיטל רעיתו, בת ר' שלמה זלמן ז"ל ממרביץ.

שכמן בתיה, אלמנת ר' נח משה שכמן; מאיר ומרדכי.

שכמן אהרן שמואל, פסיה רעיתו; לאה, בלומה.

שכמן שמעון, פסיה רעיתו; שרה בתם.

שכמן יצחק, ופסיה רעיתו; בתם שיינדל.

שכמן בן־ציון (הנגר) וטויבה רעיתו; יעקב.

שלייען יעקב, שרה רעיתו; משה, הניה.

שניידר בן־ציון ושושנה רעיתו.

שניידמן אהרן יצחק, שרה'קה רעיתו; זלמן, חיה, אסתר, לייב, טעמה, ענא.

שקולניק חיים, ליבה רעיתו לבית ר' יואל הולצהקר אברהם; חסיה, אליהו, בתיה.

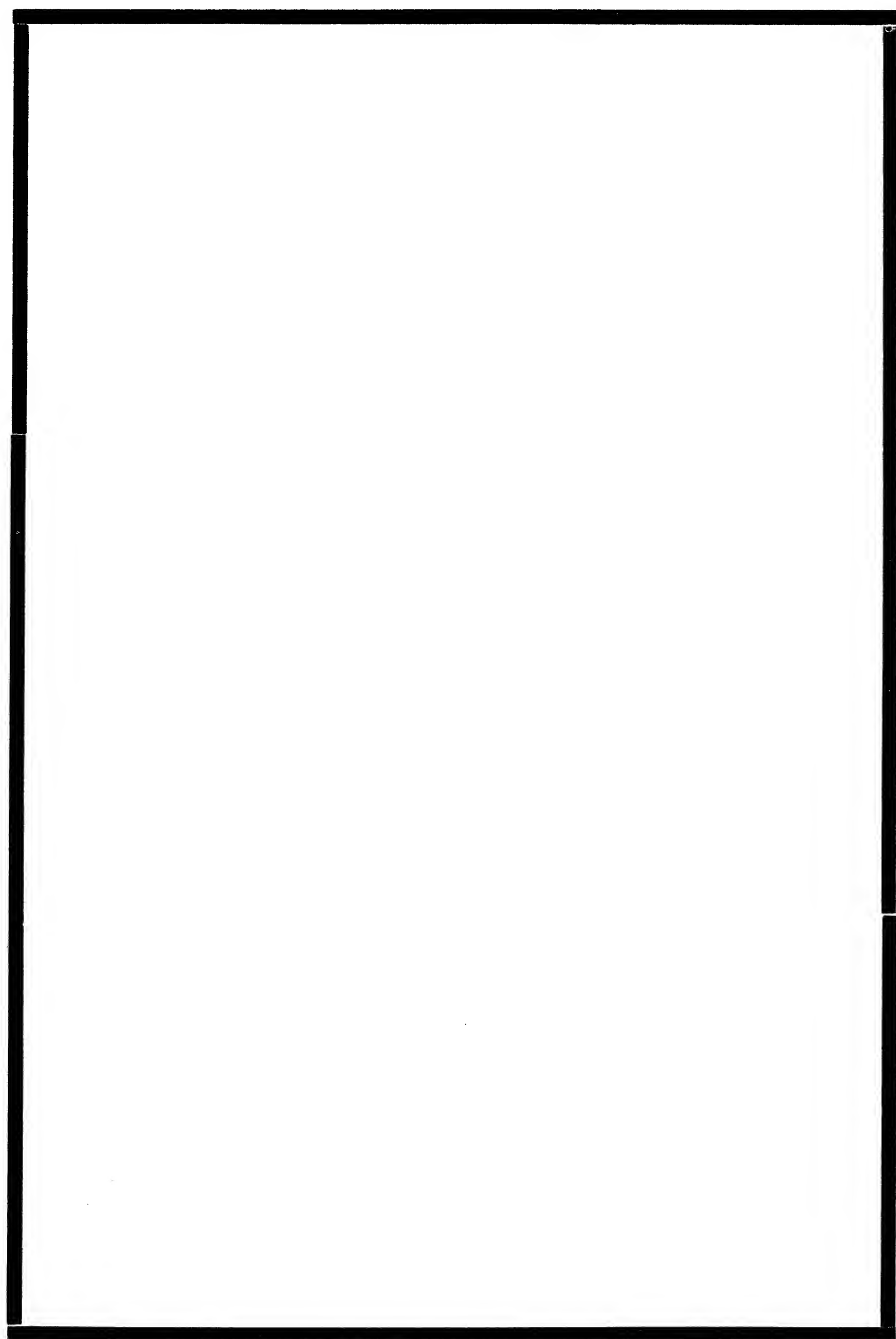
שק מנדיל, גולדה רעיתו, בת ר' משה נחמנ'ס; אברהם, דבורה, פראדיל, ביילה.

שקרב משה ורעיתו; יחיאל, דבורה, רבקה)אליהו באמריקה(.

שטיינשנייד דוד לבית ר' משה גאצ'יצער ומשפחתו (בתם פולה בישראל).

שרייבר בנימין, הינדה רעיתו; יצחק, סאסי.

שרמן משה רעיתו אטיל; שיינדל, יוסף (זכו ובניהם יחיאל ועזרא בישראל).

רשימת קדושי מרוויץ

אפשטיין אליעזר ואשתו שיינדל.
אפשטיין חנינא, אשתו רייזל והמשפחה.
אייזן פייביש, אשתו חיה־לאה וילדיהם.
אברהם חתנה של יענטע שיכמאן, אשתו רחל ובנם.
אפשטיין סימה, בניה יצחק, מיכל וישראל, בתה ומשפחה.
(הבן נחמיה).
אפשטיין הירש, אשתו בלומה, בנו יעקב, בנו...
אפשטיין גרשון, אשתו שפרה.
אפשטיין גרשון (בן פסח), אשתו בוני ובניו.
בערעסטעצקי נתן מפיאן, אשתו והמשפחה.
בלינדער יצחק, אשתו פיניה, אמה יחד עם חתנה זעליג מוראוויצקי,
בנו, ואשתו ראזי.
גרינשפאן מאטל.
גאלדענבערג זעליג, אשתו חיה, בנם ובתם.
געלמאן רייזי, ובתה וחתנה בנימין ואשתו אסתר ומשפחתה.
גרינשפאן בנימין, בניו ובנותיו.
גרובער בן־ציון, אשתו גיטל ובתם יהודית.
געלער יהודה־לייב, אשתו והמשפחה.

גרובער נטע, אשתו מרים, בנו יחיאל, בתו שפרה, בתו...
גרובער יעקב, אשתו וועלי.
גרינשפאן בעריל, אשתו והמשפחה.
גראבער מאיר, אשתו אסתר והמשפחה.

ווארציל מאיר, אשתו רחל והמשפחה.
ווארצל ישראל, אשתו איטה, בנותיו פעריל ולאה, בנו עזריאל.
ויינר שאיע, אשתו ובנו, אחיו מנדיל ומשפחתו.
חיים, חתנו של משה־איסר, אשתו חיה־ריבה ומשפ׳ גיסו מאטי, אשתו שיינדל ומשפ׳.
טייטלמאן פריידע ומשפחתה.
טייטלמאן יהושע, בתו מאניה.
טייטלמן נחמן ואשתו שיינדל.
טייטלמאן חיים־מאיר, בנו מרדכי עם אשתו חוה ובתם, בנו אברהם־יעקב, אשתו ובנם.
טייטלמאן אברהם־שלמה, אשתו בלומה והילדים, ואחיו יוסף־לייביש.
טייטלמאן יעקב־יוסף, אשתו שרה, בתם חנה, בנם ישראל, ובנותיהם שיינדל ולובה.
טייטלמאן שמואל, אשתו סעריל, בנותיהם ובנם.

טעפער פייביש, אשתו ובנו.
כ״ץ שמואל (הרב), אשתו צינה, בנו משה ובנותיו. . .
לאקריץ ברוך, אשתו אסתר והמשפחה.
ליכטער איטה, בנה ברוך והמשפחה.
ליצמאן משה, אשתו סימה, בנו דוב, בנו פסח ואשתו פרידה, ובנותיהם ומשפ׳.
מארגאליס הירש־לייב ואחותו רייזל.
מיילער משה, אשתו ובניו, ובנו מרדכי ואשתו עם בתם שנולדה בגיטו.
נאכטלמאן יצחק, אשתו ראסי והמשפחה.

נודלער יוסף, אשתו ובנו ; אחותו חנה ובעלה.
נודלער ישעיהו, אשתו והמשפחה.
נייטער מאטי, אשתו חוה ובנותיהם.
נייטער שמעון, אשתו ובניו.
נייטער הירש, בנו דוב, בתו...
ניישטיין חיים, אשתו ובנו, אחותו רייזל גאניק, בעלה ובנה.
פאריזשאק שמאי, אשתו רחל, אמה חיה, וש"ב פייגע ובעלה מאטל.
פישמאן ישעיהו, אשתו והמשפחה.
פיין זאב, אשתו העני, בנו...
פיסטל פנחס, אשתו והמשפחה.
פליישער יחיאל, אשתו חנה ובתם יוכבד, חתנם אהרן קאליר ואשתו, והמשפחה.
פליישר יוזיפ ומשפחתו.
פעלדמאן יוסף, אשתו נעלי ואחיו מרדכי.
פערלוק יודל, אשתו והמשפחה.
פרידמאן ישעיהו, איש דורוסטאי.
קיבריק דבורה ובעלה מאיר־שמואל והמשפחה.
קלייננבורד פישל, אשתו גיטל, בנותיו שרה ולאה, בנו זעליג.
ראזנבלאט יעקב, אשתו ובנותיו.
רייכמאן שמואל.
רייכמאן נטע, אשתו פייגע, בניהם משה ומרדכי, בנותיהם מאמצי וברכה, יוסף ויוזיפ והמשפחה.

שווארץ דוד והמשפחה.
שווארץ זאב אשתו מירל.
שווארצמאן משה ואשתו, בתו שפרה, ובנו.
שטיינשניד מנשה, בתו ובנו שלמה ואשתו.
שטיינברג חיה ובניה: חנא, צבי, יוקל; בתה פייגה ומשפחתה.
שיכמאן יעקב, אשתו חייקע, בנותיהם פעריל ושרה, בניהם מרדכי שמעון, אשר, יוסף ועזריאל.
שיכמאן יענטע, בניה זעליג ויצחק, חנה־שרה ומשפחתה, בתיה גיטל ושיינדל.
שמש יוסף, אשתו והמשפחה.
שמעון, חתנו של בנימין, רחל, בתם ובנם.
שערמאן שלמה, אשתו והמשפחה.
שערמאן בן־ציון, אשתו טוני, בנותיהם מרים ועוד, בנם שמואל ואמו לאה.
שוורצאפל אברהם, חיקה ומשפחתו.
שרמן שרגא ומשפחתו.

רשימת קדושי סוקוליקי
שליד טורקא שהגיעו לכאן בתקופת
המלחמה והתיישבו בסטומורגי

בריער יוסף, אשתו ושני ילדיו.
בעק ביינש, פריידע בעק עם בתם.
גלייכער שיינדיל, גלייכער משה.
גערסטל נחמה עם בנות ובנים. גרסטל יהושע, גערסטל זיסל ושני ילדים.
דילינגער סאלאמאן, דילינגער גיטל וילדה.
האנס יעקב, אשתו, שתי בנותיו וחתנו.
היופטמאן מענדל, אשתו, שני ילדיו וחמות.
וואלף הערש. וואלף רבקה.
טייכמאן מענדל, טייכמאן פריידע, טייכמאן אברהם, טייכמאן משה, אשתו וילדים.
ליפער טשארנע, עם בנה סאלעק.
לעווענטאל רבקה, לעווענטאל סאלקע, לעווענטאל מוידיל, לעווענטאל בריינדיל, עם ששה ילדים.
נאנעף שמואל ובלומה. נאנעף פייבל עם אשה וילדים. נאנעף משה עם אשה ובת. נאנעף רויזה.
ניישטיין מאיר, ניישטיין שפרינצע, עם ארבעת ילדיהם.
פראם מוידל, פראם לייב, פראם פריידע, פראם יהודית, פראם ישראל, פראם רבקה ובעלה.
קופפערבערג שמעון, קופפערבערג יצחק, קופפערבערג צביה, קופפער־בערג יואל, קופפערבערג סאלקע עם שני ילדים, קופפערבערג רעלא, קופפערבערג דזיניע, קופפערבערג חיה.
קעללער שמעון, קעללער פריידע עם ארבעה ילדים, קעללער רוחציע, קעללער וואלף, קעללער בעריש, קעללער משה, קעללער הערש, קעללער שמעון, קעללער מענדיל, קעללער חנה עם בנה.
ראזנבערג רבקה עם בעלה וילד.
שמערלער רייזל.
שטעמערמאן ישראל, שטעמערמאן קערסיל עם שני ילדים.

בראטמאן שמואל
בראטמאן ריזע
געלאבטער בערטשע
געלאבטער רבקה
געלאבטער יוסף
געלאבטער שמואל
האלצמאן הערץ, עם אשתו ובנם
לויטערמאן מוידל
לויטערמאן מלכה
ראזנבערג ישראל, עם אשתו וששת ילדיהם.

קדושי כפרים מסביב

ברמן יצחק, בתיה רעיתו (סמורדובה). משה אהרן ולאה (סמורדובה).

גרינשפאן פריל, אלמנת בריל; ינטה בתם (מכפר קוסורוב; בנם זליג נמצא בארץ, בתם גיטל בברזיל).

גרינשפאן יואל־לייב (מפרמילובקה); רחל רעיתו נפטרה. יצחק בנם, בת־שבע בתם, ריבה בתם (בן בישראל; בת, טובה, בישראל; בנם מיכאל בצרפת ובתם מניה בקנדה).

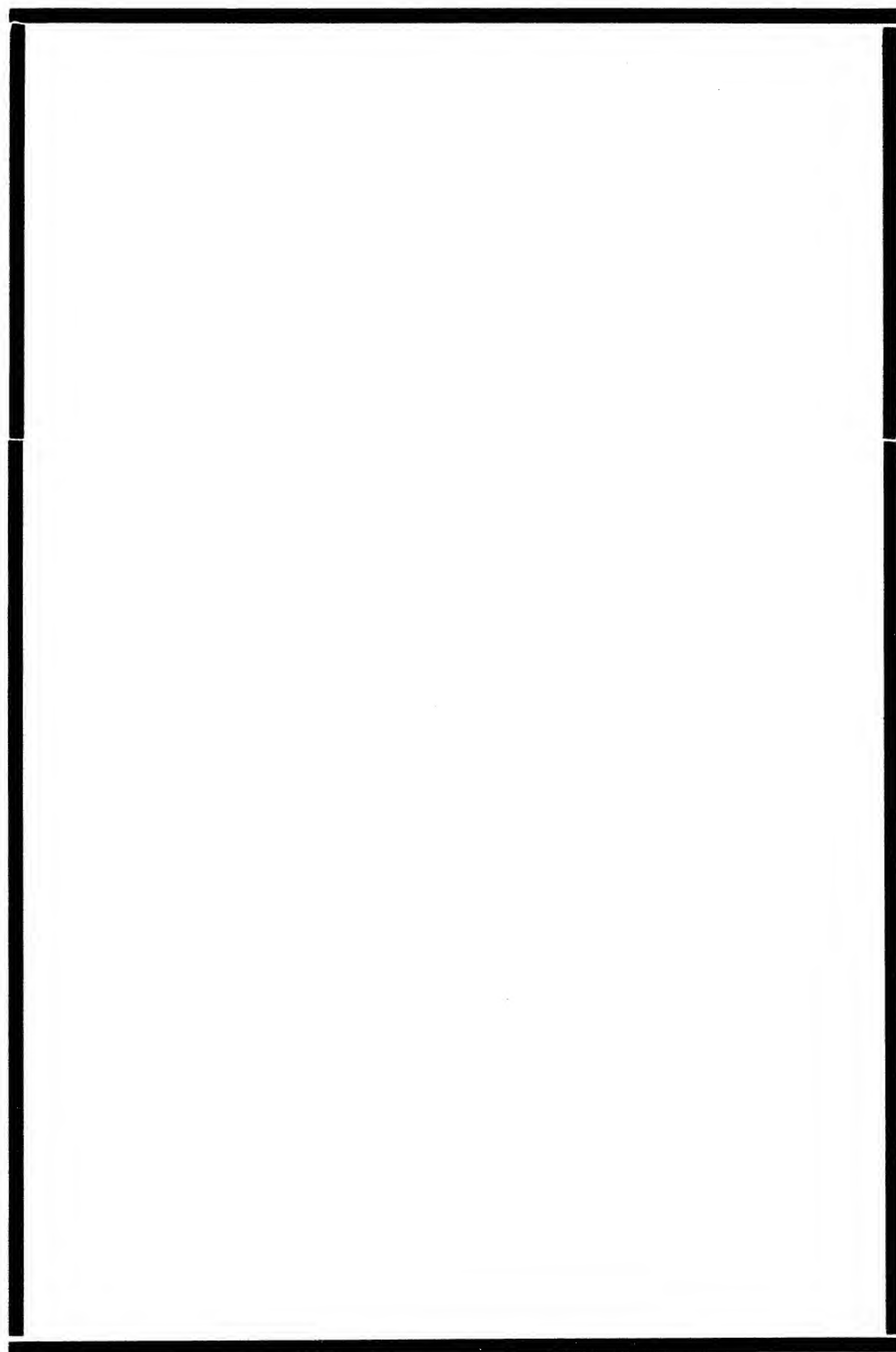
שמות בני עירנו
אשר נפטרו בארצנו

המשורר יצחק למדן
ליפא הלפרין
משה פישמן
השו"ב יהודה שיכמן
משה צ'זיק
ראובן גולדריך
יוסף מנדלקרן
ליברמן יוקל
חיה גירשטין
שרה וינוקור
טובה טייטלמן
אביש רוזנפלד אשתו רחל ובנם למל

החיילים הקדושים

הניך גולצקר ז"ל
צבי לנקיס ז"ל
ישראל הלפרין ז"ל

זה השער

למדור התמונות של רבים מבני מלינוב־מרוויץ, אשר נרצחו על־ידי הצורר הנאצי בשואת מלחמת העולם השנייה; אשר נאספו־אל־עמם לפני החורבן; וכן תמונותיהם של יוצאי העיירה החיים — עד מאה ועשרים — בארצות הברית.

מדור זה מוגש על־ידי האחים מנדלקורן שמואל ורעייתו מלכה (לבית למדן) ומנדלקורן יצחק ורעייתו פניה — לזכר אחיהם יוזיפ מנדלקורן, שנפטר בחיפה ביום כ"ו בשבט תשכ"ג (1963).

יוזיפ מנדלקורן

מתולדות חייו:

אחינו יוזיפ ז״ל נולד במלינוב בשנת 1907 להורינו מנחם ונחמה (כשמותיהם כן היו). את הינוכו קיבל בביה״ס ״תרבות״ במלינוב ונמנה עם התלמידים המצטיינים.

עם גמר לימודיו הביע אחינו רצונו לעלות לארץ־ישראל, אולם לפי הצעתי הסכים קודם־לכן להכשיר עצמו במלינוב במקצוע הנגרות ביחד עם חלוצים אחרים. את ״דמי־הלימוד״ בשביל בעלי המלאכה מצאנו, אנו אנשי ״החלוץ״, משכר שומרי־לילה אזרחיים, תפקיד שהטלנו עלינו; עבודה ״בזויה״ זו נעשתה עד כה במלינוב, כמובן, על־ידי נכרים בלבד.

ואכן, לאחר זמן קיבל אחינו, ביחד אתנו, אישור־עלייה מהמרכז ברובנה. אולם מסיבות טכניות עלינו, אני ורעייתי, קודם והוא נשאר עדיין בבית. היה זה בשנת 1925, שנת העלייה ההמונית, שלאחריה השתרר בארץ חוסר עבודה מבהיל ורבים מהחלוצים ״ירדו״ מן הארץ; ירידה זו הסבה נזקים כבדים לעבודה הציונית בגולה.

ובינתיים פג כוחו של אישור העלייה שבידי אחינו והגיע המועד להתגייס לצבא הפולני. אולם לאחר שהשתחרר משירותו הצבאי התחיל שוב להשתדל לעלות ארצה. המצב בגולה הפולנית הלך ורע — וכל הדרכים הובילו אך ורק לארץ־ישראל. ברם, הקשיים לקבל אישור עלייה היו גדולים ורבים. ומאחר שהיה אחינו בלתי מפלגתי היה עליו להתרוצץ ממוסד למוסד ולבקש ״צדק ויושר״, אשר לא תמיד מצא אותם... וכאשר זכה סוף־סוף לעלות, הגיע לכאן רצוץ בגופו ובנפשו.

בחיפה נרשם באגודת פועלי הבניין, וגם כאן היה זקוק לאותו ״צדק״ כדי לקבל יום עבודה מפרך. ומאחר והיה חלוש ומוגבל בכוח עבודתו — לא היתה דרכו סוגה בשושנים. הוא חי בסיוט מתמיד, שמא חלילה יצטרך לבריות. רעיון זה דיכא את נפשו וקירב את קיצו. הוא נפטר בחיפה ביום כ״ו בשבט, שנת 1963.

יהי זכרו ברוך.

רשם ש. מ.

ספח — צוגאב

שרה שיכמאן־ווינאקאר

חייקע יאסל גרובערס טאכטער

נאצישע רציחות אין וואלינער געגנט

אין מאי 1942, האבן די דייטשן אויסגעקליבן דאס קלענסטע און שמוציקסטע געסל, ארומגעצוימט עס מיט דראט, און דארטן געמאכט די יידישע געטא. אויב די נאציס האבן דערלויבט מיטצונעמען אין געטא א טייל פון די זאכן, האבן זיי אבער עסנווארג אינגאנצן ניט דערלויבט מיטצונעמען. עס האט זיך גלייך אנגעהויבן א הונגער. די הונגעריקע קליינע קינדער שטייען נאך ביז איצט פאר די אויגן.

פאר יום-כפור, דעם זעלבן יאר, האבן זיך יידן דערוווסט, אז די אוקראאינער גראבן גריבער ניט ווייט פון מלינאוו, און אז די גריבער ווערן אנגעגרייט פאר די יידן פון געטא. יעדער איינער האט זיך געוואלט ראטעווען. אבער ווי אזוי? ארום דער געטא שטייט אוקראאינישע פאליציי. די אוקראאינישע איינוווינער זענען גאנץ צופרידן מיט דעם וואס מען וועט אויסהענגען די יידן. זיי וועט דאך אויך עפעס אנקומען פון דעם יידישן גוטס. אונזער פאמיליע שיכמאן איז באשטאנען פון 9 מענטשן: 2 מיידלעך, דער פאטער און מוטער און 5 יינגלעך. מיר האבן באשלאסן, אז איך, שרה, זאל ארויסקומען ארבעטן צו א פויער אלס דינסט, און אפשר וועט זיך מיר איינגעבן ווי עס איז ארויסצונעמען די פאמיליע פון געטא.

פאר כמעט דעם גאנצן פארמעגן האט זיך מיר איינגעגעבן זיך איינצוארדנען אלס דינסט אין א צווייטן שטעטל ביים בירגער-מייסטער ביאלקאווסקען, און מיט זיין הילף, אין א וואגן מיט שטרוי, האט זיך איינגעגעבן ארויסצופירן פון געטא ניט נאר די גאנצע פאמיליע שיכמאן, נאר אויך א פעטער, נאטע גרובער, מיט זיין פרוי און 2 קינדער. פאר געלט האט מען זיך אפגערעדט מיט א אוקראאינישן פויער, ריטוק, פון דארף קוצא, אז ער זאל זיי אלעמען אויסבאהאלטן ביז עס וועט קומען די פרייהייט. דער פויער ריטוק האט אויסגעגראבן א גרויסע גרוב אין שטאל, און דאס איז געווען זייער לעבעדיקער קבר. בייטאג פלעגט מען קיינמאל פון דער גרוב ניט ארויסגיין, ווייל קיינער זאל, חלילה, זיי ניט זעען, נאר ביינאכט פלעגט מען ארויסגיין צום פויער, כדי עפעס אפקאכן, עס זאל זיין צו עסן אויף דעם טאג. יעדן טאג פלעגט ארונטערגיין אין גרוב דער אוקראאינער, און עפעס בעטן ביי זיי: א קלייד, א שיך, א קאלדרע, געלט. מען האט געגעבן, מען האט דאך געוואלט לעבן. בפרט נאך, אז צווישן זיי זענען

געווען אזעלכע קליינע קינדער, ווי 5 יאר אלט. נאך צוויי וואכן, אין א שבת אוונט, איז פלוצלונג דער מוטער שיכמאן שלעכט געווארן, און זי האט אנגעהויבן חלשן. זי האט דערקלערט, אז זי האט עפעס א געפיל, אז זי אן אומגליק וועט קומען. די קינדער האבן געטרייסט די מוטער, אבער די מוטער האט א גאנצע נאכט געוויינט שטילערהייט (ווייגען האבן יידן ניט געטארט, ווייל עמיצער האט געקענט הערן). אויף מארגן, זונטיק, איז ניט געווען וואס צו עסן, עס איז אראפגעקומען דעם אוקראינערס טאכטער און געבעטן, אז איך זאל אויסטאן מיינע שיך און געבן מיין מאנטל, ווייל זי וויל גיין אין קלויסטער. ס׳איז מיר געווען שווער ארונטערצונעמען פון די פיס די איינציקע פאר שיך, ווינטער אין פראסט, און אוועקגעבן דעם איינציקן מאנטל, אבער אפזאגן זיך צו געבן איז דאך אויך א מורא, אין דעם הענגט אפ אונזער לעבן; כ׳האב אוועקגעגעבן די שיך מיט דעם מאנטל צו דער שיקסע.

די שיקסע איז אוועק, דאס 5 יעריק ברודערל האט זיך מיט אמאל צעוויינט. ער האט אזוי שרעקלעך געוויינט, אז מען האט אים בשום אופן ניט געקענט בארואיקן. ענדלעך איז דאס יינגעלע מיד געווארן, און פלוצלונג האט מען דער-הערט, אז עמיצער גייט איבער אונזער זעמליאנקע. איך בין גראד געזעסן ביי דער עפענונג פון דער זעמליאנקע (בונקער), און דורך א שפאלט האב איך דערזעען, אז דאס איז אוקראינישע פאליציי. איך בין עפעס אזוי ווי פארגליווערט געווארן, מען האט דערהערט א געשריי, אז אלע יידן זאלן ארויס פון בונקער, און גלייכצייטיק א שאס אין גרוב אריין, וועלכער האט מיך פארחלשט. ווען איך בין צו זיך געקומען, איז שוין קיינער ניט געווען אין זעמליאנקע. איך האב נאר געהערט אין דרויסן א טומל, גערעדעריי, אז "ווסעך זשידאוו אובילי (דערהרגט אלע יידן)". איך האב פארשטאנען, אז מיך האט מען פארזעען. די געדאנקען האבן אנגעפאנגען שארף צו ארבעטן. איך האב זיך אינגאנצן באדעקט מיט שטרוי, און האב אפגעמאכט ביי זיך אפצווווארטן ביז נאכט און דאן אנטלויפן צו באקאנטע פאליאקן אדער טשעכן. קוים זיך צוגעדעקט מיט שטרוי, הער איך ווי עטלעכע אוקראינער גייען ארונטער אין גרוב און זאגן, אז ביז וואנען די פאליציי איז ניט אריין אין גרוב, וועלן זיי כאטש צונעמען די בעסערע זאכן. די טאכטער, וואס האט ביי מיר צוגענומען די שיך און מאנטל, דערציילט דער שוועסטער ווי אזוי זי האט געמסרט פאר דער פאליציי.

אוועקנעמענדיק די זאכן זענען די שיקסעס, אדער בעסער געזאגט, די יידישע מערדער, ארויס פון גרוב. פאר מיר איז קלאר געווארן, אז כ׳מוז ארויס פון דאנען. אבער וווהין גייט מען? א בארוועסע, אן א מאנטל און אין זומער קליידער. נאר דער קאמף פארן לעבן איז שטארק, און איך גיי ארויס. גלייך אין שטאל

טרעט איך ארויף אויף דעם קערפער פון מיין פאטער. דא דערבײ איז אויך געלעגן דער קערפער פון מיין ברודער. ס׳האט זיך מיר אויסגעדאכט, אז אפשר זענען זײ אין חלשות. איך כאפ אן דעם ברודער, אבער ער פאלט מיר ארויס פון די הענט. ער איז שוין קאלט, פארגליווערט. איך ברעך אויס 2 ברעטלעך פון אנדער זייט שטאל, און גײ ארויס, און הייב אן צו לויפן א בארוועסע דורכן טיפן שניי, די פאליציי דערזעט מיך, און הויבט אן אויף מיר צו שיסן. איך לויף מיט די פעלדער, דורך גריבער מיט טייכן, די פאליציי קען מיך ניט נאכיאגן. כ׳דערזע א שטיבל. כ׳פארשטיי, אז אויב איך וועל גלייך אריין דארט, וועט איך לאזן שפארן פון מיינע בארוועסע פיס; לויף איך ארום עטלעכע מאל דעם שטיבל, און דאן גײ איך אריין אינערווייניק.

אינם שטיבל וווינט א באקאנטע ארימע פויליאטשקע. זי דערקענט מיך, הויבט זיך אן צלמען: „מיין גאט, דו לעבסט?" זי האט דערזעען מיינע געשוואָלענע פיס און הענט, און זי דערלאנגט מיר אן עמער וואסער, און הייסט אריינשטעקן די פיס אין וואסער. און דא דערזע איך ווי די פאליציי פארט צו. כ׳בין געווען אזוי ווי גלייכגילטיק. די פויערטע איז געווארן ווייס ווי קאלך. אבער די פאליציי גייט אין שטיבל ניט אריין, און פרעגט דורך דעם פענסטער צו עס איז ניט אריין א „זשידאווקע" אין הויז. עפעס אזוי ווי א מלאך האט מיר פארשטעלט. די פויערטע האט געזאגט „ניין", און איך בין דערוויל ניצול געווארן.

ביזן אוונט בין איך פארבליבן ביי דער פויערטע. זי האט מיר געגעבן א שמאטע אויפן קאפ, און שמאטעס אויף די פיס, און כ׳האב זיך ווידער געלאזן אין וועג אריין. דער פראסט איז געווען א גרויסער, די שמאטעס פון די פיס זענען שנעל ארונטערגעפאלן, און איך גיי דורך די פעלדער שניי, און צום אומגליק איז די נאכט ליכטיק און עפעס א מאן גייט מיר אנטקעגן, און הויבט אן צו שרייען „האלט!" איך האב אנגעהויבן צו לויפן. איך הער ווידער: „האלט! ווען ניט וועל איך שיסן!" איך בלייב שטיין. עס גייט צו צו מיר דער בירגערמייסטער פון דארף דובראטי. ער דערקענט מיך גלייך און זאגט מיר, אז הגם לויטן געזעץ מוז ער מיך גלייך איבערגעבן צו די דייטשן, נאר ער וויל דאס ניט טאן, זאל איך זיך באהאלטן. ער לאזט מיך גיין. ס׳איז מיר געווארן ניט גוט אויפן הארצן, ווייל דער פאליאק, ביי וועמען איך האב געוואלט זיך אויסבאהאלטן, איז גראד דער שכן פונם בירגערמייסטער וואָרטשוק; איך האב, אבער קיין אנדער ברירה ניט געהאט.

מיט פארשידענע וועגן בין איך אנגעקומען צו דעם פאליאק זאוואדסקי. איך גיי צו צום פענסטער און זע, אז דער גוי האט א גאסט. הייסט עס, אז אין שטוב

הייסט עס, פון שטעלכל ארויס ווידער אין דרויסן. אין דרויסן איז געשטאנען אביסל דערוואר־עמען, האבן, אבער, די חזירים אנגעהויבן צו שרייען. מוז מען, הייסט עס, פון שטעלכל ארויס ווידער אין דרויסן אין דרויסן איז געשטאנען א גרויסער סטויג שטרוי, האב איך אויסגעגראבן א גרוב, אריינגעקראכן אינער־ווייניק, פארשטעלט צוריק דעם גרוב און שנעל אנטשלאפן געווארן.

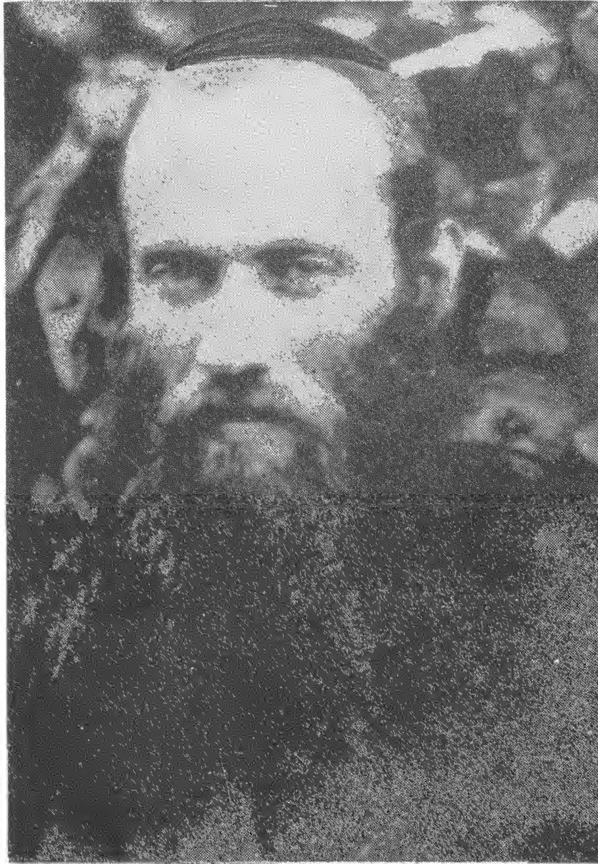
ווען כ׳האב זיך אויפגעכאפט איז נאך געווען פינסטער. כ׳בין ארויסגעקראכן פון גרוב, גיי צו צום פענסטער. איך זע די פאלקע הייצט דעם אויוון. כ׳האב אנגעקלאפט און אריין. די פאלקע האט א קלאפ געטאן מיט די הענט: "דו לעבסט?! אך, וואס פאר א פיס דו האסט! זעץ זיך!" און זי האט מיר גלייך געגעבן עסן, און וואסער זיך צו וואשן.

כ׳האב זיך דערוווסט, אז איך בין געשלאפן אין שטרוי דריי טעג און דריי נעכט. די פאמיליע זאוואדסקי האט אויף מיר מיטלייד געהאט, און אנגעהויבן מיר היילן די אפגעפרוירענע פיס און הענט, געהאלטן מיך די גאנצע צייט אויפן אויוון, פארשטעלט מיט א דייזשע פון ברויט.

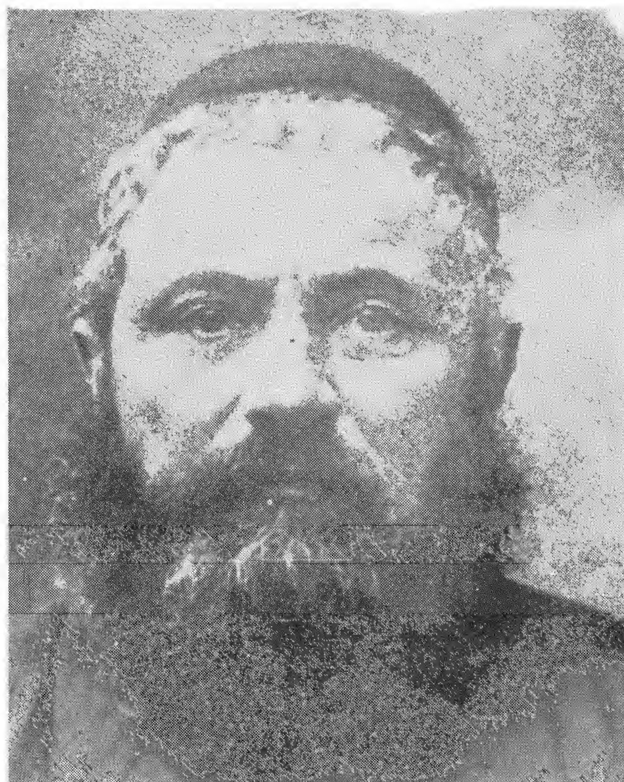
מיט א פאר וואכן שפעטער גייט אריין צו זאוואדסקען טאקע דער זעלבער בירגערמייסטער ווראטשיק, און רופט ארויס זאוואדסקען אין פארהויז. אין א ווײַלע ארום קומט אריין צוריק זאוואדסקי און איך זע דורך א שפאלט, אז זאוואדסקי ווערט עפעס אן אנדערער. ער רופט זיין פרוי און איך הער ווי ער דערציילט איר, אז דער בירגערמייסטער ווייסט אז איך באהאלט זיך אויס ביי זיי, און אז ער האט אפילו צוגעזאגט זאוואדסקען צו העלפן: א רחמנות א זשידאווקע. אבער זיי האבן מורא פארן בירגערמייסטער ווראטשיק. ער איז דאך עפעס אן אוקראינער!.

און איך, מיט מיינע קראנקע פיס, כמעט א נאקעטע, מוז ווידער וואנדערן. דאס איז שוין אבער געווען אינם יאר 1943, עס האבן זיך שוין געהערט די קלעפ פון די רוסישע קאנאנען־ראקעטן "קאטיושעס". איך בין דערקראכן צו מיינער א מומע מיט א פעטער, סאניא און מענדיל טייטלמאן, וועלכע זענען געווען באהאלטן אין א בונקער, און דארטן איבערגעווען ביז 1944, ווען די רויטע ארמיי איז אריין.

וויפיל עס איז מיר אויסגעקומען צו ליידן הונגער, קעלט — דאס לאזט זיך גאר ניט צו באשרייבן. יעדע מינוט פון טאג בין איך געווען אין געפאר. אפילו די שעה, וואס מען פלעגט אנטשלאפן ווערן, פלעגט מען זיך אויפכאפן פון די שרעקלעכע חלומות. אבער דער מענטש איז שטארקער פון אייזן, ער לעבט אלץ איבער, און כל זמן ער לעבט, האפט ער. און איך מיט מיין מומען און פעטער האבן טאקע דערלעבט געראטעוועט צו ווערן דורך דער רויטער ארמיי.

ר׳ יהודה גורדון ז״ל
רבה האחרון של קהילת מלינוב.

משה למדן
(אחי המשורר)
נרצח ע״י כנופיות
דניקין ב־1919.

רבי יהודה־לייב למדן

מוטל ליטבק ורעייתו ריבה ז״ל

נפלו על משמרתם בישראל

ישראל הלפרין ז"ל　　צבי לנקס ז"ל.　　חנוך גולצקר ז"ל.

נפל על משמרתו בישראל

יוחאי גבעול
(מבית רחל שפובניק)

זוינה מנדלקרן ז"ל.
זליג פיכניזק ז"ל.
הרשיל גרינג ז"ל.
ויבל"א אברהם גולצקר.

ר׳ בן־ציון מערין ז״ל
(המלמד)
אשתו ובתו סעריל ז״ל.

המורה שורין ורעייתו ז״ל.

המורה מוטל צ׳יזיק ומשפחתו, ז״ל. יבל״א מאיר בנו (משמאל).
הבן משה (מימין) נפטר בארץ.

המורה בן־ציון גרובער ומשפחתו, ז״ל. חיים ניישטיין עם משפחתו, ז״ל.
הרש־לייב מרגוליס (ראשון מימין) אחותו רייזל ואחיהם אפרים (ברוסיה).

רבקה הלפרין
ושרהקע (שרנצל) גרטניק ז"ל.

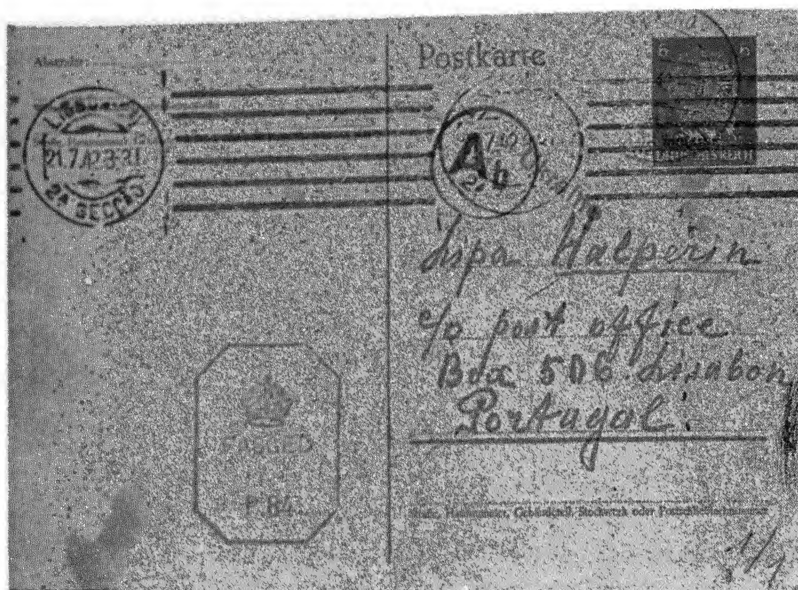
ליפא הלפרין,
נפטר בארץ.

מרדכי מאיר שרנצל ז"ל.

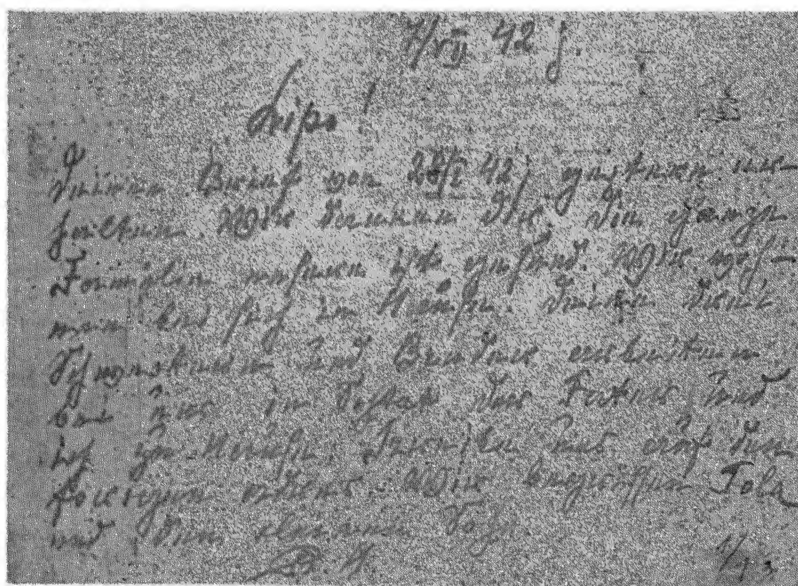

משה גרטניק, רעייתו שרקה, בנם שמואל,
בתם פייגה ויבל"א בנם יוסף (קויפציע).

Postkarte

Lipa Halperin
c/o post office
Box 506 Lisabon
Portugal

גלויה שנשלחה מגיטו מלינוב ע"י רבקה הלפרין לבנה ליפא הלפרין בארץ, דרך פורטוגל.

Lipa!

קבוצת "התקוה". "השומר הצעיר" במלינוב.

חברים ב"החלוץ", מלינוב.

שלמה שכמן, יידל ליברמן ז״ל. אברהם גולצקר, אברהם גולצקר.
ויבל״א פנחס קלאפר ופסח מנדלקרן.

סיום שנת הלימודים בכיתה ז' בביה״ס הממלכתי (1938).
יבל״א המורה ברשצ׳יבקו אלכסנדר (באמצע, למעלה).

חנה גרשונס גוליסיוק, בנה שמואל ובתה צביה, ז"ל.

שו־מן משה, רעייתו עטל ז"ל.

ריביץ פסיה ז"ל.
(בתו של אייזיק וולף משאלביה).

גולסיוק מוטיע ז"ל. גולסיוק יוסל ז"ל. גולסיוק פסיה ז"ל.

משה וזלמן זידער ומשפחותיהם ז"ל.

מנדיל ופייגה אופשטיין

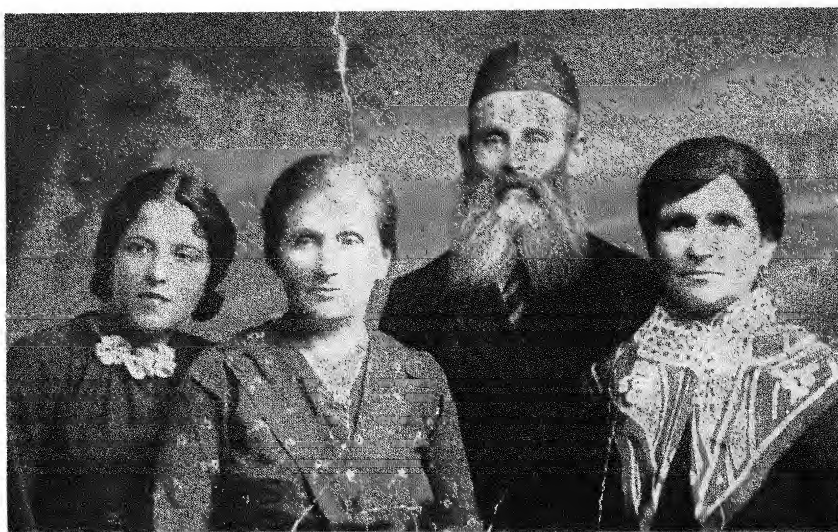
בוניה אופשטיין ואמה.

משפחה גולדרייך (מפליטי טורקי).

פייגה גרינברג ז"ל. ובתיה הולצקר.

נטע איסקביץ, אחותו דבורה גרין (מימין), אשתו ובתו זלטה, ז״ל.

שלמה איסקביץ׳ ורעייתו שיינדיל

אליעזר איסקביץ, רעייתו פייגה ילדיהם: שלמה, שיינדל, רייזל; יבל״א משה. והסבתא של אליעזר, יענטע בארשאפ ז״ל.

הרשיל גרין ז"ל. נהרג בשירותו בצבא הפולני ב-1926.

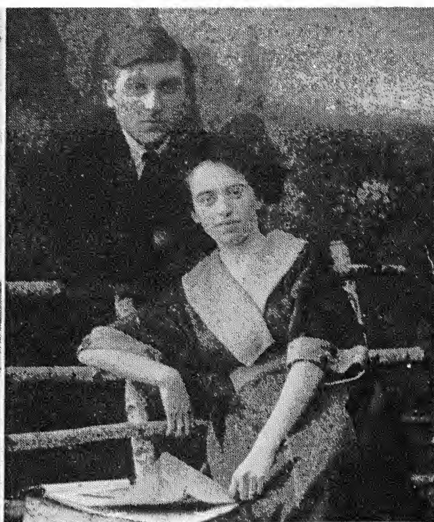
פסיה גרין (מאירסון) ז"ל.

בן־ציון גרין, רעייתו זלטה ובנם מנדלי.

אברהם גרין ואשתו קוצקע ז"ל.

מאיר קווסגלטר ואשתו שיינציע ז״ל.

מוניק קווסגלטר ובן־דודו פייביל.

קווסגלטר זליג,
גירשטיין חיה לבית קווסגלטר (משמאל).

הנציה (קווסגלטר) ובנה פייבלי.

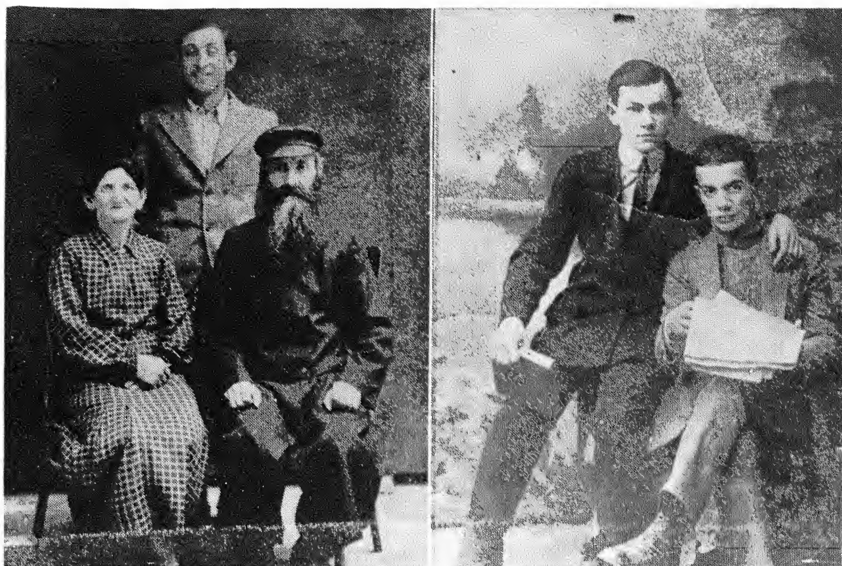

וולף ברגר, אשתו גולדה ובתם חנה ז"ל. יבל"א רייזל בתם ואהרן בנם.

שלמה נקוניצ'ניק, הרשל גרטניק ז"ל.
ויבל"א בריל רבינוביץ ויצחק מנדלקרן.

שלמה איסקביץ, זלמן שניידמן ז"ל.
ויבל"א ראובן קוזאק.

שיקע טייטלמן ז"ל ויבל"א יעקב שוחמן.

ר' אנשיל טייטלמן, רעייתו זלדה ובנם אשר ז"ל. (הורי הסופר תמרי).

מוסיה (דער סטאראסטע) ויחזקאל ליברמן ומשפחותיהם, ז"ל.

חיה פישמן, רעיית משה, ז"ל.

משה פישמן ואחותו שרה שוורץ (פרצ'ס) ז"ל.

בנות מלינוב, ז"ל.

אבוש רוזנפלד ומשפחתו ז"ל.
ראשוני עולי מלינוב בחיפה.

פישר (האם ,באמצע), בנה שמואל ז"ל.
ויבל"א יפה לבית פישר.

משפחת ריביץ ז"ל.
ויבל"א בתם בת־שבע (משמאל).

פישר אסתר ז"ל.

פישר צבי ורעייתו רבקה ז"ל.

שמואל גרובר ואשתו צ׳רנה, ז״ל.

בני קוליש (יבל״א) עם הילדים (ז״ל)
של פסח קוליש, אחיו, ז״ל.

בלה קוליש ז״ל (אשתו של פסח).

רבקה מנדלקרן ורייזי ז"ל. יבל"א בנותיה פייגה ואיטקה.

גולצקר משה ורעייתו לובה ז"ל
ויבל"א בנם יואל.

גולצקר שיקע ובתו ז"ל.
ויבל"א בנם פנחס.

בנימין גרינשפון ומשפחתו ואביו מוטיל טסלר, ז"ל.

ר' פסח גלמן, אשתו רייזי ובנותיו
אסתר ויענטי. יבל"א אליהו.

יענקל פרומינט ואשתו חנה־גיטל
וילדיהם. ז"ל.

בניומקה טייטלבוים ורעייתו רבקה, ז״ל.

בלה ובעלה קסלמן, ממרוויץ, ז״ל.

היפיפיות מבנות מלינוב. מימין : חיה הולצקר, גיטל הולצקר, ציפה תהילימזאגר.

גרשון אופשטיין ואחיותיו פייגה וחיה, ז״ל ממרוויץ.

בית שמאי ורחל
פארזיק
במרוויץ, ז"ל.

פייגה בירמייסטר ובעלה מוטל,
ממרוויץ, ז"ל.

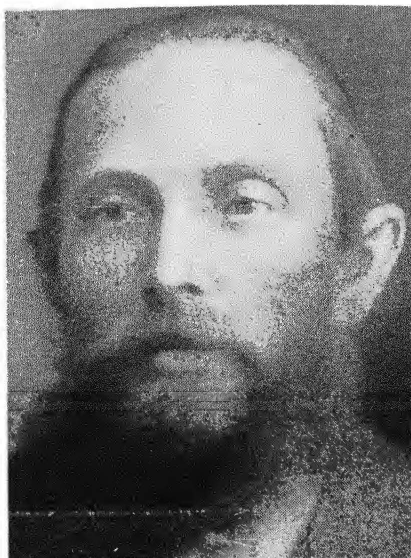
משה, יוסף וישראל ווארצל. ז"ל.
זולמן בר' מאיר הירש זידער. ז"ל.

משפחת זנוויל כץ ז"ל.

קבוצת צעירים ז"ל.

טולה גלמן, ממרוויץ, ז״ל.

איסקביץ לייזר ז״ל.

בנותיו של טולה גלמן:
שרה, רבקה ומניה ז״ל.

גדליה וריקל גלמן, ז״ל.

יאנקל טעסלער (פרציס) ז"ל.

יצחק־יוקל פריציס (ליבעס ברודער) ז"ל.

אברהם פרציס ז"ל. שרה־גיטלס און ליבעס זיידע).

ברכה רייכמן ז"ל. (ממרמיץ)

שלמה שכמן ז"ל.

ביניש שווארץ ז"ל.

מנדלקרן פריל ז"ל.

רבינוביץ חיים ז"ל.

טייטלמן טובה ז"ל.

הוכברג אליעזר ז"ל. (המורה מבורמל).

פרץ שוורץ ז"ל.
(נכד משה גולצקר).

האחים שלמה ופישל טייטלמן ז"ל.

פנחס פיסטל ז"ל
(ממרוויץ).

אברהם פיכניוק
ז"ל.

שייוועק ברגר ז"ל.
(בת חיים ברגר).

פסח גולקצר
ז"ל.

משה וארצפל
ממרוויץ

ליצמן אביגדור ז"ל.
(בנו של משה מעכלס)

לקריץ רחל ז"ל.
(אחות שמואל).

גולצקר אבא ז"ל.

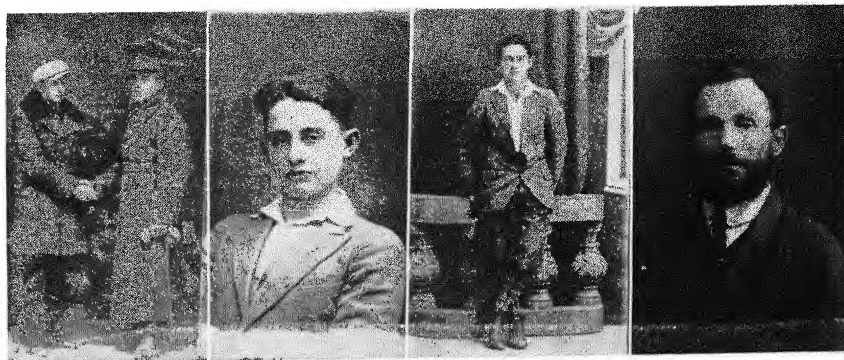
וינוקור שרה ז"ל.

ספר ברוך　　קובריק דבורה ז"ל.　　קובריק שמואל ז"ל.　　ווייבער פייגה ז"ל.

ברוך ורייזל ליכטר ז"ל.　　ווינר רבקה ז"ל.　　גרינברג נח ז"ל, (מרוויץ).

ישראל פריימן (חזן) ז"ל.　　פסח פישמן ז"ל.　　פסח.　　ברוך ליכטר, מוטקה מיילר ז"ל.

בנו של זנוויל כץ ואשתו, ז"ל

אריה כץ ומשפחתו, ז"ל.

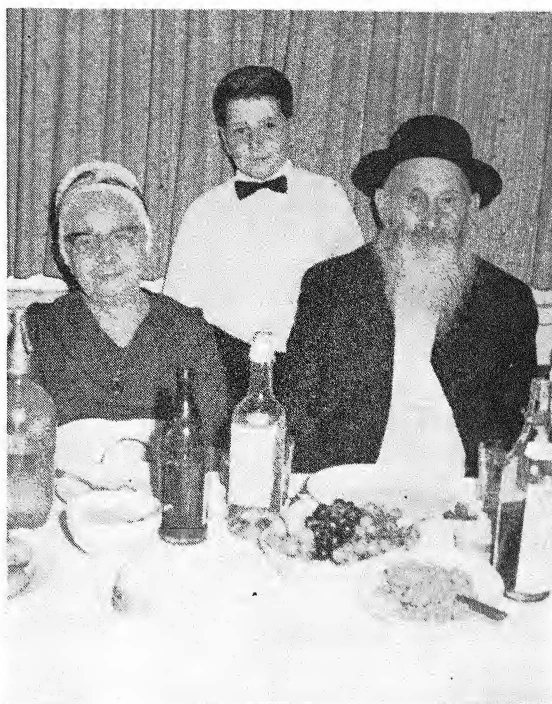
שרה ובוקע קוגאל ז"ל.

שרה נדלר, פיניע נייסער,
פרידה נדלער ז"ל.

קבוצת בנות, ז"ל.

ר' נחום טייטלמן,
אשתו רחל
ונכדם בן־ציון.
יבל"א.

מנדלקרן שמואל יבל"א

מלכה מנדלקרן (מבית למדן) תבל"א.

סופרים ומשוררים

מלינאווער שעפער

ד"ר שלמה מנדלקרן

שלמה מנדלקרן נולד אור ליום ב' של פסח תר"ו (1846), בעיירה מלינוב הסמוכה לעיר-המחוז דובנה ("דובנה רבתי", ווהליניה). אביו, ר' שמחה דוב, השתדל לעשותו תלמיד-חכם ושכר לו מלמדים מן המובחרים שבעיירתו. ואמנם, בן-שש כבר היה שלמה הקטן בקי בחמישה חומשי-תורה ובן-עשר כבר ידע דפי-גמרא הרבה בעל-פה והיה תלמידו של רבי פינחס, רב אב"ד בעיירה טרגוביצה (טורהובץ), אף היא במחוז-דובנה.

ד"ר שלמה מנדלקרן ז"ל.

כשמלאו לשלמה 16 שנה, בשנת 1862, מת עליו אביו. ואז הלך ללמוד תורה בדובנה. שם למד תורה מפי הגאון ר׳ צבי ראפופורט הכהן, המחבר של "עזרת-כהנים" ו"תוספת-העזרה" על ה"ספרא", ומפי גיסו ר׳ יצחק אליהו לאנדא, המחבר של הבאורים למכילתא, לתנא-דבי-אליהו, לתנ"ך ולסדר-התפילה, שהיה בסוף-ימיו מגיד-מישרים בווילנה. אז הירבה מאנדלקרן הצעיר ללמוד את התלמוד ומפרשיו בחברתו של למדן חריף אחד, ר׳ יהושע כהנא. אבל הוא לא הסתפק בתלמוד בלבד: הוא למד את ה"זוהר", את ה"תניא" ושאר ספרי-קבלה. ועוד קודם-לכן עלה לרגל אל ה"רבי" ר׳ מנחם מנדל מקוצק בפולניה ולמד קבלה וחסידות ביחד עם ר׳ דוד, בנו של ה"רבי".

וכשחזר לדובנה, שהיתה עיר מלאה חכמים וסופרים עבריים, עזב את התלמוד והתחיל שוקד על הדיקדוק העברי, על התנ"ך, על ספרות ימי-הביניים ועל הספרות החדשה.

כבן-שמונה עשרה לערך, בשנת 1864, השיאו אותו קרוביו אשה כפי הנדרש בפרקי-אבות. הנערה היתה פשוטה ואדוקה מאד. לאחר שנה נולד להם בן. אך נפשו חשקה בתורה — והוא ברח מאשתו האדוקה ומבנו התינוק לבית-המדרש לרבנים בז׳יטומיר. אבל שם לא החזיק מעמד, — ודאי, מפני אפיו ה"קל". ועל-כן עבר לבית-המדרש לרבנים בווילנה. וכאן מתחלת תקופה חדשה בחייו.

לערך בשנת תרכ"ח (1868) סיים מאנדלקרן את חוק-לימודיו בבית-המדרש לרבנים וקיבל תעודה, שנתנה לו אפשרות להיות רב-מטעם-הממשלה. הוא חזר לדובנה ושם גירש אז את אשתו, שהתרחק ממנה יותר שהשכיל הוא, ואילו היא נשארה יהודיה פשוטה ואדוקה; ואחר-כך אף לא זכר את בנו-בכורו, שנשאר "עלם פשוט וגס, לא קרא ולא שנה, ואביו לא דאג לו גם בהאיר אליו ההצלחה פניה".

בדובנה רצו משכילי-העיר לבחור בו כרב-מטעם-הממשלה. אבל שוב חשקה נפשו בתורה: הוא נוסע לפטרבורג, נכנס שם לאוניברסיטה, למחלקה של לשונות-המזרח, מתיידד עם פרופ׳ חבולסון ומסיים את חוק-לימודיו בתור "קאנדידאט" (מעין "מוסמך למדעי-הרוח" שלנו). הדיסרטאציה שלו על ביאורים בתנ"ך על-פי תרגום השבעים, הפשיטתא והתרגום הערבי של רס"ג ביחד עם חקירה פאליאוגראפית על המקומות הנשנים בתנ"ך זכתה למדאליה של זהב מן הפאקולטה.

ספריו

קודם כל ספריו בעברית בסדר כרונולוגי:

ת שו עת מ ל ך ר ב, ביום הציל ה׳ את הקיסר החסיד אלכסנדר השני מכף

איש-חמסים וכו׳ ביום ב׳ לר״ח אייר תרכ״ו (ההתנקשות של קאראקוזוב ביום 4 לאפריל, 1866), ווילנה תרכ״ו.

בת-שבע או שגיון לדוד, שיר-אהבים בשש מחלקות ומאה ועשרים בית, ווילנה תרכ״ו; הוצאה שניה, ליפסיאה תרנ״ו.

חצים שנונים, 75 אפיגראמות מקוריות ומתורגמות, ובסופן: שושנת-הצפון, שתי רומאנסות מתורגמות מרוסית, ווילנה תרכ״ו.

עזרא הסופר, סיפור מימי ארתחשסתא מלך-פרס של לודוויג פיליפסון, מתורגם על-ידי שלמה מאנדלקרן, ווילנה תרכ״ו; הוצאה שניה, ליפסיאה תרס״א.

שיר ברכת-שלום למונטיפיורי. פטרבורג תרל״ב (דף אחד גדול).

דברי ימי-רוסיה, שלשה חלקים, מראשית האומה הרוסית עד מלכותו של אלכסנדר השני, ווארשה תרל״ה.

שירי שפת-עבר, שלשה חלקים: חלק א׳, ליפסיאה תרמ״ב; חלק ב׳, שם תרמ״ט, וחלק ג׳, שם תרס״א.

שירי-ישורון, תרגום של Hebrew Melodies לביירון. נדפסו המקור האנגלי והתרגום העברי דף מול דף, ליפסיאה תר״ן; הוצאה שניה, שם תרס״א.

היכל-הקודש, קונקורדאנציה עברית וארמית, ליפסיאה תרנ״ו (קדמה לה מחברת, שהראתה על הליקויים שבקונקורדאנציות הקודמות, בצירוף ״הסכמות״ על הקונקורדאנציה החדשה של 15 מחכמי-ישראל והכמי-האומות, שם תרמ״ד); הוצאה שניה, מתוקנת ומושלמת, הוצאת-שוקן, תרצ״ז.

תבנית-היכל, קונקורדאנציה מקוצרת, ליפסיאה תרנ״ז.

מפות של רוסיה, הכין מאנדלקרן לספר ״מחקרי ארץ רוסיה״ של קלמן שולמאן. ומאמריו העבריים המרובים מצויים בכל עתון עברי יומי או שבועי, בכל ירחון עברי ובכל שנתון עברי.

באשכנזית-יהודית ידוע לי משל מאנדלקרן רק הסיפור ״תחית-המתים״, ווילנה תרכ״ח.

הוא כתב ותירגם גם רוסית וגרמנית הרבה:

לרוסית תירגם את ״יון-מצולה״ לר׳ נתן נטע האנובר (הוצאה שניה, ליפסיאה 1883), ואת משלי-לסינג, שהדפיס את המקור הגרמני ואת התרגום הרוסי שלהם דף מול דף (ליפסיאה 1885).

בגרמנית הוציא את התרגום של ״אהבת-ציון״ בשם Tamar בשנת 1885 כסיפור מקורי ורק רמז על המחבר האמיתי (עיין למעלה, עמ׳ 287). חיבר

דיקדוק של הלשון הרוסית בשני חלקים (שם 1884) והוציא "בת-קול מרוסיה" בשנת 1888 ומילון רוסי-גרמני ל"בת-קול" זו בשנת 1895. הוא גם תירגם לגרמנית את הסיפורים הרוסיים המפורסמים "המנגן העיוור" ו"יום-כיפור" של המספר הרוסי החשוב וולאדימיר קורולנקו, ואף מאמרים הרבה פירסם בגרמנית בכל שאלות המדע והספרות.

מובן מאליו, שכאן אין מקום לדבר על חיבוריו ותרגומיו ברוסית וגרמנית; ואף לא על כל חיבוריו בעברית כדאי לדבר בפרטות. פחות או יותר כדאי לנתח את "בת-שבע", את "שירי שפת-עבר" ואת האפיגראמות שלו, שהן מצויות ב"חצים שנונים" ובכל שלשת החלקים של "שירי שפת-עבר", את "דברי ימי-רוסיה" ואת "היכל-הקודש".

נפטר בשנת 1902.

(עפ"י "היסטוריה של הספרות העברית החדשה" לד"ר יוסף קלוזנר).

יצחק למדן

יצחק למדן, (ה' בכסלו תר"ס / 7.11.1899 — תל-אביב, כ' בחשון תשט"ו / 16.11.1954). קיבל חינוך עברי וכללי ובשנות מלחה"ע הראשונה נותקו, הוא ואחיו, מהמשפחה והיו נעים ונדים ברחבי אוקראינה ורוסיה. שם היה עד לימי מהומה ולאחר מכן לפרעות-הדמים, שפגעו גם באחיו (ההקדשה לאחיו בשער "מסדה": "נר זכרון לנשמת אחי בר-הלבב ויקר הנפש, אשר נפל על אדמת אוקראינה בימות הטבח בישראל וציון על קברו, אשר לא אדע מקומו"). לאחר המהפכה ברוסיה התנדב לצבא האדום ולאחר מכן ברח בימי המהומות והפרעות והגיע דרך גלגולים מרובים ארצה ב-1920. בשנותיו הראשונות בארץ עבד בסלילת כבישים ובחקלאות בשומרון, בגליל התחתון, בעמק וביהודה (לאחרונה בבן-שמן) וכן בוועדת התרבות של ההסתדרות. ממחצית השניה של שנות העשרים בעבודות ספרותיות.

החל בכתיבתו בעיתוני הילדים ("הפרחים", "הירדן") ולאחר מכן החל לפרסם שיריו ב"השלוח" (תרע"ח). בארץ החל בפסיעותיו הראשונות ב"הדים", שבעריכת א. ברש ויעקב רבינוביץ והיא האכסניה שבה נתקשר ביותר ואף ראה אותה כדוגמה, אם גם בנסיבות אחרות, ל"גליונות" שלו. עורכי "הדים" הם גם שהוציאו את ספרו הראשון, הפואימה "מסדה" (תרפ"ז. מהדורות מרובות עד ימינו אנו), בה ביטא את רחשו-רחש דורו, שעולמו נטרף באימי הפרעות ודרכו למסדה במסלול, ש"אין לשנות מהלכו", תוך קיום רציפותה של השרשרת. ברנר,

המתואר כאן (״אתה נזיר מסדה, שחיזקתנו ביגונך ובבוזך — כי משטמתך אהבה היתה ורגזך — נחמה״) היה ביודעים ושלא ביודעים המשפיע הגדול עליו, שעל כן נימנה עם המשוררים המעטים שיצירתו בשירה ובפרוזה בעלת זיקה הדוקה ביותר היתה לחיים ולבעיות הדור. לאחר מכן באו אספי שיריו: ״בריתמה המשולשת״ (ברלין—תל-אביב, תר״ץ), ״מספר הימים״ (ת״ש) ו״במעלה עקרבים״ (תש״ה). אף הוציא פרק מתוך החזיון ״עקיבא״ בשם ״מחניים״ (תש״ד). שנים רבות בפעילי אגודת הסופרים ובמוסדותיה השונים (״גנזים״ ועוד).

בתרצ״ד הקים את האכסניה שלו ״גליונות״, אכסניית-יחיד, שטבע עליה את חותמו האישי ונפסקה רק עם מותו (החוברת האחרונה יצאה לאחר מותו ומוקדשת לזכרו. היא חתמה את כרך ל״א. חשון-כסלו תשט״ו). כאן עשה הרבה בתחום

יצחק למדן ז״ל.

הפובליציסטי (במאמרים ראשיים ובתגובות שוליים), שבו הונחה מקוו מכסימליסטי תוך זיקה יתירה לתנועת העבודה האי"ת. אף עודד כוחות יצירה עולים וחדשים (בפוסעים כאן ראשית צעדיהם בספרות — ס. יזהר). אף הקדיש ב"גליונות" תשומת לב מרובה ליצירה העברית בחו"ל (פולין, ארה"ב והקדיש לשם כך חוברות מיוחדות). בנוסף לכך עשה בתחום האנתולוגיה, העריכה, והתרגום. הוציא את האנתולוגיה: "סיפורים עבריים" (מבחר סיפורים מתוך ספרותנו החדשה מראשיתה ועד ימינו. או: מסמולנסקין עד ביאליק. תש"ז) ותירגם: "שני סיפורים" לג. ד'אנונציו (תרפ"ז). שני ספריו של ג'. לונדון: "בין איים" (תרפ"ז) ו"ביערות הצפון" (1928), "ראובני שר היהודים" למ. ברוד (תרפ"ט), "הצבא מאחורי קוצי הברזל" (יומן סיבירי) לא. א. דוינגר (תר"ץ), "תשעה בטרמידור" לל. אלדנוב (תרצ"א), "אנו עולים להימאליי" לד. ג. מוקרדז'י (תרצ"א ואילך), "שלושה מתוך שלושה מיליונים" לל. פרנק (תרצ"ב), "פריה משבעת האיים" לג'. קונרד (בערך תרצ"ב), "אגרת אוריה" לא. א. כהן (תרצ"ה), ו"ביבי" לק. מיכאליס (בערך 1944), תירגם, ליקט וערך ילקוטי-סיפורים ואגדות: "נספר ונשמע" (תש"ד), "אוצר של מזלות" (תשט"ז), "היכל רעמסס" (תשט"ז), "מלך אביון" (תשט"ז), "הנאמנים" (תשט"ז), "השופט והחכם" (תשט"ז), "שופטי משה" (תשט"ז) ועוד. היה בעורכי המאספים הספרותיים של אגודת הסופרים: "סדרים" (מדור השירים, תשי"ב), "דברי סופרים" (עם א. ברש, תש"ד) והשבועון "דורות" (1949. יצאו אך גליונות מספר). אף ערך את "ספר ההתנדבות למלה"ע השניה (תש"ט). מלבד זאת השתתף בעיתונות ובכתבי-העת, אם לפני "גליונות" ובמידה פחותה יותר בימי הופעתם. אסופה גדולה של אגרותיו מתקופת "הדים" נדפסה בקובץ "גנזים" א.

(מתוך "לקסיקון הספרות העברית" מאת ג. קרסל).

אלף כץ

אלף כץ (1898 מלינוב — 1969 פאר. שטאטן) האט געלערנט אין חדר, דערנאָך געענדיקט א רוסישע עלעמענטאר-שול אין מלינאוו. סוף 1913, צוזאמען מיט דער מוטער און א טייל פון דער משפחה, אנגעקומען קיין אמעריקע צו זיין פאטער און עלטערער שוועסטער, וואס האבן זיך שוין געפונען אין די פש"ט זינט 1906. אין נ"י האט אלף כץ צו ערשט אנגעהויבן שרייבן העברעאישע שירים, געווען מיטגרינדער און סעקרעטאר פון דעם העברעאישן יוגנט-קלוב "בני עם חי". געארבעט אין שעפער, קראמען, אין א וועשעריי, אין אפיסעס

און אין די אוונטן זיך געלערנט אין אוונט-שולן, דערנאך אין "סיטי-קאלעדזש". געדרוקט לידער און געפירט א קאלום אין ענגלישן קאלעדזש-זשורנאל "אול". איינס פון זיינע לידער איז אריינגענומען געווארן אין דער קאלעדזש-אנטאלאגיע (Poets of the Future (צוזאמענשטעלער: הענרי ט. שניטקינד, באסטאן, 1922—1824). אין יידיש האט אלף כץ דעביוטירט מיט א ליד אין גרויסן קונדס. נ"י, דעם 28-סטן דעצ', 1917, און זינט דעמאלט פארעפנטלעכט זיינע לידער אין: אינזיך, אויפקום, פרייע ארבעטער-שטימע, די וואך, זאנגען, דאס יודישע פאלק, צוקונפט, אידישער קעמפער, די פעדער, געצעלטן — נ"י; אידישע וועלט

אלף כץ ז"ל.

(פילאדעלפיע); אידישער קוריער (שיקאגאָ); אין די קינדער-אויסגאַבעס: קינדער-זשורנאַל, קינדערלאַנד, קינדער-וועלט, קינדער-צייטונג — נ״י, קינדער-פריינד (וואַרשע), אַרגענטינער ביימעלעך (ב.-איירעס), ווי אויך אין: זיד-אַמעריקע (טשילי); האוואַנער לעבן; מעקסיקאַנער שריפטן; דער שפּיגל, די פרעסע און אידישע צייטונג (ב״א); קענעדער אדלער (מאָנטרעאַל), אידישער זשורנאַל (טאַראַנטאָ) א״א.

אין בוכפאַרם אַרויסגעגעבן: אַ מעשה פון ים און אַנדערע לידער, פ״ג ״זאַנגען״, נ״י, 1925, 59 זז׳; אַקערצייט, פ״ג בידערמאַן, נ״י, 1929, 80 זז׳; דאָס טעלערל פון הימל, פּאָעמע, מיט אילוסטראַציעס פון יאָסל קאָטלער, פ״ג ״מתנות״, נ״י, 30 זז׳; פון אַ ביז ת. אַ פּאָעמע לויטן אלף-בית, אילוסטרירט פון יוסף שאַר, פ״ג ״אַלעף״, נ״י, 32 זז׳; אַמאָל איז געווען אַ מעשה, לידער, הויפּט פּאַרקויף פ״ג ״מתנות״, נ״י, 96 זז׳; גוט מאָרגן, אלף, צו ערשט געדרוקט אין צוקונפט, נ״י, מערץ, 1946, שפּעטער אויפגעפירט געוואָרן אין די לאַגערן פון דער שארית-הפליטה אין דויטשלאַנד און דורך פאַרשיידענע טרופּעס אין אַנדערע לענדער, דערנאָך דערשינען אין בוכפאַרם א״ט: גוט מאָרגן אלף, פורים-שפּיל און יאָסעלע, צוויי שפּילן און אַ מעשה, נ״י, 1950, 64 זז׳, וואָס איז שטאַרק געלויבט געוואָרן פון דער יידישער קריטיק (״די קלייניקע יודישע אותיות זיינען פאַר אַלף כּצן לעבעדיקע באַשעפענישן: אלף, בית, גימל, למד און וואָוו, נון און סמך זיינען די העלדן און שפּילן ראָלעס אין דעם דאָזיקן דראַמאַטישן ווערק. (...) די טראַגישע דראַמע פון די יידישע אותיות איז ביי אַלף כּצן געוואָרן אַ רמז אויף דער טראַגעדיע פון יידישן פאָלק, וואָס איז דאָס פאָלק פון כּתב, דאָס פאָלק פון אות״ — ש. ניגער). צו זיין זעכציק-יאָריקן געבורטסטאָג איז דערשינען זיין חלום עליכם, שפּיל און לידער, פ״ג ״מדינת יידיש״, נ״י, 1958, 160 זז׳. צו דער דאָזיקער געלעגנהייט זיינען דערשינען אַ סך אָפּהאַנדלונגען וועגן דעם דיכטער אין דער יידישער פּרעסע און אַ ספּעציעלע פייערונג לכּבוד דעם יובילאַר איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין ניו-יורק.

א. כ׳ האָט געוווינט אין ניו-יאָרק, ווו ער איז זינט 1925 געווען רעדאַקטאָר פון דער יידישער אָפּטיילונג ביי דער יידישער טעלעגראַפן-אַגענטור (איט״א), פאַר וועלכער ער שרייבט די נייעס און רעדאַקטירט דעם איט״א-סינדיקירטן קאָלום ״ליטעראַרישע נייס״. אַרבעט-מיט אין דעם פילאָלאָגישן זשורנאַל יידישע שפּראַך און ביי דער צוגרייטונג פון גרויסן ווערטערבוך פון דער יידישער שפּראַך — נ״י. צו אַ ריי לידער און שפּילן זיינע איז געשאַפן געוואָרן מוזיק און זיי זיינען געזונגען געוואָרן אויף קאָנצערטן דורך יידישע כאָרן און מוזיק-

געזעלשאפטן אין נ״י א״א שטעט. איז פארטראטן מיט לידער אין: יוסף לעפטוויטשעס ענגלישער אנטאלאגיע פון יידישער פאעזיע The Golden Peacock, לאנדאן, 1939; י. קיסינס אנטאלאגיע לידער פון דער מלחמה, נ״י, 1943; המשך-אנטאלאגיע פון מ. שטארקמאן, נ״י, 1945; אין דער רוסישער אנטאלאגיע פון יידישער פאעזיע פון ל. פיינבערג, יעווריעסקאיא פאעזיא, נ״י, 1947; אנטאלאגיע לידער פאר געזאנג און פיאנא פון הענעך קאָן, נ״י, 1947; מ. באסינס אנטאלאגיע פון יידישער פאעזיע אויף אמעריקאנער מאטיוון (מימעא-גראפירט), ארויסגעגעבן פון אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס, נ״י, 1955, און שמשון מעלצערס העברעאישער אנטאלאגיע פון יידישער פאעזיע על נהרות, ירושלים, 1956. זיינע לידער זיינען אויך ארייגענומען געווארן אין כרעסטאמא-טיעס פאר יידישע שולן. זיין בוך גוט מארגן, אלף! האט אין 1955 באקומען די אבעל שאבאן-פרעמיע פון אלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאנגרעס. ״... לייענדיק כצן האט מען דעם איינדרוק, אז דער דיכטער שטייט בראש פון א קאפעלע ״בראדער זינגער״, וואס פארן מיט אים (...) צו פארוויילן דעם יידישן עולם און אים פארגלעטן ס׳אומעטיקע געמיט מיט ליד און מיט מעשה. (...) אלף כץ געהערט צו דער קאטעגאריע פון ניכטערע שעפער. ער האט זיין שפראך תמיד אין דער האנט און אין אויך אין די לירישסטע מאמענטן דער באוואוסטזיניקער שפיל-מייסטער מיט זיין פאעטישער שורה און מיט זיין פאעטישן ווארט״ (ד״ר ש. ביקל). אין דעם אלמאנאך יידיש, ארויסגעגעבן פון יידישן קולטור-קאנגרעס, נ״י, 1961, פארעפנטלעכט זיין ״עקסטראוואגאנזא״ — ר׳ אלתר פיש (זז׳ 267—275).

(לויט ״לעקסיקאן פון דער נייער ייד ליטעראטור״, באנד 4)

מעבר לים

סילוויע
גאלדבערג

דער יזכור בוך פאר מלינאוו־מערוויץ

דאס איז א מאנומענט פאר די אומגעקומענע קדושים פון דיביידע שטעטלעך. חרוב געווארן: נישטא מער די שיינע יידן, למדנים, משכילים, באריממטע שרייבער, חזנים.

עס שוועבט דורך מיינע אויגן די גרויסע וועלט באריממטע מענטשן, וואס דאס קליינע שטעטעל מלינאוו האט ארויסגעגעבן: ד״ר שלמה מאנדלקערן, וועלכער האט זיך פאראייביקט מיט זיין קאנקארדאנציע צום תנ״ך — ״היכל הקודש״, ווי אויך מיט זיין שעפערישע ארבעט אין דער העברעאישער פאעזיע; יצחק למדן דער העברעאישער דיכטער, וועלכער האט זיך באריממט געמאכט מיט דער ״מסדה״; אלף כץ — דער אנערקענטער פאעט; בערעלע דעם קאוואלס — באריממטער זינגער פון יולאמאצקער שול אין ווארשע; משה אהרעלעס א קינסטלער.

דא דערהער איך די שטימע פון מיין זיידן איצי דער סטאראסטע. ער זאגט צו מיר: קינד מיינס, פארשרייב דאס פאר די קומענדיקע דורות; זאלן זיי וויסן, אז מלינאוו־מערוויץ איז געווען א הייליקע קהלה אין דער שיינע רייכער וואלין. און אט די מלינאוו־מערוויץ איז מער נישטא. אבער, זי וועט אריין אין פאנטעאן פון אומשטערבליכקייט, אונטער די פליגלען פון דער שכינה הקדושה.

מיר די איבערגעבליבענע פינקן פון דער גרויסער שריפה, וועלן די טייערע קדושים קיינמאל נישט פארגעסן. מיר וועלן ווייטער

מעבר לים

ממשיך זיין אין ציען די גאלדענע קייט פון אמאליקען מלינאוו־מערוויץ. פארזעצען זייער אידעאל פארן קיום פון אונזער פאלק אין הייליקן לאנד ישראל. מיר ערן זייער אנדענק מיט גרויס כבוד און דרך־ארץ.

איטע פישמאן
באלטימאר

יידן פון באלטימאר פאר זייער היים־שטעטל מלינאוו

נאך דער ערשטער וועלט מלחמה זיינען אסך פון אונזער שטעטל מלינאוו געקומען קיין אמעריקע. דאס זיינען אמייסטנס געווען די אלע אומגליקלעכע פרויען און קינדער, וואס זיינען געשטארבן פאר הונגער אין מזרח אייראפע אין צייט פון דער מלחמה, ווען זייערע מענער און פאטערס האבן געשקלאפט אין די אמעריקאנישע פאבריקן און ניט געקאנט שיקן קיין געלט צו זייערע פאמיליעס. ווען דער גליקלעכער טאג פון שלום איז געקומען אויף דער וועלט, זיינען עס די דאזיקע פאמיליעס געווען די ערשטע צו פארלאזן זייערע פריערדיקע היימען.

די אלע ניי־אנגעקומענע האבן די ערשטע פאר יאר זייער שווער געהארעוועט; מען איז געשטאנען אין קליינע געשעפטן (און זייער טאג ארבעט איז געווען 17—18 שעה) און אין די פאבריקן (10 שעה) — און דאך האבן זיי ניט פארגעסן די איבערגעבליבענע שוועסטער, ברידער און קרובים; מען האט פון דער שווערער ארבעט געשפארט וויפל מ׳האט געקאנט — עפעס אהיימצושיקן.

אין 1925 האט מען געגרינדעט דעם מלינאווער פאריין מיטן צוועק צונויפצוקומען זיך יעדן מאנאט און אויך עפעס טאן פארן כלל מלינאוו.

ווען איך מיט מיין ליבן מאן דוד פישמאן ז״ל זיינען אנגעקומען אין באלטימאר אין יאר 1927, האט מיין שוועסטער חיה, וואס איז שוין אויך נישט צווישן די לעבעדיקע, געזאגט צו אונז: ״קינדער, מיר האבן א צוזאמענקונפט פון מלינאווער פאריין הייניטיקן זונטיק — קומט מיט מיר, איך בין זיכער, אז איר וועט קאנען מיט עפעס העלפן״. מיר האבן איר ניט אנטוישט. נאך א קליין שטיקל צייט זיין אין

באלטימאר האב איך אנגענומען די ארבעט פון סעקרעטארין פון פאריין, און דעם פאסטן געהאלטן ביזן סוף. איך פלעג אויך אלעמאל שרייבן בריוו צו דעם מלינאווער קאמיטעט; מיר האבן, גאט צו דאנקען, נאך א לעבעדיקן עדות, נחום טייטלבוים — ער איז געווען אין קאמיטעט. מיר דא פלעגן זיך צוזאמענקומען יעדן מאנאט, מען פלעגט צאלן אן אפצאל און אויך מאכן אסך זייטיקע געלטער.

אין יאר 1929 זיינען אין אמעריקע געקומען שלעכטע צייטן; אונזערע מלינאווער דא זיינען אויך געשליידערט געווארן פון דעפרעסיע־כוואלעס, ווי אלע אנדערע. אבער די ארבעט פון פאריין האט קיינער ניט אויפגעגעבן: אלע ווי איינער האבן געטאן זייער חוב פון ארויס־העלפן זייערע לאנדסלייט אין מלינאוו.

מיר פלעגן אוועקשיקן גאנץ באדייטנדע סומעס געלט, ווייל די צאל קבצנים האבן זיך פארגרעסערט; דער אמאליקער גביר איז גע־ווארן דער היינטיקער ארעמאן. מען האט אויך געשיקט פאר שטעטל־דיקע קהלישע זאכן, ווי מאכן א פארקן פארן בית־עולם; פאר דער באד און פאר דער מקוה, וועלכע זיינען געווען אזוי וויכטיק פאר יעדן איינעם. מען האט אויך געשיקט פאר א מאשין, וואס באקט מצות, און אויך פאר מצות אליין. מיר פלעגן שיקן דאס געלט דעם קאמיטעט, און זיי פלעגן אונז שיקן א רשימה וועמען דאס געלט איז צעטיילט געווארן.

מיט פארטרערטע אויגן האט יעדער באדויערט די לאגע פון אונזערע מלינאווער. מען האט זיך גארניש געקאנט פארשטעלן, אז עס יאגט זיך אן א שרעקלעכע כמארע אויף אונזערע ארעמע יידן, אז מ'וועט זיי אינגאנצן אומברענגען (מיין אייגענער פארלוסט: 3 שוועס־טער מיט די פאמיליעס, פעריל, ביילע, טשארנע און כמעט די גאנצע גרויסע גאלצעקער פאמיליע). אין 1939 איז פון אונז אפגעריסן געווארן דאס אייראפעישע יידנטום ביז אין יאר 1944. דאן האבן מיר זיך דערוווסט דעם טרויעריקן אמת פון אונזער אלגעמיינער יידישער טראגעדיע, און פון די געציילטע־פארבליבענע מלינאווער און מערווי־צער יידן.

און דאן האט זיך אונזער הילפס ארבעט באנייט מיט שיקן דירעקט צו יעדן איינעם אין די לאגערן צוביסלעך געלט. אויך פעקלעך צו מענטשן, וואס זיינען געווען אין פוילן און איטאליע. אין דער זעלבער צייט האבן מיר אויך, אלס מלינאווער פאריין, בייגעשטייערט גאנץ גרויסע סומען פארן לאנד ישראל.

דערמיט האב זיך פארענדיקט דאס קאפיטל מלינאווער פאריין, ווייל די מערהייט פון די עלטערע מלינאווער זיינען שוין אוועק צו זייער אייביקער רו; געבליבן זיינען שוין זייער ווייניק. יא, די קינדער, די אייניקלעך, זיינען שוין ניט קיין מלינאווער...

מלינאוו־מערוויצר לאנדסלייט, נפטר געווארן אין די פאר.־שטאטן

אלף כץ
אפרים גיטלמאן
גדליה וריקיל געלמאן
שמחה זוטלמאן
אפרים זוטלמאן
רבקה יאמשטויק
שמואל כץ
מאלי ראסקיס
שלמה שעכמאן
הרץ שולמאן
פסח שטיינבערג
שיינדיל איסקעוויטש

סילוויע גאלדבערגס עלטערן.

סילוויע גאלדבערגס ברודער
חיים־מאיר.

ביילע מארדער
(שרה גיטעלס מוטער).

**אשר טייטלבוים (דעם סטאראסטעס זון)
און פרוי פייגע.**

גאלדבערג חיה (גרשונס שוועסטער).

גרשון געלבערג און זיין
שוועסטער שרהקע.

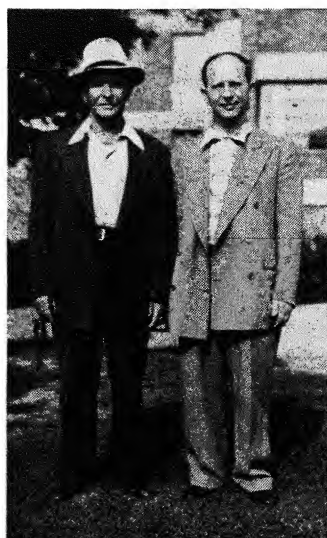
שמעון און סאפיע בערגער.

חולציע, איר מאן לייזער
און בתיה באַרדיטש

הערש סלאבאדערס אייניקלעך.

משה גאלדבערג
און זיין ברודער.

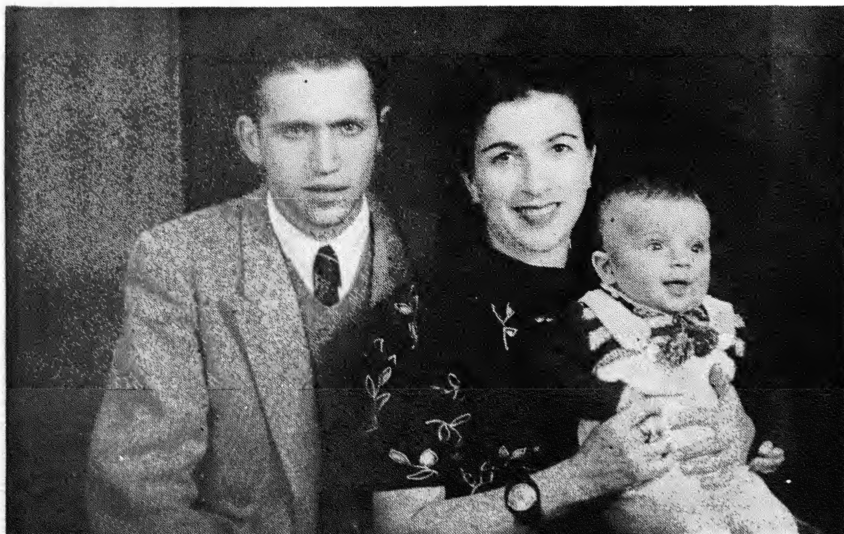
בתיה דעם סטאראסטעס טאכטער (לינקס)
און העניע אהרעלעס (אלקכצ׳ס מוטער)
רעכטס : סילוויא גולדבערג.

חיה מיט איר מאן בנימין
(לייבישעס טאכטער).

שמחה ספעקטער מיט זיין פרוי שרהקע
(גרשון גאלדבערגס יינגסטע שוועסטער).

מאמציע גענוט (טייטלמאן) און איר מאן און קינד.

יאסל און אסתר מאלער מיט די קינדער.

חיסיע שעכמאן. משה געלבערג ז"ל.

דער פעטער יאסל שעכמאן, חיסיעס מאן.

פנחס גאלדבערג (געווינט אין קלעוואן).

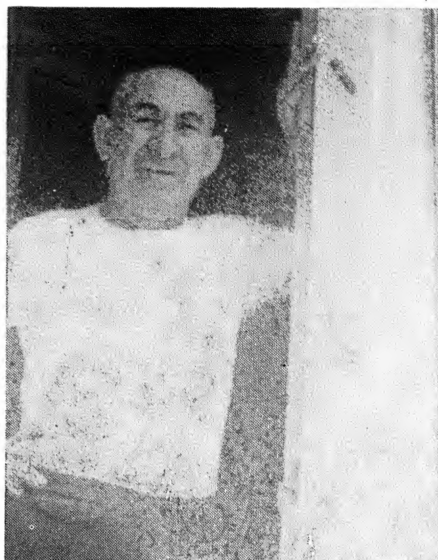
חיים און יענטע שווארץ.

הרב ישראל פעלדמאן און זיין פרוי שרה. איר ברודער הערצל טייטלמאן.

מאלע ראסקיס ז"ל.

גיטלמאן אפרים (רחל פייווישעס זון).

"צום אנדענק מיין טייערן זון קלמן — פון מיר דיין מוטער לאה געגער".

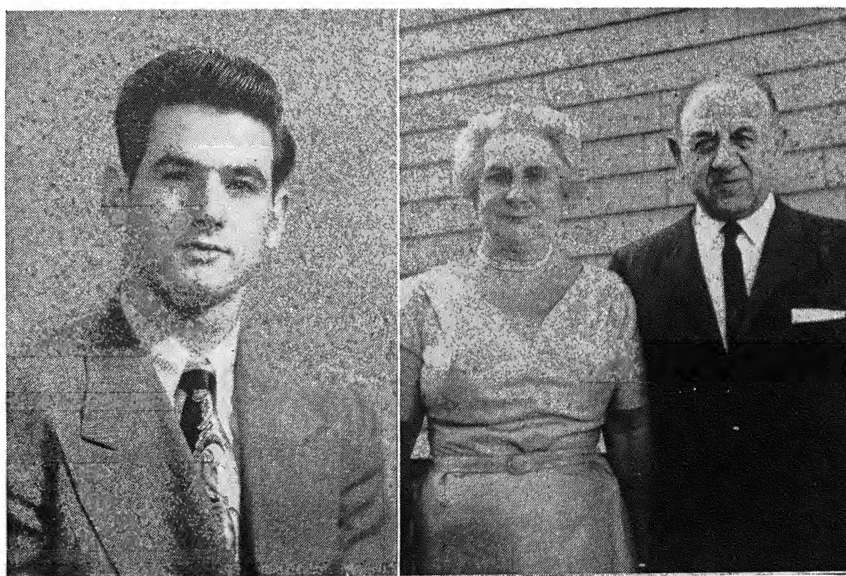
מענדיל און שיינדיל
שטיינבערג
און זייער טאכטער
שרה.

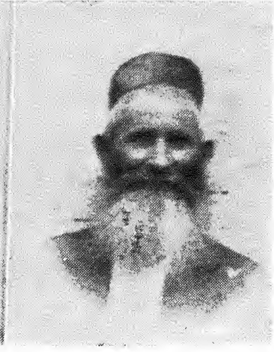
געצל און פעסיע שטיינבערג און זייער זון (אויך אביבה פעלדמאן)

פאמיליע קאזאק יצחק.

מאריס ניומאן (איסקעוויטש), זיין פרוי רחל און זון דוד־שלמה.

יוסף שארגל

גיטל גאלדבערג ז״ל
(פעסע חאלעס טאכטער).

אודיע (יענטע בראנדלס
שוועסטער)

אברהם געלבערג.

לובה שוורץ.

יענטע בראנדלס (שארגל).

קלמן גיינר.

ציפע משה־דעם-לאנגנס.

מאטל שווארץ.

תוכן הספר • אינהאלט פונם בוך

אנשים ונופים

מענטשן און פייזאזשן

מבית ומקרוב

אייגנס און נאנטס

חורבן וכיליון

חורבן און אומקום

יד ושם
אין אנדענק און טרויער

סוף

SEFER
MLYNOV-MURAVICA
MEMORIAL BOOK

Edited by I. SIGELMAN

Book Committee ::

Silvia Goldberg,
Lipe Halperin,
Josef Litvak,
Shemuel Mandelkern,
Moshe Iskevitz,
Ahron Harary,
Jechiel Sherman,
Mendel Teitelman.